GEZEGENSEL ÜTOPYA TARİHİ • Armand Mattelart

Gezegensel ütopya tarihi

Armand Mattelart

KEHANETSEL KENTTEN KÜRESEL TOPLUMA

Fransızcadan çeviren: Şule Çiltaş

AYRINTI

ARMAND MATTELART

Armand Mattelart 1936'da Belçika'da doğdu. Çocukluğuna İkinci Dünya Savaşı damgasını vurdu. İngiltere ve Belçika'da sürdürdüğü öğreniminin ardından Paris'te nüfusbilim konusunda eğitim gördü.

Armand Mattelart üniversite kariyerine, 1962 yılında yerleştiği Şili'de Santiago Üniversitesi'nde araştırmacı-eğitmen olarak başladı. Çalışmalarını halk ve medya toplumbilimleri alanlarında sürdürdü ve Birleşmiş Milletler'in kalkınma programında sosyal gelişme uzmanı olarak 1967'den 1973'e kadar çalıştı. Salvador Allende'nin başkanlığı döneminde, 1970'den 1973'e değin medyanın yeniden yapılandırılması projesinde etkin bir görev aldı. 1973'te General Pinochet'nin diktatörlüğü döneminde Şili'den sınırdışı edildi. Chris Marker'la birlikte, 1976 yılında Pinochet dönemini konu alan uzun metrajlı bir belgesel hazırladı. *La Spirale* [Sarmal] başlığını taşıyan film, 1970 ile 1973 arasında Şili'de olup bitenlere ışık tutmayı hedeflemektedir. Şili'de Halkın Birliği hareketinin ve sosyalist girişimin yok edilmesinin gerisindeki dış kaynakları (özellikle Amerika Birleşik Devletleri) dramatik bir kurguya yansıtan film, Mattelart'ın deyişiyle iki yıllık bir araştırma ve çabanın ürünüdür.

Fransa'ya dönüşünün ardından, 1975'ten 1982'ye kadar Paris VII Üniversitesi'nde, daha sonra da 1983'ten 1997'ye değin Rennes II Üniversitesi'nde dersler veren Mattelart, Paris VIII Üniversitesi'nde bilişim ve iletişim bilimleri profesörlüğü yapmaktadır.

Latin Amerika'yla ilişkilerini koparmayan Mattelart, Arjantin, Meksika ve Brezilya üniversitelerinde dersler vermekte, bu üniversitelerden oluşmuş ekiplerle araştırma projeleri gerçekleştirmektedir. Medya, kültür ve iletişim alanlarına özgü konuları özellikle tarihsel ve uluslararası boyutlarda ele alan Mattelart'ın yapıtları birçok dile çevrilmektedir.

Yapıtları: *Mass media, ideologies et mouvement révolutionnaire, Chili 1970-1973*, Paris, Anthropos, 1974; *Multinationales et systèmes de communication*, Paris, Anthropos, 1976; *Donald l'imposteur* (A. Dorfman ile), Paris, A. Moreau, 1976; *De l'usage des médias en temps de crise* (M. Mattelart ile) Paris, A. Moreau, 1979; *Télévision, enjeux sans frontières* (J.-M. Piemme ile), Grenoble Üniv. Yay., 1980; *Technologie, culture et communication* (Y. Stourdzé ile), Paris, La Documentation française, 1982; *L'Ordinateur et le tiers monde. L'Amérique latine à l'heure des choix télématiques* (H. Schmucler ile), Paris, François Maspero, 1983; *La Culture contre la démocratie? L'audiovisuel à l'heure transnationale* (M. Mattelart ve X. Delcourt ile), Paris, La Découverte, 1984; *Penser les médias* (M. Mattelart ile), Paris, La Découverte, 1986; *Le Carnaval des images. La fiction brésilienne* (M. Mattelart ile), Paris, La Documentation française, 1987; *L'Internationale publicitaire*, Paris, La Découverte, 1989 [Beyin İğfal Şebekesi-Uluslararası Reklamcılık, çev.: Işın Gürbüz, Ayrıntı Yayınları, 1995]; *La Publicité*, Paris, La Découverte, 1990; *La Communication-monde*, Paris, Découverte, 1992; *L'Invention de la communication*, Paris, Découverte, 1994; *Histoire des théories de la communication* [İletişim Kuramları Tarihi, çev.: Merih Zıllıoğlu, İletişim Yay., 1998] (M. Mattelart ile), Paris, La Découverte, 1992; *La Mondialisation de la communication* [İletişimin Dünyasallaşması, çev.: Halime Yücel, İletişim Yay., 2001], Paris, PUF, 1996; *Histoire de la société de l'information* [Bilgi Toplumunun Tarihi, çev.: Halime Yücel, İletişim Yay., 2004], Paris, La Découverte, 2003.

Ayrıntı: 475
İnceleme dizisi: 210

Gezegensel Ütopya Tarihi
Kehanetsel Kentten Küresel Topluma
Armand Mattelart

Fransızcadan çeviren
Şule Çiftaş

Yayına hazırlayan
Necmettin Sevil

Kitabın özgün adı
Histoire de l'utopie planétaire
De la cité prophétique à la société globale

La Découverte/2000
basımından çevrilmiştir.

© Éditions La Découverte, Paris, 2000

Bu çevirinin Türkçe yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak illüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak dizgeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Alev Özgüner & Mehmet Celep

Baskı ve cilt
Sena Ofset (0212) 613 38 46

Birinci basım *2005*
Baskı adedi *2000*

ISBN 975-539-462-1

AYRINTI YAYINLARI
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr
Dizdariye Çeşmesi Sk. No.: 23/1 34400 Çemberlitaş-İst. Tel.: (0 212) 518 76 19 Faks: (0 212) 516 45 77

Armand Mattelart

Gezegensel Ütopya Tarihi

Kehane sel Kentten Küresel Topluma

İçindekiler

— Türkçe basıma önsöz 13
— Giriş 17

I. KAPANIŞLARIN SARSINTISI KARŞISINDA HIRİSTİYAN BAĞI 23
A. Kolomb ve yeni zaman 24
B. Vespucci ve *Mundus Novus* 25
C. Thomas More'un örnek toplumu 29
D. *Civitas Christiana*'nın irenik vizyonu 32
E. Francisco de Vitoria, savaş ve iletişim hakkı 35
F. Montaigne ve kültürel görecelik 39

G. Karma toplumlar üzerine 42
H. Takasın Eldoradosu 46

Birinci Bölüm

Kozmopolis

II. SÜREKLI BARIŞ SİSTEMİ 51
A. Grotius ve denizlerin ortak kullanımı 52
B. Sınırların doğuşu 56
C. Bilimler kenti: Campanella ve Bacon 59
D. Proje üreticilerine karşı distopyalar 67
E. Rahip Saint-Pierre'in "Avrupa Birliği" projesi 70
F. Yıl 2440: Louis Sébastien Mercier ve gazetenin ütopyası 77
G. Coğrafya, tarihin gözlerinden biri 83

III. EVRENSEL AKIL 86
A. Adam Smith ve dünyanın uyumlu bölüşümü 87
B. Tüccar serbestliği modelinin güçlü etkisi 90
C. Condorcet ve bilimlerin evrensel cumhuriyeti 93
D. Telgraf demokrasisi üzerine ya da bir ütopyanın doğuşu 98
E. İnsan soyunun hatibi, Anacharsis Cloots 104
F. Kant ve kozmopolitik 111
G. Tarihin sonu mu? 115

IV. YERKÜREYİ FETHETME SÜRECİNDE POZİTİF AKIL.... 118
A. Saint-Simon ve büyük Avrupa politik birliği 119
B. Newton'ın dini 124
C. Bolivar'ın rüyası 127
D. Büyük bir endüstri olarak toplumu ve yerküreyi yönetmek . 130
E. Yeni bir Hıristiyanlık mı? 134
F. Saint-Simonculuk ve kurtarıcı ağ 138
G. Auguste Comte'un insanlık dini 144
H. Sömürge sonrası düzen için misyonerler hakkında 147

V. SOSYALİST İNSANLIK 152
A. Fourier, toplumsal Yeni Dünya'nın mucidi 153
B. Evrensel birlik ya da haritacılık aşkı 157

C. Birleşik Devletler, Fourier'ciliğin vaat edilmiş toprağı mı? . 161
D. Sosyalizm, bir komünyon doktrini 166
E. *Komünist Parti Manifestosu* ve evren pazarı 169
F. Proudhon ve büyük insan kalabalığı 172
G. Ulusal ayrımlar tehlikesi karşısında I. Enternasyonal 175

VI. AĞ, TEKNİK VE DÜNYANIN YENİ ANLAMI 178
A. Telgraf ve mektup: "Bütün evren için tek toprak" 179
B. Victor Hugo'dan Jules Verne'e göklerdeki İkarus ülkesi: ... 183
C. Edward Bellamy: Yeni Dünya'nın gözünden 2000 yılı 188
D. William Morris, toplum zararlılarına karşı bir kavga 191
E. Wells: Havacının bakışı 194
F. Anarşist proje ve ağ devrimi 200
G. Kropotkin ve Reclus, neoteknik dönemde eşitlikçi ağ 202
H. Sinema makinesinin gezegensel fonksiyonu 207

VII. BARIŞ VE BİRBİRLERİYLE UYUMLU AĞLAR 211
A. Evrensel birlik sözleşmesi 212
B. Barış dernekleri ve hümaniter doktrin 215
C. Karşılıklı bağımlılık 221
D. Paul Otlet, belgesel ilişki ve *Civitas maxima* 224
E. 2270 yılında Avrupa Birleşik Devletleri 228
F. Dünyayı Amerikanlaştırmak 231

VIII. SAVAŞ ZAMANINDA
DÜNYA BİRLEŞİK DEVLETLERİ 234
A. Aydınların ve partilerin kararsızlığı 235
B. Aydın uluslar topluluğu üzerine 238
C. Geddes ve yerin ruhu 240
D. Sri Aurobindo: Birlik içinde çeşitlilik 246
E. İki emperyalizm arasında *América Nuestra* 248
F. Wilson'cı idealizmin çekiciliği 250
G. Kabile ulusçuluğundan izolasyonizme 254
H. *Merchants of Peace* 258

İkinci Bölüm

Teknopolis

IX. EVRENSELLİK KRİZİ 263
A. İnsanlığın İncili, evrensel kültür hakkında tuhaf bir anket .. 264
B. Dünyanın sonu mu? 267
C. Aydınlanma dönemi Amerikası ve Avrupası: Sağırlar diyaloğu 272
D. Endüstri olarak kültür üzerine 278

X. ŞARTLANDIRMA ENTERNASYONALİ 282
A. "Topyekûn seferberlik" propagandası ve aldığı biçimler 283
B. Yerküre, Amerikan modernizminin sembolü 288
C. Emperyalizm, dünyanın okuma şifresi 290
D. Organizatörlerin dönemi: Taylor Sovyet ülkesinde 294
E. Zamyatin ve organizasyonun hicvi 296
F. Dünyaların en iyisi ya da Candide'in huzursuzluğu 299
G. Öteki Avrupa ve "vizesiz bir gezegen" 300

XI. MANİCİ VE ŞİZOFREN BİR GEZEGEN 302
A. *Iron Curtain* 303
B. Küresel çarpışma olarak psikolojik savaş 307
C. Nazilere karşı mücadelenin hafızası 311
D. Politbüro ve ideolojik mücadele 313
E. Birleşmiş Milletler sistemi ve evrensel etik 317
F. *Westernizasyon* 322

XII. GEZEGENLEŞME VE SONLAR SÖYLEMİ 326
A. İdeolog, ister istemez öteki dir 327
B. Yönetim devrimi 330
C. Bilgi toplumuna doğru 331
D. Ay'dan görünen Dünya uzay gemisi 333
E. Dini çağrışımlı küresel bir köy 337
F. Müteveffa emperyalizm: Küresel toplumun jeopolitiği 341

XIII. ÇOKULUSLU HAYALET 344
A. Küresel kent 345

B. Tüccar heryerdeliğinin etkenleri 347
C. Batı demokrasilerinin yönetilemezliği 350
D. IBM ya da "çokuluslu şirketlerin donuk mutluluğu" 353
E. Krizden çıkış: "Kaderine yön vermek için ağa yön vermek" 357
F. Dünyasal meydan okuma 360
G. Eşit olmayan mübadele üstüne polemikler 362
H. *Think Globally. Act Locally* 366
I. Bir gereklilik olarak kültüre ya da onura dönüş 368
İ. "İletişim yasası", en son devletçi hayal mi? 371

XIV. YÖNETİM MODERNİTESİNİN İDEOLOJİSİ 373
A. İletişim evrensellerinin yenidili 374
B. *Global democratic marketplace* tinyılcılığı 377
C. İnsanın yeni hakkı: Ticari ifade özgürlüğü 382
D. Geleceğin reklamını yapmak 385
E. "Büyük insanlık ailesi" için bilgi otoyolları 386
F. Hayatın karaborsası 390

— Sonuç: Barok bir sistem 395

— Dizin 401

Leviathan; tüm yaşlı dünya orada,
Sert ve ölçüsüz, yırtıcı çirkinliği içinde;
Leviathan tüm geçmiş orada: Soyluluk,
İğrençlik...
Bu dünya, sonsuz bir sisle kaplı,
Uğursuz bir mukadderattı: Umut bükmüştü kanatlarını;
Birlik yok, ayrılık ve boyunduruk; çeşitliliği
Dillerin, aklın, yasanın, kentin;
Ne bir bağ ne bir demet; ilerleme yalnız,
Kesik bir yılan gibi kıvrılıp bükülüyordu toprakta,
Çabanın parçalarını birleştiremeyerek;
Kölelik, halkları ölüm için yığıp,
Sınırlar içinde hapsediyordu
Savaş ve Gece'ydi onların bekçisi, gladyatörler;
Slav Âdem Germen Âdem'e karşı savaşıyordu;
Fransa'da bir insan soyu; bir diğeri
Amerika'da, bir öteki Londra, bir öteki Roma'da;
Bir köprünün ötesindeki insan artık insanı tanımıyordu;
Yaşayanlar, cahillik ve erdemsizlik yüklü,
Başıboş dolaşıyordu; her şeyin engeli önyargılar;
Batıl inançlar çetin surlardı
Kutsal oldukları kadar korkunç;
Ne şüpheli ve bir Kuran kadar kapkara mazgal!
Bir metin tiran gibi tutuyordu elinde tüzenin kılıcını;
Bir halkın yasası diğerinde cürümdü;
Okumak bir uçurum, inanmak bir dipsiz kuyuydu;
Krallar kale; tanrılar duvardı;
Bunca karanlık engeli aşmanın hiçbir yolu yok;
Adım atmak istendiğinde hemen, engeliyle karşılaşılıyordu
Vahşi bir tarzın ya da barbar bir dogmanın
Ve, geleceğe gelince, oraya gitmek yasak.

Victor Hugo, "Vingtième siècle: I. Pleine mer",
La Légende des siècles, 1883.

Türkçe basıma önsöz

Küresel olarak adlandırılan çağın ortaya çıkışı üstüne çağdaş övgü söylemleri, dünyayı şimdiki zamana ve uzamsal bir referansa hapseder. Gezegenin entegrasyonunu tanımlamak amacıyla İngiliz dilinden alınmış "küreselleşme" ifadesi, çok hızlı bir biçimde, bir ön gözden geçirme yapılmaksızın, doğum yeri ve önvarsayımları hakkında yurttaşlar kendilerini sorgulamaksızın yeryüzü dillerinin büyük bir kısmı tarafından benimsendi. Bu, küreselin amnezik semantiği ile "evrensel", "kozmopolit", "dünyasal", "gezegensel" terimleri arasında bir eşdeğerlilik çizgisinin niçin kolaylıkla çizildiğini açıklıyor. Oysa hepsi kendilerine ait bir hafızayla doldurulmuş terimlerdir. Tarih, bunlardan her birine, küreselci ideoloji tarafından kendilerine ait değerlerinden boşaltılan özel bir anlam yükledi.

Küreselleşme fikri ve projesi tam olarak nereden geliyor? Bunlar bu denli yeni kavramlar mı? Bir optik yanılsama söz konusu olamaz mı? Son yıllarda hızlı bir şekilde yayılsa ve gelişse de yeni bir tarihsel süreçten veya dünyanın birleşmesine yönelik mültiseküler bir hareketin basit bir uzantısından mı söz etmek gerekir? Uzaktan iletişim tekniklerinin ağları, yani büyük medyalarının ve küresel alanın yöneticilerinin bizi doldurusa getirdiği bu "pan-iletişim" tarafından yayılan dünyanın selametiyle ilgili çağdaş vaatler içinde eski düşselliklerin izleri nelerdir? Eğer bir kopuşta hemfikir olunursa gerçekten yeni olanı eski olandan ayıracak başlıca kriter nedir? Bunlar, bu kitapta cevaplamaya çalıştığım sorulardan birkaçıdır. 80'li yıllardan itibaren yayımlanmış eserlerimde ortaya koyduğum soyağacı yaklaşımı aracılığıyla, kendilerini aşan uluslarüstü bir bütünlük içinde çeşitli toplumların bütünleşme girişimlerine eşlik eden düşselliklerin yörüngesini yeniden çiziyorum. XV. yüzyılın sonunda "Yeni Dünya"nın, İspanyol imparatorluğunun fatihleri tarafından ele geçirilişinden beri –özellikle evrenselci izdüşümü içinde Batı modernitesinin inşasının kurucu anı– eski Hıristiyan miti olan "büyük insanlık ailesi" birliğinin birbirini takip eden rüyalarının izini sürmek mümkün olacaktır. Gezegeni yeniden organize etme ve zorla barışa kavuşturma planları böylece, ister bir dinin, ister bir imparatorluğun, bir ekonomik modelin ya da ezilenlerin mücadelesinin bayrağı altında hızla çoğalmaktan geri durmadı. Bugün bu planlar, dünya düzeninin yeniden oluşturulmasının ültraliberal projesi tarafından ele geçirilen hegemonya içinde belirginleşir ki, bu proje, sırası geldiğinde, ayrımcı gelişim modeli tarafından yol üstünde bırakılanların aynı şekilde direniş ve başkaldırılarına yol açar.

Tarihsel bakış, toplumu kendi aktörleriyle, çelişkileri ve çift yüzlü görünümleriyle yeniden doldurmaya katkıda bulunur ve dünyanın geleceğini kendine mal etme arzusunun sürekliliğini ortaya çıkarır. Sürekli icat edilmekte olan yeni ve eski hâkimiyet ve baskı biçimlerinin, denenmiş direniş ve toplumsal başkaldırının yeni tarzlarının, eski yanılsamalar ve evrensellik rüyalarının bir arada olduğu çokmerkezli bir gezegen ortaya çıkar.

Araştırma sorunsalımın tarihi, aynı zamanda bir "insanlık tarihi"dir. *Gezegensel Ütopya Tarihi* uluslararasılaştırma süreçlerinin baskın biçimleri ve bunlarla karşıtlaşan toplumsal güçlerin direniş stratejileri hakkındaki eleştirel soruların uzun, kişisel bir güzergâhının (daima geçici) sonuç noktasıdır. Bu parkur, 70'li yılların başında, Şili

Devlet Başkanı Salvador Allende hükümetinin danışmanı olarak çalıştığım sırada, reform planlarına karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük basın ajanslarının yürüttüğü kampanyalara karşı başladı. Böylece, bu önemli seferberlik anı, dünyasal iletişim ağlarının jeopolitik ve jeokültürel boyutunun farkına varmamda etkili oldu.

Gezegensel Ütopya Tarihi'ni, Fransa'da yayım tarihi olan 1999 yılının başında bitirdim. O sırada, özelleştirme ve kuralsızlaştırma süreçlerinin yarattığı yıkımların belirlediği yaklaşık on beş yıl sürecek olan ortadan kayboluşun ardından, bir eleştirel düşünce uyanışının öncü işaretleri kendini hissettirmeye başlıyordu. Birkaç ay sonra bu uyanış, Amerika Birleşik Devletleri'nin kalbinde, Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı yapılan gösteriler aracılığıyla Seattle'da hayata geçiriliyordu. "Dünya bir mal değildir", "Başka bir dünya mümkün," diye haykırıyordu göstericiler, yeni bir uluslararasıcılık biçiminin öncüleri olarak. O zamandan beri daha adil bir dünyanın yeniden inşası ütopyası giderek yayıldı. Bahsi geçen küreselleşmeyi planlayan uluslararası büyük mercilerin bir araya geldiği tek bir yer yoktur ki, toplumsal aktörler ve eylemlerin seferberliği tarafından engellenmesin. "Küresel" olarak sınıflandırılan problemler hakkında, çoğunluğun bu seslerinin duyurulmadığı hiçbir büyük tartışma kalmamıştır artık. İster bahsi geçen küresel enformasyon toplumu ve entelektüel mülkiyet uygulaması üstüne Uluslararası Telekomünikasyonlar Birliği'nde olsun isterse kültürel çeşitliliğin korunması üstüne UNESCO'da olsun, diğerleri arasında onların müzakerelere müdahaleleri bu durumun son örnekleridir. Ama bilhassa, önerilerini ortaya koyacak olan uluslararası kurumlar ve hükümetlerin reel iradesi konusunda hiçbir yanılsamaya yer bırakmayan toplumsal aktör ve eylemler, kendi ağlarını ve teorik formalizasyon ve hazırlık stratejilerinin alanlarını yarattılar. Bu, Ocak 2001'de Porto Alegre'de yapılan Dünya Sosyal Forumu olayıdır. Hatta bu toplumsal forumlar fenomeni tüm kıtalara, ulusal ve bölgesel seviyelere dek yayıldı. Gezegensel ölçekli bir yurttaşlıklar ve mücadeleler kamu alanı embriyonunu ortaya çıkarttı.

Ocak 2005'te gerçekleşen 5. Forum sırasında, öteki aydınlarla birlikte "başka bir dünya mümkün" inancı adına "Porto Alegre Manifestosu"nu imzaladım. "Ekonominin yeni düzenlemeleri sayesinde bütün insanların yaşam hakkına saygı göstermek zorunda" olan bir dünya. "İnsanlık ölçeğinde bir barış ve adalet çerçevesinde beraber yaşamayı yüreklendirmek zorunda" olan bir dünya. "Bölgeselden küresele de-

mokrasiyi hayata geçirmek" zorunda olan ve inşasının, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin uzantısında insani, ekonomik, toplumsal ve kültürel hakları üstün kılmak amacıyla uluslararası örgütlerin köklü bir şekilde demokratikleştirilmesini ve yurttaş girişimlerinin kök salmasını içerdiği bir dünya. Bu ideal, gerçekte, 1789 Fransası'nda devrimcilerin "insanlık duygusu" olarak adlandırdıkları şeye doğru giden uzun arayışa, toplumların gezegensel bir topluluk içinde bütünleşmenin üst biçimlerine doğru gerçekleştirdikleri bu çatışmalı yürüyüşe eşlik etmekten asla vazgeçmedi.

Bugün ütopya, insanlara küresel boyun eğiş ve kadere razı gelme dışında farklı bir gelecek hayal etme imkânı veren bu umut prensibi, "Manifesto"da haykırdığı gibi, "bilgiler ve canlılar (bitkiler olduğu kadar insanlar ve hayvanlar da) üzerindeki tüm tescil etme biçimlerinin ve de insanlığın ortak kamu mallarının özelleştirilmesinin" yasaklanması için mücadeleden geçer. Sağlık, su, iletişim, kültür olarak adlandırılmış tüm bu zenginlikler olmadan ne hafıza ne tarih vardır.

Paris, Mart 2005
Armand Mattelart

Giriş

"Pazar büyük imparatorlukların ve kurucu dinlerin başaramadığı şeyi gerçekleştirmek üzere: İnsanların tümünü küresel bir toplulukta birleştirmek." Bu nakarat 80'li yıllardaki ekonomik savaşın Haçlıları tarafından her şekilde tekrarlandı ve kuralsızlaştırma ve özelleştirme sürecinin doruk noktasında vahşi megatekellerin destanını meşru kıldı. *Global events*'ın [Küresel olaylar] hatırı sayılır yardımıyla tarihin bittiği ilan edildi. Komünist sistemin mutlak üstünlüğüne olan inanış pes etmiş olduğundan, pankapitalizmin kaçınılmaz zaferine dair eski vahiy nihayet amacına ulaşmıştı. Gönenç küreselleşmeyle birleştiğinden, bundan böyle insanlığı krizden çekip kurtarmak ve gelecek mutlu günlere kavuşturmak ticari aklın faillerine düşecekti.

Gezegensel yapının yeni Mesihleri, olayların barışı güçlendirdiğini ve en güzel dünyayı yaratacaklarını karşılıklı olarak ilan etmekten vazgeçmediler: 1991 Körfez çatışmasından, "savaş"ından itibaren, CNN kanalı bile dünya vatandaşı girişiminin örnek imajını bu barışçı inanç üzerine kurdu. Dünün Leviathan'larının sertliğinin kanıtı olan kalıtsal izler, "insan türleri" arasında uzlaşma mesajına dönüştüler. Pekin yakınlarında, Çin Seddi'nin eteğinde taş bir blok üzerinde, bu hatırı sayılır anıtın bir bölümünün restorasyon işini gerçekleştiren Avrupalı küresel bir şirketin altın harflerle kazıdığı yazı, 1989 Mayısı'ndan beri okunmaktadır: "Vaktiyle düşman saldırılarından korunmak için yapılan Çin Seddi, bugün dünya halklarını bir araya getiriyor. Gelecek kuşaklar için dostluğun sembolü olarak var olmaya devam edebilir."

Hıristiyan yüzyılların derinliklerinden "büyük insanlık ailesi" kavramı yeniden ortaya çıktı. Teknoküresel dinin papazları, sadık sürülerini yeni bir Atina demokrasisinin sayısal cennetine götürmeyi vaat ederek bu kavramı günün koşullarına göre süsleyip püslediler. *Market mentality*'nin [pazar zihniyeti] göstergeleri öylesine çığ gibi büyüdü ki, Roland Barthes'ın, "büyük insanlık ailesi" şeklinde hep bir ağızdan tekrarlanan söyleni, "Doğa'yı her zaman Tarih'in temeline oturtmaktan ibaret olan eski bir yutturmaca"ya dayandığı gerekçesiyle 50'li yıllarda yerden yere vurduğu unutuldu.

Doğa'yı Tarih'in temeline oturtmak: Bu, tam olarak bütünleşmiş dünya kapitalizminin büyük birimlerince taşınan aşırıya vardırılmış özdisiplin ve özdenetim ideolojisinin, "pazar"ın ve tekniğin "güçlerini" kendine mal ederek gerçekleştirmekle yükümlü olduğu şeydir. Serbest mübadeleci bir hakikat rejiminin meşrulaştırılması yarışında, vaat ve büyüklenme içerisinde, yalnızca medyatik bir savaşın değil, aynı zamanda Tarih'in sahiplenilmesi savaşının lideri de söz konusu oldu. Bu ideolojinin somut hedefi şuydu: Kamusal alanın örgütlü faillerinin meşruiyetlerinin yok edilişi ile kendi imtiyazlarından kendi kendilerini yoksun bırakarak suça ortak olmalarına rağmen, reklamcı zihniyet tarafından *polis*'in sömürgeleştirilmesine hâlâ onay vermeyen sosyal devlete ve ulus-devletlere vurulan son darbe. Gerçekte işyeri yönetimiyle ilgili bu kehanetçiliğin gücü, dünya düzeni ağlarının organizasyonunu yönlendirmekle görevli normların biçimlendirilmesi sırasında, ekonominin küreselleşmesinin başoyuncularının ele geçirdiği stratejik konumdan kaynaklanır.

Merkantil bütünün yarattığı demir parmaklık etkisi, XVI. yüzyıldan beri Batı kapitalizminin genişlemesine paralel olarak, nice çağdaş küreselci söylemin, dünyalıların tarikat/cemaatlere dair uzun süreli hayalleriyle hem kopuş hem de devamlılık çizgisinde olduğunu sakladı. Bu kitap, insan kalabalığının birliği peşinde koşan bu tarihi keşfetmeye ve insanlığın dördüncü bir kıtanın var olduğunu ve dünyanın da yuvarlak olduğunu öğrenmesinden itibaren ortaya atılmış ütopya cumhuriyetlerini yeni bir gözle görmeye bir davettir. Bu senaryonun kurgusunda, evrensel kültürün onayladığı büyük klasikler, tarihten kovulanların ve evrensel bir cumhuriyetin gerçekleşmesinin gezegen açısından hâlâ bir beklenti olduğuna inananların metinleriyle kardeştir.

Rönesans ve büyük keşif yolculuklarıyla birlikte evrensel barış arzusu, sınırları olmayan bir alan arayışının peşine düşer. Toprağa bağlı, içeyönelik bir hükümranlığa sıkı sıkı sarılmış bir devlet formülünün ötesine geçiş, barbarlığa ve insanlık dışılığa bir çare gibi görünür. Dünyadaki ulusçu çatışmaların küresellik içinde eritilebileceği umut edilmektedir. Kaynaşmış toplulukların yitik cennet görüntüsü, uzlaşma vaatlerinin başında dönüp durmakta. Burada, Babil öncesi dönemi birliğine, Platoncu agoraya, ilk Hıristiyan topluluklarına, ilkel toplumların saf ve iyi insanına, birçok gizli kalmış başka altın çağlara duyulan özlem art arda ya da birlikte dile gelmektedir. Bu söylensel gönderimlere şöyle bir bakıldığında, açık bir şekilde, Batı düşüncesindeki, Hıristiyan Kent'in maddi ve manevi birliğinin gerçekleştiği zamana duyulan nostalji, evrensellik bağı girişimini ortaya çıkarıyordu. Evrenin kaçınılmaz biçimde denetlenmiş düşlerinin sonucu olarak, barışın sonsuz liriğini kıran "barışa kavuşturma" sözcüğü kendisini gösterir; bu düşler, Erasmus'un "Yeni Vulcanus" ve "Yeni Mercurius"lara karşı savunmasında bu kelimeye verdiği "irenyen"* anlamı silip süpürür.

Yeni Dünya'nın fethinin ve sömürgeleştirilmesinin hoyratlığı ile karşılaşan Tanrıbilimci İspanyol hukukçuların çevresinde biçim almaya başlayan uluslararası hukuki arabulucu topluluk fikri, savaş yasalarını insanileştirme çabalarının belirsiz bir ürünüdür. Hümanistlerin dünya vatandaşlığı kalıcı bir barış özleminde kök salmıştır. Tüm örnek toplumların matris ütopyası aynı arzuda birleşir. XVII. yüzyılda Grotius, halklar arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik hukukun taslağını hazırlamak için irenist hareketin mirasına dalar. Bu alanda pozitif bir hukukun su yüzüne çıkışı "yenilik sitesi" ile ilgili ilk ütopyaların

* Yunanca *eirene* (barış) sözcüğünden gelen bu sözcük için, bkz. s. 33. (ç.n.)

ortaya çıkışıyla yaşıttır. Bu hareketin getirdiği yeni bilim, insanlığı daha mutlu edecek gücü bir hak olarak istemektedir. XVIII. yüzyılın başlangıcında, XIV. Louis'nin Avrupa'yı ateş ve kana buladığı on yıldan fazla zaman boyunca, Başrahip Saint-Pierre bir "dünya yönetimi" oluşturulmasına başlangıç olarak, laik "Avrupa topluluğu" büyük projesini hazırlar; ve bu projeye tam olarak "sürekli barış sistemi" adını verir. 1789 Fransız Devrimi'nin eşiğinde insanları bir araya getirecek "gazete"nin gücüyle ilgili ilk ütopyaya esin kaynağı olan Saint-Pierre'in tasarısı, sonraki yüzyıl boyunca dünyanın yeniden örgütlenişi eğilimlerinin çoğunun mecburi ufkunun bir parçası olacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiliz sömürüsünün boyunduruğundan kurtulduğu yıl Aydınlanma felsefesinin İskoç temsilcisi Adam Smith, savaşçı ruhu terk etme ve demir çağı silahlı toplumlarının sultası altındaki insanlığı ebediyen boyunduruktan kurtarma olasılığını ileri sürerek "evrensel merkantil cumhuriyeti" ve "tek atölye" hayalini önerir. XX. yüzyılın başlangıcına kadar, Fransız Devrimi'nin büyük demokratik cumhuriyetlerini, Immanuel Kant'ın sürekli barış kozmopolitiğini, Condorcet ve onun Auguste Comte'tan Paul Otlet'ye, birçok takipçisinin evrensel bilimler cumhuriyetini birbirine bağlayan yine bu barışçı iradedir. Claude Henri de Saint-Simon "sanayici"lerin evrensel ortaklığı yoluyla yerkürenin "olumsal biçimde yeniden düzenlenme"si işine girişmeye niyet ettiğinde Napoléon savaşlarının yıkımlarını hiç unutmadı. Kiliseye ait örgütsel modelin çekiciliği XIX. yüzyılın laik "dünya kurucuları" üzerinde etkili olmuş, onların evrensel bir toplumsal bağ yaratma isteği tam da "din" (din sözcüğünün Latince *religare*, birbirine bağlanmaktan geldiğini biliyoruz) kavramının ifade ettiği anlamı taşımıştır. Dinsel yorumlarındaki ortak ritüellerin sosyalleşme gücü, seküler bir insanlık birliğine duydukları inancın yayılması girişimini belirtmek üzere, Karşı Reform zamanında dolaşıma girmiş "propaganda" terimini seçmelerine neden olmuştur. 1912'de Emile Durkheim'ın *Les Formes élémentaires de la vie religieuse* [Din Hayatının İptidai Şekilleri] adlı eserinde yazacağı gibi, "Dinde, dinsel düşüncenin art arda büründüğü özel simgelerin hepsinden sonra yaşamaya devam edecek sonsuz bir şey vardır."

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, serbest mübadelecilik taraftarları da "uluslararası kardeşlik" dilinden konuşur oldular. Onların bu kavramı anımsatması, Karl Marx'ın bu kavramı, "tüm dünyanın bir dolandırıcılık ve karşılıklı borçlanma şebekesi tarafından kuşatılması" biçimin-

de sertçe eleştirmesine neden olur. 1851'de Avrupa kıtasındaki devrimlerin bastırmasından üç yıl sonra Londra'daki Crystal Palace sergisi sırasında –ki evrensel büyük sergiler döneminin başlangıcı sayılır– Victoria dönemi İngilteresi, ulusal ekonominin gümrük duvarlarıyla korunmasının ateşli taraftarlarına karşı üstünlük sağlamış serbest mübadeleci *free-trader*'larını [serbest-tüccarlar] göklere çıkartır. Ve bundan böyle tüm endüstriyel aktivite dallarının ve tüm ulusların ürünlerinin etrafında gerçekleşen bu buluşmaların organizatörleri, onları "tüm insanların kardeş olduğu ilerleme kurultayı" olarak övmekten geri kalmazlar.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'na uzanan dönem, dünya bütünleşme projelerinin uzun tarihinin öne çıkarılışında bir dönüm noktasıdır. "Uygarlık etkenleri" olarak ilan edilen teknik ağlar, içinde, "merkezinin her yer, çevresinin hiçbir yer" olabileceği bir uygarlığın yer aldığı bir dünyanın taslağını çizen ilk ütopyalara neden oldular. Halbuki örgenci anlayış tüm bölümleri dayanışma içinde olan geniş bir organizma gibi dünyanın biyomorfik tasarımını kurar. Yeryüzünü saran bu ağlar "karşılıklı bağımlılık" ve "uluslararasıcılık" simgesine dönüşür. Birileri için bu, anarşist coğrafyacı Elisée Reclus'nün ifadesi ile, "hepimizi taşıyan ve üzerinde kardeşçe yaşamın güzel olacağı, yardımsever bir dünyada" toplumsal dayanışma ağlarının çiçeklenmesi demektir. Birileri içinse, yeni işbölümüne uymak zorunda olan ulusal pazarların zorunlu bağlantıları ve ulus-devletlerin onun işleyişi için uymak zorunda oldukları karşılıklı güvenlik paktlarıdır. Uluslarüstü eşik, dogma karşısında, kolektif yurttaş kuruluşlarının özgürleşmesi için bir tramplen görevi görürken aynı zamanda iktidarın ve sosyal hâkimiyetin uygulama prosedürlerini daha esnek kılarak fiziki ve zihinsel yeni kuşatılmış alanların oluşturulmasını meşru kılmaya katkıda bulunur.

Fransızca terim *mondialisme* [dünyasalcılık] ve onun İngilizce eşanlamlısı *worldism* için yol çizilmiştir. XX. yüzyılın başlangıcından itibaren bu sözcük, insan topluluklarını birleşmeye doğru götüren güçlü bir hareketi belirtir. Kantçı mirasa dayanarak Başkan Wilson'ın Uluslar Birliği önerisinin izinde gelişen "Dünyanın Birleşik Devletleri" fikrinin muhtelif yorumları, bizi insanlığın birliğe hiç bu kadar yakın olmadığını düşünmeye sevk eder. Halbuki Milletler Cemiyeti'nin gerçek bir "kamuoyu mahkemesi" oluşturması konusunda başarısızlığa uğramasından sonra, dünya ölçüsünde bir yönetimin gerçekleşmesi

giderek belirsiz bir hale gelecektir. Öyle ki, iki dünya savaşı arasında krize yol açan bizzat Aydınlanma Avrupası'nın tanımlayıp yaşadığı kültür, evrensel değerler hatta evrensellik kavramının ta kendisidir. Amerikan kutbunun güçlenmesiyle birlikte, pazarın ve ürünün işleyişlerine bağlı kaçınılmaz olarak dünyasal izdüşümleri olan bir kültürün sınırları yavaş yavaş çiziliyor. Uzun bir totaliter yönetimler ve nükleer yok oluş tehdidi dönemi, dünyayı sadece devlet kişilerinin ve jeopolitik aklın yönetebileceğine inandırarak, tüccar mantıklarının etkisini hafifletecektir. Bundan dolayı uyanış daha da sert olacaktır.

Batı'da 80'li yıllardan itibaren "ticari ifade özgürlüğünün" tuzağına düşmüş bir modernitenin meşruiyetini temellendiren büyük söylenlerin, "Kötülük İmparatorluğu" içindeki halklar ve insan hakları için verilen mücadele sırasında gerçekleşmiş olduğunu tespit etmek çelişkilerin en hafifi değildir: Sonlar söylemi (ideolojinin sonu, tarihin sonu, sınıfların sonu, politikanın sonu) ve onun aldığı en son biçim: Tecimsel bütünlüğün serbestçe yayılmasının temel birimi, "tüketiciler topluluğu" ya da *consumption communities*'in tekelci ve dışlayan, dar bakış açısından görünen bir gezegen üzerinde kültürel standartlaştırma veya aynı yöne yönelme tezi.

I

Kapanışların sarsıntısı karşısında Hıristiyan bağı

Suların sonsuzluğu, kaos kuşağı ve bilinmezlikle çevrili bir üçkıtanın tamamını (Asya, Afrika, Avrupa) kapsayan *oikumene* kavramını büyük keşif yolculukları çözer. Tek gözlü ejderlerle ve tuhaf halklarla ilgili akıl almaz masallar silinmeye başlamaktadır. Sırrına erişilmemiş dördüncü kıta başka söylenleri kışkırtır. Denizciler keşfedilmiş bu yeryüzü cennetinin ve ilkel iyi insanın temsilinin soyağacının köklerini yaratırlar. Yeni Dünya, Eski Dünya'nın içini kemiren toplumsal ve ahlâki krize çare sayılan toplulukların kaynaşması ülküsünü besler. Bu kurgusal dünyanın arka planında, hümanizmin dirilttiği toplumun düşsel ufkuna, *pax christiana*'ya* duyulan özlem keşfedilir.

* "Hıristiyan Barışı." (y.h.n.)

Yeni kıtanın *inventio*'sunun [keşif] meşruluğuyla ilgili skolastik tartışma, varlıklar arasındaki dolambaçlı iletişim problemini ortaya çıkarır. Daha düne kadar birbirlerinin karşılıklı varoluşundan haberi olmayan bu varlıklar, kendilerini karşılıklı olarak insanca tanınmak fikriyle yüzleşmiş bulurlar. Böylece, evrensel bir hukuk topluluğunun temellerinin izini süren öğretiler ilk adımlarını atarlar. Etnosantrizm o zaman onu bu şekilde tanımayı engellese de, Öteki'yle bir arada bulunma, kültürler arası takasın olanaksız saydamlığının araştırmasına girişir. İlkel iyi insan söyleni ile yenilmişlerin bağımlılığının gerçekliği arasındaki bağdaştırmacılık ve melezleştirmeler, karma toplumlarda kendilerine bir yol açar.

A. KOLOMB VE YENİ ZAMAN

1501'de İspanya'nın Katolik Krallarına gönderdiği bir mektupta Kristof Kolomb, (1451'e doğru-1506) şöyle demektedir: "Önceden de söylediğim gibi, bu Hint Adaları girişimi için bana ne akıl ne matematik hesapları ne de dünya haritaları yardımcı olmuştur; yalnızca İşaya'nın söyledikleri gerçekleşmiştir."[1]

Kutsal Metinler tarafından esinlenmiş ve büyük yazgıların adamı olduğuna inanmış Büyük Amiral, bu özellikleriyle eski eskatolojik beklentileri gerçekleştirecektir. Bartolomé de Las Casas (1474-1566) sayesinde kurtarılan ve ölümünden sonra yayımlanan *Diario de navegación* adlı eserinde, dinsel binyılcılık ve haçlı seferleri saplantısı altın tutkusuyla, ekonomik ve ticari hesaplarla (sözleşme yaparak Kolomb gelecekteki kârın onda birini daha baştan kendine ayırır) ve bir sömürge imparatorluğuna dayalı dünya hegemonyası kurmaya yönelik açık projesiyle çatışır.[2] Hint Adaları'nın zenginliği, Hıristiyan evrenselciliğinin bayrağı altında insanlığı yeniden bir araya getirmek için, Kudüs ve İsa'nın mezarının kurtuluşu yönünde kullanılmalıdır. Böylelikle Kolomb kendisini, İsrail Tanrısının ismini ve şanını dünyanın öteki ucuna kadar taşımanın Tanrısal misyonuyla çevrilmiş hisseder. "Siyon Dağı'nın evini yeniden inşa etmek" gerekli diye haykırır. Altınla bir-

1. Kolomb K, «Lettre aux Rois Catholiques» (1501), *Œuvres complètes*'te, yay. haz.: Varela C. et Gil J., Paris, La Différence, 1992, s. 501.
2. Colón C., *Diario de Colón. Libro de la primera navegación y descu-brimiento de las Indias*, yay. haz.: Sanz C., Madrid, Bibliotheca americana vetus-tissima, 1962.

likte, "ruhlar cennete gönderilebilir." Onun keşfi eksiksiz bir dirilişin Yeni Zamanı'nı ilan eder; orada insanlık, bir bütünlük içinde tek dini kucaklayarak yanılgıyla geçen yüzyıllardan ve ilk günahtan azade, çatışmasız bir bütünlük içinde tek bir çobanın asası altında buluşacaktır. Kolomb, Platonculuk ve Kutsal Kitapların çift yanlı geleneğinden esinlenmiş, müritleri ortak bir Tanrı aşkında buluşmuş mistik bir toplum hayal eden Aziz Augustinus'un *Civitas dei*'sine yönelir.

Ayrıca Las Casas da Kıyamet tarafından ilan edilmiş mutluluk binyılına inancın etkisi altına girmekten kurtulamaz: O, Hıristiyanlığın mistik vücudunun bir parçası olan yerli halkta açılan yaralardan sorumlu olan kardeşlerinin, bu inancın gelişine engel olmalarına yanar. Son günlerinde yerlilerin savunucusu olan Las Casas, "Eskisinin bir Türk kuşatmasıyla silinmiş olacağı gün, Hıristiyanlık dünyasından Yeni Dünya'ya genel bir eskatolojik aktarımın beklentisine katılacaktır."[3]

Kolomb'un Amerikan kozmografyasına gelince, o, kurmacaya dayalıdır. Edebi başvuru kaynağı Marco Polo'nun (1254'e doğru-1324) yolculuklarının masalsı Asyası'dır. Cenovalı denizci Antil Adaları'na çıktığında, ölene değin masalsı Asya'ya çıktığı inancıyla yaşamıştır. Hint Okyanusu ile Atlas Okyanusu'nu birleştiren bir boğaz keşfetmeyi kesin olarak istediğinden, 1502'de onu Panama ve Honduras kıyılarına ulaştıran dördüncü ve son yolculuğunun hedefi daima Uzakdoğu olacaktır.[4]

B. VESPUCCI VE *MUNDUS NOVUS*

"Bizim Avrupamızdan ya da Asya'dan, hatta Afrika'dan bile daha çok halkın ve hayvanın yaşadığı kıtayı keşfettim ve havasını bizim bildiğimiz diğer bölgelere göre daha ılıman ve yumuşak buldum... Ona *Mundus Novus* demekte bir sakınca görmedim."[5] 1503 yılında yapılan bu adlandırmayla birlikte Floransa ve Paris dördüncü bir kıtanın varlığından haberdar oldular. *Mundus Novus*, toplam dört ya da altı basılı yap-

3. Yay. haz.: Bataillon M. et Saint-Lu A., *Las Casas et la défense des Indiens*, Paris, Julliard, 1971, p. 37.
4. Pastor B., *Discurso narrativo de la Conquista de America*, Havana, Casa de las Américas, 1983.
5. Vespucci A., *The First Voyage of Amerigo Vespucci*, Açıklamalı çeviri: "M.K.", Londra, 1885, *Sir Thomas More'un Utopia*'sında, "Backgrounds" içinde yeniden yer aldı, yay. haz.: Adams R.M., New York, W.W. Norton, 1992.

rağın başlığıdır; İtalyanca yazılmış, Latinceye çevrilmiş, Albericus Vespucius, *alias** Amerigo Vespucci (1454-1512) diye birisi tarafından imzalanmış, Güney Amerika'dan şimdiki Rio de Janerio yakınına kadar Atlas Okyanusu kıyısı boyunca uzanan yeni kıtaya doğru ikinci yolculuğunun bitiminde Laurentius Petrus Franciscus de Medici'ye gönderilmiştir. 15 Eylül 1504'te Floransalı gemici, Portekiz bandırası altında bu kez Floransa Valisi Pietro Soderini'ye ulaştırılmak üzere ikinci mektubu ortaya çıkartır. Bu mektupta *Americi Vesputii Quatuor Navigationes* başlığıyla tüm yolculuk öyküleri bulunmaktadır.

Yeni kıtaya Yeni Dünya denmiştir, çünkü zihinsel evrenine ve yaşam deneyimine sığmayan olgular karşısında Batı'ya özgü köklü bir tedirginliğe kapılmıştır. Henüz Amerikan yerlisi olarak adlandırmadığı ve yüzleri "Tatarlarınkine benzeyen" şu Brezilya yerlilerinin geleneklerinin kimi özelliklerinden yola çıkarak onları tanımlayan gemici, yerlilerin yaşam tarzı "Epikurosçudur", kişisel hiçbir şeyleri yoktur ve her şey ortaktır, der. Yerliler; dillerinin yüz millik bir çember içinde anlaşmalarına engel olan çeşitliliği, kadınlarının yürürken ve yüzerkenki dayanıklılığı, vücutlarının güzelliği ve sıcaklığı, "aşırı arzu uyandırıcılıkları", çokeşlilik uygulamaları ve çocuk düşürme şantajları ile "Hıristiyan'lardan ayrılır.

Bu yerliler baskı ile hiçbir kural ve hiçbir emre itaat etmez gibidirler. Vespucci'yi en çok etkileyen bu olmuştur. Yemeklerini belli bir saatte yemezler, akıllarına estiğinde yerler (anlatıcının "barbar" olarak nitelediği gelenek). "Kaptan"ları yoktur, çünkü "her biri kendisinin efendisidir." Yargı sistemi bilmezler. Ne anne ne de baba çocuklarını cezalandırır. Hâkimiyet arzusu ya da sınırlarını genişletmek için savaş yapmazlar, ama bazı komşularına karşı eski bir düşmanlıkları olduğundan "atalarının ya da akrabalarının ölümünün öcünü almak" zorunda kalırlar. Hiçbir yasayla yönetilmezler, Hıristiyanların yaptığı gibi Hıristiyan olmayanlardan, Yahudilerden ve Mağriplilerden kendilerini ayırmak için sınır çizmezler. Ne erkekler ne de kadınlar, "edep yerlerini gösterirken bizlerin burnumuzu ya da ağzımızı gösterdiğimizden daha çok utanç duyarlar." "*In fine*",** diye sonuçlandırır gemici, "onlara verilmiş doğayla yetiniyor ve yaşıyorlar. Avrupamızda ve başka yerlerde sahip olduğumuz zenginlik; altın, elmaslar, inciler ve başka değerli şeyler onlar için hiçbir şey ifade etmiyor; kendi topraklarında

* (Lat.) Namı diğer. (ç.n.)
** "Sonuç olarak" anlamında. (y.h.n.)

bunlardan olmasına rağmen ne onları elde etmeye çalışıyor ne de onlara bir değer atfediyorlar."[6] "Doğa hali" Yeni Dünya'nın *inventio*'sunun okuma anahtarına dönüşür. Amerigo Vespucci'nin yolculuk hikâyeleri yüzyılın en başarılı yazınsal yapıtlarından biri olmuştur. Kitabın ilk yayımlanışını izleyen yalnızca dört yıl içinde on üç baskı, aynı zamanda Almanca, İtalyanca ve Fransızca baskıları yapılmıştır. Kristof Kolomb Büyük Antiller'in ve Lucayan'ların (Bahamalar'ın) keşfini kapsayan ilk yolculuğunu anlatan mektubunu 1493'te Barselona ve Roma'da yayımlar. Fakat Cenovalı gemicinin daha sonraki üç yolculuğuna ilişkin hiçbir yayına rastlanmamıştır. Kolomb Asya'ya doğru yeni bir yol açtığına ve çağdaşları adına evrenin boyutlarını küçülttüğüne inanır. Vespucci ise *amplificator mundi*'dir [dünyanın büyütücüsü]. Dünyanın sınırlarını genişletir. Onunla birlikte dünya sahiden küresel olur.

Ancak *Mundus Novus*'un coğrafi adlandırılışı uzun sürmez. 1507'de Vosges'daki Saint-Dié Manastırı'nın haritacı keşişi Martin Waldseemüller (*Ilacomilus*) dünyanın antikiteden miras vizyonunu değiştirmeye kalkışır. Vespucci tarafından getirilmiş verilerin yardımıyla bir *mappa mundi* [dünya haritası] hazırlar ve bu haritada *Mundus Novus* için, "Amerika" der. Bu yeryuvarlağı haritasının üst bölümünde, solda, İS II. yüzyılın coğrafyacısı ve astronomu Claudius Ptolemaios'un resmi ve Eski Dünya, sağda ise *Mundus Novus* ve Vespucci vardır. Demek ki yavaş yavaş Amerika adını kabul ettiren, Vespucci'nin yolculuk öykülerinin Latince baskısına da ekinde yer veren Lorrain'li keşişin *Cosmographiae Introductio*'sudur [Kozmolojiye Giriş].

Palavracı mı? Çağdaşlarının bazıları Vespucci'yi böyle düşünmeye meyillidirler. Hırsız mı? Kolomb'un şöhretini çaldığı için. Beş yüzyıl sonra, tarihçi Pierre Chaunu, Vespucci'ye hoşgörülü değildir. Onu tam bir "övüngen" olarak niteler.[7] *Navigationes*'in dördüncüsünü kendisinin uydurduğundan bile şüphe edilir. Başkaları içinse, astronomun eşsiz nitelikleri olmasaydı, bu yolculukları tamamlayamayacaktı; o, gözlem yetenekleri ve tasvirlerinin keskinliğiyle antikiteden miras kalmış haritalar biliminin geçersizleşmesine yol açan bir coğrafyacı ve kültürler arası ilk etnografur. Rüya ile gerçeklik arasında gidip gelen hikâyesi, tarihin ilk küresel olayıdır. Vespucci, dünyanın altüst oluşu sendro-

6. *A.g.y.*, s. 107.
7. Chaunu P., *L'Expansion européenne du xiiie au xve siècle*, Paris, PUF, 1969, s. 221.

muna dönüşür. Naziler tarafından Almanya'dan kovulan ve Brezilya'da sığınak arayan Stefan Zweig, *Amerigo* üzerine biyografik denemesinde,[8] "*Mundus Novus*! İki sözcük, dört hece; evreni inceleme yolunda eşsiz bir devrime neden olan şey," diye yazar.

Yerkürenin anlamsal oluşumu çift yönlüdür. Latince *globus*'tan gelen sözcük önceleri "manga"yı tanımlamak için askeri lügatte kullanıldı. Diderot ve d'Alembert'in *Encyclopédie*'sine göre, "düşmanın kuşattığı bir Roma tümeninin dizildiği dairesel düzendir." III. yüzyılın başında Roma İmparatoru Caracalla, onu, akıl almaz cinayetler ve çılgınlık eylemlerine damgasını vurmuş olmasına rağmen, Roma sitesinin yurttaşlık hakkını tüm tebaasına bahşeden bir imparatorluğun sembolü olarak benimsedi. Aslında, imparator, Hıristiyan çağdan yaklaşık altı yüzyıl önce filozof Ksenophanes Kolophon'un Yunanlılara Tanrısallığın en kusursuz ve en sonsuz simgesi olarak önerdiği kişiliği benimsemekten başka bir şey yapmıyordu. "Barbar krallar" tarafından olduğu gibi alınan küre figürüne, Hıristiyan prensler tarafından bir haç eklenir. Kuşkusuz ilk küre ya da dünya haritası oldukça ilkel olup, ancak XV. yüzyılın son on yılında gerçekleşmiştir. İzleyen yüzyılın başlangıcında, coğrafi bir bilgi-yetki hedefine dönüşür. *Mapping* coğrafyacısı ve tarihçisi Jerry Brotton için 1522, modern bilinç içinde "küreselciliğin, bir uzamsallık olarak" su yüzüne çıktığı kritik bir yıldır. Nihayet bir yıl sonra Portekizli denizci Macellan'ın (1470'e doğru-1521) dünya çevresini dolaştığı ilk yolculuğuna ve onun Filipinler'de katledilişine geliriz. Dünya yüzeyinin temsili, bundan böyle, "devletler arasındaki ilişkilerde hayati bir iş" olacaktır.[9] Charles Quint (1500-1558) ile birlikte yerküre, üzerinde "güneşin hiç batmadığı" bir imparatorluğu tanımlar. 1929'da, *Le Soulier de Satin* adlı tiyatro oyununun dördüncü perdesinde, Paul Claudel yerküre semboliğinin bir başka öğesini anımsatacaktır. Oyunun başkişisi, Yeni Dünya kâşiflerinin rakibi Don Rodrigue şu diyoloğu sürdürür: "Güzel elmayı istiyorum / Hangi Elma? / Yerküre! Elde tutulabilir elma / Vaktiyle cennette yetişen mi? / O hep orada."

8. Zweig S., *Amerigo, Récit d'une erreur historique*, Paris, Belfond, 1992, s. 32.
9. Brotton J., «A World Encompassed: Terrestrial Globes in Early Modern Europe», *Mappings*'te, yay. haz.: Cosgrove D., Londra, Reaktion Books, 1999.

Vespucci sendromu hümanistleri sarar. 1516 yılında Londra şehrinin şerifi ve geleceğin İngiltere şansölyesi Thomas More (1478-1535), Latin dilindeki *Utopia*'sını [Utopia*] Louvain'de Thierry Martens Yayımevi'nde yayımlatır (yapıt 1551'de İngilizce olarak basıldı). Vespucci'nin yirmi dört yoldaşından biri olduğu varsayılan Portekizli filozof-gemici Raphael Hythloday, mutlak eşitlik ülkesi Utopia'lıların adasına yapılan yolculuğu bir pilot gibi yönetir. More, kitabını Erasmus'un (1469'e doğru-1536) ısrarları üzerine kaleme alır. Eserini, Floransalı denizcinin *Yolculuk Öyküleri* ve Yeni Dünya haritası konusunda kendisini aydınlatan ve kahramanı Hythloday'a yaptırdığı hayali deniz yolculuğunda yine kendisine kılavuzluk etmesini sağlayan Anvers'li hümanist Pierre Gilles'e (1486-1533) ithaf eder.

*U*topia/*Eu*topia Adası *hiçbir yerin* ve *mutluluğun* ülkesidir. Ütopik öykü aynı zamanda bir *U-chronie*'dir, tarihi durdurur. Bu adayı zamana ve uzama oturtmak aldatıcıdır. Brezilyalı bir tarihçi, bu yerin, şimdiki Rio de Janerio'nun kuzeyinde Vespucci'nin demir atmış olabileceği ve More'un öyküsünün dekorunu kurduğu varsayılan yere, Cabo Frio'ya benzediğine inansa bile.[10] Bu düşsel yer, Yeni Dünya ile Eski Zamanlar'ı birleştirir. Çünkü matbaa sayesinde oluşmuş, doğmakta olan bilgi toplumu iki kaynaktan beslenmeye başlar.[11] Bekçisi olduğu temel erdemler açısından bu site, "doğaya göre" yaşayan Brezilya Aborijinlerinin yaşadığı yere benzer. Bununla birlikte, Brezilya yerlileri tarafından uygulanan kadınlar topluluğunun (Platon'un da tasarlamış olduğu) ve Vespucci tarafından şaşkınlıkla karşılanan ilkel çıplaklığın Utopia'da yeri yoktur; bütün sakinlerin üniforması vardır. Dahası ada, uzun bir kültür tarihine sahiptir. İlk sahipleri ona Abraxa diyorlardı. Bin yedi yüz altmış yıl önce adayı fetheden Kral Utopus ona kendi ismini verdi. Hythloday'ın, yolculuğundan yaklaşık bin iki yüz yıl önce Roma ve Mısır gemileri adada karaya oturdular. Birçok sayıdaki kültür uyarlamasından dolayı, şimdiki adalılar Yunancaya yakın bir dil konuşur oldular ve Platon'un metinlerini okuyarak Helenik kültür oca-

* *Utopia*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1999. (y.h.n.)

10. Arcienagas G., *America en Europa*'dan alıntı, Bogota, Planeta, 1989, s. 68.

11. Bkz. E.L. Eisenstein, *The Printing Press as Agent of Change. Communication and Cultural Transformation in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 1979, Cilt II (Fransızca çeviri: Paris, La Découverte, 1991).

ğının mirasını sahiplenecek duruma geldiler. Aynı zamanda Doğu mirasını da benimsediler: Utopia'ya özgü dil İran diline benzer ve bazıları antik Pers tanrısı, aydınlığın özünü temsil eden Mitra ya da Mazda'ya taparlar.

Utopia'lılar senin benim ayrımı gütmezler. Sosyal sınıf ayrımını (Platon'un önermediği) ve onun türettiği şehir-köy, el işi-zihin işi ayrımlarını ortadan kaldırmışlardır. Kendi topraklarında para takası tanımazlar. Gösterişi küçümser, değerli madenlere (sadece "en kirli kullanımlar"a ayırdıkları kapları yapmaya yarayan) karşı derin bir horgörü hissederler. Her şeyin üstünde barışa yürekten bağlıdırlar. 1517'de Fransız hümanisti Guillaume Budé'nin kendisine *Utopia*'yı armağan eden İngiliz dostu Thomas Lupset'e söylediği gibi, onların mutlak eşitlik toplulukları, iyi ya da kötü her şeyin ötesinde "yurttaşlar arası iletişim" ülküsünü ifade eder.[12] Haklı bir savaşı yalnızca dört gerekçeye dayandırırlar: Vatanı savunmak, kendi müttefiklerinin topraklarına yönelik bir düşman saldırısını geri püskürtmek, baskı altında ezilen bir halkı özgürlüğüne kavuşturmak, kullanılmayan büyük alanlara sahip olan ve hatta bu bölgeleri kötü işleterek, buraya çalışmaya gelenlerin doğanın değişmez yasasına uygun bir biçimde buradan faydalanmalarını yasaklayan bir halkı bilinçlendirmek.

Utopia anlatısı en önemsiz ayrıntılardan en temel yasalara varır. Bireysel ve topluca yaşam pratikleri orada programlanır, hatta şifrelenir. Öykü, hemen hemen İngiltere çapında bir adanın uzamsal yerleşim düzeniyle başlar: Adada her biri altı bin aileden oluşan elli dört kent vardır. Her bir aile en az kırk kişi içerir. Bu kırk kişinin on üçü yetişkin olup, bu yetişkinlerden üçü diğer yetişkinlere tabidir. Her türlü yerleşim alanı projesinin hepsine yabancı olan Augustinus'a özgü Kent'in tersine Thomas More uzamsal bir düzen örneği betimler. More'un bu modeli, şehircilik ve mimari tarihçilerinin toplumsal şehir tasarılarının niçin iki kaynaktan birini temsil ettiğini açıklar. İkincisi, Floransalı Leon Battista Alberti'nin *De Re Aedificatoria* [Mimarlık Üzerine] adlı eseridir; ilk defa 1485'te basılmakla beraber 1452'de Papa'ya sunulmuştur; bugün bile bu iki eser "şehircilik bilimi" teorilerinin gelişme biçimini belirlemeye devam eder.[13] Çizgisel perspektifi keşfeden, pla-

12. «Guillaume Budé to Thomas Lupset» (1517), *Utopia by Sir Thomas More*'da, yay. haz.: Adams R.M., *a.g.y.*, s. 120.

13. CHOAY F., *La Règle et le Modèle. Sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme*, Paris, Seuil, 1996; Söderström O., «Paper Cities: Visual Thinking in Urbanplanning», *Ecumene, A Journal of Environment, Culture, Meaning*, cilt III,

nimetrinin temel ilkelerini kaleme alan, yapı sanatını –ister bir ev ister bir kent için– yöneten kurallar birliğini ve rasyonel bir metodu betimleyen Alberti'den sonra, More, Batı'nın uzamsal bilinç kazandığı sırada uzamsal işaretleri o zamana kadar yetersiz olan topluma, bütünsel olarak görselleştirilmiş kentin yeni bir tasarımını sunar.

More'un "en iyi topluluk biçiminin" arketipi olarak yücelttiği Utopia Cumhuriyeti, yörüngesini şaşırmış bir dünyanın, gerçek bir ülkenin, İngiltere'nin karşı savı niteliğindedir. Sosyopolitik organizasyonun ilk reform ütopyasından beri, örnek toplum projesinde, kriz ve krize çare kavramları bir arka plan görevi görürler. More bireyciliğin tahribatlarını, asaletin "eşekarıları"nın ve saray erkânının aylaklığını, bir anayasa tarafından ılımlandırılmamış krallık gücünün keyfi yönetimini (Bu, Utopiacıların niçin bu kadar miskinlik avına çıktıklarını açıklar) kınar. Buğday tarlalarını otlaklara çeviren ve böylece aristokrasiyi zenginleştiren *enclosure*'ler* sistemiyle kuşatılmış halkın savunusuna girişir. Bilgisizliğin, boşinançların ve aynı şekilde çokça bahsettiği savaşın sürekliliği içinde, Tanrıbilimcilerin ve keşişlerin suçortaklığını ifşa eder.

Çelişki: More, bu en güzel dünyanın mimarı –ki gelecek yüzyıllarda eşitsizlik ve sosyal adaletsizliğe maruz kalacak insan topluluklarının bir büyük reform öyküleri dizisinin tamamı için matris görevi görecektir–, düşünsel gelişim çizgisinin sonunda, dünya üzerindeki kurtuluşun parlak geleceğine erişebilme olanağıyla ilgili kuşkularını itiraf eder. Utopia Adası'nın kurumları ve yasaları üzerine Raphael Hythloday'ın yolculuk öyküsü böylece bir mantıksal açmazla sona erer: "Uzun öyküsünün onu yorduğunu görüyordum ve tartışma kaldırabileceğinden emin değildim –çünkü başkalarının fikirlerinde eleştirecek bir şey bulamazlarsa kıt akıllı görünmekten korkan bu insanlardan hoşlanmadığını hatırlıyordum–, onu yemek odasına götürdüm. Bu meseleleri ve aramızda geçenleri daha olgunca ve uzun uzadıya düşünecek başka bir zaman bulabileceğimizi söyledim. Umarız bu an gelecektir. Gerçi insana özgü şeylerin özel deneyimiyle dolu ve kuşkusuz çok bilgili olsa da, bu adamın tüm söylediklerine onay veremem, ama itiraf

---

n° 3, Temmuz 1996. Sömürge dönemi Amerikası'nda uzamın düzenlenmesi konusunda: Solano (de) F. (yay. haz.), «Nuevas ordenanzas de descu-brimiento, poblacion y pacificacion de India», *Normas y levés de la ciudad latinoamericana 1492-1600*, Madrid, Consejo superior de investigaciones cientificas, 1995.

* İngilizce "çit" anlamında. Özellikle XVIII. yüzyılda küçük toprak sahiplerinin kentlere göçü sonucunda tarlaların ekime "kapatılması". (y.h.n.)

etmeliyim ki, Utopia Cumhuriyeti'nde var olan birçok erdemi şehirlerimizde de görmek isterdim. Umuttan çok, isteğimdir bu."[14]

Bu şüpheciliğin tersine, Utopia toplumunun çevresinde kültürler arası karşılıklı yer değiştirmeler gerçekleşir. Yeni Dünya'nın keşfinin izinde tasarlanan ideal site, toprak sahiplerinin ya da *encomendero*'ların keyfi iktidarları altındaki yerlileri kurtarmaya yönelik gerçek toplumsal reform girişimlerine neden oldu. Venezuela kıyılarında İspanyol köylü ve yerli topluluklarını 1520'de kuracak olan Las Casas'ın geçici girişimi More'cu modelin izlerini taşıyor ise de, özellikle 1530-1565 arasında Michoacan Piskoposu Vasco de Quiroga tarafından Meksika ya da Yeni İspanya'da kurulmuş köy-bakım evleri (*pueblos-hospitales*) bu modelin sadık bir uygulamasıdır. Annales okulunun iki tarihçisi Marcel Bataillon ve Silvio Zavala'ya göre, kalıntılarına bugün bile hayran olunan bu "barış ve iyilik toprakları" tam bir "gerçekleşmiş ütopya"yı temsil eder.[15] Piskoposun çabalarına rağmen, İspanyol yetkililerin bu alternatif toplumsal-uzamsal kolonileşme modelinin ülkenin bütününe yayılmasını reddedeceklerini eklemeye gerek var mı? More'a gelince, bu yegâne deneyimin bilgisine asla ulaşamaz. Vasco de Quiroga'nın elçisi onun idamının ertesi günü Londra'ya varır.

D. *CIVITAS CHRISTIANA*'NIN İRENİK VİZYONU

More ve Erasmus Hıristiyan birliğinin son dönemini yaşarlar ve kilisenin akla dayalı bir reformuyla, bölünmenin savuşturulabileceğine inanırlar.[16] Her ikisi de insanlara daha yakın buldukları, İncil'e bağlı bir eğitimden yanadır ve kurtuluş [insanlığın kurtuluşu] Hıristiyanlığının yerine insan kardeşliği Hıristiyanlığını koymayı dilerler. İlk Hıristiyan meclislerinin ruhuna dönmenin, Platon'un *communitas*'ının ilk çağlardan kalma bilgisi ile Tanrıda insanı sevmeyi ya da *caritas*'ın hümanist ülküsünü birleştirme onurunu ifade ettiğini düşünürler.[17] "Tüm insan-

14. More T., *Utopia*, Paris, Garnier-Flammarion, 1989, s. 234.
15. Zavala S., «L'Utopie réalisée: Thomas More au Mexique», *Annales, Économies, sociétés, civilisations*, cilt III, n° 1. Ocak-Mart 1948. Aynı yazar: *Ensayo bibliografico en tomo de Vasco de Quiroga*, Mexico. El Colegio nucional, 1991.
16. Trevor-Roper H.R., *De la Réforme aux Lumières*, çev.: L. Ratier, Paris, Gallimard, 1972, s. 244-245.
17. Febvre L., *Le Problème de l'incroyance au xvie siècle*, Paris, yay. haz.: Albin Michel, 1962.

lık tek bir aile olacak," kehanetinde bulunuyordu Aziz Yuhanna. Bu tümce Hıristiyan Mesihçiliğinin bütün projesini anlatmaktadır. Edebiyatçılar ve *pax christiana*, dünyasal yolculuğunun sonunda insanın kavuşacağı göksel yurdun bekleme odasındadır.

Dünyanın yeni bir organizasyonunun küçük bir modeli olan More'un tasarladığı komünoter kentin hedefi, *Civitas christiana*'nın gerçekleştirilmesidir. Din ve vicdan özgürlüğü onun nazarında Utopia kentinin en değerli varlığını temsil ediyorsa da, savunduğu inanca son onamanın, Tanrı araştırmasının mantıklı bir sonucu olduğu da bir o denli gerçektir.

Avrupalı bilincini taşıyan ilklerden olan Erasmus için, insan ve Hıristiyan olmanın gereği, halkları birbirine karşıt kılan ulusçuluğu ve ulusal dilleri tanımamaktır. Yalnızca Latin dili, büyük bilginlerin kardeşliğiyle paylaşıldığı için, evrensel sıfatını hak eder. Onun mektup ağı sınır tanımaz. Hayatı boyunca, "Dünya vatandaşı olmak istiyorum, herkesin yurttaşı ya da daha doğrusu herkese yabancı"; "Hiçbir zaman bir yere bir başkasından daha fazla bağlanmadım, benim için bütün dünya vatanımdı"; "Bir şehrin değil, dünyanın vatandaşı olmak istiyorum," diye haykırmıştır. Özgür şehirlerin cumhuriyetçi sistemi konusunda More'la aynı inancı öğretir. *Querela Pacis*'le [Örselenen Barışın Şikâyeti] iki kısım oluşturan 1551'de yayımlanmış barışın kişileştirildiği *Encomium Moriae*'de [Deliliğe Övgü] İngilizlerin, İskoçların, Fransızların, Parislilerin, İtalyanların, Romalıların, Venediklilerin, Yunanlıların, Türklerin, Yahudilerin, İspanyolların ve Almanların özelliklerinden yola çıkarak kolektif biçim altında her ulusa şırınga edilen kendini sevmeyi tiye alır.[18] Bu dünya vatandaşlığı arzusu, Hıristiyan hümanizminin insan uygarlığının birliğine inancının demirleme noktası olan eskatolojik vatana kavuşma umudundan ayrılamaz. Hümanist, bu evrenselcilik adına barışı savunur. "Top tüfek silahlanan ve sel gibi Hıristiyan kanı akıtan inançsız rahipler" tarafından kutsanmış metinler ve İsa adına olduğu için alaya alınan barışı.

Hıristiyan barışından yana olan irenist* savunmada çelişkiler de yok değildir. Evrensel Hıristiyan kenti sınırlıdır. İnananlar arasındaki birlik, haçlı seferlerinden beri imanın amansız düşmanları sayılan

18. Erasme, *Éloge de la folie*, Paris, Actes Sud-Babel, s.89-90 [*Deliliğe Övgü*, çev.: Nusret Hızır, Kabalcı Yayınevi, 2000]

* İrenizm: Yunanca *eirene*'den ("barış") gelen bu sözcük, Hıristiyan tarikatlar arasındaki sorunları barış içinde çözüp onları birleştirmeye çalışan anlayışı adlandırır. (ç.n.)

imansızları, Türkler ya da Müslümanları dışlayarak oluşur. "Tüm bu gerçek barbarlar topluluğu insan türünün düşmanıdır," der Erasmus, *Deliliğe Övgü*'sünde. Bunlar, onun gözünde, *in-juria*'yı, insanların doğal topluluğunda temel bir hakkın sürekli ihlalini temsil etmezler mi? Çünkü Hıristiyanların kutsal saydığı yerlere giriş izni vermeyerek "iletişim hakkı"nı ihlal ettiler.[19]

Onlarla savaş yapmak gerekir mi? Dahası hangi savaş? Bu sorular hümanistleri böler. Luther, Hıristiyanlara Türklere karşı silahlanma hakkını vermez ve onların olası zaferinde ilahi iradenin işaretini görür. Erasmusçu barışçılık, *pax christiana* jeopolitiğinin bu aşırı hassas alanı tarafından çelişkiye sürüklenir. Erasmus'un "savaş aşkı"na tiksinti duyduğu bilinmektedir. "Ölümsüz Tanrı adına size soruyorum: Savaşa neden olanın insan olduğuna ve de onların aklın ışığından biraz olsun yararlandıklarına kolayca kim inanabilir?" diye gürler 1517'de yayımlanan *Querela Pacis*'te.[20] Ancak Türklere karşı savaş ilan edildikten sonra ve "Avrupa'nın selameti adına" 1530'da *Consultation au sujet de la guerre contre les Turcs* [Türklere Karşı Savaş Konusunda İnceleme] adlı yapıtında savunma amaçlı bir savaş fikrine razı olur. Dahası koşullarını şöyle sıralar: Kötülerle kötüler olarak savaşmamak gerekir, Türklerle haç çıkararak değil, Türk gibi savaşmak gerekir; savaş, insanlıktan uzaklaşmadan yapılmalı, barışçıl bir Hıristiyanlaştırmayı getirmelidir.[21]

İspanyol hümanist Francisco de Vitoria (1492-1546) ise bu noktada, savaş ve barış hukukuyla ilgili kendi genel felsefesiyle çelişkiye düşmekte duraksamaz. Savaşın dışında öldürmeme ve tutsaklara insancıl yasaya göre davranma zorunluluğu kutsal savaş söz konusu olduğunda önemli bir istisnai durum sergiler.[22] Yeni Dünya'nın yerlileri karşısında titizlenen Vitoria, İslama karşı savaş durumunda genel katliamın ve düşmanın ortadan kaldırılmasının bir kural olabileceğini kabul eder. Yeni Dünya'nın keşfiyle aynı yıl, Granada'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanan Mağrip krallıklarına karşı yüzyıllardan beri süregelen savaşın sonlanmış olması intikam duygusunu ortadan kaldırmaktan uzaktır. Kolektif hafızada Mağripli her zaman "kalleş" olarak kalacaktır.

19. Halkin L.E., *Érasme*, Paris, Éditions universitaires, 1969.
20. Érasme, *Querela Pacis*, Paris, 1924, s, 138.
21. Halkin L.E., *Érasme parmi nous*, Paris, Fayard, 1987.
22. Barthélémy J.. «Francisco de Vitoria», *Les Fondateurs du droit international. Leurs œuvres, leurs doctrines*'de, yay. haz.: Pillet A., Paris, Giard et Brière, 1904.

E. FRANCISCO DE VITORIA, SAVAŞ VE İLETİŞİM HAKKI

Yerlilerinkiyle karşılaştırıldığında, Yeni Dünya'nın yeni sakinleri hangi hakları iddia edebilir? Yerli hakkı meselesi 1494'ten itibaren İspanya Krallığı tarafından gündeme getirilir. İspanya Kraliçesi Isabella tarafından oluşturulan bir hukuk komisyonu yüce gönüllü bir tez yönünde karara varır. Ama sömürgecilerin kararlı muhalefeti, yeni toprakların gitgide işletmeye açılması ölçüsünde kartların el değiştirmesine yol açacaktır. Bununla birlikte XVI. yüzyıl boyunca, içlerinde Tanrıbilimciler ve kilise hukukçuları bulunan bir grup, sömürgeleştirilme biçimi meselesi etrafındaki tartışmayı sürdürecektir. Zira çok az sömürgeleştirme İspanyol sömürgeleştirmesi kadar bir doktrin şeklinde düşünülmüş ve temellendirilmişse de aynı şekilde çok azı bu noktada, hümanizm ideallerine böylesine kök salmış kamu tartışmasında olduğu gibi kaba bir uygulama ile kanunlar çerçevesi arasındaki dengesizlikle tanımlanagelmiştir.[23]

Bu cömert tezin en önemli temsilcisi Francisco de Vitoria'dır: Las Casas gibi o da Dominikenler ya da Vaiz Papazlar tarikatına dahildir. Vitoria, skolastik üzerine Alcala Üniversitesi'yle birlikte önemli kurumlardan biri sayılan Salamanca Üniversitesi'nde teoloji kürsüsünün yirmi yılı aşkın bir süre için unvanlı Tanrıbilimcisidir; ve kendi biliminin çağdaş olayların ortaya çıkarttığı sorunlarla uğraşma hakkını savunur. Onun *Relectiones Theologicae*'leri içindeki iki dini metin özellikle keşif sorununu ele alır: *De Indis* ve *De jure belli Hispanorum in Barbaros. Relectiones*'lerin Lyon'da yayımlanmış ilk baskısı ölümünden aşağı yukarı on bir yıl sonra, ancak 1557'de ortaya çıkmıştır.[24]

1537 tarihli Papalık Bildirisi [*Subliminis Deus*] yerlilerin insan olduğunu kabul eder. Ama Papa III. Paulus tarafından alınmış bu öğretisel karar, "yeni insanlar"ın aşağı varlıklar olduğu hakkındaki tartışmalara son vermez. Salamanca okulu tarafından savunulmuş tezlere karşı, II. Philippe'in eğitmeni, Charles Quint'in resmi tarihçisi ve kilise

23. Lewis Hanke M., *Cuerpo de documentas del siglo XVI sobre los derechos de España en las Indias y las Filipinas. descubiertos y anotados por L. H., editados por A. Millares C.*, Mexico, Fondo de cultura económica,1943. Aynı zamanda bkz. Vilar P., *Histoire de l'Espagne*, Paris, Presses universitaires de France («Que sais-je?» dizisi), 1976.
24. Vitoria (de) F., *Leçons sur les Indiens et sur le droit de la guerre*, Cenevre, Droz, 1966.

papazı Juan Gines de Sepulveda (1490-1573) önderliğinde diğer Tanrıbilimciler bir araya gelir. Bolonya Üniversitesi'nde eğitim almış, Aristoteles'in birçok eserinin Latince çevirmeni olan Sepulveda, hiyerarşinin doğal bir durum olduğunu düşünür ve bu inancı eşitlikçi teze karşı eleştirilerinin vurucu gücü haline getirir. Onun polemik yönü en güçlü olan eseri, savaşın haklı gerekçeleri üzerine bir savunmadır (*Apologia de juxtis belli causis. Democrates secundus*).

Bu, 1550'de, meşhur Valladolid *Junta*'sı sırasında, Francisco de Vitoria'nın da üyesi olduğu bir bilginler jürisi karşısında, Bartelomé de Las Casas'a karşı savunduğu metindir. Sepulveda'ya göre dört gerekçe silahlı bir fethi bütünüyle haklı gösterebilir: Savaş haklıdır, çünkü: 1) Yerliler suçlarının büyüklüğü nedeniyle bunu hak ederler, özellikle puta tapma ve doğanın kanunlarına karşı işledikleri günahlar yüzünden; 2) Yerliler köle ruhlu, bozuk bir karaktere sahiptir, bu yüzden daha büyük yetenekleri olan –İspanyollar gibi– insanlara boyun eğmek zorundadırlar; 3) Bu, Hıristiyan dinini yaymak için uygun olan tek yöntemdir, zira yerlilere boyun eğdirdikten sonra bunu gerçekleştirmek daha kolaydır; 4) Savaş, yerlilerin insanlığa yaptığı kötülüklerden sakınmayı mümkün kılar çünkü onlar, Tanrıya kurban etmek için, hatta yemek için başka insanları öldürürler.[25] Bu şiddetli tartışmaların ardından –Las Casas'ın *Yerlilerin Kıyımının Çok Kısa Hikâyesi*'nin gerçekliği hakkında eleştirilerde bulunan hasmına yanıtından oluşan söylevi beş gün sürmüştür– Sepulveda'nın eseri Roma'da yayımlandı, İspanya'da ise basımı yasaklandı. Yerlilerin avukatının eserine gelince, 1552'de yayımlanacak ama çabucak hafızalardan silinecektir. 1524'ten beri İspanya'da Yeni Dünya'nın meseleleriyle ilgilenen Consejo Real de Indias kuruluşu, 1577'den itibaren yerli geçmişinin tüm izini ya da kamtını silmeye çalışacaktır. Fransızca bir tercüme 1620'de Paris'te, İngilizce olan bir diğeri ise Londra'da yayımlanacaktır.

Daha ilk andan Vitoria, "keşif" ya da *inventio* adlandırmasının meşruiyetini sorgulamıştır. O, iyi bir Tanrıbilimci olarak İspanyol egemenliğinin meşruiyetini değil de, onu meşru kılan etiketi tartışır. Yeni toprakların sahipliğini bu şekilde isimlendirme hakkını kabul etmez: Yerliler bu topraklarda oturuyorlardı ve *jus inventionis* ilk yerleşenin hakkıdır. Keşif ya da *inventio*'dan söz etmek için bu toprakların sahip-

25. D. Soto, tartışmadan sonra özetlenmiş ve bu özet Alonso Getino L.G. tarafından *El Maestro Fr. Francisco de Victoria*'da yeniden yayımlanmıştır. Madrid, Imprenta católica. Publicaciones de la Asociacion Francisco de Vitoria, 1930.

siz olması gerekirdi. Sepulveda'nın savunduğu, yerliler doğuştan akıl yoksunudur ve bu toprakların ilk yerleşenleri olsalar bile mülkiyet ve hükümranlık haklarını kullanabilme becerisinden yoksundurlar tezinin tersine, yerleşme yoluyla toprakları sahiplenmek geçerli bir kanıt olamaz.

İspanyol varlığını meşru kılmak için Salamanca okulu hangi unvanı kullanır? Bir ulus, tarlasını çitle çeviren özel bir mal sahibi gibi davranamaz, der Vitoria. Böylece sosyalleşebilme temelinde kurulmuş gerçek bir hak, bir *jus inter gentes* (sadece bir *jus gentium* değil) var olur. Bu hak, "doğal aklın uluslar arasına yerleştirdiği" haktır. Eğer her ulus bağımsızsa kendi sınırlarını aşan bir *societas naturalis*'in üyesi olduğundan aynı zamanda karşılıklı olarak birbirine bağımlıdır. Toprakları sahiplenen insan soyunun politik gruplara ayrılmasından önce var olan primitif haklar, ulusal egemenlik fikriyle birlikte kaybolmadılar. İnsan soyunun ortak kalıtını oluşturan bu haklar arasında, öncelikle yerküre üzerinde hareket etme, gitme-gelme hakkı, *jus communicationis* gelir. İspanyol imparatorluğunun varlığını doğrulamak için ileri sürebileceği ilk hak, "doğal toplum ve doğal iletişim hakkı olarak adlandırılabilir." Bu adlandırmanın gereği olarak yeni gelenler, bölgeye yerleşmek ve yer değiştirmek hakkına sahiptir. Göç hakkı, iletişim hakkının somutluk kazanmasıdır. İkinci hak, *jus commercii*'dir. Bu ticaret hakkı sadece maddi mal takasını ve ortak şeyleri, sözgelimi altın madenlerini veya ırmakları, deniz incilerini ve nehirleri işletme kapasitesini değil aynı zamanda fikirlerin mübadelesini de içerir. "İncil'i öğretme ve yayma hakkı"nı verir. Yerliler, dinin yayılma özgürlüğüne müsaade etmek zorundadır.

Eğer yerliler bu iki temel hakkın kullanımına karşı çıkarlarsa İspanyollar onları ikna etmeye çalışmalı ve onlara zarar verme niyetleri olmadığını göstermelidirler. Ne var ki, eğer bu metot işe yaramaz ve yerliler güç kullanırsa, ölçülü olmak kaydıyla onlara karşı "haklı bir savaş"a yetkilidirler. İspanyolların "tamamen dürüstlük ve mutlak bilinçle" hareket etmeleri ve herkese uygulanabilen kurallar gereği, kişisel çıkarlarını ön planda tutmamaları gerekmektedir. Silahlı müdahale için mümkün olabilecek diğer bir durum, Hıristiyanlığa geçtikleri için baskı görenlerin savunulmasıdır. Çünkü tiran yönetimi, suiistimallere son verme hakkı verir. Ama "tiran" teriminin anlamının ne olduğuna kim karar verecektir? Fikirlerin yayılmasında olduğu gibi bu alanda da karşılıklılık eksikliği skolastik anlayışın birçok çelişkisinden birini or-

taya çıkarır.[26] Aynı şey ticaret hakkında da söz konusudur. İspanyollar ve yerliler arasındaki ilişkinin en çok kullanılan biçimi olan mal değişimi son derece eşitsiz bir mübadelenin şartlarında gerçekleşir: Altına karşı, ıvır zıvır.

Doktrininin bariz bir çift yüzlü görünüm sergilemesine rağmen Vitoria, yerkürenin temsilinin artık kutsal olarak görülmemesine zemin hazırlar. Üçlü bir gerekçeyle: Öncelikle, imparatorun evrensel hâkimiyet teorisini reddeder. Charles Quint'in saltanatı döneminde soyunun sloganı: "Tüm Evrenin Yönetimi Avusturya'ya Aittir" (*Austriae Est Imperare Orbi Universo*) değil miydi? Bu slogan Latince ifadesinin büyük harflerinden oluşan bir kısaltmaya da sahipti. Ardından Papa III. Alexander'in İspanya ile Portekiz'in karşılıklı etki alanlarını belirlemek gayesiyle 1493 tarihli *Inter Caetera* bildirisini yayımlayarak (sonraki yıl Tordesillas Anlaşması ile değiştirilmiştir), hâkimiyetin yerlilerden İspanyollara verilmesi fikrine karşı çıkar. Ruhani lider olarak Papa'nın hukuksal ve cismani hiçbir yetkisi yoktur. Nihayet, Hıristiyanların sözde üstünlüğüyle ilgili tüm teorilere karşı çıkar ve tek bir Tanrı ve "gerçek din"den habersiz yaşamaları nedeniyle yerlileri güç kullanarak Hıristiyanlaştırma hakkını tartışır. İşte Hıristiyan bağını *oikumene* bileşkesi yapmaya devam etmenin imkânsızlığı bundan kaynaklanmaktadır. Tarihçi Ruggiero Romano şöyle demekte haklıdır: "Salamanca Üniversitesi'nde 1539'da dile getirdiği *Relectio de Indis*'inde Francisco de Vitoria, Hıristiyan âleminin dünya ile özdeşleşmesinin imkânsızlığının açıkça farkına varıyordu: Denge sadece, tamamen deneyim üzerine kurulu, doğal bir düzenin inşasıyla sağlanabilir. Bu 'deneyim' sözcüğü şimdi önemli bir güç kazanır. [...] Bundan böyle, XVI. yüzyılın ortasında, artık şüphe yoktur ki 'dünya' tüm dinsel ayrımların dışında 'yerküre'dir. Aklın ve zekânın yeni fetihleri insanın insan üzerine düşünmesini güçlendirir. Bu yüzden Amerika, Avrupa kültürüne çok katkıda bulunmuştur."[27]

"Yabancı"nın "düşman" anlamından sıyrılmaya başladığı an'a, XIX. yüzyılın sonunda Gabriel Tarde ve onunla birlikte uluslararası kamu hukukunun ilk tarihçileri dikkat çekiyorlardı.[28] Egemen devletle-

26. Todorov T., *la Conquête de l'Amérique*, Paris, Seuil, 1982, s. 159.
27. Romano R., *Les Conquistadores. Les mécanismes de la conquête coloniale*, Paris, Flammarion, 1972, s. 123.
28. Tarde G., *Les Transformations du droit. Étude sociologique*, Paris, Berg International; 1994: Funck-Brentano T. ve Sorel A., *Précis du droit des gens*, Paris, Plon, 1877.

ri, "Uluslar arasında karşılıklı iletişim ve bağımlılık ilişkileri vardır," fikrini kabul etmeye götüren uzun sürecin kaynak noktasını XVI. yüzyıla bağlayarak bu hukukçular, iki dünyanın çatışmasının yarattığı ahlâki problemler üstüne tartışmaların onların çalışma alanlarını önceden belirlediğini kabul ederler: "Uluslararası hukuk, ne zamanımızın ne kuşağımızın ne de Lahey konferanslarının meselesidir. Hatta Grotius'un icadı da değildir. Sistem, en az Yeni Dünya kadar eskidir."[29] Bu alıntı, ayırt edici özelliğinden dolayı Francisco de Vitoria'nın toplu eserlerinin önsözünün bir özetidir. Toplu eserler, Büyük Savaş sonrası barışı sürdürebilecek devletler arası birliğin örgütlenmesine verilecek biçimle ilgili görüşmeyi desteklemek niyetiyle Barış İçin Carnegie Kuruluşu'nun (Carnegie Endowment for International Peace) hukukçuları tarafından 1917'de yeniden basılmıştır.

Tarihçi Eduardo Subirats'ın sözü dolandırmadan belirttiği gibi, Salamanca Tanrıbilimcisi, dünya organizasyonunun temsilini daha o zamandan "büyük çaplı ekonomik girişimlere açık, bu noktada bizimkine daha çok benzer, çoğul ve kozmopolit evren" temsiliyle örtüştürmesiyle çağının önüne geçer. "Gelişmekte olan uluslararası bir endüstri ve ticaretin modern gerçekliği"nin söz konusu olduğu bir dünya, mal akışını, kişileri ve bildirileri düzenleyen liberal bir yönetimi gerektirir. Vitoria uluslardan, kültürlerden ve halklardan oluşmuş "homojen bir dünya ülküsü" inşa eder. Soyut hukuk özneleri olarak, onları eşit haklarla konumlar. Ama bu eşitlik emperyal güç ilişkilerinin gerçekliği içerisinde kültürel ve ekonomik eşitsizlikler tarafından çürütüldüğünden biçimsel kalır.[30]

F. MONTAIGNE VE KÜLTÜREL GÖRECELİK

Rengi ya da gelenekleri, yaşama biçimleri ve inançlarıyla ayrı yaradılıştaki bunca farklı insanın var olduğunun farkına varılmasıyla düşünce çerçeveleri kırılır. Michel de Montaigne'in (1533-1592) tepkisine kulak verelim: "Bilgimizin her anlamda yetersiz olması beni endişelendiriyor, ne önümüzü ne de ardımızı görebiliyoruz; bilgimizin kav-

29. Brown Scott J., «Preface», *De Indis et De jure belli Relectiones by Franciscus de Victoria,* yay. haz.: Nys E., Washington, The Carnegie Institution of Washington, 1917, s. 5.
30. Subirats E., *El Continente vacio,* Mexico, Siglo XXI, 1994, s. 331-332.

rama gücü az, az görüyor, hem zaman hem de uzam bakımından yetersiz... Dünyamız kısa bir süre önce bir başka dünya keşfetti (bunun sonuncu kardeş olduğunu kim söyleyebilir, inler cinler bile onu bugüne değin tanımıyordu); bizimki kadar büyük, kalabalık ve heybetli."[31] Yerkürenin fiziksel sınırlarının silinmesi dogmayı sarsar: "Biz burada uç noktalarına kadar yanlış olan bilimlerin sınırlarını sarsıyor ve kapısına dayanıyoruz. [...] Bu dağların sınırladığı hangi gerçektir ki, ötede duran dünyaya yalan gelir?"[32] Bir kaygı sarkacı ki bir taraftan bireyin kendisine doğru, diğer taraftan ona dünyayı kendi vatanı olarak algılama olanağı veren ait olduğu en geniş çevreye doğru gidip gelir.

Uzaklardan gelen kavramlar, uzamda, geçmişin derinliklerinden gelmiş kavramlarla birleşirler. Dördüncü kıtanın keşfi, Yunan-Roma kültürünün gizli kıtasının yeniden keşfiyle birleşir. Batı Hint masalları, "dünya seyyahları"nın, denizcilerin, tüccarların, misyonerlerin yolculuk öyküleri ağızdan ağıza dolaşır ve bilginler bu öykülerle birlikte coğrafyacılara ve eski zamanların resmi tarihçilerine de –Ptolemaios, Herodotos, Strabon, Plinius, Titus Livius hatta Aulu Gelle– aynı hevesle başvururlar. İlk kez 1580'li yıllarda üç cilt halinde yayımlanmış Michel de Montaigne'in *Essais*'si [Denemeler] çağlar arasındaki bu gidiş gelişin canlı bir örneğidir.

Ünlü "Yamyamlar" bölümünde Montaigne, eski metinlere yaptığı göndermeler ve Brezilya'ya yolculuk öykülerinden çıkarılan –büyük bir olasılıkla Protestan papazı Geneve Jean de Léry (1578) ve Fratres Minores* tarikatından Fransız André Thevet'nin (1558) kitaplarıdır bunlar– en son bilgiler arasında dolaşır. Montaigne, bu öykülerin naklettiği ilkel iyi insan imajını destekler ve Hıristiyan ahlâkını ve uygarlığımızın prensiplerini onlara öğretmenin onların iyiliğine olup olmadığını sorar. "Bana aktarılanlardan bu toplulukta ilkel ya da barbar diye bir şeyin olmadığına inanıyorum; ne var ki, herkes geleneklerinin dışındaki her şeyi barbar olarak adlandırır."[33] Amerika kıtası Platon'un Atlantis'i gibidir. Montaigne Anakreon'un şiiri ile bir kıtasını örnek verdiği Tupinambaların aşk şarkılarının "tatlı dili" ve "hoş sesi" arasında bir yakınlık kurar. Ona göre Yeni Dünya, yalnızca bir tatlı haya-

31. Montaigne, «Des coches», *Essais*, Paris, Garnier, 1958, cilt III, bölüm vi, s. 135-136 ve 137 [*Denemeler*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2000].
32. Montaigne, «L'apologie de Raymond Sebond», *a.g.y.*, cilt II, s. 261 ve 287.
* Fratres Minores: Fransisken tarikatı. (y.h.n.)
33. Montaigne, «Les cannibales», *a.g.y.*, cilt I, bölüm xxxi, s. 234.

ta değil aynı zamanda XVI. yüzyılın parçalanmış Avrupası'nın sakinlerinin kaybettiği barış aşkına ve saygınlığına da sahiptir. Dahası Montaigne, yerlilerin tutsaklarını öldürdükten sonra uyguladıkları yamyamlık törenleri ile, Portekizlilerin yerliler üzerinde diri diri uyguladıkları işkenceler –diri diri yakma ya da köpeklere ve domuz yavrularına bırakma– arasında paralellik kurar ve şu sonuca varır: "Aklın kurallarına uyarak barbar diyebiliriz yamyamlara, ama bize benzemiyorlar diye barbar diyemeyiz onlara; çünkü barbarlıktan yana onları her bakımdan aşmaktayız."[34] Nihayet 1550'de Seine Nehri kıyılarında Rouen şehrinde organize edilmiş Brezilya şenliği esnasında karşılaşmış olduğu üç Tupinamba yerlisini hatırlar. Onlardan birinin, "her çeşit konforla dolu, eksiksiz insanlar" ve diğerleri, "açlık ve yoksulluktan kemikleri çıkmış, zenginlerin kapılarında dilencilik yapanlar" arasında Fransa Krallığı'nda hüküm süren ayrıma yönelik olarak yapmış olduğu eleştiri onu şaşırtmıştır. Başka bir dünyadan gelmiş bu yaratıklar, "buradaki bu işsiz güçsüz insanların nasıl böyle bir haksızlığa maruz kalabildiklerini, nasıl olup da diğerlerini boğazlamadıklarını ve evlerini ateşe vermediklerine hayret ederler."[35]

Denemeler'in (1588) üçüncü cildinin yayımlanışından kırk yıl önce, bu "tamamen yeni insanlar"ın varlığı Etienne de La Boétie'yi de (1530-1563) düşündürmüştü. Bu Montaigne dostu, on sekiz yaşında yazdığı *Le Discours de la servitude volontaire* (1548) [Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*] adlı eserinde, Vespucci'nin ifadelerini neredeyse olduğu gibi alarak "inançsız, kralsız, yasasız" yaşayan "her biri kendinin efendisi" olan bu "tamamen yeni halklar"a çok açık bir göndermede bulunur. Zorba hükümdarsız ve devletsiz, iktidarın egemen/egemen olunan dikey eksenine göre bölümlenmediği "kötü rastlantı" öncesi toplumlarıdır. Yani iktidar ve itaat arzusunun toplumun tüm gövdesini sarmasından ve bireylerin "gönüllü köleliği"nin mekanizması şeklinde yerleşmesinden önceki toplumlardır. Boétie için bu eşit ilişki toplumları, kendi boyun eğme arzumuza itaatin bizden özgürlüğün hatırasını ve sonradan da onu yeniden ele geçirme arzusunu uzaklaştırmadığı bir zamanın imajını yansıtırlar.[36]

---

34. *A.g.y.*, s. 240.
35. *A.g.y.*, s. 244-245.
* *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, çev.: Mehmet Ali Ağaoğulları, İmge Kitabevi Yay., 1987. (y.h.n.)
36. La Boétie (de) É., *Le Discours de la servitude volontaire*, Paris, Payot, 1993. Ayrıca bkz. Clastres P., *La Société contre l'État*, Paris, Minuit, 1974.

Rönesans aydınları bilim ilerledikçe barbarlığın gerileyeceğini düşünüyorlardı: Tıpkı Yunanlılar gibi; bilgi ve bilgelik arasındaki bağ o kadar açıktı ki, Yunanlılar her ikisi için tek bir terim (*sophia*) kullanıyorlardı.[37] Hümanizm yüzyılının, aynı zamanda insanlık dışı olanın gemi azıya almasının ve tarihin en büyük toplu katliamının yüzyılı olması bir çelişkidir. "Bunca şehir yerle bir ediliyor, bunca ulusun kökü kurutuluyor, milyonlarca insan kılıçtan geçiriliyor, dünyanın en zengin, en güzel ülkesinin altı üstüne getiriliyor, niçin? İnciler ve baharat alıp satacağız diye! Duygusuz zaferler bunlar! Hiçbir zaman kazanç tutkusu, hiçbir zaman haksız sömürü insanları böylesi korkunç bir kinle birbirine düşürmemiş, bu kadar yürekler acısı kıyımlara yol açmamıştır."[38]

Denemeler'in yayımlanmasından iki yüzyıl sonra, Denis Diderot (1713-1784), Papaz Raynal yönetiminde yayımlanmış olan *Histoire des deux Indes* adlı eserinin "Avrupalıların Yeni Dünya'da Sömürgeler Kurmaya Hakları Var mıydı?" başlığı altındaki bölümünde sömürgeleştirme ve din adamlarına karşı yaptığı eleştiride Las Casas'inkiler kadar Montaigne'in metinlerinin şahitliğine de başvuracaktır. 1789 ile 1794 arasında tırmanışta olan Fransız Devrimi ve 1789'un arifesinde Aydınlanma felsefesinin kölecilik karşıtı hareketi, yerlilerin avukatının yapıtına siyasal saygınlığını yeniden kazandıracaktır. Bu sömürgecilik karşıtı mirası iyi tanıyan Rahip Grégoire (1750-1831) –ki, yalnızca siyahların özgürleşmesi için mücadele etmekle kalmamış aynı zamanda Yahudilerin ibadet özgürlüğü ve eşitliği için de mücadele ettiğini kabul ettirmiştir– cumhuriyetçi fikirlere evrensellik boyutu kazandıracaktır.[39]

G. KARMA TOPLUMLAR ÜZERİNE

*Conquista** tarihinin öteki yüzü, duvarın diğer tarafındakilerin vizyonu nedir? Etno-tarihçi Nathan Wachtel, 1530-1570 arasında işgalcilere

37. Bottéro J., Herrenschmidt C. ve Vernant J.-P., *L'Orient ancien et nous. L'écriture, la raison, les dieux,* Paris, Albin Michel, 1996.
38. Montaigne, «Des coches», *Essais,* cilt III, bölüm vi, s. 140.
39. Yay. haz.: Gonzalez Casanova P., *El Pensamiento lascasiano en laconciencia de America y Europa,* San Cristobal de Las Casas, Universidad nacional autonoma de Mexico. Centra de investigaciones humanisticas de Mesoamérica y el Estado de Chiapas, 1994, s. 131.
* Yeni Dünya'nın Fethi. (ç.n.)

karşı Peru yerlilerinin tutumu üzerine yaptığı çalışmada, dini inançların, düşünce kategorilerinin, zaman ve uzam tasarımlarının, duygusal tepkilerin, her şeyin ayırdığı kültürler şoku hakkında düşüncesini açıklar.[40]

Peru yerlileri için, toplumsal yapının dağılması ya da "Fetih travması" öncelikle toplumun geleneksel çerçevelerini bozan nüfus kıyametinden kaynaklanır. İspanyolların gelişini izleyen kırk yıl içinde, açlık, suiistimaller, savaşlar ve salgın hastalıkların yanı sıra biyolojik davranışlar düzeyine kadar çıkan fethin etkileri gerçek bir kıyıma neden olur. Nüfus azalma oranı yüzde 60-yüzde 65'ken, 1590'a doğru yüzde 80'lere dayanacaktır. Yeni Dünya'nın diğer bölgelerindeki nüfus felaketleri de bundan geri kalmaz: Meksika'daysa nüfusun dörtte üçü yok olurken, İspanyola Adası'nın (günümüz Haiti ve Dominik Cumhuriyeti) Aravak'ları kırıp geçirilir.

Ekonomik ilişkilerdeki yapının dağılması ise, İnkaların dünyaya yönelik dinsel ve kozmogonik tasarımının peşi sıra bütün bir kültürün maruz kaldığı yönsüzlükten ayrı tutulamaz. Bunu hızlandıran yalnızca sömürge sistemi değil, aynı zamanda karşılıklılık ve yeniden dağıtım prensiplerinin ekonominin işleyişini düzenlediği bir topluma paranın, ticaretin ve kredinin sokulmasıdır. Basit bir örnekle açıklarsak: Yerliler için altın, evrensel karşılığı olan, soyut, zihinsel bir tasarımı karşılamaz. O, başka zenginlikler içinde herhangi bir zenginliktir. Yerliler ona hiçbir değer atfetmediklerinden, sömürgecilerin gönül rahatlığıyla el koyma hakkını kendilerinde gördükleri bu değerli madenin Kolomb öncesi uygarlıklar için büründüğü anlamın etrafına yerleşen bu korkunç yanlış anlaşılma bundan dolayıdır.

Sözlü kültüre öncelik veren ve yalnızca piktografik ve ideografik yazı biçimlerini tanıyan bir toplumda parasal derealizasyon kadar şaşırtıcı olan, alfabetik yazının istilasıdır. Anlama olanaksızlığı, İspanyollar ve yerlilerin içine düştükleri iletişim olanaksızlığı bu bağlamda varlığını kabul ettirir. "Mısır Yaprağı" adlı bölüm, kültürler arası ilişkinin geçirimsizliği konusunda açıklayıcıdır: Conquistador* Diego de Almagro'nun (1475-1538) mesajıyla kafası karışmış olan İnka Atahualpa, yazılı mesajı kulağına götürür, dikkatle dinler ve hiçbir şey duymadığını söyler. Sarayın ileri gelenleri anlamasına yardımcı olmaya

40. Wachtel N., *La Vision des vaincus. Les Indiens du Pérou devant la Conquête espagnole (1530-1570)*, Paris, Gallimard, 1971.

* Yeni Dünya'nın fatihlerine verilen İspanyolca ad. (ç.n.)

çalışırlar ama bir "karınca kaynaşması"ndan, "ırmağın çamurlu kıyıları üzerine kuşların bıraktığı ayak izleri"nden, "başı aşağıda, ayakları yukarda geyikler"den, hatta "başları önde lama"lardan başka bir şey görmezler. Aynı yanlış anlama, imparatorluğun başkenti Cuzco ele geçirilirken diğer Conquistador Francisco Pizarro'nun (1475-1541), Atahualpa'ya bir Kutsal Kitap sunması esnasında yinelenir. Atahualpa kitabı açıp kulağına götürdükten sonra onu yere fırlatır. Kutsal olana hakaret anlamına gelen bu hareket karşısında dehşete kapılan Pizarro, katliam işareti verir. İnka İmparatorluğu'nun son hükümdarını öldürtür. Tarih 1533'tür.

Yerli halklarının küçük düşmesi anlamına gelen bu durum, 1609 yılında, bir İspanyol kaptanla Prenses Chimpu Ocllo'nun oğlu olan melez İnka Garcilaso de la Vega'yı (1539-1616), sözcüklerinin anlamının bozulması ile dilinin inkâr edilmesi arasında kalan bir halkın kozmovizyonunun kökünden kazınması problemini *Comentarios reales*'inin merkezine almaya itecektir.[41] Bir kıtanın kolektif hafızasını boşaltma sembolü olarak, Conquistador, deforme olmuş bir Keçuva sözcüğünü (*beru* ya da nehir) karşıladığından, tamamen keyfi bir terim olan "Peru"yu zorla benimsetti. Bu sözcük İspanyollar karaya çıktıklarında sordukları sorudan belli ki hiçbir şey anlamayan yerlilerden biri tarafından telaffuz edilmiştir (aynı olay, Yucatan bölgesi söz konusu olduğunda Meksika'da da vuku bulmuştur; *tectetan* sözcüğünden gelen Yucatan, kelimesi kelimesine, "seni anlamıyorum" demektir). Sözcüklerin kökenbilimsel anlamını yeniden oluşturma üzerinde yoğunlaşarak Garcilaso, yok olmuş bir medeniyetin mitik ve sembolik anlamını kurmaya girişir. Hıristiyan tarihçilerin onların Tanrısallıklarını, inançlarını, törenlerini, danslarını, müziklerini, görüntülerini şeytansı bulmalarının ve onları putperest işbirlikçiler olarak nitelendirmelerinin tersine, ona göre, bu medeniyet, en az Hıristiyan uygarlığı kadar evrensel tarihe ve evrensel değerlerin gelişimine katkıda bulunmasıyla övünebilir. And uygarlıklarının yıkık geçmişini Hıristiyan tektanrıcı evrenselcilik söylemi içine yerleştiren bu yeniden yapılanma, çift yüzlü bir girişimdir; "yeni sömürge düzeninin kurucu şiddet problemini ve onun bitip tükenmez tekrarını askıda bırakır."[42] Bu uzlaştırıcı melezleşmenin simgesel kişisi İnka Garcilaso de la Vega, Cuzco doğumludur ve yirmi

41. Garcilaso de la Vega, *Comentarios reales*, Mexico, Porrûa, 1990.
42. Subirats E., *El Continente vacio, a.g.y.*, s. 242.

dört yaşında İspanya'ya göç etmiştir; *Comentarios*'unu "serenisima princesa doña Catalina de Portugal, duquesa de Braganza"ya ithaf edecek ve onun isteği üzerine *Reconquista* sırasında katedral olarak kullanılan Kurtuba Camii'nde bir küçük kilisede toprağa verilecektir.

Avrupalı müdahalesinin yol açtığı krizin deneyimini düşünerek, Nathan Wachtel, benzeş yapı içerisinde kültürlüleşme/kültürsüzleşme çiftinin nasıl işlediğini açıklar. "Bir kültür," der, "kısmi birimlerin yan yana gelmesinden oluşmaz yalnızca: O, bütünsel bir olgu oluşturur. Avrupa kültürünün uyumsuz parçalarının yerliler tarafından benimsenmesi gerçek bir asimilasyon anlamına gelmediği gibi, geride bu birimlerin tamamen tutarlı bir bütünlük içinde kaynaşması problemini bırakır. Kriz bir yapının tümden parçalanmasından kaynaklandığından, bir "sosyal patoloji" hali olarak tanımlanabilecek bu şeye çare bulmak için sadece üst üste gelmiş ve aşırı şekilde empoze edilmiş Avrupalı katkılar yetersizdir. Tam tersine, farklı kültüre geçiş, krizi ortaya çıkarır, onunla iç içe geçer

Sağ kalanların İspanyolların beslenme düzenine çok çabuk uyum sağlaması bütün bir yaşam tarzının homojenleşmesine yol açmaz. Kimi kez zorlamayla, kimi kez kendiliğinden, ama daha çok seçmeci yabancı kültüre geçiş biçimleri, düzeylerin çokluğunu ve dünyevi ritimlerin heterojenleşmesini ortaya çıkarır. "Biliyoruz ki," diye bağlar, "bir hayvan ya da bir bitki, yerli inancına yerleşmiş Hıristiyan dogmalarından daha kolay bir biçimde And ekonomik düzeniyle bütünleşir. Toplumların yabancı kültüre geçişe karşı gösterdikleri az ya da çok direniş, sömürge durumlarında, hem geleneksel yapıların uyumunun hem yabancı hâkimiyetin gücünün hem de direnme ile işbirliği arasında yerlilerin seçiminin (ya da seçim olasılıklarının) dahil olduğu karmaşık bir etkenler bütününe bağlıdır." Yenilmişler midir? Evet, eğer savaşların sonucuna ve maruz kaldıkları zulme bakılırsa. Ama "yüzyılları aşıp günümüze kadar gelen eski İnka uygarlığının kalıntıları dikkate alındığında, bu tip isyanın, bu sessiz ve ısrarlı reddedişin, her nesilde yeniden canlanan bu imkânsız praksisin üstünlük sağladığı bile söylenebilir. Böylece yenilmişler, mağlubiyetleri içinde heyecan verici bir zafer de kazanmışlardır."[44] Claude Lévi-Strauss'un *Tristes Tropiques*'te [Hüzünlü Dönenceler*] birçok kez belirttiği gibi, bir akla aykırı-

43. Wachtel N., *La Vision des vaincus, a.g.y.*, s. 212.
44. *A.g.y.*, s. 310 ve 314.
* *Hüzünlü Dönenceler*, çev.: Ömer Bozkurt, Yapı Kredi Yayınları, 2000. (y.h.n.)

lık biçimi olarak mitsel düşüncenin ortadan kaldırılması girişimine karşı, yerlilerin, düşsel de olsa hiçbir isyanı söz konusu olmadı. "Yabanılların tanrısı"nı "düş" diye adlandıran misyonerler bunu çok iyi anlamışlardı.[45]

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Batılılaşma sürecinden ilk faydalanan İberik Amerikası aynı zamanda tarihin ilk imajlar savaşının ilan edildiği yer olmuştur. Sonu gelmeyen bir savaş. Sömürge zamanında fatihler (ressam, heykeltıraş, Tanrıbilimci, engizisyoncu ordularıyla birlikte) tarafından dayatılan sofu imajlar karşısında hileler ve seküler uyarlamalar, bu bölgeyi "tüm bağdaştırmacılıklar toprağına, melez ve doğaçlama bir kıtaya" çeviren kendine özgü bir modernitenin ve bir kültürün köklerini attılar.[46]

H. TAKASIN ELDORADOSU

Aydınlanma Çağı'nda, Garcilaso de la Vega tarafından idealize edilen Kolomb öncesi kent, Eski Kıta toplumlarına yönelik ütopik bir radikal reform projesini esinler: Morelly'nin 1753 tarihli *Naufrage des Isles flottantes ou Basiliade*'ı [Yüzer Adaların Batması ya da Basiliade] ve aynı şekilde onun 1755 tarihli *Code de la nature*'ü [Doğa Yasası] gibi. Bu tarıma dayalı komünoter toplumun organizasyonunu düzenleyen "doğanın gerektirdiklerine uygun" mevzuat şeması "bölüştürücü yasaların" kavşak noktasıdır ki, bunlar *Comentarios reales*'e göre İnkalardaki devlet sisteminin ve Utopia'lılar için More'un tasarlamış olduğu yasaların özgünlüğünü oluşturmuşlardır. Morelly'nin önerdiği mallar topluluğu modeli (Morelly'nin biyografisi hakkında o kadar az şey bilinir ki, bazı yorumcular eserlerini Diderot'ya atfetmişlerdir) 1789 Devrimi hareketleriyle geliştirilecektir. Gracchus Babeuf (1760-1797) ve Eşitler, komünist paylaşımın eşitlikçi düzenini yerleştirme adına "bütün suçların kaynağı, iğrenç özel mülkiyet"i ortadan kaldırma fikrine sadık bir devrimi gerçekleştirme girişimlerini haklı gösterecek dayanağı orada bulurlar. Sonraki yüzyıl, Charles Fourier, Robert Owen, Etienne Cabet, hatta Friedrich Engels kadar çeşitli doktrin sahibi sos-

45. Lévi-Strauss C., *Tristes Tropiques*, Paris, Plon, 1955. s. 31.
46. Gruzinski S., *La Guerre des images de Christophe Colomb à «Blade Runner»*, Paris, Fayard, 1990.

yal reformcular ve ütopyacılar, Morelly'nin kentinde modern sosyalizmin matris ütopyasını göreceklerdir.[47]

Şüphesiz ki, Garcilaso'nun eseri *Encyclopédie*'cileri etkilemiştir. 1767'de fizyokrat François Quesnay (1694-1774) ondan "Peru İnkalarında Yönetim Analizi"ni ve Jean-François Marmontel (1723-1799) felsefik ve epik romanının çerçevesi *Les Incas*'yı [İnkalar] çıkarır. Kusursuz olarak değerlendirilmiş böylesi bir toplum için *Encyclopédie*'cilerin ilgileri kadar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Paraguay'da Cizvit papazlar tarafından kurulmuş ve Guaranilerin organizasyonuna More'cu modeli uygulamayı hedefleyen doğa durumundaki başka bir topluma, *reduccione*'lere [Cizvit misyonerler tarafından kurulan özerk yerleşim alanları] karşı çekingenlikleri vardır. Öyle ki 1721'de Montesquieu (1689-1755) *Lettres persanes*'ında* Troglodyte'lerin tehlikesiz küçük krallığını açıklamak için "Paraguay'ın Platoncu cumhuriyeti"ne başvururken 1759'da Voltaire (1694-1778) Candide'e şöyle dedirtir: "Los Padres** her şeyin sahibidir, halklar ise hiçbir şeyin." Altı yıl sonra *Encyclopédie*'nin "Paraguay" maddesi, "yerlilerin yabancılarla iletişim kurmasını engellediği"nden dolayı Kumpanya'yı eleştirir. "Cizvitler"e ayrılmış maddede ise tüm dünyada entrikalarının tarihini anlatırken Paraguay'dan (1767) kovulmalarının habercisi olan Fransa'dan çıkartılmalarını (1762) ve yarım yüzyıla yakın bir süre tarikatın genel anlamda sekteye uğramasını alkışlar.

Doğrusunu söylemek gerekirse, "fetihlerindeki amaç yalnızca insanları uygarlaştırmak, mutlu ve yardımsever hale getirmek" olan ve "büyük orduları yürekli askerler"den oluşan İnkaların "örnek tarım krallığı"nı ön plana çıkararak, "iletişim yolları"nı ve toprak ürünlerinin yeniden dağıtım politikalarını öven, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" formülünün mucidi Quesnay, yaşadığı "tarıma dayalı krallıkta" –ki bir iç pazar yaratma durumunda olmayan Fransa'dır bu– mal ve işgücünün serbestleşmesi amacıyla ve yollar inşa etmenin iradeci stratejisi adına merkantilizme karşı bir savunmaya girişti.[48] Ne para ne tekerlek ne de at tanıyan bir ekonomide oluşturulan akış dolaşımının

47. Rihs C., *Les Philosophes utopistes. Le mythe de la cité communautaire en France au XVIIIe siècle*, Paris, Marcel Rivière, 1970, s. 146-205.

* Acem mektupları. (ç.n.)

** Los Padres: Cizvit papazlarını tanımlayan İspanyolca terim. (ç.n.)

48. Quesnay F., «Analyse du gouvernement des Incas de Pérou, Janvier 1767», *Œuvres économiques et philosophiques*, yay., haz.: Oncken A., Paris, Pellman, 1888, s. 461-462.

egzotik imajı böylece onun politik kullanımının anısını Peru'nun parke taşlı yolunda unutturdu. Bu yol İnka'nın tarım hasılatını ve mal vergilerini merkeze getiriyorsa aynı zamanda imparatorluğun istikrarını da sağlıyordu. Orduların, resmi ulakların ya da *chasqui*'lerin üstünden geçtiği bu yol, Keçuva yerli dilini dayatan dil politikasıyla birlikte, fethedilmiş birçok şefliği merkezi hükümete bağlayan iki unsurdan birini teşkil ediyordu. Nüfusun büyük bir çoğunluğu için yol, değişkenlik ve hareket demek değildi. Akrabalık ilişkileri üzerine kurulmuş cemaat ya da *ayllu* toprağa bağımlıydı. İnka'nın özel izni dışında cemaat üyeleri yer değiştiremezlerdi. Eyaletlere göre tasarlanmış değişik biçim ve renkteki giysiler az sayıdaki yolcunun tanınmasına yardım ediyordu.[49]

1588'de "Des coches" adlı denemesinde Montaigne, Fransa Krallığı'nın sarsıntılı yollarının deneyimi eşliğinde ne Yunan ne Roma ne Mısır'ın "yolcular kadar İnka İmparatorluğu'ndaki orduların da yararlandıkları" yer değiştirme sanatındaki mükemmellik durumuna erişemediklerini gözlemliyordu.[50] Yol ağının Eldorado miti böylece uzun bir tarihsel yörüngeye yerleşir. Evrensel aklın kılavuzluk ettiği bir geleceğin vaadi olarak modern iletişimin ilk temsilinin Fransa'da örüldüğü bilindiğinde, Öteki'nin yön değiştirmesinin ve gerçekliğinin kaymasının, Aydınlanmacıların, değerler yaratıcısı olarak mübadeleye olan inançlarının gerçekleştiği bu kozmopolit ruha hazırlanışta hangi rolü oynadıkları daha iyi ölçülür.[51]

49. Wachtel N., *La Vision des vaincus, a.g.y.*, s. 115-122.
50. Montaigne, «Des coches», *Essais, a.g.y.*, s. 144-145.
51. Mattelart A., *L'Invention de la communication*, Paris, La Découverte/Poches. 1997, bölüm 1.

Birinci Bölüm

Kozmopolis

II
Sürekli barış sistemi

XVII. yüzyılda devletler hukuku, yavaş yavaş ve giderek şaşırtıcı yollarla teolojik kılıfından sıyrılır ve artık Hıristiyan değil, yalnızca insani bir evrensel toplum kavramını doğrular. Denizlerde dolaşım serbestliğiyle ilgili hukuki tartışma, iletişim ve ticaret hakkını yeniden gözden geçirme fırsatını yaratır. Bu tartışmanın izinde ortaya çıkmış ulusal sınır ve ulus-devlet düşüncesi bağımsız devletler arasındaki ilişkilerin temel birimi olmak üzeredir. Hukuk alanında pozitif bir disiplinin kabul görmesi bilimsel prosedürlerde yankı bulur. Deneylere ve olguların gözlenmesine dayanan bir hareket bilimi gelişir. Başlangıcından itibaren örnek toplum senaryosunda olmayan, yenilik ve maddi ilerleme, ütopik manzaraya girmeye başlar.

XVIII. yüzyılın başında bir sürekli barış gerçekleştirme planı, tüm

ulusları ortak kabul eden bir alandan yola çıkarak dünyanın ve Avrupa'nın gelecekteki siyasal organizasyonunun taslağını çizer. 1789 Devrimi'nin eşiğinde ütopik roman, basını halklar arasındaki kardeşliğin aracına dönüştürerek, bu evrensel uzlaşma projesini sahneye çıkarır. Evrensellik ideali ile evrenin sınırlarına ilişkin coğrafi bilgilerin durumu arasındaki mesafe halen büyüktür.

A. GROTIUS VE DENİZLERİN ORTAK KULLANIMI

"Yollar herkese açık ve serbesttir / Ve her şeyin *kullanımında* herkes *ortaktır,*" diyordu Seneca Hıristiyanlık çağının başında. Modern devletler hukukunun yaratıcılarından önce Aziz Augustinus ve diğer birçokları tarafından dile getirilen bu öğreti zamanla şöyle olmuştu: Kendi toprakları üzerinden zararsız bir geçişi ve malların dolaşımını engelleyen her ulus, belki de zor kullanılarak etkisizleştirilecektir. Yollar, doğal hukuk gereği kullanımı herkes için serbest olması gereken alanlardır. Bu hakkı engellemek, direnci ve karşı çıkışı meşru kılar. Pek çok topraktan geçen akarsular nedeniyle daha da karmaşık bir nitelik taşımasına rağmen nehir yollarının kapatılması aynı şekilde değerlendiriliyordu. Bu çok eski zamanlardaki (kimi yorumcular Musa'ya kadar vardırır) durumlardan itibaren Salamanca okulu, nehirlerin dolaşımının ve uluslararası sahipleniş tarzının tartışmasını ilerletmişti.

Hangi rejimi denizlerin serbestliğine uygulamalı? Venedik ve Cenova arasında ortaçağda patlak veren savaşlar tartışmanın jeopolitik hedeflerinin habercisi olmuşlardır: Bu durumda, Adriyatik ve Liguria Denizi üzerinde bir hakkın tekelini kesin olarak ilan ederek Doğu'yla ticareti kendine ayırmak. Uzun zamandır deniz taşımacılığı, kullanımlara dayalı yasaların oluşum biçimlerinin imtiyazlı bir alanı ve uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinin ilk kaynaklarından biridir. Yine uzun zamandır uygarlıkların, Fenike, Rodos, Helen, Roma, Kartaca hatta Bizans mirasıyla birlikte Akdeniz havzası bir kavşaktır.[1] Örneğin, tarihin yazılı ilk denizcilik yasası *Lex Rhodia*'nın önemli katkısını hatırlamak yeterli olacaktır; bu yasadan ilham alan İmparator Augustus denizlerdeki dayanışmanın ve limanların kullanımını düzenlemenin gerekliliğini kabul ettirmiştir. Ortaçağda serbest çalışmanın ve örgütlen-

1. Braudel F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, Armand Colin, 1990, cilt III.

menin ortaya çıkmasıyla birlikte loncaların yeni kavramlar ve yeni kurumlar üretmeleri daima bu içdenizcilik sahasından kaynaklanmıştır. Deniz ticareti işlerine girişmiş olanlar tarafından oluşturulmuş bu loncalar kendi yargılama kurulları, deniz konsülleri ve yargıçlarıyla donanmışlardır. Gerçek bir hakemlik makamı ve bu mahkemelerin en ünlüsü olan Barselona'daki *Consulado del mar* şantiyecinin, patronun, üyenin, kaptanın, tayfanın ve yolcuların hakları ve yükümlülükleri kadar ganimetler, savaş içinde kaçakçılık, hatta tarafsızlık durumlarını da ele alan son derece kesin bir kullanımlar yasası hazırlar. Zamanın akışı içinde yasalaşmış bu zengin deneyim birikimi, kamu yasalarının yazımının ve tekbiçimleşmesinin zamanı geldiğinde, bu geleneksel kurallara temel teşkil edecektir. Ama hâlâ XVI. yüzyılın başında o noktada değilizdir. Dönemin en büyük deniz gücü olan İspanya, özel yetkililer arasında daha sıklıkla tartışılan bir kuralın bu yavaş birikiminden söz edilmesini duymak istemez.

Sömürge kaynaklarının işletilmesinin getirdiği hedef, denizlerin serbestleşmesi meselesine dünya çapında boyut kazandırır. Yeni Dünya ile ticaret tekelini kendine ayırmaya karar veren İspanya, okyanus yollarının kullanımını Avrupalı rakiplerine yasaklar. Ferdinando Vasquez'in (1512-1569) *jus communicationis* ve *jus commercii*'ye dayanan itirazı şöyledir: "Denizler daima ortak kullanılacaktır; ne Portekizliler ne İspanyollar ne Venedikliler ne de Cenovalılar zamanaşımıyla denizi sahiplenebilirler. Portekizliler ve İspanyollar tarafından denizle ilgili olarak ortaya atılan görüşler, Cenovalılar ve Venedikliler söz konusu olduğunda aynı rüyayı gören yazarlarınkinden daha az saçma değildir."[2] Okyanuslar üzerindeki mutlak hâkimiyetin gerçekliğine yönelik bu eleştiriler, sömürgeleştirmenin başlangıcından beri iç ve dış olmak üzere çift yönlü olan himayeciliği engellemeyi başaramadı. Zira Yeni Dünya ile ticaret organizasyonu tek bir kentin imtiyazındadır. 1503'ten itibaren krallık, Sevilla'da *Casa de Contratación*'u kurar ve bu şehre, hatta onun oligarşisine tekel niteliği verir. Bu özel kumpanya ve onun "kayıtlı gemiler"ine tanınan ayrıcalık, diğer kıyı şehirlerinin deniz ticaret filolarının gelişmesinin engellenmesi ve İspanyol Amerikası ticaretinin kârlarından nüfusun büyük bir kısmının mahrum bırakılması sonucunu yaratır. Yeni Dünya ile ticaret serbestliğinin Cadiz, Malaga, Barselona, Kartaca ve Santander limanlarına verilmesi

2. Nys E., *Le Droit des gens et les anciens jurisconsultes espagnols*, Lahey, Martinus Nijhoff, 1914, s. 105.

ancak XVIII. yüzyılın ortalarına doğrudur. İspanya'nın almak istemediği riski İngiltere üstlenir ve iddiasını kazanır. Girişim ruhuna izin veren özgürlükler sayesinde kurulan büyük denizaşırı ticaret kumpanyalarının trafiği ve aynı şekilde korsan Francis Drake'in deniz akınları, endüstriyel gelecek için bir o kadar yatırım demektir.

Serbest denizcilik tartışması, 1609 yılında *Mare liberum* başlığıyla yayımlanan "yerli davaları üzerine kitapçık"ta Hollandalı Hugo de Groot ya da Grotius (1583-1645) tarafından yeniden ele alınır. 1605'ten itibaren yazılan bu metin, o zamanlar genç bir avukat olan Grotius'un savunmasıdır. 1603'te Malaga Boğazı'nda, porselen ve Çin ipekleriyle yüklü bir Portekiz gemisi (1580'den itibaren Portekiz İspanyol imparatorluğuna bağlandı) Doğu Hindistan Şirketi'nin hizmetindeki bir amiral tarafından kontrol altına alınmış ve bir Hollanda limanına getirilmiştir. Bu olay İspanya ve 1579'da İspanyol boyunduruğundan kurtulmuş ve Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti şeklinde kurulmuş bir ülke arasında gerilimin yükseldiğini işaret eden birçok olaydan birisidir. Doğu Hindistan Şirketi Grotius'tan, ele geçirme hukukunun kanuna uygunluğu ve daha genel anlamda savaş hukuku üstüne argümanlarını açıklamasını ister. Bu bilirkişi incelemesi, onu, İspanyol yetkililerince desteklenen tezin tersine, denizlerin uluslararası ölçekteki sahiplenişi prensibini savunmaya götürür.

"Herhangi bir halkın, satmak, takas yapmak, tek kelimeyle aralarında iletişim kurmak isteyen halkları engellemeye hakkı var mıdır?" diye sorar Grotius.[3] Yanıtını kaleme almak için birçok kez alıntı yaptığı Vasquez ve Victoria'nın eserlerine başvurur. İnsanlık cumhuriyetler oluşturmadan önce, bir *communio* vardı; insanların evrensel topluluğu, nesnelerin bölünemezliği durumu. Ulusların ortaya çıkması bu doğa durumuna son verdi ve "kamusal şeyler", yani halka ait olanlar ve diğerleri, özel kişilerin yetkisi içindeki "özeller" arasında bir ayrımı doğurdu. Bizi saran hava gibi, deniz de herkesin ortaklaşa kullanımına açıktır. Deniz kimseye ait değildir: "Herkes bir geminin denizde dolaşmakla bu deniz üzerinde iz bıraktığından daha fazla hakkı olmadığını bilir."[4] Deniz için, ilk devletler hukuku hep var olmuş ve eskiden olduğu gibi var olmaya da devam edecektir ve "insan komünyonundan as-

3. Grotius, *Mare liberum. De la liberté des mers (1609)*, Caen Üniversitesi Siyaset ve Adalet Felsefesi Merkezi, 1990. Antoine de Courtin çevirisinin tıpkıbasım çoğaltısı (1703), *Annales maritimes et coloniales* tarafından 1845'te basıldı, s. 664.

4. *A.g.y.*, s. 690.

la ayrılmış olmayacaktır." Nehirler ve yollara gelince, onlar, "ikincil devletler hukuku"na aittir, çünkü antik toplumdan ayrılmış ve sınırlar içine kapanmış, toprakların işgali ile birlikte millileştirilmişlerdir. Tüm iletişim yollarını aynı serbestlik kavramına doğru yönelten, *jus communicationis* ve *jus commercii*'dir. Zira ticaret serbestliği ilk devletler hukukunun bir parçasıdır: "Ticaret serbestliği doğal ve sürekli bir nedenden kaynaklanır ve kolaylıkla ortadan kaldırılamaz; en azından halkların toplu rızası olmadıkça; bu halklardan birinin, örneğin diğer ikisinin kendi iradeleriyle ortaklaşa aldıkları karara haklı bir şekilde itiraz edebilmesi söz konusu değildir."[5]

Grotius "ticaret" konusuna pek de vâkıf değildir. İki tip tüccar arasında bir değerler ölçeği oluşturmak için Platon, Aristoteles, Cicero ve Ulpianus'a başvurur. "En soyluları", kendilerini mübadeleye ve deniz yoluyla mal nakline adamışlardır; ve "büyük bir çoğunluğun ihtiyaçlarını gidermek için" çalıştıklarından soylu sıfatına hakları vardır. Çünkü Ulpianus'un dediği gibi, "askeri filolar, büyük bir cumhuriyetin özüdür ve sıradan tüccarlar kendi yurtlarına aynı ışıltıyı veremezler; bunun nedeni şudur, deniz taşımacılığı doğanın bir gerekliğidir."[6] Aynı etkinlikleri birçokları karayoluyla gerçekleştirir. Ama bunlar arasında hiyerarşinin en aşağısında kendini perakende satışa adayanlar kokuşmuş bir yaşam sürerler. Onlarda "iğrenç bir şey" vardır. Her şey, sanki deniz (ve büyük keşifler) ticari işlevi yüceltip, parasal kazancı aklıyormuşçasına gelişir. Ufak tefek çıkarları aşan bir idealin gerçekleşme alanı artık yalnızca iletişim ve ticaret serbestliğinin değil, kısaca özgürlüğün doğal vektörüne dönüşür; Grotius gururla seslenir: "Eğer gerekiyorsa, haydi, kalk! Deniz üzerinde alt edilemez ulus. Yalnız kendi özgürlüğün için değil, insan soyunun özgürlüğü için korkmadan mücadele et!"[7] Latin şair Propertius'un içli şiiri bu çağrıyı taçlandırır.

Mare liberum'un yorumu iletişim hukukuyla ilgili söylemin idealizmiyle pazarın etkenleri tarafından ilerletilmiş kullanımların gerçekliği arasındaki ayrımı gün ışığına çıkarır. İletişim hakkı ticaret hakkına rehine ve şaşırtmaca görevi görür. Zaten doktrinlerin ve çokanlamlılığı içinde iletişim düzenlerinin tarihinde sık sık böyle olacaktır. Genç avukat Grotius'un serbestlik üzerine coşkulu söylemi, savunmasının maddi hedeflerini siler. Hollanda Altın Çağı'nın başlangıcında-

5. *A.g.y.*, s. 707.
6. *A.g.y.*, s. 707.
7. *A.g.y.*, s. 713.

yız. Önde giden müşterisi Doğu Hindistan Şirketi'dir. Bu şirket Asya'daki baharat ticaretini tekeline almak ve Amsterdam'ı ilk Avrupa ekonomi dünyasının merkezine kaydırmak üzeredir. Fernand Braudel'in altını çizdiği gibi, "baharat tekeli, fiyatların dayatmacı bir şekilde belirlenmesi, pazarlanmış miktarların gözetimi (gerektiğinde aşırı olan malları yok ederek), uzun süre Hollandalılara Avrupalı rakipleri karşısında avantaj sağladı."[8] 1617'de İngiliz mahkemesinin genç hukukçusu John Selden, Grotius tarafından savunulan, tüm bandıralara açık, serbest, bölünmez deniz fikrine karşı, kapalı ve tekelleştirilmiş bir deniz rejimini (*Mare clausum*) çıkarır. O, bu karşı çıkışı, Kuzey Denizi'ne ve buradan Okyanus'a geçişi Hollandalı rakiplerine yasaklamaya çalışan ülkesinin yetkililerinin isteği üstüne yapar!

Denizin arındırıcı gücüne olan inanış, uzayın nöbeti devraldığı güne kadar, idealist düşüncenin değişmezi olacaktır. Aşağı yukarı iki yüzyıl sonra "Tin Düşüncesi'nin ilerleyişi olarak evrensel tarihin coğrafi temeli"ni biraz determinist biçimde açıklamaya çalışan Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*'de [Tarih Felsefesi Üzerine Dersler] şöyle der: "Deniz bize belirsiz olanın, sınırsızın ve sonsuzun tasarımını sunar; ve insan, kendisini bu sonsuzlukta hissederek, orada, sınırlı olanın ötesine geçme cesaretiyle dolar. [...] Toprak, vadi ovaları, insanı yere bağlar; böylece sonsuz sayıda bağımlılık ilişkisi içine girer, ama deniz, onu bu sınırlı sarmallardan kurtarır. Denizde seyreden aynı zamanda kazanmak, sahiplenmek de ister; ama sahip oldukları araç onları yüzüstü bırakır, öyle ki mallarını hatta canlarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşırlar. Böylece araç, hedeflenen amaçla çatışır. Kazancı ve kendilerinin üzerindeki endüstriyi yükselten tam olarak bu noktadır ve ondan soylu ve cesur bir şey yaratır; cesaret bundan böyle endüstriye dahil olur ve değer, kendini zekâ ile birleşmiş bulur."[9]

B. SINIRLARIN DOĞUŞU

Grotius bireylerin doğal iyiliğine inanır. Onun ilk topluluk düşüncesi, geliştiği şekilde uygarlığa üstü kapalı bir eleştiri şeklinde okunmalıdır.

8. Braudel F., *Civilisation matérielle, économie et capitalisme xve-xviiie*, cilt III, *Le Temps du monde*, Paris, Colin, 1979, s. 186.
9. Hegel G.W.F., *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, Paris, Vrin, 1987, s. 74.

Bu durum, küçük hacimli olmasına rağmen bu noktada açıklayıcı eserlerinden birinde, *De origine gentium americanorum*'da (1643) [Amerikan Halkının Kökenleri Üzerine] çok açık görülür. Primitif insan, yerlidir. Onda Tacitus'un yücelttiği "erdemli Germenler"in torunlarını görür. Bu benzerliği, ibadet ve tanrılar konusunda olduğu gibi, onların bölgesel dilleri ile Alman dili arasında hemen hemen mutlak bir eşliğe vardırır.[10] Bu noktada zamanının yenilikleri ve söylenceleri, bu ünlü kişinin diğer bir yönünü ortaya çıkarır. "Inter Currus Veliferi"[11] adlı bir şiirini atfettiği Brugge'li matematikçi Simon Stevin'in deniz arabasının halka benimsetilmesine katkıda bulunan o değil midir?

Grotius'un 1625'te yayımlanmış, klasik kabul edilen olgunluk eseri *De jure belli ac pacis*'in [Savaş ve Barış Hukuku Hakkında] ana çizgilerini belirleyen savların temeli gençlik eseri *Mare liberum*'da atılmıştır. Hukukçuya göre, evrenin yaratıcısı Tanrı tarafından buyurulmuş, insanın ussal ve sosyal doğasına uygun bir ahlâki yükümlülük olarak doğal ya da ilkel hukuk, insanın özüne iyice yerleşmiş olup, "vicdanın sesi" yoluyla kendini duyurabilir. İkinci ya da pozitif hukuk, insanların kendilerine atfettikleri kurumlar içindir ve bütün ulusların ya da "hiç olmazsa, içlerinden birçoklarının" iradi rızasına dayalıdır.

Erasmus'un dinsiz öğrencisi olan ve Kalvenci papazlar tarafından Hollanda'da işkence edilen, hapse atılan ve sürgüne mahkûm edilen Grotius, hukukun devletin laikleşmesi yönündeki dönüşümünü hazırlar. Campanella ile birlikte, Machiavelli'den sonra, Hobbes ve Spinoza'dan biraz daha önce, Marx'ın ifadesine göre, "devlete insani gözlerle bakmaya ve Yeşu'nun Gabaon'da Güneş'i, Ayyalon tepelerinde Ay'ı durdurmasına aldırmayan Kopernik gibi, teolojiden değil, aklın ve deneyimin doğal yasalarından sonuç çıkarmaya"[12] başlayanlardan biri Grotius'tur. Grotius, Machiavelli'den bir yüzyıl sonra ve ona karşı olmak üzere savaş ve barış problemini hukuki tekniklerin alanına kaydırır: Savaş için ve savaşta geçerli olan, tüm insanlar için ortak bir hukuk vardır, savaş açık kurallara uygun olarak yapılır ancak. Erasmus, More ve Campanella'nın gözdesi barış idealini hukuki bir kalıba akıtan bu arabuluculuk ve uzlaşma doktrini, 1648 yılında, eşi görülmemiş

10. Chinard G., *L'Amérique et le rêve utopique*, Paris, Hachette, 1934, s. 139-140.
11. Eurich N., *Science in Utopia. A Mighty Design*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1967, s. 254.
12. Marx K., *Rheinische Zeitung*, Köln, 1842, *Marx-Engels Gesam-tausgabe*'de, Moskova, Institut Marx-Engels, 1927-1935, I, 1, s. 246.

bir kıyımda Katolik ve Protestan prenslerinin birbirlerini boğazladıkları Otuz Yıl Savaşları'nın bitiminde, Vestfalya barış anlaşmalarının imzalanması sürecinde çoktan işbaşındadır.

İmparator tarafından yönetilen, resmi dili Latince, Papa'nın başkanlık edip, konsillerin idare ettiği, tek bir toplum, tek bir aile, Hıristiyan bir cumhuriyet: İşte 1648'de siyasal ufuktan uzaklaşan şey. Vestfalya barışı bir denge politikası uygulayarak Avrupa'nın siyasal haritasının yol çizgisini belirler. Sınır kavramı değişken geometrik yapısından vazgeçer. Devlet meşruiyetini elde etme hakkı Katolik olmayan uluslara tanınır ve *lingua franca* statüsü Cicero'nun dili Latinceden alınır. Yerli dilleri ulusal bilincin kök saldığı bir alan bulurken, Fransız dili bayrağı Latinceden devralır. Bundan böyle, inanç için değil vatan için, kilisenin *corpus mysticum*'u için değil ulus-devletin *corpus mysticum*'u için ölünecektir.[13] Ulusal bilinçle birlikte toprakların siyasal anlamda yeniden oluşması, yine de Hıristiyan birliğinin yıkılışıyla ortaya çıkan boşluktan doğan krizin hatırasını silmez. Dünyanın ya da Avrupa kıtasının her birleşme projesinde, bu hatıra gücünü hissettirecektir. Devletin ve kürenin siyasal ve evrensel organizasyon projesinin laikleştirilmesi, artık "insan soyunun komünyonu"ndaki dini anlamlarını söküp atmayacaktır. Katolik Kilisesi, "Ne mutlu barışseverlere, çünkü Tanrının oğulları diye anılacaklar," hitabındaki sonsuz mutluluğun gerçeğe dönüştüğü bir altın çağın özlemini hep koruyacaktır. Savaşa gebe her büyük gerilimde, papazlar, "Avrupa'nın ruhani birliği sayesinde farklı diller, ırklar, kültürlere sahip halkların Tanrının tek halkı olduğu duygusunu içlerinde hissettikleri" zamanların anısını anımsatacaklardır. Bunlar, soğuk savaşın en hararetli zamanında, 1964'te Aziz Benoît'nın, "Tanrının yanında tüm Avrupa'nın patronu ve koruyucusu, *pacis nuntius* (barış elçisi), birlik zanaatçısı ve uygarlık ustası" olduğu ilan edildiğinde Papa VI. Paulus tarafından telaffuz edilmiş terimlerdir.[14]

Uluslar hukukunun ortaya çıkardıkları, Grotius tarafından gerçekleştirilmiş ayrımların gerçekliği ve çok eskilerde doğa durumunda var olan bir topluluk varsayımının etrafında gelişecektir. Böylece Alman Samuel Puffendorf (1632-1694), tecrübe ve pratik yoluyla medenileş-

13. Kantorowicz E., *Mourir pour la patrie, et autres textes*, Paris, PUF, 1984, s. 131.

14. Vl. Paulus *Un messager de paix. Saint Benoît, patron de l'Europe*, Montréal, Bellarmin Yay., 1964, s. 3 ve 12 (*L'Osservatore romano*'da *Actes pontificaux*'nun çevirisi yayımlandı, 25 Ekim 1964).

tirilmiş ulusların aralarındaki ilişkilere yön veren temel ilkeleri açıklayacaktır. Bir rıza söz konusuysa da zımnidir. İsviçreli Emmerich de Vattel (1714-1767) uluslar hukukunun "zorunluluk" niteliğini ileri sürecek ve üç tür pozitif devletler hukuku tanıyacaktır: İradi ya da varsayımsal rıza yoluyla, uzlaşımsal ya da açık rıza yoluyla ve alışılagelmiş ya da zımni rıza yoluyla. Gabriel Tarde, 1839'da yayımlanmış olan ulusların doğal hukukunun tarihiyle ilgili toplumbilimsel incelemesinde, "Grotius'un eserlerinin kendi dönemlerinde sahip oldukları başarı, birçok aydın, sonra devlet adamı, sonuç olarak seçkin düşünce tarafından bu eserlerin yöntemlerine verilen coşkun onay –ki bu coşkunun iyileştirici salgınına art arda maruz kaldılar–" yalnızca "Rönesans'ın *Romalılaştırma, Hıristiyanlaştırma, feodalleştirme, insancıllaştırma* gibi büyük öykünmeli dalgaların arka arkaya gelmesi sayesinde Avrupa halklarının XVII. yüzyılda eriştikleri ortak medeniyet derecesiyle açıklanır ama tüm bu tohumların serpilmesine, bu akınların yayılmasına, kendi iç kargaşalarıyla Avrupa toprağının eşitleştirilmesine katkıda bulunan savaşlardan bahsedilmez,"[15] diye yazacaktır. Belli sayıda kuraldan yana net bir onay duygusu ve bu kuralları ihlal edenlere karşı bir "kınama" duygusu ortaya çıkar.

C. BİLİMLER KENTİ: CAMPANELLA VE BACON

Grotius'un yeni devletler hukukunun sembolü haline getirdiği okyanus denizciliği, İngiltere Şansölyesi Francis Bacon (1561-1626) ile birlikte bu kez Yeni Bilim'in simgesine dönüşür. Yelkenler açılır ve büyük gemi bilgilerin ilerleyişinin alegorik figürü haline getirilir. İçinde olgulara bağlanmış bir bilime o meşhur övgünün, *Novum Organum*'un (1620) yer aldığı *Instauratio magna* kitabının kapağındaki yelkenli gravürünün altında Peygamber Danyal'ın bir tümcesi yer alır: "Daha uzak deniz yolculuğuna çıkacak birçokları olacak ve bilim ilerleyecek." Gemi, antikitenin sona ermiş dünyasının *nec plus ultra*'sının yerini alan sonsuz keşfin *plus ultra*'sını simgeler.

Astronomik ve biyolojik devrimlerle birlikte yerkürenin, evrenin, insan bedeninin, maddenin ve yaşamın bilgisini açan bir hareketin bilimi ortaya çıkar. 1596'da Johannes Kepler, Kopernik tarafından başlatılmış, dünya merkezli bir evrene olan skolastik inancı kıran ve ka-

15. Tarde G., *Les Transformations du droit. Étude sociologique*, a.g.y., s. 153.

palı bir dünyadan sonsuz bir evrene yol alan epistemolojik altüst oluşu gerçekleştirdi. 1610 yılından itibaren Galileo Galilei, dünya sistemine ilişkin Kopernikçi varsayımı doğrulama işine girişerek engizisyonun yıldırımlarını üstüne çeker. 1628'de William Harvey kan dolaşımı hareketini keşfederek Galenosçu antikçağ teorisini yalanlar. Bu hareketin bilimi, ütopistlerin topluma tuttukları ideal aynadan yansıyacaktır.

Üretim, Utopia Adası sakinlerinin etkinliklerini düzenliyorsa da, sanki ortada hiçbir insan ürünü yapay nesne yoktu. Kentsel uğraşların listesi basitti. Pek fazla yenilik yapılmıyordu. Basım ve kâğıt üretimi dışalıma bağlıydı. Yeni gereçler, yeni tarım şekilleri ya da verimliliği artırmak adına toprakta yeni ıslah yöntemleri tasarlamak yerine, Utopia'lılar, çok büyük boyutlara ulaşabilecek nüfus artışını önlemek için göçmen kolonilerine güveniyordu. Bu durumda hiçbir şey, More'un eserinin yorumcusu Simon Goyard-Fabre'ın eleştirisinden daha anlamlı değildir: "Utopia'lılar ruhlarını tüketecek teknik ya da maddi ilerlemeye asla müsaade etmezler. [...] En ince ayrıntıları hesaba katsa da *praxis* [uygulama], *theoria*'yı [kuram] bastırmaz. Tam tersine ütopyacı yaşam, kaynaklarını her zaman düşünsel etkinlik ve tinsel berraklıktan alır. Gerçek ilerleme dolayısıyla gelecek olasılığı, sadece şeyleştirici yanılsamadan kaçınılarak vardır."[16] Bununla birlikte More, takdire şayan, sözde bir gelenek adına, teknik ilerlemeyi reddetmez. Çok açık bir şekilde o, başka yerdedir. Bireysel ve toplu yaşamın tinselci anlayışına sahiptir. Utopia'lılar arasındaki etkileşim biçimleri yapay nesne olgusunun aracılığı olmaksızın gerçekleşir.

XVII. yüzyılın başında ortaya çıkan örnek toplum tipi daha farklıdır. Bu farklılık dünyanın ütopik imarına teknik ve bilimsel göndergeyi dahil eden Tommaso Campanella'nın (1568-1639) *La Città del Sole*'si [Güneş Ülkesi*] ile başlayacaktır. 1602 yılında İtalyanca yazılmış bu metin, ilk olarak 1623 yılında Frankfurt'ta Latince basılmıştır. Dominiken rahibi olan Campanella, kendisini yirmi beş yıl sürekli hapis ve işkenceyle cezalandıracak olan İspanyol kral naibine karşı girişilen 1599 yılının başarısız Calabria komplosunun sözcüsü ve tartışmasız lideridir. Diğer bir özelliği sapkınlık davasında, Kopernik'in savunmasını resmen üstlenmesidir.

Yazar iki kişiyi; "Malta Tarikatı"ndan bir şövalye ile ekvatora yakın, Sumatra yakınlarında Sonde Denizi'nde bir yerlerde kurulmuş

16. Goyard-Fabre S., «Introduction», T. More, *Utopia*'da, *a.g.y.*, s. 46.

* *Güneş Ülkesi*, çev.: Vedat Günyol, Haydar Kazgan, Sosyal Yayınları, 1996. (y.h.n.)

Güneş Ülkesi'ndeki ikametgâhını ve dünya çevresindeki uzun deniz macerasını anlattığı Kristof Kolomb'un yol arkadaşı, Cenovalı bir denizciyi konuşturur. Bir grup filozof ya da ruhgöçüne inanan Brahmanlar tarafından kurulmuş ve Hint Adaları civarından gelmiş bir halkın iskân ettiği bu bilinmeyen adada "her şey herkese aittir; ama dağıtım yetkesini resmi görevliler ellerinde tutar. Böylece yalnızca beslenme değil, aynı zamanda araştırmalar, onurlandırmalar ve eğlenceler ortaktır; bu demektir ki hiçbir şeyi sahiplenme olanağı da yoktur."[17]

Güneş Ülkesi'nin kent şeması, Rönesans mimarlarının eserlerinde bulunan usa yatkın ve bakışımlı kent modelinin yanı sıra antikitenin kaleleriyle bir benzerlik gösterir. Şehir yedi gezegenin adını taşıyan, daire biçiminde, özekteş yedi önemli yapı biriminden oluşur; ışınsal dört anacaddesi, parke taşlı dört yolu ve dev Meksika tapınağı Vitzilpuitzli'nin rüzgârın dört yönüne göre yön verilmiş (ve dünyanın dört tarafı üzerine açılmış) dört kapısını anımsatır. Toplum yapısı teokratik ve hiyerarşiktir. Yüksek Papaz ya da Hükümdar, yani Güneş, her şeye hâkimdir. Yönetimsel bir üçlüden yardım görür: Güç, Sevgi, Bilgelik; bunlar, dünyanın işlerinde üç büyük etkinin, Zorunluluk, Evrensel Uyum ve Yazgı'nın kaynağıdır. Prens Güç, savaş, barış ile buyruğundaki Savaş Hileleri Ustası, Dövüşçü, Demir Ustası, Silahçı, Maliyeci, Mühendis, Casus, Süvari Komutanı, Gladyatör, Topçu, Sapancı, Derebeyi ile ilgilenir. Prens Sevgi "saf ırk amacıyla" kadınların ve erkeklerin birleşmesi ve neslin sürmesi konusunda yetkilidir. Bunların altında Ebe, Eğitimci, Giyim Sorumlusu, Tarımcı, Çoban, Hayvan Bakıcısı, Aşçı bulunur. Bilgi ya da Bilgelik bütün bilimlerden, tabiplerden, meslekî ve temel sanatları idare eden görevlilerden sorumludur ve ne kadar bilim dalı varsa o kadar görevliyi idare eder: Astrolog, Kozmografyacı, Ekonomist, Müzisyen, Geometrici, Mantıkçı, Sözbilimci, Gramerci, Tabip, Fizikçi, Grafikçi, Politikacı, Ahlâkçı. Her görevli aynı zamanda "filozof, tarihçi, doğacı ve hümanisttir."[18] Bilgeliğin, tüm bilgileri içeren tek bir kitabı vardır. Her bilim dalı surların iç ve dış yüzeylerine resimlenir. Yalnızca ilk çevre duvarı, salt savunma işlevi taşıdığından, eğitsel betimlemeler içermez.

Güneş Ülkesi değişkenlik ve devinime önem veren bir toplumdur. Bilgeleri, insan toplumlarının bütünleşmesinde buluşların rolüne değer

17. Campanella T., *La Cité du Soleil*, yay. haz.: Firpo L., Cenevre, Droz, 1972, s. 10-11.
18. *A.g.y.*, s. 15.

veren bir tarih anlayışına sahiptir: "Pusula, matbaa, barut, dünyanın birliğinin kesin işaretleridir."[19] Güneş Ülkeliler etkili ateşli silahlar geliştirmişlerdir. Tüm bu daireler, güneş saatlerine, çalar saatlere ve rüzgârın esiş yönünü belirleyen flamalara sahiptir. Ne kara ne deniz ne de hava onlar için bir gizdir. "Rüzgârın yardımıyla hareket eden yelkenli arabalar" icat etmişlerdir. "Görülmesi güç yıldızlar için bir gözlük" sayesinde gökyüzünün okunmasında ustadırlar; aynı zamanda "gezegenlerin devinimlerinin yarattığı ahengi yakalayabilen bir ahize" geliştirdiler. "Yeni insanlar ve yeni ülkeler görmek" için denizlerde seyrederler; ama gemileri yelkenli ya da kürekli değildir; çapraz iplerle pruvaya yerleştirilmiş bir büyük tekerleğe bağlı çarklı iki tekerlek yardımıyla hareket eder. Nihayet, "dünyada eksik en son şey"i,[20] uçmanın gizini keşfettiler.

Teknik yenilik yoluyla taşınan bir geleceğin taşkın mühendis imgelemi, böylece Campanella'yı deneysel bilimi, sosyal yeniliğin tüm haklarını koruduğu ve tüm dünyaya yaymak istediği adil ve dayanışmacı bir toplum projesine sokmaktan alıkoymaz. Aşağı yukarı iki yüzyıl sonra bu boyut, Campanella'nın ütopyasını, Aydınlanma felsefesinin birçok temsilcisine ilham verdikten sonra ortaya çıkan sosyalist hareketin önemli düşünsel kaynaklarından biri haline getirecektir. Campanella'nın formülü, "Herkese isteği ölçüsünde, her yeteneğe ürettikleri ölçüsünde"dir. Tıpkı Claude Henri de Saint-Simon ve Saint-Simoncu Kilise tarafından önerilmiş sanayi toplumu modelinin uzanımlarını oluşturmak söz konusu olduğunda, işlevlerin hiyerarşisi fikrine dayandırılmış Güneş Ülkeci sosyo-kutsal kuruluş yapısının düşündürmüş olacağı gibi.[21]

Mesihçi saltanatın sekülarizasyonunun habercisi olsa da Campanella'nın eğilimi insanlığın bir teolojik-politik birleşme projesinde sürekli kendini gösterir. Tıpkı bir önceki yüzyılda Las Casas'ın Roma Kilisesi'nin merkezini Yeni Dünya'ya nakletmeyi önermesi gibi, Türk felaketi yeni binyılın yansıttığı vizyonda daima vardır. Ütopyacı tüm kıtalar üzerinde misyoner hareketten yana, fantastik yaratısından kuşkusuz daha az tanınan kapsamlı bir eser yazmaya kadar gider. Diğer yapıtlarında, İspanyol monarşisinden, yönetimi, gerçek hükümdar

19. *A.g.y.*, s. 60.
20. *A.g.y.*, s. 61.
21. Villegardelle F., *Histoire des idées sociales avant la Révolution française, ou les Socialistes modernes, devancés et dépassés par les anciens penseurs et philosophes*, Paris, Guarin, 1846, s. 13-14.

İsa'nın ellerine teslim etmek için, tüm dünyayı birleştirerek evrensel Güneş Ülkesi'ni kurmasını ve mutluluk milenyumunu başlatmasını ister. Ancak İspanya'nın daha sonradan başarısız olduğunu görmüş, sürgün edilmiş ve Richelieu'nün koruması altına girmiştir. Bu peygamberce misyonu, o zaman gelişmesinin doruğunda olan Fransız gücüne emanet eder.[22] Eylemi söz ile birleştiren Campanella, işe Calabria'da bir tarikat kurmakla başlayarak bu reforme edilmiş evrensel toplumun habercisi olur. Latinceden çok İtalyanca yazıyorsa, bu, bilginlerin kapak çevresini aşmak ve popüler bir ilgiye ulaşmak içindir.

Güneş Ülkesi'nin yön göstermesiyle Francis Bacon, 1623'te başlayıp bitiremediği ve ölümünden bir yıl sonra yayımlanan, *The New Atlantis*'i [Yeni Atlantis] yazar. Entelektüel kurumların reform hareketinin merkezine itilen filozof ve devlet adamı en iyi insanları ve toplumu yansıtma aracı olarak bilimlerin gelişme ve ilerlemesi üzerine denemelerinde, özellikle *Instauratio magna*'da geliştirdiği fikirleri ütopyaya dönüştürür. Bununla birlikte, Campanella'nın gözdesi Yenilenmenin Cumhuriyeti fikrini paylaşsa da, İngiltere şansölyesi, bu Calabrialının olduğu kadar Grotius'un da temsil ettiği irenist hareketin evrenselci projesi ile aynı hatta olmaktan uzaktır. *Essays*'in [Denemeler] kimilerinde acımasız bir biçimde savaşı haklı göstererek, açık açık ters savı savunur. Hamasi ruhun tüm ulusu kışkırtmak zorunda olduğu bir savaşı. Zaten, stratejik düşünce tarihçilerinin onda "Machiavelli'nin son ünlü yandaşı"nı[23] gördüklerini sanmaları bu yüzdendir. Bacon, büyük bir güç hegemonyasının inşasının gerektirdiği gizlilik politikası adına, saydam olmayan bir alan yaratarak, bilginleri, bilgi Avrupası'nı gerçekleştirmeye teşvik eder.

The New Atlantis'te Avrupa kökenli olmayan, ismi ya da belli bir uyruğu da olmayan bir grup, Peru'da bir ay kaldıktan sonra buradan ayrılır. Gemi, Güney denizleri yoluyla Japonya ve Çin'e doğru yol alır ve sakinlerinin pek çok dil bildiği –İbranice, Latince, Yunanca ve İspanyolca– bir adada demirler. Bu Bensalem ("barışın çocuğu") Adası'nda "aynı zamanda Eski ve Yeni Dünya'nın ötesine" geçilmiştir. Müretteba-tın "Avrupa'yı bir daha görüp görmeyeceğini" yalnızca Tanrı bilir.

---

22. Campanella T., *Monarchie d'Espagne. Monarchie de France*, Paris, PUF, 1997.

23. Guerlac H., «The Impact of Science on War», *Makers of Modern Strategy. From Machiavelli to the Nuclear Age*'de, yay. haz.: Paret P., Princeton University Press, Princeton, N.J., 1986, s. 72.

Bilimsel Kent'i bir vakıf simgeler: Süleyman Peygamber'in Evi ya da Altı Günün Eserinin Kurulu. Misyonu: "Şeylerin gizli devinimini ve nedenlerini tanımak ve bütün mümkün şeyleri gerçekleştirmek amacıyla insani imparatorluğun sınırlarını genişletmek."[24] Bilginlerin gayretine, Evin Babası tarafından başkanlık edilen titiz bir görev dağılımı yön verir. İçlerinden on iki tanesi bilgilerin, kitapların, simgelerin, "kendi uyruğumuzu gizlediğimizden, başka ülkelerin insanıymış gibi yaparak"[25] görgü ve tecrübe örneklerinin peşinden dünyayı dolaşırlar. Onlar, "Işık Tacirleri" diye adlandırılırlar. Üç tanesi, kitaplarda tanımlanmış deneyimleri bir araya getirir: Yağmacılar. Üçü, mekanik sanatları ve liberal bilimleri içeren deneyimleri toparlarlar: Zanaatçılar. Üçü, yeni tecrübeler edinmeye çalışırlar: Madenciler. Üçü, bir önceki dört grubun deneyimlerini sınıflandırıp çizelgeleştirirler: Derlemeciler. Üçü, "yaşamın gidişatına uygun ve yararlı şeyler" konusunda başkalarının deneyimlerinden yararlanmaya çalışırlar: Bağışçılar ya da Hayırseverler. Üçü, tüm üyelerin hazır bulunduğu toplantılar düzenleyerek yeni deneyimler önermekle görevlidirler: Meşaleler. Üçü, öncekiler tarafından emredilen deneyimleri gerçekleştirirler: Nakilciler. Nihayet üçü, deneyimleri deneysel yasalara dönüştürürler: Doğa Yorumcuları. Bu bilginler çekirdeğinin çevresinde birçok çömez ve çırak dört döner. Bu hiyerarşik düzen tamamen erildir çünkü Campanella'nın kentinin tersine, Bacon'cı yapı alabildiğine kadın düşmanıdır. Süleyman Peygamber'in Evi aynı zamanda iki büyük galeri-müze barındırır. Bunlardan birinde her türden ender örnek ve modeller bulunur; diğerinde belli başlı kâşiflerin heykelleri boy gösterir. Kristof Kolomb ve gemileri, barutu, topu, müziği, yazıyı, baskı makinesini, yıldız haritalarını, metal ve cam işçiliğini, ipekböcekçiliğini, şarap, buğday, ekmek ve şeker imalatını bulan tüm insanlar. Ev, faydalı buluşları insanlara duyurmak için belli başlı şehirlere geziler düzenler.

Laboratuvar programlarında, bilimkurguya yaraşır öngörüleri ve çağın bilimsel önsezileri ve gerçeklikleri genelleştiren deneyler vardır. Bilginlerin ilgisine dört büyük uygulama alanı mahzar olur: Tarım, tıp, sanayi ve madenler, iletişim ve ticaret. Robert K. Merton'un dikkat çektiği dört alan, zamanın İngilteresi'nin temel ilgi alanlarını oluştu-

24. Bacon F., *La Nouvelle Atlantide*, yay. haz.: Le Doeuff M., Paris, Garnier-Flammarion, 1995, s. 119.
25. *A.g.y.*, s. 129.

rur.[26] İletişim teknikleri alanında Bensalem, ehlileştirilmiş hareketin gerçek bir vitrinindir. Kuşların uçuşuna öykünülür ve "belli bir ölçüde" göklerde uçulur. Denizaltılar icat edilir. "Bir tür insan, dört ayaklı, kuş, balık ve yılan kopyalarını canlandırarak" yaşayan varlıkların hareketleri yansıtılır.[27] Bensalemlilerde bilimsel çalışma duyulara dayandırıldığından, uzmanlaşmış evler gözlem güçlerini yaymaya yönelik araçların gözden geçirilmesi amacıyla kendilerini optiğe, seslere ve "duyu yanılgıları"na vakfederler. Sesler Evi'nin araştırmacıları aynı zamanda esrarengiz bir cansız ulak, bir *inanimatus nuntius*, "sesleri yönelteçler ve borularla iletmek amacıyla, uzun mesafeler ve dolambaçlı yolları da kapsayacak araçlar"[28] icat etmişlerdir. Bacon'ın kafasında eski İskoçya'da meşhur Hadrianus duvarı varsa da, ki nöbetçilerin sesini şehirden şehre aktarıyordu, düşünceyi daha uzağa aktarmak olanağı üzerine zamanının bilimsel ortamlarında ağızdan ağza dolaşan hipotezleri de yabana atmaz. Radyoelektrik dalgaları tasarlamak durumunda olmayan bu insanlar "çekim" (üstü kapalı bir şekilde muhatabın kutupla olan) yoluyla iletiden çokça söz ederler.

Ama bu görkemli araçlar bütünü hemen hemen etkisiz kalır, en azından yeni Atlantis'in sakinlerinden birçoğu için. Kişilerin hareketine gem vurulur ve bilgi akışı denetim altına alınır. Cervantès'in (1547-1616) *Quijote* ve *Novelas ejemplares*'te [Örnek Öyküler] sahneye çıkarttığı serüvencilerin ve aylakların altın çağının çok uzağındayız. Kültürler arası ilişkiler ender görülür. "Ülkemize yabancılar tarafından gerçekleştirilen yolculukların sonucu olan bu karşılıklı iletişim payına gelince, sizi buraya getiren bu çeşit tek tük kazalar da olmasa..."[29] Bu durum ne zaman ortaya çıksa, başkalarına da bulaşır korkusuyla, onlar Yabancılar Evi'nde tecrit edilirler ve bu koruyucu engeli aşanlar onların vatandaşlığını almaya teşvik edilirler. "Karşılıklı iletişimin diğer bir biçimi," "Işık Tacirleri"ne ayrılmış, dışarıya yapılan yolculuklardır. Bilimsel bilgi toplayıcılarının çalışmaları muhbirlik ya da *gizli servis* çalışması, haber alma ile aynı şeydir. Bu noktada İngiltere şansölyesinin kişisel güzergâhı ortaya çıkar. Din savaşlarının pençesinde bir

26. Merton R.K., «Science, Technology, and Society in the Seventeenth Century England», *Osiris: Studies on the History and Philosophy of Science, and on the History of Learning and Culture*, Brugge, IV, II. kısım 1938.
27. Bacon F., *The New Atlantis, a.g.y.*, s. 129.
28. *A.g.y.*, s. 127.
29. *A.g.y.*, s. 102.

Fransa'da, 1576-1577 yıllarında, Paris'te İngiltere Büyükelçiliği'nde bilgi toplayıcı olarak görevlidir. İkili bir kod aracılığıyla –alfabenin her harfi çift sembollü basit bir şifreye dönüşür ve her sembol farklı bir tipografiyi karşılar[30]– diplomatik mesajların şifrelenmesinin mucididir. Bu mesleki deneyimin ötesinde, "iyi yenilikçilerin iyi taklitçiler" olduğunun bilinci içinde olduğundan, kararlılıkla "endüstriyel casusluk"a atılan ve böylece doğmakta olan kapitalist ekonomi için büyük bir avantaj sağlayan bir ulusun yetkililerinin kaygılarını ortaya çıkarır.[31] Newton aşağıdaki öğüdü sonraki yüzyıla vermeyecek miydi? "Gözlemlemek 1) Yalnız bir gezgine uyduğu ölçüde ulusların devlet işlerini, zenginliğini, politikasını; 2) Her çeşit meslek ya da mallar üzerinden alınan ve dikkate değer vergileri; 3) Onların Yasalarını ve Geleneklerini, bizimkinden ne kadar farklı olduklarını; 4) Sanatlarını ve Mesleklerini, hangi konuda daha çok başarılı olduklarını, biz İngilizlerin seviyesine ulaşıp ulaşamadıklarını."[32]

Bu örnek toplum bir bilimler akademisi oluşturulmasına ilişkin ön proje şeklinde okunabilir. Bu da onu Royal Society kuruluşunun somutluk kazanması şeklinde yorumlayacak bir sonraki kuşakların düşüncesidir. 1662'de II. Charles tarafından iç tüzükleri onaylanmış, Londra Kenti'nin tüccarlarının girişimiyle kurulmuş *Royal Society of London for Improving Natural Knowledge by Experiments*'ı ve 1676'da gemicilik gücünün ve yeni astronomi biliminin kılavuzu Greenwich Rasathanesi'nin kuruluşunu hatırlayalım. Bilimlerin ilerleme ve gelişmesinin halkların huzuru üzerinde ancak iyi etkiler yapabileceği inancı içindeki Bacon teknik-bilimsel yeniliği tarihin motoruna dönüştürecek gibidir. "Hiçbir imparatorluk, hiçbir grup, hiçbir gezegen, insani uğraşlarda bu mekanik keşiflerden daha büyük bir etkiye sahip değil gibidir,"[33] diye yazar Bacon. Matbaa, barut, mıknatıs "dünyada nesnelerin durumu ve görünümü"nü baştan aşağı yeniden biçimlendirdiler. "Yararlı bilgi"nin getirdiği özgürleşmedeki sınırsız güvenin karşılığı olarak Bacon'da, yol açtıkları düzensizlik ve kargaşa nedeniyle siyasal ve dinsel yeniliklerin taşıdığı sosyal bilgilere karşı bir güvensizlik vardır.

30. Breton P., *Une histoire de l'informatique*, Paris, Seuil, 1990, s. 48.
31. Landes D., *L'Europe technicienne ou le Prométhée libéré. Révolution technique et libre essor industriel en Europe occidentale de 1750 à nos jours*, Paris, Gallimard, 1975, s. 45-46.
32. *A.g.y.*, s. 51.
33. Eurich Nell, *Science in Utopia*'dan alıntı, *a.g.y.*, s. 234.

Bilim ve teknik ütopyalaştığından, söylenceleşir de; ilk distopyalar onları alaya almakta geç kalmazlar. XVII. yüzyılın ikinci yarısında şüphe, Ütopik öykücülerin geometrik akılları ve onların yerli yerinde çizdikleri yaşam tarzlarının alaya alınmasıyla, eleştiri dönemine ilk adımını atarak doğa durumundaki iyiliğe karışır.

"Materyalizm"in (bu çağda oluşturulmuş sözcük) savaşı, bilimsel devrim hipotezleri ve kent organizasyonu teması çevresinde bütün şiddetiyle sürerken, Savinien'de Cryano de Bergerac'ın (1619-1655), ahlâka aykırı yerleri çıkarılıp öldükten sonra yayımlanan eseri 1657'de ortaya çıkar: *Histoire comique contenant les Etats et Empires de la Lune* [Ay Devletlerinin ve İmparatorluklarının Gülünç Tarihi]. Bu Epikurosçu büyük romanda, Kopernik, Kepler, Galilei, Descartes, Campanella, Gassendi ve aynı zamanda "düşüncenin birçok asi çocuğu" ele alınır. Dünyalıları yabanıllar olarak gören Ay dünyasında, her şey tersine çevrilmiştir. Normatif yasaların (bedenin, cinsiyetin, ailenin, paranın, dilin, savaşın, dinin, ölümün) her çeşidi alaya alınır. İradecilikten en ufak bir iz yoktur. Kahramanın, "imgelemin ta kendisinin özgür olduğu tek bir ülke" barındırmayan Dünya'yı terk etmesi tamamen tesadüftür. Uçan aracının füzelerinin beklenmedik bir şekilde ateşlenişi, onu Québec meydanının ortasından uzaya fırlatmıştır. Büyük Aylılar için ülke yoktur, uzayın düzenli parsellere ayrılmasından söz edilemez. Kentler, göçebe ve yerleşik olarak ayrılırlar. Oldukça ince bir ağaç türünden inşa edilmiş her yapı, dört tekerlekle, yelkenlerle ve yaylarla zenginleştirilmiştir. Bu şekilde başka yerdeki şehirlere çekilebilir. Dahası her mevsim her yere gidilebilir. Yürüyen evler, füzeler, uçan ejderha ve paraşüt hareketli araçların teçhizatını oluştururlar. Zamanın düzenli parçalara ayrılması da söz konusu değildir: "Hızını artırmak için zaman dürtülemez."[34] Nihayet eşitlikçi düşünce en uç noktaya vardırılır: Herkesin eşit olmadığı haklı bir savaştan söz edilemez. Sakatlara karşı sakatlar, çolaklara karşı çolaklar, güçsüzlere karşı zayıflar, irikıyımlara karşı güçlüler, hastalara karşı bitkinler, çarpıklara karşı çarpıklar, hançerlere karşı hançerler. Tüm uzun Ay yolculuğu boyunca aynı gerilim kendini gösterir: "Çelişkilerinin büyümesini engellemesi

34. Cyrano de Bergerac (de) S., *Voyage dans la Lune*, Paris, Garnier-Flammarion, 1970, «Préface», M. Laugaa, s. 24.

bir yana, yaratıcı imkânının bizzat koşulları olabildiği bir Başka Dünya nasıl oluşturulur?"[35]

1726'da Jonathan Swift (1667-1745), Royal Society'ye karşı çıkarak, kötüye kullanılmayan bir bilim ve toplumun üzerinde bir teknik söylencesiyle alay eder ve cüretini, dönemin en ünlü düşünürü Newton'ı yerden yere vurmaya kadar götürür. İlk başta yazarının ismi olmadan yayımlanan o şiddetli yergi, önce cerrahlık, daha sonra değişik gemilerde kaptanlık yapan Lemuel Gulliver'in "dünyanın birçok ücra ülkesine yaptığı yolculuklar" esnasında karşılaştığı "proje üreticileri"ni gülünç duruma soktuğu *Gulliver's Travels*'tır [Gulliver'in Seyahatleri].

Böylelikle Laputa'ya yolculuğunda, büyük Lagado akademisinin merkezine getirilen Gulliver, işbaşında birçok "proje üreticisi" keşfeder. Bunlar arasında, evrensel bir dilin çılgın mucitleri vardır. Dilbilimciler yalnızca çokhecelileri kırparak, fiilleri ve ortaçları bırakarak söylemi kısaltmaya çalışmazlar; aynı zamanda tüm sözcükleri ortadan kaldırmak ve onları başka şeylerle değiştirmek –bu noktada dilsel pratik, bir dedikodu eylemine benzer– için bir plan hazırlarlar. Her birey düşüncelerini anlatmak için, kolunun altında, ceplerinde, bir çantada konuşmak zorunda olduğu işle ilgili olarak gerekli materyalleri taşıyacaktır. Konuşmanın sonunda malzeme bohçasını toplar. Tüccar düzeneğine öykünülen bu dil, tüm medeni uluslarca anlaşılabilecek tek dildir. Çünkü mallar ve nesneler en iyi paylaşılan şeylerdir. Siyasal "proje üreticileri", onlar, tüm şüphelilerin yemek rejimlerinin titizlikle gözetlenmesi sayesinde komploları ve devlete karşı olan suikastları ortaya çıkarmak ve bozmak için emirleri uygularlar. Sistematik olarak toplanmış ve incelenmiş sindirim atıkları, düşünce ve tasarıları açığa çıkarırlar. Bacon'ın şifrelemesi hiç de hoşgörüyle karşılanmaz. Swift bilimler tarihinin gülünç düzeltilerinde, hoşnutsuzların, elebaşlarının, diğer kışkırtıcıların hafiyeliğinin hizmetine sunduğu bu "anagramatik metodu" sözcük, hece ve harf ayıklayıcılarından oluşmuş bir sanatçı topluluğunun ustalık alanına dönüştürür.

Erdemi sevdiren bir "ilk toplum"un olmadığını, Gulliver'ın yazarı yineleyip durur. Yalnızca düalist akıl, doğa durumunda yaşayan, tepeden tırnağa saf bir insanı, uygar, bozulmuş ve kötü bir insanla karşı karşıya getirebilir. İnsanlar arasında var olmayan usçul toplum, sadece Houyhnhnm'lerde, filozof atlarda bulunur. Bunlar her şeyi sevgi ile

35. *A.g.y.*, s. 31.

değil, akıl ile yaparlar, çünkü sosyal ilişkinin bu biçimini tanımazlar. Uygarlığın yapmacıklığından uzaklaşmış ve insandaki hayvan tarafa ve doğaya döndürülmüş insanları, Yahoo'ları kullanırlar. "Ailemi, arkadaşlarımı, yurttaşlarımı ya da genelde insan ırkını düşündüğümde, bana öyle geliyor ki, belki biraz daha uygarlaşmış ve konuşma yeteneğine sahip biçimleri ve karakterleriyle onlar da gerçekten Yahoo'lardır ama akıllarını, bu ülkedeki kardeşlerinin ancak tabiatın verdiği kadar nahip oldukları erdemsizlikleri mükemmelleştirmek ve çoğaltmak için kullanırlar."[36] Bu tersine çevrilmiş ütopya kentinde, Swift, ilkellerdeki, iğrenç Yahoo'lardaki tutkuya atfederek elmasları reddeder.

Bir cumhuriyet, ne kadar az lükse sahipse, o kadar kusursuzdur; zamanlarının uygarlık zihniyetiyle yoldan çıkarılmış insanlar, doğanın düzeninin sadeliğiyle yeniden ilişkiye geçmelidirler; böylece, nahif erdemli mutlu halkların ahlâk öykülerini sürdürürler. "Kusursuz, ne toplum ne de uygarlık vardır," diye karşılar bunu Swift. "Her şey lükstür," anlayışını vatandaşı Bernard de Mandeville (1670-1733) destekler; o da bireyin doğal kötülüğüne inananlardandır. Orijinal adı *The Grumbling Hive: or Knaves Turn'd Honest* [Vızıldayan Kovan ya da Namuslu İnsanlara Dönüşen Düzenbazlar] olan, onun 1705'te yayımlanmış yaklaşık dört yüz dizelik bir şiir formundaki meşhur *Fable des abeilles*'i [Arıların Masalı] şu öğütle biter: "Hile, lüks, övüngenlik var olmak zorunda / Ondan iyi şeyler çıkartabilmemiz için... / Tek başına erdem bir ülkeyi ayakta tutamaz / İhtişam içinde yeniden dünyaya gelmek / Ve bir altın çağı yaşamak isteyenler / Meşe palamudunu sevdikleri kadar namuslu olmayı sevmeliler." Genişletilmiş 1714 baskısı *The Fables of the Bees* başlığını taşır ve alt başlığı *Private Vices, Public Benefits*'tir[37] [Özel Kötülükler, Ortak Yararlar]. Eğer kovan, bir cennet öyküntüsüyse, bunun sebebi, her sınıfın diğerlerinin kusurlarından yararlanması ve aralarındaki özel çıkarların bir çeşit ezgisel uyum ortaya çıkarmasıdır. Doyumsuzluk, övüngenlik, kıskançlık, ihtiras, kendini gösterme arzusu, lüks tutkusu, "ticareti döndüren gerçek çarktır." Bu kişisel nedenler bir kez elendikten sonra, dış saldırılara karşı kendini savunmakta âciz kalan bu arı toplumu, düşmanları tarafından işgal edilmekte ve boğucu bir karanlığa gömülmekte gecikmez. Ekonomist

36. Swift J., *Les Voyages de Gulliver*, Paris, Booking International, 1996, s. 329-330.

37. Mandeville, *The Fables of he Bees: or Private Vices, Public Benefits; with an Essay on Charity and Charity Schools and a Search into the Nature of Society*, Londra, 1714 (Fransızca çeviri: Paris, Vrin, 1991).

ve Glasgow Üniversitesi'nde ahlâk felsefesi profesörü olan Adam Smith'in hemen hemen on yıl sonra, bu masaldan, lüks ve zenginleşme tutkusunu kusur olarak adlandırmayı tamamen reddederek, kişisel kazancın çekiciliğini başka bir doğal düzenin, piyasanın işleyiş mekanizması haline getiren payı çıkarttığını söyleyebiliriz.

Tarihin cilvesi, bir sonraki yüzyılın başında, "ticaret cinayetleri"ne karşı açık mücadele içindeki ütopyacı ve sosyalizmin müjdecisi Charles Fourier'den, bizzat bu "lüks tutkusu"nu (ya da "lüksizm"i) "evrensel uyumun komüniter Yeni Dünyası'nda arzuların çark dişlisinin temel öğelerinden biri haline getirmesini ister![38]

E. RAHİP SAINT-PIERRE'İN "AVRUPA BİRLİĞİ" PROJESİ

"İnsan soyunun büyük toplumu", "İnsan soyunun büyük yurdu", XVIII. yüzyıl bunlar üzerine kuruludur. Bu ifadeler iki yüksek rahip, Bossuet (1627-1704) ve Fénelon (1651-1715) kaynaklıdır; İsa'nın içindeki düşman kardeşlerdir bunlar; çünkü ilki, ikincisini kendi piskoposluğunda oturmaya mecbur bıraktı. Devlet çıkarı ile kilise çıkarının birleşmesinde takılı kalmış Bossuet, hâlâ kutsal metinlere gömülüdür. Savaşın sevdalı prenslerinin "korkunç ihtişamını" kınayan özgür ruh Fénelon, özgürlüğü keşfeden ve XVIII. yüzyılı bir entelektüel canlılık yüzyılına çeviren filozofik fikirleri ilan eder. Öğrencisi Bourgogne Dükü, Fransa Krallığı'nın veliahtı, XIV. Louis'nin torunu –ki eserlerini onun eğitimi için kaleme almıştır– olan vasisine, Fénelon hem mutlakıyetçiliğe karşı kini hem de kozmopolit ülküyü öğretti. *Les Aventures de Telemaque, fils d'Ulysse*'te (1699) [Ulysses'in Oğlu Telemakhos'un Serüvenleri] anlatılan Betique Ülkesi'nin ve Salante Cumhuriyeti'nin altın çağı, iki yüzyıldır Amerika kıtasının "saf, ilkel insan" teorisini kabul etmiş, daha sonra Jean-Jacques Rousseau'nun *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*'undaki (1755) [İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma]* "doğa durumu" ve "doğal insan"ı getirecek uzun edebi ve felsefi

38. Bkz. Cannan E., «Editor's Introduction», *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, by Adam Smith,* Londra, Methuen, 1930, 5. baskı, s. xlii-xlvi.

* *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma,* çev.: Rasih Nuri İleri, Say Yay., 1998. (y.h.n.)

geleneğe bağlanır. *Dialogues des morts*'unda (1700-1712) [Ölülerin Söyleşileri] Alkibiades ile fetih, savaş ve boyunduruk altına alınan halklar konusunda tartışma halinde olan Sokrates'e, "Herkes doğduğu özel yurttan çok daha büyük bir yurt olan insanlığa sonsuz bir şekilde borçludur; öyleyse kendi cumhuriyetine karşı halklar arasındaki adaleti yaralamak, aileler arasındaki adaleti yaralamaktan daha tehlikelidir. Barbarlık, duygudan vazgeçmek, yalnızca nezaketi yitirmek değildir; o, aynı zamanda eşkıyaların ve yabanılların, doğası en çok bozulmuş körlüğüdür; artık insanlıktan çıkılmıştır, bu yamyamlıktır,"[39] dedirtir.

Buna rağmen bu yüzyıl, Büyük Yurt bayrağı altında değil, Avrupa bayrağı altında başlar. XIV. Louis hegemonyasının yakıp yıktığı bunalımdaki bir Avrupa. 1713 ve 1714'te Utrecht ve Rastatt anlaşmaları on üç yıl süren ve ülkeyi tüketen savaş sefihliğine son verir. Güneş Kral 1715'te ölür ve ulusların konsensüsü sayesinde elde edilmiş Avrupa ölçüsünde geniş bir siyasal alanın vücut bulmasını görme umudu doğar. 1708'den itibaren Rahip Saint-Pierre (1658-1743), *Mémoire sur la réparation des chemins*'de [Yolların Tamiri Üzerine İnceleme] "tüm uluslar arasında daimi bir ticaret"i güvence altına almak amacıyla kalıcı bir barışı yerleştirmenin gerekliliği üzerinde düşünmeye başladı. 1713'te *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe* [Avrupa'ya Edebi Barış Projesi] adlı yapıtının ilk iki cildini kendi olanaklarıyla bastırdı. Üçüncüsü 1717'de yayımlandı. On iki yıl sonra, projenin şartlarını, anlamını bozmadan beş maddede toparlayan bir *Özet* çıkar. 1) Bu daimi Topluluk aracılığıyla bu beş maddede imzası olan Egemenler, iç ve dış savaşların büyük yıkımlarına karşı *karşılıklı olarak tam güvenliğe sahip olacaklar*, kişilerinin ve ailelerinin tam güvenliğini, devletlerinin bütün olarak korunmasının tam güvenliğini, karada ve denizde silahlanma giderlerinin indirilmesi ve *ticaretin sürekliliğini ve güvenliğini sağlayacak* yıllık kazancın önemli ölçüde artışının tam güvenliğini sağlayacaktır. 2) Her müttefik, devletinin yükümlülükleri ve kazancı ölçüsünde Büyük İttifak'ın ortak masraflarına katılacaktır. 3) Büyük İttifak silahların sesinden vazgeçecek ve daimi Genel Meclisleri içindeki *Diète générale d'Europe*'ta aracılık yoluyla uzlaşma konusu üzerinde anlaşacaktır. 4) Eğer, mahkûm edilen güç itaat etmezse, İttifak silahlanacak ve onu amansızca bastırmak için harekete geçecektir. 5) Bu hükümler herkesin ortak rızası olmadıkça değiştirilemez. Bu

39. Fénelon, *Dialogues des morts composés pour l'éducation de Mgr le duc de Bourgogne*, Paris, Hachette, 1883, s. 77.

Avrupa Konfederasyonu üç yetkiyi kendisinde toplayan bir Senato tarafından yönetilir ve günlük işler bir Konsey ve Komisyonlar tarafından usulüne uygun olarak yapılır. Uluslararası bir orduya sahiptir ama üye devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesine sadık kalır. Konfederasyonun başkenti *Proje*'nin yayımlandığı "barış şehri" Utrecht olacaktı. Dahası, bu uluslarüstü makamların yetkilileri tarafından ortak bir dil üzerinde anlaşılmıştı (bu dil üzerinde hiçbir açıklama yoktur, ancak dönemin *lingua franca*'sı, yani Fransızca olduğu tahmin edilmektedir).

Rahip Saint-Pierre kendi projesinden önceki bir projeyi, 1598'de IV. Henri (1553-1610) tarafından hazırlandığı farz edilen bir barış projesini tanır: "Hükümdarlıkta söz sahibi soyları daha da güçlendirecek, uluslar arasında serbest ticareti daimi kılacak ve Hıristiyan hükümdarlar arasında sürekli barışı sağlayacak olan Proje." Hâlâ "Büyük Tasarı" olarak adlandırılan bu proje, kendi zamanında *Civitas christiana*'nın silinişini öngörmeye kalkışmıştı. Mezhepler arasındaki din barışı yoluyla iç dengeyi sürdürmeyi amaçlayan bir siyasetin diplomatik yönelteci, kırk yıl çarpışmalarının sonunda, tam da Protestan ve Katolikleri uzlaştıracak Nantes Fermanı'nın imzalandığı yıl dile getirilmişti: "Daha büyük bir siyasal birlik oluşturmak": "Dinlerin farklılığını ve karşıtlığını" tespit eden bu Avrupa federasyonu projesinin amacı buydu. IV. Henri, "Avrupa güçleri arasında var olan büyük eşitsizlik"ten "tüm savaşların başlıca nedenlerinden biri" gibi söz ediyordu ve "bu güçleri eşitlemeye çalışmayı" öneriyordu. Bu barış planının mevcudiyeti ateşli Kalvenci, eski bakan Dük Sully'nin (1560-1641) hayatının sonuna doğru yazacağı, *Mémoires des sages et royales économies d'Etat de Henry le Grand* adlı eserinde açığa çıkacaktır. IV. Henri çatıyı kurmak için Avrupa daimi hakemlik sisteminin üç kriteri yerine getirmesini öneriyordu: Türklere karşı sürekli bir savaş için anlaşmak; kalıtsal monarşiler, seçimli monarşiler ve cumhuriyetler arasında eşit parçalar halinde paylaşılmış on beş ayrı "egemenlik"e dönüşmek; temsilcilerin ortak çıkarlar üzerinde tartıştıkları ve aralarında çıkan ayrılıkları değerlendirdikleri Yunan antikitesinin kent-devletler kuruluna benzer bir çeşit *amfiktyonik** konsey yaratmak. Bu konseydeki büyük küçük tüm devletler aynı haklara sahip olacaktı, "masraflara katılan her bir üye", kaynakları ölçüsünde "sürekli barışın koruyucusu ve hü-

* Amfiktyon: Eski Yunan'da, Delphoi'de barışı korumakla görevli delege. (y.h.n.)

kümetler arasında arabulucu" olacaktı. Bu, uzun vadede Avrupa'da barışı güven altına alacak bir plan olarak sunulmuşsa da, kısa vadede, Avrupa haritasının yeniden elden geçirilmesi stratejisiyle her şeyden önce Habsburg sülalesi ve onun İspanyol-Avusturya İmparatorluğu'nun gücünü bir koalisyon içinde gözden düşürmeyi hedefliyordu. Nitekim bu hedef, IV. Henri'nin, "devletinin ve soyunun hem iç hem dış savaşlarla uçurumun kıyısına geldiğini gördüğü" ve "tüm Avrupa'nın bu büyük yangını hissettiği"[40] bir savaşın ardından, Fransa ve İspanya arasında akdedilmiş Nantes Fermanı'ndan bir ay sonra imzalanmış Vervins Barışı'nın izinde tasarlanmıştı. Öte yandan 1693'te konformist olmayan Protestan hareketinin, Quaker'ların simgesel ismi İngiliz William Penn, bir Avrupa Hıristiyan *commonwealth*'ı önermek için daha önceden IV. Henri'nin planından esinlenmişti. Başka bir Quaker, John Bellers aşağı yukarı on yedi yıl sonra projeyi sistemleştirdi.

Rahip Saint-Pierre tarafından kaleme alınmış Avrupa Topluluğu projesinde ana kavram "sistem"dir. Akıl üzerinde temellenmiş bu ana kavram birliklerin, aynı zamanda tutkular meselesi de olduğunu görmezden gelir. Prensler artık tasarılarını gizlemeye teşebbüs etmediklerinden, uzlaşma, hakemlik ve birlik üzerinde kurulmuş "barış sistemi" yararına güç, hile ve şiddet üzerine kurulmuş "savaş sistemi"nin ortadan kalkması gizlilik siyasetinin sonu anlamına gelecekti. Güçten güce, ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye, hatta şehirden şehre, örgütsel ayrıntıların desteğini ve demografik ve ekonomik güçleri arkasına alarak, rahip, saydamlığı tercih eder ve egemenlerden birinin ya da diğerinin bu sistemden sağlayacağı avantajları ve uğrayacağı dezavantajları hesap eder. Ulusal bağımsızlıkta bir kaybın olacağını iddia eden itirazı, her yönüyle bıkmadan inceler. *Proje*, bir "daimi ve ortak toplum" kurulmasıyla ilgili uluslar hukuku kuramcılarının temel kaygılarıyla kesişir – Rahip Saint-Pierre incelemelerinin bazılarını daha ileriye götürmek için gerekli olabilecek hukuki bilgilere sahip olmadığını itiraf etse bile.

"Avrupa Genel Birliği Sistemi," hepsi Avrupalı, toplam yirmi dört üyeden oluşacaktı. Kendinden önceki önemli bir tarihi geçmiş, başarılı olacağını sezdirir: "Almanya Egemenliklerinin Daimi Topluluğu" ya

40. *Projet de traité pour rendre la paix perpétuelle entre les souverains chrétiens, pour maintenir toujours le commerce libre entre les Nations proposé par Henry le Grand, Roy de France éclairci par l'Abbé de Saint-Pierre*, Utrecht, Antoine Scouten Libraire, 1717. Abbé de Saint-Pierre'de yeniden yayımlandı, bkz. sonraki dipnot.

da Germen Konfederasyonu. Bu "Germen Birliği", "Avrupa Birliği" oluşumunun habercisidir. Ama niçin sadece Avrupa devletleriyle yetinilsin? İlk cildin önsözünde Rahip Saint-Pierre önceki bir taslakta projenin "dünyanın tüm devletlerini kucakladığını" itiraf ederek itirazı etkisiz kılar. Ama, "Yine de Asya ve Afrika Egemenlerinin çoğu yüzyıllar sonra Birlik'e dahil olmak isteyeceklerdir; bu görüş o kadar uzak görünür ve o kadar zorlaştırılmıştır ki, Proje'ye, tüm okurları isyan ettiren olanaksız bir hava ve görünüm yansıtır," diyerek onu uyaran dostlarının görüşüne katılır.[41] Bununla birlikte eserin ikinci cildine iki düzeltme eklenmiştir: *Proje*, bir taraftan Türkiye, Fas ve Cezayir'in de yararlanacağı bir ortak üyelik statüsü içerirken, diğer taraftan Avrupa Birliği "ister kendi huzuru ister Asya'daki ticareti adına, barışı sürdürmek ve özellikle hiçbir Asya hükümdarından zarar görmemek için Asya'da Avrupa'nınkine benzer daimi bir Birlik oluşturmaya çalışacaktır."[42]

Tanımı gereği, ticaret sınırları aşar. Gelişimi savaş mantıklarının önüne geçer: "Barışın korunmasına yönelik en önemli konulardan biri, Avrupa uluslarının ticareti için elverişli kanunlar yapmaktır."[43] Mübadele "serbest, eşit, güvenilir, daimi ve evrensel" olmalıdır, ama kuralları Birlik tarafından oluşturulacaktır. "Ticaretle ilgili olarak birinci önemli nokta, alışverişte hiçbir ulusun bir diğerine öncelik vermemesi ve malların alım satımında eşit ve serbest olabilmeleridir. İkinci önemli nokta, giriş çıkış hakları tartışmasından kaçınmak, ziyaretin güçlüklerinden tüccarları muaf tutmak, farklı bahanelerle gümrükçülerin onlara reva gördükleri tüm aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışları engellemek bakımından hiçbir hükümdarın ne kendi vatandaşlarına ne de yabancılara hiçbir dayatmada bulunmayacağı hususunda dörtte üç oy çoğunluğuyla uzlaşılmış olunmasıdır."[44] Ölçü standartlaştırması aynı yöndedir: Para, ağırlıklar, astronomik ölçüler ve takvim hesapları. "Saniye sarkacı yoluyla tüm dünyada geçerli sabit ve değişmez bir ölçü bulmak umudu da olabilecekti."[45] Ticari ilişkiler yoluyla uluslar arasında barışçı bir bağ kurmak amacıyla, Birlik, farklı şehirlerde "ticaretin sürekliliği için Odalar" kuracaktır. Uzlaşma yerleri "Ticaret Odaları" kaçınıl-

41. Saint-Pierre (Rahip), *Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe*, Utrecht, Antoine Schouten, 1713, cilt II, tekrar tıpkıbasım (S. Goyard-Fabre tarafından sunulmuş), *Les Classiques de la politique*, Paris, Garnier, 1981, s. XX.
42. *A.g.y.*, s. 318
43. *A.g.y.*, s. 251.
44. *A.g.y.*, s. 215.
45. *A.g.y.*, s. 315.

maz olarak ortaya çıkarlar, zira, bu olmadan "uluslar kısa sürede çatışabilir, bunun sonucunda misillemeler ve sonra savaşlar çıkabilir."[46]

Saint-Pierre'in savaşa karşı karşılıklı bir teminat paktı niteliğindeki önerisi, More ve Erasmus zamanında ortalığı kasıp kavuran irenizm etrafındaki polemiği yeniden canlandırır. Jeopolitik gerçekçilik eksikliği ona yapılacak itirazın temelini oluşturur. Utrecht anlaşmasıyla belirlenmiş toprak bölüşümünü kabul ederek haksız bir durumu sürdürmeye neden olmamış mıdır? Şüpheci Leibniz onu hükümetler üstü birleşmenin iradeci bir vizyonuna sahip olmakla eleştirir: "Germen birliği sanki bir anlaşmanın imzalanmasıyla başlatılmış gibidir; oysa bu, tarihle uyuşmayacaktır."[47] Voltaire'e gelince, o, rahibe, "Utopia'lı Saint-Pierre" takma adını yakıştırır. *Extrait du projet de paix perpétuelle* [Sürekli Barış Projesi Üzerine Seçmeler] adlı eserinde onun görüşlerinin Jean-Jacques Rousseau'nunkilerle benzerliği karşısında, bir Avrupa devletler konfederasyonu sisteminin kuruluşunu ve bu daimi Birlik modelini Asya'ya ihraç etme konusunda bu denli hevesli görünmelerini alaya alır. Her ne olursa olsun eğer ütopya varsa, Saint-Pierre'in ütopyası, Morelly tarafından *Code de la nature*'de kullanılan ifadeye göre amacı "kardeşliği örgütlemek" olan her projede önkoşul sayılan, malların ortaklığı ve özel mülkiyetle ilgili problemleri öne çıkararak XVIII. yüzyıl boyunca Fransız Devrimi'ni hazırlayan (Mably, Meslier, Deschamps, Morelly) toplumsal ütopyalara göre ayrı bir yerdedir. Sınırlar ötesi topluluğunun kuruluşunun üstyapı ve devlet aktörlerinin işi olduğuna inanan Saint-Pierre, bu sorunlarla ilgilenmez.

"İyi bir yurttaş, Kozmopolitizm'i nereye kadar kabul edebilir?" diye soruyordu Saint-Pierre'in yandaşı olan ve 1744'ten 1747'ye kadar dışişleri bakanlığı yapan Marki René Louis d'Argenson ve şu şekilde yanıtlıyordu: "Bırakalım yayılsın. [...] Bir devletten diğerine malların geçişinin aynı zamanda hava ve su kadar serbest olmak zorunda olduğunu gösterecek. Bütün Avrupa büyük ve ortak bir fuardan ibaret olmalıdır."[48] Kuruntucu ya da değil, "yararsız roman" ya da değil, Rahip Saint-Pierre'in kitabı fetih ruhunun tersine, refahın ve ilerlemenin aracı olacak şekilde "tüm dünya yuvarlağı" ölçeğinde ekonomik, felsefi

46. *A.g.y.*, s. 215.
47. *Letre de Leibniz à l'abbé de Saint-Pierre* (1715), *Les Classiques de la politique*'te yeniden yayımlandı, *a.g.y.*, s. 571.
48. D'Argenson, «Lettre (anonyme) à l'Auteur du Journal Oeconomique, au sujet de la dissertation sur le commerce de M. le marquis Belloni», *Journal Oeconomique*, Nisan 1751.

ve diplomatik düşüncenin başlangıcındaki bir sınırı gösterir. Yalnızca *Contrat social*'in [Toplum Sözleşmesi*] Rousseau'sunun değil ama aynı zamanda *L'Esprit des lois*'nın [Kanunların Ruhu Üzerine**] federalist Montesquieu'sü, Herder, Bentham, Kant, Saint-Simon, Bolivar, Fourier, Proudhon ve sonradan Milletler Cemiyeti olacak, dünya topluluğunun ilk organizasyonunun yaratıcılarından önce gelen başka birçok düşünür *Proje*'ye göre tavır almak zorunda olduklarına inandılar. Sırf XVIII. yüzyılda, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Almanca olarak yayımlanmış yirmiden fazla genel, evrensel ya da Avrupa barış projesi söz konusu olmuştur. Ulusların, kendilerini aşan bir birlikte bütünleşmesinin gerekliliği fikri üzerine kurulmuş yeni sürekli barış planları, bundan böyle, her biri kendi egemenliğini koruyan uluslararası bir konfederasyon ile hepsinin kaynaştığı, büyük, genel bir topluluk, "insan soyunun tek cumhuriyeti" arasında tereddütte kalacaktır.

Gerçekte bir devletler birliğinin ilk projesi, kıtasal bir Amerikan Federasyonu oluşumunu 1776'da Kongre'ye öneren Virginia Milletvekili Richard Henry Lee'ye aittir. Birleşik Devletler 1781'de ortak bir anayasayı ilan etmeden önce, birleşmiş on üç devletten her biri, başında kendi "Haklar Bildirgesi"nin yer aldığı anayasasını yayımladı. Virginia'nınki 1789'da Fransa'da model olarak kullanılacaktır.[49] 22 Ekim 1787'de Benjamin Franklin (1706-1790) Avrupa'daki bir arkadaşına şöyle yazıyordu: "Bu devletler tarafından tasarlanmış ilişikteki yeni Federal Anayasa'yı size gönderiyorum. Geçtiğimiz yazın dört ayı boyunca onu kaleme alan Konvansiyon'da idim. Şimdi bu Anayasa, Kongre yoluyla onaylanması için farklı devletlere gönderildi. Eğer başarılı olursa, niçin siz Avrupa'da Konvansiyon benzeri bir yolla bu farklı devletlerin krallıklarının hepsinden büyük bir cumhuriyet ve federal bir birlik oluşturarak IV. Henri'nin projesini gerçekleştirmeyesiniz, zira biz pek çok çıkarı uzlaştırabildik."[50] İsyancılara resmi olarak yardım ederek, Yorktown zaferi sayesinde yeni bir ulusun doğuşunu sağlamaya katkıda bulunan Fransa'ya doğru Amerika Birleşik Devletleri'nden ilk karşı etki.

---

* *Toplum Sözleşmesi*, çev.: Vedat Günyol, Adam Yay., 1994. (y.h.n.)

** *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev.: Fehmi Baldaş, Seç Yayın Dağıtım, 2004. (y.h.n.)

49. Godechot J., *Les Révolutions*, Paris, PUF, 1986, 4. baskı.

50. «B. Franklin à M. Grand, 22 octobre 1787», *Documentary History of the Constitution*, cilt IV, s. 341-342, Brown Scott J., *Notes de James Madison sur les débats de la Confédération fédérale de 1787 et leur relationà une parfaite Société des nations*'dan alıntı, Paris, Bossard, 1919, s. 100.

F. YIL 2440: LOUIS SEBASTIEN MERCIER VE GAZETENİN ÜTOPYASI

1771'de Louis Sébastian Mercier'nin (1740-1814) *L'An 2440. Rêve s'il en fut jamais*'si [Yıl 2440. Görülmemiş Düş]. Sansürün baskılarından kaçınmak için, yazar ilk baskıyı Amsterdam'da Van Harrefelt Yayınevi'nde gerçekleştirir. Fransa'da satışı başlar başlamaz yasaklanır ve el altından en çok satılan kitap olur: Devrimin arifesine kadar yirmi dört baskı. 1763'te, dört yıl önce herkesin gözü önünde *Encyclopédie*'si yakılan Denis Diderot'nun "Kitap Ticareti Üzerine Mektup"unda sansürü nasıl kınadığı akıllardadır: "Mösyö, yazmaya engel olabilir misiniz?–Hayır.–O halde bir yazının basılmasına, kısa bir zamanda herkesin malı olmasına ve daha çok aranmasına, satılmasına ve okunmasına, onun yayımlanmasına açıkça izin vermiş olsanız, bundan daha fazla engel olamazsınız. Kapatınız mösyö, tüm askerinizle sınırlarınızı; önünüze çıkan tüm tehlikeli kitapları geri püskürtmek için süngülerle silahlandırın onları yine de, bu kitaplar –ifademi bağışlayın ama– onların bacakları arasından geçecekler ya da kafalarının üstünden aşacaklar ve bize ulaşacaklardır."[51]

Anlatıcı yaklaşık yedi yüz yıl sonra Paris'te uyanır ve başkentte ve evrende vuku bulmuş değişiklikleri gözlemler. Bu maceranın özgünlüğü, ütopik türe, belli bir yerin değil, aynı zamanda ütopyacı değişmezlikle çelişen bir geleceğin de girmesidir. Tarihsel zaman algısı değişmek üzeredir. İlk öngörü öyküsü olan Mercier'nin eseri, Gilles Lapouge'un "natüralistlerin felçli güzel tablosunu altüst eden", "Buffon'un darbesi" olarak adlandırdığı şeye benzer ve ütopyayı evrimci hipoteze girmeye zorlar.[52] Bu aynı zamanda var olan bir medyadan, yani basından yola çıkan evrensel topluluğu konu alan ilk ütopyadır.

2440 yılında yerküre Barış Çağı'na girdi. Rahip Saint-Pierre'in düşü nihayet gerçekleşti. "İnsanların gerçek gücü" bundan böyle "birlik"lerindeydi. "Barış zamanında her an toplumun aleyhine dönme tehlikesi taşıyan, bakılıp beslenecek doymak bilmez bir ordu" yoktu artık. Hükümdarlar ortak bir kararla "imparatorluklarına sınırlar çizdiler; o sınırlar ki, devletleri, denizler, ormanlar ya da dağlarla ayırmış, sanki

51. Diderot D., *Sur la liberté de presse*, yay. haz.: Proust J., Paris, Éditions sociales, 1964, s. 36.
52. Lapouge G., *Utopies et civilisations*, Paris, Flammarion, 1978, s. 230.

bizzat doğanın kendisi o sınırları onlara vermiş gibiydi."[53] Montesquieu ve Rousseau'dan sonra, egemenler, daha küçük bir krallığın kolaylıkla iyi bir yönetime sahip olabileceğini anladılar. İnançlara göre bölünmeleri ortadan kaldıran "eskiden kalma tehlikeli önyargılar" silindi. Herkes birbirini "kardeş gibi" görmektedir: "Hintli ve Çinli topraklarımıza adım atar atmaz vatandaşlarımız olacaklardır. Çocuklarımıza, evrene, ortak bir babanın gözetiminde tek ve aynı aile gibi bakmayı öğretiyoruz."

Bu "büyük devrim" insanları aydınlatarak ona yol açan matbaadır. Bizzat bu noktada, Rousseau'cu Mercier, 1750'de *Discours sur les sciences et les arts*'da [Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*], "Matbaa Avrupa'da öteden beri korkunç kargaşalara yol açıyor," ithamından dolayı açık bir şekilde Rousseau'nun düşüncesinden ayrılıyordu. Mercier'nin doğrudan Rahip Saint-Pierre'in soy zincirinde yer aldığının belirtildiği bölüm, anlamlı bir biçimde "Fenerler" başlığını taşır. "Soylu insanlar tarafından yazılmış mükemmel kitaplar, başka binlercesini yakmaya hizmet eden meşaleler gibidir. İnsanlar, bilgilerini katlayarak birbirlerini sevmeyi ve birbirlerine saygı göstermeyi öğrendiler. İngilizler en yakın komşularımız olduğundan sıkı müttefiklerimiz oldular: İki bağışlayıcı halk, yöneticilerinin özel düşmanlıklarını delicesine paylaşmak için nefrete ortak olmuyorlar artık. Eşit düzeyde avantaja sahip olarak, bilgilerimiz ve sanatlarımızla hep beraber ticarette birleşiyoruz. [...] Böylelikle bu karşılıklı karışımdan, ne mutlu ki, kabul edilmiş ve benimsenmiş yeni fikirler, rahatlıklar ve zevkler üreten verimli bir kaynak doğar."[54] Biraz daha ileride Mercier, basının özgürleştirici etkisi üzerinde ısrar eder: Basın, "despotizm için en etkili freni" oluşturur. Kralların en ufak suçları, zayıflıkları ya da aptallıkları dahi ölümsüzleştirilir. "Ortaya çıkmış tek bir haksızlık, evrenin her bir köşesinde yankılanabilir ve bütün hassas ve özgür ruhları ayaklandırabilir... Kötü, büyük haksızlıklarının hikâyesini uzaklara yayacak olan basını görerek titremelidir." Bilimsel devrim, fikir araçları tarafından dünyanın altüst oluşuyla at başı gitmiştir: "Teleskop, insan ırkının kafasını karıştıran tüm batıl inançları ve tüm hayaletleri yerle bir eden

53. Mercier L.-S., *L'An 2440. Rêve s'il en fut jamais*, Bordeaux, Ducros, 1971, bölüm xxvi, «Les Lanternes», s. 234-235.

* *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu, Cem Yayınevi, 1998. (y.h.n.)

54. *A.g.y.*, s. 236.

manevi bir silahtır. Gözlerimizin keşfettiği ve katettiği sınırsız alanla orantılı olarak aklımız da büyüdü sanki."[55]

Kürenin konfigürasyonu, *2440*'ın "Gazeteler" bölümünde kendini gösterir. Anlatıcı, İngiliz gazetelerinden iki misli daha uzun, geniş sayfaları katederek bir dünya turu yapar. Bu keşif sayesinde "iletişim iyice yerleşti ve giderek bilimler poliçeler gibi bir ülkeden diğerine uçtular."[56] Etkileri açıktır. Dünyanın dört bir köşesinden gelen haberler, Meksika, Philadelphia ve Sen-Petersburg'dan geçerek Assomption'dan Pekin'e, alçaltıcı tutum, baskı ve kargaşa belirtilerinin yitip gidişini anlatır. Her yerde savaşa, "ahmakça ve barbar bir çılgınlık olarak" bakılır.

Mexico'dan... (gün belli değil), Yeni Dünya'da artık kölelik ve despotik imparatorluğun olmadığı yayılır. Siyah bir Spartacus, tiranları kovup ve Aztek hanedanını yeniden tahta çıkararak Moctezuma'nın intikamını aldı. Egemenliklerini koruyan birçok krallıktan oluşan Amerika kıtası, iki imparatorluğu birleştirerek federe oldu (Mercier, sırası gelmişken Alman Konfederasyonu'nu hatırlatıyor). Kuzey Amerika kıtasının imparatoru, Meksika, Kanada, Antiller, Jamaika ve Dominik Cumhuriyeti'ni yönetir; Güney Amerika kıtasının imparatoru ise Peru, Paraguay (ki orada artık "Cizvit Krallığı" yoktur), Şili, Amazonların ülkesi ve Macellan toprağını. Dünyanın öbür ucundaki bu toprağın zengin yirmi adası, "karşılıklı olarak faydalı ve gerçekten dostça bir birlik" oluşturarak ilk çağın mutluluğunu yakaladılar. Pennsylvania'nın başkenti *Philadelphia*'dan, "insanlık, inanç, özgürlük, dirlik düzenlik ve eşitliğin 800 yıldan beri dünyanın bu köşesine" sığındıkları öğrenilir. En güzel ve en zengin kentlerle bezenmiş bu toprak, kan akıtmayı ilk reddedenlerden olan cömert Quaker'lar sayesinde, dünyaya "kardeş bir halkın gösterisi"ni sunar.

*Jedo**, Japonya'nın başkenti: Büyük Taico'nun torunu Montesquieu'nun hukuk kitabını çevirtti. *Pekin*: Mandarinler, her vatandaşın ülke dışına çıkma hakkını yasaklayan kanunu yürürlükten kaldırdılar. Hiyeroglif dil artık geçerli değildir ve Fransız dili "ortak" dildir. Dünyanın Merkezi İmparatorluğu'nun** ulaşım yolları daima eşsiz bir model olmuştur. Mercier, kendi dönemini ve 2440 yılını birbirine karıştı-

55. *A.g.y.*, s. 193.
56. *A.g.y.*, s. 390.
* Tokyo'nun eski adı. (y.h.n.)
** Çin. (ç.n.)

rarak ekte yorumlar: "Canal Royal 600 fersahlık bir alanda Çin'i güneyden kuzeye keser. Göller, ırmaklar vs. ile birleşir. Bu imparatorluk işe yarar kanallarla doludur; bu kanalların birçoğu düz çizgide 10 fersahtır: Birçok şehrin ve kasabanın araç gereç ikmali için kullanılırlar. Köprüler, Avrupa'daki en muhteşem örneklerinde olduğu gibi bir olağanüstülük ve cesaret sergiler. Ya biz; küçük, zayıf ve önemsiz olan biz; bütün kamu binalarımızda, hünerlerimizi, araçlarımızı ve ender bilgilerimizi yalnızca şeyleri tamamen anlamsız bir biçimde süslemek ve saçma bir göz kamaştırıcılık yaratmak için kullanıyoruz. Neredeyse tüm sanat başyapıtlarımız çocuk oyuncağından başka bir şey değiller."[57] Mercier'nin bu açıklamayı "Gazeteler" başlıklı bölümde yaptığını gözden kaçırmayalım. Kuşkusuz, onun, basit bir şekilde ulaşım yolları, fikirlerin yayılması ve kamu özgürlüğü ile birleştirdiği materyalist vizyonu kendi döneminden belirgin olarak ayrılır. Örneğin *Encyclopédie*'nin hiçbir maddesi bu üç terim arasında karşılıklı bir bağ kurmaz. Modern politik ekonominin önde gelen siması, filozof-ekonomist François Quesnay'nin Çin'in toprak ve suyolları ağı hakkında övücü söylemi de bir bağ kurmaz. Çünkü bir kamu sarmalının kaçınılmaz inşasıyla ilgili tüm incelemelere yabancı, mutlak bir rejimin rasyonalitesini övmektedir.[58] Mercier'nin kendisi Pekin rejiminin baskıcı doğası söz konusu olduğunda, kuşkusuz Montesquieu ve Rousseau'nun açık düşüncesine katılır. Eğer Çin'e ait iletişim düzeni 2440'taki bir modele dayanıyorsa, bu "sopanın artık Çin'de geçerli olmayışından ve Mandarinlerin de okul müdürleri olmamaları"ndandır. Küçük halk "artık korkak ve kurnaz değildir çünkü onun ruhunu yüceltmek için her şey yapılmıştır." Dahası "utanç verici cezalar artık halkı aşağılayarak belini bükmeyecektir."[59]

Konstantinopolis: Komşularıyla ortaklığa giren Padişah'ın devletlerinin büyük cumhuriyetini, özgürlüğün diriltici soluğu canlandırır. Ayasofya denilen eski caminin yıkıntıları üzerinde kurulmuş gösteri salonunda Voltaire'in *Mahomet* [Muhammet] tragedyası temsil edildi. *Londra*: XVIII. yüzyıldakinden üç kat daha büyük olan şehir, "Avrupa"nın ilk halkı" olarak ayakta kalan bir ülkenin her zaman başkentidir. İngiltere, "halklarına ve mutluluklarına sımsıkı sarılan insanlara

57. *A.g.y.*, s. 389.
58. Habermas J., *L'Espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Paris, Payot, 1978, s. 105.
59. Mercier L.-S., *a.g.y.*, s. 390.

uygun olan yönetimi komşularına öğretmiş olmanın eski gururundan yararlanır." Siyasal birlik arzusu, "İskoç ve İrlanda isimlerinin ortadan kalkması ve İngiltere'yle tek bir ruh ve isim birliği yaratmak"[60] için İskoçyalıların ve İrlandalıların Parlamento'ya bir dilekçe sunmalarına kadar varır. *Madrid*: Bir buyruk, yamyamlar ve insan yiyenlerin engizisyonun kıyımından daha az korkunç olduklarını kabul etti. Dominik adı ortadan kaldırıldı. Çünkü engizisyoncu general Torquemada, Dominiken tarikatına mensuptu. Bu ulus, bilimler ve sanatlar için yararlı olan keşiflere girişti. Yaklaşık yirmi bin deneye dayalı yeni bir elektrik sisteminin keşfi de ilan edildi.

Paris: Küstah ve çocuksu lüks, Seine Nehri kıyılarında artık hüküm sürmez, ama geleceğin uygarlığı tarıma dayanır ve sanayi devrimini tanımaz oldu. Soylular ve din adamları sınıfı iktidarlarını kaybettiler, Bastille Tutukevi kapatıldı, ama halk tarafından değil, kendisini insanların Tanrısı sanmayan bir prens tarafından. Zira 2440'ta, Fransa'da halen bir kral vardır. "Hakikatin Gazetesi" sayesinde, hükümdarın orada, "kitlelerin gözü önünde" olduğu doğrudur. "Bilinmesi gereken şeyi öğrenmek için, doğrudan doğruya hükümdarlığa ulaşan bu evrensel yoldan başka hiçbir organ yoktur. Bu sesi engellemek, yasalarımıza karşı gelmek olacaktı; zira hükümdar halkın adamıdır ve halk onun tebaası değildir."[61]

Mercier, eserinin başlığına Leibniz'in bir tümcesini yazmıştı: "Şimdiki zaman, gelecekle doludur." Diderot gibi Mercier de, kölelerin kurtuluşunun bizzat kendi eserleri olması gerektiğini sezer ve başkaldırmaları için ateşli bir çağrı yapar; zihniyetlerin değişimiyle ilgili fikirler yürüttüğünde bu öngörü yönünü yitirir. "Fenerler" dikiz aynalarına dönüşürler. 2440 yılında Paris'te, iki cins arasındaki ilişkiler değişmemiştir. Kadın daima "evin içişleri" ile ilgilenir. Hâlâ drahomadan bahsedilir. Söz hakkı olmaksızın, yurttaş sayılmaksızın, o, tarihin dokusunda değil ama çok eskilerdeki bir doğada kayıtlıdır. Yazarın kadın düşmanı felsefesi –ki bütün bir bölüm bu konuya ayrılmıştır ("Fenerler" bölümünden iki kat daha uzun)– iki cümlede görülür: "Kadınlar, kocalarının tanıdığı ayrıcalık dışında hiçbir ayrıcalığa sahip değildir: Hepsi cinsiyetlerinin onlara dayattığı görevleri yerine getirmekle yükümlüdürler; onurları, ağırbaşlılığı emreden, ama mutluluklarının tek güvencesi olan yasalara uymalarına bağlıdır." Dahası: "Doğa [...] on-

60. *A.g.y.*, s. 410-411.
61. *A.g.y.*, s. 415.

ların karakterine erkeklerinkinden daha az çeşitlilik ekmiştir. Hemen hemen tüm kadınlar birbirine benzer: Tek hedefleri vardır ve benzer etkiler yoluyla tüm ülkelerde ortaya çıkar."[62] Mercier, içinde yaşadığı bu çelişkili ve aykırı yüzyılın tersine gider. Gerçekte XVIII. yüzyıl, tarihçi Arlette Farge'a göre, "kadının yüzyılı"dır. "Kadını kamu sahnesinden silmek"le meşgul olacak bir sonraki yüzyılın tersine, bu yüzyılda kadınların yaşama hakkı, mesleki ve siyasi hakları olmasa bile kolektif hareketler gibi sosyal yaşamın tüm görünümlerinde ve teorik tartışmalarında kadınlar ve erkekler arasındaki fiili karmalık durumu aşikârdır.[63] Devrimin eşiğinde yayımlanmış diğer büyük öngörü hikâyesi olan *La Découverte australe par un homme volant*'ın (1782) [Uçan Bir Adam Tarafından Güney'in Keşfi] yazarı Restif de La Bretonne'da da (1734-1806) bu kadın düşmanlığı aynı şekilde mevcuttur. Ayrım öylesine güçlüdür ki doğanın engelleri karşısında tüm özgürleşme umutlarını bilimin ilerlemesine bağlar: Zamanından önce evrimci ve Lamarckçı olan Restif, insan ırklarını iyileştirme aracı olarak melezleştirme fikrini önceler ve hikâyesi, en tanınmışı geliştirilmiş yay sistemli uçan aletler olan buluşlarla dolup taşar. Ama Güney toplumunda evlilik otorite yoluyla kadınlara zorla kabul ettirilir, önemli kişiler, erkeklerin hak etmelerine göre onları istediklerine verirler. Sadece kadın zinası cezalandırılır. Konvansiyon'un gelecekteki milletvekili Mercier gibi, monarşist Restif'te de, tutku ve kargaşayla bir tutulan kadın cinsi bastırılmalıdır.[64] Buna rağmen... Mayıs 1750'de çocuk kaçırılması söylentileri üzerine Paris'te bir halk ayaklanması patlak vermişti. Kadınların kafa tutan çığlıkları ilk defa "bu yeni ve korkunç hakikati dillendirecek bir fırsat" veren bu başkaldırı günlerine ahenk katmıştır: "Halk o denli sevmiş olduğu kralların artık sevmiyor."[65] 5 Ekim 1789'da kadınlar da Versailles'a yürüyeceklerdir.

Cinsler ayrımı konusunda Mercier'nin görüşleri, kadınlarla ilgili olarak Devrim politikalarını canlandıracak olan görüşlerin habercisidir. Bir idare biçimi olarak "kamu" ve "özel" ayrımında bulunarak, Devrim, kentte rollerin cinslere göre ayrımını yeniden gündeme geti-

62. *A.g.y.*, s. 352-353.
63. Farge A., «Le Siècle de la femme», *L'État de la France pendant la révolution'da (1789-1799)*, yay. haz.: Vovelle M., Paris, La Découverte, 1988, s. 85.
64. Lequenne M., «Rétif, Mercier, Sade et Casanova, quatre utopistes à la veille de la Révolution», *Études rétiviennes*, Paris, n° 17, Aralık 1992.
65. Farge A. ve Revel J., *Logiques de la foule. L'affaire des enlèvements d'enfants, Paris 1750*, Paris, Hachette, 1988, s. 137.

recek ve kadınların, aydın erkeklere ayrılmış kutsal kamu sahnesine layık olmadıklarına karar verecektir.

G. COĞRAFYA, TARİHİN GÖZLERİNDEN BİRİ

2440 yılında evrenin düşsel haritacılığına nazaran, XVIII. yüzyıl Fransası'nda aydın kesimin sahip olabileceği "dünyanın tasvirini" –bu tasvir "coğrafya"yı tarif ettiği için– içeren bilgilerin durumu neydi?

Devrim günlerinde, 1795'in ilk yarısında mevcut bilgilerin, Devrim'in III. senesinin geçici Öğretmen Okulu kadrosundaki coğrafyacılar, Jean-Nicolas Buache (1741-1825) ve Edme Mentelle (1730-1815) tarafından ortaya çıkarılan bilgilerin bilançosu yerkürelerin ve haritaların belirsizliğini bariz bir biçimde gün yüzüne çıkarır: "Son zamanlarda gerçekleştirilen ilerlemelere rağmen, coğrafyanın, haritaların ayrıntıları sergilemede gösterdiği başarıyı gösterdiği söylenemez. Küre yüzeyinin hemen hemen yarısını tek başına işgal eden ve yolculuk güvenliği için özellikle iyi tanınması gereken deniz, bizlere ancak çok küçük bir kısmını sunar... Kıtalara gelince [...], bütün Afrika kıtası tam anlamıyla bilinmeyendir; modern haritalarımızın sergilediği Nijer Nehri'nin yatağı, bugün hâlâ olduğu gibi kopya etmek zorunda kaldığımız eski coğrafyacı Ptolemaios'tan alınmıştır. Asya ve Amerika kıtasının önemli bölümleri en iyi coğrafyacıların haritalarında henüz taslak halindeler; bizzat Avrupa, ancak yetersiz bir fikir edinebildiğimiz Türkiye gibi geniş bölgeleri de kapsıyor. Eski Yunan coğrafyasını, bugün bu güzel bölgeye sahip olan Türk İmparatorluğu'ndan daha iyi tanıyoruz. Avrupa denizleri arasında en hareketlisi olan Akdeniz de çok iyi tanınmış değil: Bugüne kadar elde edilmiş materyaller ve gözlemlerle az da olsa tatmin edici bir harita oluşturmak mümkün olmamıştır."[66]

Buna rağmen XVIII. yüzyıl küre yapımının altın çağı olmuştur. Hatta Mentelle 1780'li yıllarda iki küre hazırlamıştır: Biri büyük veliahtının eğitimi için XVI. Louis'nin siparişidir. Bu küre (çap: 0.795 cm) iki yarımkürenin iç içe geçirilmesinden oluşmuştur: Üstteki, Eski Dünya; alttaki Yeni Dünya'dır. Bunun yanı sıra 1700'de D. Martineau du Plessis bir *Nouvelle Géographie ou description exacte de l'univers*

66. Buache ve Mentelle, «Leçons de géographie», *L'École normale de l'an III. Leçons d'histoire, géographie, économie politique*, yay., haz.: Nordman D., Paris, Dunod, 1994, s. 218-219.

[Yeni Coğrafya ya da Evrenin Tam Betimi] yayımlar. Bu, yüzyılın ders kitapları için bir model olur ve bir nakaratı ardıllarına benimsetir: "Coğrafyanın o denli önemli yararları vardır ki, bilgili ve zeki olup da onun zevkine varamayan çok az insan vardır. O her anlamda güzel, yararlı ve herkes için kolaydır. Tüm dünya için vazgeçilmez olduğu bile söylenebilir; çünkü onun yardımı olmaksızın basit konuşmalar sürdürülemez, hatta bir gazete bile iyi anlaşılamaz. Devlet adamlarının devletlerini, papazların kiliselerini yönetmeleri, kumandanların savaş yapmaları, tüccarların ticaretlerini teminat altına almaları için ve nihayet tüm insanların, Tarih'i iyi anlamaları için, onun gözlerinden biri olan coğrafyaya ihtiyaçları vardır."[67] Bu yüzyıl, Fransız coğrafyacısı ve astronomu Jean-Dominique Cassini'nin (1625-1712) yandaşlarıyla Newton'ınkiler arasında "Dünya'nın şekli" etrafında gelişen yoğun bir polemiğin uzayıp gidişine de şahit olur: Dünya gerçekten de küresel midir? Newton'ın 1687'den itibaren tasarladığı gibi, o, kutuplara doğru düz ve ekvatora doğru şişkince ya da tam tersi uzunlamasına mıdır? Bilimin imajının kuruluşu açısından önemli olan bu tartışma, bir teoriyi doğrulamaya yönelik geniş çaplı ilk bilimsel keşiflere yer verdi. Akademi tarafından görevlendirilmiş olan La Condamine ve beraberindeki yer ölçümcü bilginler, iki İspanyol görevlinin eşliğinde, İngiliz bilginin hipotezini sınamadan geçirecek tek yol olan meridyen yayını ölçmek için 1735'te Peru Andları'nda keşfe çıkarlar.[68] Bir ulusçu çekişmenin de işin içine karıştığı polemik d'Alembert'in *Encyclopédie*'sinin "Dünyanın Şekli" maddesinde şöyle yer bulur: "İnanıyoruz ki, der modern bir düşünür, yabancı bir şeklin, bir İngiliz ve bir Hollandalı tarafından tasarlanmış bir şeklin Dünya'ya atfedilmesi ulusun onuru meselesidir." Bu bilimsel ve yurtsever çekişmenin hedeflerinden biri, meridyen yayının ölçüsü üzerinden hesaplanmış metrenin saptanmasıdır. Metre, kısa süre sonra, ölçülerin standartlaştırılmasıyla birlikte devrimci aklın evrenselciliğinin büyük vektörlerinden birine dönüşecektir.

Karşılıklı avukatları aracılığıyla bir önceki yüzyılın başında iki büyük gücü, Grotius ve Selden'i, *Mare liberum/Mare clausum* ikileminin etrafında karşı karşıya getiren diğer tartışmaya gelince, o, Yedi Yıl Savaşı'nın bitiminde, ancak 1763'te sonuçlanır. Paris Antlaşması böylelikle "genel anlamda insanlığın iyiliği" adına denizlerin serbestliğini

67. Labourie F. ve Nordman D., «Introduction», «Leçons de géographie»den alıntı, *a.g.y.*, s. 150.
68. *A.g.y.*, s. 334-335.

onaylar. İspanyol imparatorluğu tarafından bu hakkın geçersiz kılınması "Hıristiyan Cumhuriyeti"nin koruyuculuğu altında gerçekleştirilmişti! Gerçekte bu anlaşma, İspanya, Hollanda ve Fransa'nın ticaretle ve sömürgecilikle ilgili özlemlerinin zararına, İngiltere'nin gemicilik hegemonyasını onaylar. Bu, ekonomi-dünya merkezi olarak Amsterdam'ın gerileyişinin ön habercisidir.

Denizlerde dolaşım serbestliği, buna rağmen birleşmenin simgesi olmaya devam edecektir. Eğer 1848 Devrimi kralların Avrupası'nı devirseydi, halkların Avrupası'nın alacağı görünümü hayal eden Victor Hugo'nun bu tanık söylemi şöyleydi: "Ren artık Alman nehri olmayacak, Baltık Denizi ve Karadeniz Rus gölleri olmayacak, Akdeniz Fransız gölü olmayacak; Atlantik İngiliz denizi olmayacak... Serbest nehirler, serbest boğazlar, serbest okyanuslar... Sınırlar, gümrükler, giriş vergileri olmayacak; serbest mübadele... Bütün bir Avrupa sermayesini destek noktası, iki yüz milyon insanın aktivitesini motor olarak alan, çift temelli, metal ve kâğıt, kıtasal bir para... Her şeyde olduğu gibi parada da, dolaşım birlik demektir. Kardeşlik, dayanışmayı doğuracaktır...Ya kralların Avrupası ne yapıyor?... Bir şimşeğe dönüşmüş fikir ile kıtaları kıtalara bağlayacak ve evrensel yaşamın devasa bağı yerküreyi, insan düşüncesinin kalp atışlarına sahip olan kocaman bir yürek yapacak olağanüstü elektrik telini okyanusun derinliklerine mi fırlatıyor? Kralların Avrupası neyle meşgul... Yurttaşlar! O, savaşıyor."[69]

69. Hugo V., «Banquet anniversaire, février 1855», *Œuvres complètes, politique*, Paris, Laffont, 1985, s. 483-484 ve 487.

III

Evrensel akıl

Zamansal çevrimler ve olayların yinelenişi üzerine oturtulmuş inançlar XVIII. yüzyılın son onyılı boyunca kararsızlık evresine girer. Gelecek önceden kestirilebilir olmak için keşfedilmiş bir alan olmaktan çıkar. İlerleme kavramsal bir araç haline getirilir ve dünyanın karmaşıklığına anlam verir. Kozmopolit tasarımın iki biçimi su yüzüne çıkar. Tüccar ülkesizleştirmesine dayanan ilki, klasik ekonominin çığırtkanları tarafından göklere çıkarılan "Evrensel Merkantil Cumhuriyeti"ni somutlaştırır. Pazar, ulusal sınırlara meydan okuyan kapasitesi sayesinde, militer toplumların baskıcı yüzyıllarına son vermek zorundaydı. Tüccar özdenetim mekanizması, egemen tüketiciler mertebesine yükselmiş yurttaşlar arasındaki uzlaşmayı sağlayacaktı. 1789 devrimcileri, onlar, evrensel değerlerin, tüm insanlığı kendi tarihöncesinden çı-

karma eğiliminde olan ulustan itibaren ışıldaması olarak ifade ettikleri dünyanın birleşmesini düşünürler. Bireylerin ve halkların sürekli olarak hakikate ve mutluluğa doğru ilerlemesi kaçınılmaz olarak "düşünen zihinlerin genel aydınlanması"ndan geçecektir. Sınırları olmayan bir alanın bu ideal ikilisi, kimi kez birbirinden ayrılarak, kimi kez işbirliği içinde, bundan böyle yeni evrensel toplumsal bağın kuruluşu eğilimlerini kökleştirecektir. Kürenin örgütlenişindeki genel bir altüst oluşun perspektifi ile tikel kimliklere kök salmaların kendine haslığı arasındaki ayrım tahmin edilebilmektedir.

A. ADAM SMITH VE DÜNYANIN UYUMLU BÖLÜŞÜMÜ

"Keyif veren ve tüketilebilir ihtiyaç maddeleri" zenginlik demektir iddiasında bulunur Adam Smith (1723-1790) *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*[1] [Ulusların Zenginliği] adlı eserinde. Bu kitap, Amerika kıtasındaki İngiliz sömürgelerinin bağımsızlıklarını koparıp aldıkları yıl olan, 1776'da yayımlanır. Zenginlik (ve lüksün) ahlâkçı öğretisine karşı, İskoç Aydınlanmacılarının temsilcisi, yeni bir etiğin rasyonel temelini oluşturacak ekonomik bir kavramı öne sürer. Para, geleneksel anlamda servet biriktirme aracı değildir artık, "ticaretin evrensel aracı", bir takas vasıtasıdır. Zenginlik ve para, değerli madenlerin elde tutulmasına değil, dolaşım ve takasa dayalıdır.

Bu fikirler kuşkusuz yeni değildir. Merkantilist devletin altın severliğini (ya da değerli madenlere sahip olma arzusunu) ve korumacı, otarşik, yayılmacı ve militarist politikasını eleştirenlerin yanında olgunlaştılar. Yeni olan, kaynağını, "zenginliğin gelişiminin doğal yasaları"nı ortaya çıkarmaya çalışan Smith'in, pazar işleyişinin mekanizması üzerine materyalist bir teoriyi biçimlendirecek ilk kişi olmasından alır. Kapitalist sistem bir birlik olarak anlaşılır. Toplumsal yapının tümünün ve parçalarının her birinin gelişimi, ekonomik gereksinim ve çıkar olarak dile getirilir. Pazar, nesnelerin doğası ile bütünleşir ve uygarlık durumunun ufkuna dönüşür. Grotius ve Puffendorf'un devletler

1. Smith A., *Une enquête sur la nature et les causes de la richesse des nations*, yay. haz.: Taieb P., Paris, PUF, 1995 [*Ulusların Zenginliği I*, çev.: Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı, Alan Yay., 1997; *Ulusların Zenginliği II*, çev.: Mehmet Tanju Akad, Alan Yay., 2002].

hukukunun *communio*'su* gözden geçirilir ve *Homo economicus* tarafından düzeltilir.

Tek atölye. Tek pazar. İşbölümü, eşzamanlı uzmanlaşma ve görev ayrıştırımı olmadan kamu zenginliği mümkün değildir. Etkinliklerin bu yeni dağılımını gösteren kürenin haritasında, her ulus, gerek kendi gerek tüm insanlığın çıkarlarına en uygun ve en doğal biçimde yer almaya çağrılır. Ticaret ve serbestlik, bağdaşmaz olma özelliğinden vazgeçerler. Çünkü ticaret, bir şeyi başka bir şeyle değiştirme güdüsündeki insan doğasının sonucudur (*"the propensity in human nature to truck, barter, and exchange one thing for other"*). Artık ahlâkla ilgili yükümlülükler ile ticareti ilgilendirenler arasında çelişki yoktur. Satmakta ve almakta özgür olan birey "bir çeşit tüccar"a dönüşür ve bütün toplum, üreticiler ve karşılıklı alışveriş yapan tüketicilerden kurulmuş bir "ticaret toplumu"dur. Ticareti yaptığı yer önemsiz olduğundan, tüccar, evrene vatanı gibi bakma eğilimindedir. Birey, yalnızca kişisel kazancını düşünerek, bir "görünmez el" tarafından yönlendirilir. Herhangi bir amacı olmaksızın, "doğa yasası"nda kayıtlı bir düzeni yeniden yansıtır. Bir önceki eseri *Theory of Moral Sentiments*'ta (1759) [Ahlâki Duygular Kuramı] Smith, kesin teolojik terimlerle insanlarınkini aşan bu iktidara referans yaptı. Kendi haline bırakılmış bu doğada hiçbir zekâ tarafından keşfedilmemiş ya da yönlendirilmemiş bireysel eylemlerin yarattığı hareketlilik, üzerlerinde toplumun durduğu kurumları yaratır. Bu kurumlar, kaçınılmaz ve sürekli bir biçimde, ilerleme yönünde, kamu ve birey refahının en yüksek noktasına ulaşma yönünde topluma kendi dinamiği içinde eşlik ederler. Siyasal denetim olmaksızın gerçekleşen bu bırakınız yapsınlar ekonomisinde, serbest rekabet, geçici çalkantılar sonrasında, zenginliğin dengesini sürekli olarak yeniden kurar ve ekonomik şartları eşitlemeye yönelir. Bu ekonomik aygıtı çalıştıran, elbette *self-interest* [kişisel çıkar] ve *self-love*'dan [özsevgi] ayrılmaz akılcı egoizm; zenginleşme arzusu, yani temel insani dürtüdür. Bu aygıtı denetlediği varsayılanlar, özgür iradeli tüketici bireylerdir. More'a göre toplumsal haksızlıkların artmasının sebeplerinden biri olan bireycilik, bir gelecek prensibine, eşitlik ve özgürlüğe yönelmiş alternatif bir yol haline gelir.

İletişim olmaksızın işbölümü mümkün değildir. Dünya ticaret sisteminin yeni parçalara ayrılması, "uygarlığın ilk şartları"ndan olan yolculuk ve nakil araçlarının tarihi işlevini artırır. Merkantilist devlet-

* Ortaklık fikri. (ç.n.)

lerin yapay sınırlarına meydan okuyan, daima savaşa hazır olan ticaret serbestliği ve işbölümü, kalıcı bir barışın gerçekleştiriliş şartlarını yaratır. "Evrensel Merkantil Cumhuriyeti"nin doğal karakteri, ticaret aracılığıyla "daimi barış"ı sağlamayı hedefleyen devletler arası eski uyum projelerinin iradeciliğiyle zıt düşer.

Olguların yetkinlik durumuna doğru gelişimi kesinlik kazanır. İlerleme-gelişmenin geçirilmesi gereken evrelerinin seyri, insanlık tarihinin genlerine işlenmiş gibidir. Hiçbir toplum, kendisini bolluk içinde mutluluğa götüren bu biyografik olgunlaşmanın kaçınılmaz şemasının dışına çıkamaz. 1758'den önce yayımlanmış, *History of Astronomy* [Astronomi Tarihi] başlıklı ilk yapıtlarından birinde, Smith, sosyoekonomik sistemlerin ardı ardına gelişini ve insan zihnindeki ilerlemelerin geçtiği değişik çağları dile getirir. 1750'de *Tableau philosophique des progrès successifs de l'esprit humain* [İnsan Aklının Birbirini İzleyen İlerlemelerinin Felsefesel Tablosu] üstüne Sorbonne dinleyicileri önünde yaptığı konuşmada, Turgot gibi Smith de, Auguste Comte'un "ilerlemenin felsefesi" ya da "üç hal yasası" (ilk başta teolojik, bir süre için metafizik ve son olarak pozitif ya da organizasyonel) şeklinde adlandıracağı şeyin önsezisi içindedir.

Bununla birlikte Smith, yanılsamayı itiraf eder. Zira buradaki yanılsama böylesine arzu uyandıran ticaret serbestliğinin gerçekleşeceğine tam olarak inanmış olmaktı. Bunu bekleyenler, "kendi söyledikleri gibi, bir gün James Harrington'ın *Oceana*'sı [Oceana Devleti] ya da More'un *Utopia*'sının gerçekleşeceğini görmeyi umanlar kadar absürd duruma düşecekti."[2] Böylece Smith'in vaat ettiği daimi ve evrensel barış ülküsü, ulusal güvenliğin etkinlik alanının başladığı yerde biter. Geleceğin *pax britannica*'sının [İngiliz Barışı] gemicilik gücünün oluşturulması kaygısı, merkantilist müdahalecilik karşısında onu kendi konumuna aykırı davranmaya iter. *Navigation Act* denilen bu tipik korumacılık mevzuatının devam ettirilişini koşulsuz kabul eder. 1651 yılında ilan edilmiş, bu Oliver Cromwell kararnamesinin, kendi ulusal üretiminden kaynaklanmayan malların İngiliz limanlarına taşınmasını tüm yabancı gemilere yasakladığı bilinir. Smith, bu politikanın "dış ticarete ya da bundan doğan zenginlik artışına uygun olmadığını" kabul eder ama, "savunma, zenginlikten çok daha önemli olduğundan" *Navigation Act*'ın "hiç şüphesiz, İngiltere'nin ticari tüm düzenlemelerinin

2. Gonnard R., *Histoire des doctrines économiques*'ten alıntı, Paris, LGDJ, 1941, s. 333.

en makulü" olduğunu da teslim eder. Balık avlama bölgeleri söz konusu olduğunda da aynı koruyucu görüşü benimser, çünkü bu bölgeler, "denizciler ve gemilerin sayılarını artırarak ulusun savunmasına katkıda bulunurlar."[3] Tam bir endüstriyel gelişim içindeki İngiltere'nin limanlarını tüm yabancı gemilere açarak ve hangi ülkeyle olursa olsun sömürgelerine ticaret hakkı vererek serbest mübadeleyi seçmek için *pax britannica*'nın yedi denizde ve sonra da denizaltı iletişim ağları üzerinde hüküm sürmesini beklemesi gerekecektir. Bu, Douvres ve Calais arasındaki ilk denizaltı kablosunun ve ilk evrensel sergi olan, Crystal Palace'taki "Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations"ın açılışı öncesinde 1850'de gerçekleşecektir.

B. TÜCCAR SERBESTLİĞİ MODELİNİN GÜÇLÜ ETKİSİ

Adam Smith, kendi zamanının İngilteresi'nin de içine gömülmek üzere olduğu sanayi devrimi başta olmak üzere tüm bu olayları öngörebilmekten uzaktır. Eserinde, tarım ekonomisi önemli bir rol oynar. Tarım daima temel bir endüstridir. Zenginlik kaynağı olarak bizzat emek, öncelikle tarım çalışmasıdır ve emeğin değeri her şeyden önce buğdayın standardına göre ölçülür.[4] Smith, dış mübadelelere yönelik *commercial spirit*'in [ticaret ruhu] adamıdır, "sanayi sistemi"nin habercisi değildir. Bu bakış açısından, yıl 2440'ta ticarette daima İngiliz sermayesinin "ruh"unu gören çağdaşı Louis Sébastien Mercier'nin düşüncelerinden o kadar da uzak değildir.

Geleceği kestirme eksikliği, liberalizmin bu ilk doktrininin kıta çapında yayılmasını engellemez. Kurumların temel öğesi olarak bireylerin özgür iradelerine eski saygınlığını veren onun siyasal felsefesi, devletçi hâkimiyeti sarsmaya ve toplumu seküler hale getirmeye çalışanları kendine çeker. Bir amaç birliği gerçekleşir. İskoçyalı ekonomistin yorumcusu Glenn R. Morrow son derece yerinde bir yaklaşım-

3. Earle E.M., «Adam Smith, Alexander Hamilton, Friedrich List: The Economic Foundation of Military Power»'dan alıntı, *Makers of Modern Strategy, a.g.y.*, s. 224.

4. Palyi M., «The Introduction of Adam Smith on the Continent», *Adam Smith, 1776-1926. Lectures to Commemorate the Sesquicentennial of the Publication of «The Wealth of Nation»*, yay. haz.: Clark J.M. ve diğerleri, Chicago, Ill, The University of Chicago Press, 1928, s. 199.

la, "Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin bütün yazarları gibi Smith, soyut bireyler tasarlayarak fizik dünyanın atomları kadar mutlak ve indirgenemez olması gereken kendiliklere ulaşmış olduğuna inanır,"[5] yorumunda bulunur. 1801'den önce sadece Fransa'da, *Enquête* farklı üç çevirisiyle birlikte altı baskıya erişir. 1790'da Devrim'in en yoğun zamanında Yasama Meclisi'nde milletvekili olan Condorcet, Fransızca ikinci çevirisi dolayısıyla *Enquête* üstüne coşkulu uzunca bir yazıyı "Halk Kütüphanesi"nde yayımlamak için zaman bulur. Condorcet'nin eşi Sophie de Grouchy tarafından çevrilen *Theory of Moral Sentiments*'a gelince, üç baskı yapar. Devrim aynı zamanda İngiliz yararcı felsefecilerin metinlerinden de beslenir: 1791'de Ulusal Meclis, Jeremy Bentham'ın *Panopticon*'unun* çevirisini yayımlama emri verir.

Serbest tüccar şeması, siyasal özgürlükleri dile getirme tarzlarını etkiler. Condorcet ile birlikte kurulmuş *Journal de la Société de 1789*'te yönetici olan Rahip Emmanuel Sieyès bu durumdan, basın özgürlüğünün meşrulaştırılması yolunu çıkarır. "20 Ocak 1790'da Ulusal Kurucu Meclis üyelerine seslenir: Baylar, insanlar arasındaki iletişim olanaklarını engelleyemezsiniz: Eğitim ve yeni hakikatler her çeşit üretim biçimine benzer; emeğin ürünüdürler. Hatta her tür çalışma biçiminde, üretim özgürlüğü ve hızının üretimi desteklediği, ona yol açtığı ve çoğalttığı bilinir: Böylece, basın özgürlüğünü yersiz bir şekilde engellemek, tohumuna varana kadar meyveye saldırmak olacaktır. [...] Tam tersine, özellikle ticaretin ilerlemesine haklı olarak büyük bir ilgi gösterilip sizin için her şeyden önemli olan düşünce alışverişinin tüm güçle savunulması son derece doğal olurdu."[6] Smith ve Harrington'ın düzenli öğrencisi Sieyès, doğrudan demokrasiye karşı temsili yönetim görüşünü açıklamak için, Smith'in işbölümünün zorunluluğu fikrine olduğu kadar Harrington'un *Oceana Devleti*'nin "dilsizler birliği"ne başvurur. Nihayet 25 Şubat 1795 Konvansiyonu önünde okunmuş olan sanat okulları üzerine raporunda Joseph Lakanal "Avrupa halkları için en yararlı eser, *Essai sur les richesses des nations*"u[7] referans olarak

5. Morrow G.R., «Adam Smith. Moralist and Philosopher», *a.g.y.*, s. 168.

* J. Bentham'ın tasarladığı bir cezaevi modelinin adı. (y.h.n.)

6. Faccarello G., «L'économie politique»ten alıntı, *L'État de la France pendant la Révolution (1789-1799)*'te, yay. haz.: Vovelle M., Paris, La Découverte, 1989, s. 425-426.

7. «Rapport de Lakanal, au nom du comité d'instruction publique, sur les écoles centrales, 25 février 1795», *Orateurs politiques. Choix des discours et des rap-*

göstererek, "tarım, ticaret, sanat ve zanaat" dallarının eğitime katılmasının gerekçelerini açıklar.

Fransız Devrimi'nin önemli evreleri bir kez kapandıktan sonra, Smith'in Fransız öğrencileri, üreticinin, egemen tüketici yönünde "unutulmuş"luğunu düzelterek sistemi sürdürürler. 1803 yılında *Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses* [Ekonomi Politika İncelemesi ya da Zenginliklerin Oluşmasına, Dağıtımına ve Tüketimine İlişkin Biçimlerin Doğrudan Sergilenmesi] adlı eserinde Jean-Baptiste Say (1767-1832) ekonomi toplumunun temeli olarak "endüstriyalizm"in ruhunu ön plana çıkarır ve iki yeni gücü hesaba katar: Sermayenin gerçekleşmesi olarak makine ve girişimcinin rolü. Dahası Say, Smith'te maddi nesnelerle sınırlı olan verimlilik anlayışını "maddi olmayan hizmetler"e yayar. Aynı verimlilik anlayışı Antoine Louis Claude Destutt de Tracy (1754-1836) tarafından incelenmiştir. "Üretmek, nesnelere, sahip olmadıkları bir yararlılık vermektir. [...] İmalatçı imal eder, tüccar nakleder: İşte bizim tüm endüstrimiz; yarar üretmekten ibaret."[8] "Rekabeti, bilgilerin çoğalması ve korunmasını ve işbölümünü" doğuran bir "mübadeleler zinciri" şeklinde kabul edilmiş toplumda bu üç etkinin yararı, "üretici sınıf" ("tüm emekçi sınıf") ile "gerçek kısır sınıf" ya da "aylaklar" arasındaki farkı ayırt etmeyi zorunlu kılmasıdır. Bu ayrım girişimci ile sermaye sahibi arasındaki çatışmanın temelini oluşturur. "İdeologlar"ın filozofik kafası sayılan Destutt de Tracy'nin birkaç satırdan ibaret yukarıdaki alıntısı, *Traité de la volonté et de ses effets* [İrade ve Etkileri Üzerine İnceleme] adlı eserinden olup bu eser imparatorun düşüşünden sonra, ancak Aralık 1815'te yayımlanacaktır. (1800'den başlayarak Napoléon, bu "fikirler bilimi"nin yaratıcılarından şöyle bahsetmişti: "Hiçbir işe yaramaz on iki ya da on beş metafizikçi; elbisemdeki tahtakuruları."[9]) Destutt, 1805'te başladığı el yazmasını imparatorluk günlerinde yayımlamaktansa, onu ilkin, kendisini bir mevzuat kitabını tamamlamak için cesaretlendiren ve Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu Üzerine* hakkında yazdığı yazılarla tanınan Thomas Jefferson'a gönderdi! Bu tartışmalar ve bu yazılar

ports les plus remarquables'da, yay. haz.: Amic A. ve Mouttet E., Paris, Société du Panthéon littéraire, 1846, cilt I, s. 603.

8. Azouvi F., «Les belles années des idéologues», *Le Monde des livres*, 20 Ocak 1995, s. X.

9. Destutt de Tracy A.L., *Traité de la volonté et de ses effets*, Paris, Courcier, 1818, 2. baskı, s. 363-364 (Fayard Yayınevi'nce yeniden basıldı, Paris, 1994).

Claude Henri de Saint-Simon'un *Système Industriel*'ine (1820-1821) [Endüstriyel Sistem] ve onun iletişim ağları yoluyla toplumun yeniden örgütlenişi doktrinine yol açar.

C. CONDORCET VE BİLİMLERİN EVRENSEL CUMHURİYETİ

Devrimci Fransa, evrensel bir kimlik kurduğunda ulusal birlik ve kimliğini de kurmuş oldu. Dahası, değerlerin, insan haklarının, özgürlüklerin, kültürün ve demokrasinin "evrenselliği"ni keşfetti. Bu devrimciliğin sınırlar ötesine yayılması kendi toprak birliğinin sağlanmasıyla eşzamanlıdır. İç parolası olan "tek ulus, tek yasa, tek dil" aynı zamanda dış planda da geçerlidir. Bu yüzden, örneğin, dilsel pratiklerin uyumlu hale getirilmesi çabaları aracılığıyla Yeni Cumhuriyet'in vatandaşlarının karşılıklı mübadelelerinin akıcılığını sağlamanın gerekliliği hakkındaki söylem, kolaylıkla evrensellikte birleşir. 1794'te, yabancı diller ve Fransızca öğretimi üzerine kaleme aldığı raporunda Bertrand Barère şöyle söyler: "Eğer bir despota hitap etseydim o beni kınardı. [...] Despot, halkları birbirlerinden uzaklaştırmak, ülkeleri birbirinden ayırmak, çıkarları bölmek, bağlantılara engel olmak, düşüncelerin eşzamanlılığını ve devinimlerin özdeşliğini durdurmak ihtiyacı içindeydi. Despotizm dillerin çeşitliliğini devam ettiriyordu; bir monarşi Babil Kulesi'ne benzemek zorundadır; tiran için yalnızca bir evrensel dil vardır; bu dil, itaati sağlamak için kullanıldığında gücün, para sahibi olmak için kullanıldığında vergilerin dilidir."[10] Aynı yıl Rahip Grégoire, *Sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française* [Ağızları Yok Etmenin ve Fransız Dilini Evrenselleştirmenin Gerekliliği ve Yolları Üzerine] başlıklı raporunda daha ileri gider: "Kimyada felsefe taşı ne ise kendi tarzında evrensel dil de odur. Ama en azından büyük bir ulusun dili, bu ulusu oluşturan tüm yurttaşlar bir engelle karşılaşmadan düşüncelerini yayabilsinler diye tekbiçime dönüştürülebilir. Hiçbir ulus tarafından gerçekleştirilmemiş olan bu girişim, toplumsal örgütün tüm kollarını

10. Barère B., «Rapport et projet de décret présentés au nom du Comité de salut public, sur les idiomes étrangers et l'enseignement de la langue française, 27 janvier 1794», *Les Trois Couleurs du tableau noir. La Révolution*'da, yay. haz.: Julia D., Paris, Belin, 1981, s. 219-220.

bir merkezde toplayan Fransız halkına yaraşır." Rahip Grégoire, sözlerini şöyle tamamlar: "Hiçbir şey insan soyunun yazgısını iyileştirmek zorunda olan bir devrimin seyrini yavaşlatmayacaktır."[11]

Her ölçünleme görüşü, her şeyi kurallı hale getirme ya da rastlantıların ortadan kaldırılması evrenselliğin ve özgürlüğün ürünüdür. Devrimciler, "tüm halklara, tüm zamanlar için!"i haykırmak eğilimindeydi.[12] İşte, 1792'de matematikçi Lalande'ın Ulusal Konvansiyon'un üyeleri önünde metrenin keşfi, ağırlıklar ve ölçüler sisteminin birleştirilmesi çalışmalarının durumu hakkında söyledikleri: "Bilimler Akademisi adına, ulusa onur kazandıran, tüm topluma faydalı, onu benimseyecek tüm halklar için yeni bir büyük kardeşlik bağı kurabilen böyle bir projenin gerçekleşmesine katılmış olmaktan dolayı kendimi kutluyorum." Yeri gelmişken, sayfa kenarındaki bir not gibi, "Ölçülerin tekbiçimliliği ve evrenselliği tüm ticaret hesaplarını kolaylaştıracaktır,"[13] tespitinde bulunur. Oturum başkanı Grégoire ona şu şekilde karşılık verir: "Değerli bilginler, sizin sayenizde kâinat bu iyiliği Fransa'ya borçlu olacak. Teorinizi doğadan aldınız. [...]. Bütün bir dünyayı değişmez bir birlik şeklinde keşfetmiş olmanın onurunu taşıyorsunuz, bu hayırlı hakikat uluslar arasında yeni bir bağa ve eşitliğin en faydalı fetihlerinden birine dönüşecektir."[14] Önce, henüz yeni kurulmuş okullara uygulanan "kurallı" kelimesinin kökeni, *Journal de Paris*'nin okuyucularına sanki "geometri sözlüğü"nden çekip çıkartılmışçasına "tam olarak gönye ve düzeci ifade eden"[15] şey gibi açıklandı. Eşitliğin simgeleri cetvel ve düzeç, Felsefe Tanrıçası'nın ayrıcalıklı sıfatlarıdır. Geçmişi kökünden silip atan devrimci eğilimin sembolü olarak bunlar, cumhuriyetçi takvim üzerine resmedilmişlerdir. Doğanın imgeleriyle süslenmiş mermerden bir taht üzerinde başında özgürlüğün bonesinin yükseldiği tanrıçanın sağında dururlar. Bunlara eşlik eden yazıtta ise, "Özgürlük, zamanların eski ayrımının üzerinde temellenen modası geçmiş yanılgıları ve boşinançları ayaklar altına alır," denmektedir.

11. Grégoire (Rahip), «Rapport, au nom du comité d'instruction publique, sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois, et 'universaliser' la langue française, 4 juin 1794», *Orateurs politiques*'te, *a.g.y.*, cilt I, s. 577 ve 586.
12. Kula W., *Les Mesures et les Hommes*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1984.
13. Lalande, «Discours sur le nouveau système métrique, 27 novembre 1792», *Orateurs politiques, a.g.y.*, s. 567.
14. «Réponse de Grégoire», *a.g.y.*'ta, s. 568.
15. Macherey P., «L'idéologie avant l'idéologie: l'École normale en l'an III», *L'Institution de la raison*'da, yay. haz.: Azouvi F., Paris, Vrin/EHESS,1992, s. 43.

Felsefeci Georges Canguilhem "rasyonalizm"i, "deneyimin matematiğe uyarlanma yönteminin sistematik ve evrensel ayrıcalığı"[16] biçiminde tanımlayacaktır. Devrim döneminde, eğitim organizasyonu kurallarını olduğu kadar, "herkese eşit biçimde" ulaşması için zamanın ve uzamın kurallı hale getirilişini de yöneten bu rasyonalizmdir. Bu inanç biçimi öylesine körleştiricidir ki, aydınlıklar içinde cehaletin kök salmasının farkına varmayı ve akıl ile akıldışı arasında daima var olan o gözenekli sınırı görmeyi engeller. İlkinin gücü abartılır, ikincisinin potansiyeli küçümsenir.

Bu çerçevede yurt ve evren arasındaki birliği en kavrayışlı şekilde ifade eden, Siyah Dostları Derneği'nin kurucu üyesi ve "evrensel ve kardeş bir federatif cumhuriyet"in taraftarı, matematikçi ve felsefeci Condorcet'dir. "İnsan türünün gelecekteki durumu üzerine umutlarımız şu üç önemli noktaya indirgenebilir: Uluslar arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması; tek bir halk arasındaki eşitlikte sağlanan ilerlemeler ve nihayet insanın gerçek gelişimi."[17] 1793'te tamamladığı *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* [İnsan Aklının İlerlemelerinin Tarihsel Çizelge Tablosu] adlı eserindeki "onuncu dönem"e bu şekilde giriş yapar. "Onuncu dönem", "Fransızlar ve Anglo-Amerikanlar gibi, en aydın, en özgür, önyargılardan en fazla kurtulmuş halklar"ın eriştiği uygarlık durumudur. Onların "aydınlanmaları"nın sonuçları: Gerçekten özgür halkların yalnızca akılla yönetilir olması; doğanın yerküre üzerindeki hiçbir yerin insanını özgürlükten faydalanmamaya, "hata despotluğuna" karşı akıllarını kullanmamaya mahkûm etmemesidir. "Boş zamanı dolduran ve birkaç felsefecinin ruhunu okşayan" bu daimi barış projelerinin zamanı geçmiştir. Daimi konfederasyonlar "ulusların kardeşliğinin ilerlemelerini hızlandıracaktır."[18] Halklar, özgürlüklerini kaybetmeden fatih olunamayacağını öğrenecektir.

Ancak eğitim ve bilgi ile vatandaş olunur, der Condorcet. "Önyargılara karşı aklın mücadelesi"nde "zihinlerin genel aydınlanması" bizzat uygarlığın ve eşitliğin garantisidir. Yalnızca normatif bir sosyal bilim, daha da iyisi bir "toplumsal sanat" –bir sanat ki, toplumun yöne-

16. Canguilhem G., «Milieux et normes de l'homme au travail», *Cahiers internationaux de sociologie*, 1947, cilt III, s. 122.
17. Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, ardından *Fragments sur l'Atlantide*, yay. haz.: Pons A., Paris, Garnier-Flammarion. 1988, s. 265-266.
18. *A.g.y.*, s. 288.

timini başlıca amaç sayan– inşa etmek şartıyla bilgilerin iletimi söz konusudur. Bunun için Condorcet, matematiği araç olarak seçti. "Toplumsal matematik", "kombinezonlar"ın, insanları ve "insan zihninin işlemlerinin işleyişini" konu alacak "olasılıklar"ın hesabı sayesinde matematikleştirilmiş bu toplumsal bilim olacaktır. İki büyük araç, hem "öğretmek sanatı"nın yetkinleştirilmesini hem de bilimlerin yetkinleştirilmesini etkiler. İlki, "teknik metotların kullanımıyla ilgilidir. Bu, "tablo" ya da "ilişkileri bir bakışta görmeye, kombinezonları çabucak sezmeye, bilgileri daha kolayca oluşturmaya izin veren sistematik bir düzenleme altında büyükçe bir nesneler toplamını bir araya getirme sanatı" yoluyla uygulanan pedagojidir.[19] İkincisi, bir "evrensel dil"in kuruluşudur: Bu dil, "göstergeler yoluyla gerek gerçek nesneler gerekse basit ve genel fikirlerden oluşmuş olan, kendileri gibi kalan veya tüm insanların anlama yetisinde aynı şekilde oluşabilen, iyi tanımlanmış koleksiyonlar yoluyla ifade edilen dildir. Nihayet bu dil, fikirler arasındaki genel ilişkileri, her bilime özgü olan insan zihninin işleyişleri ya da sanatların yöntemlerini içerir."[20] Bu göstergeler dili, bilime özgü kapalı dilin sakıncalarına sahip olmayacaktı. Onu anlayanlar, bu dili kolaylıkla kendi ülkelerine uyarlayabileceklerdi. Durmaksızın yetkinleşmeye aday olan bu "geometrik kesinlik" dili, "insan zekâsının alanına giren tüm nesnelere bir kesinlik getirecek, hakikatin bilgisini kolaylaştıracak ve hemen hemen hatayı imkânsız kılacak bir netlik getirmeye"[21] yarayacaktı.

Evrensel dil temasının kapsadığı merkezi alan köklerini tarihe salar. Onun gereklilik niteliğinin doğuşunu gören "onuncu dönem", fikirlerin yayılma araçlarına ilişkin uzun bir oluşum sürecinin sonucu olarak görülmelidir. İnsanlığın tarihini oluşturan bu "düzensizlik uçurumu"na (Quesnay) çekidüzen vermeyi deneyen Condorcet, iki önemli anla, alfabetik yazının ve matbaa yazısının ortaya çıkmasıyla her bir dönem için "aşamalı aydınlanma"nın iletişim araçlarının doğuşuna önem vererek on dönemli bölümlemesine girişir. Daha konjonktürel olarak "cebirinki kadar etkili" evrensel bir dil projesinin ufkunda, devrimcilerin çoğunda olduğu gibi, Condorcet'nin kafasında da büyüleyici bir model vardır: 1776'da Rahip Epée tarafından icat edilen ve takipçisi Rahip Sicard tarafından devrim günlerinde geliştirilen sağır ve

19. *A.g.y.*, s. 291.
20. *A.g.y.*, s. 291-292.
21. *A.g.y.*, s. 293.

dilsizlerin modern eğitim yöntemi olan ilk kurallı göstergebilimsel dizge.

"Onuncu dönem" başlığı altında bir araya getirilmiş "insan zihninin gelecekteki ilerlemeleri" üzerine bu spekülasyonlara ek olarak Condorcet, "Bilimlerin İlerlemesi İçin İnsan Türünün Birleşik Çabaları ya da Atlantis Hakkında Bir Fragman"ı kaleme alır. Bacon'ın ütopyasına yapılan bu gönderme hedefine ulaşır ama kurgu biçimi başarısızlığa uğrar. Böylece, "evrensel bir bilimler cumhuriyetinde yerküre bilginlerinin genel topluluğu" adına bir projenin kabataslak, oldukça kısır bir özetlemesi söz konusu olacaktır. Tek yararlılığı "çocuksu bir yanılsama" olmamasıdır. Bensalem Adası bilgelerinin aracılarının yaptığı gibi, görevleri, bilgi toplamak, döküm yapmak ve "farklı bilimlerin tüm kısımları"nda bilgilerin devinimini ve genel durumunu ortaya çıkarmaktan ibarettir. Çünkü "bu bilgilerin hiçbiri, başka bir alanla uğraşan bir bilge için yabancı değildir."[22] Condorcet'nin Atlantis'inin bilgelerini, Bensalem bilgelerinden başlıca üç fark ayırır: Öncelikle, kendi döküm sonuçlarını kıskançlıkla gizlemezler. Bu sonuçları, "akıllarını geliştirmeye, bilgilerini, uğraşlarını ya da zevklerini artırmaya özen gösteren" uluslar arasındaki "ortak girişimler" boyunca paylaşırlar. Hatta bir "yıllık yayın"ları[23] bile vardır. İnsan zihnini ilerletmek için ortak çalışma kaygıları, eşit üyeler arasındaki iletişimle yetinemez, aynı zamanda "gerçek bir eşitliğin hüküm sürdüğü" bir toplumun ereklerine uymak zorundadır. Bilgeler, tartışan ve kamu alanında fikir alışverişinin demokratik gücüne inanan bir halkın kanaatlerine yol göstermek işlevini taşırlar. İkinci olarak, rekabet düşüncesinden, okul düşüncesinden, bencilliğin bayağılıklarından, entrikalardan, gevezelikten ve şarlatanlıktan ayrı düşünülemez gerilimlerden kurtulmuş, uyumlu bir dünyada yaşamazlar (Condorcet tarafından genel anlamda kullanılmış tüm terimler, zaten "önyargılar"la işi bitmemiş toplumda çatışma ve kötülüğün varoluşunda ısrar eder). Bu engeller hakikatin araştırısına ilişkin "kombine" tasarıyı başarısızlığa uğratma tehlikesi yaratırlar. Nihayet, daima Yeni Atlantis'in bilimsel kentinin tersine, bilimin evrensel cumhuriyeti "iki cinsin bireyleri arasında [...] yasalarda, kurumlarda, toplumsal sistemin tüm parçalarında hakların tam eşitliği" üzerine inşa edilmiştir."[24]

22. *A.g.y.*, s. 308.
23. *A.g.y.*, s. 348.
24. *A.g.y.*, s. 323.

Filozof-matematikçi, yeni anayasaya karşı dozu artan eleştirilerin ve "jironden" denilen federatif anayasa projesinin Konvansiyon tarafından reddedilmesinin ardından çıkartılmış bir tutuklama emrinden kaçmak için saklandığı sırada *Esquisse*'i kaleme aldı. Bu tasarısını, *Common Sense* [Sağduyu] adlı eseri 1776'da Britanya metropolüne karşı ayaklanma sırasında milisler ve gönüllü askerleri coşturmuş olan Amerikalı Thomas Paine (1737-1809) ile birlikte hazırlamıştı. *Esquisse*, Condorcet'nin Bourg-l'Egalité (aynen alıntı) hapishanesindeki gizemli ölümünden bir yıl sonra ortaya çıkacaktır. Hayranlık uyandıran tarafıysa metinde kendi özel durumundan az da olsa asla bahsedilmemesidir. Devrimci makine onu ezmesine rağmen iyimserliğini korur.

D. TELGRAF DEMOKRASİSİ ÜZERİNE YA DA BİR ÜTOPYANIN DOĞUŞU

Jean-Jacques Rousseau "ses eriminin ötesinde" muhtemel bir demokrasi yoktur, iddiasındaydı. Fransa'da ilk defa kurulacak olan politik ekonomi kürsüsünün başı Alexandre-Théophile Vandermonde'un (1735-1796), Mart 1795'te adına telgraf dizgesi denilen "işaret dili"ne dayanarak itiraz ettiği şey budur. Sekiz ay önce Savaş Bakanlığı yalnızca kuşatma altındaki bir ülkenin ordularının kullanımına ait ilk optik telgraf hattını (Paris-Lille) açmıştır.

"Telgraf hakkında, bana son derece doğru gelen ve tüm önemini hissettiren bir söz söylendi, diye okunur Vandermonde'un ders notlarında; o da bu buluşun kapsamının büyük bir halkta demokrasiyi yerleştirebilmek için yeterli olmasıdır. Aralarında Jean-Jacques Rousseau'nun da olduğu pek çok saygıdeğer adam, kalabalık toplumlarda demokrasiyi yerleştirmenin olanaksız olduğunu düşündüler. Böyle bir toplum nasıl karar alabilir? Yunan ve Romalılarda tüm yurttaşlar bir alanda toplanıyorlardı; düşüncelerini birbirlerine aktarıyor, isteklerini iletiyorlardı. [...] Telgrafın bulunuşu Rousseau'nun hesaba katamayacağı yeni bir *veri*dir. [...] Uzun mesafelerden, aynı salondaymış gibi akıcılık ve anlaşılırlıkla konuşmayı sağlayabilir: Büyük demokratik cumhuriyetlerin olasılığına ve hatta öteki araçtan bağımsız olarak *temsili kurumlara* karşı itirazlara tek yanıt olabilecektir."[25] Bu betimleme

25. Vandermonde A., «Quatrième leçon d'économie politique, 23 ventôse/13 mars», *L'École normale de l'an III. Leçons d'histoire, de géographie, d'économie politique*'te, yay. haz.: Nordman D., *a.g.y.*, s. 385.

birçokları tarafından paylaşılır. İlk iletinin ertesinde Eylül 1794'te Barère de heyecanlanmıştı: "Bütün parçalarına kazandırdığı yakın ve süratli irtibat yoluyla Cumhuriyet'in birliğini sağlamlaştırmaya yönelen bir araçtır. [...] Matbaayla, barutla, pusulayla ve telgraf göstergelerinin diliyle modern halklar, insanların uygarlığına ve büyük cumhuriyetler halinde birleşmelerine karşı duran en büyük engelleri ortadan kaldırdılar. Sanatlar ve bilimler böylece özgürlükten yararlandılar."[26]

Vandermonde ile Létade isimli öğrencilerinden biri (dostlarından pek çoğu telgraf hakkında bir fikre sahip olmadıklarını itiraf ettiler ve bir tanımının yapılmasını istediler) arasında kısa bir soru-cevap geçer: *Soru*: "Yurttaş profesör, telgrafın büyük demokratik cumhuriyetler olabilirliğine karşı yapılan itirazlara tek yanıt olabileceğini söylediniz; savaş zamanında onun büyük kolaylık sağlayabileceğini kavrıyorum, gerek düşmanlarımızın ilerlemesini çabucak bize bildirmesi gerekse seferberlik planlarının ulaştırılması açısından. Hatta barış zamanındaki faydasını da kavrıyorum ve ticaretin ilerlemeleri ve başarılarını güvence altına almaya katkısı bulunabileceğini de düşünüyorum; ama telgrafın bulunuşu ile demokratik bir yönetimin kurulması arasındaki ilişkiyi kavrayamıyorum. Bu düşünce hakkında beni aydınlatmanızı istiyorum." *Cevap*: "... Bu itiraz, ki en önemli gücünü Jean-Jacques Rousseau'nun otoritesinden alır, onun kestiremediği büyük bir sıkıntı yarattı. [...] Bir telgraf hattı üstünde bulunan ve bu hattan sinyalleri alabilen yerleşimlerin sakinleri, eğer gizli değillerse bunları anlayabilirler, tıpkı bugün kendilerine Paris'in anahtarı yollanan Lille halkının temsilcilerinin onu anladıkları gibi. Şimdiki posta yolları sayısı kadar telgraf hattı kurulabilir: O halde Fransa'nın tüm yurttaşlarının bilgi ve isteklerini oldukça kısa bir zamanda –bu iletişime bir enstantane olarak bakılması gerektiğinden– birbirlerine aktarmalarında hiçbir olanaksızlık yoktur."[27]

Gerçekte ne olduğunu biliyoruz. Optik telgraf ve onun dizgeli dili, elektrikli telgraf hatlarının kuruluşuna kadar Savunma ve İçişleri bakanlıklarının tekelinde kalır. Tekniklerin ve iletişim ağlarının tarihi boyunca Vandermonde'un argümanları, hayata geçmediği için sık sık tekrarlanacaktır. Her teknik kuşakta iletişim agoralarının sonsuz vaadi yinelenecektir. Ne teknolojik aygıtın vaat ettiği uyumlu oybirliği ile gerçek toplumsal ve ekonomik güç ilişkilerinin karmaşıklığı arasında-

26. «Notes», *a.g.y.*'ta, not 33, s. 432.
27. Vandermonde A., «Troisième débat, 9 germinal/29 mars», *a.g.y.*'ta, s. 404.

ki mesafe ne de iletişim tekniklerinin vatandaşlara özgü kullanımlarını serbest bırakma arzusu ile sosyal ve üretken düzenin denetim altına alınmasının güçlükleri arasındaki ayrılma bu miti sarsacaktır.

Vandermonde Devrim'in III. senesinin Öğretmen Okulu kadrosunda 1795 kışının birkaç ayı boyunca Buache ve Mentelle'in ağzından Volney, Laplace, Daubenton, Monge, Sicard ve pek çoklarını anlama sanatını, konuşma sanatını, tarihi, politik ekonomiyi, coğrafyayı, matematiği, kimyayı, fiziği, doğal tarihi öğrenmek için Fransa'nın dört bir yanından gelmiş aşağı yukarı bin dört yüz öğrenciye kapılarını açan öncü bir kurumda politik ekonomi dersleri verir. Bu bilginlerden her biri, sistemli bir biçimde kendi bilim dalını anlatır ve ders verme sanatını öğretir. Bu girişim, kendi kısa süresiyle orantılı olmayan bir biçimde, felsefi önvarsayımlarının izlerini sadece öğretim sisteminin tarihine değil toplumun ve Fransız düşüncesinin tarihine de bırakmıştır. Pierre Macherey'nin gözlemlediği gibi, "bu öncü kurum, içinde bir düşünce devriminin sürecinin başladığı teorik bir laboratuvar işlevi gördü."[28] Dahası şu cümle de eklenebilir: İletişimin rolünü düşünmeye başladığımız laboratuvar.

Genel olarak bakıldığında öncelikle Condorcet'nin bilimsel ideallerinin çizgisinde bu inisiyatifi esinleyen felsefe aracılığıyla "rastlantı egemenliği"nin etkisinden kurtulmuş "doğru akıl"ın çıraklık ocağı olan bu okul, çeşitli bilimleri tek bir bilgide bir araya getirmeyi amaçlar. Alanların parçalara ayrılması ve uyumlu hale getirilmesi, birbirleriyle "iletişim"lerinin sağlanması için kaçınılmaz görünür. Çünkü amaç, yeni bir pedagojinin uygulanmasıdır: "Doğru düşündükleri zaman, nasıl düşüneceklerini herkese öğretmek." Bu "metotlar okulu"nun öncelikli hedefi, bilginin gelişmesinden çok, eşitçi dağılımını sağlamak amacıyla bilgilerin organizasyonu ve yönetilmesidir. Bu tip kurumu niteleyen "kurallı" kelimesi, asıl "eşitleme/kurallı hale getirme" anlamını buradan alır. Bu kısa deneyim, 1796'dan itibaren Destutt de Tracy'nin *Mémoire sur la faculté de penser*'sinin [Düşünme Yetisi Üzerine İnceleme] önsözünde *stricto sensu** "ideoloji" olarak adlandıracağı şeyi öngörmesi için yeterli olacaktır. Bu yeni felsefi yaklaşım, bilgilerin oluşumunun kesin biçimlerinin gözlemleme alanı olarak "fikirlerini yayma sanatı"nı temellendiren ön bir yöntem olan, onların niçininin değil nasılın incelenmesini belirler.

28. Macherey P., a.g.m., s. 41.

* Harfi harfine. (ç.n.)

"İletişim", özgün öğretimler düzeyinde basit bir madde şeklinde ele alınmış olmaktan uzaktır. Derslerinde bizzat Vandermonde, optik telgrafın icadının, ekonomik ve politik (posta ve nakliye, poliçe, basın, dergiler ve gazeteler) alanın genişlemesinin ve aynı zamanda askeri stratejilerin yetkinleştirilmesinin (1794'te Fleurus çarpışması boyunca ilk defa kullanılmış, sinyaller yardımıyla bilgileri ulaştıran diğer bir araç olan askeri gözlem balonundan söz eder ve beş yıl sonra askeri baloncuları terhis eden ve Ulusal Konvansiyon tarafından yaratılmış okullarını dağıtan İmparator Napoléon'dan daha uzak görüşlü olduğu ortaya çıkar) belirtisi olan bir keşifler dökümünde yer aldığını gösterir. Politik ekonomi kürsüsü sahibi Vandermonde'un "düşünceleri ve istekleri yayma" araçlarına böyle bir önem vermesinin nedeni, 23 Mart 1795'te öğrencilerine öğrettiği gibi şudur: "Gerçek güce sahip olan halkın tarafını tamamen aydınlatmak gerekir, zira onu aldatarak alt etmeyi düşünme zamanı değildir." Zira bundan böyle "insanları idare etme araçlarından dördü olan, gücün egemenliği, otoritenin ağırlığı, aldatmanın etkisi ve güvenin etkisinden artık bize yalnızca sonuncusu kalmıştır."[29]

Eğer Vandermonde telgrafın keşfinin önemini derslerinde vurgulayan ender bilim adamlarından biriyse, bu aynı zamanda çeşitli teknik yeniliklerin yöneticiliği yükümlülükleri sayesinde tatmin edebildiği mekanik sanatlara yönelik uzun zamandır duyduğu bir ilgi yüzündendir. 1780'lerin başında programlamanın ataları olarak kabul edilen otomat makinelerinin mucidi olan ve kayıt, saklama, idare, endüstriyel unvanların ilanı ve aynı zamanda icat edilmiş makinelerin küçültülmüş modellerinden sorumlu Ticaret Bürosu'nun yöneticiliğini yapan Jacques de Vaucanson'un (1709-1782) halefi olmuştur. Bu mesleki profil, onu, maliyetleri düşürmek için makinelerin imalatlara girmesi ile "dış ticarette avantaj sağlamak" arasındaki bağıntıya vurgu yapmaya yöneltir. Teknik ve ekonomi arasındaki bu bağıntı incelemesi, mantıksal olarak, onu, o sırada Smith'in belirleyici olduğu teoriye karşı çıkmaya iter. O halde o, bir başka İskoçyalıyı, 1789'da çevrilen *Inquiry into the Principles of Political Economy* (1767) [Politik Ekonomi İlkeleri Üstüne Araştırma] adlı eserin yazarı James Steuart'ı (1712-1780) kendisine yeğleyen, bu "İngiliz kabinesinin tutuklu suflörleri"ni, serbest mübadele doktrininin yerli savunucularını saf dışı etmek cesaretinde

29. Vandermonde A., «Cinquième leçon, 3 germinal, 23 mars», *L'École normale de l'an III, a.g.y.*'ta, s. 399.

bulunan zamanının ender ekonomistlerinden biridir. Smith'in tersine, farklı uluslar arasında uygulanan işbölümü içinde görevlerin farklılaşmasında hiçbir şeyin doğal olmadığını savlar. Ona göre, bir ulusal ekonominin kendine özgülüğünü oluşturan unsur insanlardır. Ekonomik liberalizmle uyum göstermeyen bir gereklilik olan insanların eğitimini sağlayabilecek bir örgütlemenin ve mevzuatın zorunluluğu buradan kaynaklanır. Bu da ekonomik liberalizmle bağdaşmaz bir zorunluluktur.[30]

Devrimin III. senesinin Okulu'nun diğer bir öğretmeni, tarih kürsüsünün kurucusu, Volney denilen, Constantin-François Chasseboeuf de iletişim/teknik/toplum ilişkisi üstüne bir düşünceyi derslerine dahil eder. Öğrencileriyle birlikte en son yeniliklerden biri olan, Pilâtre de Rozier ve Arlandes markisi tarafından 1783'te Paris'te gerçekleştirilen sivil amaçlı balonla uçuş ile sayısız matematik ve fizik çalışmalarının yer aldığı *Mundus subterraneus*'un (1664-1665) [Yeraltı Dünyası] yazarı Alman Cizvit rahip Athanasius Kircher'in bahsettiği hava yolculuğunu karşılaştırarak tarihi öykünün kuruluşunda "imkânsız" ve "inanılmaz" arasındaki ayrım konusunda polemiğe girişir. Condorcet'nin tahlilleriyle ilişkili olarak, matbaanın rolü konusunda şöylesi bir gelişim gözlenir: "Bu yüzden bize, Amerikalıların yeni oluşumlarında öncelikle bir yol belirledikleri ve bir haber kâğıdı elde etmek için bir baskı makinesi götürdükleri söylendiğinde, bana bu çift yönlü eylemlerinde amaca ulaşmışlar ve tam anlamıyla yeterli bir sosyal sistemin analizini yapmışlar gibi geldi; çünkü toplum kişilerin, düşüncelerin ve şeylerin kolay ve serbest iletişiminden başka bir şey değildir ve her türlü yönetim sanatı da toplumu yıkabilecek şiddetli sürtüşmeleri engellemeyle sınırlanır."[31] Bu büyük etki içinde serbest iletişimin mitsel kaynağı olarak "Amerika"ya ilişkin Fransız tasarımlarının ilk katmanı şekillenir. Çok sonra bu "Amerikancılık" olarak adlandırılacaktır.

Tarih derslerine paralel olarak Volney, *Questions de statistique à l'usage des voyageurs*'ü [Yolcuların Kullanımına Yönelik İstatistik Soruları] kaleme alır. Bu sorular, yalnızca ticaret amaçlı iletişimlerin önemiyle ilgili olanları değil, aynı zamanda kamuoyu oluşmasının düzenleriyle ilgili olan iletişimsel göstergeleri de içerirler. 131 ve 132. sorular şöyledir: "Basımevleri, haber nüshaları, kütüphaneler var mı?"

30. Woronoff D. ve diğerleri, «Introduction: Leçons d'économie politique de Vandermonde», *a.g.y.*'ta, s. 351.
31. Volney , «Leçons d'histoire», *a.g.y.*'ta, s. 72.

"Yurttaşlar sohbet ve okumak için bir araya gelirler mi?" 133 ve 134. sorular: "Ülkede kişilerin ve nesnelerin bir büyük dolaşımı söz konusu mu?" "Atlı posta arabaları ve mektuplar için kuruluşlar var mı?"[32]

Volney, Condorcet'yle birlikte reel bir kozmopolit anlayışı ortaya koyan Devrim'in ender kişilerinden biridir. 1787'de iki yıllık gezinin meyvesi olan *Voyage en Syrie et en Egypte*'inde [Suriye ve Mısır'a Yolculuk], Kutsal Kitap'ın ve teolojinin Doğusu üstüne sorunsalları kesin olarak açıklığa kavuşturmaya katkıda bulundu.[33] Bir sonraki yıl *Considérations sur la guerre des Turcs et des Russes*'ü [Türk-Rus Savaşı Üzerine Değerlendirmeler] yayımlar ve Siyah Dostları Derneği'ne katılır. Devrimin III. senesinin Okulu'nun kapanışının ardından iki buçuk yıl kalacağı Amerika'ya gitmek için gemiye biner. Savaş ve barış hukukuyla ilgili olarak Kurucu Meclis'in 18 Mayıs 1790'daki oturumu boyunca Volney, uluslar hukukunun kefili olarak insan ve vatandaş haklarının yayılmasının ne kadar önemli olduğunu belirtti. Aşağıdaki giriş konuşmasının ardından önerilen bir kararname tasarısının sahibi yine kendisidir: "Bugün, politik dünyaya girişinizi gerçekleştireceksiniz. Bu ana kadar Fransa'da, Fransa adına kararlar aldınız; bugün evren adına, evrende kararlar alacaksınız. Uluslar Meclisi'ni toplantıya çağıracağınızı söylemeye çekinmiyorum." Bu projenin önemli noktasının, Meclis'in, "amacı, barış ve üyelerinin tamamının tek tek her birinin mutluluğu olan aynı ve tek bir toplum oluşturacak şekilde insan soyunun evrenselliğini görmesi olduğunu"[34] özellikle belirtir. Proje Meclis tarafından alkışlandı, ancak oylanmadı. Yüz yirmi yıl sonra Milletler Cemiyeti'nin esinleyicilerinden kimileri, onun temel ilkelerinden birini "Uluslar Meclisi"nin felsefesinde gördüklerini sanacaklardır.

32. *A.g.y.*, not 20, s. 123-124.
33. Bourel D., «La tradition savante aux Langues orientales», *L'Institution de la raison*'da, *a.g.y.*
34. Aulard A., «L'opinion publique en France et la Société des Nations»dan alıntı, *Les Origines et l'œuvre de la Société des Nations*'da, yay. haz.: Munch P., Kopenhag, Gyldendalske Boghandel-Nordisk Verlag, 1923, cilt I, s. 213.

"Yurtseverliğin evrenden başka sınırları yoktur" (Danton), bu söz XIX. yüzyılın "şovenizm" olarak adlandıracağı azgınlaşmış yurtseverlikle çatıştı. Bir yönetim aracı olarak evrensele başvurmanın kaderi, devrimci sahnede sırasıyla hâkim olan hiziplerin eyyamcılığı doğrultusunda sıklıkla değişikliğe uğradı. Birçokları Volney'in hedefine ulaşamamış projesi karşısında unutkanlığı alışkanlık haline getirecektir.

21 Nisan 1793'te Ulusal Konvansiyon önünde Robespierre (1758-1794) İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin "doğanın, barınması ve oturması için dünyayı verdiği insanlık için değil, yerkürenin bir köşesine tıkılmış bir insan varlığı sürüsü için hazırlandığını"[35] belirtecektir. 25 Aralık'ta yıldızı giderek yükselen Robespierre "vatan düşmanları" olarak Devrim'in yabancı sempatizanlarını kamuoyuna hedef gösterir: "Hiçbir şey artık federalizmin havarisine tek ve evrensel cumhuriyetin *zamansız* vaizinin benzediği kadar benzemez: Kralların dostu ve insan soyunun başsavcısı oldukça iyi anlaşırlar: Katolik fanatiğiyle ateizmi öğütleyen fanatik arasında pek çok bağ vardır. Demokrat baronlar Coblentz markilerinin kardeşleridir ve kimi kez kırmızı bereliler* düşünüldüğünden daha çok kırmızı topuklularla** sıkı fıkıdırlar."[36] Bu "özgürlük ve halk düşmanları"na, bu "hain sistemlerden sorumlu mucitler"e karşı, "hatalı olduğunda dahi yurtseverliği korumak gerekir". On üç gün sonra, Konvansiyon yabancı bir ülkede doğmuş temsilcileri ülkeden atıyordu. Diğer bir genel önlemler dizisi, bir mesleği ya da Devrim'den önce elde edilmiş bir mülkü ispatlayamayan herhangi bir kimse için dışlamayı uygun görüyordu.

"Demokrat baronlar"ın en parlak figürü, Konvansiyon'da temsilci olan ve Anacharsis (1755-1794) denilen, Jean-Baptiste Cloots'tur. "Almanya'da baron, Fransa'da yurttaş." Bastille'in alınmasıyla birlikte dünya çapında dayanışma ideallerinin Parisi'ne hızla atılan ve Clèves yakınlarından göç etmiş Belçika-Hollanda kökenli bir aileden gelmiş olan bu "Gal âşığı", ilk yazılarını bu şekilde imzalar. Bu Fransız vatandaşlığı kendisine, gerçekte diğer on yedi yabancıya, "dünyanın batıl

35. *A.g.y.*, s. 214.

* Devrimciler. (ç.n.)

** Soylular. (ç.n.)

36. Robespierre, «Rapport, au nom du Comité de salut public, sur les principes du gouvernement révolutionnaire, 25 décembre 1793», *Orateurs politiques*'te, *a.g.y.*, cilt II, s. 432-433.

inançlarını ortadan kaldırmaya güçlerini ve koruyuculuklarını adayan özgürlüğün ve evrensel kardeşliğin dostları"yla aynı zamanda,. Ulusal Meclis tarafından cumhuriyetçilerin önerisi üzerine 1792 Ağustosu'nda verildi. Bunlar arasında, altı İngiliz (birisi Jeremy Bentham), üç Amerikalı (birisi Thomas Paine), bir Anglo-Amerikalı, bir İtalyan, bir Polonyalı ve beş Alman (birisi şair ve oyun yazarı Karl Schiller) vardır. 1790'da aldığı Cloots takma adını, "İmajıma yakışıyor," diyerek seçer. İskit doğumlu, Yunan vatandaşlığını almış Anacharsis gibi o da Kuzey'den gelmiştir. Her ikisi de filozoftur. Birisi Voltaire'in, diğeri Solon'un öğrencisidir. Her ikisi de birçok ülkeyi dolaşarak formasyonlarını tamamlamışlardır. Yine ikisi, biri Paris'te, diğeri Atina'da olmak üzere yeni bir cumhuriyetin kuruluşuna şahit olmuşlardır. Nihayet Anacharsis, İskit ve Yunanistan arasında entelektüel bağ kurmayı düşleyip durur. Cloots ise geleceğin bir toplumunun temellerini atmayı düşünür ve "Fransızları olduğu kadar yabancı tüm bireyleri de birbirleriyle kaynaştırmak"[37] ister. Anacharsis ismini alarak, "insan soyunun hatibi" adını da almış olur. Bu sıfatla 1790 yılında Kurucu Meclis'in kürsüsünde otuz altı yabancıdan oluşan bir "insan soyu heyeti" adına dünyanın, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni kabul ettiğini duyurur.

Evrensel Cumhuriyet adına pek az söylev ve şiddetli eleştiri, "özgürlüğün altın çağı"nın "hayranlıklar"ını ve "sarhoşluklar"ını bu denli ifade eder. "Ne zorbaları ne de halkları istiyorum ve gerekçelerimi tartacak olan herkes benimle aynı iradeye sahip olacaktır: Coşkuyla haykırarak, insan soyunun sancağı altında sıralanacaklardır. Tek ulus, tek meclis, tek yönetici" (burada bu sözcüğün "felsefi anlamda" kullanıldığını belirtir) diye, haykırır Cloots 1792'de *La République universelle ou Adresse aux tyrannicides*'de[38] [Evrensel Cumhuriyet ya da Zorba Kıyıcılara Sesleniş]. Bu inancı her fırsatta tekrarlar.

Fransa'daki devrim, "dünya devrimi"nin başlangıcı, "değişmez aklın kehanetleri"nin gerçekleşmesidir. Rahip Saint-Pierre'in "Avrupa'nın bağlantısız güçleri"ni davet ettiği ve "barıştan çok savaşın telaffuz edildiği garip ve gülünç Kongre" başarısız oldu. "Evrensel uyumun düşmanları" olan tiranların bozgunu "insanlık ailesinin çıkarlarıy-

37. Avenel G., *Anacharsis Cloots, l'orateur du genre humain*'den alıntı, Paris, Librairie internationale A. Lacroix, Verboeckhoeven & Co., Paris, 1865, cilt I, s. 209.
38. Cloots A., *La République universelle ou Adresse aux tyrannicides*, Paris, Chez les Marchands de nouveauté, An IV de la rédemption, s. 16.

la çatışan bütün engellerin devrilmesini"[39] sağlayacaktır. Hepimizin "hırsız ve katil" olduğu bir dünya yitip gidecektir. "Dürüstlüğü öğütleyen şu adamı görüyor musunuz? Bir gazete okuyor; mutluluk gözlerinden okunuyor. Ne yazıyor mösyö? – Ah dostlarım, iyi haber! Jamaika bir depremle yerle bir olmuş ve İngilizler Barbados'ta birbirlerini boğazlıyorlar; şekerlerimiz ve kahvelerimiz güle oynaya satılacak. – Ne yani daha zengin olmak için mi ortak dostlarımızın başına gelenlere seviniyorsunuz?"[40]

Bu "evrensel vatandaşlık bilincinin gelişimi"nin sonucunu karakterize etmek için bir sözcük yeniden ortaya çıkar: "Eşitleştirme." Birkaç anlama gelebilen ve "düzey"in ancak eşitçi semboliğine dayanarak anlaşılabilen bir terim. *La République universelle*'in son cümlesi bunun anlamını şöyle belirtir: "Evrensel Egemenlik", "Tek Ulus", "İnsan Halkı" (büyük harflerle).[41] "Atmosferde hava yolculuğu bizim yüzyılımıza nasip olmuştur; denizlerin seviyesinin, ulusun, *hükümdarın* ve *insan soyunun* eşitleştirilmesi de bize aittir. [...] [Zira] özgürlük de bu dört unsur gibidir: Seviyeyi arar, birleşme eğilimindedir ve Montesquieu ne derse desin her iklime uyabilen bir bitkidir."[42] Bu tek ulus, yedi üyeli bir yürütme kurulu tarafından idare edilmiş olacaktır ve iki-üç bin temsilciden kurulu bir yasama gücüne sahip olacaktır. Ekonomi sınırsız, vergiler hafif ve mutluluk sınırsız olacaktır. Bunun imkânsız olduğu söylenemez. "Doğaya öykünelim. [...] Tüm dereler, nehirler ve denizlerin doğal olarak birbirleriyle iletişim içinde olmaları gibi; anayasalar, sınırlar, kaleler ve deniz filolarıyla bu iletişimleri durdurmak değil, yollar ve kanallar aracılığıyla zenginleştirmek bize düşer."[43] Roma'dan, Dublin'den, Petersburg'dan, Boston'dan, Batavia'dan birçok kurye ve *aviso** kabul ediyoruz. Paris'te, Londra'da, Madrid'de, Amsterdam'da bir İranlının, bir Çinlinin, bir Perulunun, bir Türkün, bir Ermeninin, bir *Cafre*'ın** açık bir şekilde davalarının savunulduğunu görüyoruz. İki yarımkürenin temsilcisi bir meclisin insanlığın daimi mut-

39. *A.g.y.*, s. 17.
40. *A.g.y.*, s. 37.
41. *A.g.y.*, s. 189.
42. *A.g.y.*, s. 167 ve 18. '
43. Cloots A., «Bases constitutionnelles de la République du genre humain», *Écrits révolutionnaires 1790-1794*, Paris, Champ libre, 1979,s. 490-491.

* Küçük savaş gemisi. (ç.n)

** *Cafre* ("kâfir"den), Güney Amerikalı siyahlara verilen ad. (y.h.n.)

luluğu için varlığını sürdürebilmesinden hâlâ bu denli şüphe duymak niçin! Dünya ile gökyüzü arasında yalnızca doğal bir engel var.

Tek ulusun bir başkenti olacak, Paris, gerçekten özgür olunan biricik şehir. Orası "insanlığın başkenti" olacak, "sınırsızca şenlenmiş, sınırsızca aydınlanmış" bir başkent. Bu unvanı hak ediyor, çünkü saltanatların evrensel sarsıntısına ilk darbeyi o vurdu. Evrensel uyum için çok önemli bir yer olan Paris, "birbirinden ayrılan tüm ışıkların birleşmeye geldiği, tüm karakterlerin bir düzene girmeye geldiği, tüm zevklerin oraya arınmaya geldiği, tüm görüşlerin insan soyunun yararında birleştiği, tüm önyargıların çöktüğü, tüm bencilliklerin un ufak olduğu"[44] dünyanın bir köşesidir. Jakobencilikle müttefik bir kozmopolit olarak çelişik bir durumda olan Cloots bir taraftan iktidarın dallardan değil kökten başlaması gerektiğinde ısrar eder – şehrin adamı Fransa'nın adamı, Fransa'nın adamı evrenin adamı, "tüm kürenin vatandaşları" olacaktır; diğer taraftan, geleceğin büyük kent merkezlerine övgüler düzer: "Tek başına kalmış insanlar yaratıklardır, bir araya gelmiş insanlar ise kutsal varlıklardır. Sağa sola dağılmış on bin küçük şehir felsefe ve bilimler adına neredeyse hiçbir şeydir. Bunları birleştirin, sonuç sizi şaşırtacaktır."[45] Kalabalıklar kalabalığı cezp eder, ıssızlıklar insanları iğrendirir.

La République universelle'in kapağında, yayımlandığı yer olarak, "Paris! Fransa! Evren!" gösterilir ve tarih olaraksa, "İnsanlığın Kurtuluşu'nun IV. yılı." Tam bir sembol. "Hıristiyanlıktan kurtarma" kampanyası konusunda Robespierre ile takışan ateist Cloots, kilisenin diliyle konuşur. Paris, "aklın Vatikanı"dır. İnsan soyu, "Tanrı Halk"tır. "İlkelerimizin Katolik niteliği tüm insanların kulağını çınlatmalıdır." "*Fransız* ve *evrensel* adları, *Hıristiyan* ve *Katolik* adlarından daha uygun bir şekilde eşanlamlı olacaktır."[46] Evrensel Cumhuriyet, Katolik Kilisesi'nin, ökümenik konsillerin, azizler topluluğunun, hakikatin ve dogmanın yerini alacaktır. Sembollerin bu şekilde saptırılmasının bozguncu gücü öylesine etkilidir ki, karşıdevrim ideologlarının cephesinde, Tanrıya, Eski Rejim'i değil, dine dönüşü onaylayan ve bu yüzden gerçekten teokratik olan yeni bir rejim kurulması için yakarılır. Böylece, "birlik" kelimesinin bayağılaşması karşısında Joseph de Maistre

44. Cloots A., *La République universelle, a.g.y.*, s. 44-45.
45. *A.g.y.*, s. 55.
46. Cloots A., «Bases constitutionnelles de la République du genre humain», *a.g.y.*, s. 481.

(1753-1821) Kilise Babaları'nın büyük geleneğine dayanarak "komünyonun evrensel içgüdüsü"nü ("Tanrı her şeyde herkesle olacak") seferber eder. Aziz Paulus'un Efeslilere yazdığı mektuptan yapılan alıntıda olduğu gibi: "Tüm insanlar, İsa'nın başı olduğu bir vücut oluşturmak için hep beraber çoğalmak zorundadır. Zira bizler ancak Tanrı sevgisiyle oluşan ve *inşa edilen* bu tek vücudun üyeleriyiz ve bu üyeler önderlerinden tini, yaşamı, çoğalmayı talep ederler, bunları bir araya getiren bağlantı ve iletişimler yoluyla ve bunların her birine özgü olan ölçüyü göz önüne alarak."[47] Bilimi bir tür tekele dönüştüren ve "insanları yönetmek" savında olan, "*bilginler* denilen çok sayıdaki askeri grup" Tanrının yurdunu zapt etmekten başka bir şey yapmaz. Dahası Maistre de Aziz Paulus ile aynı meşhur sözü dile getirir: "Bilim şişinir ama Tanrı sevgisi yüceltir." Zira, "kendine indirgenmiş bilim birleştirmek yerine böler ve onun tüm yapıları ancak görünümlerden ibarettir."[48] Biraz daha ileride: "Bilimin asası, Hıristiyan olduğundan yalnızca Avrupa'ya aittir. İşe Tanrıbilimle başlandığından bu yüksek uygarlık ve bilim noktasına ancak o ulaşmıştır; çünkü tüm üniversiteler önce Tanrıbilim okullarıydılar ve yine çünkü bu *ilahi özne* üzerine aşılanmış tüm bilimler sonsuz bir bitki örtüsü tarafından Tanrısal bir özsuyu ortaya çıkardılar. Avrupalı ruhunun bu uzun hazırlığının kaçınılmaz gerekliliği, modern hatiplerin gözünden tümüyle kaçmış olan temel bir hakikattir."[49]

12 Aralık 1793'te Robespierre, en şiddetli konuşmasını Jakobenlerin kulübünden atılışıyla sonuçlanan insan soyunun hatibine [Anacharsis] karşı gerçekleştirir. "Bir Alman barona yurtsever olarak bakabilir miyiz? Yurttaşlar, Fransızlardan daha yurtsever görünmek isteyen yabancılara karşı daha dikkatli olalım. Cloots, hayatını düşmanlarımızla, ajanlarla ve yabancı güçlerin casuslarıyla geçiriyorsun; onlar gibi sen de kollanması gereken bir hainsin. [...] Cloots, seni federalizm taraftarlarını çoğaltmakla suçluyorum. İpe sapa gelmez fikirleri, evrensel bir cumhuriyet hakkında konuşma ısrarı, fetih azgınlığını esinlemekteki inatçılığı, tumturaklı sözler ve Brissot ve Lanjuinais'nin baştan çıkarıcı yazılarıyla aynı etkiyi yaratıyordu. Mösyö Cloots nasıl Cumhuriyet'in birliğiyle, Fransa'nın çıkarlarıyla ilgilenebiliyordu? Fransız

47. Maistre (de) J., *Les Soirées de Saint-Pétersbourg, Œuvres complètes*'te, Lyon, Librairie générale catholique et classique, 1892, cilt V, s. 216.
48. *A.g.y.*, s. 173.
49. *A.g.y.*, s. 186.

yurttaşı unvanını küçümseyerek, yalnızca dünya yurttaşı olmak istiyordu. [...] Paris entrikacılarla, İngilizler, Avusturyalılarla dolup taşıyor; Frederik'in ajanlarıyla beraber bizim aramızda bulunuyorlar... Cloots Prusyalıdır... Size onun politik hayatını anlattım... Kararınızı veriniz."[50] Marat ona, "Berlinli muhbir," dediğinde pek de sevecen değildir. Devrimlerin tarihi, daha düne kadar eserini öven eski dava arkadaşları tarafından başlatılan bir karalama kampanyasından sonra kendini savunamadan, maruz kaldığı bu gülünç dava senaryosunun yinelenip durduğunu görecektir. Konjonktürel gerçeklikte Robespierre tamamen basit bir şekilde Fransa'yı merkez olarak almak, Avusturyalılar ve Prusyalılarla birlikte barışı imzalamaya çabalayarak "devrimi ulusallaştırmak" ister. Belçikalı cumhuriyetçileri ve Paris'e göç eden Batavları* destekleyen Cloots, tiranları devirmiş olmadan önce devrimci savaşın tamamen durdurulmasına karşıdır. Oysaki devrimci süreç sırasında, Cloots federalist/Jirondenlerin, Condorcet ve Paine'in tezlerine karşı en ufak bir sempati duymaz. Onların önerdikleri politik ortaklık oluşumuna karşı çıkar; çünkü bu oluşum "dünyanın bölünmesini" ve "Tanrı Halk"ın parçalanışını devam ettirir. "18 Şubat 1793'te bir anayasa planı hazırlamak amacıyla Jakobenler tarafından oluşturulmuş komitenin üyesi olarak şöyle yazar: Egemenlik her şeyden önce tüm insan soyunda bulunur; o, tek, bölünmez, zamanaşımından etkilenmez, değişmez, koparılıp alınmaz, ölümsüz, sınırsız, mutlak ve sonsuz güce sahiptir; sonuç olarak iki halk egemen olamayacaktır. Zira, bir araya geldiklerinde geriye artık bölünmez tek bir egemen kalır; o halde hiçbir kısmi birliktelik, hiçbir birey egemenliği kendine mal edemez. [...] İnsan soyu, hiçbir yerde hiçbir dayanak bulmak durumunda değildir; istediği gibi hareket eder, hiçbir ortaklığı kabul etmez. Bu temel anlaşma, bu sonsuz koşul egemenliğin tek özelliğidir. İnsan soyundan başka bir egemen kabul etmek, çözülmesi imkânsız olanı kabul etmek ve matematik ispatları reddetmek demektir. Dünyamız üzerinde iki egemen çelişki anlamına gelir."[51] Evrensel Cumhuriyet, "Birleşik Bireyler Cumhuriyeti"dir.

---

50. Robespierre, «Discours à la Société des Jacobins, séance extraordinaire du 12 décembre 1793», «Annexe», Cloots A., *Écrits révolutionnaires*'de, *a.g.y.*, s. 653-655.

* Batav: 1795 ile 1806 arasında Fransız işgali altındaki Hollanda'ya verilen ad. (y.h.n.)

51. Cloots A., «Bases constitutionnelles de la République du genre humain»,

Buna çok inandığı için Cloots 1793 yılında 27'yi 28 Aralık'a bağlayan gece yakalandı ve bir sonraki yıl mart ayında Hebertistlerle birlikte giyotine gönderildi. Jean-Baptiste Cloots, Anacharsis adını alırken şu yorumu eklemişti: "Burada benzerliği kesmek gerekecek çünkü İskit kendi memleketine yeniden döndüğünde vatandaşlarının aptal inançları yerine daha akılcı bir kültü, Kibele kültünü yerleştirmek istemesinden dolayı cinayete kurban gider... Ben, modern Anacharsis'in benzer bir ölüm yaşamayacağını iddia ederim... Matbaa sayesinde faaliyetlerimi uzaktan sürdürüyorum; ve daima dünyanın başkentinde [Paris] kalacağımdan, kendimi doğaya adamış olduğumdan burada öldürülme tehlikesine maruz kalmayacağım."[52] Jakobenler kulübünden arkadaşlarıyla birlikte "insan soyu cumhuriyetinin anayasal temelleri"ni hazırlayan Cloots 1793 Şubatı'nda şöyle yazmış: "Yabancı! Kullanımını vahşi sürülere bıraktığımız, yüzümüzü kızartan bu barbar sözcük, uygar insanların sabanı tarafından fazla çaba harcamadan ortadan kaldırılacak deyim."[53]

Latin Amerika edebiyatı, insan soyunun hatibini Devrim'in Fransız vakanüvislerinden daha çok anacaktır. Ölümünden yaklaşık yüz altmış yıl sonra Cloots, Arjantinli yazar J. Luis Borges'in *Le Congrès*'sini esinleyecektir. Bu hikâyenin başkişisi Montevideo'lu çiftçi Don Alejandro Glencoe, tüm ulusların tüm insanlarını temsil edecek bir "Dünya Kongresi" hazırlamaya giriştiğinde "Us Tanrıçası'nın inananı" üzerine "Carlyle'ın ateşli sayfaları"ndan birini okumasıyla oldukça heyecanlanmıştır. Dünyayı bir araya getirecek bir organizasyon yaratmak kolay değildir. Yoğun bir mektup, hatta telgraf trafiğine tanık oluruz. Peru, Danimarka ve Hindistan'dan katılımlar gerçekleşir. Bir Bolivyalı, ülkesinin, tüm deniz girişlerinden mahrum olduğunu belirtir; ona göre, bu üzüntü verici eksiklik, ilk oturumlardan birinin konusunu oluşturmalıdır. Parlak bir zekâya sahip olan Twirl, Kongre'nin her şeyden önce felsefi bir düzen problemi ortaya koyduğunu gözlemler. Bütün insanları temsil eden bir meclisin temellerini atmak, Platoncu ön örneklerin tam sayısını belirleme çabasıyla aynı anlama gelirdi; bu, yüzyıllardan bu yana tüm dünyanın düşünürlerini kararsız bırakan bir bilmecedir. Çok uzaklara gitmeksizin, Don Alejandro Glencoe'nin yalnızca toprak sahiplerini değil, Uruguaylıları, hatta büyük öncüleri ya

52. Avenel G., *Anacharsis Cloots, a.g.y.*, cilt I, s. 209-210.
53. Cloots A., «Bases constitutionnelles de la République du genre humain», *a.g.y.*, s. 490.

da kızıl sakallı insanları ve bir koltukta oturan herkesi temsil edebileceğine dikkat çekmek gerekir. Nora Erfjord Norveçliydi, sekreterleri mi, Norveçli kadınları mı, yoksa yalnızca bütün güzel kadınları mı temsil etmekteydi? Bütün mühendisleri, hatta Yeni Zelanda'dakileri temsil etmek için bir mühendis yetecek miydi?"[54] Bir Dünya Kongresi yaratmak düşüncesi başarısız olur. Üyelerini bir araya getirdikten sonra, Don Alejandro bu imkânsız girişimin son tanığı olan kocaman bir belge yığınını ateşe verir.

Anacharsis Cloots'la, Kübalı yazar Alejandro Carpentier'in *El Siglo de las Luces* [Aydınlanmacıların Yüzyılı] romanında karşılaşırız. Sömürge dönemi İbero-Amerika kıtasında devrimi Paris'ten hazırlayan İspanyollar, insan soyunun temsilcisi olarak Kurucu Meclis'in nezdinde Evrensel Cumhuriyet'in havariliğine dahil edilmediklerinden ve bu "unutulmaz seremoni" için milli kostümler içindeki "İngiliz, Sicilyalı, Hollandalı, Rus, Polonyalı, Moğol, Türk, Afgan ve Keldani kortejinde kendi gruplarında hiçbir İspanyol olmamasından" ve "boyunduruk ve despotizmin zincirleri altında ezilen ülkeyi gerektiği gibi temsil etmek için" önemsiz bir kişiyi seçmekle yetindiklerinden dolayı yakınırlar.

F. KANT VE KOZMOPOLİTİK

Rahip Sieyès Kantçı doktrine, "Devrim'in bir tamamlayıcısı" olarak bakıyordu ama Immanuel Kant (1724-1804) bu yargıyı asla yorumlamak istemedi. Prusya'dan hiç ayrılmamış, Fransız Devrimi'ne "dışarıdan bakan" bu yaşlı filozof, kendi deyişiyle, "Devrim'e coşkuya varan sempati dileklerini" sunar ve *Zum ewigen Frieden Ein Philosophischer Entwurf* (1795) [Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme] ve *Hukuk Doktrini* (1796) eserlerini gün ışığına yayımlayarak savaş ve barış üzerine dönemin aydınlar tartışmasına katılır.

Barış durumu bir doğa durumu değildir; asıl doğa durumu, daimi ve evrensel savaştır. İnsan doğasının kötülüğü ve düşmanca niyetlerin çelişkisi insanlar ve halklar arasındaki ilişkilerde daima kendini gösterir. Gerçekleştirilemez ama en yüksek hedef olan daimi barış zorlayıcı bir yasadır, bir eylem özdeyişidir: "Ahlâki açıdan pratik akıl kesin bir

54. Borges J.L., «Le Congrès», *Le Livre de sable*'da, Paris, Folio/Gallimard, 1978, s. 37.

şekilde bize şu vetoyu bildirir: Hiçbir şekilde savaş olmamalı."[55] Bu, insanların ahlâki bir ıslaha tabi tutulma problemi değildir. Söz konusu olan, eğilimleri yoluyla karşılıklı olarak birbirlerini buna nasıl zorlayabileceklerini bilmektir. Bu bir insanseverlik problemi de değildir, ama hukuk problemidir. O halde onu "oluşturmak" gerekir. Her hukuk oluşumu üç tip hukuka uygun olmak zorundadır: Yurttaşlık hukuku (*jus civitatis*), devletler hukuku (*jus gentium*) ve kozmopolitik hukuk (*jus cosmopoliticum*).[56]

İlki, bir "cumhuriyetçi idare biçimi", bir toplumun (insanlar olarak) üyelerinin özgürlüğü, tek bir ortak yasama mevzuatına (birey olarak) herkesin bağlılığı ve eşitliği (vatandaşlar olarak) ilkeleri üzerine kurulmuş temsili bir biçim sağlar. Devletler hukuku bir "özgür devletler federalizmi"ne dayanmalıdır. Grotius ve takipçileri üye devletleri dış ortak yasal bir zorlamaya tabi kılma yolları aramadan, ancak "bir savaş saldırısını haklı göstermeye" yarayan yasaların hazırlanmasından başka bir şey yapmadılar. Bu, bir "hukuksal topluluğun" kurulabildiği ilişkiler tipi üzerinde yükselmez. Gerekli olan, bir "barış ittifakı", bir "halklar ittifakı"nın (*Völkerbund*) var olabilmesidir. Tüm halkları tek bir halkta birleştirecek hükümetler üstü bir devlet olarak algılanan "Dünya Cumhuriyeti"nin tersine, bu ittifak herkesin bağımsızlığını ve özgürlüğünü koruyacaktı. Bu halklar topluluğu devinime açık olacaktı. Bazen yönetici bir önder olmaksızın, başsız, bazen de insanlığın en ilerlemiş bireylerinin bir araya geldiği bir merkezle birlikte (Kant, bağlı olan diğer devletlerin konfederasyonu için ilgi merkezi olan Fransız Devrimi'ni düşünür). Her durumda, merkez daima kayabilir, taşmış ya da terk edilmiş olabilir. Birleşmek amacıyla harekete geçen Rahip Saint-Pierre'in iradeci projesine karşın, ittifak, ağlar halindeki organizasyon biçimini, yavaş yavaş dünyayı saracak kadar yayılacak ve savaşçı eğilimi engellemeyi başaracak muhtelif ilişkiler biçiminin yerine koyar. *Zum ewigen Frieden*'in Fransızca baskısının önsözünde Françoise Proust, "hem kesin olarak: Şimdi ve hemen, hem de her noktada: Dünya üzerinde nerede olursa olsun oluşabilir, beklenmedik bir biçimde yabancı ve bilinmeyen halkları kendi aralarında bağlayabilir ve bir araya getirebilir"[57] bir ittifak söz konusudur diye belirtir. Her halk için

55. Kant I., *Doctrine du droit*, Paris, Vrin, 1971.
56. Kant I., «Vers la Paix perpétuelle», *Vers la Paix perpétuelle. Que signifie s'orienter dans la pensée ? Qu 'est-ce que les Lumières?*de, Paris, Garnier-Flammarion, 1991, s. 83-97.
57. Proust F., «Introduction», *a.g.y.*'ta, s. 37.

önemli olan, kendisine birlikler kurmayı öneren olasılıkları sezmektir. Nihayet, kozmopolitik hukuk bireyler ve devletler nezdinde gerekli olan hukuktur. Nihayet, kozmopolitik hukuk, karşılıklı dış etki bağıntıları içinde birey ve devletlerin "İnsanların Evrensel Devleti"nin yurttaşları olarak görülmeleri gerektiği ölçüde zorunluluk gösteren bir hukuktur. Bu yazılı olmayan yasanın kaçınılmaz tamamlayıcısı –yurttaşlık hukukunun olduğu kadar devletler hukukunun da– "evrensel konukseverliğin (*hospitalitas*) şartları"na kefil olur. Bu, yabancı için bir yabancı olarak görülmemenin hukukunu, yani bir "ziyaret hukuku"nu uygulamak demektir. İnsan soyunun ortak malı olan dünya yüzeyinden yararlanma hukukudur. "Yabancı sevmez" tutumlarıyla "uygar devletler ve özellikle dünyanın bize ait tarafındaki tüccar devletler tarafından ihlal edilen bu haktır, halbuki insanlık tarihinin başlangıcında farklı halklar arasındaki ticaret ve "ticaret ruhu" bir ilk barış ilişkisini, ardından da bir uzlaşma ilişkisini kurmaya neden olmuştu. Böylece her toplumu erken ya da geç saran "ticaret ruhu savaşla bağdaşmaz". "Parasal güç"ün etkisi devletleri barış yönünde çalışmaya mecbur bırakır. Bu da, "doğanın, bizzat insan eğilimlerinin birbirlerine eklenmesi aracılığıyla daimi barışı güvence altına alması" demektir.

Haksızlıkla beslenen şiddet uygulamalarına rağmen kozmopolitik hukuk vicdanlarda kendine bir yol açtı. "Dünya halkları tarafından oluşturulmuş topluluk bütünüyle yayıldığı için, dünyanın *herhangi bir* yerinde hukuka yapılan bir saldırının, dünyanın her yerinde herkesçe hissedildiği noktaya gelindi."[58] Bu barışçı yapının temelinde, "aşkın bir prensip" yatar: "Kamuya açıklığın biçimi" olmaksızın hukuk olmaz. Kant'ın daha 1784'te, *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht*'te [Dünya Vatandaşlığı Amacına Yönelik Bir Genel Tarih Düşüncesi] kullandığı terimlerle ifade edilecek olursa, büyüğünden küçüğüne kadar her devletin, güvenliğinin ve haklarının "üye devletlerin ortak gücü ve ortak mevzuatının gereği alınmış kararlar" yoluyla garanti altına alındığını gördüğü bu "büyük Uluslar Topluluğu" (*Foedus Amphictyonum*), adalet gibi hukukun da "kamuoyu önünde tecelli" etmesini öngörür: "Başka insanların hukukuyla ilgili olan her eylem veya onun özü kamuoyuna açık olmaya uygun değilse, hukuka ait değildir."[59] Evrensel hukuku uygulayan uluslararası sivil bir toplumun inşası, insanların elinden "düşüncelerini kamuoyuna iletmek

58. Kant I., «Vers la Paix perpétuelle», *a.g.y.*, s. 96-97.
59. *A.g.y.*, s. 124-25.

özgürlüğü"nü almamak şartına bağlıdır. Zira bu, "düşünme özgürlüğü"nü de ortadan kaldırmak demektir."[60] Devrim, Kant'ın, "insanın bizzat kendisinin sorumlu olduğu vesayet durumunun dışına çıkması" şeklinde tanımladığı ve adeta bir doğaya dönüşmüş Aydınlanma'nın çocuğudur. Vatandaşlar kavrayış yetileriyle, kendi akıllarını herkesin önünde kullanarak birbirlerini aydınlatır ve "mevzuatın en iyi yazımı hakkında herkesin önünde fikirlerini –bu fikirler uygulanmakta olan mevzuatın açık bir eleştirisini barındırsa da– açıklamak" olanağına sahiplerdir.[61]

1789'da Kant'ın *jus communicationis*'in geleneğinden yararlanarak biçimlediği devletler hukuku, ulus-devletler arasındaki politik ilişkileri belirlemek amacıyla yeni bir terimle zenginleşti. *Jus gentium* deyiminin İngilizce çevirisinden (*Law of Nations*) hoşnut olmayan –ona göre bu, iç ya da sınırlı tüzebilimle ilgili bir hukuktu– Jeremy Bentham (1748-1832) "A Plan for an Universal and Perpetual Peace"e [Evrensel ve Kalıcı Barış İçin Plan] "uluslararası" sözcüğünü yerleştirdi. Bu plan bir Avrupa parlamentosu kurulmasını, askeri güç iodirimini ve sömürgelerin özgürleşmesini önerir.[62] Güney Amerika sömürgelerinin özgürlük hareketi bir kez tetiklendikten sonra, en son noktada, yararcı felsefeciyi, Alexander von Humbolt'la aynı unvanı paylaşan *Libertador* Simon Bolivar'ın en yakın muhatabı yapacaktır. "Uluslararası" terimi eşi benzeri görülmemiş bir şekilde dilsel bir yayılmaya aday olsa da, "hukuk" ve "yasa" kavramları için aynı şey söz konusu olmayacaktır. Diğer Batı dillerinin büyük bir bölümü *jus* ve *lex* arasındaki ayrıma bağlı kalırken İngiliz dili her iki terimi *law* sözcüğünde birleştirmeye devam edecektir. İletişimin temel hukukunun evrensel değerini yerleştirme hevesinde olan yargısal kurallar hakkında bir uzlaşmanın olmayışı çok garip bir çelişkidir!

Kant Fransız Devrimi'ne bu kadar sempati duyarken Alman düşünürlerinin pek çoğu için bu devrim, Akıl'ın prensiplerinden çıkarılmış bir politikanın sınırlarını çizer. 1789 yılı, bu düşünürlerin pratik değerlerini test etmek ve aynı zamanda Büyük II. Frederik (1712-1786) tarafından *Aufklärung*'un sancağı altında yönetilen Prusya Devleti'nin modernleştirici reformlarının bilançosunu gerçekleştirmek açısından

60. Kant I., «Que signifie s'orienter dans la pensée ?», *a.g.y.*, s. 69.
61. Kant I., «Qu'est-ce que les Lumières?», *a.g.y.*'ta, s. 43 ve 50.
62. Bentham J., «A Plan for an Universal and Perpetual Peace» (Essay IV), *Principles of International Law in Bentham Works, now first collected under the superintendance of his executor*'da, Edinburgh, John Bowring, 1839, cilt II.

bir fırsattır. Hedef, soyutlama ve genelliğe eğilimi olanla örtüşen "Fransız anlayışı"dır. 1774'ten itibaren, milliyetçi Johann Gottfried Herder (1744-1803) *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*'te [İnsan Türünün Gelişimine İlişkin Bir Tarih Felsefesi Daha] onu böylece belirleyip tanımlamıştı. Bu eleştiri, politik deneyimin karmaşıklığı adına "devrimci akılcılık"la çatışanları yeniden etkinleştirir. Kant her ne kadar evrensel taşıyıcı olarak Fransız "uygarlığı" ile baştan çıkmış olsa da, Alman ruhunun özü *Kultur*'un savunucusu Herder, dogmatik bulduğu bu evrensel anlayışı reddeder. Buna karşılık, dili, ırkı ve kültürüyle tanımlanmış her halka özgü olan bir ruhun, ulusal ruhun (*Volksgeist*) zenginliğini yüceltir. Kültürel bir topluluğun kişiliğinin temeli olan dil, yabancı katkılarından kurtulmuş olmalıdır. Aydınlanmacıların yıkılması gereken düşman ilan ettikleri "önyargılar", Herder için, "halkları kendi merkezine taşıyan, onları kendi köklerine daha sağlamca yeniden bağlayan, kendi karakterlerine göre onları daha zengin, daha güçlü ve böylelikle eğilimlerinde ve amaçlarında daha mutlu kılan" şey demektir.[63] "Önyargılar"ın övgüsünü yaparak Herder, pozitif kavramı ileri sürüyordu. Bu kavramı, değişik ifadeleri olan ve en iyi topluma doğru yol alan bir hümanizm perspektifi içine yerleştiriyordu. Tartışmalı olduğu kadar aşırı olan kendine mal etmeler, dışlama ve ırkçılık doktrinlerinin temelini oluşturacaktır.

G. TARİHİN SONU MU?

1822 ile 1831 yılları arasında Berlin Üniversitesi'nde verdiği dersleri içeren, *Die Philosophie der Wettgeschichte* [Dünya Tarihi Felsefesi] adlı eserinde G.W.F. Hegel (1770-1831), Hıristiyan teolojisinden sapan Fransız Devrimi'nin neden ve nasıl "evrensel bir tarihi önem" kazandığını öğretecektir: "Güneş gökte olduğundan ve gezegenler de onun etrafında döndüğünden beri baş aşağı duran insan görülmemişti; bu, kendisini fikir üstünde temellendirip, o fikre göre gerçeği kurmak demektir. Genelde zekâ olmak üzere dünyayı aklın yönettiğini ilk kez Yunanlı Anaksagoras söylemişti; ama insan, düşüncenin, tinsel gerçekliği yönetmek zorunda olduğunu ancak şimdi anlayabilmiştir. O halde bu çok güzel bir gün doğumuydu. Düşünen tüm yaratıklar bu çağı yü-

63. Herder G., *Une autre philosophie de l'histoire*, Paris, Aubier-Montaigne, 1964, s. 185.

celttiler. Bu zamanlarda soylu bir heyecan hüküm sürdü, tinin coşkunluğu dünyayı titretti, ilahi olanın dünya ile gerçek anlamda barışmasına yalnızca bu zamanda erişilmişti sanki."[64] Vatandaşların hakları ile ödevlerinin dengesi sayesinde özel çıkar ve evrensel çıkarın kaynaşması olan akılcı devleti doğurarak "genel değer"i tahta çıkardığından, bu olay "evrensel tarihin akılcı"[65] ve tarihin de "evrensel tinin vazgeçilmezi, rasyonel ilerleme" olduğunu doğrular. Tinin evrimi adına önemli bir dönemi oluşturan şey, yalnızca tarihsel olduğu için ve özgürlük kavramından yola çıkarak, evrensel bir ilkeyi, yani politik bir örgütü ve ahlâki bir eseri, yani devleti üreten bu niteleme hakkına ancak halk ve kültür sahip olmuştur. Tinin kendi bilincine doğru kademeli ilerleyişi olarak ele alınmış dünya tarihinin bu idealist şemasının prizması altında, evrensel tarih, doğudan batıya yol alır. Eğer güneş doğudan doğuyorsa, eğer Asya bu hikâyenin başlangıç noktasıysa, "Avrupa gerçekten de son duraktır." Dünyanın yazgılarının gerçekleştiği ayrıcalıklı toprak Avrupa, "evrensel tarihin sonu", "zaman içinde tinin dışavurumu"nun bu uzun ilerleyişinin vardığı nokta, "Tinin Büyük Günü"nün gerçekleştiği yerdir.

Coğrafi ya da bugün çevresel diyebileceğimiz gerekirciliğin arka planı üstünde Hegel, derslerinde, "evrenin tininin yurdu"nun doğduğu bu coğrafi-kültürel alana ait olmayan halkların ve uygarlıkların yörüngesini yeniden çizer. Soğuk ve sıcak, zihnin kendine bir dünya oluşturmasına izin veren çok etkili güçlerdir. Bu da evrensel tarihin gerçek sahnesinin ılıman iklim bölgesinde, başka bir deyişle en dengeli bölgede kurulabilmesini izah eder. Doğanın daha yumuşak olduğu bölge "farklılıkları harmanlar", geçişleri sağlar ve Afrika'da ve Asya'da gözlemlenen topraksal zıtlıklara hiç bağlı değildir. Yapısı gereği Afrika, "gecenin kara rengine bürünmüş olmaya" indirgenmiştir: "Sonuç olarak Afrika ismi altında anladığımız, hiç tarih olmayan ve hiçbir zaman da doğmayandır."[66] Çocuk-halklarda ilkel erdemler yoktur. Avrupalılar tarafından Amerika'da satılan siyah kölelerin kaderi, ahlâki duyguların olmayışının mutlak bir köleliği var ettiği bu kıtanın sakinlerinin kaderinden daha imrenilecek bir durumdur: "Kölelik kendi içinde ve kendisi için adaletsizliktir, zira insan olmak özgürlük demektir, ama bunun

64. Hegel G.W.F., *Leçons sur la philosophie de l'histoire*, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1987, s. 340.
65. *A.g.y.*, s. 23.
66. *A.g.y.*, s. 80.

için öncelikle olgun olmak gerekir. Şu halde köleliğin kademeli olarak ortadan kalkması, ani olarak yok edilebilmesinden daha uygun ve daha doğru bir şeydir."[67] Eski Asya imparatorluklarına gelince, onların "kaçınılmaz almyazısı, Avrupalılara boyun eğmek"tir. Hegel, Hindistan'da çoktan gerçekleşmiş bu boyun eğmenin bir gün Çin'in hissesine de düşeceğini ileri sürer. Yeni Dünya, o, "geleceğin ülkesi"dir. Bu sıfatla evrensel tarihi ilgilendirmez, zira bu sonuncusu yalnızca "olmuş ve şu anda olan"la ilintilidir."[68]

Hegelci şeylerin düzenini tersine çevirecek ve "insanı ayakları üzerine yeniden oturtacak" ilk isim, Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825) olmuştur. 1 Aralık 1950'de Collège de France'ta modern uygarlık tarihi konusunda verdiği açılış dersinde, Fernand Braudel'in göstereceği gibi, "büyük felaketler ille de yapıcı değillerdir, kuşkusuz onlar gerçek devrimlerin yanılmaz habercileri ve daima evreni düşünme, daha doğrusu yeniden düşünme zorunluluğuna her zaman yönelten bir uyarıdır. Yıllar boyunca dünyanın tüm dramatik tarihini gerçekleştiren büyük Fransız Devrimi'nin çalkantısından, Saint-Simon'un, sonra onun düşman öğrencileri Auguste Comte, Proudhon ve Karl Marx'ın -ki sıraları geldikçe insanların zihinlerini ve düşüncelerini meşgul etmekten vazgeçmediler– düşüncesi doğar... Tek ve basit akışlı bir toplumsal zaman yoktur, ama bin bir çeşit yavaşlığı ve hızlılığı olan toplumsal bir zaman vardır."[69] Genç Marx, ilkin kendisinin katıldığı genç Hegelcilerin çevresiyle ilişkisini keserek, 1845'ten itibaren *Thesen über Feuerbach* [Feuerbach Üzerine Tezler] ve *Die deutsche Ideologie*'nin [Alman İdeolojisi] yayımlanışıyla birlikte, "Bilinci belirleyen hayattır, yoksa hayatı belirleyen bilinç değildir," düşüncesinden anlamayan Hegelci felsefi soyutlamanın en köklü ve en etkili eleştirisini yapmaya girişecektir. Artık teorik olmayan, pratik bir evrensellik tanımına, düşüncelerine evrenselliğin biçimini vermeye ve kendi sınıf egemenliğini meşru kılmak için onları tek makuller olarak göstermeye zorlanmış bir kesiminkilerin değil, bütün insanlığın çıkarlarını savunabilecek toplumun bir sınıfı tarafından temsil edilen "somut bir evrensel"in tanımına doğru ilk adım.

---

67. *A.g.y.*, s. 79.
68. *A.g.y.*, s. 71-72.
69. Braudel F., «Les responsabilités de l'histoire», *Cahiers internationaux de sociologie*, cilt X, 1951, s. 4 ve 11.

IV
Yerküreyi fethetme sürecinde pozitif akıl

"Endüstriyel rejim, insan soyunun kesin organizasyonu olacak." Devrim'den hemen sonra Saint-Simon bu sözü her fırsatta yineledi. Batıl inançlara ve feodal düzenin boşinançlarına karşı Aydınlanma'nın bilimsel isyanı döneminde tamamen geçerli sayılmış olan "negatif fikirler" yeni bir kurumsallaşmanın söz konusu olduğu dönemde yetersiz kaldılar. "Pozitif fikirler" bilgilerin yeni bir hiyerarşisini, yeni bir *Encyclopédie*'yi oluşturmak zorunda kalırlar. XIX. yüzyılın başlıca görevi, toplumların kaçınılmaz reformuna uygulanabilir olan, gözlemlenebilir olgulardan hareket ederek inşa edilmiş yararlı bir organik bilgi oluşturmak olacaktır. Zira yeni düzenin kaidesi olarak endüstrinin atılımına bağlı bilimsel çalışmaların ön planda geldiği tek bir sistem, toplumsal ilişkinin yeniden örgütlenişini garanti edecektir. Doğası ge-

reği bu evrim, tek bir toplumun sınırlarına kapanıp kalmayacak, ulusal egoizmlere karşı duran kaçınılmaz bir boyut kazanacaktır. Ama endüstriyel sistem dünyayı sarmada- önce, konfederatif bir birlik içinde Avrupa toplumlarının yeniden örgütlenişine canla başla girişilmesi gerekecektir. Dönem, kozmopolitizme açılır.

Endüstri ve bilim aracılığıyla toplumsal örgütlenmeye dayanan kesin biçimini almamış ilk sosyolojik doktrinden Saint-Simoncu Kilise'nin, "yerküreyi kucaklama" rüyası gören iletişimsel bir tekno-ütopya içerisinde en şiddetli noktasına kadar sürdürdüğü ağın gerekirci bir düşüncesi su yüzüne çıkar. Diğer taraftan, pozitif felsefenin temellerini oturttuktan sonra Auguste Comte evrenin bütününe yayılması amacıyla işe bir "Batı Cumhuriyeti"nin yaratılması ile başlamak zorunda olan insanlığın geniş bir yeniden organizasyon planını tahayyül eder. Sloganı, "Düzen ve İlerleme" –Öteki için yaşamak– olan bu yeni evrensel dinin bilginleri "rahipler"dir.

A. SAINT-SIMON VE BÜYÜK AVRUPA POLİTİK BİRLİĞİ

"Şüphesiz, tüm Avrupa halklarının ulusal çıkarlara inmeden önce, genel çıkar noktalarını saptamak gerektiğini hissedecekleri bir zaman gelecektir. Böylece kötülükler azalmaya başlayacak, karışıklıklar yatışacak, savaşlar yok olacaktır. Durmaksızın bu noktaya yöneliriz, insan ırkının seyrinin bizi götürdüğü yer orasıdır. [...] Şairlerin imgelemi, altın çağı, ilk zamanların bilgisizliği ile bayağılığı arasında kalmış insan türünün ortaya çıktığı yere yerleştirdi: Aslında oraya demir çağını yerleştirmek daha iyi olacaktı. İnsan soyunun altın çağı arkamızda değil, önümüzde, toplumsal düzenin mükemmeliyetindedir. Babalarımız bunu hiç görmediler ama, çocuklarımız bir gün görecekler: Onların yolunu açmak bize düşer."[1]

Bunlar, *Avrupa Toplumunun Yeniden Örgütlenişi ya da Gerekliliği ve Her Bir Ülkenin Ulusal Bağımsızlığını Koruyarak Tek Bir Politik Birlikte Avrupa Halklarını Bir Araya Getirme Yolları* başlığı altında 1814 Ekimi'nde basının çıkardığı 8 yapraklık formalı 112 sayfalık bir

1. Saint-Simon, C.H., *De la réorganisation de la Société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples de l'Europe en un seul corps politique en conservant à chacun son indépendance nationale*, Paris, Les Presses françaises, 1925, s. 96 (ilk yayımlandığı yer A. Egron, Paris, 1814).

kitapçığın iki sonuç paragrafıdır. Metin, "Fransa ve İngiltere parlamentoları"na gönderilmiştir ve bu vesileyle 1789'da terk ettiği soylulara has sanlarını yeniden alan Claude Henri de Saint-Simon'un (1760-1825) ve tarih öğretmeni olan "öğrenci"si Augustin Thierry'nin imzalarını taşır. Bu yayın basına tanınmış kısa dönemli serbestlikten yararlanmıştır. Bir sonraki ay çıkan ikinci baskı sansürcülerce değiştirilmiştir. İlk Restorasyon dönemindeyizdir (Nisan 1814-Mart 1815). 1812'de Napoléon'un orduları Rusya'yı, bir sonraki yıl ise Almanya'yı boşalttılar. 1814 ilkbaharında Avrupa koalisyonunun egemenleri Paris'e girer ve XVIII. Louis'yi tahta çıkarırlar. Charlemagne imparatorluğunu yeniden kurarak "halkları yurdundan etme", "Avrupa'yı ulusallaştırmaktan çıkarma" Napoléon'cu girişimi başarısız olur. Jena Savaşı'ndan (1806) sonra Hegel'in, dünyanın tini, *Weltgeist*'in tecessümü olarak yücelttiği imparator, Elbe Adası'na sürülür. Yirmi yıldır savaşan bir Avrupa'yı barışa kavuşturmak gerekmektedir.

"Yüzyılımızın karakteri ne olacaktır?" Yazarların yanıtı, "Son yüzyılın felsefesi eleştirel ve devrimci oldu, XIX. yüzyılınki ise yaratıcı ve örgütleyici olmalıdır," şeklindedir. Her yüzyıl, özgünlüğünü "insan zihninin ilerlemeleri"nden ve "bilgilerimizin ilerleyişi içinde gerçekleşen devrimler"den alır. Kurumlar, eylem içindeki fikirler sistemidir. Tarih bir "eleştirel dönemler" ve "örgensel dönemler" alınaşıklığıdır. Birinciler, ortaklaşa hayatı düzenleyen fikirlerin bunalımını ifade eder; zira bir toplum her şeyden önce bir fikirler topluluğudur. Eski kurumları korumak, tasarlanmış oldukları zamanın önyargılarını sürdürmekle aynı şeydir. Bu bunalım kavramı en iyi duruma doğru "insan zihninin ilerleyişi"ni anlamak adına çok önemlidir. Saint-Simon'a göre Condorcet'nin *Esquisse*'te anlamadığı şey budur. Ona göre aklın ilerlemeleri basit yığılma yoluyla ve sonsuz bir yörüngede gerçekleşir.

Avrupa toplumlarının kritik durumunun gerektirdiği toplumsal sistem nedir? Bu "büyük politik birliği" etkileyen bunalım uzun zamandan beri sürer ve organik birliğini yitirmesinden kaynaklanır. Reform, papalığın zincirlerinden kurtularak Avrupa'nın bütün uluslarını "büyük toplum"a bağlayan tek politik bağı parçalamıştır. Vestfalya Anlaşması'ndan doğmuş güçler dengesi prensibi, yalnızca "savaşı yaratan", onu tüm kıta üzerinde "anayasaya uygun biçimde" devam ettiren ve onu kendi yararına çeviren İngiliz gücünün tırmanışını kolaylaştıran politik bir operasyondan başka bir şey değildir. Bununla birlikte Avrupa'dan kopmuş olan İngiltere, kendi içinde halkın özgürlüğü ve mut-

luluğunu teminat altına alan bir anayasa ile donanmayı ve sağlam ve güçlü bir örgütlenme yoluyla güçlenmeyi başardı ama dışarıda despotça hareket etti. "Dış politikasının amacı evrensel hâkimiyet oldu. [...] Birleşerek kendisiyle rekabete yanaşabilen tüm deniz güçlerini ezdi. Böylece denizlerin imparatorluğu tamamen onun ellerindedir. [...] Dünya ticareti onun ellerindedir: Tarım ve endüstride tüm halkları geride bırakmıştır. İngiltere'nin, insan soyunun geri kalan kısmı üzerinde uyguladığı eylem, tarihin zikrettiği en genel, en şaşırtıcı eylem olmuştur. Artık İngiltere ihtişamın ve gücün doruklarındadır."[2] Bu egemen konum, eğer İngiltere kıtasal projeye yeniden dahil edilmezse Avrupa için olası bir mutluluk ve özgürlüğün söz konusu olamayacağını ortaya çıkarır.

Saint-Simon, barışı yeniden sağlamak amacıyla Avrupa güçlerini bir araya getirmekte olan Viyana Kongresi'nin amacına ulaşamayacağı öngörüsünde bulunur, zira "nereden bakılırsa bakılsın, özel çıkar genel çıkarın ölçüsü olarak görülecektir."[3] Uzlaşmalar ve anlaşmalar bir "ortak birlik" doğuramaz. "İradeleri birleştiren, devinimleri yoğunlaştıran, ortak çıkarları ve sağlam bağlantıları dile getiren karşılıklı etkileşim içinde bir güç" gereklidir.[4] Tarihte iki insan uzgörülü olmuştur: Kral IV. Henri ve Rahip Saint-Pierre. Önerilen konfederatif organizasyon prenslerin keyfi iktidarlarını korumak için karşılıklı kullandıkları bir araçtan başka bir şey değildi. Bu organizasyon, feodalitenin kalıntılarını yıkılamaz kılarak var olan şeylerin düzenini sürdürüyordu. Rahip Saint-Pierre'in daimi barış planının (ki bu planı Saint-Simon didik didik etti çünkü ona göre çok az okunmuştu) en zayıf noktası deneysel yapısındadır: "Bir levyenin ne olduğu açıklanmadan önce levye kullanıldı."[5] Ulusal ve politik organizasyonları dilinden düşürmeyen bu "iyi insan" bir şeyi niçin yapmak gerektiğini bilmeden önce yapılması gerektiğini söyledi. Bütün insanlar arasında organik bir bağ oluşturan ve farklı özel çıkarlar ile kamu çıkarları arasında barışçı bir aradalıkları mümkün kılan kurum olarak bizzat organizasyon kavramı hakkında kendini sorgulamadı. Bu teori kusuru, ortaçağ ile dinsel ilişki deneyimine yönelik gösterişli bir aşağılamayı içeren bir tarih kavramıyla at başı gider. Modernitenin bu ilk anını yakalamak için tarihi başka türlü

2. *A.g.y.*, s. 62-63.
3. *A.g.y.*, s. 18.
4. *A.g.y.*, s. 20.
5. *A.g.y.*, s. 25.

yapmak gerekir: Tarihi, bir "iktidar biyografisi", ulusların, içerisinde yalnızca araçlar ve kurbanlar olarak yer aldığı bir krallar ve hanedanlar zinciri olarak kavramaktan vazgeçmek. Hiçbir yeniden birleşme planı, onu yeniden canlandırmak için değil ama ondan bir teorik bilgi çıkarmak için papalık organizasyonunun işleyişine yönelik eleştirel bir geri dönüşten kaçınamaz. Bu birleşme biçimi, tutarlılığını dört prensipten alıyordu: Kendi aralarında birbirlerine bağlanmış ulusal politik organizasyonların sistematik türdeşliği; ulusal hükümetlerin genel yönetimlerinin tümden bağımsızlığı; görevi genel çıkarlarla ilgilenmek olan uluslarüstü idare adına genel bir vizyon; nihayet kamuoyu, bir dış etkiye hiç gereksinim duymayan ama kaynağını genel çıkarlardan alan bir güç. Aydınlanmacıların ilerlemelerine bir engel olarak papazlar sınıfı tarafından uydurulmuş batıl inançlar ve önyargıların sürdürülüşü ve kilisenin ruhani iktidarı ile cismani iktidarı arasındaki kargaşa, bu prensiplerin tam olarak uygulanmasına izin vermeyen ve papalık organizasyonunu erdemsiz kılan etkenlerdendir.

Geçmişe bu dalıştan, bir "halklar toplumu"nun ancak üç şartla gerçekleşebileceği sonucu çıkar: Her ulusal organizasyon için mümkün olan en iyi anayasa ve genel idare; bu genel hükümet üyelerinin kendilerini kamu yararına tamamıyla adaması; "hiçbir zaman sarsılamayacak, tüm zamanlarda ve tüm yerlerde var olabilecek ilişkiler üzerine" kurulmuş bir düşünceden çekilip çıkarılmış bir güç.[6] Ancak düşünme ve deneyim, "kesin, mutlak, evrensel, zamanlardan ve yerlerden bağımsız prensipler" üzerine kurulabilen bir yönetim biçimi aramakta bize yardımcı olabilirler. Başka bir deyişle, bu noktada gözleme dayalı bilimleri politik problemlere sokmak gereklidir. Henüz gerçekleştirilmeyen şey. "Bilimin bu emekleme çağına son verilmesi gereken zaman gelmiştir, [...] zira politikanın bilinmezliklerinden toplumsal düzenin bozuklukları doğar."[7] Olguların bu gözlemi bize neyi dikte eder? Üç yetkesi (Kral, Avam Kamarası, Lortlar Kamarası) ile birlikte İngiliz Anayasası'nın yaklaşık yüz yıllık geleneği, olabilecek en iyi anayasa olarak parlamenter sistemi önerir. Böylece Avrupa'nın tüm uluslarının ulusal bir parlamento tarafından yönetilmesi ve bu ulusların Avrupa toplumunun ortak çıkarları hakkında karar veren genel bir parlamentonun oluşumuna katkıda bulunması gerekir. Yurtseverlik, bir ulusun bütün üyelerinde nasıl bir ortak birlik iradesi pekiştiriyorsa, bir

6. *A.g.y.*, s. 27.
7. *A.g.y.*, s. 29.

"Avrupa yurtseverliği"nin su yüzüne çıkışının şartlarını da yaratmak gerekir.

Yalnızca bir ortak kamu eğitim sistemine güvenmek ve vicdan özgürlüğüne bütünüyle izin vererek Avrupa'da öğretilmesi amacıyla bir "ahlâk yasası" hazırlamak değil, aynı zamanda bir Avrupa "birliği ruhu"nu ifade eden kurumları da oluşturmak gerekir. Bu amaca erişmek için Avrupa Parlamentosu (ya da Avam Kamarası) yalnızca "daha geniş ilişkiler, doğuştan gelenlerle sınırlı olmayan alışkanlıklar ve yaran ulusal kullanımlarla sınırlandırılmamış, bütün halklara yayılan çalışmalar yoluyla birlik ruhunu oluşturmak zorunda olan bu görüş genelliğine ulaşabilecek daha nitelikli adamlarla kurulabilir."[8] Yalnızca tüccarlar, bilginler, yüksek görevli memurlar ve yöneticiler (endüstrinin) bu iradeyi ve bu duyguyu geliştirebilir. Bilginlerin ruhani gücü orada, sanayicilerin yeni sınıfının maddi gücüne katılacaktır. Her bir milyon okuryazar bu kategorilerin her birinden Avam Kamarası'na bir milletvekili gönderecektir. Avrupa'nın okuma yazma bilen atmış milyon kişiden oluştuğunu farz edersek, bu iki yüz kırk üye yapacaktır. Her kategorideki seçim, gelecekteki vekilin ait olduğu loncada gerçekleşecektir. İçlerinden her biri en az 25 bin franklık toprak gelirine sahip olmak zorundadır. Mülkiyet ve bilgiler, yetenek ve sahiplik birlikte düzenleneceğinden yönetim, en çok hak eden mülksüzleri mülk sahibi sınıfa katacaktır. Böylece diğer yirmi üye tüccarlar, bilginler, yüksek görevli memurlar ve mal sahibi olmayan idareciler arasından seçilmiş olacaktır.

Lortlar Kamarası üyeleri, geliri 500 bin frank olan mal sahipleri arasından doğrudan doğruya kral tarafından seçilmiş olacaktır. Sayı bununla sınırlandırılmış olmayacak ve görev soy zincirini takip edecektir. Bilimlerde, yargıçlıkta ya da endüstrideki çalışmalarıyla Avrupa toplumuna en yararlı kabul edilen şeyleri yapmış olan insanlardan ya da bu insanların soylarından gelenler arasından seçilmiş yirmi üye Lortlar Kamarası'na eklenecektir. Saint-Simon, yüce şef Avrupa kralının seçimi hakkında pek az aydınlatıcıdır (Bu seçim biçimini, hiçbir zaman yazmayacağı başka bir eseri için ayırdığını söyler). Ondan sadece, krallığın, soy zincirine bağlı olduğu öğrenilebilir. Avrupa Parlamentosu kendi mülkiyeti ve hâkimiyetinde olan bir şehre ve kendi yetki bölgesine sahip olmak zorundadır. O, yabancı bir idarenin Avrupa birliğine girişine karar verebilecek tek mercidir.

8. *A.g.y.*, s. 46.

Gerekli bulduğu tüm vergileri konfederasyondan toplama ayrıcalığına sahip olan büyük parlamentonun büyük işlerinden biri, genel bir kamu yararına tüm girişimleri yönetmektir. Hatta Saint-Simon anlamlı bir örnek verir: "Kanallar aracılığıyla Tuna ve Ren'i birbirine, Ren'i Baltık'a bağlayarak" Avrupa toplumunu birleştirmek. Barışı sürdürecek en emin yol, "yerküreyi Avrupa ırkıyla doldurmak" ve onu "Avrupa gibi oturulabilir ve seyahat edilebilir" kılmaktır. Kara ve deniz yoluyla seyahat ve iletişim fikri ve buna bağlı olarak kanalların, yolların ve köprülerin yapım çalışmaları Saint-Simon'un düşüncesinde sık sık gündeme gelir. Daha sonra 1819'da, endüstriyel düzenin inşa edeceği ve "Fransız toprağının tamamını görkemli bir İngiliz parkına" dönüştürmek durumunda olacak geniş yolları betimleyerek Eldorado bölgelerinden *Candide*'de Voltaire'in bahsettiği tarzda söz edecektir.[9] Nihayet endüstriyel toplumu yönetmeyle ilgili olarak meslek birliklerine dayalı odaların organizasyon planlarında Köprüler ve Yollar Birliği'nin mühendisleri çok daha fazla sayıda temsil edileceklerdir. Saint-Simon'un ulaşım yollarına olan ilgisi, "insan kalbi için kan neyse, politik birlik için de aynı şey demek olan" banka ve kredi dolaşımına yöneltilen ilgi ölçüsündedir. Her ikisi de toplumsal organizmanın atardamarlarıdır.

B. NEWTON'IN DİNİ

Avrupa toplumunun kuruluşu akşamdan sabaha gerçekleşmeyecektir. Onu oluşturmak zorunda olan tüm halkların parlamenter rejim altında yaşayacağı zaman ancak gerçekleşecektir. Hatta şimdilik yalnızca Fransa ve İngiltere bu organizasyon biçimini elde etmişlerdir. Bu iki aydın ülke karşılıklı bir ortaklık ihtiyacı içindedir. Dolayısıyla, bir Anglo-Fransız parlamentosunun ilk adımını atarak Avrupa'nın yeniden örgütlenişinin temellerini atma sırası onlarındır. Bu parlamento, büyük Avrupa Parlamentosu'yla aynı kurallara sahip olacaktır; sadece şu farkla ki, Fransa çıraklık yapması gerektiğini bilecek ve deneyimsiz bir ülkeyle birleşen İngiltere'nin bu fedakârlığının dengelenmesi gerektiğinden milletvekillerinin ancak üçte birine sahip olacaktır.

Bu politik ittifakı somutlaştırmak için ticari görüş birliği, tek para

9. Saint-Simon C.H., *L'Organisateur*, birinci fasikül (1819), *Œuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*'de, Enfantin'in vasiyetinin uygulayıcıları tarafından yayımlandı, Paris, 1865-1878, cilt XX, s. 52-53.

ve tek bir banka gerekir. Bu birleşme stratejisi mümkün olabilir, değil mi ki Bonaparte'ın geçmişte gerçekleştirdiği "evrensel hâkimiyetin büyük ve saçma projesi" yitip gitmiştir ve *whig*'lerin [liberallerin] dış politika planlarını daha liberal olan başka bir planla değiştirmenin zorunluluğu üzerine inşa ettikleri tezleri, *torrie*'lerin [muhafazakârların] izolasyonizmi karşısında son derece inandırıcı hale gelmiştir. İngiltere'nin buna ihtiyacı vardır, zira görkemli kuruluşlara sahip ama borçlu bir büyük ticari şirkete benzetilebilir. Fransa bu borcu paylaşarak kaçınılmaz bir hileli iflastan onu kurtarabilir. Buna karşılık İngiltere, yerkürenin geri kalanıyla ilişkilerinde avantajlarını paylaşacaktır: Deniz İmparatorluğu. Anglo-Fransız parlamentosunun ilk eseri, devrimini daha uzun ve daha az korkunç kılarak Almanya'nın yeniden örgütlenişini hızlandırmak olmalıdır. "Deniz ticaretinden neredeyse bütünüyle yoksun olan Almanya, güzel duyguların yerine hesabı kitabı koyan, büyük ve soyluyu egoizm ve unutkanlığa götüren bu merkantil ruhtan korunmuştu: Orada, İngiltere'de olduğu gibi, bir kimsenin ne kadar mala sahip olduğunu belirtmek için, *bu adamın değeri ne kadardır?* diye sorulmaz."[10] Özgür bir yönetim altında yeniden örgütlenmiş ve birleşmiş olan Almanya, kendisini diğerlerinden ayıran bu "ahlâkî arınmışlık" ve bu "duyguların yüceliği"ni bu üç uluslu ortak parlamentoya esinleyecektir. Bu örneğin giderek yayılmasıyla, belirli bir toplumu etkileyen değişimler komşu toplumlara yansıyacak ve yeniden örgütlenişi hızlandıracaktır.

Metin bir sarsıntı döneminin büyük politik olaylarına bağlı olsa da, büyük Avrupa toplumu projesi daha geniş bir statüye sahiptir. Emile Durkheim (1858-1917) "insan bilimi"nin bir nevi ön habercisinin ilk sosyolojik çalışmasını orada görmekte haklıydı. Bu öncü statü, Saint-Simon'un, doktrininin temellerini çok önceden atmadığını göstermez. Saint-Simon'un yayımlanan ilk eseri olan, 1803'te anonim olarak çıkan ve Almanya ile İngiltere'ye bir inceleme yolculuğunun ardından yazılmış *Les Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains* [Bir Cenevrelinin Çağdaşlarına Mektupları] ruhani iktidar olarak dinin yerine geçmeye aday bir bilimin yeniden örgütleyici yeteneğine sonsuz güvenin izlerini taşıyordu. Bir rüyasında Saint-Simon, Tanrının kendisiyle konuştuğunu ve ona yeni bir doktrini, "Newton'ın dini"ni açıkladığını görür. On iki tanesi birinci sınıf (üç matematikçi, üç fizikçi, üç

10. Saint-Simon C.H., *De la réorganisation de la société européenne, a.g.y.*, s. 89.

kimyacı, üç fizyolojist) ve dokuz tanesi ikinci sınıf (üç edebiyatçı, üç ressam, üç müzisyen) ve hepsine bir matematikçinin başkanlık ettiği, Tanrının yeryüzündeki temsilcisi yirmi bir seçilmişten kurulu Newton Konseyi insanlığı İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan olmak üzere dört bölüme ayıracaktır. Bu bölümlerden her biri Yönetici Konsey şeklinde oluşturulmuş bir konseye sahip olacaktır. Yerkürenin neresinde bulunursa bulunsun her bir kişi, bu dört bölümden birini benimseyecek ve bağlanacak ve her biri kendi bölüm konseyinin üyelerini seçme hakkına sahip olacaktır. Kadınların katılımı sorununa hiç değinilmeyen 1814 kitapçığının tersine, burada, Tanrı, Saint-Simon'a kadınların da seçilebileceklerini söyler. Her konsey Newton'ın onuruna içinde bir mozolenin bulunduğu bir tapınak kurmak zorunda olacaktır. Burada bilimlerin ve sanatların ilerlemesine engel olanları bekleyen sonsuz cezalar temsil edilmiş olacaktır. Bu yapıdaki iç kültü bilim adamları sınıfı; dış kültü, yani "inancın yayılması"nı sanatçılar sınıfı belirleyecektir. Her inanç sahibi yılda bir kez bu mozoleyi ziyaret etmek zorundadır. Her çocuk, doğumundan hemen sonra buraya getirilecektir. Bu yükümlülükleri yerine getirmeyen her kişiye, inananlar tarafından dinin bir düşmanı olarak bakılacaktır. Eğer Newton gerekli bulursa ziyaretçiyi başka bir gezegene gönderme gücüne sahip olacaktır. Tapınağın etrafında laboratuvarlar ve atölyeler, bir kolej ve 500 ciltten fazla kitap barındırmayan bir kitaplık inşa edilecektir.[11]

Bu alegorinin üzerinden yirmi seneden fazla bir zaman geçtikten sonra ve ölümünün arifesinde, Saint-Simon ruhani ya da bilimsel iktidara ait organizasyon projelerini hazırlamaktaki canlılığını hiçbir zaman yitirmeyecektir. Dahası, kendisini 1813'te bilgilerini savaş yararına kullanan resmi bilginleri eleştirmeye iten, hep bu daimi barışı kurmak arzusu olacaktır: "Kanım kaynıyor, öfke beni sarıyor; hesap kitap işleriyle uğraşan bir X'in ve Z'nin siperi arkasında saklanan bu zavallılara bir söylev çekeceğim: Sonsuz küçükçüler, cebirciler ve aritmetikçiler bilimsel öncü mevkiye sahip olmaya hakkınız var mıdır? İnsan soyu, varoluşunun başlangıcından beri geçirmiş olduklarından daha güçlü bir bunalıma girmiş bulunuyor; bu bunalımı sona erdirmek için hangi gayreti gösteriyorsunuz? İnsan toplumunda düzeni sağlamak için hangi araçlara sahipsiniz? Bütün Avrupa birbirini boğazlıyor; bu kasaplığı durdurmak için ne yapıyorsunuz? – Hiçbir şey. – Ne mi söy-

11. Saint-Simon C.H., *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains* (1803), *Œuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*'de, *a.g.y.*, cilt XV, s. 49-53.

lüyorum? Kıyım araçlarını geliştiren sizsiniz; onların kullanımlarını yöneten sizsiniz."[12] Saint-Simon böylece "bilimsel atölye"nin bileşenlerinin ikiyüzlülüğüne inanmadı.

Napoléon'un kısa süreli geri dönüşünün ve Waterloo'daki bozgunun ardından Saint-Simon ve öğrencisi tarafından hazırlanan Avrupa'nın yeniden örgütlenişi planı, çağdaşlarına, Rahip Saint-Pierre'in projesi kadar hayal ürünü göründü. Viyana Kongresi, 1815'te büyük güçler arasındaki Kutsal İttifak yararına olacak şekilde ulusların bir Avrupa Uluslar Topluluğu fikrini uzaklaştıracaktır. Almanlar, Marx'ın ifadesi ile, "otuz altı Metternich'i bir Napoléon'a değişecekler"di.

C. BOLIVAR'IN RÜYASI

Diderot ve d'Alembert'in *Encyclopédie*'sinin "Kozmopoliten/kozmopolit" (1753) maddesinin girişinde şöyle yazar: "Bu isim kimi kez belli bir evi olmayan bir insan ya da hiçbir yere yabancı olmayan bir insan anlamına geldiği için şaka yollu kullanılır. *Cosmos* (dünya) ve *polis* (şehir) sözcüğünden gelir. Eski bir filozofa nereli olduğu sorulduğunda şöyle yanıtlamıştı: Kozmopolitim, yani evren vatandaşı. Başka bir deyişle söylersem, ailemi, kendime; vatanımı, aileme ve insan soyunu vatanıma tercih ederim." Kozmopoliten/kozmopolit çifti üzerine daha fazla açıklık getirmeyen bu bölüm "Filozoflar" maddesine göndermede yapar.

Dictionnaire historique de la langue Française [Fransız Dili Tarih Sözlüğü] "kozmopolitlik" teriminin keşfini 1823 yılına dayandırır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu gözlem nispeten yanlış olsa da, *Encyclopédie*'ciler tarafından dağarcığa alınmayan sözcüğün, Marki d'Argenson gibi yazarlar tarafından 1750'ye doğru nadir bir kullanımını gözlemlemek mümkündür. Buna karşın kesin gibi görünen, 1820'li yılların, kavramı, uluslararası ilişkilerin politik okuma şifre anahtarı olarak benimsediğidir. XIX. yüzyılın evrensel ya da ansiklopedik sözlükleri, tüm diller, iş terimin tanımına, hatta adını anmaya geldiğinde açıklayıcı olmaktan uzak kalırlar. 1866 ve 1876 yılları arasında yayımlanmış, Pierre Larousse'a ait *Le Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle* [XIX. Yüzyılın Evrensel Büyük Sözlüğü], gerçekten kozmopolit bir

12. Saint-Simon C.H., *Mémoire sur la science de l'homme* (1813), *Œuvres choisies de C.H. de Saint-Simon*'da, Lemonnier, Brüksel, 1859, cilt II, s. 31.

tarihçiden, –yabancı edebiyat uzmanı, Sanskritçe çevirmeni ve ütopyacı Charles Fourier üzerine bir kitabın yazarı– Valentin Parisot'dan (1800-1861) bir alıntı yaparak konuyu geçiştirecektir: "Tüm dünyanın çıkarı, insanlığın önceliği, büyük ailenin mutluluğu, işte kozmopolitlik."[13] Bu olumlu kısa tanımlama, XIX. yüzyılın ikinci yarısında politik hukukun uyduracağı "ulusçuluk" terimine ve kozmopolitliğin aşağılayıcı anlayışının tersine oluşacaktır. "Yabancı sevmez ve antisemit" bir anlayış, "Kozmopolitlik ırkları ortadan kaldırır," der.

1810'lu yılların sonundan itibaren politik bir olay kozmopolitlik için bir deneme alanı olur: "Güney Amerika meselesi." Kutsal İttifak çevresindeki Avrupa güçleri ve diplomatik kongrelerin yeni düzeninin şok dalgası, İspanyol imparatorluğunun boyunduruğundan kurtulmak üzere olan dünyanın bu bölümünde, tüm bir kıtanın uluslarını konfederasyon haline getirecek bir başka girişime tanık olur. 6 Eylül 1815'te, Jamaika – Kingston'da *Libertador* Simon Bolivar (1783-1830), Henry Cullen'in kendisine gönderdiği bir mektuba karşılık olarak bir *cabellero de esta isla* kaleme alır. Burada, "tüm Yeni Dünya'dan, parçaları kendi aralarında ve bütüne bağlayan tek bir bağla tek bir ulus yaratmak" temennisinde bulunuyordu. "Ne güzel olurdu," diye haykırır, "Yunanlılar için Korint Kanalı ne ise, bizim için de Panama Kanalı o olsaydı! Umarım bir gün, orada dünyanın öteki kısımlarının uluslarıyla birlikte savaş ve barışın getirdikleri hakkında görüşebilecek ve tartışabilecek cumhuriyetler, krallıklar ve imparatorlukların temsilcilerinin oluşturduğu bir kongre tayin etmek şansına sahip olabiliriz." Ama bu büyük birleşme projesinin gerçekleşmesinin bugün için söz konusu olamayacağına dikkat çeker. "Bu birlik tarzı, yeniden canlanmamızın en iyi zamanlarında doğabilecektir. Başka bir umut temelsizdir; ulusların kaderi ve çıkarları hakkında karar vermek için bir Avrupa kongresini bir araya getirme boş düşüncesini taşıyan Rahip Saint-Pierre'in projesiyle benzerlik gösterir."[14] Bu *Carta de Jamaica* ancak Temmuz 1818'de *The Jamaica Quarterly Journal*'da yayımlanışıyla birlikte kamuoyuna yansıyacaktır. Bolivar, 1819 Şubatı'nda Angostura'da Venezuela Kongresi'ni açarak bu projeyi yineler.[15] Beş yıl sonra eyleme ge-

13. Larousse P., *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* (1866-1876), Nîmes, Lacour, 1990 (tıpkıbasım), «*Cosmopolitisme*» maddesi.
14. Bolivar S., *Carta de Jamaica,* Mexico, Cuadernos de cultura latinoamericana, 1978, cuaderno n° 1, s. 29.
15. Bolivar S., *Discurso de Angostura,* Mexico, Cuadernos de cultura latinoamericana, 1978, cuaderno n° 10.

çer ve farklı cumhuriyetlerin hükümetleri ile Brezilya imparatoruna Panama'daki bir kongre davetiyesini yollar. Hep bir "*Patria Grande*", bir "tek politik birlik" oluşturarak "evreni dengeye sokma" fikriyle hareket eder.

Panama Kongresi'nin ilanı Avrupa monarşilerini heyecanlandırır ve Kutsal İttifak'a karşı liberal muhalefet kesimini sevindirir. 4 Temmuz 1825 tarihinde Rahip Pradt'tan (1759-1837) –Roma Kilisesi ile bütün bağlarını koparmış din adamı, Napoléon'un eski danışmanı, İspanyol kolonilerinin kaçınılmaz özgürlüğü hakkında erken bir yapıt (1802) yayımlamış olması nedeniyle Bolivar'ın baş muhatabı– gelen yorum: "Hayranlık uyandıracak bir fikir olan bu kongre, kendilerinden başka kimseye bağımlı olmayan uluslar olarak Amerika devletlerinin son derece önem taşıyan kuruluşunu onaylayacaktır. Orada, Amerikan sömürge sistemine son verilecektir; orada halkların hukuku, Avrupa'da değeri bilinmemiş bir hukuk yerleşecektir; nihayet orada halklara karşı kralların bunca kongresinden sonra, bizzat kendileri adına halkların bir kongresi olacaktır. Amerika'nın Avrupa için bir ders ve bir model olduğuna şüphe yoktur."[16] Rahip, yine 1825 yılında, Bolivar'a birçok önerilerde bulunduğu kongre tasarısı üzerine bir yapıt kaleme alır.

Conservadores ile *reformadores* arasındaki iç savaşlar, Kutsal İttifak'ın manevraları ve Washington hükümetinin politikası, "yurttaşları yeniden yaratmak" amacıyla cumhuriyetleri Atina'ya has bilginler kurulunun ve Roma'daki yargıçlar kurulunun modeline dayanan bir "ahlâki iktidar" üst makamıyla donatarak, bu cumhuriyetlerin her birinin çıkarlarını aşmak isteyen Bolivarcı girişimi sarsmtıya uğratır. 1823'te Dışişleri Bakanlığı Sekreteri John Quincy Adams'ın kışkırtması sonucu, Yeni Dünya'ya Avrupa'nın müdahalesini engelleme bahanesiyle Başkan James Monroe, "Amerika Amerikalılarındır," sloganını dile getirir. Bu deklarasyon güney komşuları tarafından "Amerika, Birleşik Devletler'indir," olarak hissedildi. Washington yetkililerinin stratejik hedeflerinden biri böylelikle ne pahasına olursa olsun Porto Riko ve Küba'nın bağımsızlığını engellemektir. Çünkü bir taraftan bu adalar Amerikan savunma sisteminde ileri karakollar oluşturmaya elverişlidir; ve ayrıca Birleşik Devletler'in güneyindeki plantasyonların iki adım ötesinde siyah kölelerin kitlesel kurtuluşlarının yaratacağı etki-

16. Aguirre Elorriaga M., *El abate de Pradt en la émancipatión hispanoamericana*'dan *(1800-1830)* alıntı, 1983, Caracas, Universidad católica Andrés-Bello, 1983, s. 209.

den kaçınmak gerekir. 1829'da Bogota'da İngiliz büyükelçisine gönderilmiş son mektuplarından birinde Bolivar şöyle yazar: "Birleşik Devletler, koruyucu kılığında, özgürlük adına Amerika'ya felaket eker gibidir."[17] *Libertador*, "suya yazı yazmış olduğuna" inanarak ölecektir.

Kozmopolitliğin diğer yüzü, "Güney Amerika meselesi", başlangıçta insan hakları temel alınarak düşünülmüş bir rejimin diktatoryal sapmaları hakkında Fransız aydınları arasındaki ilk tartışmalardan birini ortaya çıkaracaktır. Rahip Pradt ile başka bir liberal olan Benjamin Constant'ı (1767-1830), *Le Courrier français* ve *Gazette de France*'ta *Libertador*'un yetkeciliğe doğru kayması konusunda 1829 Ocak ve Şubat ayları boyunca karşı karşıya getirecektir."[18] Constant'a göre, bir özgürlük sisteminde, tek bir despotizm olgusu tüm sistemi çökertir; muhasebede olduğu gibi, bir kuruş hatası tüm hesapları altüst eder. Constant'ın, Napoléon rejimine karşı kendi zamanında değerli bulduğu bir argüman.

D. BÜYÜK BİR ENDÜSTRİ OLARAK TOPLUMU VE YERKÜREYİ YÖNETMEK

Birçok çağdaşının tersine, Saint-Simon, kişisel olarak "Güney Amerika meselesi"ne yabancı kalacaktır. Viyana Kongresi tarafından empoze edilen şeylerin gidişatı onu parlamenter rejimden uzaklaştırmış olduğundan, endüstri ona, kişileri, hukuk ve anlaşmaların gevezeliğinden çok daha etkili bir biçimde bağlayan yeni bir dil olarak görünür. Sanayicilerin hedefi, "gerçek merkez ve uygarlığın ocağı"dır.

"Her şey endüstriden geçer, her şey onun içindir": Bir ulus "büyük endüstri toplumu"ndan başka bir şey değildir. Yeni toplum pozitif ve endüstriyel olacaktır. Doğası gereği uluslararası olacaktır. "Endüstri tektir," diye yazar Saint-Simon 1817'de *L'Industrie*'nin [Endüstri] ikinci cildinde; "endüstrinin bütün üyeleri, alışverişlerde güven ve özgürlük ihtiyacı gereği, üretimin genel çıkarları gereği bir araya gelirler. Bütün ülkelerin ve bütün sınıfların üreticileri her şeyden önce birbirinin dostudur. Hiçbir şey birleşmelerine engel olamaz; endüstrinin sahip olabileceği ve yararlanabileceği etkinliği elde etmesi için onların ortak gay-

17. Bolivar S., *Obras escogidas*, Madrid, Alianza, 1978, s. 107.
18. *Le Courrier français*, 1, 11, 12, 15, 17 Ocak ve 23 Şubat 1829; *Gazette de France*, 14, 15, 18 Ocak 1829.

retleri bize kaçınılmaz bir şart gibi görünür."[19] Endüstriyel ve bilimsel sistem "devrimi sona erdirir" ve feodal ve teolojik sistemin dışına doğru bir geçit sağlar. "İnsanların idaresi"nden "şeylerin idaresine" geçilir. Devletin rolü asgariye indirgenir: "Toplumun büyük çoğunluğunun genel politik eğilimi," diye yazar *Le Catéchisme des industriels*'de (1823) [Sanayicilerin İlmihali] Saint-Simon, "olabildiğince masrafsız ve olabildiğince az yönetilmiş olmaktır."[20] Gerçekte Banka'nın, sigorta şirketlerinin, tasarruf sandıklarının, kanal inşaatları için şirketlerin kurulması, "büyük çıkarların yönetimi adına bir yönetim tarzının" mükemmelliği konusunda çoktan inandırıcılık kazandı. Bu kurumlar, endüstriyel yaşamın spontane organizasyonunun bir çeşit başlangıcını oluştururlar. "İdari" ya da "militer" ağırlıklı eski rejim "buyruk"la yönetilmişti. Yeni "yönetim" ya da "endüstriyel" rejimde "yöneticilik" için artık yer yoktur. Halk "yönetilen"di, "ortak" oldu. İlkinde şeflerin karşısında halk, "bir alayın neferleri" gibiydi, ikincisinde şefleriyle "birleşmiş" oldu. Zira şefler daima vardır, "endüstrinin şefleri." Doğrudan amacı, kol emeğinden başka var olma biçimi tanımayan sınıfın kaderini olabildiğince düzeltmek olsa da, endüstriyel rejim, eşitliğin devrimci tutkusuna kendisini kaptırmaz. "Herkese yeteneğine göre, her yeteneğe ürettiklerine göre": Yeni düzen, mesleki yarışmanın bireysel dinamiğin dürtüsü olduğu bir işlevler hiyerarşisidir. Kesin biçimini almamış bu yönetim anlayışının üvey evladı, Saint-Simon'un meşrulaştırıcı değerini Avrupa toplumlarının yeniden örgütlenme planında gördüğü kamu alanı ve demokrasi temasıdır.

"Özgürlük aşkı, özgür olmak için bir halka yeterli değildir, ona bir özgürlük bilimi de gerekir," der Saint-Simon. Pozitif ya da bilimsel toplumda pozitif fikirler kesin bilimlerin güvenirliğine dahil olmayı çok isteyen "sosyal fizyoloji"nin görevidir. Saint-Simoncu toplumsal sistemin küresel anlayışı mikroskopun ucunda ve deney kaplarının içinde başlar. Bu "insan bilimi" modellerini, biyolojik organizma ve ağ kavramlarının ilk deneyleme yeri, canlının analiz laboratuvarlarından alır.[21] Tıbbi araştırma alanında öne çıkan, modern histolojinin* kurucu-

19. Saint-Simon C.H., *L'Industrie*, cilt II (1817), *Œuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*'de, *a.g.y.*, cilt XIX, s. 47.

20. Saint-Simon C.H., *Catéchisme des industriels*, birinci forma (Aralık 1823). *Œuvres choisie*'de, *a.g.y.*, s. 70.

21. Musso P., *Télécommunications et philosophie des réseaux. La postérité paradoxale de Saint-Simon*, Paris, PUF, 1997.

* Dokubilim. (ç.n.)

su Xavier Bichat'nın (1771-1802) *Anatomie générale appliquée à la physiologie et la médecine* (1801) [Fizyoloji ve Tıp Alanlarına Uygulanan Genel Anatomi] adlı eserinde açıklanan dermoid sistemin yapısı üzerine gözlemleridir. Bilgi nesnesi olarak cilt, bir çift aidiyet karakteristiği taşır: Ağımsı beden yoluyla dışarıya (organik yaşama) ve mememsi beden yoluyla içeriye (hayvansal yaşam ya da "bağıntı yaşamı"na). Sınır yeri olan deri, yalnızca bedenin düzensizliğinin görülebilir ve hassas anlatımının alanı değildir artık, aynı zamanda fizik ile tinselin, hijyen ile patolojinin, fizyoloji ile antropolojinin kesiştiği noktanın da anlatım alanıdır.[22] Yaşamın emekleyen bilimi böylece, tıbbi bilgilerin alanını aşmaya ve diğer bilim dallarını yeşertmeye elverişli, tutarlı bir kavramlar konfigürasyonu önerir. Dünyanın organik bir vizyonu, "uşçulluk modeli ve tipi" olarak serpilmek amacıyla XIX. yüzyılın başlangıcına yerleşir.[23] Ağın organik biçimi bir "usun bütünleşme gücü" ile donatılmış olur. Yaşamın uzantısı olarak toplumun organizasyonu, karşılıklı olarak birbirine bağımlı üç etkenin karşılaşma noktasıdır (yapı, işlev, ortam ya da çevre). Bu organik mantık "şeylerin yönetimi" doktrinini ve çağlar zinciri olarak tarih anlayışını kurar. Tıpkı insanlar gibi, toplumlar da yetkinleşebilirliğin, pozitif ve endüstriyel toplum olmanın en son safhasına erişmeden önce, "gelişme/ilerleme"nin tüm evrelerini aşmak zorundadır. Auguste Comte'un *Cours sur la philosophie positive*'de [Olgucu Felsefe Dersleri] "üç hal yasası"nı formalize ederek tamamladığı bu anlayıştır.

Endüstriyel sistem bir ütopya değildir, diye yanıtlar kendisine karşı çıkanları Saint-Simon. Bu organik fikirler birliğinin oluşmakta olduğunu ve kendini gösteren "organik periyot"un yönetim biçimine dönüşmekten başka bir şey istemediğini keşfetmek için "gözlemlemek" yeterlidir. Bu organik periyodun kamusal doğuşunu engelleyen amansız düşmanları, tüketenler ve hiç üretmeyenler ("eşekarıları", "aylaklar") ve çalışmaları topluma hiç yararlı olmayanlardır. Dahası bunların arasında, özellikle içerikten çok biçimle, şeylerden çok sözcüklerle, olgulardan çok prensiplerle ilgilenen "hukuk otoriteleri" ve "metafizikçiler" vardır ve onların tini, soyut fikirlerin labirentinde yitip gider.[24] "Yasamacılar"ın tersine, "yararlı çalışmaları" yoluyla bilgin, "geleceği

22. Rey R., «La transmission du savoir médical», *L'Institution de la raison*'da, *a.g.y.*
23. Schlanger J., *Les Métaphores de l'organisme*, Paris, Vrin, 1971, s. 89.
24. Saint-Simon C.H., *Du système industriel* (1821), *Œuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*'de, cilt XXI, s. 35-36.

gören adam"dır. "Devrimin en fırtınalı ve acılı dönemi" sırasında ülkeyi idare edenler de hukuk otoriteleri olmuşlardır. Robespierre bir yasamacıydı.

Saint-Simon'un kendi sistemini oluşturduğu döneme, Adam Smith'in teorileri çevresinde Fransız Jean-Baptiste Say ile İsviçreli Simonde de Sismondi'yi karşı karşıya getiren polemik damgasını vurmuştur.[25] Sismondi, tüketicilerin gerçek düzenleyici faktörler olduğu bir pazarda, kör rekabetin basit oyunu sayesinde erişilmiş üretim ve tüketim arasındaki doğal dengeye dayanan serbest mübadeleci aksiyomdan yavaş yavaş uzaklaştı. Liberalizm karşısında Saint-Simon'un durumu ikirciklidir. Bir taraftan toplumların işleyişiyle ilgili tartışmanın yönünü ekonomik organizasyona doğru değiştirerek bilimsel bir bilinci uyandırmış olduğundan İskoç ekonomiste minnettardır. "Politik ekonominin, politikanın gerçek temeli" olduğunu her zamankinden daha fazla düşünen Saint-Simon'un, Adam Smith'i bir kurucu olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Toplumsal konfigürasyonlarda ekonomik saptamanın önceliği her ikisinde de vardır. Diğer taraftan Saint-Simon, Smith'çi ekonominin iki prensibiyle ters düşer: Serbest rekabet ve tüketicinin ve onun özgür iradesinin merkeziliği. O, bütün endüstriyel sistemini "sanayici" ya da "üretici" aktörlerden yola çıkarak kurar. Serbest rekabet rejimine gelince, onun şartları uyumlu kılmadığını, en güçlüleri avantajlı hale getirmeye ve toplumsal eşitsizliği derinleştirmeye doğrudan etkisi olduğunu düşünür. Bırakınız yapsınlar, kapasite ve yeteneğe göre iş ve kazancın doğal bölünmesini değil, toplumun aylak ve emekçi sınıf olarak bölünmesini getirir. Dünya ekonomisi organizasyonu düzeyinde, liberal ekonominin iddia ettiği şeyin tersine, yönlendirici olan, uluslar arasındaki işbölümü değil "güçlerin birleşimi"dir.

Ölümünden sonra onun çalışmalarını canlandıran tarih felsefesi üzerinde durarak, bu teorik ayrımları aydınlatmaya kendilerini adayanlar, bilhassa Saint-Simon'un öğrencileridir. Toplumsal ve değişebilir ilişkilerin yerine, klasik ekonominin doğal ve değişmez ilişkileri, "sonsuz yasaları" yerleştirdiğini kanıtlamaya çalışacaklardır. "En küçük olgulardan başlayarak tek başına bir bireyde bile gözlemlenmiş işbölümünden, halklar arasındaki ticaret serbestliğine kadar *a posteriori* toplumsal organizasyonun temellerini atmak istediler. [...] Toplumların

25. Halévy E., *La Doctrine économique de Saint-Simon et des saint-simoniens*, Paris, Éditions de la Revue du mois, 1908.

oluşum biçimi ya da organizasyonu üzerine hiçbir temel fikir gerektirmeyen değer, fiyat, ürün sözcüklerinin tanımlanmasında olduğu gibi ince ayrıntılarla konuya girerler,"[26] diye yazar Prosper Enfantin (1796-1864). Toplumsal ilişkiler bütününden politik ekonomiyi ayırmamak için art arda gelen ortaklık biçimleri olarak insan türünün tarihini incelemek gerekir. Tarihin seyrinde pek az toplum insanlardan uzak, kapalı bir durumda yaşadı. İnsanlığın ereği, ilerlemenin işareti, "güçler birleşmesi"nin en yüce amacı "insanın insan tarafından sömürülmesi"nin yerini alacak olan "yerkürenin ortak insanlar tarafından sömürülmesi"dir. Saint-Simoncu ekolün doktrininin, 1820'li yılların sonunda şu ideale dönüştüğü açıklanır: "Endüstrinin bakış açısına göre Evrensel Birlik, yalnızca ortak bir itki altında, ortak bir amacın gerçekleşmesine yönelik, işleyen geniş bir atölyenin üyeleri olarak kendilerini sunmak durumunda olan, yerkürenin yüzeyine dağılmış farklı ulusların içinde bulunduğu durumdur."[27] Dünyayı döndüren, asla zenginleşme arzusu değildir ama toplumsal coşkunluktur. Kendi ampirizminde Smith, iletişimi araçsal bir perspektif altında tasarlamıştı; iletişim, pazarın güçlerinin serbest hareketine ve evrensel merkantil cumhuriyetinde malların dolaşımına hizmet eder. Saint-Simoncu doktrinde ağ şeklindeki iletişim şemasına anlamını veren evrensel ortaklık fikridir. Yeni bir toplumun aracı ve amacı olan ağ, insanları etkin bir dayanışmaya iter.

E. YENİ BİR HIRİSTİYANLIK MI?

Ekonomik yaşam içinde insan türünü bir araya getiren kozmopolit maddi bağ, ruhani bir bağ olmaksızın tasarlanmaz. Büyük toplumun endüstriyel mekanizması, bir ruhu, bir ahlâki birliği yerleştiren bir inançlar birliğini varsayar. Bu fikir, sanayicilerin maddi iktidarının öteki yüzü olan ruhani iktidar olarak bilimsel iktidarın sunduğu toplumsal yeniden örgütlenme üzerine ilk çalışmalarından itibaren Saint-Simon'un aklından çıkmaz. Hayatının son günlerine doğru, görüşünü kabul etmek konusunda "endüstri önderleri"nin tereddüdü karşısında,

26. Enfantin P., «Considérations sur les progrès de l'économie politique dans ses rapports avec l'organisation sociale», *Le Producteur*, IV, s. 387-388, *a.g.y.*, s. 52.
27. Bazard Saint-Amand., *Exposition de la doctrine*, 1. yıl, s. 107, Halévy E., *a.g.y.*, s. 41.

bireyler arasında mücadele ve rekabetin yerini almak zorunda olan benzersiz toplumsal coşkuyu örgütlemek amacıyla sanayici tanımlamasının üzerinde fazlaca durmuş olduğu duygusuna kapılmışçasına bu ikileme yeniden döner. Ruhani olanın gerekliliğine yaklaşımı ona çok yetersiz gelir. Bizzat "ruhani" kavramı tam bir sallantı içindedir. Sadece "yeni bir din"in, duyarlı olanı anlaşılır olana bağlayacak bu "tinsel birliği" yaratmak savında olabileceğini söyler. Dahası, evrenselin politik statüsüne girecek olan "Hıristiyan fikirler sistemi"nin yayılmasının deneyimine olan hayranlığını yineler. Bu "duygusal ahlâk yasası" biçimi, insanların, "insansever hislerini ve aileden yurtseverliğe geçen sevgilerini" ayakta tutmayı her zaman başardı.

O dönemde ortaçağın teokrasisinin "organik toplum"unun ulaşmış olduğu maddi güç ile ruhani güç arasındaki kaynaşma örneğini inceleyerek politik geleceği okumaya çalışan felsefecilerin sayısı bir hayli fazladır. Teokratik ekol (Maistre, Bonald, Lamennais) bu konuda açıklayıcı bir teori önerir: Son iki yüzyılın dinsel ve politik devrimi, ürünü şu andaki "*olumsuz* toplum" olan "olağanüstü ve iyileştirici bir kriz"e şahit oldu. Bu sonuncusunun iflasının tespiti "düzen ve muhafaza amacıyla kurulmuş bir *olumlu* toplum"un kaçınılmazlığını ortaya koyar. Teokratik bir rejimin yeniden kurulması aracılığıyla bu krizden çıkış, "dini ve politik bir birliğe" yeniden kavuşmasında Avrupa'ya olanak tanıyacaktır.[28] Bu anlayışın kılavuzu 1819'da yayımlanmış Joseph de Maistre'in *Du pape* [Papa'ya Dair] adlı eseridir.

Liberal Katolik Pierre Simon Ballanche (1776-1847), teokrasiye dönüş anlamına gelen bir "gerici devrim"in bu "kabul edilemez hipotezini" reddeder. Yine 1819'da *Le Vieillard et le Jeune Homme*'da geliştirdiği tez, geri döndürülemez ilerlemenin "insanlık duygusu"nun "kaçınılmaz evrimi"nin, *caritas generi humanis*'in tezidir. Zira, eğer Fransız Devrimi ile başlayan dönemden bir ders çıkarılacaksa, o da şudur: Devrim, dünyanın evriminin aristokratik anlayışını kırarak bu hissin "yeni bir şey"e dönüşmesine izin vermiştir. O dönemden beri toplum, "Hıristiyanlık ruhu ile daha çok dolmuş"tur. "Kuşkusuz bu his," diye yazar Ballanche, "aynı toplumu oluşturan, aynı geleneklerin hâkimiyeti altında, aynı kanunlar altında, aynı insanlara uygulanarak kent duvarlarının ve yurt sınırlarının dışına, sınırlı ve ayrıksı toplumun ötesine yavaş yavaş yayılacaktır. Artık aynı toprak üzerinde birçok vatan olmayacak ve bu ailesel kardeşlik genel kardeşliğin pratiğini öğrete-

28. Bu deyimler Bonald'a aittir (Halévy É., *a.g.y.*, s. 20-21).

cektir. Bundan dolayı halklar arasında daha az ayrıcalıklı bir yurtseverlik olacaktır; bu ise, gerek barışta gerek savaşta geçerli olacak yeni bir kamu hukukunu, sömürgeler için yeni bir kamu hukukunu, ticaretin ve yasaklamanın dengesine göre ayarlanmış yeni bir ekonomi sistemini oluşturacak şeydir. Bu, Tauris'teki deniz kazazedeleri yasasının tuhaf kalıntılarından olan ganimet haklarını ortadan kaldırmaya neden olacak şeydir. Bundan böyle hoşgörü, değişik inançlara sahip olan herkesi koruyacak ve bundan böyle toplumun kendisini korumak zorunda olduğu suçluların bile insanlığın dışına atılmamasına alışılacaktır."[29] "Dayanışma yasası" böylece "iyilikseverlik yasasına dönüşmek zorunda kalacaktır; genel duygudaşlık, birini diğerine bağlayan bağdır." "Son kez söylüyorum," der Ballanche, "çağdaşlarımızla dayanışma içinde olduğumuzu ilan edelim; ve şuna inanalım ki atalarımız da dayanışma içindeydiler!"

Bir ayrıcalıklı etki alanı oluşturmaksızın, bazı yorumcular, ortaçağın organik toplumunun ve onun krizinin etrafındaki tartışmaların, tarihin Comte ve Saint-Simon yanlısı felsefesi üzerinde yarattığı etkiyi ortaya çıkardılar (Comte bu etkiyi açıkça kabul eder). Filozof Ballanche'a gelince, aynı yorumcular, dayanışma idealini onunla paylaşmanın dışında, Saint-Simoncu Kilise'nin önemli kişileri doktrinlerini, "devrim"in tersine "ilerlemeci evrimlerin" devrimi şeklinde tanımlamak için *Essais de palingénésie sociale*'de (1827-1829) özümsenmiş "evrim" kavramını ona borçlu olacaklarını ileri sürerler. "Evrim" teriminin bilimsel yeni anlamında yepyeni olan şey, bu terimin doğabilimci Charles Bonnet tarafından *Palingénésie philosophique* (1769) [Felsefe Açısından Yeniden Doğuş] adlı eserinde açıklanmış olan "organize olmuş varlıkların önoluş ve evrimi" hakkındaki tezinden alınmış olmasıdır. "Başlangıçtan itibaren her şey önceden oluşturuldu," diye yazar Bonnet, "bizim yanlış bir şekilde oluşum olarak adlandırdığımız şey, gözle görülmeyeni, elle tutulmayanı görülen ve tutulan kılacak bir gelişim prensibinden başka bir şey değildir."[30]

1895-1896 yıllarında Bordeaux Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği derslerde Emile Durkheim hem bu problemi, hem de Saint-Simon'un maddi ve ruhani ilişki problemine bulduğu kusurlu çözümü iyi kavradı. "Din ve Enternasyonalizm" teması altında, öğrencile-

29. Ballanche P.S., *Le Vieillard et le Jeune Homme*, sunan A. Michel, Paris, Garnier, 1981, s. 87-88.
30. Halévy E., *a.g.y.*, s. 54.

rine, "Din," diyordu, "sistemin ana parçasını oluşturur; zira endüstriyalizmin kaçınılmaz şartı olan uluslararası birliği mümkün kılacak şey dindir. Saint-Simon bu çok önemli işlevi, kendi doktrininin prensiplerine atfedebildi, zira dini sistem, onun anladığı şekilde, felsefi sistemin diğer yüzünden başka bir şey değildir; her ikisi de –biri algılanabilir ve pratik görünümü yoluyla, diğeri soyut ve teorik biçimi altında– aynı fikri, yani evrensel birlik fikrini ifade etmektedir. Ama bu din neye dayanacaktır? *Nouveau Christianisme* (1825) [Yeni Hıristiyanlık] adlı eserinde Saint-Simon'un açıklamak zorunda olduğu şey budur; ölümüyle yarıda kalan bu kitapta, kendine özgü tanımlandığından, dinsel kavramlarının ayrıntısı bizim için uzak kalır. [...] Hatası, yalnızca ve yalnızca ekonomik bir temel üzerinde istikrarlı bir toplum yaratmak istemesine dayanıyordu."[31] Saint-Simon bu son kitabında, yeni inanç ve yeni din adamları sınıfıyla (onlar bu sınıfı yeniden yaratmayı denemek için onun öğrencilerini yakalayacaklardır) ilgili coşkunluklarının ortasında, hangi durumda olursa olsun bütün kurumları, en yoksul sınıftan gönencin artmasına doğru yönelterek, *bütün insanların birbirlerine kardeş gibi davranmak zorunda oldukları* prensibinden, manevi kurumlar gibi maddi kurumları da çıkaracak olan böylesi yenilenmiş ve canlandırılmış Hıristiyan bir organizasyonun ortaya çıkmasının zorunlu olduğunu yazmaya yine de vakit bulacaktır. Zira bu prensip "Tanrısal olan her şeyi Hıristiyan dinine" yerleştirir.[32] Durkheim'ı *Le Socialisme. Sa définition, ses débuts, la doctrine saint-simonienne* [Sosyalizm. Tanımı, Başlagıcı, Saint-Simoncu Doktrin] başlığı altında Saint-Simon üzerine ders vermeye teşvik edecek şey bu özdeyiştir.

Açılış dersinde Durkheim, üstünde çalıştığı dönemin tüm bilimci yorumlarına karşı öğrencilerini hemen uyarmıştı: "Bütün bu sistemlerin esinleyicisi olan tutkudur; onları doğuran ve onlara güç veren, daha kusursuz bir adalete duyulan susuzluktur. [...] Sosyalizm bir bilim, minyatür bir sosyoloji değildir, o bir acı çığlığı, kimi kez kolektif huzursuzluğumuzu daha derinden hisseden insanlar tarafından atılmış bir öfke çığlığıdır. [...] Ekonomistler ısrarla bırakınız yapsınlar'ı istediklerinde, devletin etkisinin hiçe indirgenmesini, rekabetin geminden kurtulmasını istemiş olurlar, isteklerini bilimsel çıkarımla sağlanmış

31. Durkheim E., *Le Socialisme. Sa définition, ses débuts, la doctrine saint-simonienne*, Paris, Alcan, 1928, s. 271-272 ve 336.
32. Saint-Simon C.H., *Nouveau Christianisme* (1825), *Œuvres de Saint-Simon et d'Enfantin*'de, *a.g.y.*, cilt XXIII, s. 108.

yasalara fazla dayandırmazlar. [...] Bireycilik, sosyalizm gibi kendini doğrulayıcı nedenleri akılda arasa bile, ortaya çıkan her şeyden önce bir tutkudur."[33] Peygamber edasındaki Durkheim, liberalizmin ekonomisi ile Saint-Simoncu doktrin arasındaki karşılaştırmasını şöyle tamamlamıştı: "Ekonomizm ve sosyalizm gerçekte aynı kökten gelirler. Başka türlü ifade ettikleri aynı toplumsal durumun ürünleridir ve iki ekolün yorumlarının farklılığı altında benzerliği yakalamak zor değildir. Bu iki düşman kardeş aynı kökten çıkmışlardır; bu yüzden her zaman sanılandan daha çok ortak noktaları vardır."[34] Her ikisi de her ne olursa olsun, yerkürenin semboliğini paylaşırlar. İngiliz liberalleri XIX. yüzyılın başlarında bir akşam gazetesine sahip olduklarında ona *The Globe* (1785'te muhafazakârlar *The Times*'ı yayımlamışlardı) adını verdiler. 1830'daki Saint-Simoncu yayın organının adı da *Le Globe*'dur.

Böylelikle yerküre semboliğinin tozunu alan ve onu nümizmatik sanatının ve 1757'de hâlâ *Encyclopédie*'nin sınırları içine kalan amblemler biliminin tek referansı olmaktan kurtaran, bu iki düşman kardeştir. Yerküre artık "yöneticinin gücünün sembolü, dünyanın efendisi ve iyilik dağıtıcısı" değildir yalnızca. Artık sadece "dünyayı yönettiğini belirtmek için bir yerküreye dokunacakmış gibi elinde bir baget tutan Yaradan"ı temsil etmeye katkısı olmaz. Bundan böyle yerküre, tüm insanlığın yararına organize edilmesi ve işletilmesi gereken şantiye halindeki bir dünyayı temsil eder. 1889'da Paris'te açılan evrensel sergi, çok katlı bir yüksekliği kaplayan madeni yapılar şeklinde kocaman bir küre kurdurarak, yüzyılın endüstriyel ve kolonyal serüvenine neden olan modernite ve ilerleme ideolojisinin bu sembolünü onaylayacaktır.

F. SAINT-SIMONCULUK VE KURTARICI AĞ

Her düşünür gibi endüstriyel sistemin mucidi de öğrencilerinin kendisine söylediklerinden ve onun metinlerinin yorumlarına dayanarak aralarında ortaya çıkan ayrılıktan dolayı şaşkınlığa uğrayacaktı. Ölümünden sonra bir "Saint-Simon Ekolü" onun yerini alır. Ömrü kifayetsiz kilisenin inanç yayma merkezleri vardır ve iki "başrahip" ve kardinallerle birlikte bir kutsal kolejle donanmıştır. Havarileri yeni dini teslisi söylerler: Proleter, endüstri, kadın. Bölünme, üçüncüsünün çevresinde,

33. Durkheim E., *Le Socialisme. Sa définition..., a.g.y.*, s. 6-7.
34. *A.g.y.*, s. 100.

1831 Kasımı'nda gerçekleşir. Başrahip Saint-Amand Bazard (1791-1832) evlilikte kadın eşitliğini bir hak olarak ister; diğer başrahip Barthélemy Prosper Enfantin kendisini çekiştirenlerin ifadesine göre "kutsal fahişeliği", serbest aşkı düşünür. "Bedenin iadei itibarı"yla ilgili polemik, resmi olarak 1833'te parçalanan "Saint-Simoncu Aile"nin dağılma sinyalini verir. Dini maceradan kurtulan kimileri, doğmakta olan sosyalist hareketin saflarını güçlendirirler. Diğerleri endüstriyalizmi, pragmatik bir kariyer doktrinine çevirecek yolları bulurlar. İletişim yolları ve araçlarında (demiryolu hatları, denizcilik şirketleri, okyanuslar arası kanallar) olduğu gibi, özellikle banka sektöründe hükümdar danışmanları ya da endüstri yöneticileri olurlar. Enfantin büyük PLM Şirketi'nin (Paris, Lyon, Marsilya) demiryolu ağlarının birleştirme servisinde mühendislik bilgilerini hizmete sunar. Başka bir mühendis, eski "kardinal" Michel Chevalier (1806-1879) Collège de France'ta politik ekonomi kürsüsü asil profesörü ve III. Napoléon'un danışmanı olarak çifte ve göz alıcı bir kariyeri sürdürür. Liberal Richard Cobden ile görüşerek 1860'ta İngiltere ve Fransa arasında imzalanan tarihin ilk serbest mübadele anlaşmalarından birinin öncüsü olmuş olan Chevalier, aynı zamanda "pan-Latinizm"in ideoloğudur. Bu doktrin Amerika Birleşik Devletleri diplomasisi tarafından önerilmiş pan-Amerikan ittifak politikasına karşı Yeni Dünya'nın "Latin" denilen uluslarını seferber etmeye çalışan jeopolitiği hedefler. III. Napoléon Avusturya'nın kukla imparatoru Maximilian'ı Meksika tahtına yerleştirdiğinde, Chevalier dünyanın bu bölümünü oluşturan yerli ve Afrikalı bileşenlerini göz ardı eden "Latin Amerika" adlandırılışını benimser. Bu *Who's who* [Kim kimdir?], sanayicinin rolünün ve girişim ruhunun yükseltilmesini ustanın elinden alan ve "mümkün olan en ucuz pazarda bir yönetim"e dair eski rüyayı gerçekleştirmenin yerine, devlete abartılmış bir güveni yerleştiren bir "pratik Saint-Simonculuk" tarafından canlandırılmış bütün bir kuşak için anlamlıdır.

Serbest mübadeleci Chevalier, kürsüsünde sosyalist ve eşitlikçi hareketlerin ödünsüz bir eleştirmenine dönüşür. Yolundan sapmayacağı tek hat, raydır. Teknik ağlar yoluyla "Evrensel Birlik" için inancını yayma çabası hiçbir zaman zayıflamamıştır. Saint-Simoncu Kilise zamanında, 1832 Ocak-Şubatı'nda *Le Globe* gazetesinde "Genel Politika: Barış Bugün Halkların Özgürlüğünün Şartıdır" başlığı altında dört makaleye imza atar. Bir "Akdeniz Sistemi"nin inşasını konu edinen sonuncusu, 12 Şubat tarihli olanı Evrensel Birlik'e doğru ilk adımı ger-

çekleştirecektir. Bu içdenizin kesin sınırlarını –Karadeniz'i ve Hazar Denizi'ni kapsayan ve Basra Körfezi'ne doğru kollara ayrılan– aşan bu barış alanı Yeni Dünya ile Eski Kıta halklarının aralarındaki ilişkileri uyumlu hale getirmeyi ve Doğu ile Batı arasındaki birkaç yüzyıllık kavgaya son vermeyi mümkün kılabilecektir. Chevalier, demiryolu ağını, hem bir sembol, hem de Evrensel Birlik'in aracı olarak ortaya koyar.

Endüstri, yeni din budur. Dahası onun peygamberi lokomotiftir. İnananların dini olarak tek başına o, insanları ve halkları "birbirine bağlar". Teknik ağ kavramı Saint-Simoncu düşüncenin bir metninde ilk defa bu denli açıkça ortaya çıkar. Chevalier iki ağ biçimi tanır: "Maddi" bağın hükümlülüğündeki ulaşım hatlarının ağı; "ruhani" bağa ait olan bankalar ağı. Mutlak olanın paraya çevrilmesi, olur olmaz her yerde kullanılan "ruhani" kavramını daha da karıştırır. Ağlardan birinin topografyasını çizmek, ötekinin topografyasını da çizmektir. Bir atardamar ve toplardamar sistemindeki gibi, "dolaşım halindeki uygarlık" uyuşmuş halkları hemen uyandıracak ve dağılmış üyeleri yeniden birbirine bağlayacaktır. Her bölge ya da her ülke için Chevalier, demiryolunun birincil ve ikincil ağlarının haritasını tasarlar, onları büyük bir dikkatle kanallarla, deniz yollarıyla birleştirir ve anlayışların değişimi üzerine bu teknik devingenliğin etkilerini coşkunlukla hesaplar. Kılavuz, klişelerle doludur. İşte bir seçki. "Canlandırıcı ağın" hatları Rusya'yı hareketlendirecek ve "karlarla kaplı bir halkın uyuşmuş karakterini yok edecektir." "Köleliğe varan uysal, pasif halkları, Fransız canlılığını, İtalyan hareketliliğini ve Breton becerikliliğini öğrenmiş olarak" ilerlemeye bir adım atacaklardır. "Durmaksızın Almanya'ya taşan İtalya'nın iyiliği, Helenlerin inceliği, Fransızların zarif rahatlığı, Germenlerin açıkyürekliliği, vicdanı ve iyiliğiyle birleştiğinde, birliğin gücü Almanya'nın ortasında yükselecektir. Nihayet İspanya, "Katoliklik tarafından çizilmiş çemberin dışına çıkmamak için bekçilerinin kendisini gömdüğü uyuşukluktan kurtulup, portakal ağaçları ve sarısabır çiçeklerinin kokuları saçtığı bir atmosferde, zengin ve verimli bir toprak üzerinde endüstriyi kutsallaştıran bir dini inancın gücü altında yığınları egemenliğine alacak bu sarhoş edici eyleme geçecektir."[35]

Bu ütopya tarzına karşı Alfred de Musset'nin 1830'lu yıllardaki eleştirisi unutulmuşluktan kurtarılmaya değer. 1838'de *La Revue des Deux Mondes*'da ortaya çıkardığı kinik kitapçıktan birkaç dize: "İki

35. Bu alıntılar için: Chevalier M., «Système de la Méditerranée», *Le Globe*, 12 Şubat 1832, fasikül halinde yeniden yayımlandı, s. 40, 41, 47.

demir ray üzerinde olağanüstü bir yol / Paris'ten Pekin'e Cumhuriyetimi kuşatacak. / Orada, dillerini karıştıran yüz değişik halk / Devasa bir vagondan bir Babil yapacak. / Orada onun insan sürücüsü dünyanın gücünü / Vagonun ateşli tekerlekleriyle iliğine kadar sömürecek./ Üzerinde şaşkınlıktan donakalmış insanlar / Yalnızca bir lahana ve şalgam denizi görecekler. / Dünya bir çanak gibi tertemiz ve berrak olacak; / İnsancıllık onu karavanasına dönüştürecek / Ve saçsız sakalsız tıraş olmuş yerküre / Büyük bir balkabağı gibi göklerde yuvarlanacak."[36]

Karaları ve denizleri çevreleyen ağın teknik anlamda gerçekleştirilebileceğine dair inancı güçlendirmek amacıyla, Chevalier "dünyanın en endüstriyel iki halkı"nın nezdinde argümanlarını hemen ortaya çıkaracaktır: "Yeni iletişim hatları açarken İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri genel olarak bugün, demiryollarını tercih ediyorlar."[37] Söylemek gerekir ki, 1832 yılının Fransız girişimcileri ve bizzat devlet, hâlâ demiryolu konusunda tereddüt etmekte ve kanalların avantajları üstüne tartışmaktadırlar. Saint-Simoncu okulun kısa bir süre sonra dağılmasının ardından, Chevalier, bayındırlık ve içişleri bakanı tarafından, 1834 Ocağı'ndan 1835 Kasımı'na kadar bir buçuk yıldan fazla kalacağı –Meksika ve Küba ziyaretlerini de içeren– Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderildi. Görevi, demiryollarını ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün iletişim sistemini incelemekti. Demiryoluyla demokrasinin yükselişinin determinist anlayışını yinelediği *Lettres sur l'Amérique du Nord* [Kuzey Amerika Üzerine Mektuplar] başlığı altında 1836 yılında yayımlanmış önemli bir teknik rapor bu gezinin sonucudur. "İletişimleri iyileştirmek, gerçek, pozitif ve pratik özgürlük için çalışmaktır; insanlık ailesinin tüm üyelerini, miras olarak kendilerine bırakılan yerküreyi baştan başa dolaşma ve ondan yararlanma yeteneğine katmaktır; özgürlükleri, seçim yasalarıyla gerçekleştirilebildiği ölçüde olabildiğince çok sayıda insana yaymaktır. Dahası şunu da söyleyeceğim, eşitliği ve demokrasiyi yaratmaktır. Yetkinleştirilmiş ulaşım araçları, yalnızca uzaklıkları bir noktadan diğerine yakınlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda bir sınıfı diğerine yaklaştırır."[38]

---

36. Musset (de) A., «Idylle, par Mlle Athénaïs Dupuis, filleule de M. Cotonet, de la Ferté-sous-Jouarre», *Revue des Deux Mondes*, 15 Temmuz 1838 (bu alıntı, *La Science-Fiction avant la lettre. Anthologie del'imaginaire scientifique français*'de yeniden yayımlandı, yay. haz.: Lebailly M., Paris, L'Instant, 1989, s. 12).
37. Chevalier M., *Lettres sur l'Amérique du Nord*, Paris, Librairie Charles Gosselin, 1836, cilt I, s. 3.
38. *A.g.y.*

Alexis de Tocqueville (1805-1859) Chevalier'nin, Amerika Birleşik Devletleri iletişim sistemi ve onun bir kamu alanı oluşturma ile olan ilişkisi hakkındaki incelemelerinden daha karışık olanlarını okuyucularına alıştırmış bulunuyordu. Cezaevleri sistemini incelemekle ilgili resmi görevi nedeniyle 1831 Nisanı'ndan 1832 Şubatı'na kadar bulunduğu Amerika Birleşik Devletleri'nden dönerken yanında *De la démocratie en Amérique* [Amerika'daki Demokrasi Üzerine] kitabını tasarlamasına olanak tanıyan malzemeyi de getirmişti. Fransa'da basının aşırı merkeziyetçiliği ile Atlantik ötesinde böylesi bir fenomenin olmayışını karşılaştırarak, özellikle şöyle yazar: "Birleşik Devletler'in başkenti yoktur: Bilgiler, bir iktidar gücü gibi bu geniş bölgenin tüm bölümlerine serpiştirilmiştir; insan zekâsının pırıltıları, ortak bir merkezden hareket etmek yerine, her yönde birbirleriyle karşılaşır; Amerikalılar düşüncenin genel yönünü, hatta girişimlerinin genel yönünü bile, hiçbir yere yerleştirmezler."[39]

İktidarla kol kola girmiş Chevalier, rayın, dünya tarihinin en merkezileştirilmiş demiryolu tertibatlarından biri olduğu fikrini destekler. Geçmişte yol sisteminin ve optik telgraf hatlarının olduğu gibi başkentten itibaren yıldız şeklinde ışıl ışıl parlayan bir ağ. O, mühendis ve yeni papaz olarak bu şekilde düşünmekten asla vazgeçmeyecektir.

Sıra büyük hatların şatafatlı açılışlarına geldiğinde, eski kardinal, dini coşkunluk metinleriyle bezenmiş öğütlerinden vazgeçmeksizin, garların ve yolların kurdelelerini kesecektir. İlk uzun ve uluslararası mesafe (140 km) olan Strasbourg-Basel hattının açılışı sırasında 1841'de yaptığı konuşma bir seçki parçasıdır. Zira "sınırları gözden düşüren" bir bölüm içerir ve bir "Avrupa ağı"nın davasını savunur. "Demiryolları aracılığıyla bir büyük çıkarlar, fikirler ve anlayışlar kaynaşması hazırlanır. Kalabalıkta kaybolmuş herhangi bir vatandaş kadar düşünür için de demiryolunu önemli kılan, güzel insanların coşkun onayını ve aynı zamanda avamın kâhinsel içgüdülerini bu hızlı iletişim yollarıyla uzlaştıran, bu iletişim yollarının yalnızca bir iletişim aracı, mübadelelerin ve işlemlerin yetkinleştirilmiş yöntemleri olması değildir. Tıpkı seçkinlerin sempatisi gibi, halk kitlelerinin derin sempatisi de bu kadar ucuz kazanılmaz; bu yalnızca basit bir meslek ve mal meselesi değildir. Bu, demiryollarının, medeniyete üstün bir birlik ve beraberlik aracı sunması; insan soyunun en yüce geleceğini gerçekleştir-

39. Tocqueville (de) A., *De la démocratie en Amérique*, Paris, Flammarion, 1981, s. 269.

mesine yardım etmek için tam zamanında gelmesidir. Onlar sayesinde, şimdiye kadar ancak savaşın en kızgın zamanlarında karşılaşan uluslar ve ırklar sıcak kucaklaşmalarla kaynaşacaktır. Halkların kutsal ittifakı kurulacak ve insanlık, filozofların rüyası, peygamberlerin vaadi olan evrensel kardeşliğin tapınağına doğru yönelecektir. [...] Canlılığı ve bilgisi kabına sığmayan Avrupa uluslarımız, Tanrının sesi olan halkların sesinin büyük çığlıklarıyla herkesin ortak çıkarı için insanoğlunun yaşam alanı olan yerküreyi güzelleştirmek ve dünya üzerinde uygarlığı yaymak görevini üstlenmiş soylu ve güçlü bir barış istiyorlar. Demiryolları bu görkemli eseri kolaylaştırmak için kutsal bir görev almış görünüyor. Eğer yurdumuz Avrupa ağı girişiminin sinyalini vermekte istekli olmazsa girişim misyonunu yerine getiremeyecek ve gözden düşecektir: İnsanların ona bu kadar ilgi duymalarının nedeni budur."[40]

Demiryolu topluluğuyla ilgili söylem, makinenin ve kozmopolit rüyanın ilk düğüm noktasıdır. Bu matristen itibaren iletişim/makine/ilerlemenin kurtarıcılığına olan inanç XIX. yüzyılın usuna dönüşecek, bu inanç, raydan telgrafa, balonlara, sonra havacılığa ve sinemaya geçecektir. Her teknik kuşak "rüya makinesi" ile büyük insanlık ailesi arasındaki birlik üzerine gündelik ilahisini doğuracaktır. Jean-Luc Godard *Histoire(s) du cinéma*'da [Sinemanın Tarih(ler)i], sinema 1830'lu yılların Saint-Simoncu dini teslisi: proleter, endüstri, kadın içinde özetlenebilen bir yüzyılın şu düşüncesine aittir, dediğinde bunu iyi anlamıştı. Godard bu formülü ortadan ikiye böler ve şunu elde eder: "Bir taraftan proleter ve endüstri, diğer taraftan endüstri ve kadın; Hollywood rüyasına karşı Sovyet rüyası gibi."[41]

Durkheim, o, tekno-ütopik dinin, inananın lirik kendinden geçmelerinde ansızın ortaya çıktığı bu alana kendini atmaz. Onun Saint-Simon hakkındaki dersi, Bazard'ın doktrininin sosyalist hatlarını genelleştirecek en titiz analizlerden biriyle kapanır. Chevalier'den yalnızca kısaca bahseder. Olsa olsa, Saint-Simonculuğun birçok militanı gibi onun da öncelikle Temple tarikatına mensup olduğu öğrenilir. Kendi Ortodoksluğu ve kaynakları içinde ve XIX. yüzyılın teknik aracılığıyla birlikte Saint-Simonculuğun ördüğü bağlar karşısında Durkheim'ın bu görmezliği, kurulmasına katkıda bulunduğu sosyolojik geleneğin

40. Chevalier M., *Lettres sur l'inauguration du chemin de fer de Strasbourg à Bâle*, Paris, Gosselin, 1841, s. 79-80.

41. Rancière J., «Document: À propos de Jean-Luc Godard», *Le Monde des livres*, 6 Ekim 1995, s. XI.

belirgin özelliklerinden biri olacaktır. Şüphesiz, onun mirasçılarının "uluslararasıcılık"ın değişken biçimlerinin incelenmesine fazla girmemelerinin baş gerekçelerinden birini, teknik üzerindeki bu açmazda görmek gerekir.

G. AUGUSTE COMTE'UN İNSANLIK DİNİ

Pozitif gezegenin organizasyon planları üçlüsünün üçüncü yaratıcısı Auguste Comte (1798-1857), yalnızca 1830'da başladığı ve 1842 Ağustosu'nda altıncı ve son cildini yayımladığı *Cours de philosophie positive* adlı eserin değil, aynı zamanda on yıl sonra basında çıkan *Catéchisme positiviste*'in de [Pozitivizm İlmihali] yazarıdır. Ekim 1844'te Comte, Clotilde de Vaux ile karşılaşır. 1845, platonik bir aşkın "eşsiz yılı"dır. 1846'da Clotilde ölür. Filozof ona "insanlık dinini kuran bir sosyoloji kitabı" ithaf eder ve onun hatırasına adanmış kişisel bir inancın dualarını kaleme alır. 1848'de daha sonradan Pozitivist Dernek adını alacak olan Tüm Batı Avrupa Halkının Pozitif Eğitimi İçin Özgür Birlik'i kurar. 1849'da İnsanlık dininin evrensel kilisesini kurar ve yeni ritüele göre iki proleteri evlendirir ve kendisine yüksek papaz mührü yaptırır. Böylece 1852'de *Catéchisme positiviste* ortaya çıkar. Eylül 1857'deki ölümüyle *Système d'industrie positive* ya da *Traité de l'action totale de l'Humanité sur la planète* [Yeryüzünde İnsanlığın Toptan Eylemi Üzerine İnceleme] yarım kalır.[42]

Comte, *Catéchisme des industriels*'in üçüncü formasını kaleme aldıktan sonra 1824'te bozuştuğu Saint-Simon gibi, yalnızca XVIII. yüzyıla uygun olabilen "negatif yön"le ilişkiyi koparmak gerektiğini tekrar etmekten vazgeçmez: "Pratik etkinliğimiz, insan gezegenini ortak bir şekilde işlememizi sakince geliştirmek için karşılıklı düşmanlıkla kendini tüketmekten vazgeçmelidir."[43] "Yüzeysel ve ahlâksız mezheplerin kalıntılarını" yaydıkları için Rousseau ve Voltaire'i kınar. Felsefi planda iki karşıt etkinin kendi üzerinde etkili olduğunu itiraf eder: Condorcet'nin devrimci vizyonu ve Joseph de Maistre'in "gerici görüşleri". Bilimsel düzlemde, Bichat'nın anatomik anlayışının sağlam bilgi vereceğini düşünür. Dokubilimci Bichat tarafından ileri sürülmüş

42. P. Arnaud'nun oluşturduğu kronoloji, Comte A., *Catéchisme positiviste*'te, Paris, Garnier-Flammarion, 1966, s. 10-13.
43. Comte A., *a.g.y.*, s. 31.

hücre dokusu (bitkisel yaşam) ile sinir ve kas dokuları (hayvansal yaşam) arasındaki ayrımın ışığında Comte, toplumsal organizmayı hem statik (varlık) hem de dinamik (hareket) açıdan ele alır. Bu çifti kısa ve özlü anlatımla şöyle özetler: "İlerleme, düzenin gelişmesidir."

"Bütün insanlık tarihi kaçınılmaz olarak dinin tarihine yoğunlaşır. İnsan deviniminin genel yasası, herhangi bir görünüm altında, insanın giderek dindarlaşmasıdır," diye yazar *Catéchisme positiviste*'te[44] Comte. *Cours*'da açıklanmış "önceki entelektüel yaşamı"nı kesin olarak sona erdiren bu kitap, Comte'un felsefeden dine geçişini gösterir. Bu ilmihal, *Bir Kadın ve Bir İnsanlık Papazı Arasında On Bir Düzenli Söyleşide Evrensel Dinin Kısa Açıklaması* alt başlığını taşır. İlk sayfalarda toplum projesinin adı ("Batı Cumhuriyeti Düzen ve İlerleme – Başkası İçin Yaşamak") ve hedefleri ("İlke İçin Aşk / Temel İçin Düzen / Ve Amaç İçin İlerleme") yazılıdır. Bu hayali diyaloğun kadın kahramanı kuşkusuz Clotilde de Vaux'dur; aşk ilkesinin kabul edilişinin kökeninde olan "yeni Béatrice". Bu ilmihalde Comte pozitif felsefe sisteminin önemli temalarını "popüler kılmak" amacıyla onları sırasıyla "dogma", "kült" ve "rejim" haline getirir. Dogma, düşüncelerimizi ilgilendirir ve felsefeyi içerir; kült, hislerimizi seferber eder ve şiir sanatını ilgilendirir, sonuncusu eylemlerimize atıfta bulunur ve politikanın alanına girer. "Din kitabı" kelimesi bir eğretileme değildir; bir eylem felsefesi olduğunu iddia eden "pozitivizmin aktif yayılımı" için kaçınılmaz evrensel bir gerçek dinin inşasını ifade eder. Amaç "mümkün olduğunca gerçek bir sosyokrasi kurmak için Batı'yı anarşik bir demokrasiden ve gerici bir aristokrasiden kurtarmak"tır.[45] Comte'a göre dinin çift yönlü işlevi, "her bireysel doğayı *düzenlemek* ve tüm bireysellikleri *toparlamak*"tan ibarettir.[46] Din, içeriyi sevgiyle *bağlar* ve onu dışarıda inançla *yeniden bağlar*. Birinci işlev ikinciden üstündür.

"Bizler birbirlerimizin üyeleriyiz": Comte bireysel ve kolektif uyumun peşinde, Aziz Paulus'un Romalılara Mektup'taki bu özdeyişini özümser. Pozitivist prensip, tüm insan varlıklarının ait olduğu tek gövdeyi ortaya çıkarır. "İnsan türünün her şeyden önce kendiliğinden gelen toplumculuğuna" inanır ve işbölümü ile "güçlerin işbirliğini" birleştirir. *Cours*'un ellincisi, yalnızca belli bir andaki uzamsal ilişkinin

44. *A.g.y.*, s. 264.
45. *A.g.y.*, s. 29.
46. *A.g.y.*, s. 60.

değil, aynı zamanda özellikle yaşayanlar ve ölüler arasında zamanda örülen ilişkinin de kefili olan bu toplumsal dayanışma yasası üzerinedir. Zira insan düzeninin temel yasası, sonuncuların giderek birinciler tarafından yönetilmesidir.

Dört temel sınıf, "sosyokrasi"nin "normal düzeni"ni oluşturur: Duygusal, spekülatif, soylu ve halk adamı. Büyük Varlık İnsanlık'ın korunmasına ve yetkinleşmesine yönelik tüm güçlerimizin yaratıcısı olan insani inayet; kadınların ahlâki inayeti, papazlar ya da bilginlerin entelektüel inayeti, soylular sınıfının maddi inayeti ile "emekçi sınıftan kaynaklanan genel inayet" arasındaki yöneşimin sonucudur. Kadın ve papaz arasındaki diyaloğun tercih edilmesi, "pozitivizmin temel kavramı"nı gösterir: "Sinerjiyi düzenlemek amacıyla, sentez ve sempatiyi yarıştırmak için kadının esin vermesiyle düşünen insan."[47] Yalnızca, eril aklın, dişil duyguya; Batı'da o denli bastırılmış "kalp kültürü"ne bağımlılığı, "son yeniden canlanmayı" gerçekleştirebilir. Comte'un *Cours*'unda bilimler sınıflandırmasının en tepesine yerleştirdiği sosyoloji, yerini bundan böyle bütün tür adına taşıyıcısının "duygusal cinsiyet" olduğu ahlâka bırakmalıdır. Böylece Comte öncelikle, adına İnsanlık denilen "Gerçek Büyük Varlık'ın en iyi temsili" olan bu duygusal cinsiyete başvurur ve dişil duyguya, "emekçi akıl tarafından bir an önce yardım edilmesini" diler. Zira kadınlar ve emekçiler her ikisi de, zekâyı duyguya ve sempati içgüdüsüne bağlar. Şu halde, ilmihalin ilk muhatapları onlardır; onları, "sözümona ruhani kılavuzlarının kökten yetersiz olduklarına ikna etmek gerekir." "Emekçi devrim"in "felsefi devrim"in meyvesi olan "burjuva devrimi"ni sağlamlaştırdığı gibi, "kadınların devrimi" "emekçi devrim"i tamamlamak zorundadır. "Kadınların devriminin kutsal tepkisi altında emekçi devrim, bu noktaya kadar onu etkisiz hale getiren bozguncu düzenlemelerden doğal bir biçimde arınacaktır."[48]

Sosyokrasinin işleyişi içinde kadına atfedilmiş başkın yerden, temel birimi asla birey olmayan ama "gerçek koruyucu melekler" olan kadınlara dayanarak oluşan "evcil tapınağın", yani ailenin, Büyük Varlık'ın bakanları ve temsilcilerinin rollerini tam olarak gerçekleştirebileceği sonucu çıkar.[49] Kadın kendi evcil konumu içinde "ılımlılaştırıcı gücü" temsil eder. Bu misyon, erkeğin onun ihtiyaçlarını karşıla-

47. *A.g.y.*, s. 42.
48. *A.g.y.*, s. 47.
49. *A.g.y.*, s. 173.

ması gerektiğinden kadının aile hücresine kapanmasını gerektirir. "Sosyolatri"nin [sosyalliğe tapma] konusunu oluşturan duygusal cins, itaatin ağlarına takılı kalmıştır. "Kadının kaçınılmaz doğal bağımlılığı" gerçek bir veridir. Comte, "Aristoteles'in o çok güzel özdeyişi"ni kendine mal etmez mi?: "Kadının en önemli gücü, itaat etme engelini aşmaktan ibarettir."[50]

Soylular sınıfı ve proletarya bölünmez bir çift oluştururlar. Birincisi, kendi zenginliğiyle yoğunlaşmış etkin gücü temsil eder. Pozitif din uzun eski bir birikimin meyvesi olan maddi mülkiyeti kutsar. "Bütün pratik itki gücü, en temel toplumsal etkisi onların kişisel konsantrasyonlarından doğan bu besleyici güç haznelerinin bulunduğu soylular sınıfından kaynaklanır."[51] Emekçi ya da halk sınıfına gelince, onların değeri sayılarıyla ölçülür; "endüstri yönetici"lerinden otuz üç kez daha kalabalık olan bu sınıf, dağılmış aktif gücü temsil eder. Bu durum, ancak birlik yoluyla toplumsal etkiye sahip olunabileceğini gösterir. Bu "papazlar ve soylular sınıfına, kendi toplumsal sorumluluklarını kendiliğinden hatırlatacak tek araçtır."[52]

H. SÖMÜRGE SONRASI DÜZEN İÇİN MİSYONERLER HAKKINDA

Doğası gereği evrensel olan pozitif din, bütün bir gezegene dağılmış inanç merkezlerine sahip olacaktır. Seçkin kişilerin mezarlarının ortasına yerleştirilmiş bu "Büyük Varlık tapmakları" İslamda olduğu gibi bir "genel metropol"e yönelmiş olacaktır: Bu durumda uzun bir zaman için bütün bir geçmişin genel metropolü Paris olacaktır.[53] Paris daha sonra sadece yeniden yaratılmış Batı'nın başkenti olacaktır. Pozitif din Doğu ve Uzakdoğu'ya yayıldığında, dünya metropolü, Saint-Simoncu Enfantin'in, adına sağ tarafında boş bir yer tahsis ettiği "kadın Mesih"in gelebileceği şehir olan Konstantinopolis olacaktı.

Dinin aynı zamanda evrensel bir takvimi de olacaktı. Yeni yılın on üç ayı İnsanlık'la birlikte ilerleyen politik ve entelektüel rejimlerin tarihini yaratan büyük insanların adlarını alacaktır. Sırasıyla: Musa, Ho-

50. Özgün metinde bu dipnot atlanmıştır. (y.h.n.)
51. *A.g.y.*, s. 126.
52. *A.g.y.*
53. *A.g.y.*, s. 186.

meros, Aristoteles, Arkhimedes, Sezar, Aziz Paulus, Charlemagne, Dante, Gutenberg, Shakespeare, Descartes, II. Frederik ve Bichat. "Günün azizi" için de aynı şekilde hareket edilecektir. Böylece, Descartes tarafından sembolize edilen "modern felsefe"ye adanmış on birinci ayın dördüncü haftasında, İskoç tarihçi William Robertson, Adam Smith, Condorcet, Joseph de Maistre, Hegel anılacaktır. Hume, "Humanidi"ye [Hume'un günü] dönüşmüş pazar gününün ayrıcalığına sahip olacaktır. On ikinci ayın ("Fréderic" ya da modern politika ayı) dördüncü haftasında Sidney, Franklin, Washington, Jefferson, Bolivar (Haitili kurtarıcı Toussaint-Louverture'le yer değiştirerek), Paraguaylı Francia ve Cromwell anılacaktır. Comte, büyük ulus kurucularının bu listesinden iki "gerici"yi elediğini itiraf eder: Bonaparte ve paganizme dönüşü önerdiği için kendisine Apostat* denilen Roma İmparatoru Iulianus. İlk teokrasinin ilk ayı olan "Musa", Muhammet ya da Harun el Reşid'i olduğu kadar İnka Manco Capac, Buda ya da Konfüçyüs'ü de anar. Azınlık durumundaki kadınlar, Jeanne d'Arc, Madame de Staël, Madame de Sévigné, Katolik Isabella, Kastilyalı Blanca tarafından temsil edilirler.

Comte en uzun çalışmaları, papazlar sınıfının organizasyonuna ya da bilginler birliğine ithaf eder. Tıpkı kadın gibi, rahip de "kendi iç dünyasına dalmış sınıf"la bütünleşir ve "ılımlılaştırıcı güç"ü temsil eder, ama kendi yurttaşlık değişkesi içinde. Öğüt veren ama asla buyurucu olmayan, büyüklerin ve küçüklerin, güçlülerin ve zayıfların hizmetindeki kilise sınıfı, gerçek sosyokrasinin ruhuna dönüşür. Ahlâki çürümeye karşı onun payına düşen kalkan olma görevini ancak maddi iktidardan, hatta kolay zenginlikten tamamen vazgeçerek yerine getirebilir. Böylece "etkin sınıf"ın sorumluluğunu üstlenecektir. Rahipler üç farklı sınıfa ayrılmıştır: Yirmi sekiz yaşında kabul edilen gönüllüler, otuz beş yaşındaki papaz yardımcıları ya da vekiller, tam olarak kırk iki yaşında olup, kendilerine rahip denilenler. Yalnızca son iki kategoridekiler, resmi olarak "ruhani iktidara" sahiptir. Comte maaşlarının tutarını ve bu pozitif papazlar sınıfının konutlarının yerlerini belirlemeye kadar gider. Papaz yardımcıları pozitif okula paralel, İnsanlık'ın her tapınağına bitişik, filozofik din adamı evlerinde, aileleriyle birlikte yaşarlar. Her din adamı evi, üç din adamı yardımcısı ve yedi din adamından oluşur. "Bu din adamı kolejlerinin sayısı tüm Batı'da

* Dönme. (y.h.n.)

iki bin kadardır: Bu, altı bin vatandaşa bir ruhani görevli düşmesi demektir, dolayısıyla bütün dünya için yüz bin ruhani memur vardır."[54] En üst iktidar, İnsanlık'ın büyük rahibine ait olup, maaşı papazlarınkinin beş katıdır ve yeniden yaratılmış Batı'nın Paris metropolünde oturur. Maaşları onunkinin yarısı olan ve dört kilise sınıfının –İtalyan İspanyol, Germen ve İngiliz– sorumluluğunu yüklenen dört ulusal yöneticiden yardım alır. Başrahip, Fransız Kilisesi'nin de yöneticisidir ama bu görevi diğer kiliselerin uyrukları arasından seçilmiş olanlar da yapabilir. Comte, Batı tarafından daha yeni uygarlaştırılmış uluslar için ulusal yöneticileri dahi öngörür.

Kadının itirazı: Bu yeni kamu rejiminde ulusun kaderi ne olacaktır? Zira "ne yürek ne de hatta akıl, yurt olmaksızın gerektiği gibi Aile'den İnsanlık'a yükselemez."[55] Rahibin yanıtı: Bu kavram, Batı devletlerinin önemli ölçüde gelişmesinin ardından aşırı belirsiz hatta işlevsiz bir duruma dönüşmüştür. Yurt kavramı yepyeni bir görünüm almaya adaydır. Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığından itibaren sömürge sisteminin kademeli olarak çöküşü, Katolik bağın kopmasıyla birdenbire beliren çok geniş hâkimiyet bütünlüklerinin parçalanmasını ilan eder. Son düzende, Batı devletlerinin genişliği Toscana, Belçika ya da Sicilya'nınkinden daha fazla olmayacaktır. Bir devletin gerçekten özgür olmasının ve etkin bir dayanışmayla harekete geçmesinin temel şartı, nüfusun üç milyondan fazla olmaması ve kilometre kareye en fazla altmış kişinin düşmesidir. XIX. yüzyılın sonuna gelmeden önce, Fransız Cumhuriyeti her biri beş eyaletten oluşmuş bağımsız on yedi cumhuriyete ayrılmış olacak ve İrlanda, İskoçya, Galler, İngiltere'yle olan yapay bağlarını koparacaktır. Zamanın büyük devletlerinin parçalanması, yeniden canlandırılmış büyük Batı Cumhuriyeti'nin bağımsız altmış cumhuriyete ayrılacağının habercisi olur. "Ulusal duygunun aile sevgisi ile evrensel sevgi arasında gerçek bir arabulucuya dönüşmesi" ancak bir "sınırlandırılmış vatan" çerçevesinde mümkündür.[56] Her kısmi cumhuriyette, tam deyimiyle adına hükümet denilen en yüksek "maddi iktidar" başlıca üç bankacıya ait olacaktır. İnsanlık'ın büyük rahibi, sınırsız proletaryanın meşru isteklerini bu üçler erkine iletecektir. Batı'da pozitivist tapınakların sayısı bankacıların sayısı kadar olduğundan, bu sonunculardan her biri tapınma yerlerini ko-

54. *A.g.y.*, s. 220.
55. *A.g.y.*, s. 240.
56. *A.g.y.*, s. 241.

rumak ve papaz ödemelerini bankalar aracılığıyla gerçekleştirmek durumunda olacaktır.

Büyük Batı Cumhuriyeti'nin birliği, tam anlamıyla ruhani düzeyde olacaktır. Onun kefilleri ve yaratıcıları papazlardır. Tek gerçek Batılı yönetici, İnsanlığın büyük rahibi olacaktır. Paraların ve ölçülerin evrenselliği, tıpkı eğitimin, geleneklerin ve bayramların paylaşımında olduğu gibi pozitif din adamları sınıfına bağlı olacaktır. Pozitif, bilimsel, estetik ve teknik atılıma bağlı toplu yönelimler bir "kokuşmuş ulusallık"tan gelen ayrımları bastıracaktır. Din adamları hareketi aynı zamanda zorba güçler erkinin kötüye kullanılmasını kınayacak ve komşu maddi iktidarların müdahalesini ya da aracılığını gerektirecektir.

İnsanlık'ın ancak beşte birini içerecek olan bu geniş ruhani Batı Cumhuriyeti bir kez kurulduktan sonra pozitif din adamlarının temel görevleri, kendi inançlarını dışarıya yaymak olacaktır. Comte, Fransa'dan (ki Comte'un tutumu Cezayir'in sömürge konumunu savunan ve görüşlerini kamuoyu önünde açıkça ortaya koyan birçok Saint-Simoncunun tutumundan ayrılır) bağımsızlığını almasını istediği Cezayir'den, Müslüman Türkiye'den ve erişilmez kara Afrika'dan geçerek toplumu endüstriyel güce dönüştürmek için "zenginliklerin bir yönetim altında toplanmasını" önerdiği Rusya'ya kadar, son yeniden yaratılmaya hızlı bir geçişin ihtimallerini hesaplar. Dahası, bunun için "misyonerler"in, gezegenin diğer sakinlerine yeni inancı götürmesine olanak vermek amacıyla, yürürlükte olan dinler (tektanrıcılık, çoktanrıcılık ya da putataparlık) ile pozitif din arasındaki benzerlikleri özdeşleştirmeye çalışır. Filozofa göre, gittikçe kalabalıklaşan ve gayretli bir din adamları sınıfı sayesinde tekbiçimliliğin temellerini kesin olarak oturtma çabasını bir sonraki yüzyıla bırakan bu geçişin başlangıcı üç kuşaktan fazla sürmemelidir. "Organik ayrımlar (*beyaz, sarı ve siyah üç ırk arasında*), böylece, yalnızca çalışmalarımız insan gezegenini esenliğe çıkartacağı zaman ve özellikle onurlu evlilikler yoluyla yok olmaya doğru yöneleceklerdir. Evrensel din adamları sınıfının sistemli yönetimi altında onların gittikçe artan bileşimleri beyinsel yapımızın tümünü ilgilendiren ve böylelikle düşünmeyi, hareket etmeyi, hatta sevmeyi en iyi şekilde geçekleştirme yeteneğine sahip olan tüm gelişmelerin en değerlisini bize sağlayacaktır."[57] Böylece, Büyük Varlık İnsanlık sonsuza dek Tanrının yerini alacaktır.

57. *A.g.y.*, s. 257.

Toplumsal yeniden yaratılmanın faktörü olarak bu melezleştirme övgüsü, gerçek özgünlüğünü, aynı dönemde Kont Arthur de Gobineau'nun (1816-1888) *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-1855) [İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme] adlı kitabında geliştirdiği evrensel tarihin ırka dayalı teorisiyle çelişmesinden alır. Demokrasi ve eşitlik ideallerinin tersine, diplomat [Gobineau], "çürütülmez kanıtlar ileri sürdüğünü ve bu kanıtlar üzerinde demagojik fikrin zehirli dilinin etkili olamayacağını"[58] söyler. Etnik kaynaşma büyük uygarlıkların –ki bunların merkezinde beyaz ırk ve bu tip içinde "Aryan aile" egemendir– "geri döndürülemez yozlaşma"sını hızlandırır. Melezleştirmenin son sınırı, böylece insanlığın kaçınılmaz olarak tümden homojenleştirilmesi, eşitlenmiş ve miskinleştirilmiş bir bireyler sürüsüne indirgenmesidir ki orada beyaz ırkın uygarlaştırıcı gücünü oluşturan eylem prensibi görünmez olacaktır. On yıllık sürenin bitiminden önce, özellikle Fransa'da etkili olan biyolojik ırkçılığın bilimsel bir temsilciliği olacaktır: 1859 yılında Cerrah Paul Broca (1824-1880) tarafından Paris'te oluşturulmuş Antropoloji (Fizik) Derneği. "Irklar"a göre beyin hacmindeki değişikliklerin gözlemlenmesi ve karşılaştırmalı kafatası bilimi, yüz ve profil bilimine yol açacak ve sömürgeci genişlemeye canlılık verecek olan ırkçı klişelerin düşselliğine dahil olacaklardır.

Kasım 1889'da Brezilya imparatorunu devirdiğinde, bu ülkedeki pozitivist havariliğin kurucu havarileri olan Miguel Lemos ve Teixeira Mendes, devrimin hazırlayıcısı ve aynı zamanda inançlı pozitivist olan Yarbay Benjamin Constant Botelho de Magalhaes'e yeni federal cumhuriyetin bayrağını önerirler. Bayrağın merkezindeki yerküreyi çevreleyen ilk terimi çıkarılmış Comte'çu slogan, "Düzen ve İlerleme"dir. İki yıl sonra İnsanlık'ın bir tapınağı, Tarih'in önemli kişilerine adanmış bu bilgi tapınağı, Rio de Janerio'da açılır. 1900'de Parisli Clotilde de Vaux'nun evini yeniden satın alarak onu "İnsanlık Kilisesi"ne, yine İnsanlık dininin Brezilyalı havarileri çevirecektir.

58. Gobineau (de) A., *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-1855), Paris, Belfond, 1967, s. 210.

V
Sosyalist insanlık

World-makers ya da *World-menders,* dünyanın kurucuları ya da onarıcıları: XIX. yüzyılda İngiltere'de, ütopist ve asi bir sonraki kuşağın düşünürleri gibi Saint-Simon, Fourier ve Owen bu şekilde adlandırıldılar. Ölümlerinden sonra bile anılan ya da haksız şekilde unutulan bu kişiler, XIX. yüzyıl boyunca, sosyalizmden Hıristiyanlığın tutmadığı vaatleri gerçekleştirebilecek, gelecek adına bir dini, sosyalizmden isteyerek dünya üzerindeki cennetleri yeniden keşfettiler. Cömert anlayışlarla yetinilmiş eski yüzyılların "komünist ütopyalarının" tersine, bu esinli peygamberler, kendi reformcu önerilerinin, toplumsal birlik tarafından hissedilen ihtiyaçlara karşılık verdiğini düşünürler. Adil ve saygın bir dünya inşa etmek için şiddetten kaçınmaya öncelik tanırlar ve Latince kökenli, birçok dilde kullanılan *co-operare** terimine ilk an-

* Ortak hareket etmek. (ç.n.)

lamını yeniden kazandırırlar. Bütün olasılıkların alanını açarlar. *Manifest der communistichen Partei* [Komünist Parti Manifestosu] tarafından dünya devriminin taşıyıcı sınıfı haline getirilmiş işçi sınıfının programları ve organizasyon şemaları içindeki doktrin, pratik bakımdan hedefe ulaştığında, başka bir tarih için hayal ettikleri planları, alternatif olarak ortadan kalkacak her şeyin öngörülebilmesini sağlar. Emekçilerin I. Enternasyonali'nin kısa yaşamı, ulusal ile "evrenin pazarı" tarafından canlandırılmış mantıklar arasındaki gerilimlere şahit olur.

A. FOURIER, TOPLUMSAL YENİ DÜNYA'NIN MUCİDİ

"Kristof Kolomb yeni bir kıtadan söz ettiği için yedi yıl boyunca gülünç duruma düşürüldü, alay edildi, dışlandı; toplumsal bir yeni dünyayı ilan ederken benim de aynı bahtsızlıklara uğramamam düşünülebilir mi? Risk almadan fikirlere karşı konulmaz. XIX. yüzyılda hüküm süren felsefe, bana karşı, XV. yüzyılda Kolomb'a yönelik boşinançlardan daha fazla önyargıyla doludur."[1] İlk kitabı *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*'in (1808) [Dört Hareketin ve İnsanın Yazgısının Kuramı] girişinde eski "muhafız", kendi kendini yetiştirmiş Charles Fourier (1772-1837) kendini böyle ifade eder. Acı alaylara karşın, tüm kitaplarında büyük denizciyle kendini sürekli mukayese etmekten çekinmez.

Yalnızca yerkürenin birliği değil, "gezegensel dünyaların fırtınaları" içinde de evrenin birliği; işte Fourier'nin saplantısı. Panteist kozmogonisinde "Dünya adlı üçüncü gezegen" yaklaşık yüz bin evrenden oluşmuş –bunların hepsinin bir *binivers* [ikincil evrenler] oluşturduğu, bu *binivers*'lerin aynı şekilde *trinivers* şeklinde gruplandığı ve bu şekilde devam eden– bir kovandaki bir arının önemsiz yerini işgal eder yalnızca. Dinler tarafından vaat edilmiş sonsuz mutluluğun gerçekleşmesi, "ruhlarımızın, üstünde yaşadığımız yerkürede seksen bin yıl kaldıktan sonra yeniden maddeyle birleşecekleri", diğer üzerinde yaşanan yerkürelerin gönencine bağlıdır. Bu çoğaltılmış evrende, diğer yıldızların yararlandıkları mutluluk durumunun tersine "bizim küçük yerkü-

1. Fourier C., *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (1808), *Œuvres complètes de Charles Fourier*'de, Paris, Anthropos, 1966, s. 23 (tekrar tıpkıbasım).

remiz" en mutsuzudur. Beş-altı bin yıldan beri "toplumsal karmaşa" tehlikesiyle karşı karşıya olan insan soyu "çocuk yerküre" çağından çıkamadı. "Kesin olmayan bilimler" gelecekleri konusunda onu aldattılar. Kazanılmış Aydınlanmalar, olması gerekenin ancak çeyreğine eriştiler. Filozofların beceriksizliği (politikacılar, ahlâkçılar, ekonomistler ve diğerleri) Fransız Devrimi ile birlikte doruk noktasına ulaştı. Teorilerini geliştirmek için yirmi beş yüzyıl harcadıktan sonra, uygarlaşmış toplumu barbar durumuna düşürdüler. "Politik ve ahlâki ışık selleri, sadece yanılsama selleridir artık."[2] Bireysel rekabet, merkantil düşüncedeki ilerlemeleri iş yoksunluğu, üçkâğıtçılığın başarıları, deniz korsanlıkları, "basit mülkiyet" ("bileşik" ya da kolektif olmalarına göre bireysel sahiplenmeleri kitlenin ihtiyaçlarına tabi kılan), tekeller tarafından uygulanan "ticari feodalite", köle ticareti, büyük kentlerdeki yoksulluk yoğunluğu, dört büyük felaketin (veba, ormanların azalmasının yol açtığı sürüp giden kötü hava şartları, güçlükle yola konmaya çalışılan devrimci düşünce, kamusal borçların ve borsa oyunlarının artışı) şiddetlenmesi, tüm bunlar aklın yolunu şaşırmasının işaretlerinden bazılarıdır. Moda olan endüstriyalizm bu maddi ve siyasal felaketleri çözecek durumda değildir. "Bilimsel kuruntularımızın en yenisi budur; hiçbir nispi ücret yöntemi olmaksızın, üretici ya da ücretli için zenginlik artışına katılma garantisi olmaksızın, karmakarışık bir biçimde üretme deliliğidir; böylece görüyoruz ki, endüstri bölgeleri, bu tarz ilerlemelere kayıtsız bölgelerdeki kadar, hatta daha fazla dilencilerle doludur."[3] Uygarlar, yeni mutsuzlukların önü sıra gitmelerine karşın, mükemmelleşebilirliğe doğru koştuklarına ikna edilirler. Bu Saint-Simonculara karşı sert bir eleştiridir. "Robert Owen tarikatının casuslarının" önerdiği topluluk planı daha iyi değildir. Onların birlik dogması insansever yanılsamaları sürdüren "Isparta ve Roma'nın tekrarı"dır; onların "ateizm manyaklığı" güven vermez; serbest aşk dogmaları "Nepalliler ya da Tahitililer gibi halklardan aşırmadır."[4]

Günlük yöntemlerin ağır işleyişine bakıldığında, yerküreyi korkunç durumdan çıkarabilecek yeni bilgilerin su yüzüne çıkışı yaklaşık on bin araştırma yılını kapsayabilirdi. Ben Charles Fourier, "insan zihninin kavranabilir olan tüm yeniliklerin anahtarını" insanlığa vererek, onu, bu uzun labirentimsi yoldan kurtarıyorum. Ama bunun için bili-

2. *A.g.y.*, s. 2.
3. Fourier C., *Le Nouveau Monde industriel et sociétaire*, Paris, Librairie sociétaire, 1845, 2. baskı, s. 28.
4. *A.g.y.*, s. 473.

nen tüm teorilere karşı mutlak mesafe koymayı ve hiçbir filozofun, hatta Descartes'ın bile tüm önyargılar karşısında yapmaya cesaret edemediği "mutlak şüphe"yi uygulamayı kabul etmek gerekir. "Uygarlık" durumunu, insan soyunun mükemmelleşmesinin son noktası ve önceki diğer üç toplum tipinin (yabanıllık, ataerkillik, barbarlık) kesin olarak aşılması şeklinde bize takdim edilen endüstrinin eşsiz gelişimini sorgulamak. Oysa insan soyu kariyerinin yalnızca on altıda birini yaşadı; seksen bin yılda beş bin yıl. Başka evrelerden geçecek ve ancak sekizinci dönemde tam olgunluğa erişebilecekti.

Evrensel Uyum'a yönelen "toplumsal pusula", Doğal Ortaklık ve Tutkulu Çekim Teorisi adını alır. Ortak Düzen birbirinden yalıtılmış ve baskı altında yaşayan ailelerden oluşmuş Bağıntısız ve Bölünmüş Düzen'in yerini alacaktır. Newton maddi çekim yasasını keşfedecek kadar yetenekliydi, ama bunu toplumsal devinime yaymayı başaramadı. Arzunun tuhaf peygamberi Fourier, tutkulu çekimi kolektif işleyişin yasası haline getirerek Freud'dan önce davranır. Her yerde, insanlar zevk ve zenginlik gösterisinin çekimi içindedir. Ortak Düzen, "uygarlar" tarafından haksız yere "kudurmuş kaplanlar" ya da gemlenmesi ve bastırılması gerekli "anlaşılmaz bilmeceler" olarak düşünülmüş bu tutkular mekanizmasını kullanarak genel çıkarla özel çıkarı birleştirecektir. Önemli olan "gitgide ilerleyen dizileri" ya da "tutkulu dizileri", yani "kendini aynı endüstrinin ya da aynı tutkunun farklı kollarına adayan birçok ortak grubun bir araya gelmesini" düzenlemektir.[5] Notalarda olduğu gibi tutku klavyesi, Fourier'ye göre, on iki primitif tutku ve artı bir gamın on üçüncü notasına benzer "en üst ya da son aşama"dan oluşur. O halde duyguların beş tutkusu, "grupların arzusu ya da grupçuluğa" yol gösteren dört duygusal tutku (dostluk, arzu,.sevgi, aile severlik), dört bölüştürücü tutku: hercai ya da art arda dönüp gelen (değişiklik ihtiyacı), kabala ile uğraşan (entrika ihtiyacı), karma (coşku ihtiyacı ya da "dizilerin arzusu" ki bunların gelişmesi bütün diğer sevgilerin ilerlemesi demektir) vardır. Nihayet, uygarlıkta bilinmeyen, Ortak Düzen'in tutkusal "gövde"si "üniteizm" vardır. Bütün diğer tutkuların birleşmiş hali "her tür" uyuma yönelir. Toplumsal gruplar arasında olduğu gibi, bütün yaşlar ve cinsler arasında da sürekli ilişkiyi teşvik eden tutkulu çekim, zenginler ve fakirler arasındaki mücadelenin varlığını gizler. Bunların her ikisi de dizilerin üyeleridir. Uyum, anlaşmanın düşmanları sanılanların tutkulu diziler haline getirilmesinin so-

5. Fourier C., *Théorie des quatre mouvements, a.g.y.*, s. 8.

nucudur. Tutkular, daha canlı ve daha uyumlu oldukları ölçüde kolayca uyuşurlar. Tutkuların çarkı özgür varlıkları gerektirir. Her şeyden önce tüm kölelerin ve "bölünmüş ev işleri" tarafından bunaltılmış kadınların özgürlüğü olmazsa tutkulu çekim olmaz. Uygarlıkta kadının alçaltılması, farkında olmaksızın iki cinsin de aldatılmasıdır. Kadınlar için yoksa, erkekler için de "toplumsal gelecek" yoktur. Eğer "uygarlığın kurtuluş kapısı" cinslerden birine kapalıysa, kaçınılmaz olarak diğerine de kapalıdır. "Çalışmaların genel kombinasyonu yoluyla kolaylaştırılmış ev işleri, Uyum'un bilimlere ve sanatlara verdiği göz kamaştırıcı ödülleri paylaşacak" ve "tencerenin köpüğünü almak ve eski külotları yamamak" sanatı içinde artık tükenmeyecek kadınların büyük çoğunluğunu (sayılara hastalık derecesinde tutkun olan Fourier, sekizde yedisi diye kesinler) özgürleştirecektir.[6]

Uyum halindeki organizasyon birliği, on iki milyon metre karelik bir alan üzerinde yaklaşık bin altı yüz kişiden oluşan bir örnek komün ya da "Falanj" tarafından oluşturulmuştur ve bu Falanj'ın ortak ikametgâh alanına "Falanster" denir. Fourier titizlikle binalar, galeri-sokaklar (bir "iç iletişim yöntemi" olarak sunduğu), çalışma salonları, toplantı alanları, avlular ve mimarisi hiçbir ortak ilişkiye izin vermeyecek şekilde ailelere ayrılmış köylerin ya da kasabaların karmaşasıyla çelişen bu önemli yapının sakinleri arasındaki iletişimi teşvik etmeye yönelik bahçeler çizmeyi tasarlar. Bu yaşam alanı, yalnızca doğal çevrenin güzelliği düşünülerek değil, aynı zamanda karşılaşmaları kolaylaştırmaya elverişli olması dolayısıyla da seçilmiş kırsal-kenttir. Buğday tarlaları ya da her dizinin işleyeceği arazinin meyve ekimlikleri "gürgen ağaçları, sütunlu ve küçük kuleli evler" ve "çiçeklendirilmiş alanlar"la ayrılmış olacaktır. Çalışmaya şarkı söyleyerek gidilecek, atölyede yapılan imalat tarım işlerine göre ikinci planda olacak, iş toplantıları emekle oyunu uzlaştıran hercai tutkuyu tatmin etmek için kısa ve çeşitli olacaktır. Falanj ekonomisinin bir altın kuralı, Sermaye, İş ve Yetenek üçlü kuralına göre ürünlerin nispi yeniden dağıtımıdır. Uyum halindeki yeni organizasyon biçimleri, Bağıntısız Düzen'inkine göre "ürünün birdenbire dört katına çıkması"na yol açacaktır. Fourier yalnızca Falanster'i tanımlamaya çalışmaz; aynı zamanda art arda gelen üç surdan oluşmuş, Campanella'nın kent mimarisini tuhaf bir biçimde hatırlatan "örnek kenti" düşünür.

6. Fourier C., *Théorie de l'unité universelle*, Paris, Société pour la propagation et pour la réalisation de la théorie de Fourier, 1841, 2. baskı, s. 188.

Adına "Deneme Falanjı" denilen deneysel ilkörnek gittikçe yayılacaktır. Uyumcuların keyif ve zenginlik içinde geliştiklerini görerek, Uygarlık sakinleri bunu ancak taklit edebileceklerdir. Yabanıllar oraya kendiliğinden erişecekler ve Barbarlar gerici geleneklerini terk edeceklerdir. "Her yerkürede ancak bir kez görülebilen bir gösteriye şahit olacağız: Bağıntısızlıktan toplumsal birleşmeye ani geçiş; evrende gerçekleşebilen en parlak devinimin sonucu budur... Uygarlara Ortak Düzen'i bildirmek için tedbirlere başvurmak gerekeceğini tekrar ediyorum. Mutsuzluk alışkanlığı ve filozofik önyargılarla alaşağı edilmiş olanlar, Tanrının, onları ıstıraplara ya da vasat bir mutluluğa götüreceğine inandılar; onları bekleyen gönenç fikrine göre birdenbire kendilerini biçimleyemeyeceklerdir ve çok az bir zaman faydalanacakları zevklerin perspektifi tedbirsiz bir şekilde sunulursa zihinleri karışacaktır; zira her ortak bölgeyi organize etmek için en az iki yıl ve mümkün olan en uzun süreyi hesaplayarak bütün yerkürenin organizasyonunu tamamlamak için en az altı yıl gerekecektir."[7]

B. EVRENSEL BİRLİK YA DA HARİTACILIK AŞKI

Deneme Falanjı'nda ulaşacağı "karakter, çıkar ya da dağıtılacak pay ilişkileri içindeki" tutkulu çekim, "tüm ilişkiler içinde yerküre birliği"nin kurulmasının sinyalini verecektir. Fourier ortak Yeni Dünya'nın oluşumu içinde "birliğin bazı işleri"ni sıralar: Dil, tipografik işaretler ve iletişim yolları; sağlık ve karantina önlemleri; hayvanlar evreninin ve kimi bitkilerin düşman cinslerinin ortadan kaldırılması; hayvan ve bitki türlerinin yeniden canlandırılması; iklimlerin yeniden düzenlenmesi; maddi ilişkiler (para, ağırlıklar, uzunluklar, meridyenler, düzeyler); endüstriyel ilişkiler, "endüstriyel ordular"ın kamusal çalışmaları, bilimler ve sanatlarla ilgili girişimler; ticaret ve vergilerle ilgili ilişkiler, yerkürenin bileşik donanımı ve sınıflarla orantılı olarak asgari gelir seviyesi; tutkuların genel uyumu ve tüm yerküreyle işbirliği yaparak bunları birleştirme ve geliştirme sanatı. Tabii ki "doğal" eğitimi (ki her yerde doğanın dağıttığı tohumları geliştirmek zorundadır) unutmaksızın.

İlk girişimlerden biri, tek bir dil oluşturmak için bir dilbilgisi uzmanları ve natüralistler kongresi toplamak olacak ve bu dil, hayvanların çığlıkları ile diğer doğa kaynaklı seslerin benzeşimi üzerine kuru-

7. Fourier C., *Théorie des quatre mouvements, a.g.y.*, s. 17.

lacaktır. Ama şüphesiz bu iş bir yüzyıl alacağından, geçici bir tek dil, belki de Fransızca (eksik olan üç ya da dört bin kelimeyi ona eklemek şartıyla) benimsenecektir.[8] Doğal eğitime gelince, belli bir süre sonra onun sayesinde, yerkürenin nüfusu üç milyara eriştiğinde, Homeros ayarında otuz yedi milyon şair, aynı sayıda Newton'a eş geometrici ve Molière'e eş oyuncu doğuracağını tahmin edebiliriz.

Tüm Falanjların ortak çabaları sayesinde bütün yerkürenin bir kadastrosu çıkarılacaktır. Bu girişim, Uygarlık'ta tek ülke için yaklaşık bir yüzyıl demekken, burada yalnızca bir yıl alacaktır. Uygarlık'ta daraltılmış olan yollar, bütün yerkürede, bir kantondan diğerine çeşitli yaya kaldırımları olan görkemli yollarla değiştirilmiş olacaktır. Haberleşme ve taşıma için genel hizmet veren yolların dışında, bu yollar, her kanton tarafından vergi alınmaksızın inşa edilecek ve sürekli bakımı yapılacaktır. Herkül'ün çalışmaları, Uyum'un "endüstriyel orduları" tarafından girişilmiş büyük çalışmaların yanında sönük kalacaktır. Fourier gökyüzünün ve dünyanın haritasını altüst eder. Walter Benjamin'in hatırlattığı gibi, Fourier'nin gözde uğraşlarından birinin, haritaları incelemek olduğu bilinir.[9] Ütopyacı, yıldızların yerini tekrar tekrar değiştirir. Süveyş ve Panama kanallarını yarıp geçer. Kuzeyde özgür bir buz denizi ve güneyde donmuş geniş bir düzlük, belki de sıcaklığı ve yeşili içine alan bir vaha bulmayı umut eden XIX. yüzyıl denizcileri ve Edgar Poe gibi, kutuplardan çok etkilenir. Ama Fourier, kuzey kutbu topraklarında portakal üretimini geliştirmek için kâşifleri beklemez. Yerkürenin tümden ekimlik hale getirilmesi, "atmosferik arıtma"yı sağlayacak ve "iklimler" rejimini ve kıtaların topografyasını altüst edecektir. "Kutbun soğuk kabuğu" eriyecek ve kutup noktasının sıcaklığı aşağı yukarı Endülüs ve Sicilya'nınkine yakalaşacaktır. Buzların bu erimesi "sekizinci toplum" aşamasında gerçekleşecek, diğer çağlar "dünyanın ikinci yaradılışına" geçişi hazırlayacaktır. Bu sekizinci çağ, insan soyunun, sonunda iki milyara ulaşacağı yüzyıllık bir dönemden önce gelecektir. Yerküre altmış beşinci dereceye kadar işletildikten sonra, yani Uyum'un kuruluşundan sonraki yaklaşık dört yüz otuz iki yıl boyunca, kuzey kızıllığı kutupta karar kılacak ve halka biçiminde genişleyecektir. Bu "kuzey tacı, kuzey kutbundaki bölgelere sıcaklık ve ışık" verecektir. Yeni ekimlik toprakların açılmasını ve cin-

8. Fourier C., *Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, a.g.y.*, s. 291-292.
9. Benjamin W., *Paris, capitale du XIXe siècle. Le livre des passages*, Paris, Cerf, 1993, s. 653.

selliği teşvik edecektir. Bu da insan soyunun sayısını üç milyara taşıyacaktır. Atmosfer aşırılıklarının sona ermesinin etkisiyle, Stockholm ya da Sen-Petersburg gibi şehirler, Gaskonya ya da Lombardiya'nın sıcaklığına ulaşırken, Sibirya'nın deniz gören tarafları, Provence ya da Napoli'ninkine benzer bir güneşle yıkanacaktır. Güneşli, güzel mevsimin sekiz ayı, soğuk hattın bu bölgelerinde verimi iki misline çıkartacaktır. Dünyanın ekseninin yerinden oynatılması Güney Amerika ve Avustralya'nın birkaç derece ekvator seviyesine yaklaşmasına ve bir o kadar da Afrika'ya doğru inmesine yol açacak ve böylelikle fiziki coğrafyanın bu köklü değişimi tamamlanacaktır.[10] Mutsuz Uygarlık'ın bağıntısız bölgelerini düzelten bu uyumcu dünyada Fourier, Kontantinopolis'i "Evrensel Birlik'in başşehri" yapar ve ilk meridyeni onun tam zıddına yerleştirir.

Bütün yerkürede kültürlerin yayılması, "toprakların öz yapısı"nın ve araçların iyileştirilmesi ile at başı gidecektir. "Bileşik gastronominin tutkulu mekanizması" toplumsal ilişkinin önemli bir unsuru olacaktır. Uygarlığın bir kusur gibi gördüğü aşırı yemek tutkusu bir erdeme dönüşecektir. Falanjlar, ürünlerini takas etmesini öğreneceklerdir. "Sıcak kuşak ekili olduğu zaman, en kalitesizi bile günümüzün en kalitelisiyle eşdeğerde olacak şeker, buğday unuyla aynı değerde olacaktır; öyle ki, ekvatordan gelen gemiler taşıdıkları en saf şekeri, bir Avrupa gemisinin taşıdığı aynı ağırlıktaki unla değiştireceklerdir... Sıcak kuşakta yetişen limonlarla ılıman kuşakta yetişen kokulu elmalar öylesine bol olacak ki, fiyatları sadece nakil masraflarından ibaret olacak ve her iki kuşağı da memnun edecek bir şekilde eşit ağırlıkta takas edilecektir. Üç iklim kuşağının ve yerkürenin her sakininin hizmetindeki iki kıtanın müdahalesini gerektiren Evrensel Uyum, ancak gelişkin tutkular üzerine kurulabilir."[11] Yoksulun sofrası, bugünün krallarınınkinden daha fazla imrenilecek durumda olacaktır. Bu ortak beslenmenin kozmopolit çeşitliliği, Uygarlık'ta hüküm süren ve Yeni Dünya'nın sebzelerinin tadını çıkarmayı dahi öğrenemeyen kıt yaratıcılıkla çelişir. Çünkü felsefeciler ve ahlâkçılar "halkın hor görülmesini ve onun ihtiyaçlarına aldırmazlığı" öğretirler. "Felsefenin seviyesine yükselme bahanesi altında, yetkinleştiricilerimiz," diye yazar 1827'de Fourier, *Le Nouveau Monde industriel et sociétaire ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées*

10. Fourier C., *Théorie des quatre mouvements*, a.g.y., s. 41-52.
11. *A.g.y.*, s. 167.

[Yeni Sanayi ve Ortaklık Dünyası ya da Herkesin Eğilimine Göre Çekici ve Doğal Sanayi Yönteminin Bulunması] adlı eserinde, bayağı dedikleri ama yoklukları halinde soylu işlevlerin başarısızlığa uğrayacağı kimi görevleri yasaklamak isterler. Aynı zamanda Parislilerin güzellik ve iyilik hakkında ne kadar cahil oldukları görülür: Ağaç görünümlü yabani otlarla dolu çiçek tarhları, sebze bahçeleri kadar kötü durumdadır. Sonbaharda, belki de bir ay daha dayanabilecekken (bilhassa aynısefa) ortadan kaldırdıkları çiçeklikler konusunda kara cahil oldukları kadar felsefenin, kendi değerinin altında bir yere yerleştirdiği patatese özen konusunda da cahillerdir. Her şey birbirine bağlıdır; güzellik konusunda başarısızlığa uğranırsa, iyilik konusunda da başarısızlığa uğranır: Bu, tutkulu dizilerin dışında kaçınılmaz bir tehlikedir."[12] Dahası Fourier, Andlar'dan gelmiş patates yumrusuyla ilgili olarak tarımı destekleyen kuruluşların gösterdiği "kolaycılığa" karşı çıkar: "Yayımlanmış teoriye göre, tarımdaki güncel yöntemin, ekonomiden, akıldan, araç ve bilgilerden tamamen yoksun olduğu kesindir: Paris banliyösü patates yetiştirmeyi bilmez."[13]

Brillat-Savarin'in kuzeni Fourier, "gastrosofi"nin* bir yandaşıdır. Eğer tatma zevki, "hoş koku tutkusu" Bileşik Düzen'in organizasyonunda böylesine bir yer işgal ediyorsa, bunun sebebi cinsellik gibi beslenmenin de diğerleriyle karşılaştırıldığında iki "dev tutku"yu oluşturmasıdır. Cinsel zevkler Uyum'da sıklıkla sofranın zevklerine bağlıdır. Ama yalnızca aşk, yani akılsızlık tutkusu bütün tutkuların atılımıyla uyuşur. Tutkulu yakınlaşmaların en güçlü etkenidir. Böylece "son bileşimi" gerçekleştirecek olan, cinselliktir. Fourier'nin 1819'da yazımını bitirdiği ve 1967'ye kadar yayımlanmayacak olan *Le Nouveau Monde amoureux* [Sevdalı Yeni Dünya] kitabının alt başlığında bu ifade ["son bileşim"] yer alır.[14] Ütopyacı bir adım ileri gider. Simone Debout, Fourier'nin ölümünden sonra yayımlanan kitabın önsözünde, onun tüm felsefi sistemlerin dışında kaldığı gözleminde bulunur: "Aklın bağımsız gelişmesini henüz gerçekleştirmediği, bireyin evrensel yaşamla yeni yeni bütünleşmiş olduğu bir zamanda, Yüksek Çağ'ın büyülü Doğusu'nun kültürü ve zevki teşvik eden dinleriyle yeniden ilişki kurar... Sevdalı Yeni Dünya'nın imgeleri Batı'dan çok Hindistan'dadır."[15]

12. Fourier C., *Le Nouveau Monde industriel et sociétaire, a.g.y.*, s. 299.
13. *A.g.y.*, s. 484.
* Nitelikli yemek bilimi. (y.h.n.)
14. Fourier C., *Le Nouveau Monde amoureux*, Paris, Anthropos, 1967.
15. Debout S., «Préface», *a.g.y.*, s. 26.

C. BİRLEŞİK DEVLETLER, FOURIER'CİLİĞİN VAAT EDİLMİŞ TOPRAĞI MI?

Fourier'nin "yaratıcı megalomanisi" (Simone Debout) bir yana, teorisinin yarattığı yanılgıları göz önünde tutmaktan başka çaremiz yok. André Breton 1996'da şöyle yazıyordu: "En iyimser yorumculardan ekonomik ve toplumsal sistemin en coşkulu yandaşlarına kadar, hepsi, Fourier'deki imgelem uçarılığından şikâyetçiydiler, yaptığı 'saçmalıklar'ı gizlemek için ne yapacaklarını bilemediler, çoğunlukla son derece iyi yönlendirdiği düşüncesinin 'tuhaf ve saçma' görünümü üzerinde durmadılar. En seçkin usçul yeteneklerin ve en uç sınırlarına taşınmış saçmalama eğiliminin tek bir düşünürde bir arada bulunması nasıl açıklanır?" Ama, diyerek devam eder sürrealizmin önderi, "daha kabul edilebilir kılmak için bu mesajın bir kısmını çıkarmak istemek, 1818 yılında Fourier'nin 'insan anlığını yeniden oluşturmanın ve öğretilen her şeyi unutmanın' mutlak gerekliliğini haykırdığını unutmuşçasına ona ihanet etmek demektir."[16] Ütopyacının, Bacon'dan harfi harfine aldığı özdeyiş. Böylece Breton *Anthologie de l'humour noir* [Kara Mizah Seçkisi] adlı eserine, Jonathan Swift, Lewis Carroll, Edgar Poe, Baudelaire, Villiers de l'Isle-Adam, Nietzsche, Salvador Dali ya da Jacques Prévert'inkilerin yanı sıra Fourier'nin bazı metinlerini de katar.

1839'da Auguste Comte'un yapmakta acele ettiği şey, bu mesajı yokuşa sürmektir. *Cours de philosophie positive* adlı eserinin ellinci dersinde, "gerçek yaşamı acımasız bir biçimde bulandırmaya yarayan, insan muhayyilesini belirsiz ve muğlak ütopyaların ardında irrasyonel ve tehlikeli bir yola sokan" Fourier'ci doktrini eleştiriyordu.[17] Bu kesin üslup, ikinci entelektüel yaşamında kendisini bekleyen ve John Stuart Mill gibi hayranlarını ondan uzaklaştıran Yüce Varlık'ın büyük rahibinin sonunun ne olduğunu bildiğimizden, gülünç olmaktan kurtulamaz. "Duygusal cinsiyet"in doğal bağımlılığının sona ermesine dair Fourier'ci anlayış, Comte'a göre daima Platon'un "antik sapkınlıklar"ını çağrıştırır. "Uygarlaşmış insanlığa sistemli bir şekilde salık verme cesaretinde bulunduğu" kendisinin "yeni evrensel çekici iş planı"na gelince, bu, en temel entelektüel disipline bir hakarettir. Sıkıntıyı önlemek ve verimliliği artırmak adına meşguliyetler sıralaması

16. Breton A., *Anthologie de l'humour noir* (1940-1950-1966), *Œuvres complètes*'te, Paris, NRF-La Pléiade, 1992, cilt II, s. 909-910.

17. Comte A., *Cours de philosophie positive*, Paris, Bachelier, 1839, cilt V, 50. ders *(Leçons de sociologie*, Paris, Garnier-Flammarion, 1995, s. 253).

önermek, modern dünyada bireyler arasında işbölümünün sosyolojik prensibini inkâr etmek anlamına gelir. "Toplumsal organizmanın genişlemesinin artan karmaşıklığının temel nedeni"[18] olan prensip.

Toplumsal Yeni Dünya'nın gerçekleşme denemeleri buna rağmen kesintiye uğramadı. 1832'de Bolivyalı zengin bir borsacının oğlu olan Albert Brisbane, Ortak Okul'un yöneticisi ve politeknik öğrencisi olan Victor Considérant'a, "Fourier'yi kavrayacak olan Amerika'dır," diye yazıyordu.[19] *Théorie de l'Unité universelle* [Evrensel Birlik Kuramı] kitabının sonunda başarısı "dünyayı coşturmuş" olan Deneme Falanjı'nın finansmanına yönelik olası adayların listesini yaptığı zaman o da Fourier ile aynı düşüncedeydi: "Birleşik Devletler'de birçok aday bulacağımızdan, ortak düzenin, kolaylığından dolayı ulusal bir dava gibi düşünüleceğinden, iklimleri bir an evvel düzenleme ve Yabanılları uygarlaştırma acil ihtiyacından şüphe duymuyorum... Böylece, yeterli özelliklere sahip adaylar ve özellikle aday yardımcıları ya da alt adaylar toplamına ulaşmayı umut edebiliriz."[20] 1840'lı yılların başında Albert Brisbane, 1843-1858 yılları arasında kurulan otuz Fourier'ci topluluğun en önemlisi olan North American Phalanx'ın ilk adımını atar. *New York Tribune*'ün yazı işleri müdürü Horace Greeley'i davasına ortak eder; Greeley, gazetesinin baş sayfasında önceleri haftalık, ardından haftada iki kez ve nihayet günlük bir "Birlik" köşesi oluşturarak her gün Fourier'nin fikirleriyle ilgili makaleler yayımlamaya başlar. Bununla birlikte Considérant, ancak 1852'de, Brisbane tarafından ikna edilir. Fourier'nin ölümüyle birlikte kendisini doktrininin yayılmasına adadı, Fransız ve Avrupa politikasına atılmış ve "Fransa'nın temel öğe olacağı büyük Federasyon" vasıtasıyla bir barış ve birlik politikasının yerleştirilmesi için çalışmıştır. 1848 Avrupa devrimlerinin başarısızlığı onu sürgüne iter. North American Phalanx'ın bir komününde kısa bir konaklamanın ardından, 1853'te Teksas'ta Dallas bölgesinde "Réunion" kolonisini kurar. Aralarında politeknik öğrencileri, askerler, avukatlar, doktorlar, memurlar ve aynı zamanda işadamlarının bulunduğu beş yüz Avrupalı göçmen, 1859'da sona eren kısa deneyime katılırlar. Amerikan vatandaşlığını almış olan Ortak Okul'un yöneticisi, ancak on yıl sonra Fransa'ya dönecektir. Amerikan iç savaşları onu

18. *A.g.y.*, s. 272.
19. Vernus M., *Victor Considérant (1808-1893)*'den alıntı, Dole, Canevas Éditeur, s. 65.
20. Fourier C., *Théorie de l'Unité universelle, a.g.y.*, cilt IV, s. 587.

Teksas'tan ayrılıp Brezilya'ya gitmeye mecbur bırakır. Amerika Birleşik Devletleri'ne döndüğünde San Antonio'da başarısız olacak yeni bir koloni kurma girişiminde bulunur.

"Fourier'nin eseri bir sistem oluşturmaz," diyecektir Roland Barthes; "bu eser (Falansterlerde) 'gerçekleştirilmek' istenildiği zaman, geriye dönük olarak anında fiyaskoya dönüşmeye mahkûm bir 'sistem' olacaktır."[21] Ne North American Phalanx'ın kurumları, ne de Ortak Okul'unkiler fiyaskodan kurtulamaz. Birinciler için bir bilanço çıkaran Dolores Hayden'e göre bu oluşum içinde klasik politik melodramın tüm başkişileri bulunur: Hayli marjinal bir grup düşünce adamı, iddialı ve becerikli "vekiller", idealist ve ateşli bir grup insan. Ayrılıklar, otoritenin paylaşımının, sanat ve bilim koruyucusu patronlar tarafından tasarlanmış bir planın hazırlanmasına eşitsiz katılımın, ortak olanla özel olanın sınırlanmasının etrafında patlak verir.[22] Dallas Réunion topluluğuna gelince, Considérant'ın söylediğine göre, acilen Fourier'ci deneyime geçmek isteyen, böylece kolooninin amacı hakkında stratejik bir çatışmaya neden olan çoğunluğun sabırsızlığı, başarısızlığın en önemsiz nedenlerinden biri değildi.[23]

Ama Vaat Edilmiş Toprak'la karşılaştırma burada bitmez. Amerika Birleşik Devletleri'nde Fourier'ci doktrin çevresinde, felsefi ve edebi alanlarda oluşan polemik, evrensel topluluğun düşselliklerinin gelecekteki tarihi adına belirleyicidir. Öte yandan kolektif ya da Kompoze Birlik üstüne kurulu, bireysel özgürlükle ilgili Fourier'ci düşünce, o sırada New England'da hazırlanmakta olan bireysel sorumluluk felsefesiyle çatışır. 1841'de Ralph Waldo Emerson *Self Reliance* [Nefse İtimat] başlıklı bir deneme yayımlar. Sekiz yıl sonraysa Henry David Thoreau, *Civil Disobedience* [Sivil İtaatsizlik] başlıklı bir diğerini. Transandantalist denilen hareketin en tanınmışlarından biri olan Emerson (1803-1882), topluluk idealinin karşısına, "bizzat kendine inan", "günün birinde sivil toplum için temel olduğu iddia edilen ilişkiler ve bağlara karşı direniş" prensibini çıkarır. "Gerçek bireycilik", doğruluğunu şu prensipten çıkarır: Bireylerin en basiti bile doğanın tamamını anlamamıza yardımcı olabilir. Zira insan ve doğa arasında derin bir benzerlik vardır: "Şeylerin tüm sistemi her parçacıkta temsil edilir. Ge-

21. Barthes R., *Sade, Fourier, Loyola,* Paris, Seuil, 1971, s. 114.
22. Hayden D., *Seven American Utopias: The Architecture of Communitarian Socialism,* Cambridge, Mass., MIT Press, 1976.
23. Vernus M., *Victor Considérant, a.g.y.,* s. 172.

leceğin partisi, özgürlük fanatikleri"nden yanadır. Gümrüklerden, vergilerden, bankalardan, hiyerarşilerden, yasalardan iğrenirler ve dinsel olduğu kadar politik de olan tüm dogmalara karşı ayaklanırlar. Liberteryanlar "tüm aracılıklara karşı"dırlar. "Herkes tarafından paylaşılan toplumsal varoluş yerine, şimdi ayrılma vardır. Herkes kendi hesabına; tüm kaynaklarını, umutlarını, ödüllerini, toplumunu ve Tanrısallığını kendisinde aramaya yönelmiş olan herkes."[24] Fourier, diye yazar Emerson, "insanın yoğrulabilir, liderinin isteğine göre, terse ya da düze çevrilebilir bir şey, olgunlaştırılabilir ya da geri bırakılabilir, biçimlendirilebilir, parlatılabilir, katı, sıvı ya da gaz haline getirilebilir bir şey olduğunu... özel düzeninin ve dizilerinin tüm insanlar üzerinde güçle, vaazla ya da oylarla kendini kabul ettirmek ve katı bir biçimde uygulanmak zorunda olduğunu" düşünmekte hatalıdır.[25] Nihayet Fourier kadınların doğasından ve özellikle bu ülkenin kadınlarının doğasından hiçbir şey anlamadı! Onun evliliği ortadan kaldırma fikri, kadınların sahip olduğu ahlâk ve namus anlayışını sarsabilir yalnızca. Emerson bu görüşü dile getirdiğinde en önemli referansı Fourier'ci köken olmaktan çok, New England'da aldığı en somut değişik biçimlerinden biri olan Brook Farm deneyimidir; bu Fourier'ci esin altındaki Amerikan vatandaşları topluluğu, 1841'de Massachusetts'te bulunan West Roxbury'de kurulmuştur.

Kamuoyu için *Fourier* ve *free love* eşanlamlı kelimelere dönüşürler. Amerikan edebiyatının büyük isimlerinden biri olan Nathaniel Hawthorne (1804-1864) bu benzerliğin onaylanması işini üstüne alır. Püriten ülkenin tam göbeğinde, Salem'de doğmuş, günah ve suçluluk duygusuyla yoğrulmuş ve Melville'in yakın dostu olan bu yazar, topluluk faaliyetlerinde görev aldı ve Nisan ayından Kasım 1841'e kadar West Roxbury'de yaşadı. Bu deneyim öylesine sarsıcı olmuşa benzer ki, bundan, on yıl sonra *The Blithedale Romance* başlığında bir taşlama ortaya çıkaracaktır. Kendi itirafına göre, Brook Farm'daki bu kısa konaklamasının tek olumlu tarafı, bu batakhaneden çıkan ve gelecekte karısı olacak olan Sophia Peabody ile karşılaşmasıdır. Sophia Peabody tutkulu çekimin taraftarlarını giderek daha da şiddetle eleştirmekten vazgeçmez: "Tiksinç, ahlâksız, dinsiz yapısıyla bu canavarımsı sistem,

24. Emerson R.W., «Emerson's Views on Reform, Romantic Idealism and Brook Farm», Hawthorne N., *The Blithedale Romance*'ta yeniden basıldı, New York, W.W. Norton, 1978, s. 259.
25. *A.g.y.*, s. 262.

Fransız Devrimi'nden hemen sonra insanlar çıplak bir kadını Akıl Tanrıçası yerine koyup, ona taptıkları zaman hazırlanmış olmasıyla açıklanabilir ancak."[26] Ortaklaşa yaşamın bu mutsuz deneyiminden kurtulmak için mi? Hawthorne bir ideali daima bir başkasıyla değiştirdi. "Evrensel Birlik" Düzeni'nin ona sağlayamayacağı bu dünya topluluğuna ulaşma aracını ağlarda bulmayı umarak, tekniklerin sözcüsü oldu. Yazar, "bir engin beyin ve binlerce kilometrelik titreşimli bir büyük sinir sistemi"ne dönüşmüş yeni bir dünya yaratacak elektrikli telgraf gücüne olan inancı Amerika Birleşik Devletleri halkına benimsetecek ilklerden biriydi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısının başı, toplumsal ütopyalar ile teknoütopyalar arasındaki gerilimin gayet açık bir biçimde dile getirilmeye başlanacağı dönemdir. Saint-Simoncu Michel Chevalier'nin ağlar konusundaki övgü dolu konuşmasından yaklaşık yirmi yıl sonra Anglosakson dünyası, teknolojik iyimserlik ve onun "bilimkurgu"suyla dolup taşar. Bu dönemden başlamak üzere dünya inşasının iki yöntemi arasındaki çekişme sürüp gidecektir. Sinyal, 1851'de Londra'da Crystal Palace'ta kurulan ilk evrensel sergiyle verilir. Sonraki yıl *The Silent Revolution: Or the Future Effects of Steam and Electricity upon the Condition of Mankind* adlı eserinde, İngiliz Michael Angelo Garvey endüstrileşmenin vaatlerinin vitrini olan serginin sembolize ettiği barışçı mikrokozmosu yerküreye uygular. Taşıma araçlarının, yoksul işçi sınıfının balık istifi halinde yaşadığı büyük şehir kalabalığının tükanıklığını gidereceği tahmininde bulunur. Yolculuklar, telgraf, demiryolu, insanları yaklaştıracak ve anlaşmalarına olanak sağlayacaktır. Sinir sistemi kadar hassas "elektrik tellerinin kusursuz ağı" tüm insanlığı sorunsuz bir toplumsal birlik halinde saracaktır. James W. Carey ve John J. Quirk'in belirttiği gibi bu tip "Viktoryen kehanet" masum olmaktan uzaktı: "Bu 'sessiz devrim', toplumsal devrimin yerine konmuştu ve emperyal politika tarafından yöneltilmiş sorularla ilgili olarak yalnızca sessiz çoğunluğun değil, azınlıkların da iplerini elde tutacak bir ağız kalabalıklığıydı."[27]

26. Lang H.J., «The Blithedale Romance: A History of Ideas Romance», *a.g.y.*, s. 332.
27. Carey J.W. ve Quirk J.J., «The History of the Future», Carey J.W., *Communication as Culture'de. Essays on Media and Society,* Boston, Unwin Hyman, 1969.

"Sosyalizm nedir? Uzlaştırma doktrinidir. Neyi uzlaştırır? Bugün sürekli savaş halinde olan tüm halkları ve çıkarları." 1840'lı yılların sonunda *La Voix du peuple*'ün yazı işleri sorumlusu C.F. Chevé tarafından yayımlanmış *Catéchisme socialiste* [Sosyalist İlmihal] bu girişle başlar. Kaleme alınan son soru/yanıt ise şöyledir: "O halde sosyalizm nasıl özetlenir? İki şeyle: EŞİT MÜBADELE, yani sermayenin tüm çıkarını ortadan kaldırmak ve BİRLİK, yani üretim, tüketim ve mübadele için bütün insanlar arasındaki dayanışma, karşılıklılık, yardımlaşma."

On yıllık sürenin ilk yıllarının pek çok yayını Fransa'da sosyalist akımın çeşitliliğinin kanıtıdır. En belirgin olanlar arasında birkaçını sayalım: Pierre Leroux'nun iki yıl önce yayımlanmış *Essai sur l'égalité*'sinin [Eşitlik Üzerine Deneme] devamı şeklindeki *De l'Humanité, de son principe, et de son avenir* (1840) [İnsanlık, İlkesi ve Geleceği Üzerine]; Etienne Cabet'nin *Voyage en Icarie*'si (1840) [İkarus'a Yolculuk]; Pierre Joseph Proudhon'un *Qu'est-ce que la propriété*'si (1840) [Mülkiyet Nedir?]; Louis Blanc'ın *Organisation du travail*'i (1840) [İş Örgütlenmesi]; Victor Considérant'ın *Manifeste de l'Ecole sociétaire* ve *De la politique généralé et du rôle de la France en Europe*'u [Ortak Okul'un Bildirisi ve Genel Politika ve Avrupa'da Fransa'nın Rolü Üzerine] (her ikisi de 1840'ta); Flora Tristan'ın *L'Union ouvriére*'i (1843) [İşçi Birliği]. Sosyalist olarak sınıflandırdıklarımızı uzlaştırmak yanıltıcı olacaktır. Daha çok karma bir yapı söz konusudur. Flora Tristan gibi bir kadın hakları savunucusunu, "Erkekler büyük işlere, kadınlar ev işlerine"yi tekrarlamaktan vazgeçmeyen kadın düşmanı Proudhon'la karşılaştırmak imkânsızdır.[28] Özel mülkiyetteki tüm erdemi reddeden Cabet'nin istediği primitif kilise komünizmi ile bütün büyük İnsanlık'ın merkezinde bireysel gerçekleşmenin bir şartı olarak mülkiyeti yeniden tanımlayan Pierre Leroux'nun sosyalizmini bir tutmak da aynı derecede imkânsızdır. Ama bir şey kesindir: Bu teorik yamalı bohça altında 1840'lı yıllardan itibaren, demokratik hareketin iki eğilimi arasındaki gerilim belirir. Bir taraftan şiddet yanlısı ve Jakoben, diğer taraftan ütopyacılar çizgisinde barışçı.

"Sosyalist" sözcüğü doktrinlerin önüne geçer. Bu sözcük XVIII.

28. Proudhon P.J., *Lettres choisies et annotées par D. Halévy et L. Guilloux*, Paris, Grasset, 1929. s. 57 («Lettre à Madame Proudhon,16 octobre 1834»).

yüzyılın ortasında Latincede *socialitas*'ı, yani insanın toplumsal içgüdüsünü –onu Puffendorf gibi dine, vahye ve kiliseye yerleştirenlerin tersine– tüm doğal yasanın gerçek temeline dönüştüren devletler hukuku uzmanlarının durumunu belirlemeye yarar. 1765'ten itibaren, İtalyan dili, Rousseau tarafından esinlenmiş özgür ve eşit bir bireyler topluluğunun peşinde olan ve özgür ve doğal olarak eşit doğduklarını varsayan bütün yazarları bu şekilde adlandırarak ona yeni bir anlam verir.[29] 1826'da Owen'cı hareketin yayın organı *Co-operative Magazine*, dokuz yıl sonra, Robert Owen'ın desteğiyle "Association of all classes of all Nations"ın yaratılmasıyla sonuçlanan tartışmalar sırasında, kullanılması yaygınlık gösteren terimi yeniden ele alır.[30] Fransa'da herkes, sözcüğün ilk kullanımını *Globe*'un (1824) kurucusu Saint-Simoncu Pierre Leroux'nun (1797-1871) 1833'te gerçekleştirdiğine inanacaktır. *Cours* [Dersler] kitabında Emile Durkheim sosyalizm hakkında bu çıkış noktasıyla hemfikir değildir. Ona göre, sözcüğü ilk kez, 1899'da Saint-Simon, Fourier ve Owen'ın kuramlarının incelendiği *Les Réformateur modernes* [Modern Yenileştirmeciler] üzerine bir kitapta kullanan, 1839'da Louis Reybaud'dur.[31] Sosyolojinin kurucusu bir taraftan da, ne Pierre Leroux'yu ne de onunla birlikte Saint-Simoncular arasından çıkmış sosyalist doktrinin militan kanadını uzaktan yakından tanımaz.

Leroux, "geleceğin kenti"nin "yeni insan"ını bekleyen "sonsuz ufka" ve teodiseye [ilmi ilahiyat] yakın bir yoruma giriştiği *De l'Humanité* adlı eserde, "Meydanı insan soyunun ailesine bırakın," diye yazar: "Hıristiyanlık geçmişin en büyük dinidir; ama Hıristiyanlıktan daha büyük bir şey vardır ki; o da İnsanlık'tır."[32] İncil'deki üçlü sevgi buyruğu, yani Tanrıyı, benzerlerimizi ve kendimizi sevmek, çelişkiliydi. Örgütlenebilir değildi. Yalnızca dayanışma örgütlenebilirdi. Bugün üçlü sevgiden anlaşılması gereken şey, insanların karşılıklı olarak dayanışmasıdır. Katolik Hıristiyanlığının "idolatrik biçim"ini gerçekleştirmeyi başaramadığı "birlik ve komünyon yasası"nı şimdi temsil edecek olan odur. Aile, yurt, mülkiyet, benzerleriyle ve evrenle komünyon ha-

29. Venturi F., *Utopia and Reform in the Enlightenment*, Cambridge University Press, 1971, s. 103-104.
30. Holyoake G.J., *The History of Co-operation*, Londra, T. Fisher Unwin, 1906, cilt I.
31. Durkheim E., *Le Socialisme, a.g.y.*, s. 40.
32. Leroux P., *De l'Humanité* (1840), Paris, Fayard (Corpus des œuvres de philosophie en langue française), 1985, s. 158.

linde olmaya dayalı bu insan hakkını karşılayacak biçimde organize olmak zorundadırlar. Felsefecilerin yalnızlığa dayalı rasyonalizmi insanı insanlıktan soyutladı ve bunu yaparak bedeni ve ruhu, maddiyi ve maneviyi, toprağı ve gökyüzünü ayırdı. Özgün varlık kimi kez duyum halinde, kimi kez duygu halinde, kimi kez de bilgi halinde parçalara ayrıldı. Halbuki doğası ve özü itibarıyla özgün varlık, Fransız Devrimi'nin, özgürlük, kardeşlik, eşitlik şeklinde özetlediği bu üçlü ihtiyacın bölünmez birliğidir. Leroux'nun önerdiği ortak çalışma yönteminde her işlev bu üç ihtiyacı karşılayan üç varlık tarafından gerçekleştirilmelidir. Bunlar, sermaye ve araçlar topluluğunu yöneten atölyeler halindeki ortak üçlülerdir. Emekçinin, kapasitesine, iş ve gereksinime göre ücretlendirilmesi, sömüren ve sömürülenler arasındaki ayrımları ortadan kaldırır.

Bugün birçokları Pierre Leroux'nun etkisinin o zamanlar sosyalist hareketlerin tarihçilerinin görebildiğinden daha önemli bir yere sahip olduğunda birleşirler. Nohant yakınlarındaki Berry'deki Boussac tarikatının kurulmasına yardımcı olan George Sand'ın (1804-1876) mektupları, onun yabana atılmayacak biri olduğunun ipuçlarını verir. "Size söylemem gerekiyor," diyordu Şubat 1844'te dostlarından birine yazdığı mektupta: "George Sand, Pierre Leroux'nun kötü bir kopyasıdır, aynı idealin fanatik bir yandaşı, ama söyleminin karşısında sessiz ve hoşnut, yazmak, konuşmak, düşünmek ve onun esini altında hareket etmek adına tüm eserlerini ateşe atmaya daima hazır bir yandaş. Özenli kalemini yalnızca halkın anlayacağı şekilde kullanan ve hocasının felsefesini romanlarında dile getirmeye çalışan duyarlı bir yürekten başka bir şey değilim."[33] Bu mektup ilk adımlarını atan sosyalizmi kuşatan dini tutkuyu, ama aynı zamanda bu düşüncenin popüler edebiyatla olan içlidışlılığını gösterir. 1842-1843 Haziranı arasında Saint-Simoncu fikirlere yakınlığıyla bilinen Eugène Sue'nün *Mystères de Paris* [Paris Gizemleri] adlı yüz kırk yedi bölümlük tefrika romanının kamunun dikkatini çektiğini ve sınırları aşmaya aday toplumcu fikirlerin ortaya çıkmasına bilimsel kitaplardan daha çok önayak olan "endüstriyel edebiyat"a (Sainte-Beuve) yol açtığını hatırlatmak gerekmez mi?

"Din, birleşmektir; insanlık bağı demokratik kozmopolitizmin" ortaya çıkışıdır, der 1843'te Flora Tristan (1803-1844). İki kültür kavşa-

33. Sand G., *Correspondance de George Sand*, Paris, Garnier, cilt VI («Lettre à F. Guillon, février 1844»).

ğında, Perulu bir baba ve Fransız bir anneden doğmuş modern sosyalizmin bu vakitsiz militanı, "uluslararasılık" ve "uluslararasıcılık" kavramlarını ilk kez kullanır. *Komünist Parti Manifestosu*'ndan beş yıl sonra yayımlanmış olan *L'Union ouvrière* adlı kitapçığı, uluslararası ruh taşıyan ilk işçi manifestosu, "genel çıkarların, yani Avrupa'nın ve tüm dünyanın çıkarlarının" sancağı altında, uyruk ya da cinsiyet ayrımı gözetmeksizin işçi sınıfının kuruluşuna ve kendi kendini kurtarmasına ilk çağrıdır. "Küremiz," der, "farklı ulusların içorganları, azaları ve belli başlı organları temsil ettiği bir büyük insancıl bedendir; onun bireyleri, en ince liflerine kadar, atardamarları, toplardamarları, sinirleri, kasları temsil ederler; insan bedeninin çeşitli bölümlerinde olduğu gibi aralarında sıkı bir biçimde birleşmiş olan bu büyük bedenin tüm parçaları birbirlerine yardım ederler ve yaşamı aynı kaynaktan alırlar."[34]

Organizma metaforlarının tarihi üzerine çalışmasında Judith Schlanger, haklı olarak, Birlik, Evrim, Gelenek, Uyum kanıtlarının yönlendirdiği romantik sosyalizm düşüncesinin ve bu düşüncenin romantik edebi reaksiyonunun "aynı bütünleşme kaygısını karşıladıkları için aynı zamanda dinsel" olduklarına dikkat çeker: "Sosyalist romantizmin ve geleneksel romantizmin büyük rüyasında olduğu gibi: İnsanın amacını, organizmadaki bir organın amacı gibi anlamak, bağıntıdaki rasyonaliteyi ortaya çıkarmak, bireyselliklerin mutlu ve verimli bir aradalığının gizini en zengin ve en çeşitli bütünde bulmak... Organizmanın romantik anlayışı esas olarak bir karşı sava bağlı olarak kurulur: Organizma bir reddin karşı kutbu olarak kendini sunar, bir atomlar ya da çarklar ya da tek başına bireyler bütünü fikri ile çatışarak kendini gösterir, ki bunların bağıntısı fiilen ve hukuken ikincil bir karaktere sahip olacaktır."[35]

E. *KOMÜNİST PARTİ MANİFESTOSU* VE EVREN PAZARI

Ocak 1848'de Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Parti Manifestosu* (son biçimi Marx üstlenmişti), "Bütün ülkelerin işçileri, birleşiniz!" sloganını ortaya atar. "Emekçilerin vatanı yoktur. Sahip olma-

34. Tristan F., *Union ouvrière*, yay. haz.: D. Armogathe ve J. Grandjonc, Paris, Des Femmes, 1986. s. 243.
35. Schlanger J., *Critique des totalités organiques*, *a.g.y.*, s. 235 ve s. 7.

dıkları şey ellerinden alınamaz. Proletarya her şeyden önce politik gücü ele geçirmek, ulusal sınıf olarak ortaya çıkmak, bizzat kendisini ulus olarak oluşturmak zorundadır. Bu hareketle kuşkusuz hâlâ ulusaldır ama kesinlikle burjuvazinin olduğu anlamda değil. Burjuvazinin, ticaret özgürlüğünün, dünya pazarının, endüstriyel üretimin tekbiçimliliğinin ve bunların sonucu olan hayat şartlarının geliştiği bir zamanda, halkların ulusal özgünlükleri ve aykırılıkları giderek silinir. İktidardaki proletarya bunları daha da radikal bir biçimde ortadan kaldıracaktır."[36] Marx ve Engels'e göre, bir sınıf, ardından da bir politik parti biçimini alacak olan emekçilerin organizasyonu, "farklı bölgelerin işçileriyle ilişki kuran büyük endüstri tarafından üretilmiş" iletişim araçlarının artması sayesinde kolaylaşacaktır. "Bu ilişkiler, her yerde aynı karaktere sahip olan sayısız mücadeleyi ulusal bir mücadele halinde, bir sınıf mücadelesi halinde merkezileştirmesi için gereklidir... Ortaçağın burjuvalarının köy yollarıyla sağlayacağı, yüzyıllar alacak birliği, modern proleterler demiryolları sayesinde birkaç yıl içinde gerçekleştirecektir."[37]

XX. yüzyıl tarihi, bu mücadeleci metindeki kehanet havası taşıyan içeriği yalanlasa da –ki bu içeriğe göre iki yeni sınıf (burjuvazi ve proletarya) arasındaki zıtlık öteki leri (özellikle "orta sınıfları") yok edecek ve "sınıflar mücadelesinin etkisi altında hâkim sınıf yakın gelecekte parçalanacaktı– yüz elli yıl önce korumacılığın endüstrileşme yolundaki ülkelerde hüküm sürdüğü sırada "serbest mübadele dini"nin bayrağı altında kapitalist ekonominin dünyasallaşmasını önceden gören Marx ve Engels'in önsezisine nasıl hayran olunmaz. "Burjuvazi, dünya pazarını sömürerek tüm ülkelerin üretimine ve tüketimine kozmopolit bir biçim verdi. Gericiler bu durumdan hoşlanmasa da endüstrinin ayakları altından ulusal toprağı çekip aldı... Yerli ürünler tarafından karşılanan eski ihtiyaçlar, yerlerini, en uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünleriyle karşılanmaları beklenen yeni ihtiyaçlara bırakır. Eski yalıtılmışlık, yerel ve ulusal kendine yeterlilik, yerini evrensel bir trafiğe, ulusların evrensel karşılıklı bağımlılığına bırakacaktır. Dahası, maddi üretim için gerçek olan şey düşünsel üretimler için de gerçektir. Farklı ulusların tinsel eserleri gerçek bir ortaklık yaratırlar. Sınırlandırma-

36. Marx K., *Le Manifeste communiste, Œuvres*'de M. Rubel'in hazırladığı ve notlandırdığı kitap, Paris, La Pléiade, 1965, cilt I, Économie, s. 179-180.
37. *A.g.y.*, s. 170.

lar ve ulusal özellikler giderek olanaksız hale gelir ve birçok yerel ve ulusal edebiyat evrensel bir edebiyatın doğuşuna neden olur."[38]

Manifesto'nun girişinde Marx, Almanca yayımlanmış yirmi üç sayfalık kitapçığın aynı anda İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Flamanca ve Danca basıldığını belirtir. "Halkların baharı"nın ve Fransa'da 1848 Şubat Devrimi'nin başarısızlığı başka bir sonucu doğurur. Oysaki, Marx'ın sağlığında yalnızca bir İngilizce çevirisi (Londra-1850, New York-1872), iki Rusça çevirisi (Cenevre-1869, 1882), bir Fransızca çevirisi (1872'de Paris Komünü'nün ertesinde, New York'ta bir Fransız göçmen gazetesi, *Le Socialiste*'te) vardır. Bu yüzden *Manifesto*'nun etkisi gecikmeli olur. Örneğin Çinliler ancak 20'li yılların başlarında bir çeviriye sahip olabilmişlerdir.

Manifesto'nun kesin yazımına verilecek biçim hakkında Engels ve Marx arasındaki karşılıklı mektuplarda Engels'in kaleminden şu okunur: "Sunuş biçimi üzerinde biraz düşün; bana göre en iyisi, din kitabı biçimini terk etmek ve ona *Komünist Manifesto* başlığını koymak olacaktır."[39] Gerçekte kısaca "Komünist Amentüsü" başlığını koymak söz konusu olmuştu. Ama bu dini dili, yazarlar, "misyonerler"in "vaazlar"ını ve "serbest mübadele dini"nin "havarileri"ni alaya almak için benimsediler. Bu yüzden, 1848 Şubatı'nda *Manifesto*'ya bağlı olarak okunması gereken *Discours sur le libre-échange* adlı eserinde Marx, şu ifadelerle *free-trader*'ların sözcüsüne saldırır: Doktor Bowring bir mitingde bağırarak, bütün bu argümanlara dinsel bir anlam verdi: İsa, *free-trade*'dir; *free-trade*, İsa!"[40] Aynı söylevde Marx "özgürlük" ve "evrensel kardeşlik" soyut sözcüklerinin *free-trader*'lara ait kullanımlarını yanılgılardan kurtarır. "Kozmopolit sömürüyü evrensel kardeşlik olarak sunmak, kaynağını sadece burjuvaziden alan bir fikirdir. Serbest rekabetin bir ülke içinde ortaya çıkardığı bütün yıkıcı olgular, evren pazarında en akıl almaz boyutlarda kendilerini yeniden üretirler. Serbest mübadelecilerin bu durum hakkında geveledikleri safsatalar üzerinde uzun uzadıya durmaya niyetimiz yok."[41]

Manifesto'nun yazarlarının, işçi enternasyonalizminin öncülerini sıralarken, *La Sainte Famille*'de (1845) [Kutsal Aile] realizmini se-

38. *A.g.y.*, s. 165.
39. *A.g.y.*, s. 159.
40. Marx K., «Discours sur le libre-échange», *a.g.y.*'ta, s. 145.
41. Marx K., *a.g.y.*, s. 154-155.

lamladıkları "kadın Mesih" Flora Tristan'a referans göndermeyi unuttuklarını belirtelim!

F. PROUDHON VE BÜYÜK İNSAN KALABALIĞI

Uluslararasılık temsillerinin tarihinde bireyci anarşizmin öncüsü Pierre Joseph Proudhon (1809-1865) özel bir yer işgal eder. Mesele üzerinde, diğer düşünürlerden daha fazla yoğunlaşmasından dolayı değil –incelemelerinin büyük çoğunluğu Fransız gerçekliği üzerinedir–, aynı zamanda emekçilerin I. Enternasyonali'nin gelişimine doğrudan etkisi nedeniyle. Proudhon ve Marx'ın yandaşları arasına, izleri sosyalist hareket içinde uzun zaman kendini gösterecek bir rekabet yerleşir.

Zamanının ütopik düşünürleriyle Proudhon'un arası açıktır. Ona göre bütün "sosyalist mezhepler" Ay'a yolculuğa çıkan insanlardan oluşur; bütün ütopyalar dini ütopyalardan türemiştir ve sofuların ütopik aşkı daima kötü biter. Onlarla birlikte Toplum yaşamaz, otopsi masasına yatırılmıştır. "O halde Birlik nedir? Bir dogma... Kesin, eksiksiz, mutlak, değişmez bir şey. Kendilerini bu ütopyaya adayanların hepsi sonunda bir SİSTEM oluşturdular... Böylece, kurucusunun düşüncesini aşan Saint-Simoncu okul, bir sistem yarattı; Fourier bir sistem; Owen bir sistem; Cabet bir sistem; Pierre Leroux bir sistem; Louis Blanc bir sistem; Babeuf, Morelly, Thomas More, Campanella, Platon ve diğerleri gibi onların selefleri de tek bir prensipten yola çıkarak sistemler doğurmuşlardı. Dahası birbirlerini dışlayan bu sistemler aynı şekilde ilerlemeyi de dışlarlar. Prensip öleceğine insanlık ölsün! Bütün yüzyılların fanatikleri gibi ütopyacıların tamamının sloganı budur. Bu şekilde yorumlanmış sosyalizm bir dine dönüşmüştür."[42] Ama Proudhon'un yine de Saint-Simon, Fourier, Leroux, Blanc ve devrimci terörünü eleştirdiği Owen'la ortak tarafları vardır.

Sistem, aynı zamanda sosyalizm ve demokrasiye, bir hedefi, yöneticileri, ordusu ve politikası olan örgütlenmiş partilerden oluşmuş bir şey gibi bakanlardır. Vaaza gitmeyiniz, öğüdünde bulunur bir arkadaşına Proudhon, bildirileri, programları ve bültenleri ciddiye almayınız, akademik söylevleri okumayınız. "Yöneticisi, kutsal kitabı, kesinleştirilmiş bir sistemi olmaksızın, halkın içinde kendiliğinden gelişen etki-

42. Proudhon P.J., *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*, Paris, Librairie internationale, 1868, yeni baskı, s. 79.

li propaganda konusunda bilgilenin, araştırma yapın, onun amacını ve anlamını keşfetmeye çalışın." Zira "gerçek politik gösterge" burada yuvalanır.[43]

Anarşi, "yönetim ya da anayasa biçimidir, bilimin ve hukukun gelişimiyle onda cisimlenen özel ve kamusal bilinç tek başına düzeni sürdürmeyi ve bütün özgürlüklerin garantisini sağlamaya yeterlidir."[44] Halkın arasından çıkmış olan Proudhon, ona göre "insanlığın üçüncü çağı"nın başlangıcı olan 1789 Devrimi'nin ve kendisine rağmen dahil edildiği 1848 Devrimi'nin başarısızlıklarından dersler çıkarır. Devrimciler şeyleri değiştirmek için devlet gücüne çok fazla güvenirken, vatandaşların inisiyatifine yeteri kadar güvenmediler. Gelecek, daha ziyade "insan kalabalığını canlandıran ve bir araya getiren görünmez bir organizma" olacaktır.[45] Toplumsal yasa, "evrensel kendiliğindenlik" yoluyla denetimsiz ve buyruksuz, bizzat kendi kendisini gerçekleştirecektir. Otorite prensibi, güvenlik kuruluşları, önleme ya da baskı araçları, "memur zihniyeti" tarafından beslenen "kırtasiyeci yapı", politik merkeziyetçilik, tek kelimeyle devlet, yerini federatif kurumlara ve komünal pratiklere bırakarak ortadan kalkacaktır. Dahası bunlarla birlikte "milliyetçi Jakobenizm", bu "ulusallık prensibi" tarafından yeniden canlandırılan devlet fanatizmi yok olacaktır.

Toplum artık yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya organize edilecektir. Cumhuriyeti tanımlayacak olan, "yasalar rejimi" değil, "sözleşmeler rejimi" olacaktır. Kendisine yabancı olan bir yasayı bireye zorla benimseten evrensel oy yetkisi üzerine kurulmuş Rousseau'cu toplumsal sözleşme yerine ticaret ilişkilerini düzenleyen sözleşme biçimine yakın bir sözleşme. Bu serbest ortaklık biçimi aynı anda ikili bir yapının kurulmasına olanak verecektir: Karşılıklılık prensibi üzerine kurulmuş bir ekonomi ve bir federalist politika sistemi. Bütün bunların gerçekleşmesinin temel bir şartı kişinin kendi özerkliğini korumasıdır. "Sözleşme, bütün problemleri çözer," iddiasındadır Proudhon. Üretici tüketiciyle anlaşır, ortak şirketiyle, köylü kendi komünüyle, komün kantonuyla, kanton iliyle vb. Bireylerin ve komünlerin kendi malları hakkında karar vermek, mülklerini yönetmek, köprülerini, limanlarını, rıhtımlarını, kanallarını, yollarını kurmak, ticari anlaşmalar

43. Proudhon P.J., *Lettres choisies, a.g.y.* (M. Maurice'e Mektup 13 Ağustos 1844), s. 70.
44. *A.g.y.* (M. X'e Mektup, 20 Ağustos 1864), s. 350.
45. *A.g.y.* (M. Alexandre Herzen'e Mektup, 7 Ağustos 1852), s. 154.

yapmak, anlaşmazlıklarını uzlaştırmak, eğitmek, yönetmek, kontrol etmek, memurlarını takibe almak, suçluları yargılamak vb. için artık devletin aracılığına ihtiyaçları yoktur. Her birey için sözleşme özgürlük demektir, çünkü artık aracı yoktur; eşitlik demektir, çünkü kendisi için uygun olmayanı yapması istenmez; kardeşlik demektir, çünkü her biri "çıkarlarını bir tutar, bütün ayrımları birliğe taşır, bütün çelişkileri giderir ve sonuç olarak ekonomik anarşinin, temsilciler yönetiminin, yabancı yasanın engellediği iyilik ve esirgemezlik hislerini geliştirir."[46] Bu, "özgür insanların toplumudur, insan soyu cemaatinin dışına çıkıldığı" zaman ille de şüpheli olunmayacak toplumdur. Bu, "yönetilen varlığın" ve onun olumsuz sıfatlarına dair uzun söylevin sonu olacaktır: Gözaltına alınmış, denetlenmiş, gözetlenmiş, yönetilmiş, yasalara mahkûm edilmiş, bir düzene sokulmuş, sürü haline getirilmiş, doktrine, vaaza muhatap kılınmış, kontrol edilmiş, değer biçilmiş, değer verilmiş, sansür edilmiş, emir altına alınmış, not verilmiş, fişlenmiş, sayılmış, tarifesi yapılmış, damgalanmış, hakir görülmüş, kotalanmış, ortak edilmiş, patentlenmiş, işten atılmış, izin verilmiş, hakkında düşünülmüş, azarlanmış, engellenmiş, reforme edilmiş, terbiye edilmiş, düzeltilmiş, haraca bağlanmış, sömürülmüş, sahtekârlığa uğramış, limon gibi sıkılmış, aldatılmış, soyulmuş, baskı altına alınmış, sıkıştırılmış, hırpalanmış, savunmasız bırakılmış, eli kolu bağlanmış, hapsedilmiş, kurşuna dizilmiş, taranmış, yargılanmış, hüküm giymiş, sürgün edilmiş, kurban edilmiş...[47]

Sözleşmeler rejimi altında evrenin durumu ne olur? "Merkezi her yer, çevresi hiçbir yer" (Pascal). Eğer bulaşıcı olmasaydı barışçı devrim etkisiz kalacaktı. Halklar "devrim Fransası" örneğini takip edecektir. Kapitalist sömürüyü ve ücret sistemini ortadan kaldıracak olan "eşit ve doğru mübadele" yerkürenin pazarını tüm ülkelerin üreticilerine açacaktır. Tüm engeller kalkacak ve eski devletler hukuku, yerini ticari sözleşmelere bırakacaktır. Sözleşmenin biricik yasası, "ırkların özgür ve evrensel iç içe geçişi"ni gerçekleştirecektir. Uluslar artık farklı politik birlikler oluşturmayacaktır. "Rahip Saint-Pierre'in düşü bir zorunluluğa dönüşecektir." Zira ulusallık, ulusları "düşman birlikler" haline getirir ve "yerkürenin üniter ekonomisi"nin karşısına yenilmez, güçlü bir direniş çıkarır. "Hiçbir monarşinin, hatta imparatorların bile elde edemediği, eski dinlerin özeti olan Hıristiyanlığın gerçekleş-

46. Proudhon P.J., *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*, a.g.y., s. 217.
47. *A.g.y.*, s. 311.

tirmekte güçsüz kaldığı şeyi Evrensel Cumhuriyet ve ekonomik devrim gerçekleştirecektir: Gerçekleştirmemesi mümkün değildir.'[48] "İnsan soyu birliği"nin ölçüsüne dönüşen, bilimin ve çıkarların tek hakemi olan hükümetin artık hiçbir fonksiyonu kalmadığından, sözcüğün politik anlamında ulusallık ve yurt da olmayacaktır. Artık, ancak doğum yeri söz konusu olacaktır. Rengi ya da ırkı ne olursa olsun her insan "evrenin yerlisi" olacaktır. Onun için her yerde vatandaşlık hakkı vardır.

Tüm yazılarında Proudhon, ekonomik "prensip" ve "organizasyon"un barışçı rolü üzerine mesaj vermekten vazgeçmez. Devletler hukukunun oluşumu üzerine hacimli kitabı *La Guerre et la Paix*'de (1861) [Savaş ve Barış] şöyle yazar: "Rahip Saint-Pierre'in sandığı gibi barış, imzalarla, *meeting*'lerle, federasyonlarla, dini oluşumlarla, kongrelerle ciddiyet kazanamaz ve bütün ihlalleri alt edemez. Bu konuda, devlet adamları felsefecilerden daha çok şey yapamazlar; Kutsal İttifak başarısızlığa uğradı; insansever hiçbir propaganda bu konuda hiçbir şey yapamaz. Silahların zoruyla imzalanmış barış bir ateşkesten başka bir şey olmayacaktır. Bir ekonomistler ve Quaker'lar gizli oturumunda hazırlanmış olan barış komik olacaktır. İşçi hümanitesi, fikirlerde ve geleneklerde radikal bir devrimi gerektiren ekonomik dengeyi yaratarak savaştan sıyrılabilecektir.'[49]

G. ULUSAL AYRIMLAR TEHLİKESİ KARŞISINDA I. ENTERNASYONAL

1848 Devrimi sırasında Parisli emekçiler Proudhon'u vekil seçmişlerdi. 1862'de aynı emekçilerden oluşan bir delegasyon İngiliz emekçileriyle buluşmak amacıyla evrensel Londra Sergisi'ne katılır ve Proudhon'cu fikirlerden derinden etkilenmiş bir bronz işleme ustasını, Henri Tolain'i (1828-1897) sözcü seçerler. Kuruluş tarihi Eylül 1864 olan I. Enternasyonal'in ya da Uluslararası Emekçiler Birliği'nin organizasyon tüzüğünün giriş kısmından, Tolain'in esin kaynağı olduğu "60'lar Manifestosu"nun temel fikrini çıkarabiliriz: "İşçi sınıfının özgürlüğü emekçilerin bizzat kendi eseri olmak zorundadır." "Kardeşçe dayanış-

48. *A.g.y.*, s. 299.
49. Proudhon P.J., *La Guerre et la Paix. Recherches sur le principe et la constitution du droit des gens* (1861), Paris, Marcel Rivière, 1927, s. 487.

ma ve işbirliği"ne (tüzüğün onuncu maddesi) ilişkin ilk anlaşmazlık, herkesin özerkliği adına Proudhon'cular ya da dayanışmacılar tarafından savunulmuş bireysel mülkiyet meselesi etrafında vuku bulur. 1868'de Brüksel Kongresi'nde Proudhon'cular azınlığa düşmüştür ve toprak mülkiyetinin ortaklığı hakkındaki "kolektivist" tezler üstün gelir.

Mart 1871'de Paris Komünü patlak verdiğinde Proudhon'cu fikirler yeniden ortaya çıkar. Komün yanlılarının ya da federe güçlerin ayaklanması, Fransız ordularının Prusyalılar karşısında bozguna uğramasının yol açtığı yaralanmış yurtseverlikten doğmakla birlikte, enternasyonalizmle son bulur. Polonyalı Jaroslav Dombrovski, bir Fransız-Amerikan lejyonunu da kapsayan ulusal muhafız birliğinin komutanlığına çağrılır. Genel Kurul'a Marx'ın dostu Macar Leo Frankel seçilir. Seçilmiş seksen kişiden kurulu bu kurula dahil olan, Enternasyonal'in on yedi üyesinin girişimiyle hükümetlerle dalga geçen Komün, "Alman halkı"na ve "Alman ulusunun sosyalist demokrasisi"ne çağrıda bulunur: "Tartışmalı nehrin iki kıyısında, Almanya ve Fransa birbirimize el uzatalım. Despotların bizi birbirimize düşürdüğü askeri cinayetleri unutalım. Özgürlüğü, Eşitliği, Halkların Kardeşliğini haykıralım. İttifakımızla Avrupa Birleşik Devletleri'ni kuralım. Yaşasın Evrensel Cumhuriyet!"[50] Bu Evrensel Cumhuriyet'in artık bir amblemi vardır: Kızıl bayrak. Ama hâlâ yardımlaşmacılık ve kolektivizm arasında tereddüt geçiren komün yanlıları bir hükümet programı tasarladıkları sırada, General Mac-Mahon tarafından kumanda edilen Versailles rejiminin askeri birlikleri sistemli bir zulme girişirler. Yalnızca yetmiş üç gün sürmüş komün kana bulanır. Olayın yankılanışı onu efsaneleştirir. Fransız burjuvazisi ve Avrupalı türdeşleri için yurdu ve yurtseverliği alaya alan bu "kozmopolit devrim" korkuluk vazifesi görür. Vahşice baskı altına alınan Enternasyonal giderek öcü olarak gösterilir. Bundan sonra işçi hareketi için vaktinden önce bastırılmış ayaklanma veya başarısız olmuş devrim yoktur ki, "komün" adını almasın: Moskova (Aralık 1905), Budapeşte (Mart-Temmuz 1919), Kanton (Aralık 1927). Mayıs 1968 olaylarının sıcak anlarında Sorbonne'un "öğrenci komünü"nden bile söz edilecektir.[51]

1872'de Lahey Kongresi, I. Enternasyonal içindeki kesin kopuşu

50. Rougerie J., *Paris libre 1871*'dan alıntı, Paris, Seuil, 1971, s. 32-33.
51. Fouchet M.-P., «Postface» (16 Haziran 1968), *La Commune au jour le jour. Le Cri du Peuple*'de, Paris, Les Yeux Ouverts, 1968, s. 3-4.

tamamlar. Fransa-Prusya Savaşı'ndaki işçi hareketinin başarısızlığı ve Komün bölünmeyi hızlandırır. Marx'tan ve onun Jakoben devlet teorisinden etkilenmiş olan "otoriter komünistler" fraksiyonu, "serbest endüstri ve tarım birliklerinin özgür federasyonu" prensibine sadık kalan anti-otoriter anarşist ya da komünist fraksiyonları Enternasyonal'den atmaya karar verir. Onlara göre Komün deneyimini karakterize eden federalist prensip, ne yazık ki çok kısa ömürlü olmuştur. Temellerinden sarsılmış ve merkezi New York'a taşınmış olan I. Enternasyonal'in varlığı, 1876 Temmuzu'nda resmen son bulur. Sosyal demokrat temelli bir II. Enternasyonal 1889'da ortaya çıkacaktır. Çatlak, işçi sınıfının ayrı bir sınıf gibi, ulusal toplum bağlarından uzak ayrı bir kıta gibi düşünülmesiyle oluştu. "Alman halkı"na çağrılarında Paris Komünü işçilerinin yanılgısı, yurtseverlik duygusunun yalnızca bir sınıf meselesi olduğuna, emeğin ve işçi sınıfının özgürleşmesinin "bölgesel ya da ulusal değil, ama toplumsal bir problem" olduğuna inanmış olmalarıydı. I. Enternasyonal'in tüzüğünde belirgin bir biçimde kayda geçirildiği gibi.

Ütopik sosyalizmin düşünürlerinin akıl ile duygusal yaşam, kolektif yapı ile bireyin realizasyonu, emek ile haz, ekonomi ile kültür, teknik ilerleme ile toplumsal ilerleme, köy ve kent, merkez ve çevre arasında hayal ettikleri uzlaşma, toplumsal devinimin birliğindeki çatlakların pek çok nedenine dönüşen olanaksız ikilemler içinde çözülmeye adaydır. *Komünist Parti Manifestosu* tarafından muştulanan dünyasal devrimin hedefleri ve araçları konusunda maddi altyapının öncelikli inşası adına, tek bir terime bağlılıktan, bilgisizlikten ya da ötekini ikinci plana itmekten büyük yanlış anlamalar doğacaktır.

VI

Ağ, teknik ve dünyanın yeni anlamı

İletişim ve ulaşım tekniklerinin kurtarıcı olarak görülmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında baskın olur ve ilerleme ve demokrasinin büyük öyküleriyle birleşir. Telgrafın (postaların da) uluslararası ağlarının standartlaştırılması evrensel uyuşmanın figürleriyle bütünleşir. Bilim adamlarının "havadan daha ağır" olanı kontrol altına almayı başarmasından önce, uçan araçlar, insan özgürlüğünün düş gücünü canlandırır. XIX. yüzyılın son iki onyılından itibaren ve Büyük Savaş öncesine kadar bilimkurgu öykülerinin yansıttığı dünyanın geleceğinin görüntüsü, dünyasal bir kent vaadi ile topyekûn ve gezegensel bir savaş tarafından yok edilmiş bir yerkürenin kıyameti arasında gidip gelir. Yalnızca kazanç arayışının yönlendirdiği bir teknisyen rasyonalizminin yaygınlaştırılmasının etkileri üzerine tartışmalar, özgürleşme hedefli yeniliklerin

toplumsal kullanımlarının kontrol altına alınması olanakları üstüne kendilerini sorgulayan sosyalist çevreleri böler. Yeryüzünün elektrik telleri ve kablolarıyla kaplanması yeni bir ademi merkeziyetçi demokrasi umudu uyandırır. Keşfinden itibaren sinema makinesi "insanlığın birleştirici etkeni" olarak görülür.

A. TELGRAF VE MEKTUP: "BÜTÜN EVREN İÇİN TEK TOPRAK"

Baltimore'dan Washington'a, 24 Mayıs 1844'te Samuel Morse tarafından gönderilen ilk telgraf mesajı şuydu: *What hath God wrought*, "Tanrının icadı."[1]

13 Nisan 1865'te Avrupa uluslarından yirmi kadar delege uluslararası bir Telgraf Birliği kurma konusunda karar vermek için Paris'te bir araya gelirler. Fransız Dışişleri Bakanı M. Drouyn de Lhuys delegeleri selamlar: "Burada gerçek bir barış konferansı olarak toplandık. Eğer savaşın sıklıkla yanlış anlamalardan kaynaklandığı doğruysa, halklar arasında kültür alışverişini kolaylaştırmak ve düşüncenin sanki bir yıldırım hızıyla uzamda uçup insanlık ailesinin dağılmış üyeleri arasında hızlı, hiç dinmeyen diyaloğunu mümkün kılan bu olağanüstü aygıtı, bu elektrik telini onların evine ulaştırmak savaşın nedenlerinden birini ortadan kaldırmak değil midir?"[2] Sözleşme iki ay sonra imzalanmış olacaktır. Yalnızca İngiltere toplantıya çağrılmadı, çünkü telgraf, orada, kıta uluslarının tersine özel şirketlerin elindeydi.

Telgraf Birliği'ni kuran sözleşme Venedik Kongresi'nden itibaren tanımlanan ulus-devletler arasındaki karşılıklı görüşme biçimleriyle ilgili olarak önemli bir güç yeniliği getirir. Diplomatlar, mühendisler karşısında silinirler. Daimi bir büro (ya da sekreterlik) kurulur ve bu büro, ağların standardizasyonuna uymayan üyeleri cezalandırma yetkisine sahiptir. Periyodik bir yayın, üye ülkeleri birbirine bağlar. Akışların sistematik dökümü kararların istatistik aracını yaratır. İlkörnek niteliğindeki bu organizasyon formülü yaygınlık kazanır: Metrenin uluslararası bir nitelik kazanmasını taçlandıran (1875) Uluslararası Ağır-

1. Du Boff R.B., «The Rise of Communications Regulation: The Telegraph Industry, 1844-1880», *Journal of Communication*, 1984, cilt XXXIV, n° 3, s. 54.
2. «Procès-verbal n° 2 de la séance du 13 avril 1865 de la Conférence télégraphique internationale réunie à Paris», *Recueil des traités de la France*, yay. haz.: M. De Clercq, Paris, Amyot, 1868, cilt IX (1864-1867), s. 252.

lıklar ve Ölçüler Bürosu, Denizyollarının Uluslararası Mevzuatı İçin Konvansiyon (1879), Endüstriyel Mülkiyetin Korunması İçin Uluslararası Birlik (1883), Uluslararası İstatistik Enstitüsü (1885) ve devletler arası sözleşmelerin çoğaldığı zamanlarda daha pek çokları sayılabilir. Büyük Savaş'ın sonunda, Versailles Antlaşması'nı imzalayanlar Milletler Cemiyeti'ni ve Uluslararası Çalışma Bürosu'nu kurarken bunlardan esinleneceklerdir.

9 Ekim 1874'te yirmi iki Avrupa ve Amerika devleti sembolik bir yerde, bir çeyrek yüzyıl önce yirmi iki İsviçre kantonunun Posta Birliği anlaşmasının imzalandığı Bern'de, eski ulusal Parlamento salonunda bir araya gelir ve Genel Posta Birliği'nin oluşturulmasını kararlaştırırlar. 1878'de organizasyon, ismini Evrensel Posta Birliği olarak değiştirir. "Tek bir posta toprağı"nı gerçekleştiren sözleşme, "telgraf haberleşmesi" için keşfedilmiş örgütsel modeli sıkı sıkıya takip eder.

Çok sonradan ulaşılsa da yerkürenin posta yönetimlerini büyük, tek bir birlik şeklinde bir araya getirme fikri, Uluslararası Telgraf Birliği projesinin formülasyonundan önce geldi. İlk temenni 1881'e uzanır ve bu alanda –daha sonradan Avrupa demiryolları ağlarının uyumlu hale getirilmesinde olacağı gibi– öncü olan Alman Konfederasyonu'ndan kaynaklanır. Ulus-devletin inşası düşselliğinin ayrılmaz bir parçası olan iletişim ağlarının birleştirilmesi, bu ülkede, ulusal birlik oluşumundan önce gelir. XIX. yüzyılın başında Konfederasyon içinde en az otuz bağımsız posta idaresi vardır. Vergilerin ve tutarsız kuralların karmaşası, Erlangen eyaletinin bir Danıştay üyesini, yalnızca çok sayıdaki yerel otoriteyi değil, aynı zamanda evreni esas alan ortak normların benimsenmesi hakkında resmi bir rapor yazmaya iter. "Posta konusunda," diye açıklar, "tüm görüş noktaları açısından kozmopolit bir ruh, sanatlarda ve bilimlerde olduğu gibi bir *evrensel ruh*'un egemen olması zorunludur." Mesajların gönderilmesi "bir *evrensel kurum* olarak kabul edilmek" zorundadır.[3] Basit bir öneriden ibaret olan bu belge bunu nasıl yerine getireceğini söylemez. Hâlâ çok erkendir. Gerçekten de böylesi bir evrenselleştirme daha baştan her ulusun mevzuatının tekbiçimleşmesini gerektirir. Bu, 1840'ta Rowland Hill'in (1795-1879) Büyük Britanya posta organizasyonunu yenileyerek başlattığı girişimdir. Posta pulunu icat eder ve böylece mesafe ile pul ücreti arasında yüzyıllardır süregelen bağı koparark tek tip bir vergiyi benimsetir. Bu ulusal posta reformu modeli dışarıya yayılır.

3. Beelenkamp C.J., *Les Lois postales universelles*, Lahey, Mouton, 1910, s. 521.

1841'de Alman Konfederasyonu yeniden işbaşına gelir. Alman ekonomist J. von Herrfeldt ilk kez bir "Dünya Posta Birliği" projesini formüle eder (*Welt-Postverein*). Prusya 1850'de, bir Telgraf Birliği oluşturmak için kullandığı modele dayanarak bir Avusturya-Almanya Posta Birliği kurup örnek olur. Hemen ardından bir sonraki yıl Berlin'de toplanan bir konferans, Avrupa Posta Birliği'ni önerir. Geleceği olmayan bir öneri olur bu. 1863'te *Post-master* Montgommery Blair'in girişimiyle Amerika Birleşik Devletleri hükümeti "halktan halka ileti"yi gündeme getirir ve mübadeleleri gözden geçirmek, basitleştirmek, birleştirmek amacıyla Paris'te bir uluslararası posta konferansı düzenleyerek Birlik'e doğru ilk önemli adıma öncülük eder. 1868'de Almanya postacılığının birleştirilmesinin baş mimarı, "postanın Bismarck"ı lakabıyla tanınan Henrich von Stephan (1831-1897), kesin sözleşmenin temeli olacak genel bir Birlik projesi hazırlar. Böylece "tek posta toprağı" sadece, Asya Rusyası ile birlikte Avrupa'yı, Asya Türkiyesi'ni, Mısır, Cezayir, Kuzey Afrika'daki İspanyol sömürgelerini, Kanarya ve Madeira adalarını, dahası Amerika Birleşik Devletleri'ni, Kanada'yı, Amerika'nın İngiliz sömürgelerini ve Grönland'ı içerir. Kesin sözleşmenin imzası 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nın neden olduğu gerginliklerin yatışmasını beklemek zorundadır. 1874'te, yalnızca Fransa, Genel Posta Birliği anlaşmasını imzalamaktan vazgeçer. Altı ay düşünme süresi ister ve anlaşmanın yürürlükte olan hemen giriş tarihine itiraz edebileceği şartıyla bir sonraki yıl katılacağını bildirir.

Halk sınıfları için, posta standardizasyonunun ifade ettiği mübadelelerin demokratikleşmesinin, gelecekle ilgili kehanetlerin sıralanışında çok önemli bir yeri vardır. Bir örnek vermek gerekirse: "Elektrikli telgraf bu demokratikleşmenin yerini tutamayacaktı. Çünkü şimdiye kadar ondan yararlanabilenler yalnızca hali vakti yerinde olanlar ve büyük endüstri olmuştur. Dahası, ilk bakışta kısmen yazılı iletişimlerin yerini alacak gibi görünse de, gerçekte yazışmayı artırmıştır. Çünkü elektrikli telgrafın kısa özlü anlatımı daha geniş bilgi gerektirir ve bu iletişimler, bundan başka, kişisel imzanın kaçınılmaz gücüne sahip değildir. Yazışmalar, basın ürünleri (matbua) dahil olmak üzere, uzun bir gelecek için farklı ulusların entelektüel yaşamlarını oluşturan etkinliklerinin sonuçlarını birbirlerine iletmek için kullanmaları gereken başlıca araç olmuş ve olacaktır; böylece, aydınlanmış her hükümete öneril-

miş olan yazışma özgürlüğünün güncel sınırlarını genişletmek fikri en önemli meselelerden biridir.'[4]

Göç akışları, "halktan halka" yazışmalar hakkındaki söylemi esinleyecek en son şey değildir. *Times*'ın başyazarının 28 Ağustos 1879'da Sir Rowland Hill için yazdığı ölüm söylevi şöyleydi: "Bu seçkin adamın insanlık için yaptıklarını tam olarak anlamak için, dünyanın tüm uygar ülkelerinin onun sistemini benimsediğini ve uzaktaki bir yolcunun, göçmenin, hatta bir sürgünün bile aile ocağında geride bıraktıklarıyla sanki hemen yanı başındaymış gibi kesin, hızlı ve az masraflı bir iletişim kurduklarını hatırlatmak gerekir. Gerçekten de hiç kimse Rowland Hill kadar ulusları birbirine yaklaştırmaya ve insan soyunu tek ve aynı aile yapmaya katkıda bulunmamıştır.'[5] İşbirliğine dayalı organizasyon taraftarları daha da ileri giderler ve onun insansever misyonunu hatırlatırlar. Posta servislerinin reformunu tasarlamadan önce, yararlı bilgilerin yayılması için Topluluk'un kurulmasında tamamen aktif bir rol oynayarak 1832'de *A Plan for the Gradual Extinction of Pauperism*'i yayımlamamış mıdır? Dahası bir Güney Avustralya sömürgeleştirme topluluğuna katılmamış mıdır?[6]

XX. yüzyılın başına kadar Posta Birliği'nin her genel kurulu, organizasyonun "yüksek düzeyde insancıl amacı" ile onun "uluslararası anlaşma ve uyuma dayanan eseri"ni her biçimde birleştirme fırsatını verir. Temmuz 1900'de, Bern Kongresi'nde, Fransa Posta İşletmesi'nin yaşça kıdemli yöneticisi tarafından yapılan açılış konuşması şöyleydi: "Bütün evren için tek toprak: Birlik'in cesur anlayışı bu oldu... Onun kurucuları bu muazzam problemi her devletin egemenliğine ve bağımsızlığına zarar getirmeyecek bir biçimde çözdüler, hepsinin genel çıkarı sanki evren bir tek ve aynı halktan oluşuyormuş gibi karşılandı. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri ve bazı düşünürlerin, bu modelin bir Avrupa Birleşik Devletleri doğurabileceği umudunu beslediklerini çoktan biliyoruz. Özellikle canlandırıcı gücü bugün bizi birleştiren Posta Birliği sayesinde, ekonomik düzende benzer bir rüyanın açık bir gerçekliğe dönüşmesinden beri, yerkürenin Amerika Birleşik Devletleri'nin politik anlamda bir düş ya da ütopya olmadığını düşünen iyi niyetli felsefeciler bile yok mudur? Gerçekte Posta Birliği tüm Dünya Birleşik Devletleri'ni temsil eder ve onun sloganı *e pluribus unum** de-

4. *A.g.y.*, s. 528.
5. «Sir Rowland Hill», *Times*, 28 Ağustos 1879, tekrar baskı, *a.g.y.*'ta, s. 568.
6. Holyoake G.J., *The History of Co-operation, a.g.y.*, cilt I, s. 536.
* Çoğunluğun birliği. (y.h.n.)

ğil, aynı şekilde *ex omnibus unum*'dur.'"[7] Üç yıl önce Washington Konferansı'nda, İsviçre temsilcisi kapanış oturumu sırasında şöyle haykırır: "Birliğin bittiği yerde barbarlığın karanlığı başlar!"[8] 1906'da evrensel bir tarife için (*penny postage*) yaptığı savunusunda Güney Asya'daki Britanya kolonilerinin temsilcisi de, "uluslar arasında bir iyi niyet ve barış federasyonu"ndan söz edecektir.

1909'da İsviçre Konfederasyonu'nun eski başkanı, Bern'de Evrensel Posta Birliği adına yapılmış anıtın, Fransız heykeltıraş René de Saint-Marceaux'nun eserinin örtüsünü açar: Birbirine kenetli beş ulak figürü yerküreyi kucaklamaktadır. Birlik'in uluslararası büro yöneticiliğine atanmış devlet adamının duygusal konuşması şöyle son bulmuştur: "Beş kıtanın elçileri! Geniş kanatlarınızla, daima daha çabuk, terk edilmiş zavallıya yakınlarından haberler, uygarlığın öncülerine anavatanın destek ve cesaretlerini taşıyınız. İnsanlığın yüksek iyiliği için, özellikle uzanmış ellerinizle, karşılıklı olarak barış mesajları taşıyınız!"[9]

B. VICTOR HUGO'DAN JULES VERNE'E GÖKLERDEKİ İKARUS ÜLKESİ

Telgraf Birliği'nin oluşumunun onyılı, aynı zamanda "helikopter" ya da "yönlendirilmiş hava aracı" ile balon taraftarlarının çatıştığı onyıl olmuştur. "Bütün dünya hemşeri olacak!" sözünü tekrarlamaktan vazgeçmeyen Victor Hugo, kalemini birincilerin hizmetine sunar.

1863'te Nadar, Hava Yolculuğu Topluluğu'nu ve *L'Aéronaute* dergisini kurar. Sonraki yıl ocak ayında, balon savunucularına karşı bir kampanyanın çıkış noktası olan "hava otolokomosyon [devinim aracı] manifestosu"nu ortaya atar. Victor Hugo bu girişime desteğini esirgemez ve ona yazdığı bir mektupta girişiminin Halklar Federasyonu'nun gelişini ne denli hızlandıracağını bildirir. İşte gün ışığına çıkmayı hak eden uzunca bir bölüm: "Şu halde, imparatorluk ve krallık adı verilen parçalanmış ve paçavralar içindeki perişan halkların alacalı durumu

---

* Bütünün birliği. (y.h.n.)

7. «Discours de M. Ansault», Beelenkamp'ta, *a.g.y.*, s. 603.
8. «Discours de M. Delessert», *a.g.y.*, s. 589.
9. «Discours de M. Ruffy», *a.g.y.*, s. 620.

haritadan silinir gider. Dünya haritası deniz gibi, gökyüzü gibi masmavi olur. Birliğiniz var. Birlik, uyum demektir: Birlik, özgürlük demektir... *Hedef* bu olmalıdır. Altı bin yıldan beri, insan düğümlenmiştir. Kördüğümün eski şiddetli bıçak yarası, yani savaşla gelen uygarlık, şimdiye kadar geçici bir çözüm getirdi. Sefilce ve hayvani bir çözüm. Atmosferin sahipliğini insanoğluna bırakınız, karanlıkların bağı kendiliğinden çözülecektir. Arminius Almanya'yı, Pélage İspanya'yı, Wasa İsveç'i, Washington Kuzey Amerika'yı, Bolivar Güney Amerika'yı, Botzaris Yunanistan'ı, Garibaldi İtalya'yı kurtardı. Şu anda da Polonya, Polonya'yı kurtarıyor. Bu büyük ve ihtişamlı bir şey. Fazlasını yapalım. İnsanı kurtaralım. Kimden? Tiranından, hangi tirandan? Yerçekiminden. Bu sözcüğü iyi düşünün. Önyargılar gibi alışılmış şeylerin sebebini orada göreceksiniz... Yönlendirilmiş hava aracı nedir? Sınırların sonsuza dek, her yerde ve her zaman, hemen, mutlak, aniden ve evrensel yok oluşudur... Varlık nedeni olmayan tiranlığın, orduların, çarpışmaların, savaşların, sömürülerin, köleliğin, kinlerin yok olup gitmesidir. Birdenbire, aniden sanki tan sökümü gibi yüzyılların eski kafesinin açılışıdır. İnsan soyunun sonsuz özgürlüğe kavuşmasıdır. Yer, Halk adını alacaktır. Bütün dünya Demokrasi olacaktır." Bu, yerküreden yararlanmanın başlangıcıdır. "Doğu öyküleri gökyüzünde bir inci olduğunu söyler. Bu erişilmez ve gizlenmiş inci, kuşkusuz yeniden bulunmuş Atlantis, barış, kardeşlik, sevgi ve adalet içindeki mutlu insanın ilahi sevincidir."[10]

1883'te Hugo *La Légende des siècles*'de [Yüzyılların Efsanesi] aynı konuyu yeniden işler. "Açık Deniz" (kitabın başına aldığımız) şiiriyle uyumlu olarak "Gökyüzü" başlıklı şiirinde şöyle yazar: "Nereye gider bu gemi?/ Gündüzle kuşanmış gider / İlahi ve saf geleceğe, erdeme / Işığını gördüğümüz Bilim'e / ... Bu muhteşem gemi gider / Hukuka, usa, kardeşliğe / Bu buruk Alınyazısı uzaklarda kaybolur / Korkunç ve biçimsiz tüm antik tarih / Bir duman gibi yeni ufkun üstünden / Zamanlar geldi / İnsan hâkim oldu / Havaya, dalgıçkuşunun suya hâkim olduğu gibi / Mert rüyalarımızın önünde, ütopyalarımızın önünde / İnançlı gözler ve inançsız kanatlarla / Düşünceli ve nefes nefese bütün çabalarımızın önünde / Dipsiz karanlık kanatlarını kapıyordu / Nihayet gerçek olan zorlu cebirlere kendini sunuyor." "Uçan gemi"lerine

10. Blériot L. ve Ramond E., *La Gloire des ailes*'de tamamı basılan mektup, Paris, Éditions de France, 1927, s. 17-22. «Plein ciel» (ve «Pleine mer») şiiri için: Hugo V., «Vingtième siècle», *La Légende des siècles* (1857-1883), Paris, E. Hugues Editeur, 1890, s. 268-275.

tünemiş, "sonsuzun yürüyüşçüleri karanlığın sürgüleri"ni çeker ve "Spinoza'nın gözünde inancı ve Hobbes'un alnında ümidi parlatırlar."

1842'de başka bir şair, Alfred Tennyson, "sihirli yelkenli kalyonlar" tarafından gökyüzünün fethedilmesinde, savaşların sonunu ve *Parliament of Man* ve *Federation of the World*'ün doğuşunu çoktan görmüştü. Hugo'nun ardında bıraktığı metinler, gökyüzünün fethinin insanlık için faydaları hakkında XIX. yüzyılın en lirik eserleri arasında sayılır.

1886'da Jules Verne (1828-1905), "havadan daha ağır"ın taraftarları olan "ilerlemeciler" ile "havadan daha hafif"in "meraklıları" olan "gerilemeciler" arasındaki çetin mücadele etrafında *Robur le Conquérant*'ı [Fatih Robur*] kaleme alır. Balonlara karşı hava gemilerini geliştirmek: Kökeni belirsiz ve "anonim uyruklu" olan ve İngilizceyi mükemmel kullanan bu mühendisin yoğunlaştığı misyon budur. Çünkü Robur, "geleceğin, belki de yarının bilimi"ni temsil eder", geleceğin kesin mirasçısı"dır. Robur, "Avustralya, Okyanusya, Asya, Amerika ve Avrupa'dan daha büyük olan ve bir gün binlerce İkaruslunun şenlendireceği bu göklerin İkarusu'nun, dünyanın bu yedinci parçasının efendisidir."[11] Robur, gökyüzü yolculuğunun ve onun üstünlüğünden yana olanlarının en büyük kulübü Weldon Institute of Philadelphia'nın baloncularını inandırmak için yetmiş dört pervane ve iki çalıştırıcıyla donanmış Albatros'u yapar. Kulübün başkan ve başkan yardımcısını kaçırır ve onları hava gemisine bindirir. Romanın dörtte üçü Dünya'nın betimlenişine ayrılmıştır. Hava gemisiyle uçuş, gerçek bir dağbilim, Verne'in *Voyages extraordinaires*'inin [Olağanüstü Yolculuklar] büyük geleneği içindeki ağ ve kavşak kentlerinin topografyası derslerine dönüşür. Bu hava lokomotifi ya da "aeromotiv"in yolcuları Nebraska üstünde, onlara "sanki bir kemerin Kuzey Amerika'yı belinden sarması gibi" görünen "New York ile San Francisco arasında uzanan, 1.500 fersahlık Pasifik demiryolu hattının gerçek başlangıç noktası olan" Omaha-City'yi seyrederler.[12] Afrika'da gece, "inşa halindeki Sahra demiryolunun, Laghouat, Ghardaia üstünden Cezayir'i Tombuktu'ya bağlayacak ve daha sonra Gine Körfezi'ne erişecek olan uzun demir şeridin" görünmesine asla izin vermez.[13]

* *Fatih Robur*, çev.: Volkan Yalçıntoklu, İtaki Yay., 2003. (y.h.n.)

11. Verne J., *Robur le Conquérant*, Paris, Hetzel, tıpkıbasım: Cenevre, Bellerive, 1991, s. 65.
12. *A.g.y.*, s. 79.
13. *A.g.y.*, s. 123.

Robur bahsi kazanır ve "yönlendirilebilir balonlar ütopyasını topa tutmayı" başarır. Böylece, "atmosferi bir alan gibi tanzim eden böylesi bir çekme gücüne –bu güç karşısında devletlerin, hatta okyanusların bile sınırları yoktur– sahip olan yürekli bir makine uzmanı" olduğunu ispatlar.[14] Ama, görevinin sonunda, zihinlerin, "gökyüzünün fethinin bir gün gerçekleştirmek zorunda olduğu önemli devrime" henüz hazır olmadığı sonucuna ulaşır ve şu sözcüklerle Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarından izin ister: "Şu andan itibaren düşüncem odur ki, hiçbir şeyin, hatta ilerlemenin bile vaktinden önce gerçekleşmesi gerekmez. Bilim, geleneklerin önünde gitmemeli. Yapılması uygun olan devrimler değil, evrimlerdir. Tek kelime ile vaktinde hareket etmek gerekir. Çelişkili ve bölünmüş çıkarların üstesinden gelmek için bugün çok erken davranmışım. Uluslar birlik için henüz hazır değiller."[15] Tarihçi Jean Chesneaux'nun, insanlık tarafından yerkürenin sahiplenilmesi şeklindeki Saint-Simoncu inancın sürdürücüsü olarak gördüğü Verne, "pratik Saint-Simoncu" kuşağını karakterize eden teknik determinizmden burada ayrılır.[16]

Verne'i küçümseyenler de vardır. 1879'da Albert Robida (1848-1926), ilk *Voyages extraordinaires*'in bir parodisini kaleme alarak onun bilimsel savlarıyla dalga geçmiştir. Doğa'yı yıkıma, İnsanlık'ı birleştirmek yerine yok etmeye adayan, her defasında insanlığı daha kıyıcı savaşlara iten "bu bilim zavallısı"na karşı acımasızdır. 1883'te *Le Vingtième Siècle*'i [XX. Yüzyıl], 1887'de *La Guerre au vingtième siècle*'i [XX. Yüzyılda Savaş] ve 1890'da *Le Vingtième Siècle, la vie électrique*'i [XX. Yüzyıl, Elektrikle Yaşam] yayımlar. Öngörü romanlarını, ilkin, kendisinin yönettiği haftalık dergi *La Caricature*'de çizgi roman haline getirerek okuyucularına bir ön tat verir. XX. yüzyılda hava trafiği kara trafiğinin yerini alır. Sonuç: Evlere yukarıdan girilmektedir. Üst üste yığılmış kâğıttan binalar ortaya çıkar. Demiryolları, yerlerini, hızı saatte dört yüz fersaha çıkan yolcu tüplerine bırakır. Devlet başkanı bile mekaniktir. Başbakanın ve meclis başkanının anahtarıyla çalışır. Telefonoskop –televizyonun atası– yüzyılın en büyük keşfidir (Robida ilk televizyon haberini 1952'ye, Verne 2889'a yerleştirir). Telefonografik gazete dünya olaylarını anında öğrenme imkânı verir. Eğer Robida bu kadar hayali aygıt icat ediyorsa, bunun nedeni, meka-

14. *A.g.y.*, s. 185.
15. *A.g.y.*, 201-202.
16. Chesneaux J., «Jules Verne et la tradition du socialisme utopique», *L'Homme et la société*, 1967, n° 4.

nize yaşamın çarkları olarak onları eleştirmektir. Bu modern uygarlığın ulaştığı en son nokta, savaşın, gezegensel, denizaltında ve havada olmasıdır. Savaşlar bakteriyolojiktir ve zehirli gazlara başvurur. 1883'ten itibaren *La Caricature*'de çizdiği "Demiryolu Savaşı" adlı hikâyede, kaptan mühendislerin ürettiği elektrikli çalıştırıcılar sayesinde hızla fırlatılan Avusturyalıların zırhlı, uçan lokomotifleri, sınırda karşılaştıkları ve bir hava birliğince desteklenen hareketli koruganları baskına ve bozguna uğratırlar ve bir Mozambik demiryolu birliğinin ve birkaç zırhlı "baloncu"nun umutsuz çabalarına rağmen sınırı aşarlar.[17] Güçlü toplar, ilerlemenin vitrinleri ve dayanakları olmakla övünen bütün sergilerde altın madalyalar almışlardır. Robida "Elektrik Perisi"ne savaş açarak, Thomas A. Edison'u göklere çıkaran 1889 Evrensel Sergisi'ne ve ilk Uluslararası Elektrik Sergisi'ne –her ikisi de Paris'te organize edilmiştir– karşı çıkar.

La Guerre au vingtième siècle'den on bir, *Fatih Robur*'dan on iki yıl sonra Herbert George Wells (1866-1946) *When the sleeper Awakes* [Uykucu Uyandığında] adlı romanında okuyucularına uçakların uğultusunu duyurur ve uçak filolarının çarpışmasını ilk kez sahneler. 1898'e gelinmiştir. Havadan daha ağır'ın tekniğine henüz vâkıf olunamamıştır. Royal Air Force'u oluşturma kararı ancak 1917'de alınacaktır. *The War in the Air*'de [Göklerde Savaş] tek bir pilotun kullandığı *Drachenflieger*'ler, gerçek uçak gemilerinden, dev güdümlülerden havalanır, oradan oraya uçar ve bomba yağdırırlar. Alman İmparatorluğu tarafından kışkırtılan ve tüm dünyayı saran bu savaş, şehirleri baştan aşağı felç eder, sakinlerini açlık ve korku içinde bırakır. Üretim dünyasını birbirinden koparır ve tüm dünyanın hükümetlerini bunalıma iter. Kitapların ve dergilerin hükmü yoktur. Dedikodu parlak günlerini yaşar. 1908'e gelinmiştir. Ancak Wells, gerçek savaş ilan edildikten sonra, ülkesinin enformasyon bakanının kendisini propaganda işleriyle ve Almanya yanlısı *word bullets* üretimiyle görevlendireceğini henüz bilmemektedir. Bildiği şey, bir sonraki yıl Lahey Barış Konferansı'nın programına hava savaşlarının mevzuatını dahil etmeye yönelik Belçika-İngiltere önerisinin ölü bir belge olarak kalacak olmasıdır.[18]

17. *La Caricature. Journal hebdomadaire*, n° 200, 25 Aralık 1883, s. 1. Albert Robida'nın yapıtı üzerine bilgiler, Tréguier belediye başkanının onun için açtığı sergi kataloğundan alınmıştır, Côtes-d'Armor, yaz 1995.

18. Staël-Holstein (de) L., *La Réglementation de la guerre des airs*, Lahey, M. Nijhoff, 1911, s. 17.

Wells'in dünya topluluğu ile teknik modernitenin sembolü olan uçak arasına yerleştirdiği raporunun tam bir çerçevesini çizmek için, Edward Bellamy ve William Morris'e başvurmak gerekir. Onların romanesk ütopyaları kendisine eşlik eder.

C. EDWARD BELLAMY: YENİ DÜNYA'NIN GÖZÜNDEN 2000 YILI

1888'de New England'ın sosyalisti Edward Bellamy (1850-1898) baş döndürücü bir başarıya sahip olan *Looking Backward 2000-1887* [Geriye Bakış 2000-1887] adlı eserini yayımlar: Kitap Amerika Birleşik Devletleri'nde bir milyondan fazla satar ve reformcu çevrelerce heyecanla karşılanan Rusça çevirisinin yanı sıra birçok çevirisi yapılır. Yazar, daha önce, bilimin son buluşlarını ve onların yarattığı yanılsamaları gözler önüne serdiği iki roman yayımlamıştır. Bu romanesk kurgu, ütopyanın ideal şemasına aykırı düşmese de, okuyucusunu yeni insan ürünleri ve mübadelelerin uluslararasılaşmasının gelecekteki toplumun doğal parçası olduğu bir dünyaya götürerek yenilik yapar.

Bir "manyetizma" profesörü tarafından uyutulmuş olan Julian West –otuz yaşlarında bir Boston sakini– aynı kentte 2000 yılında uyanır. Şaşırdığı ilk şey, bacaların olmayışıdır. Elektrik, kömürün yerini almıştır. Endüstri ve ticaret, onu kendi çıkarları ve yararları için kullanan büyük özel tekellerin elinde değildir artık. Halkı temsil eden, ortak çıkara ve herkesin yararına göre hareket eden tek bir tröst vardır. "Ulus, diğer bütün endüstrileri içine alan büyük bir endüstriyel girişim gibi organize edilir; o, bütün diğer kapitalistlerin yerini alan tek bir kapitaliste dönüşür; tek işveren, tüm daha küçük tekellerin yutulduğu son tekel olur; tasarrufları ve kârı tüm yurttaşlar arasında paylaşılan bir tekel."[19] Ulus (ki bazen hükümet de denir) değirmenlerin, makinelerin, demiryollarının, çiftliklerin, madenlerin ve sermayenin sahibidir. Bu devrim şiddet yoluyla değil. ikna ile gerçekleştirilir. Makinelerin hâkim olduğu bu ekonomik sisteme en uygun olanın bu organizasyon tarzı olduğuna kamuoyu tarafından ikna edilmiş oldukları için, bizzat şirketler, kendi aktivitelerinin ulus tarafından kontrol edilme projesine katılırlar. Her yurttaş ortak üretimden yararlandığı için, bireysel serma-

19. Bellamy E., *Looking Backward 2000-1887,* Londra, Wiliam Reeves, 1890, 22. baskı, s. 40-44.

yeye, mirasa, paraya ve ücretli çalışmaya artık yer yoktur. Her bir yurttaş, harcamalarının ve yıllık üretimden kendisine düşen payın yer aldığı, hükümetin kendisine açtığı dolar hesabı yoluyla gereksinimlerinin karşılandığı bir "kredi kartı"na sahiptir. Julian West tarafından yöneltilmiş soruya –"Hangi sıfatla kendine ait payı tahsil eder? Bu payın temeli nedir?"– muhatabı yanıt verir: "Sıfatı insanlığıdır. Talebinin temeli insan olmasıdır."[20] Bundan dolayıdır ki, görev ya da meslek ne olursa olsun, uygun olmayan sözcük, "ücret", herkes için aynıdır. Çalışmaya iten faktörler yalnızca, onur, yurtseverlik, rütbe sevgisi (rütbeleri gösteren üç farklı şerit vardır) ve yalnızca yorucu ve içinden çıkılmaz çalışmalar için çalışma zamanının azaltılmasıdır. İsme çıkarılan kredi kartı, kamu mağazalarında ihtiyaç duyulan her şeyi satın alma olanağını verir. İşsizliğin, grevlerin, ordu güçlerinin yok olmasıyla, kamu serveti o kadar artmıştır ki, şimdi bütün herkes, sayısız tiyatro, restoran ve sanat galerisinin kanıtladığı gibi rahatlık ve "kamu lüksü" ("kişisel lüks" yoktur) içinde yaşar.

Artık ordular yoktur. Ama bir "endüstriyel ordu", bir hiyerarşi ve bir üniforma vardır. Gerçekte erkekler, 21 ve 45 yaşları arasında zorunlu hizmetle yükümlüdürler. Kadınlar da öyle, ama kendilerine uygun biçimlerde. Yalnızca fiziksel engelliler hizmetten muaf tutulur. Üstleri tarafından ilk aşamada el işleri için görevlendirilen mecburi hizmet görevlisi, üç senenin sonunda, fiziki ve zihinsel yeteneklerine göre çıraklığını yapmak zorunda olduğu bir serbest meslek veya endüstriyel aktivite seçer. Çalışma ordusunun eri, orduyu yöneten aynı not sistemine ve hizmet durumuna göre hiyerarşide yükselir. Alt görevliler, her birliğin generali tarafından tayin edilirken, üst rütbeliler –generalden endüstri cumhuriyetinin başkanına kadar– seçimle belirlenirler. Yalnızca emekli kişiler seçilebilir ve seçmen olabilir. Dünyanın geleceğinin bekçileri olarak kabul edilen kadınların (ev işlerinden muaf tutulmuşlardır) erkeklerinkine benzer kuralları olan kendi askeri hiyerarşileri vardır. Ne zaman onları ilgilendiren bir dava olsa, kadın bir yargıcın hazır bulunması zorunludur. Vatandaş, bu hizmetin gereklerini yerine getirdikten sonra bu katı rejimden kurtulur.

Formel eğitim süreci böylece ergenlik döneminde biter. Genel kültür ve güzel sanatlar temel konuları oluşturur. Endüstriyel süreçlerin teorik bilgisi, endüstrinin farklı dallarına ziyaretleri ya da gezintileri içeren normal eğitim sürecinin bir parçasıdır. Uzun gezisinde Julian

20. *A.g.y.*, s. 69.

West'e kılavuzluk eden Doktor Leete ve karısı Edith'in kütüphanesini örnek alan 2000 yılının Boston sakinleri, yüksek bir kültür seviyesine sahiptir: Shakespeare, Milton, Wordsworth, Shelley, Tennyson, Defoe, Dickens, Thackeray, Hugo, Hawthorne, Irving. Sistem zaten edebi eğilimleri destekler. Birçok vatandaş, hükümetin "Basımevi"ne el yazmaları önerir. Hepsi basılır. Sadece, yazarın kendi kredi kartıyla basım işini finanse etmesi şartıyla. Hiçbir hükümet sansürü yoktur. Eğitim düzeyi yükseldiği için halk kararı tek kriterdir. Basın özgürdür. Gazetelerin yayımlanması, yayım masraflarını üstlenen, editörü seçen ya da istemediğinde görevden alan halk tarafından desteklenir.

Bellamy'nin, zamanının keşifleriyle ilgili öngörüleri vardır. Tennyson'ın uçan araçlarla ilgili şiirini bilir ve ezbere okur; tüm dünyadan gelen müziği dinlemeyi ve önceden ayarlanmış saatte, müzikle uyanmayı, hatta pazar vaazını evinde rahatça dinlemeyi (zira 2000 yılının New England'ında dinin daima önemi vardır) mümkün kılan radyonun atası "müzikli telefon"un görünüşüne hayran kalır. Otomasyon sayesinde halka açık alışveriş merkezinin organizasyonu bir serilik örneğidir. İçeride, siparişler yeniden gruplanır, sıralanır ve tüpler yoluyla ilgili depolara gönderilir; makineler keser (örneğin kumaşları) ve paketler. Bütün paketler onları evlere dağıtan geniş tüpler vasıtasıyla şehrin farklı bölgelerine gönderilir.[21] Evet: Hane, bireysel bir evde yaşayan aile, toplumun temel hücresidir.

Boston modeli tüm dünyaya ihraç edilmiştir. "Avrupa'nın büyük ulusları, tıpkı Avustralya, Meksika ya da Güney Amerika'nın parçaları gibi, şimdi, bu evrim içinde öncü rolü oynayan Amerika Birleşik Devletleri şeklinde endüstriyel birer cumhuriyettirler. Bu ulusların barışçı ilişkileri, dünya ölçeğinde federal bir birliğin esnek biçimiyle sağlamlaştırılmıştır. Uluslararası bir konsey, karşılıklı mübadeleleri ve birlik üyelerinin ticaretini düzenler; tıpkı uygar kurumlara erişinceye kadar yavaş yavaş eğitilecek olan daha geri kalmış ırklara karşı uygulanacak ortak politikayı düzenlediği gibi. Her ulus kendi sınırları içerisinde eksiksiz bir özerkliğe sahiptir.[22] Para, ne ulusal ölçekte ne de uluslararası alışverişler seviyesinde geçerlidir. 2000 yılında dünyada artık sadece bir düzine tüccar olacak ve onların faaliyetleri, tüm işlemleri bir hesap defterine kaydeden ve dış ticaret dengesini kurmaya çalışan Uluslararası Konsey tarafından kontrol edilecektir. Her ulus tica-

21. *A.g.y.*, s. 80.
22. *A.g.y.*, s. 106.

ri işlemlerini yönetmekle yükümlü bir dışalım satım bürosuna sahip olacaktır. Siparişler bir ulusal bürodan öteki ulusal büroya gerçekleşir. Tüm uluslar eşit seviyede muamele görür ve bazı ürünler üstünde sahip oldukları doğal tekelden yararlanmazlar. Böyle olmasının nedeni, hepsinin gündeminde bir projenin olmasıdır: Bir gün dünya tek bir ulus halinde birleşecektir. Bu, en son toplum biçimi olacaktır. Özerk ulusların şimdiki federal sisteminin ufak tefek sakıncalarını aşmak, gelecek kuşağın görevi olacaktır. Düzenli göç, tazminat konusunda uluslararası bir düzenlemeyi gerektirir. Misafir eden ülke, göçmenin geldiği ülkeye, onun eğitim ve bakım masraflarını ödemek zorundadır. Turizm gezileri ya da yabancı bir ülkede eğitim için evrensel bir kredi kartı vardır. Ziyaret edilen ülkenin bütün topraklarında geçerli bir kartın verilmesi için Uluslararası Konsey'in bölgesel ajansına ulusal kartla müracaat edilmesi yeterlidir.

Julian West'in uykudan uyanışı sarsıcıdır. 31 Mayıs 1887'ye yeniden dönüşüyle birlikte gazetenin "Dış Haberler" sayfasındaki başlıklara göz atar ve şunları okur: Fransa ve Almanya arasında çıkmak üzere olan savaş – Askeri mevcutların dengesini kurmak için Fransız Meclisi'nden istenen yeni krediler – Savaş durumunda genel bir kargaşa olasılığı – Londra'da işsizler arasındaki büyük sefalet – Muhtemel büyük yürüyüş – Kamu güçlerinin endişesi – Belçika'da yaygınlaşan grevler – Hükümet ayaklanmaları bastırmaya hazırlanıyor – Belçika'da kömür madenlerinde kadın emeği skandalı – İrlanda'da yığınlar halinde işten çıkarmalar.

30'lu yıllarda, birçok yorumcu, Franklin D. Roosevelt tarafından *New Deal* sırasında uygulanan bunalımdan çıkma stratejilerinin, Bellamy'nin sosyalist vizyonunun etkisini taşıdığına inanacaklardır.

D. WILLIAM MORRIS, TOPLUM ZARARLILARINA KARŞI BİR KAVGA

"Asla onun hayal ettiği *cockney* cennetinde yaşamayacağım," diye yazar 1889'da William Morris (1834-1896) *Looking Backward*'ı okuduktan sonra.[23] Ona aykırı gelen, reel toplumun kokuşmuş mutluluk anlayışında büyük değişiklikler yapmayan ve "devlet sosyalizmi"ne

23. Morris W., *L'Age de l'ersatz et autres textes contre la civilisation moderne*, Paris, Éditions de l'Encyclopédie des nuisances, 1996, s. 16.

uygun düşen bu vizyon, bu çizgisel ve simetrilerden oluşan doktrindir. Bu toplum, "sizi makineler gibi kullanmaktan, sizi makineler gibi beslemekten, sizi makineler gibi gözetlemekten, sizi makineler gibi işe yaramaz hale getirmekten, ki çalışacak haliniz kalmayınca da çöpe atmaktan" asla vazgeçmez.[24]

Morris bu ütopyaya, 1884'te Londra'da yayımlanan *Commonweal* dergisinde tefrika halinde verilmeye başlanan ve 1891'de *News from Nowhere, or an Epoch of Rest, Being Some Chapters from a Utopian Romance* [Gelecekten Anılar*] başlığı altında kitap olarak çıkacak olan başka bir rüya öyküsüyle yanıt verir. Kendisini birdenbire XXI. yüzyılda bulan Morris, öyküdeki adıyla William Guest, yakın dostu olan ve ona şeylerin düzenini altüst eden Devrim'i anlatan Dick ile birlikte Thames'ta kayık gezintisine çıkar. Londra sakinleri, sanatın ve güzelliğin zevkini yeniden keşfetmişlerdir. Pazaryerlerinde insanlar güzeldir, sağlıklıdır ve zevkli bir şekilde giyinmişlerdir. Herkes birbirinden farklı eve sahiptir, istediği yere gidebilir ve gönlünce yaşayabilir. Yalnızca güzellik içinde yaşamak olgusu, yaratmanın zevkini ve sevincini yeniden keşfettirir. Emeğin karşılığı tam olarak yaratma gücüdür. Disiplin mekanizmaları yoktur.

Özel mülkiyetin, kadınların köleliğinin ve aile tiranlığının ortadan kaldırılması bir eşitler toplumu kurmuştur. O halde yurttaşlık yasası gibi ceza yasası da olmayacaktır. Politika da yoktur. Düşüncelerin farklılığı, artık eskisi gibi "politika efendilerinin oyunu"na hizmet etmeyecektir. Çoğunluk, azınlığı ikna etmeye çalışır. İngiltere şimdi bir bahçedir. Büyük şehirler "yeşil alanlar"la donatılmış ve mimari zenginliklerini yeniden elde etmiştir. Kapsadıkları alan sınırlandırılmıştır. Yalnızca merkez bir nüfus yoğunluğuna sahiptir, bu yoğunluk merkezden uzaklaşıldıkça azalır ve yerini çayırlıklardaki tek tük evlere bırakır. "İmalatçı mahalleleri" yok olur. Makineleşme ve büyük endüstri artık genel görünümü bozmaz. Kömür ve madenin bir yerden bir yere taşınması olabildiğince az düzensizlik ve kirlilikle ve insanları fazla rahatsız etmeksizin gerçekleşir. Üretim artık soyut bir pazar için ve çok sayıda değil, bildik insanlar için yapılır. Küçük şehirler de aynı şekilde yeniden biçimlendirilir. Vaktiyle imalatçı bölgelerine eklenmiş köyler yeniden inşa edilir. Zira kentliler buralarda oturmaya gitmişlerdir ve kent ve kır arasındaki ayrımın ortadan kalkmasından, kent zihniyeti ile kır

24. *A.g.y.*, s. 137.
* *Gelecekten Anılar*, çev.: Ekin Bodur, Ayrıntı Yay., 2002. (y.h.n.)

kültürü arasındaki alışveriş sayesinde canlandırılmış bir kültür doğmuştur. Uluslar arasındaki rekabetler ortadan kalkmıştır. Buna rağmen her ırk, her ülke kendine has özelliklerini korur, zira hepsi "aynı girişime bağlı"dırlar.[25]

"Güzel şeyler üretmek arzusu bir yana, hayatının esas tutkusu modern uygarlıktan nefret etmek oldu:"[26] Morris, profesyonel yaşamı ve politik angajmanları boyunca bu modern uygarlık üstüne biriktirdiği ve bundan başka sayısız makale ve konferansında öğütlediği düşüncelerini kurguya uyarlamıştır. Fourier'nin düzenli okuyucusu olan Morris onun "uygarlığa" ve "ticari feodaliteye" yönelik eleştirisini benimserken, henüz yoksul bir topluma uygun düşen Falanster modeline ve "farklı evlere" izin veren "komünist çağın bolluğu" fikrine katılmaz. Marx'ın kimi metinleri, ona, meta fetişizmi üzerine bir analizi, yabancılaşma ve işbölümünün bir eleştirisini ve çok yönlüleşmiş bireyin gerçek bir yaşama sevincine kavuşacağı ve yabanıl bir doğayı değil, bahçeye çevireceği bir doğayı yeniden bulacağı vaat edilmiş komünist bir toplum resmini esinlemiştir. Morris'in geçmişinde özellikle endüstrileşme ve "uygarlık zararlıları"na karşı bir sanatçı mücadelesi vardır. Ona göre, uygarlaşmış yaşam dünya üzerinde olması gerekenle karşılaştırıldığında bir taklit ve ikameden (*makeshift*) başka bir şey değildir. "Güzel şeyleri üretmek arzusu" onu Viktoryen toplumdaki "kültürel yoksulluğu" teşhir etmeye iter. "Kentlilerin dinlenme anlarını anlamdan yoksun" kılan "sözde halk eğlenceleri" veya "tarlaları ve çayırları biçimsizleştiren demiryolları boyunca dizilmiş reklam panoları ve tabelalar" kadar işçi evlerinin çirkinliği ve hüznünün ortaya çıkardığı yoksulluk. 1894'te bir Manchester mahallesi sakinlerine seslenirken, "Bir işçi evi çirkin olduğu sürece güzel tabloları arzulamak boşunadır," diyecektir.[27]

Morris, makineye olan inancı eleştirmekten vazgeçmeyen bir toplumsal eleştiri geleneğinin mirasçısıdır. 1841'den itibaren Thomas Carlyle (1795-1881), onu takiben John Ruskin (1818-1900) ve Matthew Arnold (1822-1888) ile birlikte başlatılmış bir gelenek. Morris endüstriyel bozulmanın bu eleştirisini öncelikle Raffaello öncesi bir grupta mimar, modern stilin habercisi olan bir dekorasyon firmasının ve ti-

25. Morris W., *Nouvelles de Nulle part ou une ère de repos*, Paris, Société nouvelle de librairie et d'édition, 1902.
26. Morris W., *L'Age de l'erzatz, a.g.y.*, s. 19.
27. *A.g.y.*, s. 133.

pografik sanatlarla ilgili bir yayınevinin kurucusu ve nihayet 1884'teki politik virajdan sonra İngiliz sosyalizminin sol kanadı *Socialist League*'in aktif bir militanı olarak uygulamıştır. "Sanatın davası halkın davasıdır," demekten geri kalmaz. Politik ve estetik doğrultusu, eserine ikili bir ön haberci niteliği verir. Bir taraftan Raymond Williams'ın not ettiği gibi işçi sınıfı davasına romantik bir hümanizm yükler ve yazınsal bakışla politik pratik arasındaki boşluğu doldurur.[28] Duyarlılığın kısırlaşmasına ve düşselliğin sürgün edilmesine yol açan kaba bir materyalizmi ilk eleştirenlerden biridir. Biyografisini yazan, tarihçi Edward P. Thompson'ın haklı bir şekilde ortaya koyduğu gibi Marx'ta "gerçek bir sessizlik"le geçilen kültürel ve ahlâki düzenin aracıları üzerindeki perdeyi kaldırır. Bu sessizlik sayesinde ekonomik determinizm dogmaya yataklık yapar.[29] Diğer taraftan endüstriyel kapitalizmin uygarlık ve modern kültür üzerindeki etkilerini sorguladığı biçimiyle, Morris, otuz yıl sonra yüksek kültürün sahiplendiği evrensel değerlerin kriziyle bütünleşen "evrensellik krizi" etrafında başlayacak olan tartışmaları ilan eder. "Kültürel kitle üretimi"nin tartışmalı düşselliğinin hatları onunla birlikte yavaş yavaş biçimlenir. Bu ismi almadan ve yayılmadan önce. Dahası, pazar ve evrensel toplum bağını yönlendiren teknik aracılığıyla yayılmış bu kültürün iddiası fark edilmeden önce.

E. WELLS: HAVACININ BAKIŞI

Herbert George Wells de sosyalizmin yandaşıdır, Fabien Derneği'ne üyeliği kısa sürse bile. Derneğe 1903'te katılır ama George Bernard Shaw'la düştüğü bir anlaşmazlığın ardından yolunu ayırır. Endüstriyel sistemin neden olduğu kültürel ve ahlâki bozulmaya ve makineleşmenin etkisi altında insan emeğinin gözden düşmesine karşı, Morris ile aynı toplumsal eleştiri geleneğini paylaşır. Ama o, teknik ilerlemeyi insanları özgürleştiren kullanımlara doğru yeniden yönlendirme olanağına inanır. Wells, Bellamy'ye, insanları dayanılmaz bir ilişki sürekliliği içine attığı ve artık karmaşıklaşmış bir toplumun problemlerini, toplumsal değişimin basit bir şekilde toplumun anında ters-

28. Williams R., *Culture and Society 1780-1950*, New York, Harper and Row, 1966, özellikle bölüm 2, «The Romantic Artist».
29. Thompson E.P., *William Morris: Romantic to Revolutionary*, Londra, Merlin, 1977.

yüz edilmesi olarak görülmesine neden olan Manici formüllerle çözmesinden dolayı sitem eder.

"Mümkün olan fanteziler"den, zamanının henüz anlaşılabilir eğilimleri sayesinde az ya da çok uzak bir geleceğe uzanma; işte kendi ifadesine göre romanlarının, masal ve hikâyelerinin ve hatta vaktinden önce bilimkurgunun yaratıcısının fütürist kimi denemelerinin ne olduğu. "Kelebekvari okuyucular" olarak nitelendirdiği bir kitle için inandırıcı bir gelecek. Fantastik, banal ve yarının günceli olmaya adaydır. Bu, gelecekteki gezegensel savaşların çetinliğini öngörerek onun kanıtladığı şeydir. Kurgu ile gerçek arasındaki çizgi bazen öylesine incedir ki, *The War of the Worlds*'ten (1898) [Dünyaların Savaşı*] alınmış olan ve CBS istasyonunda 30 Ekim 1938'de yayımlanan "Marslıların İstilası"nın Orson Welles tarafından gerçekleştirilen radyo uyarlaması, binlerce Amerikalıyı dehşete düşürecektir. Wells'in hayal ettiği, artık cenneti andıran toplumsal bir denge değil, ama oluşum halinde olan çelişkili bir dünyadır (İlk denemelerinden birinin başlığının *Mankind in the Making* olması boşuna değildir). Önceki ütopyalar statikti. Onunki "modernite"ye başvurur ve bu haliyle kinetik olup, devinim üzerine kurulmuştur. *A Modern Utopia* (1905) [Bir Modern Ütopya] adlı eserinden öğreniyoruz ki, "modern" kelimesi, "dünyanın düşüncesini keskinleştiren" Darwin sonrası tasarlanmış her şeyi belirtir. Dahası Wells'in konumu, Darwin antropolojisinin kalıbına girmeye müsaittir. Thomas H. Huxley (1825-1895) ile birlikte doğa tarihini öğrendi ve evrim teorisiyle, canlılar ve enerji fiziği üzerine gelişen bu yeni biliminin katkılarını birleştirmeyi bilen Herbert Spencer'ın (1820-1903) organikçi sosyoloji teorisinden derinden etkilenen bir dönemde yaşadı.[30] Wells'e ilk bakışta ilginç gelen ve 1901'de yayımlanan *Anticipations* [Öngörüler] başlıklı en meşhur denemelerinden birinde de yer alan "mekanik ve bilimsel ilerlemenin insan yaşamı ve düşüncesi üzerine etkileri"dir. Sanayi çağındaki ilerlemenin doğası hakkındaki aynı sorgulama, 1872'de vatandaşı Samuel Butler'ı (1835-1902), modern makine aklı üzerine distopyaların kurucu kitabı olan *No Where*'in evirmecesi *Erewhon*'u yazmaya itmiştir. Bu toplumsal yergide, yazar, Darwinci evrim düşüncesini, biyolojik olarak hayatta kalmak için en yeteneklilerin mücadelesini mekaniğe yayarak makinelere uyarlamaya gi-

* *Dünyaların Savaşı*, çev.: Ali Kaftan, İthaki Yayınları, 2001. (y.h.n.)

30. Spencer'ın sosyolojisi konusunda bkz. Mattelart A., *L'Invention de la communication, a.g.y.*, s. 87-93.

rişmişti. Bu *Olmayan Yer* ülkesinde bir savaşın sonunda makine karşıtları, makine yanlılarına üstün gelirler. Makine karşıtları, geçmişin mekanik buluşlarının tüm izlerini silerek, giderek mükemmelleşecek makine-organizmaların canlı bir varoluşa ulaşmalarını ve insan ruhunun "makinenin ürünü"[31] olmasını engellediler.

Yeniden kaleme aldığı *The New Accelerator* [Yeni Hızlandırıcı] öyküsünde rastladığımız ifadeye göre, Wells, insanları "Carlyle'ın bahsettiği zaman elbisesi"nden kurtarır. Hızlandırıcı, herkesin "sanki zaman aralıklarına girmesini" mümkün kılacak buluştur. Bu, "uygarlaşmış yaşamda eşsiz bir devrim"in başlangıcı olacaktır. Zira "yavaşlatıcı, en kötü zorluk ve sıkıntı saatlerini dingin bir sessizlik içinde geçirmemizi sağlarken, her an ve her duruma hatırı sayılır bir güçle yoğunlaşmamıza izin veren bu buluş, tüm gücümüzü ve kapasitemizi gerektirecektir."[32] İlk romanı (1895) doğal olarak, *The Time Machine* [Zaman Makinesi*], zaman keşif makinesi adını taşıyordu. Bir süre sonra *Tales of Space and Time* [Mekân ve Zaman Öyküleri] başlığıyla hikâyelerini kaleme alır. Uzay, uçaktır. Wells'in tanımladığı şekliyle bütün moderniteyi içinde özümseyen bir makinedir. Çağdaşlarından birinin, totaliter güçlere karşı XX. yüzyılın ilk karşı-ütopyasının (*Mı* / Biz)** yazarı Rus Yevgeni Zamyatin'in tanıklığını dinleyelim: "Uçak sözcüğünün içinde bütün bir Wells vardır," diye yazıyordu 1922'de. "Uçağın baş döndürücü yüksekliğiyle birlikte önümüzde engin uzaklıklar açılır, tek bir bakışla ulusları, tüm ülkeleri, adına Dünya denilen bu kurumuş küçük çamur parçasının tümünü görürüz. Uçak hızla gider; krallıklar, krallar, yasalar ve inançlar gözden kaçar. Daha yüksekte ve uzaklarda şaşkınlık verici bir geleceğin kubbeleri ışıldar. Bu yeni ufuk, havacının bu yeni gözleri, son seneleri yaşamış olan aramızdan birçoğunda vardır. Wells bu gözlere uzun zamandan beri sahiptir. Ondaki bu gelecek öngörülerinin, bu uzam ve zaman ufuklarının nedeni budur... Wells'in her zaman söz ettiği bu devrim, vaktiyle meleklere mahsus olan şeye cesaret eden uçaktır. Uçaktan daha kentli, daha güncel, daha modern hiçbir şey tanımıyorum."[33]

---

31. Butler S., *Erewhon*, Harmondsworth, Penguin, 1970.
32. Wells H.G., *Le Nouvel Accélérateur, Récits d'anticipation*'da, Paris, Mercure de France, 1988, s. 887.
* *Zaman Makinesi*, çev.: Volkan Gürses, İthaki Yayınları, 2000. (y.h.n.)
** *Biz*, çev.: Füsun Tülek, Ayrıntı Yay., 1996. (y.h.n.)
33. Zamyatin Y., «Herbert Wells», *Le Métier littéraire*, Lozan, L'Âge d'homme, 1990, s. 87-88.

Ulusları bir bakışta kucaklamak. Wells'in 1895'ten itibaren yapmaktan vazgeçmediği şeydir. İster savaşta, ister barışta, kâbusta veya umutta, dünyasal organizasyonun yeni tarzının yegâne anlayışını ortaya çıkaramamaksızın. *When the sleeper Awakes*'te kahraman Graham XIX. yüzyıldan XXII. yüzyıla, "demokratik yüzyıl"dan "tiranik aristokrasinin göbeği"ne atlar ve "dünyanın", bütün insan girişimlerinin gasp edildiği, "yerkürenin açgözlü bir zorbalıkla" ele geçirildiği aşırı teknolojik hale getirilmiş bir dünyanın "efendisi" olarak uyanır. Hız, gezegenin topografyasını yeniden şekillendirmiş, kent insanlığı içinde eritmiştir. Büyük ya da tek kişinin yönetimindeki küçük uçaklar sayesinde bir günde dünya turu yapılır. Londra-Paris arası üç çeyrek saat sürüyorsa, bunun nedeni motorun belli bir devinime ulaşmasının biraz vakit almasıdır. New York'a sıçramak için yaklaşık iki saat yeter. Demiryolları, sonra hafif trenler, "yeni hızlı oto-motor araçları" ve kauçuktan, *eadhamite*'ten* ve her çeşit elastik maddeden yapılmış yeni büyük-yollar neredeyse tüm küçük şehirleri ve tüm köyleri birleştirir. Telefon, sinema makinesi ve fonograf, gazetenin, kitabın, öğretmenin ve alfabenin yerini alır. Öyle ki, "elektrik kabloları ağının dışında yaşamak, tek başına, yabanıl bir durumda yaşamak demektir."[34] *Dünyaların Savaşı*'nda Wells, "gökyüzünde devasa bir örümcek ağı ören binlerce kablo"dan bahsetmiyor muydu? İngiltere'nin, Londra dışında artık yalnızca dört büyük şehri vardır. Dahası her yerde, kutuptan ekvatora kadar "aynı kozmopolit toplumsal organizasyon" hüküm sürer. İngilizce, yerküre sakinlerinin üçte ikisinin gündelik dilidir ki, onu benimseyerek karma diller üretmişlerdir (İngilizce-İspanyolca, İspanyolca-Amerikanca, İngilizce-Negro, İngilizce-Hinduca, İngilizce-Çince). Birkaç tuhaf kalıntı haricinde, yalnızca üç dil yaşama hakkına sahiptir: Almanca, Rusça (ama Fransızcalaşmış) ve "İngilizce-Hinduca ve Almancayla birlikte Akdeniz havzasını paylaşan ve Fransızca-Negro bir diyalektle Kongo'ya kadar uzanan, daima açık ve parlak, berraklığın dili"[35] Fransızca.

Bu iki yüz yılın ardından bireyin varoluşu neresidir? Kent bir hapishanedir. İlerleme için ödemesi gerekli bedel budur. Mammon özgürlük zamanlarını yok etmiştir. XIX. yüzyılın demokratları için özgür

* Cama benzeyen, sertleştirilmiş suni bir madde. (ç.n.)

34. Wells H.G., *Quand le dormeur s'éveillera, Récits d'anticipation*'da, *a.g.y.*, s. 534.

35. *A.g.y.*, s. 535.

ve eşit bir insanlığa dair umutlar yıkılır. William Morris'in rüyası kâbusa dönüşür. Demagog ve organizatörün ellerinde kalabalık daima kalabalıktır; korkak ve savunmasızdır. Ahlâki çöküş, zenginliğin yükselişinin ardından gelir. "Demokrasinin zamanı –Graham'in danışmanı Ostrog'un açıkladığı gibi– sonsuza dek geçmiştir. O zaman Crécy okçularıyla başlamış, ilerleyen piyade birlikleriyle sona ermiştir – insanlar kitleler halinde savaş kazanamaz olduklarında, pahalı toplar, zırhlı savaş gemileri ve stratejik demiryolları güç araçlarına dönüştüklerinde. Bugün, zenginlik dönemidir. Zenginlik, şu anda hiçbir zaman sahip olamadığı bir güç elde etmiştir. Toprağı, denizi ve gökyüzünü yönetmektedir. Bütün iktidar, zenginliği yönetmeyi bilenlere aittir... Olguları kabul etmek gerekir ve bunlar gerçek olgulardır... Dünya kalabalıklar içindir! Dünyayı yöneten kalabalıklardır! Sizin zamanınızda bile bu doktrin yargılanmış ve mâhkum edilmişti. Bugün artık tek yandaşı var... kafası karışık ve aptal, kalabalık içindeki birey."[36] Kent büyük bir makinedir; "halk adamının anlama yetisini aşan" eksiksiz bir organizasyon. Ama Ostrog ve Ostrogcuların hesaplanmış ihaneti karşısında halk, ayaklanır ve iskeleleri, uçakları havaya uçurur. Kent kurtulmuştur. Son görüntü: Küçük uçağı üstünde Efendi, tarihin ilk hava savaşında düşmanıyla çarpışır ve pike yaparak düşer. "Birkaç saniye içinde uyanacaktır."

Anticipations denemesi XX. yüzyılda devinime ayrılmış uzun bir bölümle açılır ve arabalar, taksiler, otobüsler ve kamyonlarla tam anlamıyla vızır vızır gidip gelen, kıpır kıpır elektrik telleri ve reklamlarla çevrili, irileşmiş, çalkantılı, hareketli bir kent modelinin 2000 yılına yayılması olasılığı üzerinde devam eder. Gelecekteki insan topluluğu organizasyonu problemiyle ilgili olarak, anlatıdaki yenilik çift taraflıdır. Birinci yenilik olan "dillerin çatışması" *Sleeper*'da kesin biçimde belirlenmiştir. Bu çatışmanın sonucu henüz belirsizdir. Fransızca şansını sürdürür. Zira İngilizce ticari zihniyetle kirletilmişken, Descartes'ın dili bilimsel bir ciddiyete ve yüksek kültürün prestijine sahiptir. Almanca bu statüye erişmek için çok az şansa sahip olduğundan en olası hipotez, 2000 yılında yalnızca bu iki dilin evrensel olacağı yönündedir. Bütün öteki diller "çift dilli toplulukların ikinci konuşma dili olmaya"[37] adaydır. İkinci yenilik; Wells'in kendi döneminin bütün toplumsal ve kültürel sistemlerinde yeni yeni oluşmaya başladığını

36. *A.g.y.*. s. 587.
37. Wells H.G., *Anticipations*, Londra, Chapman & Hall, 1904, s. 94.

sandığı, bölgesel ile dünyasal, çeşitlilik ile birlik arasındaki gerilimin ne olacağıyla ilgilidir. Pan-hareketlerin (Slav, Alman, Latin, Anglo-sakson) habercisi olduğu ulus-devletleri aşan büyük blokların güçlenmesi, müzakereye dayalı yaklaşım ile "fiziksel üstünlüğe" dayalı yaklaşım arasındaki zorlu mücadele boyunca ilerleyecektir. Kuşkusuz buna, "beyaz halkların" hakaret dolu tutumlarına tepki olarak "sarı halklar" arasında kurulan birliği de eklemek gerekecek. Bu büyük bölgesel politik-kültürel yeniden oluşuma paralel olarak, pazarın gezegensel bir boyut kazanarak çoktan oluşturduğu şeyin karşılığı olan bir *World City* ve *World State* fikri biçimlenecek ve gerçekleşecektir. İnsanlığı ulus sonrası büyük bir bütünlüğe doğru götüren bu dalgadan, ancak birliğin türdeşliğe sürükleneceği sonucunu çıkarabiliriz. Zira "toplumsal organizma ne denli karmaşık ve parçaları ne denli farklı olursa kültürün kombine düzenekleri, melezleştirmeler ve yapılar da o denli iç içe geçmiş ve çeşitli olur."[38] Bir "yeni cumhuriyet"e hayat vermek zorunda olan bu temel sentezler, ancak "yeni cumhuriyetçiler"den kaynaklanırsa mümkün olacaktır. Yani eğitimli insanlar sınıfının idari aygıtlar ve spekülatörler üzerinde dolaylı bir kontrol uygulayabileceği, resmi olmayan, masonvari bir çeşit gizli cemaat kurması şartıyla.[39]

Dünya Devleti, bu tema *A Modern Utopia*'da yeniden ortaya çıkar; tıpkı "samuray" adını bu romana taşıyan tin aristokrasisi ya da uzmanları sınıfı teması gibi. Dillerin ve ırkların kaynaşması ve aynı zamanda sınırların ortadan kalkması, Dünya gezegeni üzerinde değil ama, Dünya'nın klon halinde bir benzeri olan ve birkaç bin ışık yılı uzaklaşmış bir güneşin çevresinde dönen bir gezegende gerçekleşir. Dünya Devleti toprağın ve tüm enerji kaynaklarının tek sahibidir. Bölgesel iktidarlar bunları kullanır ve dağıtırlar. Devlet, gezegenin ulaşım işlerini de tekeline alır. Bu başkasına devredilemezlik, belli bir ölçüde bireysel mülkiyetle birleşir. Zira o olmadan özgürlük yoktur. Wells aynı zamanda parayı pozitif ve kaçınılmaz olarak ele alarak –çünkü özgürlüğün garantisidir ve çabaya yöneltir– ütopya kanunlarına karşı gelir. Bundan böyle ölçü, çok değişken olan altın değildir: Enerjidir. Para, bölgesel güçler tarafından çıkarılmış "enerji kâğıtları"dır. Gezegensel Devlet'te, yerkürenin oturulabilir tüm parçalarında ortak bir kent modeli vardır. Bu plan, sirkülasyon verimliliğini hatların işlevsel güzelliğiyle birleştirir. Kamu bürolarının, tiyatroların ve belli başlı mağazaların, tram-

38. *A.g.y.*, s. 95.
39. *A.g.y.*, s. 106-107.

vayların, bisiklet pistlerinin ve hızlı ulaşım için özel yolların yanı sıra ortak ilki ya da üç büyük yolun bir araya geldiği şehir merkezine kadar. Orada aynı zamanda hızlı trenlerin hareket noktası da bulunur. Bu merkezden uzaklaşıldıkça, konutların toplandığı yere ve kır alanlarına ulaşılır. "Otel-evler" bir otomatik temizlik tertibatıyla donanmıştır. Bu mimarlık içinde üretilmiş hiçbir şey çirkin değildir. Yollar, raylar, trenler, aksesuarlar kültürlü insanlar tarafından yapılmıştır. Yalnızca "aptal bir insan", başparmaklarıyla nesneleri şekillendiren herhangi birinin bir sanatçı olduğunu ve herhangi kaba birinin de makine kullanabileceğini doğrulayabilir.[40]

1941'de Wells, XX. yüzyılın bu türü terk etmesinden önce, son ütopik öykülerinden birini, *The World Set Free*'yi yayımlar. Gezegensel bir savaşın ardından atom bombaları, şehirleri, ülkeleri küle çevirir, bizzat eski uygarlığı yok eder. Bu enerji biçimini kullanmayı öğrenen bir insanlık tam anlamıyla yeni bir uygarlık kurmaya girişir. Özgür oyla seçilmiş bir Dünya Kongresi, tam olarak sorgulama özgürlüğü, eleştiri özgürlüğü, hareket özgürlüğü dönemini açar. Bu birleştirme organı, tek bir evrensel dil ve tek bir para birimi hazırladıktan sonra ortadan kalkar. Kısıtlamalardan kurtulmuş nüfusun büyük bölümü kendini sanata vakfeder. Zaten, çevirmek için 1995 yılını bekleyen bu eserin Fransızca yayıncısının ona niçin *La Destruction libératrice* [Özgürleştirici Yıkım] ismini vermeyi tercih etmesi anlaşılır bir şeydir.[41]

F. ANARŞİST PROJE VE AĞ DEVRİMİ

Teknik ağ, ekonomi ve doğrudan demokrasi arasındaki ilişki hakkındaki özgün sorgulama geleneğini Proudhon başlatmıştır. Ulaşım ağlarını derinden incelemiştir. Gerçekten de eserlerinde tarihi yeniden yapar ve bir muhasebeci titizliğiyle "demiryollarının bilinen tüm ulaşım araçlarının en güçlüsü, en hızlısı, en düzenlisi, en sağlamı, en ekonomik olanı, her çeşit kaza, hasar ve gecikmeye karşı en az tehlikelisi"[42] olduğunu açıklamadan önce, tren, kara, nehir ve deniz yollarıyla ulaşımın karşılaştırmalı avantajlarını hesaplar. Uzman olarak konuşur. Ulaşımlar hakkında, Saint-Simon gibi epey şey bildiğini söylemek gere-

40. Wells H.G., *Une utopie moderne*, Paris, Mercure de France, 1907.
41. Wells H.G., *La Destruction libératrice*, Brüksel, Grama, 1995.
42. Proudhon P.J., *Des réformes à opérer dans l'exploitation des chemins de fer*, Paris, Librairie internationale, 1868, yeni baskı, s. 337.

kir. Bu deneyimi 1840'lı yılların başında, matbaasını satıp bir nehir taşımacılık şirketinde muhasebe ve hukuk işleri sorumlusu olarak çalışmaya başladığı zaman edinmiştir. Demiryolu işletmelerine olan ilgisine gelince, bu ilgi öylesine ciddi boyutlardadır ki, 1854'te kendisine bir demiryolu işletmesi izni verilmesi için talepte bulunur; ancak, önce kabul edilen bu talebi politik nedenlerle geri çevrilir.

Ama demiryollarının etkileri hakkındaki çalışmasının, çağdaşı Saint-Simoncu Michel Chevalier tarafından savunulmuş ray yoluyla kurtuluş teziyle hiçbir ilgisi yoktur. Proudhon *Des Réformes à opérer dans l'exploitation des chemins de fer* (1855) [Demiryolu İşletmesinde Gerekli Reformlar] adlı kitabında bunun tersini savunur. Şöyle yazar: "Fikirleri dolaşıma sokacak şey, söylendiği gibi arabalar değildir, yazarlar, kamusal tartışma ve özgür basındır... Düşüncenin, duygunun, zihniyetin, aklın, bugün adına Fransa denilen 26 bin fersahlık bir ülkeye yayılması için bir demiryolu ağının yeteceğini mi sanıyorsunuz? Hayır, hayır: Demiryollarının erdemi hiç de bu değildir, onun uygarlık ve fikirler üzerindeki etkilerini burada aramamak gerekir."[43] Bu kitabın girişinde Proudhon, John Stuart Mill'in *Principles of Political Economy* (1848) [Siyasal İktisadın İlkeleri] adlı kitabından aldığı, "Üretmek, devinimdir," sloganını yazar. Demiryolu, onun için her şeyden önce "merkantil bir etken"dir. Eğer ondan bahsediyorsa, bunun nedeni, kendi ifadesiyle, "politik ekonomi" incelemesine soyunmuş, gözlemci bir felsefeci olmasıdır. Zira ancak bu alandan yola çıkarak "gerçek bir devrim"den bahsedilebilir. Demiryolu ağının yaptığı şey, ulaşım endüstrisinin tümünü disipline etmek ve ticari, endüstriyel ve tarımsal aktiviteleri içinde ekonomik organizmaya birliği, dayanışmayı ve uyumu esinleyerek onun oluşmasına yardımcı olmaktır. "Onun için, hükümetten bağımsız olarak, yalnızca ekonomik nedenlerin itkisiyle gerçekleşen böylesi bir devrim doğal olarak toplumun derinliklerinde olağanüstü bir kaynaşma üretmek ve yığınları kitleler halinde –büyük kapitalistten küçük işletmeye kadar– hareketlendirmek zorundaydı. Demiryolu istatistiklerinin ekonomiste büyük bir açıklıkla gösterdiği, fakat yığınların fark edemediği bu hareket şu anda görünüşte çökmüş olan Batı toplumunun enerji ve canlılığını ortaya çıkaran güçlü ve yaratıcı bir eylemdir."[44] Toplumdaki bu "devinim" patlamasına trenin "ticari ve endüstriyel yararı"nın gerçek bir incelemesi eşlik etmedi. Bu in-

43. *A.g.y.*, s. 263.
44. *A.g.y.*, s. 264.

celeme olmaksızın, bu eşsiz araç "dolaşım işlevini" gerçekleştiremez. Devlet tarafından empoze edilmiş yıldız şeklindeki bu hat, Fransa'nın "evrensel yerçekimi"ni Paris'e yönlendirir ve illerin başkente bağımlılığını daha da güçlendirir. "Demiryolu baronları" kamu çıkarlarıyla ilgili hiçbir kaygı duymaz. "Mümessil demiryolu işletmelerinin günümüzdeki durumları demiryollarının hedefiyle bir uyumsuzluk" yaratır. Sonuç olarak Proudhon "ucuzluk, demokrasi, ilerleme ve sağlam bir ekonominin prensiplerine göre"[45] demiryolu ağının yeniden kamulaştırılınasını ister. "Bankokrasi" tarafından empoze edilmiş "ticari feodalite" yok olmak ve yerini "endüstriyel demokrasi"ye, tüm emekçilerin ücretlerini ödeyen ve kazançlarına el koyan bir girişimci için değil, birbirleri için çalıştıkları emek ortaklığına, "evrensel yardımlaşmacılığa" dayanan bu çalışma ortaklığına bırakmak zorundadır.

Michel Chevalier'nin coğrafi ayrımların azalması ile toplumsal sınıflar arasındaki benzerlik arasında yer verdiği basitçi türdeşliğin uzağındayız. Demokrasi organizasyonu ile tarihsel olarak tanımlanmış bir iletişim tekniği ağının makro-sosyal kullanımı arasındaki bağı çözmeye çabalayan ilk analizlerden biriyle karşı karşıyayız. Çevreden başlayarak Jakoben devletin vatandaşlar üzerindeki kontrolünü sıkılaştırma yöntemini demiryolu ağında gören Saint-Simoncu Chevalier'nin tersine Proudhon, bu ağ modelini, federatif ve yardımlaşmacı prensibin ademi merkeziyetçi eylemine bağlar. *Manuel du spéculateur à la bourse* [Borsa Spekülatörünün Elkitabı] başlığını taşıyan bir diğer eserinde, karşılıksız kredi hesabına dayanan, yardımlaşmacı bir bankanın kurulması suretiyle faizin ortadan kalkmasını önererek "kozmopolit kapitalizm"in finans ağlarının tekelleştirici etkisini bozmak adına aynı formülü uygulamıştı.[46]

G. KROPOTKİN VE RECLUS, NEOTEKNİK DÖNEMDE EŞİTLİKÇİ AĞ

Proudhon buhar zamanında anarşiyi düşünmüş, teknik öngörüye pek girmemişti. Karşı savlar ileri sürmek için aşağıdaki bir dipnotta tek bir kez bu alana girdiğinde şöyle söyler: "Hava ulaşımına tam olarak hâ-

45. *A.g.y.*, s. 339.
46. Proudhon P.J., *Manuel du spéculateur à la bourse*, Paris, Librairie Garnier Frères, 1857, 3. baskı.

kim olmayı başarsak bile, bizi ilgilendiren görüş noktasından baktığımızda, hâlâ nehir ya da deniz ulaşımından daha az avantajlı olduğunu öngörebiliriz," diyordu. "Bu araca [balon] hem motor hem de dümen görevi gören bir makine eklediğimizde, –ki bu makinenin gücü ve dolayısıyla ağırlığı, balonun hacmi oranında kaçınılmaz olarak artacaktır– küçük ağırlıklar için aşırı boyutlara ulaşmak gerekecektir. Bir fizikçi, amatör bir makinist balon yönetimiyle ilgili problemin çözümünü arayabilir; buna karşın bir ulaşım girişimcisi bu konuda spekülasyona girmeyecek ve bu işe tek kuruş yatırmayacaktır."[47]

Rus coğrafyacı Pyotr Kropotkin (1842-1921) federatif ve eşitlikçi ağ hakkındaki düşüncelerini elektriği temel alarak kurar. Çar zindanlarının firarcısı, Jura'nın Anarşist Federasyonu'nun üyesi, İsviçre'de ve Fransa'da (1882-1886 arasında hapsedildiği yer) mücadele eder ve Moskova'ya dönüş tarihi olan 1917'ye kadar kalacağı Londra'ya sığınır. 1888 ile 1890 yılları arasında kaleme aldığı makalelerini *Fields, Factories and Workshops* [Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler] başlığı altında 1899'da tek ciltte bir araya getirir. Üç yıl sonra, 1890 ile 1896 arasına yayılmış çalışmalarını içeren başka bir derleme *Mutual Aid: A Factor of Evolution* [Yardımlaşma: Evrimin Bir Etkeni] çıkar. İkincisi, birincisini kavramak için temel bir kitaptır. Bu, "Struggle for Existence Manifesto" (1888) [Varoluş Manifestosu İçin Mücadele] anlamlı başlığıyla bir makale çıkarmış olan Thomas H. Huxley'le giriştiği Darwinci evrim teorisi çevresindeki bir polemiğin meyvesidir. Kropotkin'e göre Wells'in eski hocası, Darwin'in evrim teorisinden yalnızca yaşam adına yarış ve mücadeleyi almış, teorinin, üzerinde ısrarla durduğu, ancak daha az tanınan "karşılıklı yardım" ve "karşılıklı destek" (eserin Fransızca çevirmeninin "yardımlaşma" olarak adlandırdığı şey) yönünü gizlemiştir. İnsanlığın tarihi, aynı zamanda bu anlık gerçekleşen karşılıklı yardım gösterilerinin de tarihidir. Tarihçilerin asla sahip olmadıkları bakış. Çünkü onlar hiçbir zaman aşağıdaki insanları dikkate almadı; "halk tarihi daha yazılmadı."[48] Karşılıklı yardım eğilimi, insanlığın gelişiminin her evresinde, ilkel kabileden barbarların köy topluluğuna, ortaçağ kentinden devletin kurulmasına kadar gözlemlenmiştir. Bunun ispatı şudur ki, "son olarak dar aile çevresinde,

47. Proudhon P.J., *Des réformes à opérer dans l'exploitation des chemins de fer, a.g.y.*, s. 45, 1. not.
48. Bu konuda Kropotkin P.'ye bkz., *La Grande Révolution 1789-1793*, Paris, Stock, 1910.

yoksul mahallelerinde, köyde ya da emekçilerin gizli birliklerinde yer bulan karşılıklı yardım ve karşılıklı destek, modern toplumumuzda bile yeniden ortaya çıkar ve her zaman olduğu gibi daha çok ilerlemeye doğru yönlendirici prensip olma hakkını talep eder."[49] Şeylerin akışı, halkları kaçınılmaz bir şekilde, devletler halinde kolektif organizasyon tarzını gereksiz kılarak, bireyler, gruplar, bölgeler ve uluslar arasında özgür ve doğal üst yardımlaşma biçimlerine götürür.

Üretimin amacının ve insan ihtiyaçları hiyerarşisinin yeniden tanımlandığı bir ekonomide, başka türlü bir üretim nasıl olur? *Fields, Factories and Workshops* soruya tarımsal, endüstriyel ve kentsel yerleşme biçimlerinin eleştirel bir dökümünü yaparak ve yeninin kaynaklarını adım adım izleyerek yanıt verir. Kent, teknikler ve toplumsal ütopyalar tarihçisi Lewis Mumford'un tanıklığını dinleyelim: "Pyotr Kropotkin bu dikkat çekici eserle erken bir katkıda bulundu. Kendi zamanının ekonomik ve teknik düşünceleri hakkında en az bir yarım yüzyıl önde olan Kropotkin, elektrik iletişiminin ve elektrik gücünün esnekliğinin ve uyarlanabilirliğinin ve aynı zamanda biyodinamik kültürün yoğun metotlarının (insanla doğrudan ilişkide bulunan) ve hem kentin hem köyün avantajlarına sahip küçük birlikler içinde yer alan merkeziyetçilikten arınmış bir kentin gelişiminin temellerini attıklarını anladı."[50] *The City in History*'den [Tarihte Kent] alınmış bu bölümün okunmasıyla, Mumford'un niçin 30'lu yılların başlarında bu anarşist coğrafyacıdan teknikler tarihinin dönemselleştirilmesini ödünç alarak kentin ve teknisyenin tarihini oluşturmaya başladığı anlaşılır. Aynı zamanda Frank Lloyd Wright gibi "organik" mimarlık savunucularının niçin Kropotkin'in geleceğe ilişkin görüşlerinden esinleneceklerini de.

Buhar kullanımının ve endüstriyel dönemin olgunlaşmasının "arkeo-teknik" çağı arkamızda kalır; "neoteknik" çağa gireriz. Ütopyacıların önerdiği planlar, zorunluluk tarafından belirlenmişti. Falanster ya da komün denilen mikro-birlikler aileye uyarlanıyor ve "büyük aile"yi yaratmak için, bunlar "erkek kardeşleri" ve "kız kardeşleri" ister istemez bir arada yaşamaya ve kısacası başka ufuk olmaksızın tüm hayatlarını adamak zorunda oldukları kapalı topluluklara mecbur bırakıyor-

49. Kropotkin P., *Mutual Aid: A Factor of Evolution*, Boston, Porter Sargent Books, tekrar baskı, 1914, s. 292.
50. Mumford L., *The City in History: Its Origin, its Transformation and its Prospects*, Londra, Secker and Warburg, 1961, s. 514.

lardı. Elektriğin ademi merkeziyetçi erdemlerine dayanan yeni yaşam biçimleri ortaya çıkacaktır. Bu biçimler yukarıdan gelmez, bizzat kendi kendilerini belirlerler. Bu biçimler "kendilerini aynı anda binlerce noktada oluşturacaktır."

"Buraya kadar politik ekonomi özellikle ayrılma üzerinde ısrar etti. Biz, bütünleşme istiyoruz ve toplum idealimiz –yani çoktan hedefe doğru yürüyen bir topluma yönelik gelecekteki amaç– bütünleşmiş emek toplumudur."[51] Yeniden organize olmuş bir toplum, "tarımsal üretimde ya da mamul imalatında uzmanlaşmış uluslar aldatmacasını terk etmek" zorunda kalacaktır. Her toplum bizzat kendisine bağımlı olacak ve kaynaklarından, önce kendisi yararlanacaktır. Bize "zorunluluk" ve bir "büyük ilerleme" şeklinde sunulan uluslararası işbölümünün giderek bir kâbusa dönüşmekte olup olmadığını kendi kendimize sormanın zamanı geldi. Bunu elde etmenin bedeli ne? Bedel, bazı ülkelerde ve bu ülkelerin bazı kentleri ya da bölgelerinde endüstriyel ve demografik yoğunlaşmaların yırtıcı ve çetin rekabeti oldu. Bundan, bölgesel kapasitelerin ve ihtiyaçların kullanım dışılığı ve dolayısıyla onların karşılanmaması sonucu çıktı. Londra'nın, Birleşik Krallık için bütün şemsiyeleri ya da reçelleri üretmeye devam etmesinden ya da Fransa'nın, kısa bir süre önce kendi kendisine yeterken bugün İngiliz kumaşlarının büyük bir kısmını ithal etmesinden ya da İsviçre'nin, hiçbir demir ya da kömür madenine sahip değilken lokomotifler ihraç etmesinden kaçınmak için; her topluluğun üretmesi ve tarımsal ve işlenmiş ürünlerinin büyük bir kısmını bizzat kendisinin tüketeceği biçimde yerkürenin yüzeyi üzerindeki tüm uluslar çapında endüstrilerin yayılması işine girişmek gereklidir.

Belli bir doğal kaynak çeşitliliğine sahip olmak için çok sayıda bireyler grubu seviyesinde bu bütünleşme, imalatçı endüstri ile tarımsal faaliyet (endüstriyel köyler ya da "tarlalardaki endüstriler") arasında, kafa emeği ile kol emeği arasında, bilim adamı ile zanaatkâr (Newton ile Stephenson arasında bir birlik) arasında, şehir ile köy arasında, nihayet Fourier için önem taşıyan fikre göre el ile beyni uzlaştıran öğrenme süreçlerini ifade eden "eksiksiz" ya da "tam eğitim" arasında ve atölye ile tarlalar arasında bir ortak yaşam durumunu içerir. Kropotkin'in *Fields, Factories and Workshops*'ta yaptığı anket, hem insanlığın bölünmeyle kaybettiği şeyin bir bilançosu hem de tüm Avrupa'da

51. Kropotkin P., *Fields, Factories and Workshops*, New Brunswick, N.J./Londra, Transaction Publishers, 1993, s. 23.

doğduğunu gördüğümüz alternatiflerin ciddi bir incelemesidir. Elektrik enerjisinin potansiyeliyle büyülenmiş olan Kropotkin, *Nature* dergisinde değinilen ve Rusya ve İngiltere'ye kadar yayılan, gelişimi hızlandırmak ve çilek ve pancar randımanını iyileştirmek için tarım alanlarındaki köşeli telgraf direklerine bağlanmış elektrik tellerinin kullanımıyla ilgili deneyleri anmaya kadar gider!

"Merkezi her yer, çevresi hiçbir yer" olacak olan uygarlığın beşiği "Büyük Vatan'ın ortaya çıkışını hızlandırmak": Bu ideali, Komün'e katıldığı için kendisi gibi anavatanından olmuş, birlikte aynı anarşist federasyonda mücadele etmiş ve yine kendisiyle birlikte 1880'in ilk yıllarında Cenevre'de *Le Révolté*'yi [Başkaldıran] çıkarmış olan Fransız coğrafyacı Elisée Reclus'yle (1830-1905) paylaşır. Yayımı 1875'ten 1894'e kadar süren ve ortaya çıkışına Kropotkin'in de katkıda bulunduğu on yedi ciltlik anıtsal bir eser olan *Géographie universelle*'in [Evrensel Coğrafya] yazarı Reclus, bu bilim dalının öncüsü olan bu çalışmada, politik seçimlerinin gerektirdiği evrensel kardeşliğin felsefesine sadık kalır. "Her ülkeye onu karakterize eden özellikleri göstererek ve insanlığın her grubu için kendine özgü olan ayırıcı niteliği işaret ederek öykülerimi yaşamak istedim," diye yazar son cildin bitiminde. "Söyleyeceğim odur ki, her yerde kendimi buldum, ülkemde, insanların ve kardeşlerimin arasında. Büyük Vatan'ın sakinlerine yönelik, sempati ve saygı içermeyen hiçbir duyguya kendimi kaptırmadığıma inanıyorum. Uzayda böylesine hızla dönen bu top üzerinde, sonsuzluk ortasındaki bu kum tanesinde birbirinden nefret etmeye değer mi? Ama, bu insani dayanışma açısından baktığımda, eserimin tamamlanmadığını düşünüyorum."[52]

Öte yandan, bu liberteryan militan, tüm mücadelelerinde, Aydınlanmacıların ve *Encyclopédie*'nin, Cizvitlerle ilişkileri olduğu için yerin dibine geçirdikleri Paraguay *reduccione*'lerinin efsanesini yeniden diriltir. 1866 ile 1868 arasında *La Revue des Deux Mondes*'da çıkacak olan üç makalesinde Reclus, Rio de la Plata nehir ağındaki ulaşımı serbest bırakmak bahanesiyle başlatılmış, yüzyılın en kanlı savaşlarından biri olan savaşta Büyük Britanya tarafından desteklenen Arjantin-Brezilya-Uruguay üçlü ittifakına karşı bu küçük ülkeyi savunur. Reclus, Paraguay'a hiç adım atmamıştır ve hiç atmayacaktır. Ama kıtaya olan ilgisi su götürmez. Henüz genç bir coğrafyacıyken, ilk arazi çalışması-

52. Reclus *E., Nouvelle géographie universelle,* Paris, Hachette, 1894, cilt XIX, s. 794-795.

nı Yeni Grenada'da (şimdiki Kolombiya), Sierra Nevada de Santa Marta'da tropikal doğanın peyzajı üstüne yapmıştır. Hatta orada ütopyacı bir koloni kurmaya bile kalkışmıştır. Paraguay lehine takındığı tutumla, ticari ve politik hedefler itibarıyla Amerika kıtasını aşan bu tartışmalı problem söz konusu olduğunda, yalnızca Avrupa'nın büyük basını tarafından lanse edilen fikirlerden değil, aynı zamanda derginin editoryal çizgisinden de ayrılır. Dördüncü bir makale, *La Revue des Deux Mondes* tarafından reddedilir ve *Revue politique et littéraire*'de yayımlanır. Hangi gerekçe Reclus'yü akıntıya kürek çekmeye iter? Paraguaylı sosyolog Milda Rivarola'nın yanıtı: "Anarşist bilim adamına göre, Paraguaylı askerler Amerika'nın bu "sosyalist" mitsel deneyiminin mirasçılarıydı. Onlar, köleciliğe ve Brezilya'nın yayılmacı ve monarşik iddialarına karşı mücadeleye devam ediyorlardı. [...] Amerika, Fransız Devrimi'nden doğmuş liberal prensiplerin gerçekleşebildiği Yeni Dünya'ydı; cumhuriyetlerin, özgürlük üstüne kurulmuş politik kurumlar olduğu yer; yerli ve Avrupalı ırkların melezleşmesinin, gelecekteki eşitliğin garantilerinden biri olduğu yer ve ülkeler federasyonunun evrensel kardeşliğin bir sonucu olduğu yer."[53]

H. SİNEMA MAKİNESİNİN GEZEGENSEL FONKSİYONU

1896'dan itibaren Georges Méliès (1861-1938) iletişimsel ökümenizmde tekniğin aracılığıyla yeni bir sayfa açar. "Sinemacılar İçin Film Yapımevi"ni kurduğunda şu ilanı bastırır: "Elinizin Altındaki Dünya." Jules Verne'in bir öyküsünden esinlendiği *Voyage dans la lune* (1902) [Ay'a Yolculuk*] adlı yapıtı yeni doğan sinemanın ilk başarısıdır. Onu kurmaca filmin yaratıcısı olarak görenler, sınırsız bir popülerliğe aday olacak bu yeni gösteri sanatının "dünyadaki geniş toplumsallaşma"nın gereklerine yanıt vereceğini tahmin ederler. "İnsanlık bağının etkeni, kitlesel olan"ın sanatını temsil eder, diyecektir daha sonra sinemacı Marcel L'Herbier (1890-1979). Gelecekte *Napoléon* filminin yönetmeni Abel Gance 1912'de *Ciné-Journal*'de şunları yazar: "Bu uzam ve zaman deviniminin hayranlık uyandıran sentezi, bir altıncı sanattır ki, aynı anda, aynı acıyla Arap'ın ve Eskimonun gözünden yaşlar getire-

53. Rivarola Espinoza M., «La dislocation du Paraguay sous l'œil d'un anarchiste», *Notre Amérique métisse*'te, yay. haz.: Remiche-Martinow A. ve Schneier-Madanes G., Paris, La Découverte, 1992, s. 122-123.

* *Aya Yolculuk*, çev.: Bertan Onaran, Sosyal Yay., 2003. (y.h.n.)

cek ve aynı anda onlara cesaret ve güzellik dersi verecektir."[54] Onu eleştirenler de olur. Özellikle evrensel yöneliminin, sanatın ve entelektüel değerlerin kurallarına uymaması, kısacası *bayağı* olması nedeniyle. "Aynı filmler," diye yazar, sinema makinesinin ilk amansız düşmanlarından olan Paul Souday, "dünyanın beş parçasının en ücra köylerinde, yalnızca entelektüel kültüre sahip olmayan Avrupalılar ve Amerikalılara değil, sarı ırka, siyahlara, Botocudolara ve Papualara da gösterildi. Bu dev kalabalığa hoş görünmek için daha ne kadar alçalmak gerekecektir!"[55] Daha pragmatik ve kendisine rağmen Fachoda kahramanı olan Albay Marchand (1863-1934) onda özellikle bir "barışçı etken" görür. "Sinema makinesinin kâşif tarafından kullanımı," diye yazar, 7 Mart 1914'te *Le Film* dergisinin direktörüne, "kara Afrika'nın ve daha az koyu renkteki diğer birçok ülkenin yerlisi üzerinde Viator'un tahmin ettiği duygu etkilerini üretebilir. Filmlerin dehşete düşürmek için değil, hoşça vakit geçirmek için, özenle seçilmiş olmaları şartıyla. İlkel insanı savaştan vazgeçirecek emin ve avantajlı tek bir biçim vardır: Onu güldürmek... Sinematografokomik (pardon!) kuşkusuz Afrika'nın ve daha birçok yerin fetih silahıdır. Jean-Jacques'ın söylediği gibi, sahibine, doğanın çocukları karşısında birdenbire bir büyücü şöhreti verir; Kara Ülke'de ve daha başka ülkelerde bundan daha yüksek hükümdarlık yoktur..."[56]

Şubat 1915'te, Avrupa'da savaş, Fransa'nın dünya pazarları üstündeki hegemonyasını yıkıp, film üretimlerini ve onunla ilgili övgü söylevlerini yerle bir ettiğinde, romancı Jack London (1876-1916) *Paramount Magazine*'den bir bölümünü aldığımız makaleyi yazarak meşaleyi Hollywood'da devralır: "Pandomim ve görüntülerle... – kendi evrimi içinde insan türü tarafından gerçekleştirilen ileriye atılmış her adımı vurgulayan iki sembol. [...] Evrimin çemberi, pandomim ve görüntülerle... hareketli görüntüyle kendini yeniden üretir. Eğitime götüren yolları tıkayan yoksulluk ve çevre engellerini kaldırır ve bilgiyi tüm dünyanın anlayabileceği bir dilde yayar. Söz dağarcığı kısır emekçi, bilgine eşit olur... Evrensel eğitim – bu, mesajdır. [...] Dünya halklarını yakınlaştırmak için zaman ve mesafe büyülü film tarafından orta-

54. Gance A., «Qu'est-ce que le cinématographe? Un sixième art», *Ciné-Journal*, n° 195, 8 Mart 1912 (tekrar baskı, yay. haz.: L'Herbier M., *Intelligence du cinématographe*, Paris, Corrêa, 1946, s. 91).
55. L'Herbier M., *a.g.y.*, s. 27-28.
56. Marchand (albay), «Lettre», *Le Film*, 7 Mart 1914 (tekrar baskı, L'Herbier M., *a.g.y.*, s. 93).

dan kaldırılır. [...] Korkunç savaş sahnelerine baktığınızda barışın avukatı olursunuz. Hiçbir dil, bilincinizde böylesi canlı bir iz bırakamaz."[57]

"Zaman ve uzam dün öldüler": XIX. yüzyıl boyunca ortaya çıkmış harekete dayalı tekniklerin ortak hedefini yücelterek, ekspresyonist, dadaist ve sürrealist başkaldırıların habercisi artistik devrimin 1909'da ilan ettiği şey de budur. 20 Şubat'ta *Le Figaro, Fütürizm Manifestosu*'nu yayımlar; "yıkıcı ve bozguncu şiddet" manifestosu. İtalyan yazar Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944) peygambervari bir edayla saldırgan hareketi, ateşli uykusuzluğu, jimnastik adımını, perendeyi, yumruğu, savaşı ve erilliği (Onda "feminizm"in bilinçdışı bir reddi söz konusudur) göklere çıkararak, sanatçıları, esinlerini modern hayatta aramaya çağırır. "Dünyanın göz kamaştırıcılığının yeni bir güzellikle zenginleştiğini ilan ediyoruz: Hız güzelliği. Arkasında yılanların tehlikeli soluğunu andıran egzoz borusuyla bir yarış arabası... Metal parçaları üzerinde koşar gibi görünen, kükreyen bir otomobil *Samothrake Nikesi*'nden daha güzeldir." Müzeler ve kütüphaneler yalnızca mezarlıklardır. Bundan böyle mutlakta yaşıyoruz, çünkü her yerde var olan sonsuz bir hız yarattık. "Çalışma, zevk ya da başkaldırı tarafından ayaklanmış büyük kalabalıkları şarkılarla kutlayacağız; modern başkentlerde devrimlerin çok renkli ve çok sesli dalga çatlamaları; şantiyelerin ve tersanelerin ay ışığını andıran elektrikleri altında geceye yakışır titreşimi, duman çıkaran yılanları yutan obur garlar; bacalarından çıkan dumanlarının ipleriyle bulutlara asılı fabrikalar; güneşli nehirlerin şeytani bıçakları üstüne jimnastikçi sıçrayışlarıyla atılmış köprüler; uzun borularla gemlenmiş, ufku süzen maceracı yolcu gemileri, büyük çelikten atlar gibi raylar üstünde caka satan koca göğüslü lokomotifler ve bayrak dalgalanışını ve coşkulu kalabalık alkışını çağrıştıran pervaneleriyle, uçakların kayan uçuşu."[58]

Ardından 1913'te *Imagination sans fils* ve *Les Mots en liberté* gelir. Fütürizm, prensibini ilan eder: Teknik ve bilimsel büyük yeniliklerin etkisi altında insan duyarlılığının tam bir yenilenmesi. Telgraf, telefon, gramofon, tren, bisiklet, motosiklet, otomobil, transatlantik, balon, uçak, sinema makinesi, ama aynı zamanda "dünya gününün sentezi" büyük günlük gazete. Hız dünyayı küçülttü. Mesafeleri ve nostal-

57. London J., «The Message of Motion Pictures», *Paramount Magazine*, Şubat 1915.
58. Lista G., *Marinetti*'de tekrar baskı, Paris, Seghers, 1976, s. 176.

jik yalnızlıkları ortadan kaldırdı. "Dünyanın yeni anlamı" kendine bir yol açtı. "İnsanlar bugün dünyanın anlamına sahipler: Atalarının gerçekleştirdiği şeyi anlamaya ihtiyaçları yok ama tüm çağdaşlarının yaptığını bilmeye ihtiyaçları var. Dünyanın tüm halklarıyla iletişim kurmaya ve aynı zamanda keşfedilmiş ve keşfedilmemiş tüm sonsuzun merkezi, hâkimi, motoru olarak kendilerini hissetmeye" ihtiyaçları var. "Bütün insanlıkla ilişkilerimizi her an belirlemek gibi kaygı verici bir arzu"nun[59] nedeni budur.

59. Yay. haz.: Lista G., *Futurisme. Manifestes, documents, proclamations*, Lozan, L'Âge d'homme, 1973, s. 142 ve 143.

VII
Barış ve birbirleriyle uyumlu ağlar

"Evrensel çıkar problemleri" kavramı 1840'lı yıllarda ortaya çıkar. Aciliyetler arasında, barış problemi –etkisi yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşan uygar toplumun uluslararası ağları yoluyla yavaş yavaş gündeme gelen barış problemi– vardır. Kongre, konferans, daimi koordinasyon bürolarının eylemleri, aşırı ulusçuluklar arasındaki çatışmanın şiddetini önlemek üzere bir uluslar topluluğu projesi hazırlamanın zorunluluğu fikrinin ilerleyişinde kaçınılmazdır. XIX. yüzyılın son onyılında ve daimi barış adına mücadele çerçevesinde, dokümanter alışverişlerin ve bibliyografik sınıflamaların standartlaştırılmasının etrafındaki bilimsel topluluğun üyeleri arasında bir ağ prototipi ortaya çıkar. Gezegenin kaderinin kaçınılmaz bir biçimde bireylerin ve ulusların karşılıklı bağımlılığına bağlı olduğu fikri kendisini dayatır. Ameri-

ka Birleşik Devletleri'nin emperyal güçler arasında ortaya çıkmasıyla gücünü artıran yayılmacı politikalar ve yoğun postal gürültüsü ters yönde hareket etse de.

A. EVRENSEL BİRLİK SÖZLEŞMESİ

Adam Smith Evrensel Merkantil Cumhuriyeti'nin yapısının eski militer toplumların çökmesine yol açacağını düşünüyordu. 1838'de Richard Cobden'in (1804-1865) önderlik ettiği manevi mirasçıları Manchester Birliği'ni, *Anti-Corn Law League* ya da Tahıl Yasalarına Karşı Birlik'i kurarlar. Programlarında üç hedef vardır: Politik özgürlük, serbest ticari mübadele ve evrensel barış. Marx tarafından eleştirilmiş *free-trade* ideologlarına uzak olan bu idealler liberteryanları ve barış havarilerini baştan çıkarır, tıpkı 1789'da Smith doktrininin birçok devrimciyi ustalıkla ele geçirdiği gibi.

XIX. yüzyılın çağdaş tarihçilerine göre "toplumsal idealizmin altın çağı" olan 1840'lı yıllar, dayanışmaya ve evrensel kardeşliğe özlem anlamına gelen ifadelerin art arda gelişine şahit olur. Sosyalizmin ön habercilerinden Victor Considérant bir "Birlik Kongresi"nden, Pierre Leroux ise daha o zamanlar bir "Milletler Cemiyeti"nden söz eder. Liberal Katolik Lamennais (1782-1854) "insan soyunun evrensel ailesi"nden bahsederken, o zamanlar milletvekili olan Alphonse de Lamartine (1790-1869) 1841'de "La Marseillaise de la paix" şiirini yazar: "Bencilliğin ve kinin tek bir vatanı var / Kardeşliğinse yok!" Geçici hükümetin ılımlı cumhuriyetçi kanadını temsilen 1848'de dışişleri bakanlığına getirilen romantik şair, kordiplomatlara şöyle bir genelge gönderir: "Halkların sınırları üstünden, her yerde parıldayan akıl, aydınlar arasında Fransız Devrimi'ni tamama erdirecek olan entelektüel ulus kavramını ve yerkürenin uluslararası kardeşliğinin inşasını yarattı."[1] 1840'lı yıllar evrensel bir önem atfedilen meseleler etrafındaki ilk büyük toplantıların, bunların arasında da barışla ilgili olanlarının açılışını yapar. Ardı ardına yapılan iki ya da üç kongre Londra'da ve Brüksel'de çeşitli Avrupa ülkelerinin barış taraftarlarını bir araya getirir. Politik karakterleri itibarıyla bu kongreler, ilk barış dernekleri kuşağının, Peace Society'nin –büyük Napoléon savaşlarından sonra

1. Aulard A., «L'opinion publique en France et la Société des Nations», *a.g.m.*, s. 218-19.

1815'te Birleşik Devletler'de ortaya çıkan ve izleyen yıl daha çok Quaker'lar ve özel vakıfların girişimiyle İngiltere'de kurulan barış dernekleri– insansever ve dinsel doğasıyla çelişir. Toplumsal organizasyonların modern tarihi tarafından kaydedilen ve çok güçlü bir sembolik değere sahip olan ilk uluslararası kongre, kölecilik karşıtı derneklerin 1840'ta Londra'da, köleliği kaldıralı henüz yedi yıl olan İngiltere'de gerçekleştirmiş olduğu kongredir.[2]

1849 Ağustosu'nda Uluslararası Üçüncü Barış Kongresi Paris'te, sömürgelerinde köleliği kaldırdığını bir önceki yıl ilan eden, cumhuriyetçi olmuş bir Fransa'da gerçekleşir. Kongre Paris başpiskoposunun onursal başkanlığı altında toplansa bile, Victor Hugo fiili başkan ve Richard Cobden başkan yardımcısıdır. Açılış konuşmasında şair, önce Avrupa Birleşik Devletleri'nin, ardından da evrensel bir cumhuriyetin ön belirtisi olacak şekilde Fransa birliğinin kuruluş tarihini anlatır: "Ticarete açılan pazarlardan, fikirlere açılan ruhlardan başka savaş alanının olmayacağı, toplar ve bombaların yerlerini oylara, halkların özgür seçimine, bağımsız büyük bir senatonun saygıdeğer hakemliğine bırakacağı gün gelecektir."[3] Katılımcıların çalışmaları savaşın ortadan kalkmasını ve evrensel barışın yerleşmesini hızlandırmak yönünde bir çözümler bütününe varır: Bir Uluslar Kongresi oluşumu fikrine ulusal kamuoylarının hazırlanması ve hükümetleri teşvik; politik önyargılara ve gençliğin en iyi şekilde eğitimi yoluyla kalıtsal kinlere karşı mücadele; çeşitli din sorumlularına ve basın organlarına uzlaşma duygularını geliştirmeleri için çağrı; uluslararası iletişim yollarını mükemmelleştirme, posta reformunun yayılması ve ağırlıkların, ölçülerin ve paranın tekbiçimleştirilmesi.

Önemli diğer iki hatip bu Üçüncü Barış Kongresi'nde hazır bulunur: Liberal ekonomist ve serbest mübadele teorisyeni Frédéric Bastiat (1801-1850) ve *La Presse*'in (1836) kurucusu, Fransa'da "gazete masraflarını" aldığı ilan ve reklam gelirleriyle çıkaran ve yüksek tirajlara ulaşmak için tefrika roman formülünü yayan ilk kişi olan Emile de Girardin (1802-1881). Girardin, milli eğitim ve tasarruf sandıklarının çoğaltılması için savaşmakla kalmamış, aynı zamanda postalar genel müdürü nezdinde, o zamanlar var olan on bir "bölge"nin kaldırılması-

2. Ruyssen T., *La Société internationale,* Paris, Presses universitaires de France, 1950. s. 53.
3. Hugo V., «Discours d'ouverture du Congrès de la Paix à Paris», 21 Ağustos 1849, *Œuvres complètes, politique, a.g.y.,* s. 301.

nı, mektup vergisinin indirilmesini ve tekbiçimleşmesini içeren bir projeyi 1832'de meclisten geçirmeye çalışmıştır. Toplumsal reformların taraftarıdır; kongre katılımcılarına genel hatlarıyla açıkladığı, kurumların elden geçirilmesi düşüncesini, millet meclisinde ve kendi gazetesinde basın özgürlüğünü kısıtlayan uygulamalara karşı mücadele ettikten sonra sığındığı Brüksel'de 1852'de yayımladığı *La Politique universelle*'de [Evrensel Politika] geliştirecektir.

Onun tezi: "Devlet nedir? Her şey. Ne olmalıdır? Hiçbir şey, yalnızca bir kolektif tasarruf ve karşılıklı sigorta şirketi. Toplumsal sözleşme bir sigorta sözleşmesi olmak zorundadır. Özel sigortaların formülü –olasılıklar hesabı ölüm oranına, denizle ilgili risklere, yangın ve sel durumlarına bu formül aracılığıyla uygulanır– ulusun hayatında karşılaşılabilecek "riskler"e yayılır. Politikayı hayır ile iyi ve kötü arasındaki ayrım konusunda, kaçınılmaz bir biçimde keyfi olan ahlâki değerlendirmeler üzerinde kurmaktansa, toplumu ve dünyayı gerçekten tek evrensel prensip olan muhasebe prensibine göre yeniden organize etmek gerekir. Ulus, böylece devasa bir karşılıklı sigorta şirketi olmaya adaydır. Böylece anayasa hukuku, "uzlaşmacı" bir hukukla yer değiştirir. "Bireysel iktidara", herkes için yapabileceği şeyi yapma iktidarına geniş bir yer veren ve devlete yalnızca "bölünmez iktidar" alanını (mümkün olduğunca az ama zorunlu mevzuatlar, karayollarının bakımı, adaletin yerine getirilmesi, evrensel barışın ortaya çıkışı onları geçersiz kılana kadar ordular) bırakan bir karşılıklılık hukuku. Yaşayan birlik devlet, hukuken federe ve ademi merkeziyetçidir: Bölgesel topluluklar mesleki birlikler gibi azami bir özerklikten faydalanırlar. Ulusal birlik, komünal birlik ve mesleki birlik, aynı eksenin, yani genel oylamanın etrafında hareket eden özekteş üç merkez oluştururlar. Artık ne yasama ne de yürütme gücü vardır, yalnızca tek bir idari üst yönetici (bir belediye başkanı), bütün aşamalar için tek bir denetim komisyonu (meslek başkanı, komün belediye başkanı, devlet başkanı) vardır. Her yeni doğana kendi komününde, ölümüne kadarki bütün girdi çıktılarını gösteren bir hesap açılır. Bu hesap, büyük nüfus kayıt defterinde ona ayrılan sayfaya işlenir. "Hayat kaydı" adı verilen bu sayfa onun sigorta poliçesidir ve aynı zamanda nüfus cüzdanı, pasaport, seçmen kartı ve evlenme cüzdanı yerine geçer. Komün tahsildarı "vergi-prim" ödemesine karşılık olarak her yıl bir ekstreyi ona verir.

Burada, bu organik toplum projesinde, büyük bir Girardin hayranı olan Saint-Beuve'ün söylediği gibi, bu "ütopya diyarı"nda koruyucu-

ulus-devletin "sosyal sigortaları" tohum halindedir. Dahası, savaş riskinden kaçınmak için kendi aralarında bir birlik sözleşmesi imzalamanın ulus-devletler için kaçınılmazlığı düşüncesi yavaş yavaş ortaya çıkar. "Bunu uzaklaştırmak ve ortadan kaldırmak için, yapılacak basit bir şey vardır, silahlı barışın ağırlığı altında ezilen tüm uluslara aralarında özel bir sözleşme imzalamalarını önermek. Anlaşmaya taraf devletlerin sayısı arttıkça, risk zayıflayacak, ödenecek prim daha az olacaktır.[4]

B. BARIŞ DERNEKLERİ VE HÜMANİTER DOKTRİN

Rusya'yı bir uluslar koalisyonu (Türkiye, Fransa, İngiltere ve Sardinya-Piemonte) ile karşı karşıya getiren Kırım Savaşı (1854-1855) ve bir dizi ulusal savaş, uluslararası barış kongreleri dizisinin 1870'li yıllara kadar uzunca bir süre gerilemesine neden olur. 1867'de iki organizasyon doğar: biri Paris'teki Uluslararası ve Daimi Barış Derneği, diğeri Cenevre'deki Uluslararası Barış ve Özgürlük Derneği. Frédéric Passy'nin (1822-1912) girişimiyle kurulmuş olan ilki, özellikle Katolik ve Protestanları yeniden bir araya getirir ve klasik ekonominin etki alanına girer (Burada örneğin, uzun zamandır, Saint-Simonculuktan uzaklaşmış olan Michel Chevalier ile yeniden karşılaşılır). III. Napoléon'un Fransa-Prusya Savaşı'na girmesini engelleyemeyen bu birliğin kurucuları ahlâki olarak, uluslararası sözcüğünü terk etmek zorunda olduklarını hissedecekler ve 1872'den sonra Fransız Barış Dostları Derneği ismini alacaklardır; bununla, ilk hedeflerinden vazgeçmeyi değil, bu hedeflere ulaşmak için aşılmayı bekleyen pek çok engele işaret etmek isterler. "Avrupalı Devrimci" adını almış olan Giuseppe Garibaldi'nin (1807-1882) onur başkanlığı altında ikinci birlik, Fransız asıllı Saint-Simoncu filozof Charles Lemonnier'nin eseridir. O, her ne kadar Saint-Simon için önemli olan "Federal Avrupa Organizasyonu" ya da "Avrupa Birleşik Devletleri" projesini güncelleştirse de, sığınmak için Cenevre'ye kaçtığı III. Napoléon Fransası koşullarında bu projenin gerçekleşmesine şüpheyle bakar.

4. Girardin E., *La Politique universelle*, Brüksel, 1852. *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle, a.g.y.*, cilt I, s. 819, "Sigorta" maddesinde yapılan uzun alıntılardan yararlandık.

1864'te hümaniter doktrin, Solferino katliamının yaşandığı 1859 İtalya Savaşı sırasında Jean Henry Dunant'ın akıl ettiği yaralılara yardım derneklerinin etkinliklerinden itibaren, savaş hukuku cephesinde ilk kez uluslararası çapta bir saygınlık kazanır. 22 Ağustos 1864'te on bir devletin temsilcisi savaştaki yaralı askerlerin durumunu iyileştirmeye yönelik Konvansiyon'u imzalarlar. Kızılhaç dernekleri özel yardımseverliğe yeni yollar açarlar. Türkiye, 1886'da Müslüman ülkeler için Kızılhaç'la aynı amaçlara sahip bir örgütü özerk bir girişimin sonucu olarak kuracaktır. Ama bu örgüt, devletler tarafından ancak 1929'da tanınacak ve Kızılhaç'la Kızılay'ın Uluslararası Hareket içinde birleşebilmeleri için 1986'yı beklemek gerekecektir. 1867'de Paris Evrensel Sergisi'nin bir yan etkinliği olarak yaralı askerlere yardım derneklerinin uluslararası ilk konferansı gerçekleşmiştir. Burada Uluslararası Komite merkezinin kesin olarak belirlenmesi ve tam olarak rolü tartışılır. Şiddetli tartışmalar sonrası Cenevre, Fransız delegasyonunda bir hayal kırıklığı yaratarak seçilir. Konvansiyon'un yaratıcısı, Uluslararası Komite'nin gelecekteki başkanı, İsviçreli insansever Gustave Moynier (1826-1910) Kızılhaç'ın ortaya çıkışının ifade ettiği "ahlâki ve manevi ilerleme"nin aynı zamanda "teknik ilerleme"ye bağlı olduğunu kendi tarzınca açıklar. "Bugün tüm dünyada olan biteni her gün öğreniyoruz; özellikle en ufak bir savaş olayından ışık hızıyla haberdar olunuyor, zaman, izleri yok etmek için artık araya girmiyor. Olayın ve bilginin aynı andalığı, haberlere, düş gücünde en yüksek etkiyi üretmelerine yol açan bir doygunluk kazandırıyor. [...] Günlük gazetelerin aktardığı betimlemeler [...] savaş alanlarında can çekişenleri okuyucunun gözleri önüne getiriyor ve zafer şarkıları kadar, ambülansları dolduran zavallı yaralıların iniltilerini kulaklarında çınlatıyor. [...] [Bundan başka] demiryolları acı dindiren araçlara kanat veriyor."[5]

Evrensel Sergi jürisi, yardım derneklerinin sergisine altın madalyayla sembolize edilen bir büyük ödül verir. Ama aynı yıl, yani 1867'de Sergi çerçevesinde öngörülmüş olmasına rağmen içişleri bakanı, Uluslararası ve Daimi Barış Birliği'nin kongre organizasyonuna izin vermez. Bu, aynı zamanda Meksika Cumhuriyeti'ne ve onun başkanı Benito Juarez'e karşı savaş halinde olan III. Napoléon ordularının bozgun yılıdır.

5. Boissier P., *Histoire du Comité international de la Croix-Rouge: de Solférino à Tsoushima*'dan alıntı, Paris, Plon, 1963, s. 455-456.

Barış kongreleri dizisi başkentteki diğer bir evrensel sergi dolayısıyla, ancak 1878'de yeniden başlayabilir. Ama bununla birlikte barışçı hareket ancak on bir yıl sonra, 1889 Evrensel Sergisi sırasında güçlü bir şekilde ortaya çıkar. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin yüzüncü yıldönümünü kutlamak için, Barış Dostları Derneği, Uluslararası Birlik ve International Arbitration and Peace Association'ın (İngiltere'de İşçi Barış Derneği adı altında kurulan) girişimiyle bir araya gelen organizatörler bir "Halkların Hukuk Bildirgesi" fikrini coşkuyla savunurlar.

Frédéric Passy kongreyi şu sözlerle açar: "İnsanlık, masal hayvanı gibi birleşmeye çabalayan bir varlıktır; ondan daha mutlu, çünkü bunu hak ediyor; sizin ve bizim sayemizde, bayanlar baylar, birleşmeyi başaracak ve büyük insanlık ailesinin sıklıkla parçalanan birliğini oluşturacaktır. Bu sözler, bulunduğumuz yerden başka nerede daha doğru bir biçimde telaffuz edilebilir? Buraya birkaç adım ötede toplanan, tüm dünyanın hayranlığını uyandıran ve Fransa tarihi için onurlu bir an'ı işaret edecek olan bu sergi –eminiz ki onu ziyarete gelen halklar silinmeyecek bir hatırayı saklayacaklardır–, içindeki harika şeylerle, tüm insan soyunun emeğinin en açık kanıtıdır... Orada sergilenen şeyler bize, insan soyunun kardeşliğini öğretmektedir; dünyanın dört bir yanından bunu ilan etmek için buraya geldik; bu insan soyunun kardeşliğini, yalnızca birleşmiş bir aile olmak zorunda olan bu büyük ailenin kardeşliğini haykırıyoruz; burada insan türünün bir çeşit ahlâkî temsiline sahibiz."[6] Bu, barış taraftarlarının, "evrensel kongre" adını kullanarak ilk bir araya gelişidir.

Smith ekonomisinin orijinal düşüncesine ve Jean-Baptiste Say öğretisine uygun olarak, Frédéric Passy kendi kişisel barış doktrini açısından "sömürgeleştirmeye" karşı çıkar. 1885'te –Berlin Afrika Konferansı'nın toplandığı ve Fransa Temsilciler Meclisi'nde Tonkin bölgesinden çekilmenin oya konduğu yıl– kendisi de parlamenter olan Passy, "Tonkinli" Jules Ferry tarafından savunulan sömürgeci yayılma politikasına itiraz etti ve "toplumsal mesele"ye bu sözümona mucizevi çözüm yanılsamasını ve ulusal gücün bu düzmece iddiasını protesto etti.[7] Üçlü bir argümanla bu çözümü kınadı: Pazar olarak koloniler,

6. Passy F., «Congrès international de la paix», *L'Exposition universelle de 1889. Grand ouvrage illustré historique, encyclopédique, descriptif* te, yay. haz.: Monod E., Paris, Dentu, 1890, cilt II, s. 359.

7. Passy F., «Comptes rendus des débats de la Chambre des députés», *Journal officiel de la République française* de, 27 Temmuz 1885.

üretim maliyetleri, ticaret özgürlüğü. Zenginliklerin gelişiminin ancak bağımsız halklar arasındaki mübadelelerin özgürlüğüyle –girişim ruhunun ve mübadelelerin pekişmesinin garantisi olan bağımsızlıkla– sağlanabileceğini ileri sürdü. Ama kişisel duruşu, "temsil etmekten gurur duyduğumuz liberal uygarlığımıza taban tabana zıt uygulamalar" ifadesini reddetmek için hepsi uzlaşmış olsa da Barış Dostları Derneği üyelerinin tamamı tarafından paylaşılmış olmaktan uzaktı. Uzlaşma sonradan daha da güç olacak, yüzyılın sonuna doğru Fransa'da sadece sosyalist ve anarşistlerin karşı çıktığı sömürge politikasına hemen hemen genel bir katılım olacaktır. Dünyasal üstünlük adına farklı emperyalizmleri karşı karşıya getiren tartışma, klasik ekonominin 1860'a doğru sonsuz bir gelecek öngördüğü serbest mübadeleyi geriletir. Himayeciliğin geri dönüşünün yardım ettiği ekonomik durgunluk denizaşırı pazarlar argümanını su yüzüne çıkarır.

Ulusal Barış Dernekleri 1889 Kongresi'nin sonunda Bern'de daimi bir koordinasyon komitesi, yani Uluslararası Barış Bürosu'nu kurma kararı alır. Britanyalı parlamenter Randal Cremer'in –ki kendisi International Arbitration and Peace League'in genel sekreteridir– girişimiyle, 12 parlamentonun üyeleri –bunlar arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin üyesi de vardır– Sergi'ye ait aynı salonlarda, barış hareketinin gitgide büyüyen etkisini ortaya koyarak, ilk kez bir araya gelirler. Gündem: Uluslararası anlaşmazlıkların mevzuatı için hakemlik kullanımı ve Bern'deki merkezi ile birlikte Parlamentolararası Birlik'in oluşumu. 1873'te hukukçular kendi adlarına iki dernek kurmuşlardı: Bilimsel yapıda olan Uluslararası Hukuk Enstitüsü ve daha çok ticaret ve deniz taşımacılığı hukukundan kaynaklanan pratik meselelere yönelmiş International Law Association.

Kendisiyle barışma çabasında olduğu izlenimi vermeye çalışan bir insanlığın mikrokozmosu olan "Evrensel Sergi" kurumu genel uyum üzerine barış hareketiyle aynı öyküleri paylaşır. Ama Sergi'nin resmi raportörü kendi yorumunu yapmaktan geri kalmaz: "Bu kararları belge sıfatıyla yayımlıyoruz. Kuşkusuz Kongre üyelerinin ve temsil edilen derneklerin övgüye değer çabalarına gerektiği şekilde hayranlık duyuyoruz; ama modern toplumun ve ulusal özelliklerin şimdiki durumunda biz Fransızları kolaylıkla böylesi ilginç olayların sebep olabileceği cömert yanılsamalara düşürecek kimi tehlikelerin var olabileceğini düşünmekten kendimizi alamayız."[8] Cömert yanılsamalar; bu, özel-

8. Monod E., *L'Exposition universelle de 1889, a.g.y.*, s. 360.

likle ilk kararla ifade edilmiş tavsiyedir: "Kongre, biçimleri ne olursa olsun hükümetlerin, gazetecilerin, politika ve bilim basınının ve tek kelimeyle, bütün Avrupa ulusları arasında kurulacak federatif esaslı bir pakt meselesi hakkında tüm insanlık dostlarının ilgisini bekler."[9]

Yine bu 1889 Sergisi'nde, Pierre de Coubertin (1863-1937) olimpiyat oyunlarının yeniden oluşturulmasını müjdeleyen beden eğitimiyle ilgili ilk uluslararası konferansı düzenler. "Barış nedeni"nin canlandırıcısı olan olimpizm, "herkes için hava ve ışık isteyen bir engel yıkıcısı", "geleceğin serbest mübadele"si olmayı hedefler.[10] Altı yıl sonra, Yunan Kralı I. Georgios, Atina göğü altında, modern çağın ritüel olmaya aday ilk olimpiyat oyunlarının açılış formülünü ilan edecektir.

Barış dernekleri 1889'da, her yıl bir "evrensel kongre" organize etmeye karar verir. Söz tutulur, çünkü "barışçı ordu grupları", yaratıcıları tarafından benimsenmiş terminolojiye göre, bu "Gelecekteki Uluslar Parlamentosu'nun Geçici Kurultayları" Büyük Savaş öncesine kadar, sırasıyla Londra'da, Roma'da, Bern'de, Anvers'de, Chicago'da, Budapeşte'de, Hamburg'da, Torino'da, Glasgow'da, Monako hatta Rouen'da bir araya gelirler.[11] Bern Bürosu gibi ulusal birlikler her olayda kamuoyuna yönelik "barış propagandası" kampanyalarını üstlenirler. *Revue de la paix*, *Almanach de la paix* ve "Barış Kütüphanesi" –ki anlamlı bir biçimde XX. yüzyılın başında "Uluslararası Barış Kütüphanesi" adını almış olup, Barış Dostları Derneği tarafından 1870 yıllarından itibaren ortaya atılmıştır– kitapları gibi ulusal yayınlara, 1910 yılına doğru bir "barış bilimi"ni pekiştirmeye özgü, referans oluşturacak çokdilli bir tarihi kitaplar koleksiyonu eklenmiştir. Bu, birçoklarına, örneğin Francisco de Vitoria'nın eserlerini keşfetme olanağı verecektir. Bu girişim iki Amerikalı sanat ve bilim koruyucusunun mali desteğini alır: The World Peace Foundation ve özellikle bir çelik kralının vakfı olan The Carnegie Endowment for International Peace.

1901'de ilk Nobel Barış Ödülü J. Henry Dunant ile Frédéric Passy arasında paylaştırıldı. Hukukçuların, parlamentolararası temsilcilerin ve barış derneklerinin birbirine bağlı eylemi, dünya toplumunun hukuki organizasyonunun temellerini atmak için başlıca dayanak oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde Parlamentolararası Birlik, yirmi ikisi

9. *A.g.y.*, s. 371.
10. Coubertin (de) P., *Mémoires olympiques*, Lozan, Bureau international de pédagogie sportive, 1931.
11. Passy F., *Historique du mouvement de la paix*, Paris, Giard et Brière, 1904.

parlamentoya ait olan üç binden fazla temsilciye sahiptir ve yedi Avrupa parlamentosu içindeki parlamentolararası temsilciler bir çoğunluk oluşturur. Bu aynı yöne doğru giden düşünce ve girişimden, 1899'da Lahey'de toplanmış ilk Barış Konferansı'nın ardından hazırlanmış Uluslararası Anlaşmazlıklar Daimi Hakemlik Divanı'nı yaratan sözleşme doğar. Giriş kısmı, "Uygar Milletler Cemiyeti'nin üyelerini birleştiren dayanışma"yı diplomatik dilde ilk kez ifade eder.[12] 1907 Konferansı son bir öneriyle "Milletler Cemiyeti" ifadesini onaylar. Aşırı silahlanma yarışı ve Almanya'nın boykotuna karşın bu konferanslar, uluslararası bir topluluğun embriyon halindeki taslağını çıkarır. Büyük güçlerin hegemonyasının ifadesi olan "Avrupalı uyuşma"nın tersine, bu konferanslar, giderek daha çok sayıda ülkeyi (birincisinde 26, ikincisinde büyük bölümü Latin Amerika'dan olmak üzere 44) içine alır ve küçük devletlere önemli bir yer verir. "Lahey sistemi"ni karakterize eden, her şeyden önce "evrensellik yaklaşımı"dır; 1907 Konferansı'nın başkanı onu böyle algılar: "Var olan tüm devletlerin temsilcileri ortaklaşa sahip oldukları ve tüm insanlığın iyiliğini ilgilendiren çıkarları tartışmak için ilk defa bir araya gelmişlerdir."[13]

Pek çok hukukçu için uluslararası kamu hukuku kurallarının evrenselleşmesinin tarihi, Hıristiyan uygarlığın ilerleyişinin bizzat yansıması olan bu "ilerleme teknikleri"ne yeni katılanların bir dökümüyle özetlenir. Bazı klasiklerin okunması bu bakış açısından oldukça eğiticidir. "Hıristiyanlık üzerine kurulmuş uygarlığın ilerleyişi," diye yazar Amerikalı gazeteci Henry Wheaton, *Elements of International Law* [Uluslararası Hukukun Öğeleri] adlı kitabının 1866 baskısında, "dini inançları ne olursa olsun, karşılıklılık ilişkisi olmaksızın yerkürenin tüm uluslarıyla ilişkilerimizde aşamalı olarak aynı hukukun uygulanmasını getirdi. Bu vizyon, Müslüman uluslarla birlikte Amerika ve Avrupa'nın Hıristiyan ulusları, Asya ve Afrika'nın paganları arasındaki en yeni mübadelelerin gerçekleşmesiyle, onların kendilerine has uluslararası kullanımları terk ederek Hıristiyanlığınkileri kabul etmeye hazır olduklarını gösterir."[14] Daha sı bu hukukçu, "Batı uygarlığı"nın ilerle-

12. Lange C.L., «Préparation de la Société des Nations pendant la guerre», *Les Origines et l'œuvre de la Société des Nations*'da, yay. haz.: Munch P., Kopenhag, Gyldendalske Boghandel-Nordisk Forlag, 1923, cilt 1, s. 4.
13. Yay. haz.: Scott J.B., *American Addresses at the Second Hague Peace Conférence*'tan alıntılanmış, Boston, Ginn, 1910, s. xiii.
14. Wheaton H., *Eléments of International Law,* Publications of the Carnegie En-

yişinin "en dikkat çekici" örneği olarak, bir misyoner tarafından memurların kullanımına yönelik bir *textbook* şeklinde çevrilmiş eserinin bir önceki baskısının Pekin hükümeti tarafından iki yıl önce onaylanmasını gösterecektir.

Gabriel Tarde gibi ender düşünürler bu evrensellik idealine şüpheci yaklaşırlar. Avrupa halklarının, Amerikan uluslarının ticari birliğini engellemek için kendi çaplarında kıtasal büyük bir *Zollverein* organize etmeye karar verdiklerini ve tek bir Avrupa devletinin katılmayı reddettiğini varsayalım, diye sorgular Tarde, 1893'te. Hiç kimsenin aklına o devletin uzak durma hakkını tartışmak gelmeyecektir. Bu, yeni Avrupa Birliği için büyük bir zarar teşkil etse bile. Buna karşın, "bizi çevreleyen barbar devletler veya vahşi kabilelerin mallarına işimize geldiğinde el koymak konusunda hiçbir engel tanımayız." Bundan şu sonucu çıkarmak gerekir: "Ulusların Doğal Hakkı olduğunu iddia ettiğimiz bu itinalı saygıyı kendi tarzımızca sadece uygar halklar arasında uygulamaktayız."[15]

C. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK

Her ülkenin geleceğinin genel bir yazgıdan ayrılmadığı bir dayanışma sunan iç içe geçmiş bir dünyanın temsili, Büyük Savaş öncesi yirmi yıla damgasını vurur.

Tam oluşum halindeki toplumsal bilim kuşkusuz henüz "ülkesizleşme" kavramını icat etmemiştir ama "toprak bağı"nın silinmesi suretiyle bu kavramı sorgular. Bu, *Revue internationale de sociologie*'de yayımlanmış "İletişimlerin İlerleyişinin Toplumların Evrimi Üstüne Etkisi" başlıklı makalesinde 1894'te Henry Decugis'nin giriştiği "yüzyılın sınırsız emeği" hakkındaki sentezin ana çizgisini tayin eder. "Toplumsal bağlar," der yazar, "bir taraftan giderek daha az topraksal, bir taraftan da daha çok özsel ve katı'sız bir insancıllık kazanır. [...] Toplumun politik organizasyonu tüm topraksal öğelerini giderek kaybetmeye devam edecektir."[16] "Maddi, entelektüel, ahlâki iletişimler"in

---

dowment for International Peace, New York, The Oxford University Press, Londra, The Clarendon Press, 1936, s. 19.

15. Tarde G., *Les Transformations du droit, a.g.y.*, s. 158.

16. Decugis H., «De l'influence du progrès des communications sur l'évolution des sociétés», *Revue internationale de sociologie*, cilt II, 1894, s. 508-509.

ilerlemesiyle kurulmuş diğer bağlar karşısında, insanları birleştiren topraksal bağların silinmesi, yazara göre, "toplumsal grupların tek dönüşüm yasası"nı oluşturur. Aynı zamanda, içerisinde devletlerin kendi istekleriyle topraksal hâkimiyetlerinden vazgeçecekleri ve temsili meclislerin rollerinin azaldığını görecekleri evrensel bir federasyonun oluşumunu beklemek mümkündür. Bireye gelince, o, bir "kademeli toplumsal organizmalar bütünü" içinde tasarlanmış olacaktır. Hiç olmadığı kadar özgür olan birey, birçok "evrensel federasyon"a üye olacaktır; çünkü mesleki, birliksel ya da diğer benzeri yakınlaşmalar, politik ve ulusal yakınlaşmalara üstün gelecektir. Dahası sosyalist alternatif konusundaki hoşgörüsünü gizlemeyen Decugis, tekniklerin gelişmesiyle birbiriyle ilişkili ağlara sağlanan imkânlarla ilgili olarak şu şaşırtıcı geleceği çizer: "Telefonun bize ne getireceğini kim bilebilir? Şimdilik iki üç kişi arasında gerçekleşen konuşmalar kolaylıkla çok sayıda insana yayılabilecektir. Bir dernek, üyelerinin yer değiştirmesine gerek kalmadan, tam katılımlı toplantılar düzenleyebilecektir. Telefonun kullanımı tam anlamıyla yaygınlaşacağı zaman tartışmalar şüphesiz daha sakin seyredecek ve ılımlılık kazanacaktır (çünkü başkan, söze giren dik kafalılarla bağlantıyı hemen kesebilecektir). Her ne olursa olsun, biz elektriğe dayalı uygulamaların henüz başındayız ve gelecekte bizi daha pek çok ilerleme bekliyor. Kaldı ki, fazla uzağa gitmeksizin, birçok toplumda telefonla oy sisteminin olduğunu görüyoruz."[17]

Biyomorfizm, "karşılıklı bağımlılık "kavramını temellendirir. Biyolojik terminolojiyi, topluma ve onun ulaşım (kan damarlarıyla özdeşleştirilen) ve telgraf iletişim ağlarına (toplumsal bedenin sinirleri) uyarlamanın en aşırı girişimleri, İngiliz Herbert Spencer ve Alman Albert Schäffle, hatta Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün ve *Revue internationale de sociologie*'nin (1893) kurucusu Fransız René Worms gibi organikçi sosyolojinin eski isimlerinden kaynaklanır. Bu dönemin, toplumsal bilimlerin inşası açısından çok önemli bir dönem olduğunu belirtmeye gerek var mı? Emile Durkheim tarafından benimsenmiş yöntemin tersine, toplumsal örgencilik, toplumu basit biyolojik bir kopya olarak ele alır ve bir bilim olabilmesi için sosyolojinin asıl konusunu oluşturmak zorunda olan şeyin inşası hakkında kendisini sorgulamaz.

17. *A.g.y.*, s. 516-517.

Şurası bir gerçektir ki gezegensel uyumu ifade etmek söz konusu olduğunda analojik rehber, zamanın ruhunun bütünleyici parçasına dönüşür. Dünya, iki coğrafyacının kaleminde "tüm parçaları karşılıklı ilişki içinde olan bir çeşit organizma"ya dönüşür; genel hatları itibarıyla yerküre yüzeyinin dayanışma içinde olduğu söylenebilir ve iyi organize olmuş bir birlik halinde ilerlemek gerektiğinden bir eylemler ve etkiler, sonuçların nedenler üzerine etkileriyle birlikte nedenler ve sonuçlar zincirini ortaya koyar."[18] *Dayanışmacılık* doktrinini açıklamak ve önderlerinden biri olduğu Milletler Cemiyeti kavramını yaygınlaştırmak için, sosyalist Léon Bourgeois (1851-1925) tarafından canlı metaforunun harekete geçirilmesi hiç de şaşırtıcı değildir.[19] "Kısımlar arasında karşılıklılık", "karşılıklı ilişkinin genel yasası", zamanda ve uzamda herkesin ve her şeyin "evrensel karşılıklı bağımlılık yasası"na dönüşür. "Bütün toplumsal olaylarda tüm insanların karşılıklı sorumluluğu kavramı," der Bourgeois, "yeni biyolojik dayanışma fikrini kapsayana kadar fark edilmemişti. Bu fikir, dış, objektif şartlar anlayışımızı, adaletin gerçekleşmesi anlayışımızı ve bizzat adalet anlayışımızı değiştirir."[20] Karşılıklı sorumluluk bir ödevdir. Hak ve ödev kavramını tanımlamak için, herkesin komşusunun adasına haksız yere el koymamasının yettiği Robinson'ların adasında geçerli olan birey ile grup arasındaki ilişkileri düşünmek artık yetmez. Birilerinin sonsuza dek borcunu ödeyemeyecek borçlular ve diğerlerinin sonsuza dek alacağını alamayacak alacaklılar olması, bir mevzuatın, adaleti yeniden kuran hesapların yeniden gözden geçirilmesinin kaçınılmazlığını getirir. Yarım yüzyıl önce Girardin'in, sigorta toplumu modelini önerdiğinde sezinlediği problem. Bourgeois düşüncesinin temel sözcüğü de sigorta sözcüğüdür. Hayırseverlikten esinlenmiş yardım modeli son bulur; zira uluslarda olduğu gibi bireylerde de adaletin gerekliliğini gizler. Ulus tarafından bireyi hastalık risklerine, kazalara, işsizliğe, sakatlığa ya da yaşlılığa karşı garanti altına alan eksiksiz bir sigortalar sistemi yaratılmaksızın toplumsal barışı kurmanın imkânsızlığı ortada olduğundan, Milletler Cemiyeti de, öteki'nden gelen saldırganlık tehdidine karşı üyelerinin her birini uyararak, evrensel uyuma yardım eder.

18. Fallex M. ve Mairey A., *Les Principales Puissances du monde au début du xxe siècle,* Paris, Librairie Ch. Delagrave, 1906, s. VII-VIII.
19. Bourgeois L., *Pour la Société des Nations,* Paris, Charpentier, 1910.
20. Bourgeois L., *Solidarité,* Paris, A. Colin, 1912, 7. baskı, s. 170-71.

İnsanlık "evrensel bilince" erişmek üzeredir. Bu, "Uluslararası Barış Kütüphanesi" dizisinde *La Philosophie de la paix* [Barış Felsefesi] başlıklı bir eserde Aix-Marsilya Üniversitesi'nde öğretim üyesi, uluslararası ilişkiler araştırmalarının gelecekteki büyük uzmanlarından Théodore Ruyssen'in 1904'te kanıtlamaya çalıştığı şeydir: "Gezegen, teller ve kablolarla tamamen kaplanmış olacağı zaman –onların bile kısmen yararsız olabileceğini öngörebiliriz– Fikir, soluduğumuz hava gibi onun yüzeyinde özgürce dolaşacak. [...] Evrensel bilinç yaratılmış olacak. [...] Bugün insanlık, tam anlamıyla *varlığının* bilincine, *birliğinin* bilincine sahip oldu; O yavaş yavaş da, *gücünün* sınırsız bir şekilde büyüdüğünü görmeye başlıyor; geriye ne yapmak *istediğini* bilmesi kalıyor."[21]

"Uygar Milletler Cemiyeti" ifadesiyle ilk Lahey konferansı gerçekle evrenselin retorik figürü arasındaki mesafeyi hemen ortaya koymuştu. Gerçekten, evrenselciliğin erdemleri üstüne övgü dolu tüm söylevlerde kaçınılmaz bir biçimde "evrensel" ve "evrensel bilinç", "uygarlaştırıcı misyon" topraklarının başladığı yerde biter. "Türklerin, siyahların ya da Çinlilerin çekimserliği İnsanlık bilincinin varlığını tehlikeye sokamayacaktır," tespitinde bulunur Théodore Ruyssen 1904'te, çağdaşlarının büyük bölümüyle birlikte. "Bilinçli ocak," diye devam eder, "kuşkusuz beyaz ırktadır ve bu ırk özellikle en kültürlü zihinler tarafından oluşturulmuştur; beyin hücreleri birey için neyse, kültürlü zihinler de insanlık için odur."[22] Bu modelin yayılmasına güvenen yazar, "toplumsal evrimin şimdiki hızına hayran kaldığını" ifade eder.

D. PAUL OTLET, BELGESEL İLİŞKİ VE *CIVITAS MAXIMA*

"Dünya, deneyimimiz sayesinde küçüldü / Ve evren çok dar bir daireden başka bir şey değil," diye yazıyordu 1854'te Alfred de Vigny. Bu düşünce Büyük Savaş'ın eşiğinde doruk noktasına ulaşarak yüzyılın ikinci yarısında daha da belirginleşti. Karşılıklı bağımlılığın hâkim olan temsilinin en çok dikkati çeken tarafı, dünyanın *burada ve şimdi*

21. Ruyssen T., *La Philosophie de la paix*, Paris, Giard et Brière, 1904, s. 11 ve 17.
22. *A.g.y.*, s. 16.

birleşmeye ulaştığı izlenimini vermesidir. Yerkürenin bugünkü durumuyla ilgili temsiller ile üçüncü binyılın eşiğinde karşılaşacağımız temsiller arasındaki çarpıcı paralellik bu yüzdendir.

"Kişiler, ürünler, fikirler olağanüstü bir evrensel uygarlık seviyesine ulaştılar. [...] İnsanoğlu evrenselliği istiyor ve bir iyilik olarak onu arıyor. Dünyanın şimdiki durumunun kaçınılmaz sonucu olarak, sık sık, hatta giderek daha fazla ona katlanmalıdır. Örneğin hayat pahalılığının şu andaki sonuçlarını düşünelim. Bu olgu bütün ülkelerde gözlemlenir ve evrenseldir. Fiyatların yükselişine karşı alınan tüm bölgesel, yerel, ulusal önlemler artık hiçbir işe yaramaz olurlar."[23] Bu, Henri La Fontaine ve Paul Otlet'nin (1868-1944) Brüksel'de 1912'de ilk sayısını hazırladıkları *La Vie internationale* adlı aylık derginin okuyucularına yönelik mesajıdır. O dönemde "kamu yararına yönelik dünyasal ve evrensel örgütler"in altmış beşten fazlasını barındıran Belçika başkenti, uluslararası topluluğun merkezi olmak için Bern şehriyle doğrudan rekabet halindedir. Makale hem bir eylem programı hem de artık yalnızca sosyalizme ait olmayan bir terimin, "uluslararasıcılık" ruhunun ve gerçeklerinin bir sentezidir. Her şey, özü itibarıyla dünyasaldır: Ekonomi, finans, sigortalar, ondalık metre sistemi, iletişim ağları, basın, bilimler, "kademeli olarak bütün ulusal ve etnik düşünceleri kuran edebiyatlar ve sanatlar, yolculuklar, yayınlar, kongreler, sergiler sayesinde bir dünyasal düşünce" ve nihayet "birleştirilmiş bir hükümeti ikincil bir sınırsız egemenlikler yerine koyan ya da gitgide daha kalabalık ve yaygın ittifaklarla halkları federasyon haline getiren" daha büyük politik birliklerin oluşumu. Yazarların işaret ettiği ihtiyaç, bunları kendi aralarında düzenlemek, "bütün bu evrensel sistemleri birbirine bağlamak, uluslararası yaşamın tüm görünümlerini kucaklayan eksiksiz bir evrensel sistemin parçalarını oluşturmaktır." Bu özel sistemlerin aynı yöne doğru yönelmelerini açıklamak için onların aklına tamamen doğal bir biçimde gelen örnek, "kişilerin, şeylerin ve yazıların dolaşım alanıdır": "Para sisteminin, ağırlık ve uzunluk sisteminden türemiş olması istenir. Telefon, demiryolları boyunca uzanan ve aynı personel tarafından bakımı yapılan telgraf hatlarını kullandığından, iletişim ağları birbirine sıkıca bağlı tek bir bütün oluşturur. Hukuk sistemi, önemsiz tüm ilişkileri ve bizzat dünya iletişim ağlarının

23. La Fontaine H. ve Otlet P., «La Vie internationale et l'effort pour son organisation», *La Vie internationale*, Brüksel, 1912, cilt I, fasikül I, s. 12-13.

kullanılmasıyla ortaya çıkmış ilişkileri tek bir hukuki giysiye büründürmek zorundaymışçasına tasarlanmıştır."[24]

1890'lı yıllarda hızlanan ve dünyasal birleşmeye doğru giden bu hareketin büyük yeniliği, bundan böyle her yurttaşı içermesidir. Derginin ilk sayısına yerleştirilmiş tanıtım yazısı, başlığını doğrulayarak bunu açıkça dile getirir: "Her gün daha da yoğunlaşan uluslararası yaşam, ulusların yaşamını, kentlerin yaşamını, köylerin yaşamını ortadan kaldırmaz: Onları birbiri üstüne ekler ve topraklarımızın karşılıklı en üçra köşelerinde, olayların sınırları aşan etkisini hep birlikte hissederiz. [...] Bugüne kadar hiçbir dergi bu hareketten uluslararası toplumun kendi içindeki organik ve yapıcı olan yanını ortaya çıkaramadı." Gerçek bir "spontane-kuşak" tarafından yönlendirilen uluslararası derneklerin misyonu, fikirleri, teknikleri ve terim dizilerini evrenselleştirerek "dayanışma"yı hızlandırmaktır. La Fontaine ve Otlet dört yüzden fazla dernek sayar; onlara göre uluslararası ilk kongrenin tarihi olan 1840'tan itibaren 2.100'den fazla uluslararası toplantı organize edilmiştir.

Olayların, organizasyonların ve fikirlerin aynı yöne doğru gidiş hareketinin "sistematizasyon"u ya da düzenlenebilirlik araştırılması; bu, Brüksel istinaf mahkemesinin iki avukatının 1891'den itibaren girıştiği şeydir. Özel eylem alanları, "belgeleme"dir. Henüz bir terim icat olunmadığından, kitapbilim ve kütüphanecilik alanında öncü rolü oynayarak yeni bir bilimin temellerini attılar. Çıkış fikirleri: "İki Dünya'nın bütün entelektüel çalışmasını günbegün hesap ederek Bilginin Evrensel Kitabı"nı oluşturmaktı. Bilimsel yayınlar; birimler, parçalar, bölümler, geniş bir "belgesel ansiklopedi"nin paragraflarıdır yalnızca. Belçika Kraliyet Kütüphanesi'ne bağlı bir görevlinin ve başka meslektaşlarının yardımıyla bu iki avukat, "Belçika kaynaklı ve yabancı süreli yayınlarda yayımlanmış tüm hukuki makaleler ve çalışmaların aylık tablo"sunu ya da hukuk dergilerinin konuyla ilgili bir özetini hazırlayarak işe başladılar. 1894'te, özellikle G. Tarde, hatta İngiliz S. Webb ve Alman A. Schäffle'yi de içeren uluslararası uzman bir komitenin içinde yer aldılar ve "Sosyoloji Kitapları, Monografileri ve Dergilerinin Metodik Özeti"ni yayımladılar. Sonraki yıl, "Kitapla ve Uluslararası ve Evrensel Temellere Dayalı Dokümantasyonun Sistematik Organizasyonuyla İlgili Problemler"i incelemek amacıyla Uluslararası Bib-

24. *A.g.y.* s. 25.

liyografi Enstitüsü'nü kurdular. Böylece dokümanlar toplandıkça bibliyografilere eklenmek üzere yeni dosyalar açılmıştır. Bir evrenselleştirme perspektifi içinde bunları indekslemek için American Library Association'ın başkanı ve ilk kütüphanecilik okulunun kurucusu Melvil Dewey (1851-1931) tarafından 1876'da icat edilmiş ondalık sınıflandırmayı geliştirerek yeni bir metot oluşturdular. Bildik hiyerarşiden ayrı olarak alanlar ve konular arasına başka ilişkiler yerleştirdiler. Bu sayısız aktivitenin sonucunda Enstitü, 1912'de bir Evrensel Bibliyografi Repertuarı, bir Evrensel İkonografi Repertuarı, bir kütüphaneler merkez kataloğu, uluslararası doküman arşivleri (yaklaşık 300 bin belgeyi ve resimli dokümanı içeren 10 bin dosya) oluşturdu ve bir Uluslararası Kütüphane ve bir Uluslararası Doküman Metotları Müzesi (3 bin eşya ve tablonun yer aldığı 16 odadan oluşmaktaydı) kurdu.

Enstitü, bilimsel ve toplumsal olmak üzere federatif çifte bir misyona sahiptir. Zira kurucuları, eylemlerinin, barış hareketlerinin genelde sıklıkla yetindiği "negatif barış ideali" yerine, bir "yapıcı barış ideali"ne katkısı olacağına inanmaktadır. Enstitü'nün açılış yılında organize edilen ilk dünya konferansının ardından diğer dördü (1897, 1900, 1908, 1910) gelir. "Uluslararası derneklerin ilk dünya kongresi" adı altında toplanan 1910 Konferansı, *La Vie internationale*'in lanse edildiği konferans olmuştur. Bu yayın, bilimsel bir topluluğun ve onun tekniklerinin örgütlü ve sabırlı çalışmasının sonucudur. Gerçekten de dergi, "son elli yıl boyunca kurulmuş bütün kuruluşları, federasyonları, birlikleri, kongreleri, enstitüleri, komisyonları, daimi büroları vb." gruplandırmak ve "bütün özel birleşme ve birlik sistemlerini genel bir sistem halinde bir araya getirmeye yönelik çabaların işbirliğini ve koordinasyonu"nu sağlamak amacıyla bu tarihte kurulmuş Uluslararası Dernekler Birliği'nin merkezi ofisinin sözcüsüdür."[25] Üyelerinin aidatları, devletlerin yardımları, Parlamentolararası Birlik ve Carnegie Endowment for International Peace tarafından desteklenmiş bu birlikler kavşağı, doğumundan itibaren yaklaşık yüz otuz iki organizasyonun buluşma noktası olur. Yürütme organı olarak işlev gören Merkezi Ofis, "karşılıklı ve bilimler arası" (işbirliği, mevzuat ve yasalar, birlik sistemi, kongreler, dokümantasyonlar ve yayınlar, bilimsel ve teknik dil) "ilişkiler bakımından tüm meseleleri" göz önüne almakla yükümlü altı komisyon tarafından desteklenir. Birlik tüzüğünün "Amaç ve Prog-

25. *A.g.y.*, s. 19.

ram" bölümünde, toplumsal perspektifi oldukça açık bir şekilde belirtilmiştir: "Sınırlar ötesinde ilişkileri geliştirmeye, insan dayanışmasını artırmaya ve uluslar arasında barışı sağlamaya katkıda bulunmak." Bu perspektif, derginin tanıtım söylevinde daha lirik bir biçimde şöyle ifade edilir: "Tüm dünyadan tek bir kent ve tüm halklardan tek bir aile yapmak."

1913'te Dernekler Birliği Brüksel'de yeniden bir dünya konferansı organize ettiğinde, aynı zamanda Belçika Senatosu'nda ve Parlamentolararası Birlik'te yer alan La Fontaine, Uluslararası Adalet Divanı projesine katkısından dolayı Nobel Barış Ödülü alır. 1912 tarihli program-makalelerinde La Fontaine ve Otlet yaklaşan savaştan şüphe duymazlar: "Savaşların sayıları azalır; uluslarüstü bir mahkeme fikri çoktan yaygınlaşmıştır ve hakemlik, tüm ikincil davalar içinde geçerli kural olur. Uygarlığın ilerleyişi, böylece, temelinde düzen ve hukuk olan bir organizasyonla değiştirilen gücün aşamalı olarak ortadan kaldırılmasına varır."[26]

E. 2270 YILINDA AVRUPA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Anatole France (1844-1924), yüzyılın coşkulu dönüşümlerine karşılık olarak 1905'te *Sur la pierre blanche* [Beyaz Taş Üzerinde] adlı romanında şöyle yazar: "Toplumsal hayatın büyük değişimleri belli belirsiz gelişir ve ancak uzaktan fark edilir. Bu değişimleri yaşayanlar bunların farkına bile varmazlar." Yayımlandığı dönemde şaşırtıcı bulunan ve kötü olarak değerlendirilen, birbirinden bağımsız üç bölümlük bu eser, yalnızca kurgu ve tarihi değil aynı zamanda üç dönemi: Neron Hâkimiyeti altındaki Roma İmparatorluğu'nu, XX. yüzyılın ilk yıllarını ve Avrupa Federasyonu'nun 220 yılını, yani miladi takvime göre 2270 yılını bir araya getirir. Romancı, kehanet dolu geleceğin tersini savunur ve insanlığın kendi tarihinin akışını önceden görme kapasitesinin güvenilmezliğini belirtir. Çelişki şuradadır ki, Anatole France, bir yandan ütopyayı eleştirir, diğer yandan bu karşı-ütopyanın tamamen dışında başka bir ütopya önerir. France, "türün evriminin zorunlu olarak türün tanımına dahil olduğunu" ve sonsuz yetkinleşebilirliğin ütopyacı idealinin tersine, insanın ne ise ona mahkûm olduğuna inanır. "Tanıdığım

26. *A.g.y.*, s. 17.

bütün öteki peygamberler," diye açıklar ikinci bölümde, "rüyalarının gerçekleşmesini gelecek yüzyıllara bırakmakla yetinirler. Bize geleceği göstermezler, onu görmemize engel olurlar."[27] "Bütün ötekiler", 1905 yılında *A Modern Utopia*'sını yayımlayan ve insanlığın geleceğinin evrimci anlayışına olan inancını paylaştığı H.G. Wells hariç. Evrensel barış bir gün gerçekleşecektir. "İnsanların daha iyi olacağından değil (bu pek umut edilmez), ama şeylerin yeni bir düzeni, ekonomik zorunlulukların getirdiği yeni bir bilim onları barış durumuna zorlayacağından, tıpkı eskiden bizzat varoluş şartlarının onları savaş durumunda tuttuğu gibi."[28] Halklar arasında daha sık ve daha kusursuz iletişimler kurulması ve insani dayanışmanın daha da güçlenmesi süreci yarıda kalmayacaktır. Dünya Birleşik Devletleri kurulacaktır. Ama insanlığın bütün parçaları "aynı birliğin hücrelerini ve organlarını oluşturmak için uyumlu bir şekilde birleşmeye henüz hazır değildir."[29]

Üç kanatlı tablonun son yüzeyinin temasını, Avrupa Birleşik Devletleri'nin ortaya çıkışı oluşturur. Bir yarım yüzyıldan fazla süren korkunç felaketin ardından, genel durum, XX. yüzyılın sonunda, sosyalizmin atılımına uygun şartlar yaratır. Şimdi halklar, geniş bir insanlık oluşturacak şekilde birleşmek üzeredir. Ama aniden hiç kimse böyle olacağını tahmin etmeksizin, bu bütünleşme lehine mücadele eden faktörler onun aleyhine dönerler. Telgraf ve telefon sayesinde en yoksul insan bile bundan böyle yerkürenin herhangi bir noktasındaki bir benzeriyle konuşabildiğinde, uçan araçlar sınırları ortadan kaldırdığında ve Rus köylüleri "yataklarında Marsilyalı ve Berlinli dostlarının konuşmalarını duyduklarında" yurtsever içgüdü uyanacaktır. "Bütün ülkelerde aynı anda yeniden canlandırılan milliyetçi inanç şimşekler çaktırır. Artık ne kral ne ordu ne de aristokrasi olacağından bu büyük hareket fırtınalı ve popüler bir karakter kazanır."[30] Her biri ulusal sembollerini yeniden ortaya çıkarır. Bütün cumhuriyetler telefonun ve telsiz telefonun kullanımını sıkı bir yönetmeliğe bağlar. Milisler yeniden silahlanır. Bu kez ateşi üç yıl boyunca sürer ve sonra yavaş yavaş azalır. Sosyalist fikirlerin zaferi bir halklar toplantısına yol açar. Merkezi

27. France A., *Sur la pierre blanche*, Paris-Cenevre, Slatkine/Ressources, tekrar baskı, 1979, s. 187.
28. *A.g.y.* s. 202.
29. *A.g.y.*. s. 201.
30. *A.g.y.*, s. 238.

Brüksel'de bulunan Avrupa cumhuriyetlerinin delegeleri, Avrupa Birleşik Devletleri'nin kuruluşunu ilan ederler. Yalnızca İngiltere onlara katılmayı reddeder ama sempatisini dile getirir. İzleyen elli yıl yıkıcı kargaşaların, ekonomik çalkantıların ve toplumsal sefaletlerin dönemi olacaktır. Halk hareketleri bu durumu protesto etmek için artık yeterince güçlü değildir. Üstelik yeni toplumsal güçlerin spontane organizasyonuna başkanlık edecek on dört işçiden oluşmuş bir komitenin diktatörlüğü ortaya çıkıvermiştir. Bireysel mülkiyet ortadan kalkmış ve kolektivizm yerleşmiştir. Böylece insanlığın "kapalı dönemi" son bulmuştur. Ama 2270 yılının gezegeni üstünde, savaş tehlikesi yine de ortadan kaldırılmış olmaz: Avrupa Birleşik Devletleri elektrikle savunulmuş, sınırları elektrikli tellerle çevrilmiştir. Tek başına bir asker, gözlüklü bir küçük adam, bir klavyenin önüne oturup bir tek tuşa basarak beş yüz bin insandan oluşmuş bir orduyu darmadağın edebilir. Ama federasyonun kaygılanmak zorunda olduğu dış saldırı değil, "iç düşmanlar"dır. Uygarlığı tamamen yok etmek isteyenler anarşistlerdir. Bütün kimyacılar, profesörler, bilim ve edebiyat adamları anarşisttir. Ama toplum onları cezalandırmaz, çünkü adli düzen yok olmuştur. Kişilere saldırı bile artık mümkün değildir çünkü her vatandaşın üstünde elektrikli korunma cihazları vardır. Dünya Birleşik Devletleri'nin nasıl kurulacağı hakkında hiçbir şey bilmemiz mümkün olmayacaktır.

Anatole France'ın hayal ettiği kolektivizm diğerlerine benzemez. Ne dünya üzerinde bir cennet ne de yeni bir insan vaat eder. Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik özdeyişi XIX. yüzyıl kitaplarında kalır. Özgürlük fikri de öyle; çünkü özgürlük doğada olmadığından, toplumda da olmaz. Kapitalist anarşinin tarihte onu bu şekilde kullanması, ona ayrıcalıkların talebiyle karışan tek anlamlı bir duygu yüklenmesiyle son bulmuştur. Eşitlik fikri de düzmece bir idealdir. "Herkesin verebileceği her şeyi vermesine ve ihtiyacı olanın da her şeyi almasına özen göstermeliyiz." Kardeşliğe gelince, yüzyıllar boyunca kardeşlerin kardeşlere nasıl davrandıklarını çok iyi biliriz. "İnsanların kötü olduklarını söylemiyoruz. Onların iyi olduklarını da söylemiyoruz. Onlar nasılsalar öyleler."[31]

31. *A.g.y.*, s. 281.

Anatole France, hikâyesinin ikinci bölümünde XX. yüzyılın başında, halkların uyumlu ortaklıklarının ortaya çıkışını engelleyen dünyanın kapalı ve belirsiz yeni bölgelerini sıralar. Avrupa güçleri tarafından Çin'in parçalanışı, "beyaz iktidar"ın ilk bozgunu olan Rus-Japon Savaşı, kara Afrika'nın yalnızlığı ve sonuç olarak Amerikan emperyalizminin karşı konulmaz yükselişiyle birlikte "silahların tarifeleri belirleyeceği, gümrük vergilerini yerleştireceği, pazarları açıp kapayacağı, endüstriyel egemenlik adına savaşlar"ın muhtemel artışı.[32]

"Dünyanın Amerikanlaşması ilerliyor," dedirtecektir romancı, Stead adlı bir "yanki gazeteci"ye. Gerçekte, bu formülü ortaya atan Theodore Roosevelt'tir: "Dünyayı Amerikanlaştırmak hedefimizdir," der 1898'de, Küba halkını İspanyol imparatorluğundan kurtarma bahanesi altında adaya gönderilmiş Birleşik Devletler savaş birliğinin Küba'yı işgalinin ertesinde.[33] Beyaz Saray'ın gelecekteki başkanı (1901-1908) olacak olan Roosevelt deniz kuvvetleri yardımcı sekreterliğinden istifa eder ve bir kahraman olma beklentisiyle bir süvari alayının, *Rough Rider*'ların başına geçer. "Kaçınılmaz Kader" doktrininin hikâyesi daha eskiye dayanmaktadır. John L. O'Sullivan tarafından 1845'te ilk kez ortaya atılmış bu doktrin öncelikle Başkan James K. Polk'un yayılmacı politikasını meşrulaştırır. Amerika Birleşik Devletleri bu doktrin adına Meksika'ya savaş ilan eder. Bu savaş bu ülkeyi Teksas'tan, Yeni Meksika'dan, Arizona'dan, Kaliforniya'dan, Nevada'dan, Utah'tan, Colorado ve Wyoming'in bir kısmından koparan Guadalupe Hidalgo Antlaşması'yla (Şubat 1848) sona ermiştir. İnanç kavramına inanmış bu milliyetçi ideoloji, vaizini, Hıristiyan ve Anglosakson bir imparatorluğun kuruluşunu açıkça savunan *Our Country* adlı eserin yazarı, Josiah Strong'da, 1886 yılında bulmuştur. 1890'da doktrincisini ve stratejistini yanına alır: Alfred Thayer Mahan. Naval War College'da profesör, Amerikan deniz gücünün gelecekteki amirali ve yaratıcısı. 1898'de "kaçınılmaz kader" doktrini, Mahan tarafından esinlenen denizlerde egemenlik jeopolitiğini akıllıca yönetir. Karayipler yönünde "Amerikan Akdenizi"nin stratejik kaleleri olarak değerlendirilen yalnızca Küba'ya değil aynı zamanda Porto Riko'ya el konulması. Asya yönünde, "sarı tehlike"den kendini korumak (Mahan güçlü bir

32. *A.g.y.*, s. 297-98.
33. Julien C., *L'Empire américain*, Paris, Grasset, 1968, s. 59.

şekilde önyargıyı oturtmaya katkıda bulunuyor) ve gelecekte Panama Kanalı'nın açılışı sayesinde "Pasifik çağı"nı öngörmek için Filipinler'in fethi.

Ama ne Strong ne Mahan ne de Roosevelt, tarihin savaş yanlısı ilk büyük medyatik kampanyası olmaksızın ülkelerinin kamuoylarını, Havana'ya çıkmanın akla uygunluğuna inandırabilecekti. Bu kampanyayı yönlendiren ve 1941'de Orson Welles tarafından *Yurttaş* Kane figürü altında ölümsüzleştirilen William Randolph Hearst'ün gösterdiği kinizm herkesçe bilinir. Kendi özel Havana muhabiri ve gazete ressamı Frederick Remington'a ulaştırdığı meşhur telgrafla cisim kazanan kinizm. Remington'ın telgrafını ("Kayda değer bir şey yok. Her şey yolunda. Savaş olmayacak. Geri gelmek istiyorum") Hearst şöyle yanıtlar: "Kalmanızı rica ediyorum. Siz resim üretin, ben de savaş üreteceğim." Grubun bütün gazeteleri tarafından doğrudan, kontrol ettiği basın ajansı tarafından da dolaylı olarak desteklenen bu sansasyonel kampanyanın ulaştığı binlerce okur karşısında, iki yüz bin okuruyla barışçı tarafa katılmış gazetelerin pek de ağırlığı olmaz. Halbuki barış taraftarları arasında çelik kralı Andrew Carnegie, büyük sanayinin şefleri ya da "fetih ruhu"nun politik acı isterisine ayak uydurmayı reddeden Wall Street finansçıları bulunmaktadır.[34] "Stratejik işgal" ideologlarını acı alaylarıyla bunaltan gazeteci-röportajcı Mark Twain, Amerika Birleşik Devletleri bayrağını değiştirmeyi önerir. Çizgiler siyah olabilir ve yıldızların yerini de pirinç tanesinden kavalkemikleriyle kurukafalar alabilir.[35]

Bu emperyal maceralardaki, Mesihçi söylem çılgınlık sınırındadır. Yeni Haçlılar için, bu maceralar "İlahi İrade'nin gösterisi", "Yaradan'ın niyetinin tecellisi", "alınyazısı"nın gerçekleştirilmesidir. "Ulusun bu yayılmadan kazandığı şey," diye yazar Mahan, açık açık "İsa'nın dini"ni ileri sürerek, "bir yenilenme düşüncesi, bir yürek yücelmesi, gelecekteki bir hayır eylemi için bir tohum, bir kendinden uzaklaşma ve ulusumuzun yüce gönüllülükle kabul ettiği armağanı ulaştırmak için dünyaya doğru ilerleme olanağıdır."[36] Bu tanıklığın

34. Williams F. *The Right to Know*, Londra, Longman, 1969.
35. Gonzalez Casanova P., *Imperialismo y liberación en América latina*, Mexico, Siglo XXI, 1978, s. 16.
36. Crowl P.A., «Alfred Thayer Mahan: The Naval Historian»dan alıntı, *Makers of Modern Strategy, a.g.y.*, s. 468.

okunmasıyla, askeri strateji tarihçilerinin amirale niçin, "deniz gücünün kutsal kitabının yazarı" adını taktıkları anlaşılır.

Monroe doktrininin doğal sonucu olan *big stick* ya da büyük sopa politikasını yaratarak Amerikanlaştırmanın yeni emperyal dönemini açan başkan Theodore Roosevelt, Rus-Japon çatışmasında (1904) aracılık yapmayı önerdiğinden, Algésiras Konferansı'na (1906) yardımlarını esirgemediğinden ve Lahey Adalet Divanı'na sistemli bir biçimde başvurmayı salık verdiğinden dolayı 1906'da Nobel Barış Ödülü'nü alacaktır![37]

37. Julien C.L, *L'Empire américain, a.g.y.*, s. 58.

VIII

Savaş zamanında Dünya Birleşik Devletleri

Birinci Dünya Savaşı, eski evrensel birleşme projesini zorunlu kıldı. Devletler arasındaki uyumun benimsemek zorunda olduğu somut biçim etrafındaki tartışmaların ve alternatiflerin çoğalması, dünya topluluğu hakkındaki düşselliklerin oluşumunda bir durak noktasının belirtisidir. Vakit, insanlığın birliğe doğru bugüne kadar takip ettiği ilerlemeler tarihinin bilançosunun vaktidir. Yüzyıllık umutlar, hepsi birbirinden daha yaratıcı olan dünyanın yeniden örgütleniş planlarına geri dönerler. Karşılıklı bağımlılığın yeni gerçekliğini daha iyi kavramayı kolaylaştıran kavramlar doğar. Halkların dayanışmasını kurumlaştıran Milletler Cemiyeti, geleceği kestirme çabaları konusundaki kargaşanın yalnızca soluk bir yansımasıdır.

Büyük Savaş her türden "enternasyonalist" eğilimlerin gözlerini açar. Savaştan önce uluslararası uyumun yeni biçimlerini yüceltmekte çabuk davrananlardan biri olan kül yutmaz tarihçi Werner Sombart, bundan, aşağıdaki bilgiyi çıkarır: "Bizzat kendileri olarak ele alındıklarında, bu ittifakların 'insan kardeşliği' fikriyle, kozmopolit, sevgi ve barış ihtiyacına dayanan fikirle hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar çıkar ürünüdür ve özleri bakımından rasyonel bir temele dayanırlar. Dünya Savaşı, bu ittifakların büyük düşmanlık ve kin hareketlerini engellemekte ne kadar yetersiz olduklarını gösterdi. Enternasyonalizm barışa götüren yol değildir. Tam tersidir."[1]

II. Enternasyonal paramparça olur. Kasım 1912'de Basel Kongresi'nde Avrupa'nın dört bir yanından gelmiş 555 delege tarafından alkışlanan "kapitalist emperyalizm"e direnmenin zorunluluğu hakkındaki unutulmuş son bildirgesi şöyle diyordu: "Kongre bütün Sosyalist Enternasyonal'in, dış politikayla ilgili temel fikirler üzerinde birleştiğini saptar. [...] Öyleyse sömürünün ve kitlesel kıyımın kapitalist dünyasının karşısına, barışın ve halkların birliğinin emekçi dünyasını koyunuz."[2] İşçi hareketi, ulusu ve ulusal heyecanları yeniden keşfeder. Seferberlik karşısında genel grev parolasının hiçbir değeri kalmaz. Otoriteler ve parti tarafından gözetim altına alınmış Karl Liebknecht (1871-1919) gibi azınlıktakilerin büyük hayal kırıklığına rağmen, Alman sosyal demokrasisinin parlamenter kesimi yoğun olarak savaş bütçesi lehine oy kullanır. Londra'da İşçi Partisi hükümetin arkasında safları sıklaştırır. Paris'te, Jean Jaurès'in katledilmesinin ardından sosyalistler Kutsal Birlik parolası etrafında birleşirler. 1895'te kurulmuş Genel İş Konfederasyonu (CGT) tarafından Rus-Japon Savaşı sırasında yürütülen "antimilitarist ve yurtseverliğe aykırı propaganda"nın radikal taktiği yok olur. Azınlıktaki muhalefetin sendikal bir temsilcisinin Aralık 1914'teki acı tespiti şöyledir: "İnsanlığın bir gün Dünya Birleşik Devletleri içinde barışı ve özgürlüğü tanıması söz konusu olacaksa, bu ancak bugün kan nehirlerine bulanmış ve şimdiki hayal kırıklıklarından doğacak olan daha gerçek ve daha ateşli bir sosyalizm sayesinde olacaktır."[3] İtalyan sosyalistlerinin girişimiyle, Eylül

1. Sombart W., *L'Apogée du capitalisme,* Paris, Payot, 1932, cilt I, s. 94.
2. «Internationale ouvrière», *La Revue internationale,* Brüksel, cilt II, fasikül 2, «L'action pacifiste» bölümü, s. 287-288.
3. Montreuil J., *Histoire du mouvement ouvrier en France des origines à jours*'dan

1915'te savaşa karşı olan sosyalist ya da sendikalist organizasyon delegeleri, II. Enternasyonal'in iflasını tespit etmek için Zimmerwald (İsviçre) Konferansı'nda bir araya gelirler ama Lenin'in bir üçüncü enternasyonal önerisini reddederler. Ocak 1916'da Zimmerwald'ın ardından oluşturulmuş Spartacus grubundan olan Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht, Kaiser tarafından ortaya atılmış: "*Ich kene keine Parteien mehr, ich kene nur Deutsche*" ["Artık partileri tanımıyorum, yalnızca Almanları tanıyorum"] sözüne şu sloganla karşılık verirler: "Düşman senin ülkende."[4] 1916 Nisanı'nda Kienthal'da (İsviçre) organize edilmiş ikinci bir konferans boyunca Lenin, *L'Impérialisme, stade suprême du capitalisme* [Kapitalizmin En Üst Aşaması Emperyalizm] adlı eserinin tezlerine dayanarak sosyalistlerin kendi uluslarını savunmalarını yeniden ağır bir şekilde eleştirir. Leeds'te 1916'da toplanmış çoğunluktaki sendikal organizasyonlara gelince, onlar şimdiki savaşa son verecek ve "belki de Avrupa Birleşik Devletleri'nin birinci kurultayını sona erdirecek" barış anlaşmasıyla özellikle ilgilenirler. Çatışmaya yeni bir anlam verecek olan, bir "özgürlük ve kurtuluş savaşı anlayışıdır çünkü "politik olarak köleleştirilmiş halklara politik ve ekonomik bağımsızlığı" verecek ve "onları kapitalist rekabetin etkilerinin dışına"[5] çıkaracaktır.

Birçok aydın, kavganın dışında kalmayı reddeder. "Bunca tezin, karşı tezin, suçlamanın, doktrinel yargılamanın ortaya çıkış nedeni asla ulusların çatışması değildi," diye yazıyordu 1916'da *Guerre des idées*'sinde [Düşüncelerin Savaşı] Fransız Joséphin Péladan.[6] Sansürün ağırlığına rağmen, filozoflar, sosyologlar, ahlâkçılar hem savaşın nedenlerini hem de ondan kurtulma biçimlerini tartışırlar. Hak, Özgürlük ve Demokrasi fikirleri krizi, Max Scheler, Rudolph Eucken, Edmund Husserl, Georg Simmel, Sigmund Freud, Benedetto Croce, Antonio Gramsci, Bertrand Russell, John Dewey, hatta Emile Durkheim gibi farklı aydınları harekete geçirir. Henri Bergson muazzam prestijini davanın hizmetine sunar. 1917'nin şubat ve mayıs ayları arasında, Başkan Wilson'a özel görevle gönderilen Bergson, bir "Uluslar Birliği" oluşturma projesinin erken uygulamasına karşı onu uyarır ve düşmanlıkların sürdürülmesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin güçlü bir ta-

alıntı, Paris, Aubier, 1946, s. 319.

4. Santamaria Y. ve Waché B., *Du Printemps des peuples à la Société des Nations*'dan alıntı, Paris, La Découverte, 1996, s. 299.

5. Montreuil J., *Histoire du mouvement ouvrier, a.g.y.*, s. 324.

6. Péladan J., *La Guerre des idées*, Paris, Flammarion, 1916, s. 1.

vır alması için çalışır. Ağustos 1918'de Bergson, Brest-Litovsk Barışı'ndan sonra Japonya'yı müdahil kılmak ve Doğu'da ikinci bir cephe açmaya Washington'ı ikna etmek için yeniden yola çıkar.[7]

La Fontaine ve Otlet, gerçek alternatif Milletler Cemiyeti planlarını hazırlamak için dünyanın yeniden organizasyonuna ilişkin resmi projelerin çoğalmasını beklemezler. Belçika toprağının tarafsızlığının Alman birlikleri tarafından ihlal edilişi onları yabancı bir ülkeye sığınmaya mecbur bırakır. La Fontaine, önsözüne "Kurtuluş Günü, 4 Temmuz 1915" tarihi atılmış olan *The Great Solution: Magnissima Carta*'yı yayımlar, League to Enforce Peace ya da World Court League gibi kuruluşların gündeme getirdiği bir çeşit Amerikan federatif modelini selamlama biçimidir bu. Otlet'ye gelince, 1914 ile 1919 arasında gelecekteki uluslararası organizasyon üstüne dörtten fazla kitap yayımlar. 1914 Ekimi'nde Brüksel ve Lahey'de yayımlanmış ilkinin başlığı politik projesinin genişliğini gösterir: *La Fin de la guerre. Traité de paix générale basé sur une Charte mondiale déclarant les droits de l'Humanité et organisant la confédération des Etats* [Savaşın Sonu. İnsanlığın Haklarını İlan Eden ve Devletler Konfederasyonunu Organize Eden Bir Dünya Yasası Temelinde Genel Barış Anlaşması]. İki yıl sonra bu kitap yeniden gözden geçirilmiş İngilizce bir baskının konusunu oluşturur. 1916'da Brüksel ve Paris'te yayımlanan ikinci kitap, *Les Problèmes internationaux et la guerre. Tableau des conditions et solutions nouvelles de l'économie, du droit et de la politique* [Uluslararası Problemler ve Savaş. Ekonomi, Hukuk ve Politikanın Yeni Koşulları ve Çözümleri], çok disiplinli bir fresktir. Üçüncü kitap, *Constitution mondiale de la société des Nations* [Milletler Cemiyeti'nin Dünyasal Oluşumu] gibi yalın bir başlığa sahiptir. *Le Nouveau droit des gens* [Yeni Devletler Hukuku], Otlet'nin sürgün edildiği Paris'te ve 1917'de Cenevre'de yayımlanır. Nihayet 1919'da uzun bir makale ortaya çıkar: "Aydın Uluslar Topluluğu."

7. Soulez P., «Les missions de Bergson ou les paradoxes du philosophe véridique et trompeur», *Les Philosophes et la guerre de 14*, yay. haz.: Soulez P., Paris, Presses universitaires de Vincennes, 1988, s. 65-81.

Otlet ulusal sınırların ötesine geçme sürecini belirleyen semantiği süzgeçten geçirir. Bunu yapacak ilk kişidir. Çok fazla Anglosakson hava taşıdığını düşündüğü "uluslararasıcılık" ve "uluslararası" kelimelerinin gündelik kullanımlarına –kendisini anlatabilmek için onları kullanmak zorunda olduğunu da kabul ederek– üzülür. Bir çeşit politik-metafizik yan tutmadan kaçınmak için birinci kelimenin yerine "uluslararasılık" kelimesini kullanır. İnsan topluluğunun uluslarla ve devletlerle karıştığını varsayan "uluslararası topluluğu" adlandırmak için "uluslararası" teriminin kullanımının yanlışlığını ortaya koyar. Öyleyse uluslararası kelimesinin iki ya da daha çok devlet arasındaki ilişkileri ihtiva etmesi gerekecektir. O, "evrensel", "hümaniter", "dünyasal" kelimeleriyle aynı sınıfta ele aldığı "uluslarüstü" ya da "ulusüstü" terimini tercih eder. Yananlamları onun için daima olumlu olan "dünyasalcılık" kelimesini icat eder. Böylece savaşın "dünyasalcılığa" bir darbe indireceğini, ama bazı devletler arasında ilişkileri sıklaştıracağından "uluslararasıcılığı" büyük ölçüde geliştireceğini iddia eder. Otlet "uluslararasıcılık" ile "kozmopolitizm" arasındaki karışıklığa karşı çıkar. Ulusların ve otoritelerin saygısını temel alan ilki bir insan topluluğu yaratmıştır; ikincisi insan soyunun bütünleşmesinin eşanlamlısıdır. Nihayet, Otlet, artık klasikleşmiş olan, "dünyanın Amerikanlaştırılması" ve "Amerikan emperyalizmi" ifadelerinin sınırlarını çizer: Monroe'nun eski projesini sonsuzlaştıran Yeni Dünya'nın hegemonya rüyası; Pasifik'te himayecilik projesi; dünyanın büyük geçiş yolunda, 1914'te okyanuslar arası denizciliğe açılmış olan belli başlı kanallardan birini, Panama Kanalı'nı denetleme.[8]

Uluslararasılaştırmaya doğru giden karşı konulmaz hareket hakkında Otlet, eserlerinin her birinde, bu hareketten yeni örnekler çıkartarak teşhisini yineler. Bir evrensel savunma ittifak sistemi olarak önerdiği Milletler Cemiyeti projesinin federasyona ve ittifaklara doğru giden tarihsel hareketin doğal sonucu olduğunu gösterir. Bir "üst denge"nin garantisi olan bu "ulusüstü otorite" projesini karma bir sistem olarak tasarlar: Bir taraftan, devletler adı altında topraksal bölünmeler temeli üzerinde çıkarları birleştiren bir büyük politik organizasyonlar federasyonu; diğer taraftan, uluslararası kuruluşların deneyiminden dersler çıkararak, çıkarları, uzmanlık alanları (iş, sermaye, bilgi vb.) temelinde

8. Otlet P., *Les Problèmes internationaux et la guerre*, Paris, Rousseau, 1916.

gruplandırabilecek, politik olmayan bir diğer büyük organizasyonlar federasyonu; bu, hükümetin hem meslekler hem de bölgeler yoluyla kendisini düzenlemesini de içerir. İletişimdeki hızlı ilerlemeler göz önüne alındığında, bütün yönetimsel birimlerin coğrafi olması için hiçbir gerekçe yoktur. İktidarın çifte bir ademi merkeziyetçiliği mümkündür: Biri, yere ya da bölgeselleşmeye göre, diğeri uzmanlaşmaya göre. Derneklerin "dünya çapında kamusal yararlılığı"nı resmi olarak kabul etmenin vakti gelmiştir. Bu, aşırı milliyetçilikleri önlemenin tek yoludur. Her çıkar kategorisi, entelektüel, ahlâkî ve hukuki ilişki kategorilerinden birine denk düşmelidir. Bütün alanlarda, bilimin temsilcilerine, yani "meseleleri objektif olarak ve genel çıkarların gerekleri açısından ortaya koyabilenlere" geniş yer verilmelidir."[9] Otlet'nin, La Fontaine'in yardımıyla 1912'de *La Vie internationale*'de yayımladığı makale-program, uluslararası kamu gücünün, yani "uluslararası egemenliğin" bir kısmını uluslararası derneklere devretmenin, bu dernekleri yasama eylemine katmanın gerekliliğine işaret ediyordu.

Yeni uluslararası yaşamın organizasyonu, mübadelelerin eksiksiz özgürlüğüne, dolayısıyla monopollerin, kartellerin, üretim, dağıtım ve nakliye tröstlerinin uluslararası bir düzenlemeye tabi tutulmasıyla hafifletilmiş gümrük vergilerinin ortadan kaldırılmasına, kâğıt paranın dolaşımına ve nihayet bir "evrensel iletişim hizmeti"ne dayanır. Otlet tarafından icat edilmiş diğer terim olan "dünya aşırı"nın oluşturulması onun öncelikli büyük çalışmalarından biridir; dallarını bütün yerküreye yayan bir ağ, kara, deniz, hava ulaşımlarının, posta, telgraf, telefon, telsiz iletişiminin eşgüdümlü bir sistemi. Uluslararası bir banka, dünyasal yararı uluslararası parlamento tarafından belirlenmiş girişimlere kredi sağlayabilecektir. Otlet'nin "haberci iktidar"ın ve halkların karşılıklı bilgisi çerçevesinde işleyen "yayınlar sistemi"nin işgal etmek zorunda olduğu yere özel bir önem verdiği tahmin edilebilir. Uluslararası resmi bir gazete, her ülke tarafından resmi olarak kullanılan dilde yayımlanmalıdır. Yeni "uluslarüstü topluluğun" kimliğini saptamak için Otlet, bir amblem önerir: Beyaz zemin üzerinde portakalrengi bir güneş, arma olarak altyazısı şöyle olan bir yerküre: *Per Orbem Terrarum Humanitas Unita* ["Toprağın her yönü insanlığın birliğini getirir"].[10]

9. Otlet P., *Constitution mondiale de la Société des Nations, Le nouveau droit des gens*, Cenevre, Atar/Paris, G. Crès & Cie, 1917, s. 49-50
10. Otlet P., *La Fin de la guerre. Projet de Charte mondiale*, Brüksel, Lamberty/Lahey, Nyhoff, 1914.

Bu uluslarüstü organizmanın merkezi, toprağı uluslararasılaştırılmış bir başkentte yer almalıydı. Konu hakkında farklı yazıları boyunca Otlet, çatışmanın gelişimine göre, fakat hiçbir zaman ilk projesinden vazgeçmeden kendi projesini daha da detaylandıracaktır. Böylece, önceki katkılarına göre hedefi daha iyi belirlenmiş ve gerçek Milletler Cemiyeti'nin belli başlı yetersizlikleri olarak hissettiği şeye karşı geçici bir çözüm olarak algılanmış olan 1919 tarihli katkısı, "evrensel bir uygarlık için kaçınılmaz sayılan aydın organlar" üstünedir. Bilim yoluyla "düşünce iktidarı"nın organizasyonu anlayışını burada geliştirir. Bu "Aydın Cumhuriyet" gerçek ulusal organizasyonlar federasyonu şeklinde oluşturulmuş, bütün uluslararası etüt derneklerine daimi bir temsilci verecek olan bir "Dünya Kongresi" aracılığıyla çalışacaktır. Bu üst organ, tutkular ve çıkarların kaba egoizmi üzerinde etkili olabilecek rasyonel verileri gözden geçirecektir. Aydınlanmış sivil toplum yalnızca birlikleri ve metotları evrenselleştirmeyecek, aynı zamanda "doğrulanmış deneylere dayanarak en iyi toplumsal modelleri ve sosyolojik standartları kuracaktır."[11] Kuşkusuz Condorcet ve Comte bu "Aydın Uluslar Topluluğu" projesini yadsımayacaklardı.

C. GEDDES VE YERİN RUHU

Otlet dünya savaşını karşılıklı birbirini anlamanın aracı olarak görür. İnsanlığın birliğe doğru ilerleyişinde en güçlü berraklık anı olan sürtüşmede, dünyanın mükemmelleşmesine olan inancın gerekçelerini bulur. İskoç Patrick Geddes de (1854-1932) aynı şekilde düşünür. Savaş, bir halkın müthiş direnme kapasitesini görmeye izin verir. Barış zamanını sürdürmek için önemli olan, bu yurttaş hamlesini fark etmektir. "Cephede bir alayın birbirine bağlılığını tanık göstererek, savaş psikolojisini kullanarak, barış sosyolojisini hızlandırmanın gerekli olduğuna dikkat çeker."[12] "Savaşın ahlâki karşılıklarını" yaratmak ve "olumlu enerjileri yüceltmek" gerekir. Sözü edilen yazarların her ikisi de cephede evlatlarını kaybettiği için, savaşın bu kurtarıcı anlayışı daha da etkilidir.

Savaşın bir sonucu olarak, bir "toplumsal Rönesans" ve bir "ahlâ-

11. Otlet P., «La Société intellectuelle des nations», *Scientia*, cilt XXV, Ocak 1919, s. 8 (aynı başlıkla Alcan'da yeniden yayımlandı, Paris, 1919).
12. Brandford V. ve Geddes P., *The Coming Polity*, Londra, Williams and Norgate, 1919 (özgün baskı 1917), s. 311.

ki anınma"ya olan inanç, herkes tarafından paylaşılır. Genç Antonio Gramsci (1891-1937), 1916 Nisanı'nda, Victor Hugo'nun havacılık Mesihçiliğini yeniden canlandırarak bu ideale yönelik olağanüstü tansiyonu şöyle ifade eder: "Savaş patlak verdiğinden beri, uçağı yalnızca bir savaş aracı olarak ve onu kullanan pilotu da bir yıkım ve ölüm ustası olarak görmeye alıştık." Ama onun alınyazısı savaş değildir, engelleri ve sınırları aşmaktır: "Gökyüzü kötülükçü sınırlara olanak tanımaz; valizlerinizi arayan ve sizden pasaport soran polislere de. Her şey herkese aittir, herkes içindir; devlet ve renk ayrımı gözetmeksizin bütün insanlığı şefkatli kolları ve dev akımları arasında kucaklar."[13] İtalyan Komünist Partisi'nin gelecekteki kurucusu, 1917 Şubatı'nda *La Città futura*'nın tek sayısını tek başına yazar. Birçok yerde yönetimler tarafından sansür edilmiş olan bu anlamlı başlıklı gazete, gençleri "gökyüzünde yeni bir soluğu hissetme"ye ve yeni bir düzen inşa ederek –bir düzen ki, minimum bir baskı maksimum bir özgürlük sağlar ve mekanik boyun eğme olarak disiplinin yerine, özerk düşünme ve hareket etme kapasitesini içeren bir disiplin getirir– "tarihi yapmaya" davet eder.[14]

Patrick Geddes için pilot, oluşum aşamasındaki neoteknik çağın simgesel bir figürüdür. En titiz *haritaları* hazırlayan, dünyanın haritacısıdır.[15] Onun aracılığı sayesinde yaşam ve toprağa yerleşme tarzları hakkında etnografya ile perspektif kazandırmayı birleştiren yeni bir bakış ortaya çıkabilir. Geddes'e göre toprak, teori ve pratiği birleştirmeye izin veren tüm analizlerin birleşme noktasıdır. T.H. Huxley'nin Darwinci biyolojisinden etkilenmiş botanik profesörü Geddes, 1904 yılından itibaren *City Development. A Study of Park, Gardens and Culture Institutes* adlı, Carnegie Vakfı için hazırladığı bir raporda, biçimlendirmeye ve "Town Planning Movement" ile *garden-cities* [bahçekentler] aracılığıyla uygulamaya başladığı "şehirler bilimi" ve "bölgesel etütler"e doğru kaydı. Geddes, bir bölgeye yerleşmeyle dünyasal ufku birleştirmeyi bilen tekniksel evrimle coşmuş bu bir avuç kozmopolit aydın arasında yer alır. Edinburgh'a yerleşir, şehir (Madras, Bombay, Kalküta) planları yapmak için Filistin ve Hindistan'a gider ve *Town Planning Exhibition*'ı sergiler. Gezilerinde, aynı pedagojik arzuy-

13. Gramsci A., «La vita e la morte», *Avanti, 2* Nisan 1916, *Écrits politiques 1/1914-1920*'de, Paris, Gallimard, 1974, s. 234-35.
14. Marino S., «Le sentiment de la guerre et l'avenir chez Gramsci», *Les Philosophes et la guerre de 14*'da, *a.g.y.*, s. 257.
15. Branford V. ve Geddes P., *The Coming Polity, a.g.y.*, s. 240.

la hareket eden, sosyolojik araştırmasını kendisi gibi eğitmen yükümlülüğüyle birleştirmeye çabalayan Otlet'yle sık sık karşılaşır (Hatta 1925'te Edinburgh'da Dünya Eğitim Konferansı'nda "Mundaneum" ya da büyük kültürel kent projesini birlikte sunacaklardır). Geddes özellikle 1890'dan itibaren aynı kentte, eğitimin alan uygulamasından ayrı düşünülmediği "Yaz Buluşmaları"nı canlandıran bilim adamıdır. Aydın kavşak sayılan bu buluşmalara, üniversite kurumunun dışında Elisée Reclus ve Pyotr Kropotkin, hatta Frédéric Le Play'nin öğrencileri gibi pek çok önemli kimseyi davet etti. 1900'de Paris Evrensel Sergisi sırasında "Uluslararası Okul" oluşturdu. Dört ay boyunca her ulustan yüz kadar profesör, dört dilde sekiz yüzden fazla ders verdi ve bu profesörler öğrencileriyle birlikte Sergi'nin yaratıcıları tarafından sahnelenen ürünlere dayanarak yüzyılın bilançosunu çıkardılar.

"The Making of the Future" [Geleceği Kurmak], savaş sonrası dünyanın "yeniden kurulması" ve "yeni bir vitalizmin yükselen dalgası"na en uygun yollarla ilgili eserleri bir araya getirme amacıyla sosyolog Victor Branford ile birlikte oluşturduğu koleksiyonun başlığıdır. Bu koleksiyonun ilk kitabı –ki bu kitabı ekonomist Gilbert Slater'in işbirliğiyle 1915'te yazmıştır– *Ideas at War*'dır [Savaşta Düşünceler]. Bu kitapta savaşın bir ordular çatışması şeklinde özetlenemeyeceğini, "kültürel biçimler" arasında bir çatışma olduğunu ispatlamaya uğraşır. Çünkü savaş rejimi (*wardom*) kurumların, toplumsal ve politik-ekonomik süreçlerin ve ona denk düşen manevi, heyecansal ve düşünsel güçlerin karmaşık bir bütününün en uç ifadesidir. Bu yüzden, bütün üniversite eğitimini biçimlendiren Alman felsefesi fikirlerinin köklü bir eleştirisinin yapılması kaçınılmazdır. Bu felsefenin yaydığı "soyut idealizm"lere karşı mücadele, en iyi uygarlığı gerçekleştirme projesi etrafında insanlığın birleşmesi için önşarttır. Toplumsal yaşamın bir aktörü olan halkın bunu tek gerçekleştirme biçimi, bu "idealizmler"in yerini "somut idealler"e bırakmasıdır.

Geddes bu somut ya da "insani" yaklaşımı, yalnızca işçi aileleri monografilerinin değil, aynı zamanda komün ve yerleşim, şirket ve endüstri monografilerinin de "yorumcu"su ve yaratıcısı Frédéric Le Play'den (1806-1882) almıştır. Kendi ülkesinde değeri anlaşılamamış olan Le Play, anket çalışmalarını Fransa'da olduğu kadar, Avrupa'nın geri kalanında, hatta Asya bozkırlarında da gerçekleştirdi.[16] Onun ve

16. Kalaora B. ve Savoye A., *Les Inventeurs oubliés. Le Play et ses continuateurs*, Paris, Champ Vallon, 1989.

takipçilerinin izinde Geddes, adına "*mapping* pratiği" dediği, yani *regional survey*'ler yoluyla olguların takibinin ön plana çıkarılması, sınıflandırılması ve karşılaştırılması yöntemini keşfeder. Bu küresel sosyolojik anketler aracılığıyla bir araya getirilmiş veriler, "bölgesel dram"ın ve onun aktörlerinin dekorunu oluşturmaya ve "yerin ruhu"nu yeniden kuran bir şehircilik yaklaşımını oluşturmaya izin verirler. İskoçyalı, toprak üzerine odaklanmasını, "toplumsal evrimin dönemleri" hakkında Auguste Comte'un analizlerini sahiplenerek bir tarih felsefesiyle birleştirir. Mikro ile makro arasındaki bu ittifak, "yerin ruhu"nu insanlığa bağlayan ilişkiyi yeniden kurmak zorundadır. Bu, Geddes'e göre deneyci ve kurgulamacı sosyolojik okulların gerçekleştirmediği şeydir: Sosyologlar birliği evrensel düşünmeyi hâlâ öğrenmedi. Ayrıca üniversitenin aldığı kurumsal biçime içkin bir kusurda ısrar eder. Nihayet Geddes neoteknik güçlerin ademi merkeziyetçi iktidar hakkında Kropotkin'in çalışmalarına olan entelektüel borcunu kabul eder.[17]

"Uygarlık hastalıkları şehir hastalıklarıdır."[18] Zamanımızın ve dolayısıyla savaşın hassas alanı şehirdir. Kötülüğe karşı mücadele etmenin gerektiği yer orasıdır. Dünya savaşı "mekanik-emperyal-mali dönem"in ürünüdür. Bu dönem, Berlin militarizmi ve Londra finansiyalizmi ya da *profiteering*'i diye adlandırılan ikiz kardeşlerin doğmasına neden oldu. Çok kalabalık sanayi şehirlerinin, işçi mahallelerinin ve fabrikaların, buhar makineleri ve demiryolları olmaksızın kavranması mümkün değildir. Bu "paleo-teknikler", Roma'dan Sen-Petersburg'a, Londra'dan Paris'e, Berlin'den Viyana'ya karayollarının, demiryollarının ve basının bir merkezde toplanması sistemi yoluyla köyleri ve bölgeleri emen ve *world dominion*'u empoze etmeye çabalayan –ki Prusya iktidarının *Weltpolitik*'i bunun diğerleri arasında bir ifadesidir– "bütçe tüketen megapoller", "emperyal kentler" ya da "Asur kentleri" şeklinde Batı dünyasını yapılaştırdılar. "Monetarizasyon" ve *marketeering* bireysel ve kolektif yaşamın tüm faaliyetlerine girdi ve "görünüşte bir barış rejiminde, ama gerçekte savaş rejimine daha yakın olan bir rejimde hayatta kalmak için mücadele eden" bireyler içgüdüsel olarak ona alıştılar.[19] Araçların amacı gasp ettiği bu rejimde, filozof yerini *Mammonsopher*'a, Mammon'a tapana bıraktı. İlkçağ *polis*'inin, ya-

17. Geddes P. ve Slater G., *Ideas at Wai*, Londra, Williams and Norgate, 1917 (özgün baskı 1915), bölüm VI.
18. Branford V. ve Geddes P., *The Coming Polity, a.g.y.*, s. 288.
19. *A.g.y.*, s. 316.

ni *city*'nin finansın ve dünya mübadelelerinin merkezi olması, Comte'un her dönemde, her toplum organizasyonunun temelinde gördüğü şu dört grubun, yani yöneticiler/halk, duygusallar/aydınlar kategorilerinin içeriğinin ne kadar değiştiğini gösterir.

Özgür şehirler ve onların bölgeleri nasıl federasyon haline getirilir? Metropole bağımlılığın önüne geçmek için hangi birlik biçimini tasarlamak gerekir? "The Making of the Future" seçkisinin yazarları, "Batı dünyası tarafından çözümü uzun zaman ertelenen 'federal problem'in özü budur, diye ekleyerek seçkiyi bu sorularla açarlar.[20] Aziz Augustinus'tan Morris'e *U-topia* hiçbir yerde gerçekleşebilir olmayan kenti yaratmıştır. Neoteknik güçler –elektrik uygulamaları, radyum, gürültünün kontrolü ya da atıkların işlenmesi– veriyi değiştirirler. Bunlar bugün insanlığın erişebileceği mesafede olup, doğaları "jeoteknik" özellik taşır. Onlar sayesinde bundan böyle coğrafi bir yerde şehre yeniden can verilerek, topraksızlaştırma mantıklarının önüne geçmek mümkündür. Artık bütün koşullar *Eu-topia*'nın, bu güzellik ve huzur yerinin somut düzenlenmesinin gerçekleşmesi için bir araya gelmiştir. *Eutopia*, bütün alanlarda monopollerin ve megapollerin sonu ve ademi merkeziyetçi bir toplumun ortaya çıkışıdır. Bunlar, entegrasyonu küresel bir uygarlığın garantisi olan "yükselen bir spiral" şeklinde ocağı, köyü, kenti, bölgeyi, ulusu, insanlığı birleştiren özel ilişkinin yeniden kavuştuğu özelliklerdir. Bu, coğrafi seviyelerin aynı yöne yöneldiği bir uygarlıkta eğitim ile hayat, iş ile eğlence, yaşam ile iş, doğa ile şehir arasındaki bölünmelerin sonuyla eşzamanlı olacaktır. Savaş sonrası toplumsal ve kültürel ekolojinin küresel yeniden inşası, üniversitenin "militan" olmasını gerektirir ve aşırı uzmanlaşmayla bilim dalları arasındaki, teorisyenler ve pratisyenler arasındaki kopuklukla ilişkilerini keser. Bu yeniden inşa aynı zamanda manevi enerjilerin genel bir seferberliğini de içerir: "*Eutopia*'cı düşünme alışkanlığı"nı içselleştirmiş, görevlerinin bilincinde, duyarlı vatandaşlar; "Savaş Bakanlığı'nın" yerini "Barış Bakanlığı'na" bırakacağı yeni bir devlet.

Yeni şehirlerin bölgeleriyle uzlaştırılmış olacağı bu dünyada "hükümetler üstü tek bir otorite"ye, tek bir federal iktidara değil, birçok iktidara sahip olunur. Geddes, Wilson'cu "Uluslar Birliği" projesiyle ilgili kuşkusunu dile getirir, Fabian'cı Cemiyet'i pısırık bulur ve Sovyet Devrimi'nden fazla bir şey beklemez (Hatta Retrograd* terimini

20. Geddes P. ve Slater G., *Ideas at War*, s. IX.

* "Gerici" anlamına gelen *rétrograde*'dan uyarlama. (y.h.n.)

uydurarak Petrograd olaylarına nazire yapar). Onun için alternatif, kapitalizm ile sosyalizm arasında bir üçüncü yoldur. Her düşünce ya da özel eylem alanında uzmanlar, spesifik alanlarına en uygun buldukları merkezi seçeceklerdir. Böylece bütün dünya botanikçilerinin başkenti Auxerre, arkeologlarınki Atina, kimyacılarınki Cambridge, optik uzmanlarınki Jena olacak ve bu, bu şekilde devam edecektir. Bu yeni başkentlerin her biri zorlamasız gerçek bir otorite uygulayacaktır.[21]

Geddes, Voltaire'in, "Herkesin bahçesini işlemesi gerekir," sözüne geniş bir anlam vermeyi seviyordu. "Kaybedilmiş en ufak bir toprak parçasını bahçe olarak kullandıktan sonra ancak, dünyasal coğrafyanın tüm derslerinin en büyüğü için gerçekten hazır olunacağını açıklıyordu."[22] Gerçekte burada açık olan, farklı "yerler" arasındaki karşılıklı bağımlılık zinciri içinde evrensele özgü kültürlerin katkısının teminatı, *world civilisation* ile *genius loci** arasındaki bağa ilişkin anlayışıdır. Kent/bölge ayrımının sorgulanması, ancak yerin kültürel ve ekonomik kaynaklarının yeniden değerlendirilmesi perspektifi içinde anlaşılabilir. Kuşkusuz bu, 1925 yılında Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü'nün başkanı olan Henri Bergson'un hoşuna gidecek bir yaklaşımdır ve o Geddes'ten halklar ile eğitim arasındaki yakınlaşma hakkında Milletler Cemiyeti'nin bu komitesi için bir rapor yazmasını isteyecektir. *Eutopia* felsefesine gelince, bu felsefe şehrin düşünürleri arasında derin bir yankı bulmuştur. Bunların başında Lewis Mumford gelmektedir. 50'li, 60'lı yılların başlarında Kropotkin-Geddes-Mumford üçlüsünün, yeri geldiğinde Kanadalı Marshall McLuhan'ın, iletişim tekniklerinin biçimleyici gücünün tarihine girişmesine önayak oldukları bilindiğinde, "küresel köy" fikrinin oluşumu içinde bu anın önemi daha iyi sezilir. Teknik kehanetçilik ve medyatik hayranlık fırtınasının yarattığı problem, McLuhan'ın, Kropotkin ve Geddes'in yöntemini, dünyanın politik bir kavranabilirlik eylemi haline getiren unsurdan bu arada vazgeçecek olmasıdır: Ayrımlar, ayrışmalar ve farklılıklardan başlayarak teknik yoluyla gezegenin birleşmesi düşüncesinin kaçınılmazlığı.

Otlet ya da Geddes'in projeleri arasındaki bütün benzerlik ve Nisan 1919'da Paris Barış Konferansı'nın doğurduğu Milletler Cemiyeti paktı ya da *antlaşması* kuşkusuz rastlantısaldır.

21. *A.g.y.*, s. 199-200.
22. Boardman P.L., *Esquisse de l'œuvre de Patrick Geddes, Thèse de lettres*'den alıntı, Montpellier, Imprimerie de la charité, 1936, s. 108.
* "Yerin ruhu". (y.h.n.)

Savaş sonrası dünyanın organizasyonu hakkındaki tartışmalar, sömürgeci uluslar dışındaki diğer metropollere ait aydınların seslerini duyurma fırsatı verdi.

Hindistan ulusçuları savaştan çıkarken dünyanın alacağı yeni düzen hakkındaki tartışmalar yoluyla kendilerini iki nedenle bu işle ilgili hissederler: Onlara kaçınılmaz gelen *Home Rule* (ya da iç özerklik) üzerine dayandırılmış yeni bir "federe emperyal birlik" içindeki kendi uluslarının statüsü; gezegenin bütün halklarını birleştirmekle yükümlü, önüne geçilmez olan yeni kurumun farklı anlayışları arasındaki çatışma. "Büyük bir hızlandırıcı ve dönüştürücü şok," diye açıklar 1916'da Sri Aurobindo, "bu etkili organik birliği ortaya koymak, daha sıkı organize olmuş bir birliğin kaçınılmazlığını gün ışığına çıkarmak ve onun iradesini yaratmak için zorunluydu; bu şok, Büyük Savaş'la birlikte kendini gösterdi. Bir Dünya Devleti ya da bir Dünya Birliği fikri doğmuştur; yalnızca düşünürlerin spekülatif ve kehanetsel düşüncelerinde değil aynı zamanda bu yeni ortak varoluşun kaçınılmazlığı adına bizzat insanlığın bilincinde."[23]

Sri Aurobindo (1872-1950), hem Hindistan'ın manevi mirasına yerleştirilmiş hem de Aydınlanmacılardan etkilenmiş olan ve Rammohun Roy (1772-1833) tarafından başlatılan Hint Rönesans hareketinin son büyük figürüdür. Bankim Chandra Chatterji, Rabindranath Tagore, Vivekananda ya da Jatin Mukherjee gibi diğer temsilcileri içine alan bir hareket. Ölümünden iki yıl önce R. Roy o zaman Londra'da Fransa büyükelçisi olan Talleyrand'a her anayasal hükümet parlamentosunun "üyelerinin eşit sayısından oluşacak" ve iki ulus arasında politik ve ticari anlaşmazlıkları uzlaşmacı bir biçimde çözme görevine sahip çokuluslu bir kongrenin oluşum projesini sundu.[24] *De l'Humanité* (1840) adlı eserinde bunu belirten Pierre Leroux, hiç şüphe yok ki, onun bir "evrensel din" savunmasından çok etkilenmiştir. Hindistan'ın, aklın ve evrensel ruhun Avrupası'na boyun eğmesiyle belirlenen "kaçınılmaz kader"inin nedenlerine değindiğinde, Hegel'in bu konudaki analizlerinin yansıttığı fikirler tarihinden çok daha interaktif bir

23. Aurobindo S., *L'Idéal de l'unité humaine,* Paris, Buchet-Chastel,1972, s. 278-79.

24. Mukherjee J., «Râmmohun Roy: le père de l'Inde moderne», *Pour les Droits de l'homme. Histoire(s), Image(s), Parole(s),* Paris, Artis 89, 1989, s. 85.

imaj yansıtan katkılarda bulunur. "Hindistan," diye yazıyordu filozof, "en eksiksiz gelişimi içinde, içeride tamamlanan, ilerlemeden ve değişmeden hâlâ var olan bir oluşumdur. O daima arzunun ülkesi oldu ve hâlâ bir harikalar ülkesi gibi, bir büyülü ülke gibi görünüyor... Hindu doğasının bir prensibi olarak *düşçü* yapısının karakterine daha yakından bakmak gerekir. Rüyada birey, objeleri dışlayarak kendini *belirli bir kişi* olarak bilemez. Uyanıklık halinde, kendim için varım, geri kalan bana göre dışsal ve sabit, bizzat ben de diğerine göre öyleyim."[25]

Sri Aurobindo 1915 Eylülü'nden 1918 Temmuzu'na kadar *Arya* dergisinde, 1919'da Madras'ta *The Ideal of Human Unity* [İnsan Birliğinin Ülküsü] başlıklı bir kitapta bir araya getireceği yaklaşık kırk makaleyi yayımlar. Bu makalelerde, insan türünün birliğinin ancak üretilebilir olduğunu ve Doğa'nın nihai planının bir parçası olduğunu savunur. Aile, komün, klan ya da kabile, sınıf, kent-devletler ya da kabile yığınları, ulus, imparatorluk, bireyi "nihai evrenselliğe" doğru aşamalı olarak sürükleyen aralıksız genişleme etaplarıdır. Ama insanlık deneyimi gösteriyor ki, toplumsal ve politik birlik kendi başına iyi bir şey değildir; çünkü güçlü "kolektif egoizm"ler ortaya çıkar. "Avrupa'nın, uygarlığın yararına (yani Avrupa uygarlığının) dünyanın geri kalanını elinde tutma ve Asyalı ırkların belli bir derecede eşitlik ve özgürlük elde etmelerinin şartı olarak bu uygarlığı benimsemelerinin gerekliliği iddiasından vazgeçmemesi", bu ideal prensip temelinde dünyanın yeniden organizasyonu fikriyle çatışır. Pozitivizmin yanılgısı, "bizzat Akıl Çağı tarafından kabul görebilmek için 'insanlık dini'nin dogmalarını çok ağır ve çok kesin bir rasyonalist temel" üzerinde biçimlendirmek istemiş olmasıdır.[26] Yeni idoller böylece ortaya çıkmıştır ve onların merkezinde "modern şef idol" olarak devlet ve bilim yer alır. Oysaki, hiçbir idol insanlığın, hatta ulusun ya da ailenin yerini almamalıdır. Bunu kanıtlamak için Aurobindo, okuyucusunu Avrupa'dan Asya'ya, Hindistan'dan İrlanda'ya, Hıristiyanlığın öğretilerinden Hint felsefesine götürür ve dillerin çeşitliliği ve "Avrupa Birleşik Devletleri"nin gerçekleştirilebilirliği hakkında olduğu kadar Uluslar Birliği fikri, ulusal birliğin oluşum aşamaları, savaş ve ekonomik birlik ihtiyacı hakkında da kendi kendini sorgular.

Dünya ölçeğinde bir çatışmanın içine kendisine rağmen atılan insan soyu, daha büyük katışmaçlara doğru yürüyüşü içinde kendisini bir

25. Hegel G.W.F., *Leçons sur la philosophie de l'histoire, a.g.y.*, s. 109-110.
26. Aurobindo S., *L'Idéal de l'unité humaine, a.g.y.*, s. 432.

kavşakta bulur. Ya da kendisini özel kültürlerin, eski doğal ve tarihi ayrımların inkârı pahasına, bir "basit ekonomik, politik ve idari birleşmeye" götüren "mekanik bir üniter sistem"e doğru giden yola sapar. Bu, ulusun geçmişteki evrimine benzer şekilde, yalnızca düzeneğin gücüyle merkezileştirilen ve tekbiçimleştirilen ve bireylerin hayatının hiçbir alanını mevzuat dışında bırakmayan sıkı organize olmuş bir Dünya Devleti'nin yaratılmasıdır. Ya da insanlık "serbest, esnek ve giderek ilerleyen bir Dünyasal Birlik'i", "çeşitliliğe dayanan karmaşık bir bütünlüğü" –"halkların bizzat kendi kaderlerini tayin hakkını" tanımayı gerektiren– seçer.[27] Bu birliğin sıkı bir federasyon ya da basit bir halklar konfederasyonu biçiminde olmasının önemi yoktur. Bireysel değişimlerin ve çeşitlilik içindeki alışverişlerin önünü açan bu ortak yaşam organizasyonu araştırması, tam olarak hem "idealist nasyonalizmin gücü"nü canlandırmayı, "küçük fikirleri", "küçük ülkeleri", "küçük ulusları" önemsemeyen belli bir uluslararasıcılık fikrini reddetmeyi hem de "hâlâ düzeltilemez olan ayrılıkçı duygulara bir çare bulma"yı içerir.[28]

Rasyonalizmle biçimlenmiş "insanlık dini" yalnızca toplumun dış mekanizmaları, "dış zihniyetleri" üzerinde çalışmaya izin verir. Bu dinin yandaşları politik, toplumsal ve yasal bir zemin üzerinde bir özgürlük, eşitlik ve karşılıklı yardımlaşma kurmaya çabaladılar; ama bu üçlü idealin, ancak "insanın iç yaşam tarzında" bir değişime dayanması halinde sağlanabileceğini unuttular. Bu din ne bir sistem ne bir amentü ne bir entelektüel inanç ne de bir dogma ya da dış bir ritüel olacaktır. Demokrasiden, aristokrasiden ve otokrasiden, kolektivizmden, bireycilikten, emperyalizm ve milliyetçilikten, devletten ve komünden, kapitalizm ve sosyalizmden metafizik kategoriler olarak bahsetmeyecektir. Ama "türün ruhu"nu etkileyecek ve büyük dünya merkezleri tarafından yön verilen ekonomik, teknik ve askeri birleşme dinamikleriyle ilgili dünyasal birlik umutlarından vazgeçmeyecektir.

E. İKİ EMPERYALİZM ARASINDA *AMÉRICA NUESTRA**

Birinci Dünya Savaşı, Latin Amerika için, kıta-altı birliğini oluşturma gerekliliğinin farkına varılmasında bir dönüm noktası oluşturur.

27. *A.g.y.*, s. 393.
28. *A.g.y.*, s. 367.
* (İsp.) "Bizim Amerika". (y.h.n.)

Latin Amerika entelektüel dünyasının önemli bir ismi olan José Enrique Rodó, Montevideo *La Razón* gazetesinde 1914 Eylülü'yle birlikte, ülkesinin otoritelerini birleşmeye teşvik eden, "Fransa'nın davası İnsanlık'ın davasıdır" başlıklı bir makale yazar: "Unutmayalım. Gerici unsurlar ve eski kıtanın savaş kışkırtıcıları için Amerika, *América Nuestra,* 'sömürge kurbanı' olmaktan asla kurtulamadı, fetih rüyasına açık, efsane ülke. Avrupa'nın fatihi olan ve o gün bu gündür iktidarına karşı çıkacak hiçbir güce izin vermeyen bir Avrupa ulusal emperyalizmi, halklarımızın yakın geleceği için öylesine güçlü ve büyük bir tehlike anlamına geliyor ki, bu durum, bu ortak tehlike bilinci karşısında kendi koruyucu kalkanını çekinmeden güçlendirmek için bu durumdan faydalanacak diğer bir emperyalizmin yani Amerikan emperyalizminin eylemini kolaylaştıracaktır."[29] Rodó'nun endişesi, 1909'da Anatole France'ın Uruguay ziyareti sırasında ona hitaben yaptığı hoş geldin konuşmasının belagatle yüklü içeriğini aşar. "Avrupa ruhuna", Eski Kıta'nın sanatına ve bilimine yönelik halen sürmekte olan açık bağımlılığa rağmen kıta-altında bir düşünce özgürlüğü sürecinin nasıl başladığını ona açıklamıştı. Şüphesiz, Rio Grande'den Patagonya'ya kadar *las muchas patrias*'ı birleştirecek ve evrensel uygarlığa katkılarını sağlamak için ona yol gösterecek olan, sık sık Bolivarcı *Patria grande y unica*'yla farklılıklar sergileyen projenin gerçekleşmesine yönelik ilk adımdan da söz ediliyordu. XIX. yüzyılın sonunda Küba ve Porto Riko adalarının Amerikan savaş birliklerince stratejik işgali, kıtasal bir topluluğa ait olma duygusunu çoktan canlandırmıştı. Antiemperyalist ilk devrimlerden biri olan 1911 Meksika Devrimi bu duyguyu daha da güçlendirebilecekti. Bu, Avrupa ve Birleşik Devletler'deki meslektaşlarının tersine, Latin Amerikalı tarihçilerin kendi kıtalarının XX. yüzyıla girişini niçin Birinci Dünya Savaşı'ndan başlatmayı reddettiklerini ve bu miladı, gezegensel iddialı yeni hâkimiyet biçimi akınlarının tarihi olan 1899'la başlatmayı seçtiklerini açıklayan iki önemli olaydır. Kesin olan şudur ki, bu iki olaydan itibaren aydın bir kuşağın, Latin Amerika kimliğinin hazırlayıcı bir parçasını oluşturacak antioligarşik, antiemperyalist bir projeyi biçimlendirmeye başlamasıdır.[30] Bu arka

29. Rodó J.E., *La América Nuestra,* Havana, Casa de las Américas,1977, s. 143 ve 105.

30. Gonzalez Casanova P., *Imperialismo y liberación en América Latina, a.g.y.*; Ianni O., «La idea de América Latina», *América Latina entre los mitos y la utopia*'da, yay. haz.: Roitman M. ve Castro Gil C., Madrid, Éd. Complutense, 1990.

plan olmaksızın dünyanın bu bölgesinde Birinci Dünya Savaşı'nın etkisini kavramanın yolu pek de yoktur.

1918 yılının başında, Arjantin'in Cordoba kentinde, üniversite kurumunun kilise yanlısı ve oligarşik yapılanmasına karşı, öğrenci hareketlerinin isyanı patlak verir. Üniversite reformu fikri bütün Latin Amerika'yı hızla saracak ve 1925'te bir Latin Amerika Birliği'nin doğmasına neden olacaktır. Bu, angajmanları birçok ülkede devrimci parti ve politik hareketlerin oluşmasına denk düşen, antiemperyalist tercihleriyle hem Washington'un pan-Amerikancı projesine hem de Avrupa kökenli referansların etkisine karşı çıkacak olan aydın çevrelerden kaynaklı bir *nueva generación americana*'nın beşiği olacaktır. Zira Arjantin üniversite öğrenci hareketlerinin sözcülerinden biri olan Saúl Alejandro Taborda tarafından kaleme alınan ilk manifestolardan biri Avrupa savaşının aynı zamanda bu köktencileşmeyle ilişkili olduğu konusunda hiçbir şüpheye yer bırakmaz: "Avrupa başarısız oldu. Bundan böyle dünyaya önderlik edemez. Bu evrimin ve bu bozgunun nedenlerinin farkına varan Bizim Amerikamız, tarihten dersler çıkararak uygarlığın kutsal ateşini koruyabilir ve korumak zorundadır. Öylesine hızlı hareket etmeliyiz ki, bize hâkim olan coşkulu Avrupalılaşma takıntısı, kişisel özelliğimizi koruyan sivil ve politik kurumların yaratılmasında özgün olmamızı, yani Amerikalı olmamızı engellemesin. Amerikamız, Avrupa'nın düşündüğü, hissettiği ve istediği gibi düşünmeye, hissetmeye ve istemeye zorlanmamalı. Onu inkâr eden ve ona ihanet eden kurumları kutsayarak kendi Mesihçiliğimizi daha da zorlaştırmaktan başka bir şey yapmadık. Kendimizi özgürce ifade etmek için Rousseau'ya başvurduk ve seve seve ve bilinçli olarak kendimizi Machiavelli'ye teslim ettik."[31]

F. WILSON'CI İDEALİZMİN ÇEKİCİLİĞİ

"14 Aralık 1918'de Paris'e geldiğini ve yeni bir İncil'in Peygamberi gibi karşılandığını biliyoruz."[32] Başkan Thomas Woodrow Wilson (1856-1924) 1916'dan itibaren "genel bir uluslar birliği" oluşturmanın

31. Taborda S.A., «Reflexiones sobre el ideal político de América»(1918), Portantiero J.C., *Estudiantes y politica en América latina. El proceso de la reforma universitaria (1918-1938)*, Mexico, Siglo XXI, 1978, s. 312.
32. Scelle G., «L'élaboration du pacte», *Les Origines et l'œuvre de la Société des Nations*'da, *a.g.y.*, cilt I, s. 74.

zorunluluğuyla ilgili yankı uyandıran konuşmalarının meyvesini topluyordu. Dünyanın gözünde ve rağbetteki ifadelere göre, "ruhani lider", "halkların birliği fikrinin havarisi", "ulusları savaşların yasaklanacağı ve ablukaların bilinmeyeceği vaat edilmiş topraklara geçirecek Musa"[33] olarak kabul edilir.

Birleşik Devletler'in hukukçuları, başkanlıkla ilgili ilk tavırlarından itibaren konfederal yöntemi övmekten vazgeçmediler. Amerikan Uluslararası Hukuk Enstitüsü Başkanı James Brown Scott'a göre 1777 Konfederasyonu, "Tarih yıllıklarında bulunabilecek devletlerin tek, büyük, mutlu ve kalıcı birliği"dir. Bir "Milletler Cemiyeti projesinin hiç de ütopik olmadığına dikkat çekmek" istendiğinde, bu "barışçı idealizmin" gerçekleştirilişini hatırlatmak gereklidir. "Bundan böyle *yenilik yapmak* gerekli değildir, yalnızca Yeni Dünya'nın egemen devletlerinin girişimiyle çizilmiş ve belirlenmiş yolu takip etmek gereklidir."[34] Bu noktadan itibaren makro-kıtasal bir gerçekliğe orijinal modelin uyarlanmasının kanıtlarından biri olarak pan-Amerikan Birlik –1889'da Amerikan Dışişleri Bakanlığı girişimiyle yaratılmış ama 1910'dan itibaren yalnızca bu şekilde adlandırılmıştır–, tamamen doğal bir şekilde ön plana çıkartılır. Bolivar planının bir muadili olan bu planın, bu dönemde ayakları yere basmayan bir birlik şeklinde ortaya çıkmasının pek önemi yoktur. Aynı unutkanlık, Başkan Wilson, Amerika Birleşik Devletleri'nin ulusal güvenlik çıkarları adına güney komşularına yersiz müdahale hakkını kendinde gören doktrinini aklayarak, kendi vatandaşlarına Milletler Cemiyeti projesini duyurduğunda da geçerlidir: "Size önerdiğim ve hemen sonra dünyaya önereceğim şey, ulusların, evrensel bir doktrin olarak Başkan Monroe'nun doktrinini oybirliğiyle kabul etmesidir."[35] 1917 Aralığı'nın sonundan itibaren Müttefikler ile Petrograd rejimi arasındaki ilişkilerin kopmasıyla Washington'ın önerileri doğrultusundaki propaganda (bu terim seçilmiştir), başka bir argümanı zenginleştirir: "Amerikan halkının, Lenin ve Troçki'nin, Liebknecht ve emekçilerin Enternasyonali'nin diğer sem-

33. Wells H.G., *A Short History of the World* (1922), Londra, Penguin Books, 1991, s. 307.

34. Brown Scott J., *Notes de James Madison sur les débats de la Confédération fédérale de 1787 et leur relation à une plus parfaite Société des Nations,* İngilizce çeviri: A. de Lapradelle, Paris, Bossard, 1919, s. 75.

35. Buisson F., «Les principes de la Société des Nations»dan alıntı, *Vers la Société des Nations. Leçons professées au Collège libre des sciences sociales pendant l'année 1918*'te, Paris, Giard et Brière, 1919, s. 12.

patizanlarının sözde uluslararasıcılığıyla uzaktan yakından alakası yoktur."[36]

İki merkezi imparatorluk arasında Brest-Litovsk müzakerelerinin gerçekleştiği 8 Ocak 1918'de Başkan Wilson, Kongre'ye gönderdiği bir kamu mesajıyla, meşhur "on dört madde"sini açıklar. Son madde "büyük olduğu kadar küçük devletlerin politik bağımsızlıklarının ve toprak bütünlüklerinin karşılıklı garantilerinin sağlanması" ile yükümlü "ulusların genel birliği"ne yer verir. İlk beş madde genel sonuçları açıklar: Gizli anlaşmaların son bulması ve "kamuoyu önünde daima açıkça hareket edecek" bir diplomasi; denizler üzerinde mutlak ulaşım özgürlüğü; bütün ekonomik engellerin kaldırılması; silahların azaltılması; "özgür, samimi ve sömürgeci iddiaların karşısında kesinlikle tarafsız bir yönetmelik." Diğer maddeler toprakla ilgili değişikliklere (özellikle ulusal özellikler prensibinin uygulaması) dairdir.

Princeton Üniversitesi'nde eskiden ekonomi profesörlüğü yapmış olan, bu oluşumun eski başkanı Woodrow Wilson, üniversite dünyasından gelmiş ender Amerikalı vekillerden biridir. O çevrenin referanslarını kullanır. Bu durum, Bergson'la eşit seviyede konuşmasına izin verir ve bundan dolayı da övünür. Demokrat Parti'nin bir kesimi tarafından desteklenmiş 1912 seçimlerinde, *New Freedom* sloganının esas alındığı bir kampanyayla seçimleri kazanmıştır. Ülke içinde, tröstlerin hâkimiyetini eleştirir ve sermayenin ölçüsüzlüğünün "ahlâksız etkileri"ni sınırlandırmaya çalışır. Dışarıda ise Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya karşısındaki "barış misyonu"ndan yararlanır. Bu barışın, vaktiyle Immanuel Kant tarafından bir yüzyılı aşkın bir süre önce geliştirilmiş Daimi Barış ülküsüne uygun olmasını istemektedir.[37] Projesi, Cemiyet'i "kamuoyu mahkemesi" (*court of public opinion*) haline getirmektir. "Dünya vicdanının", bir "haklı dava" ve bir "haksız dava" hakkında karar verebileceği bir mahkeme. Antlaşmaların ilanı, gizli maddelerin iptali ve uluslararası anlaşmazlıklarla ilgili olayların tarafsız bir şekilde araştırılmasına dayalı "açık diplomasi" anlayışı, Cemiyet'i, "özgür ulusların ahlâki vicdanı"nı sorgulayan bütün meselelerin ele alınabileceği forum haline getirmeyi amaçlar. Bu yüzden Kant gibi, mutlakıyetçi yönetimlerin yeni organizasyon içinde yer almasına olan itirazını giz-

36. Murray Butler N., «American Opinion and Problems of Peace», *International Conciliation Special Bulletin,* New York, Aralık 1918 (*Observer,* 8 Aralık 1918 ve *Écho de Paris,* 5 Aralık 1918'de yeniden yayımlandı).

37. Claude I.L., *Swords into Plowshares. The Problems and Progress of International Organization,* New York, Random House, 1964, 3. baskı, s. 38.

lemez. Yurttaş bireylerin daha önce, her özgür ulus içinde kendi aralarında gerçekleştirmeyi başardıklarının bir benzerini, devletler arası ilişkiler düzeyinde bir "uygar müzakere"yi gerçekleştirmek ve kitlesel tek güç oluşturmak için dünyada yeterli sayıda demokratik ulus olduğuna inanır. Özgür halkları tanımlayan *self-government, national self-determination* prensibiyle at başı gider. Büyük Savaş'ın Wilson'ın zihnindeki temsili, emperyalizme karşı bir çatışmanın, militarizm tarafından itaat altına alınmış ve kendi yönetim biçimlerini belirlemek gücünden yoksun ulusların kurtuluş savaşının temsilidir. Bu bakış açısıyla, yüzyılın dönüm noktasında, cumhuriyetçilerin açık emperyalist pozisyonuna karşı savaşan Demokrat Parti'nin bir kesiminin tezleriyle uyuşur.[38]

The world must be made safe for democracy: Bu slogan, Wilson'ı bir "ilericilik" şampiyonu gibi gören sol sendikal ve sosyalist pek çok kesim üstünde –en azından dünya savaşının bir "kurtuluş savaşı" gibi yaşanması gerektiğini dile getirdiğinde– etkili olur. Wilson'cılığın antiemperyalist doktrininin açık çelişkilerle dolu olduğunu bu kesimlerden pek azı hatırlamak ister. 1914'e gelindiğinde Pancho Villa'yı yakalamak amacıyla, iki yıl sonra yeniden mücadele edeceği Meksika'ya gösterişli bir biçimde *deniz piyadeleri*'ni gönderir. 1915'te, iki yıl sonra organize bir ayaklanmayla karşı karşıya kalacağı Haiti'de *big stick** politikası hâkim olur; *deniz piyadeleri* ancak 1934'te adayı terk edeceklerdir. 1916, sekiz yıl sürecek Dominik Cumhuriyeti'nin işgalinin yılıdır. 1917-1918'de Panama'nın başından iki müdahale geçer. Deniz piyadelerinin her gönderilişinin gerisinde yatırımlar söz konusudur. Gerisi yalnızca bahanedir. Birleşik Devletler savaş birliğinin başkomutanı General John J. Pershing (1860-1948), 1917'de bir kurtarıcı gibi karşılandığı Fransa'ya geldiğinde Chihuahua'da (Meksika) yönettiği "cezalandırıcı sefer"den henüz yeni dönüyordu. Rütbelerini Küba ve Filipinler'e müdahale sırasında elde etmeye başladı.[39]

Başkan Wilson'ın dünyanın yeni düzeni hakkındaki görüşlerine verilen onay öyle bir noktadadır ki, gemisi Brest'e yanaştığında bir Fransız sendika heyeti ona federasyonların ve birliklerin militanları tarafından imzalanmış bir bildiri vermeye kalkışır. Bildiride yer alan ve onun 1917'deki mesajlarının birinden alınmış cümle şöyledir: "Tarih, büyük

38. Koebner R. ve Schmidt H.D., *Imperialism. The Story and Significance of a Political Word, 1840-1960*, Cambridge, Cambridge University Press,1964, s. 242.
* "Büyük Sopa." (y.h.n.)
39. Julien C. *L'Empire américain, a.g.y.*

bir dönüm noktasındadır; halkların gözü açıldı ve görüyorlar." Bir tespit: "Dünya tarihinde önemli bir anı belirten on dört maddelik bildiriniz, bizim için kanlı gecede bir ışık oldu. [...] Sizinle birlikte, insanlığın bugün güçler dengesini gerçekleştirmeyi değil, yaşam özgürlüğünü yürekten dilediğini düşünüyoruz. Barış, gerçek bir barış olmalı; herkesin gözü önünde ele alınmalı ve tüm halkları tatmin etmelidir. Ama aynı zamanda emekçilere de bazı şeyler getirmelidir; artık onların önerileri tartışılmadan göz ardı edilmemelidir."[40] Kamu güçleri konfederal heyete rıhtım girişini yasakladığından, bildirinin verilmesi ancak tren garında gerçekleşmiştir. Sendikalistler, skandal diye bağırmaktan geri durmazlar. Tarihçilerin bu konudan, "ikame enternasyonalizm" diye bahsettikleri anlaşılır.

G. KABİLE ULUSÇULUĞUNDAN İZOLASYONİZME

Sonradan olup bitenler daha bayağıdır. Versailles Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Paktı'yla son bulan 1919 Barış Konferansı, yalnızca galip ülkeleri bir araya getirir. Beş büyükler tarafından (Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya) alınan kararlar aslında fiilen ilk üç devlet tarafından alınmıştır. Dahası, gerçekte tartışmaların temeli olan paktın hazırlık metninin –Hurst-Miller dokümanı– yazımı Anglo-Amerikan ağırlıklı bir girişimin meyvesidir. Onları esinleyen teorik şema iki yüzyıldır geliştiği şekliyle liberal politik düşüncenin mantıklı bir izdüşümüdür. Cemiyet'in ideologları asgari bir iktidar ve fonksiyonla donatılmış bir uluslararası organizasyonda karar kılarak, Hobbes'un ve onun barış ve düzenin garantisi olarak gördüğü Leviathan-Devleti'nin karşısında, yalnızca Adam Smith'i dikkate almakla kalmazlar, aynı zamanda John Locke'tan ve onun doğal toplum düzeni felsefesinden yana tavır alırlar.[41] Bu anlayış, devletler üstü bir yapılanma olarak "Milletler Cemiyeti" orijinal fikrini marjinalize ettiği gerekçesiyle Fransızların yeni kurumda gördükleri ideale pek denk düşmez. 1919 Konferansı'nda Fransız delegasyonunun kilit ismi senatör Léon Bourgeois tarafından 1899 ve 1907 Barış Konferanslarından itibaren savunulan fikirdir bu. Anlaşma bir kez imzalandıktan sonra, "League of the Nations"ın Fransız dilindeki (ve genelde

40. Montreuil J., *Histoire du monde ouvrier en France, a.g.y.*, s. 330-331.
41. Claude I.L., *Swords into Plowshares, a.g.y.*, s. 48.

Latin dillerindeki) karşılığı olarak "Milletler Cemiyeti"nin kullanılışı bir tatsızlık çıkaracaktır. Doğasındaki ve amacındaki karmaşayı derinleştirecektir.

Mağlup güçlerin bağımlılığı altındaki sömürgelerin (Wilson'ın söylevinin beşinci maddesi) kaderi üzerine tartışmalar çalkantılı geçer. Hedef, emperyalizmi kökünden kazımaktır. Bu, açık bir biçimde bu terimlerle ifade edilir. Amerika Birleşik Devletleri delegasyonunun danışmanı Walter Lippmann (1889-1974) –ki *The Stakes of Diplomacy* adlı eserinde 1915'ten itibaren konuyu ele almıştır– ikili bir yapı aracılığıyla onların yönetimlerini uluslararasılaştırmayı önerir: Bir *upper house*, düzenli aralıklarla bir araya gelen ve görevi denetlemek olan uluslararası bir senato ya da konsey ve yerlileri temsil etmek için bir *lower house*. Bu topraklarda bir açık kapı politikası korunarak, ekonomik emperyalizmlerin özel av alanı olmaları engellenebilecekti.[42] İşçi Partisi tarafından olduğu kadar, Boerler Savaşı'nın (1899-192) bir incelemesine dayanarak bir emperyalizm teorisini formalize eden ilklerden biri olan ekonomist J.A. Hobson tarafından da Büyük Britanya'da dile getirilmiş dilekler aynı kaygıyı taşırlar. Ağustos 1917'de İngiliz İşçi Partisi üyeleri emperyalizmi kesin olarak mahkûm eder ve Zambezi'den Sahra'ya kadar tüm Orta Afrika'nın –Belçika, Britanya ve Fransız sömürgeleri, Liberya ve Alman himayeleri– gelecekteki Birlik'in en yüksek otoritesi altında "uzmanlaşmış bir personelle donatılmış tarafsız bir komisyon" tarafından yönetilmesini önerir. Ancak pek çok tereddüdün ardından kabul edilen proje bu yönde gerçekleşmez. Baş redaktörü, Boerlerin tarafında mücadele etmiş ve uluslararası tek övüncü, Britanya savaş kabinesinin bir üyesi sıfatıyla müttefik savaş gücüne katkıda bulunmak olmuş Güney Afrikalı Jan Christiaan Smuts'tur (1870-1950).

Sömürgelerin statüsü sonuç kısmında, "alt ırka ya da yeterince gelişmemiş bir uygarlığın halklarına verilmiş garantiler" başlığı altında düzenlenmiştir. Teknik ve endüstriyel sistemin karmaşıklığı içinde, doğası gereği bizzat kendisini yönetmekten âciz "çocuk dünya", modernite'ye giden yolda onu eğitme uygarlaştırıcı misyonuna sahip yetişkin ulusların himayesi altına alınmıştır. Hannah Arendt'in "kabile ulusçuluğu" adını verdiği bu orijinal emperyalizm biçiminin koruyuculuğunda Boerler Savaşı vesilesiyle Afrika Corne'unda beliren dünyanın

42. Moon P.T., *Imperialism and World Politics*, New York, MacMillan,1936, s. 475-477.

ırksal temsili böylece bayağılaşır.[43]

Barış antlaşmasının Fransız Senatosu'nca onayıyla ilgili tartışmalar esnasında, Léon Bourgeois tarafından 3 Ekim 1919 tarihinde sunulmuş rapor tutanağı anlamlıdır: "Güçlülerin ve zayıfların mutlak hâkimiyetini engellemek için Milletler Cemiyeti, ilkel denilen halkları reşit olmayan halklar olarak değerlendirir ve onları koruyuculuğu altına alır. Bu himayecilik, Milletler Cemiyeti adına vekil olarak onu uygulayacak en gelişmiş uluslara verilecektir. Himayecilik reşit olmayan ülkelerin gelişimine göre değişecektir. Ama vekil, Cemiyet önünde bu halkların refah ve gelişmesinden sorumludur; köle ticareti, silah ve alkol kaçakçılığı gibi tüm eylemleri yasaklamayı üstlenmeli, vicdan özgürlüğünü garanti altına almalıdır."[44] Böylece mağlup ülkelerin eski mülkleri, uluslararası bir makam tarafından kontrol mekanizmaları net olmayan bir vekil gücüne bırakılmıştır. Bir ilhak durumu ortaya çıkmıştır. Böylece, ilkel iyi insan mitinin gizli yüzünün desteğiyle "gelişme" kavramı *Realpolitik* kataloğuna girmiştir.

Nobel Barış Ödülü 1919'da Başkan Wilson'a, 1920'de Léon Bourgeois'ya verilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin ilk toplantısı aynı yıl, Almanya, Avusturya, Rusya ve Türkiye'nin yokluğunda yapılır. Senato, Versailles Antlaşması ve 1919 Kasımı'ndaki Milletler Cemiyeti Paktı'nı onaylamayı reddettiğinden Amerika Birleşik Devletleri artık buranın üyesi değildir. Cemiyet, Avrupa'nın meselesi olur, daha çok da onun büyük devletlerinin meselesi.

Amerika'nın geri çekilmesinin nedenleri hakkında Lippmann gibi bir tanığın düşüncesi en aydınlatıcılarındandır: "Amerika Birleşik Devletleri, bütün demokrasiler adına dünyayı özgür kılmak için savaşa girmedi. [...] Savaşa bir Milletler Cemiyeti kurmak istediğinden dolayı da girmedi; bunu Amerikan güvenliğini korumak için yaptı." Problem, diye devam eder, "müttefiklerimizin bizden istediği her şeye karşılık bizim onlardan hiçbir şey alamadığımız izlenimini vererek, savaşın ve Cemiyet'in meşruiyetçi, ahlâkçı ve idealist sunumunun gerçekleri gizlemesidir. Cemiyet içinde üstlendiğimiz yeni sorumluluklar sanki Amerika'nın, Pasifik'ten Çin kıyılarına kadar iletişim yollarının

43. Arendt H., *L'Impérialisme. Les origines du totalitarisme,* Paris, Seuil, 1982, s. 178.

44. Bourgeois L., *Rapport fait au nom de la commision des Affaires étrangères chargée d'examiner le projet de loi portant approbation du traité de paix de Versailles, n° 562, Sénat, année 1919, session ordinaire, Annexe au procès-verbal de la séance du 3 octobre 1919,* Paris, Senato basımevi, 1919, s. 31.

tümünü korumak ve batı yarımkürede Amerika'ya ait olan büyük angajmanları yerine getirmek için müttefikler bulmanın hayati gerekliliklerinden değil de, Başkan Wilson'ın insanseverliğinden doğmuş gibi gösterildi."[45] Ulusun ve temsilcilerinin kavrayamadıkları şey, bir dış politikanın düğümsel hedefidir: Dünyada Amerika'nın stratejik pozisyonu. Onlar için bu ancak, Nazi Almanyası'nın birlikleri Fransa'yı kuşattığında ve Britanya adalarını tehdit ettiğinde ve Japonya Filipinler'i kuşattığında apaçık ortaya çıktı. Böylesi nedenler Lippmann'ın niçin bu metni, ancak 1943'te "Dış Politika" başlığını, "Cumhuriyetin Kalkanı" ile birleştirdiği bir kitapta yazdığını açıklar.

Vatandaşı John Dewey (1859-1952), 1918'den itibaren, hükümet projelerinde Cemiyet'i yalnız ve yalnız politik ifadelerle kavrayan eğilimin ortaya çıkmasına üzülmüştü. Bunu, "diplomatlar kastı" ve "etkisi geleneksel heyecanlar tarafından güven altına alınmış eski düzene ait değerler" iktidarının sürgit devam etmesinin habercisi olarak değerlendiriyordu. Pragmatist felsefeci devlet adamlarının, uluslar arasında savaşın yarattığı ekonomik işbirliği biçimlerine dair dersleri genelleştirmeyişlerine şaşıyordu. Bu deneyime bakarak, bu yeni kurumun bizzat merkezine işadamlarını, ekonomistleri, işçi temsilcilerini dahil etmek suretiyle, "modern iktidarın gerçekliği"ni yansıtmayı teşvik ediyordu. Bu yeni aktörler, bütün haklara sahip bir şekilde kamu müzakerelerine katılarak, kulisler yoluyla gizli anlaşmaların sonunun ve halklar arasındaki ilişkilerde saydamlık prensibinin yürürlüğe girişinin canlı kanıtı olacaktı.[46] Dewey sözünden dönmeyecektir. 1923'te barış antlaşmasının yanı sıra büyük Avrupa güçleri arasında imzalanan gizli anlaşmalar hakkındaki önemli ifşaatlar sonrasında saldırıya yeniden geçecektir: "Yalnızca geleneksel heyecanlar Milletler Cemiyeti'ne katılımdan yana mücadele ederler."[47]

Oysa, Birinci Dünya Savaşı'ndan ve onu takip eden görüşmelerden itibaren olup bitenler, yönetim biçimleriyle ilişkisi içinde kamuoyu meselesini gündeme getirmiştir.

45. Lippmann W., *U.S. Foreign Policy: Shield ofthe Republic,* Boston, Little, Brown and Co., 1943, s. 36-39.
46. Dewey J., «The League of Nations and the New Diplomacy», *The Dial,* 65, 16 Kasım 1918, s. 403.
47. Dewey J., «Shall We Join the League», *New Republic,* 34, 7 Mart 1923, s. 37.

1929'da dünyasal gerilemenin tam ortasında Otlet, uzun zamandır gönlünde yatan "Uluslar Mali Topluluğu" ya da "Uluslararası Banka" projesine bir kitap adar.[48] Bir "Dünya Kenti" ya da *World Civic Center* yaratmanın kaçınılmazlığını yeniden ele alır. Cenevre yakınlarında kurulmuş bu uluslararası nitelik kazandırılmış toprak Milletler Cemiyeti'nin uzmanlaştırılmış beş merkezini (sağlık, ekonomi, iş, kültür, politika) yeniden bir araya getirmek ve birbirlerine bağlamak zorundaydı; bu merkezler geniş bir maddi ve entelektüel iletişim ağı sayesinde bütün dünya ile sıkı bir ilişki içinde olacaklardı. Bu Dünya Kenti, diye belirtir, papalığın manevi işleri için Vatikan ne ise, insanlığın maddi işleri için de o olacaktı. Orası, onların hem Uluslararası Banka merkezi hem de Uluslararası Dernekler Birliği'nin önerisi üzerine, 1919'da Otlet'nin Brüksel'de kurduğu merkezi model alan "Mundaneum" adı altındaki entelektüel, bilimsel, eğitimsel merkezleri olacaktı. Hatta Otlet, gönüllü para toplama aracılığıyla bu girişimi finanse edecek bir araç, bir Dünya Parası bile öngörür.

Kuşkusuz ne ulusların bir finans topluluğu ne de İsviçre'de bir Mundaneum olacaktı. Brüksel'deki Mundaneum'a gelince, Belçika aşırı sağı 1934'te onu kapattıracaktır. Bununla birlikte bu yıl, onun için bilimsel eserinin yurtdışında kabul gördüğü yıldır. Yine bu, *Traité de documentation, le livre sur le livre* [Belgeleme İncelemesi, Kitap Üzerine Kitap] adlı belgeler biliminin kurucu eserinin Mundaneum kısaltması altında çıktığı yıldır.[49] Dört yıl sonra, yüzyılın dönüm noktasında kurduğu Enstitü, Uluslararası Dokümantasyon Federasyonu'na dönüşür.

Ekonomik düzen konusunda hükümetler arası bir alternatif bulunmadığından şu formülü üstlenen iş çevreleri olmuştur: "Uluslar arasında savaş yoluyla oluşturulmuş ilişkileri sürdürmek." 1920 Temmuzu'nda, barış antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Atlantic City'deki ilk görüşme sonrası beş müttefik ülkenin –Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Fransa, İtalya, Birleşik Krallık– tüccar ve sanayici delegasyonu Paris'te bir araya gelir ve Uluslararası Ticaret Odası'nı (CCI) kurarlar. Fransız başkenti daimi sekreterlik merkezi olur, başkanlığa da

* "Barış Tacirleri." (y.h.n.)

48. Otlet P., *La Banque internationale. Économie mondiale et Société financière des Nations*, Brüksel, L'Églantine, 1929, s. 170-173.

49. Otlet P., *Traité de documentation, le livre sur le livre, théorie et pratique*, Brüksel, Mundaneum, 1934.

bir Fransız seçilir: Versailles Antlaşması'nın ekonomik hükümlerini kaleme almakla görevli, eski ticaret bakanı Etienne Clementel (1864-1936). Meslek birlikleri organizasyonunun tüzüklerinde barışa katkı hususu çok açık bir şekilde yazılıdır. Büyük bunalımdan itibaren himayeciliğin yükselişi ve parasal ve ekonomik (Londra 1933) alanda iki savaş arası dönemde gerçekleştirilen hükümetler arası tek büyük toplantının fiyaskosuyla belirlenmiş elverişsiz uluslararası şartlara karşın CCI, uluslararası ticaret akışını canlandırmaya yönelik bazı direktifler hazırlamayı başarır. Yaptıkları arasında, şirketlerin özdenetim ve özdisiplin fikirlerinin kamu otoritelerinin kontrol prensibi üstünde etkili olmasını sağlayan ilk "Reklam Konusunda Uluslararası Uygulamalar Yasası" vardır. 1935'te Milletler Cemiyeti'nin soluğu kesildiğinde bir işletme ve üniversite yöneticilerinden –ki sonradan bunlardan ikisi, Birleşmiş Milletler (Dag Hammarskjöld) ve IMF'in (Per Jacobson) başında parlayacaklardır– oluşmuş bir CCI/Barış İçin Carnegie Vakfı karma komitesi, mübadeleleri serbest bırakmanın aciliyeti hakkında tartışma başlatır, ne var ki bu girişim sonuçsuz kalır. Üç yıl sonra, IBM'in kurucusu Thomas J. Watson'ın başkanlık ettiği Uluslararası Ticaret Odası, Carnegie Vakfı'nın yüksek koruması altında, meslek gruplarıyla ilgili organizasyonun –ki bu organizasyon, bünyesinde yaklaşık yirmi beş ulusun temsilcisini bulundurmaktan gurur duyar– tarihini yeniden ele alan bir eser yayımlar. Başlığı *Merchants of Peace*'tir ve adını savaşa karşı, daha can alıcı başka bir savunmanın –zira silahlanma sanayiini hedef alır– başlığından, 1934'te H.C. Engelbrecht ve F.C. Hanighen'in kaleminden çıkmış olan *Merchants of Death*'ten [Ölüm Tacirleri] alır.[50]

Avrupa'daki politik güçsüzlüğüne rağmen Cemiyet, kıtasal ölçekli yeni bir diplomat kuşağının kaynağını yaratır. Ekonomist Jean Monnet (1888-1979) mücadelelerini burada verir. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) oluşturan Roma Antlaşması'nın babası, hükümetler üstü bütünleşmenin gerçekten de tek bir politik alanla yetinemeyeceği inancını burada edinir. Sloganı: "Avrupa'yı gerçekleştirmek, barışı gerçekleştirmektir."

Wilson'cı söylem Dünya Birleşik Devletleri'ni kurmanın kaçınılmazlığı konusunda Amerikalıları ikna etmede başarısız olduysa da, dışarıda bir Amerika imajını kolektif temsillere iyiden iyiye yerleştirir:

50. Engelbrecht H.C. ve Hanighen F.C., *Merchants of Death*, New York, Dodd, Mead and Co., 1934.

Bir Mesih-halk imajı, kültürler arası karışım tarafından karakterize edilmiş bir modernite sembolü. Amerikalı vekil, "Her şeyden önce biz aracı ulusuz," diyordu 1915'te bir grup gazeteci önünde. "Biz dünyanın bütün halklarından oluştuk; onların kanlarına, geleneklerine, hislerine, zevklerine, tutkularına karıştık ve bizzat biz de bu karışımdan başka bir şey değiliz. Öyleyse bütün ulusları anlayabiliriz; oluşturduğumuz bu karışım içinde onları anlayabiliriz; ayrı ayrı değil, bir bütün halinde, tıpkı onları tanıdığımız, benimsediğimiz ve hepsini temsil ettiğimiz gibi."[51] Savaş bittiğinde ve "evrensellik" kavramı yeniden tanımlandığında, bu tartışma götürmez kanıt özel girişim alanına girecek ve zamanla Amerikan kültür endüstrilerinin evrensellik eğilimine olan inancını geçerli kılmaya yarayacaktır.

51. «Discours à l'Associated Press, 20 avril 1915». Chinard G., *La Doctrine de l'américanisme. Des puritains au président Wilson*'dan alıntı, Paris, Hachette, 1919, s. 79.

İkinci Bölüm

Teknopolis

IX
Evrensellik krizi

İki savaş arası dönem, Batı Avrupa'nın Aydınlanma döneminden başlayarak tüm gezegende yaşadığı ve yaydığı biçimiyle evrensellik, uygarlık ve kültür düşüncelerinde bunalımın kendini iyice göstermesine tanıklık eder. Ekonomik iktidarın merkezini Amerika Birleşik Devletleri'ne doğru kaydırmanın getirdiği güç düzeni ve teknik sermaye düzeninin yeniden tartışılır hale gelmesi Avrupalı seçkinleri şaşkınlığa sürükler. Bu onları, bizzat kendi geçmişlerine şöyle bir bakmaya ve Eski Dünya'nın kültürel kimliği hakkında kendilerini sorgulamaya mecbur bırakır. Amerika, XIX. yüzyılın kendisine biçtiği takma Avrupa imajını reddeder. Yüksek kültür geleneği noktasında farklılığını belirtir ve kendisinin tek başına, modernitenin bir kutbu olduğunu savunur.

A. İNSANLIĞIN İNCİLİ, EVRENSEL KÜLTÜR HAKKINDA TUHAF BİR ANKET

Savaşın ortasında Perulu yazar Ventura Garcia Calderón, Cervantes'in ölümünün üç yüzüncü yıldönümü dolayısıyla edebi bir anket gerçekleştirir. Elliden fazla yazara üç soru yöneltir: a) Gençliğinizde *Don Quijote*'yi* okudunuz mu? Bu okumanın anıları nelerdir? b) Sizin için Don Kişot neyi simgeler? c) Bu İspanyol kahraman aynı zamanda bir çeşit Fransız şövalyesi midir? Anket sonuçları 1916'da, hemen hemen aynı anda Madrid *El Imparcial* gazetesinde İspanyolca ve Paris Üniversitesi'nin Fransız-İspanyol Araştırmalar Merkezi'nin bir yayınında Fransızca olarak çıkmıştır. Alınan yaklaşık kırk kadar yanıt arasında, Guillaume Apollinaire, Georges Duhamel, Valery Larbaud, Anatole France ve Georges Sorel, hatta anket çerçevesinde görüşülmüş ender heykel sanatçılarından biri olan Auguste Rodin'inkiler vardır. Fransızca baskının başlığı olan *Don Quichotte à Paris et dans les tranchées* [Don Kişot Paris'te ve Siperlerde Don Kişot], bu yazarlardan birçoğunun cephede olduğunu gösterir. Zaten aynı yıl Garcia Calderón, Verdun'de Fransız ordusu adına savaşan kardeşini kaybeder.

"Gerçekten de, hiçbir soru beni bu kadar hoş bir şekilde şaşırtamazdı": Guillaume Apollinaire (1880-1918) aynı zamanda İspanyolca şiirlerinin çevirmeni olan Perulu yazara cevap vermekten açıkça çok hoşlanmıştı. Mektubunun tümünü burada aktarma olanağı olmasa da, en azından şai'in içinde bulunduğu şartları anlatan pasajını aktaralım. "Sorularınızı alır almaz, bataryamdaki onbaşılara ve astsubaylara gönderdim. Söylemeliyim ki hiçbiri ne Cervantes'i ne de *Don Quijote*'yi tanıyordu. Bununla birlikte birçok kurnaz Picard'lı Dulcinea'nın kim olduğunu biliyordu ve inancım odur ki, kendilerini ifade etme ve sağduyuları açısından karşılaştırabileceğimiz Sançe Pança'dan bahsedildiğini işitmişlerdi. *Don Quijote* alabildiğine sevdiğim bir kitap olduğu için, onlara okutmak istedim ve böylesine mükemmel, yaygın ve eğlenceli bir kitabı hiç tanımadıkları için onları utandırdım. Takılmama aldırmadıkları gibi karavanadan önce yani 18.30'da *Don Quijote*'nin bir örneğini onlara getirmem için benimle bahse bile tutuştular. Saat 14.00 civarındaydı. Bahsi kızıştırmak için ortaya üç şişe şampanya koyduk. Bu arada, size, piyade erlerinin siperlerinin tam arkasında, sık

* *Don Quijote, La Mancha'lı Yaratıcı Asilzade*, çev.: Roza Hakmen, Ahmet Güntan, YKY Yay., 6. Basım, 2004. (y.h.n.)

bir ormanda ve yalnızca şehirlerden değil, aynı zamanda tüm köylerden de uzakta bulunan ateş hattında olduğumuzu söylemem gerekiyor. Yeterli vaktim olduğundan sakinlerinin terk ettiği köylerimizin ilkine 220 metre kadar yaklaştım. Boche'lar* orayı yıkıp geçmiş, şimdi ise Fransız birlikleri konaklıyordu. Pek az ev ayakta kalmıştı, dokunulmamış olanı yoktu ama girdiğim ilk evde, Florian tarafından çevrilmiş *Don Quichotte de la Mancha*'yı buldum ve bahsi kazandım. Yarın aldığım yere, sahibinin yeniden okumak için onu bulacağı yere kitabı geri götüreceğim."[1]

Rahatsızlığını gizlemeyen Paul Claudel dışında gerçekte, ankete tabi tutulmuş kişilerden hiçbiri Garcia Calderón'un yöntemini uygunsuz bulmamıştır. Onun bu girişiminin zamansızlığına dikkat çeken Maurice Maeterlinck (1862-1949) ona şu satırları gönderir: Bana yönelttiğiniz sorulara yalnızca "tarafsızlar", sahip oldukları düşünce özgürlüğü ve boş vakitle yanıt verebilir. Akıl almaz bir savaşın içinde olan bizlerin, düşüncelerimizi savaştan ve başka her türlü katlanılması güç kaygıdan koparıp almamız olanaksızdır. Barış zamanında size uzun uzun ve zevkle büyük Cervantes'inizden bahsedebilirdim; bugün ise size ancak basit bir şekilde *Don Quijote*'nin *Robinson Crusoe* ile birlikte çocukluğumun en sevimli ve en inanılmaz ilk okumalarından biri olduğunu söyleyebilirim. Onu insanlığın temel kitaplarından biri olarak görüyorum; o, Homeros, Shakespeare ve Kutsal Kitap gibi bütün düşünsel ve ahlâki gelişimimizin temel taşlarından biridir."[2]

Savaşta doktor olarak görev yapan Georges Duhamel'in (1884-1966) tanıklığı, ankete katılmış kişilerin çoğunun Cervantes'in eserine olan büyük yakınlığını açıklar: "Mektubunuz bana ordudayken ulaştı ve garip tesadüf, askeri hayatın bana, bir yoksulun kütüphanesini oluşturan küçük cep dizisinden çıkmış bir *Don Quijote*'yi bir kez daha okumama izin verdiği, sınırlı boş vakitleri kullandığım bir sırada erişti... *Don Quijote*'yi dördüncü kez okuyorum ve hâlâ daha sık okuyamadığım için kendime kızmalı mıyım, yoksa yeniden daha büyük bir zevkle okumama olanak tanıyacak denli uzun bir süre okumamış olduğum için kendimi kutlamalı mıyım bilemiyorum."[3]

* Fransızların Almanlara verdiği alçaltıcı deyim. (ç.n.)

1. Garcia Calderón V., *Une enquête littéraire: Don Quichotte à Paris et dans les tranchées*, Paris, Centre d'études franco-hispaniques de l'Université de Paris, 1916, s. 16-17.
2. *A.g.y.*, s. 57.
3. *A.g.y.*, s. 32.

Sıklıkla altı çizilen, Hüzünlü Şövalye'nin evrenselliğidir. "Cervantes bir *dünya çocuğu*'dur," diye yazar Duhamel. Bütün insanlığın mirasını oluşturan uluslararası değerlerden biridir.[4] Apollinaire'e göre, "Don Kişot insana özgü her şeyi temsil eder, bu yüzden bütün uluslara aittir; bununla birlikte Fransız edebiyatındaki hiçbir kahraman ona denk düşmez, belki Flaubert'in *Bouvard et Pécuchet*'si [Bouvard ile Pécuchet] dışında."[5] Larbaud ondan bir "vicdan" gibi söz eder. Eğer Cervantes evrenselse, bunun sebebi, "şu ölümlü dünyada cenneti isteyecek" ve "gerçekleştirilebilir bir ütopya" sunabilecek bir büyüklüğe sahip olmasıdır. Nihayet Auguste Rodin yorumlar: "Don Kişot, Dante, Shakespeare, büyük Yunanlılar, bunları aynı kefeye koyuyorum... Bizzat yaşamın derinliklerine dalmışçasına, titreyen elleriyle aniden çıkıp gelen sonsuzluğun gizemli görevlilerinden biridir o."[6]

Zihniyetler evriminin analizine yönelik bu biricik tanıklıklar serisi burada biter. Geriye dönük olarak, iki savaş arası dönemden itibaren kültür kavramı etrafında oynanan şeyi anlamaya yardımcı olmak için o noktada duracaklardır. Dağılacak olan, bir aşkınlık, bir ideal son, bir ütopya olarak tasarlanmış kültürün temsil ettiği değerlerin evrenselliği fikriyle yaratılmış bu güzel görüş birliğidir. Çerçevesi çizilemeyen mesele, giderek şöyle formüle edilir: Bu –piyasa ve teknik–, şunu –kültürü– öldürür mü? Yalnızca kültürün statüsüyle değil, aynı zamanda Avrupa kimliğinin tanımlanmasıyla da ilgili olan bu soru zihinleri meşgul etmekten geri kalmayacaktır. DAYANIŞMA kelimesinin on iki dilde resmedildiği Paris-Pantin Eğitim ve Alternatifler Evi'ni süsleyen freskin üzerinde 1933'te Milan Kundera'nın yazdığı cümleyi buna ispat olarak gösterebiliriz: "Ortaçağda, Avrupa Birliği ortak dine dayanıyordu. Modern zamanlarda, din, yerini kültüre bıraktı. Oysa günümüzde kültür de yerini bırakıyor. Ama neye ve kime? Teknik kahramanlıklara mı? Pazara mı? Hiçbir fikrim yok. Yalnızca kültürün yerini çoktan bıraktığını ve Avrupa kimliği imajının geçmişte yitip gittiğini bildiğime inanıyorum. Avrupalı: Avrupa nostaljisine sahip olandır."

4. *A.g.y.*, s. 32-33.
5. *A.g.y.*, s. 17.
6. *A.g.y.*, s. 70.

1918'de Alman Oswald Spengler (1880-1936) kıyameti çağrıştıran bir başlığa sahip, *Der Untergang des Abendlandes* [Batı'nın Çöküşü*] adlı eserde, öncülüğü üstlenir. Doğal bilimlerden esinlenmiş bir tarih felsefesi adına, uygarlığın yitip gideceği kehanetinde bulunur. Megapollerin zaferi, önemli bir dönemin sonunun ön habercisidir. "Şehir-dünya", "çevresinde başka bir dünya olmaksızın, dünya gibi tasarlanmış bir şehir", bireyin, bir uygarlığın "ilk yılları"nın temel bir karakteristiği olan toprakla ilişkisini giderek koparırarak, uygar olanı, katıksız mikrokozmos, vatansız "entelektüel göçebe" haline dönüştürmüştür. Uygar olan manevi uyanışını ve kurtuluşunu "kozmik sezgi"sini kaybetme pahasına elde etmiştir. Dahası bu sapma her gün daha etkili olur. Tamamen yaşadığı şehir-dünyanın ruhuna bürünmüş olan şehirli, bu suni yerden başka bir yerde yaşayamaz. "Bütün uygarlıklarda bu az sayıdaki devasa şehirler, taşra anlayışıyla kültürlerinin temeli olan tüm görünümü ortadan kaldırır ve öldürürler. Bugün her yer taşradır: Bu iki üç nokta dışında köy, küçük ve büyük şehir."[7]

Görünüşte Spengler'in yaptığı şehir-dünya yorumu, kendisi hiç söz etmese de büyük ölçüde Georg Simmel'in çalışmalarına dayanır. Gerçekte, o bu çalışmaları kuru bir gerekircilik yönünde kullanır. Zira sosyoloğun, 1903'te insani ilişkileri kesin bir şekilde kişiliksizleştirmenin yanı sıra, "farklılık varlığı"nın su yüzüne çıkışını gördüğü ve "kozmopolitizmin seçim alanı"nı kolektif dünya ile bireyin tekilliği arasında bir "çatışma ve yeniden birleşme eğilimlerinin alanı" olarak tasarladığı yerde, "uygar olanın kısırlığı"ndan bahseder.[8] Spengler, şehri, evlerin atomlardan başka bir şey olmadığı bir "şeytansı taş çölü" şeklinde yorumlamaya girişirken, Belçikalı şair Emile Verhaeren (1855-1916), "dört bir yana kol salan şehirler"in kaba görkemini övüyordu: "Ve siz şehirler / Ayakta / Gitgide uzakta, orada, bir ucundan öbür ucuna / Ovaların ve alanların / Siz ki içinizde yeteri kadar insanlık taşıyorsunuz / Yeteri kadar kızıl güç ve yeni aydınlık / Ateşten ve doğurgan öfkeden alevlendirmek için / Hasta ve şiddetli beyinlerini / Kuralı keşfe-

* *Batı'nın Çöküşü*, çev.: Giovanni Scognamillo, Nuray Sengelli, Dergâh Yayınları 1997. (y.h.n.)

7. Spengler O., *Le Déclin de l'Occident*, Paris, Gallimard, cilt II, s. 96.

8. Simmel G., «Métropoles et mentalité», *L'École de Chicago. Naissance de l'écologie urbaine*'de, yay. haz.: Grafmeyer Y. ve Joseph I., Paris, Aubier,1984, s. 76.

denlerin ve kendinde dünyayı özetleyenlerin."[9]

We civilizations now know that we are mortal... ("Biz öteki ler, uygarlıklar, ölümlü olduğumuzu artık biliyoruz...") Bu tümce dünyayı dolaşacaktır. Paul Valéry'ye (1871-1945) ait olup, Nisan 1919'da Londra kökenli haftalık dergi *The Athenaeum*'da "The Spiritual Crisis" [Düşüncenin Bunalımı] başlığıyla yayımladığı, *Nouvelle Revue française*'in ağustos sayısında ise "La crise de l'esprit" başlığıyla yeniden ele alınacak iki mektuptan ilkinin başında yer alır. Bu yalın başlığın esinlediği şeye rağmen, devamında gelen metnin Spengler'in biyomorfik teziyle ilişkisi yoktur. Valéry kendi şaşkınlığını da katarak Avrupa düşüncesinin durumunu monolog biçiminde özetler. 1914'ten itibaren Avrupa kendini "kritik bir dönem"e, "modernizm"in son sembolü olarak onu temelinden sarsan bir çeşit iç kargaşaya sürüklenmiş bulur. Savaşın dağıttığı şey, Avrupa kimliğini ve dünyanın geri kalanına göre onun biricikliğini oluşturan bütün bu zihinsel tarih boyunca sabırla hazırlanmış bu "çok bileşenli karışım"dır. "Belli bir seviyedeki her beyin her türlü fikir için bir kavşaktır; her düşünür, düşüncelerin evrensel bir sergisidir... Bu karnavalın gerçekleşmesi ve en üst bilgeliğin ve insanlığın zaferinin bir biçimi olarak tahta geçirilmesi için ne kadar gereç, ne kadar emek, hesap kitap, çalınmış yüzyıl, ne kadar birbiri üstüne eklenmiş heterojen yaşam gerekmiştir?"[10] Savaş bittiğinde, Avrupalı Hamlet binlerce hortlağa bakar ve kendi kendine sorar: "Küçücük Avrupa bölgesi"nin üstünlük araçlarını kaybettiği ve dünyanın yaşanabilir bölgelerine dair sınıflandırmanın maddi büyüklüğün, istatistiksel eleman ve rakamlar kriterlerine göre yapıldığı bir dünyada Avrupalı zihin ne hale gelecektir? Tekniklerin yaygınlaştırılması ve demokratik görüngünün yayılması, Avrupa'ya "şeylerin bu tehditkâr komplosuna karşı" birazcık olsun özgürlük alanı bırakır mı? "Düşüncenin bunalımı"nı başlatan tümcenin gerçek anlamını aslında İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde yayımlanmış olan *La Liberté de l'esprit* [Düşüncenin Özgürlüğü] ele verecektir.

"Zihinlerin karmaşası"nın karşısına, "insanların zekâsına çağrı" şeklinde, "dönüşüm gücü" şeklinde bir "düşünce politikası" ile çıkmak gereklidir: *More Brain, o Lord**... 1933'te Valéry şöyle yazar: "Benim düşünceme göre Milletler Cemiyeti'ne yöneltilebilecek en haklı ve en

9. Verhaeren E., *Les Villes tentaculaires*, Paris, Le Livre de Poche, 1995, s. 86-87.
10. Valéry P., *La Crise de l'esprit*, *Œuvres*'de, Paris, Gallimard, 1957, cilt I, s. 992.
* "Daha çok beyin Ey Tanrım!" (y.h.n.)

ciddi eleştiri, onun her şeyden önce Düşünceler Topluluğu şeklinde kurulmamış olmasıdır."[11] Zaten bu eleştiriyi, iki yıl önce Milletler Cemiyeti'nin "Edebiyat ve Sanatlar Daimi Komitesi"nin oluşumu sırasında ifade etmiştir. O, "modernizm"i yaratan "düşünce adamları" arasındaki bağlantıları yeniden kurmaya girişir. Bunun için antik iletişim aracı olan "mektuplaşmayı" yeniden canlandırır. Kendisinin girişimiyle, aynı isme sahip Uluslararası Komisyon'un yasama organı olan Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü, "yüksek entelektüel aktivitesi olan temsilciler arasındaki *mektuplaşmalara*" ortam hazırlar. Bu düşünce alışverişi için seçilen ilk konu: "İşlevleri, üretmek, fikirleri organize etmek, tam ifade ederek onları canlandırmak olan insanlar, entelektüel bir 'tarikat' oluşturmak konusunda anlaşabilecekler miydi? Bu tarikatın tabiatı ne olacak; sınıflar, partiler ve ulusların çıkarlarının ötesinde çağdaş dünyada hangi yeri işgal edeceklerdi"?[12] Bu ilk mektuplaşmalar, 1933'te Enstitü'nün damgasını taşıyan ve *Pour une Société des Esprits* [Bir Akıl Toplumu Üzerine] başlığı altında yayımlanmış Fransızca bir yayına ve İngilizce çevirisi *A League of Minds*'a yol açar. Bu oluşuma Valéry'den başka Britanyalı Gilbert Murray, İspanyol Salvador de Madariaga, Meksikalı Alfonso Reyes, Çinli Tsaï Yuan Pai, hatta Albert Einstein ve Sigmund Freud gibi aydınlar katılır.

Bu iletişim biçimi, Valéry'nin belli başlı gerçekleştiricilerinden biri olduğu "söyleşileri" de beraberinde getirir. Frankfurt'ta Goethe konuşulur (1932); Madrid'de tema "Kültürün Geleceği"dir (1933); Paris'te "Avrupa Düşüncesinin Geleceği" (1934); Nice'te "Modern İnsanın Formasyonu" (1935); Budapeşte'de "Yeni Bir Hümanizmaya Doğru" (1937). Son söyleşiler Hitler Polonya'yı işgal etmeden önce 1938'de "Edebiyatın Yakın Geleceği" çerçevesinde ve Paul Valéry'nin başkanlığında Paris'te gerçekleşir. Bu organizasyonlara yön veren kültür felsefesi Madrid Söyleşileri'nin ardından kabul edilen sonuç bildirgelerinin birinde şöyle özetlenir: "Komite, kültürün geleceğinin, ulusal birlikler içinde bile evrensel unsurların gelişimine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, bu gelişimin de ahlâki ve hukuki birlik şeklindeki bir insanlık organizasyonuna bağlı olduğunu bildirir."[13]

11. Valéry P., «Préface à la lutte pour la paix», *a.g.y.*, s. 1147.
12. Valéry P., «Lettre sur la Société des esprits», *a.g.y.*, s. 1818.
13. Société des Nations, «Coopération intellectuelle: Discussion générale». «Rapport de M. Bannet», *Journal officiel, supplément spécial n° 120. Actes de la quatorzième session ordinaire de l'Assemblée, Dróces-verbal de la sixiéme commission,* Cenevre, 1933, s. 16.

Bu görüşmelerin her birinde bizzat bu söyleşilerin bilançosundan çıkan bir iddia yinelenecektir: "Dünyayı içine girdiği manevi krizden çekip çıkarmaya yardım edecek gerçek, çağdaş düşünürler arasındaki fikir alışverişi çarpışmasından ortaya çıkmalıdır."[14] Dahası, çatışmaksızın bir karşıtlık ortaya konulacaktır: "Devletlerin politik ve ekonomik işbirliğinin bu kadar çok engelle karşılaştığı bu anda, seçkin aydınlar arasındaki işbirliğinin sessiz ve dingin bir bilgelikle yoluna devam ettiğinin saptanmasından gerçek bir keyif alınmaktadır."[15] Paul Valéry'ye mektubunda, Madrid Söyleşileri'nin başkanı, tarihçi Salvador de Madariaga şöyle yazıyordu: "Dünya, pek az organı sağlam kalmış ekonomik ve ahlâki zehirlenmenin pençesindeki bir bedendir. Cerrahi müdahale uygun değildir. Entelektüel işbirliği tedavisi daha yavaş ama daha emin bir yöntemdir."[16]

1939'da Avrupa'yı bekleyen depremin yakın tiyatrosunda Valéry, *La Liberté de l'esprit*'yi yayımlar. "Düşüncenin bunalımı"ndan yirmi yıl sonra Avrupa kültürünün kaderini yeniden ele alır. "Kültürümüzün sermayesinin tehlikede olduğunu söylüyorum... Bu sermaye neden oluşur? *Kültürden mi, uygarlıktan mı?* Öncelikle, muhtemel bir süreleri, dayanıklılıkları, dolayısıyla geçicilikleri olan *şeyler*, maddi nesneler –kitaplar, tablolar, araçlar vb.– tarafından oluşturulmuştur. Ama bu malzeme yetmez. *Ona ihtiyacı olan* ve *onu kullanmayı bilen* insanlar olmadığında, bir altın külçesi gibi, bir hektar nitelikli toprak ya da makine, sermaye değildir. Bu iki şartı not ediniz. Kültür gerecinin bir sermaye olması için o da, kendisine ihtiyaç duyan ve onu kullanabilen insanların varlığını gerektirir – yani bilgi ve iç dönüşüm gücünün tutkusuna, duyarlılıklarını geliştirme tutkusuna sahip olan ve diğer taraftan yüzyılların biriktirdiği doküman ve araçları kullanmak için geleneklerin, entelektüel disiplinin, uzlaşımların, pratiklerin gerektirdiği şeye sahip olan ya da uygulamayı bilen insanların."[17] Avrupa'nın kültürel sermayesini ve dolayısıyla Avrupa kimliğine denk düşen evrensellik fikrini krize sokan şey, bu "kaybolan erdem olan okumayı bilen", "işitmeyi ve hatta dinlemeyi bilen", "görmeyi bilen"; "yeniden okumayı", "yeniden işitmeyi" ve "yeniden görmeyi" bilen insanların yok olmasıdır. Bu insanlar aynı zamanda tekrar edebilirler, anımsayabilirler, ilk

14. «Intervention de M. Motla (Suisse)», *a.g.y.*, s. 12.
15. «Intervention de Mlle Vacaresco (Roumanie)», *a.g.y.*, s. 12.
16. «Intervention de M. Valdes-Mendeville (Chili)», *a.g.y.*, s. 15.
17. Valéry P., *La Liberté de l'esprit*, *in Œuvres*, *a.g.y.*, cilt II, s. 1089-1090.

defa işittiklerine, gördüklerine, okuduklarına, bildiklerine karşı sorumluluk alabilirler ve tavır koyabilirler. Yine 1939'da yayımlanmış bir ek notta Valéry, evrensel üzerine bu sorgulama kapsamında "düşünce"nin ve Fransız "sanatı"nın özel yerini belirtir: "Bizim özelliğimiz (ve kimi kez gülünçlüğümüz, ama daha çok o en güzel özelliğimiz), evrensel olduğumuza inanmamız ve öyle hissetmemizdir – söylemek istediğim: *Evren insanları*... Çelişkiye bakın: Ayırıcı özellik olarak evrensellik duygusuna sahip olmak."[18]

Alman felsefi düşüncesi, görüngübilimsel akım aracılığıyla Avrupa kimliği üzerine yapılan sorgulamanın en önemli kutuplarından biridir. O dönemde, fiziki ve sıkıdüzensel sınırları aşmaktan uzak olsa bile. Fribourg Üniversitesi'ndeki profesörler listesinden Nazi iktidarınca çıkarılışının yılı olan 1936'da yayımlanmış son kitabında Edmund Husserl (1859-1938) meseleyi "Avrupa bilimlerinin krizi" çerçevesinde ele alır. Fanatizmin, irrasyonalizmi yeniden ortaya çıkardığı bir dönemde –ki bunu açıkça ilan etmekten vazgeçmez–, aklın değil ama bilimciliğin eşanlamlısı olan belli bir pozitivist rasyonalizmin yanlışlığını ortaya koyar.[19] Bu sonuncusuna karşı bir "otantik rasyonalizm" oluşturmanın aciliyeti fikrini destekler. Bilim tıpkı felsefe gibi, gerçekte, düşünen öznede duran ve bizzat öznenin varlığını, "yaşamın dünyasını" ya da "dünya-yaşam"ı devre dışı bırakan teorik bir tutumun tutsağıdır. Descartes'tan itibaren Batı modernitesi ütopyasının temelini oluşturan bilimsel rasyonalite tarafından bizi çevreleyen dünyanın soyutlama hareketi –"öğrencisi" Martin Heidegger'in (1889-1976) 1927'den itibaren "dünyasızlaştırma" (*entweltlichung*) olarak adlandırdığı şey– düşünce ile şeyleri, varlık ile var olanı birbirinden ayırdı. İnsanı bir "uzam olmayan"a fırlattı. Oysa varlığımız ilişkiseldir. Bu yüzden "bizzat şeylere dönmek" ve bu iki terimin arasına insan öznesinin somut duyarlılığını yerleştirmek gerekir. Bilimlerin değişimi (matematik, mantık, fizik), diye ekler Husserl, zaten bilimin öznesi meselesini yeniden düşünmeyi gerektirir.

Görüngübilimsel perspektifin evren ve evrensele bakışı altüst etmeye katkıda bulunduğu yer, "evrensel bağ" ile aynı anda "uzamların tekliği"ni (*genius loci*) kurarak, insanların, varlığımızın alanı, "insan barınağı" olarak Dünya ile kurduğu ilişkidir. Modern projenin, saf ak-

18. Valéry P., «Pensée et art français», *a.g.y.*'ta, cilt II, s. 1058.
19. Husserl E., *La Crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendantale*, Paris, Gallimard, 1976.

lın evrenselciliği adı altında etkisizleştirdiği iki gerçeklik. "Bu anlamda," diye açıklar, coğrafyacı Augustin Berque, "ekolojinin biyolojik ifadelerle türdeş olması gibi, görüngübilimsel akım da varlıkbilimsel ifadelerle türdeştir: Öteki canlı varlıklar gibi insan da çevre olmaksızın yaşayamaz."[20] Vladimir Vernadski'nin, biyosferi ancak 1926 yılında keşfettiğini hatırlayalım. Aynı zamanda Fransa'da, Maurice Merleau Ponty (1908-1961) ile birlikte görüngübilim akımının kendini göstermesine tanık olmak ve yine aynı akımının "modernitenin ötesine geçme" yolunda toplumsal ve bilişsel bilimlerde yeni paradigmalara neden olduğunu görmek için savaş sonrasını beklemek gerektiğini de söyleyelim. Bu çaba, öncelikle 70'li yıllara kadar gizli kapaklı, ardından daha belirgin bir biçimde uzam (fiziğe oranla daha geniş anlamda ele alınır) ile gezegen, mikro ile makro, aidiyet (kök salma)/özgürlük ilişkisi arasındaki bağlar üzerine çokdisiplinli düşünce içinde vazgeçilmez referans olarak kendini kabul ettirecektir.

Valéry'nin *La Liberté de l'esprit*'sinin yayımlanışından bir yarım yüzyıl sonra, 1990'da, Jacques Derrida, Hegel'den Valéry'ye, Husserl'den Heidegger'e modern felsefe geleneğine ait olan Avrupa kimliği hakkındaki bir düşünceyle yeniden bağ kurduğu önemli bir metin hazırlamak için bundan esinlenecektir. Pazar ve güvenlik öğeleriyle tasarlanmış bir Avrupa'nın bıraktığı büyük boşluk karşısında filozof, Avrupalıları "yön değiştirme"ye ve "bir Avrupa fikrinin, yalnızca kendi kimliği üzerine kapanmamayı içeren bir Avrupa *farklılığının* koruyucuları olmaya ve örnek bir şekilde kimliğinin dışına, öteki yöne ya da ötekinin yönüne doğru gitmeye davet eder."[21]

C. AYDINLANMA DÖNEMİ AMERİKASI VE AVRUPASI: SAĞIRLAR DİYALOĞU

Entelektüel İşbirliği Enstitüsü tarafından desteklenen "mektuplaşmalar" kapsamında 1933'te Einstein'la yaptığı bir söyleşide Freud (1856-1939), 1929'da Viyana'da yayımlanan ve bir çevirisi *Revue française de psychanalyse*'de "Malaise dans la civilisation" başlığıyla çıkmak üzere

20. Berque A, *Être humains sur la Terre. Principes d'éthique de l'écoumène*, Paris, Gallimard, 1996, s. 95-96.
21. Derrida J., «L'autre cap. Mémoires, réponses et responsabilités», *Liber. Revue européenne des livres*, n° 5, Ekim 1990, s. 11.

olan *Das Unbehagen in der Kultur** adı klasik metinde geliştirdiği tezleri yeniden ele alıyordu. Çevirmen, Freud'un "kuruluşu, atalarımızın hayvani durumundan bizi uzaklaştıran ve insanın doğaya karşı korunması ve insanların kendi aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesi gibi iki amaca yönelik çalışmaların ve organizasyonların tümü" şeklinde yorumladığı şeyi belirtmek için Almanca *Kultur* terimi yerine "uygarlık" terimini seçmiştir.[22] İnsan, peri masallarının idealine yaklaştı, motorlu araçlar, gemi, uçak, mikroskop, teleskop, fotoğraf makinesi, plak ve telefon sayesinde duyusal olduğu kadar devindirici organlarını da geliştirdi. "Sanki bir çeşit "protez tanrı"ya dönüştü, şüphesiz tüm yardımcı organlarına bürünmüş bir tanrı; ama onlar kendisiyle birlikte gelişmedi, ona sık sık zorluklar çıkardı."[23] Bugünün insanı "ne kadar Tanrıya benzese de kendini mutlu hissedemez."[24] Doğanın kontrolü öylesine ileri götürüldü ki, son insana varana kadar birbirini yok etmek basit bir iş haline geldi. İnsan soyunun kaderi sorunu dramatik bir biçimde şu şekilde ortaya konulur: "Uygarlığın ilerleyişi, insan saldırganlığı ve özyıkım dürtüleri tarafından ortak yaşama sokulan yozlaşmalara hâkim olmayı başarabilecek midir? Dahası bunu ne ölçüde gerçekleştirebilecektir?"[25] Sonsuz Eros, bir o kadar sonsuz olan bu rakibiyle giriştiği kavgada üstünlüğünü gösterebilecek midir? İnsan, kendi dışındaki herkesi düşman olarak değerlendirmesine yol açan içgüdüsel saldırganlık dürtüsünden vazgeçebilecek mi? Kendi birliğini sadece düşmana karşı mı oluşturacak? Sadece büyük savaşların değil, birbirine komşu, hatta akraba toplulukların birbirleriyle savaşmasına ve birbirlerini aşağılamasına yol açan "küçük farklılıkların narsisizminin" altından kalkabilecek midir?

"Amerikan metotlarını kullanmak istediğim izlenimini vermek istemediğimden Amerikan uygarlığının eleştirisine girişme gibi kötücül bir eğilime karşı direniyorum." Böylesine vurucu ve bir o kadar da kapalı olan bu cümle, Freud'un, " 'Kitlenin psikolojik sefaleti' olarak adlandırabileceğimiz özel bir halin" neden olduğu "tehdit edici tehlikelerin en büyüğü"nden bahsettiği *Malaise dans la civilisation*'un son cümlesidir.[26] Valéry, "Avrupa düşüncesinin en masalsı yaratısı" olarak

* Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev.: Haluk Barışcan, Metis Yay., 1999. (y.h.n.)

22. Freud S., *Malaise dans la civilisation*, Paris, PUF, 1971, s. 37.
23. *A.g.y.*, s. 39.
24. *A.g.y.*, s. 40.
25. *A.g.y.*, s. 107.
26. *A.g.y.*, s. 70.

ele aldığı Amerika Birleşik Devletleri karşısında açık bir şekilde daha az eleştireldir. 1938'de, dünyasal bir karışıklık durumunda, Batı kültürünün kalıntılarını toplayabilecek tek toprağın burası olabileceğini bile itiraf edecektir.

La Rebelión de las masas'ın [Kitlelerin Ayaklanışı*] yazarı José Ortega y Gasset'e (1880-1936) gelince, o, Amerika'nın, dünyanın manevi ışığı olarak Avrupa'dan nöbeti devralma kapasitesini daha baştan kabul etmez. Bunu, 1926'dan itibaren Madrid gazeteleri ve dergilerinde birçok kez dile getirir. "Bugüne kadar icat edilmiş olan en büyük şeyin, yani "tarih duygusunun yaratıcısı" olan Eski Kıta karşısında Amerika kıtası, gelecek olmak bir yana, gerçekte bir "uzak geçmiş"tir, çünkü "bir çeşit primitivizm"dir. "Amerika, gelecektir," düşüncesi bir klişeden ibarettir. Bir "eski liberal" gibi görünen İspanyol filozof, "eski liberalizm"i yeniden canlandırmak ister ama "politika yaptığını" kabul etmez ve Spengler'in "Batı'nın çöküşü" yönündeki teşhisine onay vermez. Eğer Avrupalı demoralize vaziyetteyse, bu kuşkusuz eskisinden –geçmişte İngiliz, Fransız ve Alman hepsi kendi açılarından evren olduklarına inanıyorlardı– daha küçük olduğunu keşfettiği, daha da önemlisi şu soruya cevap vermenin zor olduğunu hissettiği içindir: "Dünyayı kim yönetir?"[27] "Romantik" Spengler'in sadece "insanların kafalarında önceden var olan" bir temsili yaymak adına es geçtiği soru; ki bu es geçiş, onun eserinin nasıl böylesine büyük bir başarı kazandığını izah eder. Asıl gerçeklik şudur ki, ne Avrupa komuta ettiğinden ne de dünyanın geri kalan kısmı komuta edildiğinden emindir. Şu andaki durum, daha çok sonucu bir bilmece olarak kalan iki "komuta örgütü" arasındaki bir boşluk olarak yorumlanmalıdır. Yalnızca Avrupa Birleşik Devletleri'nin büyük bir uluslarüstü devlet olarak inşası, Avrupa'nın vaktiyle dünyanın geri kalanı ve bizzat kendi üstünde uyguladığı bu iktidarın kaymasını engelleyebilir. O, bu güce sahiptir. Zira onun bütün tarihi, tam bir "arı sürüsü" olduğunu ispatlar: "Birçok arı ama tek bir uçuş." İşlenmesi gereken şey, "bu görkemli Avrupa çoğulluğunun birleştirici karakteri"; "Montesquieu'ye, "Avrupa, birçok ulustan oluşmuş bir ulustan başka bir şey değildir"; Balzac'a daha da romantik bir biçimde, "Tüm çabalarının uygarlığın hangi gizine doğru gittiğini bilmediğim büyük kıtasal aile" dedirten "iyi türdeşlik", verimli ve arzu uyandıran türdeşliktir.[28]

---

* *Kitlelerin Ayaklanışı*, çev.: Koray Karaşahin, Babil Yayınları, 2003. (y.h.n.)

27. Ortega y Gasset J., *La Révolte des masses*, Paris, Gallimard, 1961, s. 203.

28. Ortega y Gasset J., «Préface à l'edition française», *a.g.y.*, s. 17.

Geçişi sağlayabilecek aktörler, yeni bir *aristoi* sınıfıdır. Zira şaşkınlık önemli bir ölçüde, eski liberal prensiplerin inkârının meyvesi olarak, "kitle-insan"ın "kitle-halk"ın ortaya çıkışına bağlıdır. Böylece Ortega, "çağın başat insan tipinin anatomisi"ne girişir: "Birkaç sığ soyutlama üzerine çarçabuk kurulmuş ve çatılmış" bir insan, "geçmişin derinlikleri olmaksızın, her şeyden önce kendi tarihinden sürülmüş ve bizzat bu yüzden 'uluslararası' denilen tüm disiplinlere boyun eğen" bir insan, "iç derinliği olmayan" ve "züppeliğe mahkûm, asaletsiz", herkesin ortak arzularından oluşmuş *standart* hayatlı bir insan. Bu "kalın kafalı insanlar" topluluğunda "çağımıza yol gösterenin varoş kuaförü olması tamamıyla doğal değil midir?"[29] *Vida noble/vida vulgar* ikiliğini kuran Ortega, açık bir şekilde keskin bir *ethos*'a sahip bir çeşit meritokrasiye [yetenek eliti] yol açacak şekilde yeni bir elitizmi meşrulaştıracak bir yaşam stilleri ayrımını yüceltir. Üyelerinin seçim kriterleri belirsiz ve daha çok estetik karakterde olsa bile. Ortega "en soylu ve bununla birlikte demagojinin en iğrenç biçimi olan ve kendi sınırlarından habersiz, yolunu şaşırmış entelektüeller tarafından 1750 yılına doğru benimsenmiş İnsanlık'a hitap etme geleneği"nin yanlış olduğunu ileri sürer.[30] Demagoglar "uygarlıkların cellatları"dır.

Ortega y Gasset kitle toplumu ve uygarlığının böylesi bir tablosunu yapacak ne ilk ne de sonuncu kişi olacaktır. Kendisinden önce liberal Matthew Arnold (1822-1888) 1869'da *Culture and Anarchy*'yi yayımlayarak, bu toplumsal eleştiri türünün yolunu geniş bir şekilde hazırlamıştır. Oxford'da şiir sanatı hocası ve lise eğitimi müfettişi olan Arnold, Victoria dönemi toplumunun üç sınıfıyla –*Barbarlar* (aristokratik sınıf), *Dar Kafalı Hödükler* (orta sınıflar), *Ayaktakımı*–[31] ilgili olmak üzere kültürün yozlaşmasını kınamaktan geri kalmadı. Dahası Ortega'nın incelemelerini yayımladığı dönemde, Arnold tarafından başlatılmış *Culture and Society* geleneğinin sürdürücüsü Frank Raymond Leavis, (1895-1978) *Scrutiny* (1932) dergisini, endüstriyel toplum kültürü tarafından uygulanan "sersemleştirme"ye karşı gerçek bir ahlâki mücadele merkezi haline getirir ve öğrencilerini İngiliz edebiyatının "Büyük Geleneği"ni sağaltıcı etkisine tabi tutarak bu sersemleştirmeye karşı koymayı hedefler. Bu yeni "Helenleştirme", kuşkusuz eğitim-

29. *A.g.y.*, s. 17-18.
30. *A.g.y.*, s. 9.
31. Arnold M., *Culture and Anarchy and Other Writings*, yay. haz.: S. Collini, Cambridge University Press, 1993.

li seçkinlere düşer. Şu halde, İspanyol filozofun özgünlüğü, başka bir yerde; Avrupa Uluslarüstü Devleti'nin kültür durumuna ilişkin olarak yaptığı saptama ile bu devletin inşası arasında kurduğu açık ilişkidedir. Bütün bunlara, "Avrupa milliyetçiliğinin dinamiği" adını verir ve bu dinamiği net bir biçimde "çıkışsız milliyetçilikler"in karşısına diker. Bu durum kesinlikle "Yüksek Edebiyat"ı savunarak "Büyük İnsan"lar yetiştiren, "temel İngilizliği" yeniden elde etmeyi amaçlayan Leavis'çi hareketin durumuna benzemez.[32] Ne Leavis ne de İspanyol filozof, an'ın belirsizliğinden çıkmak için "Yüksek Kültür" değerlerinin Rönesansından başka çare görmese bile.

20'li yılların sonuna doğru kitle-halk hakkındaki entelektüel tartışma kesin bir viraja girer ve tüm dikkatleri "Amerikancılık" ve "Amerikanlaştırma"nın etkileri üzerine toplayarak yoğunluk kazanır. 1920'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından bir "büyük Avrupa turu"na gönderilmiş olan Douglas Fairbanks ve Mary Pickford, devlet başkanları tarafından karşılanmışlardı.[33] Ama 20'li yılların ikinci yarısı boyunca İngiltere ve Fransa Weimar Almanyası örneğini izliyorlardı ve ulusal sinema sanayiinin ayakta kalmasını mümkün kılmak için Hollywood filmlerine karşı bir kota politikası benimsemişlerdi. "Amerikancılık bizi istila ediyor," diye haykırır 1929'da Luigi Pirandello. "Sanırım uygarlığın yeni feneri orada yandı. Dünyada dolaşan para Amerikalıdır ve yaşamın ve kültürün dünyası bu paranın peşinden koşar."[34]

Problem yaratmaya başlayan şey, teknoloji, kitle üretimi ve kültürü arasındaki uyuşmadır.[35] "Amerika bir ülke değildir, bir vatan hiç değildir... Bir düşünce, eylem, metot, bir teknik sistemidir... Bu mekanikçi rasyonalizmin hegemonyasıdır," diye ilan eder, iki genç yazar, Robert Aron ve Arnaud Dandieu, yergi tarzında yazılmış *Le Cancer américain* [Amerikan Kanseri] adlı bir kitapta.[36] Georges Duhamel, kaygı verici uyarılarını daha da uç noktalara vardırır: "Hiçbir ulus," diye yazar 1930'da *Scènes de la vie future* [Gelecek Yaşam Sahneleri] adlı kitapta, "Amerika Birleşik Devletleri'nden daha bilinçli bir şekilde endüstriyel uygarlığın ölçüsüzlüklerine kendini kaptırmadı. Eğer bu uy-

32. Eagleton T., *Critique et théories littéraires. Une introduction,* Paris, PUF, 1994.
33. Rosenberg E., *Spreading the American Dream,* New York, Hill and Wang, 1982.
34. Pirandello L.C. Alvaro'nun yaptığı söyleşi, *L'Italia Letteraria,* 14 Nisan 1929.
35. Siegfried A., *La Crise de l'Europe,* Paris, Calmann-Lévy, 1935.
36. Aron R. ve Dandieu A., *Le Cancer américain,* Paris, Rieder, 1931.

garlığın etapları, kimi kötü niyetli yaratıkların laboratuvar hayvanları üzerinde uyguladığı bir deneyler serisi şeklinde düşünülecek olsaydı, Kuzey Amerika en uygun şekilde zehirlenmiş özne olurdu... Buna rağmen, bu uygarlığın eski dünyayı fethedecek güçte ve fethetmek üzere olduğundan şüphe duymuyoruz. O halde bu Amerika bizim için Gelecek'i temsil eder. Tartışmanın bu anında her birimiz, Batılılar, evinde, giysisinde, ruhunda Amerikalıyı bulduğunu dürüstlükle ifşa etsin. Geleceğimiz! Bu parçalayıp yutan uygarlığın tüm yara izlerini, Avrupa'nın organlarında yirmi yıla kalmadan keşfedebileceğiz. Bu olguya kuşku ve üzüntüyle bakan bir avuç insanla karşılaştırıldığında, büyük çığlıklarla onun adını haykıranlar binlercedir."[37] Bu yazarda, uygarlığa çağrı sinema temsilinin radikal bir biçimde reddiyle at başı gider. 20'li yılların başlangıcından itibaren, sinemayı, "sefih eğlencesi, cahil, işleri ve kaygılarıyla sersemleşmiş acınacak yaratıkların eğlencesi" olmakla suçladı.[38] Bu, aynı zamanda, bu keşifte "insanlığın yeni dönemini" gören eleştirmen ve sinemacı Louis Delluc (1890-1924) tarafından ortaya atılmış polemiğin etrafı kasıp kavurduğu dönemdir.

Gönderene iade: Amerikalı yazar Waldo Frank büyük gürültü koparan ve Fransızca çevirisi 1930'da *Nouvelle Découverte de l'Amérique* [Amerika'nın Yeni Keşfi] başlığı altında yayımlanmış bir eserde "Amerikanlaştırma" kavramını çürütür: "Bu kelime Avrupalılar tarafından kullanıldığı zaman, özellikle Amerikan Cangılı'na ve onun Bireysel Güç'e duyduğu derin saygıya gönderme yapar. İrade, makineleşme, sürücül demokrasi, en alt seviyeden eşitleştirme, sanayileşme, hizaya sokma, mülkiyet dini, materyalizm vb., bütün bunlara Amerika'ya has şeyler ve Avrupa zihniyetini dışarıdan tehdit eden bir tehlikenin temsilcileri olarak bakılır. Ama bütün bu özeliklerin Avrupa'nın dağılmasının, onun sağlam Birliği'nin parçaları ve yıkıntılarının ürünleri olduğunu saptadık. Bütün bunların bazı ülkelerde taşıdığı önem, Amerikanlaştırma olarak anılmalıysa, Amerikanlaştırma Avrupa çöküşünün mantıki bir safhasıdır... Çıkış noktası hiçbir zaman Amerika değildir. Amerikanlaştırma, merkezde hızla üreyip çoğalır, merkezin kokuşması ise Amerikanlaştırmayı dışarı doğru yayar: İngiltere, Almanya, Fransa'ya...[39] "Eski Dünya'nın bu dağılışı hakkındaki tez, Ortega y Gas-

37. Duhamel G., *Scènes de la vie future*, Paris, Mercure de France, 1930, s. 16-17.

38. L'Herbier M., *Intelligence du cinématographe*'tan alıntı, *a.g.y.*, s. 504.

39. Frank W., *Nouvelle Découverte de l'Amérique. Introduction à une philosophie de la vie américaine*, Paris, Grasset. 1930, s. 290-291.

set'in şu cevabını hak eder: "Waldo Frank'ın kitabı tamamen Avrupa'nın can çekişmesi varsayımına dayanır. Halbuki, onun için muazzam bir önerme olabilecek böyle bir olguyu ne inceler ne tartışır ne de ortaya koyar... Dahası çıkış noktasındaki bu saflık Frank'in Avrupa'nın çöküşüne inanmadığını düşünmek için bana yetiyor; tam tersine o, bu soruyu kendisine sormadı bile. Avrupa'nın çöküşü fikrini tramvaya biner gibi ele alıyor; beylik düşünceler, entelektüel ulaşımın tramvaylarıdır. Birçok insan onun gibi yapar. Özellikle halklar; ve bütün halklar."[40]

D. ENDÜSTRİ OLARAK KÜLTÜR ÜZERİNE

Basitleştirme oyunlarıyla kirletilen "Avrupa'nın çöküşü" ve "Amerikanlaştırma" hakkındaki tartışma, Amerika'nın özerkleşmesinin ve bundan kaynaklı endüstri ve pazara bağlı bir kültürün su yüzüne çıkışı sürecindeki deneyiminin, daha sonradan da dünyasal birleşme temsillerinin yörüngesini belirleyecek her şeyin farkına varılmasına engel olur. Birçok Avrupalı düşünürün hâlâ iddia ettiğinin tersine, Amerika Birleşik Devletleri çoktan beri "Avrupa'nın bir kolu", Avrupa yerleşkesi değildir. O, bir toplum, yaşam ve kendine has bir meşruiyet modeli yaymayı hedefler. Amerikalı entelektüellerden bazılarının açıkça ifade ettiği şey budur. Ulusal varoluş iddiası safhasındaki bütün halklar gibi –Amerikan ulusu için bu safha iki savaş arası dönemdir– bu, kimliğin oluştuğu eski metropoller tarafından yayılan "evrenselleşme" görüntüsüne karşıdır. XIX. yüzyılın sonundan itibaren, Avrupa "kuramcılığı"nın eleştirisi adına, Amerika Birleşik Devletleri'nin pragmatist felsefesinin başlattığı spekülatif yaklaşımlardan kopuş toplumların ve dünyanın geleceğini evrensel terimlerle düşünmeyi reddeden bir teoriyi doğurur.

1927'de Charles Horton Cooley (1864-1929) *De la démocratie en Amérique* adlı kılavuz eserde ortaya çıkarmayı düşündüğü "evrensel asimilasyon" hakkındaki *a priori*'nin izini sürer. Karşılıklı etkileşimci sosyolojinin Amerikalı öncüsünün Tocqueville'de eleştirdiği şey, onun "sıfır düzey teorisi"dir; bu teoriye göre fikirlerin ve geleneklerin sınırsız bir şekilde yayılması, halkları, kalabalıkları yönlendiren benzer bir salgın olgu tarafından tamamen "tek bir zihniyet"te birleşmeye götürecekti. Eski engeller tarafından cesaretlendirilmiş olan bireycilik yeri-

40. Ortega y Gasset J., *a.g.y.*, s. 185-186.

ne, her "yerel özellik", uygar dünyanın tümünde geçerli olan aynı biçimleri –elbiselerden dile kadar– benimsemeye sürüklendiğinden, bir "evrensel asimilasyon" söz konusu olacaktı. Bu dış tekbiçimlilik, fikirlerin birbirini tutan bir eşitleştirilmesinin gözle görünür işareti olacaktı. Halbuki hiçbir şey kesin değildir, der Cooley. Zira "modern iletişim" bir *larger mind* oluşumunu tamamen destekleyerek rasyonel ve fonksiyonel farklılık üretir, yerel ve ulusal diğer bir "bireylik" tipinin ortaya çıkışını cesaretlendirir. Dahası, topraksal düzeyde geçerli olan, birey düzeyinde de geçerlidir. Kalabalık içinde erimiş Amerikalının "eşitleştirme"nin kurbanı olacağı ve pek çok yazarın Fransız karakterinin temel bir özelliği olarak gördüğü bu "ayrışma"yı kaybedeceği fikri, kalıplaşmış fikirlerdendir.[41]

Tıpkı filozof John Dewey gibi bu Amerikalı sosyoloğun da özgünlüğü, demokratik yaşamın etkenleri olarak medyaların çift yönlü doğalarını göz ardı etmeksizin, onların ulusal kimliğin oluşumundaki rolleri üzerine bir eleştirel araştırma alanı açmış olmasıdır. Bu tartışmanın öğeleri, iki savaş arası dönemi Avrupası'nın hakikat rejiminin dışında kalır. Milletler Cemiyeti'nin Entelektüel İşbirliği Enstitüsü tarafından Avrupalı vekillerin girişimiyle oluşturulan programlar, yalnızca "barış lehine" (basın ve radyo yayını) hareket etmeleri ya da "eğitime katkı" (eğitim amaçlı uluslararası bir Sinema Enstitüsü'nün ve örneğin onun *Interciné* dergisinin kurulması) ölçüsünde yayın araçlarını ele alırlar. Avrupa zihniyeti için eğitim aygıtı ve klasik kültürün özgürleştirici değerine duyulan inanç, daima ulusal uzlaşma oluşumunun merkezindedir. Aydınlanmacıların izindeki pedagojik ideal, yaratma anlayışıyla birleşir. Yeni iletişim teknikleri, tek meşru kültür olan yüksek kültürün aşağılamalarına boyun eğmek zorundadır.

1939'da André Malraux, *Esquisse d'une psychologie du cinéma* [Bir Sinema Psikolojisi Taslağı] adlı eserde, "Sinema bir sanattır, ama aynı zamanda bir endüstridir," dediğinde, bu küçük tümce içerdiği gözü pek yaklaşımla, dönemin Fransız aydın çevrelerini şaşırtır.[42] Zira bu formül, yazarın ve eserinin özgünlüğünü oluşturan estetiğin ve endüstriyel mantığın birleşmesine karşı çıkan o bildik temsilinden ayrılır. Problem, 60'lı yıllarda General de Gaulle'ün kültür bakanı olan yazarın, her zaman aynı formülü hatırlatmaktan hoşlanacak olmasında ve

41. Cooley C.H., *Social Organisation. A Study of the Larger Mind*, New York, Charles Scribner's Son, 1927, s. 92-95 ve 158-161.
42. Malraux A., *Esquisse d'une psychologie du cinéma*, Paris, NRF,1939.

bu formülün hâlâ aynı etkiyi yaratmasındadır. Bir diğer kültür bakanı, bu sefer sosyalist Jack Lang 80'li yılların başlarına kadar politikasını, açık bir şekilde iki çelişik terimin uzlaşması üzerinde kuracaktır: "Ekonomi ve Kültür, aynı kavga!" Fransız toplumu için daima bir anlam taşıyan bu özdeyiş, 1910'lu yıllardan itibaren film üretimini bir endüstriye çeviren Hollywood stüdyolarının patronlarına gayet sıradan gelecektir.

Walter Benjamin (1892-1940), 1933'te "Kitlesel yeniden üretime, gerçekte kitlelerin yeniden üretimi denk düşer," saptamasında bulunuyordu *Kunstwerk im Zeitalter seiner Technischen Reproduzierbarkeit* [Tekniğin Olanaklarıyla Çoğaltılabildiği Çağda Sanat Yapıtı] adlı eserinde. Benjamin artistik rejimin değişiminin, sanatın "kültürel" anlayışının hükümsüzlüğünün ve kültürün teknik ve endüstri ile iç içe geçmesinin önsezisine sahip olacak iki savaş arası dönemin ender filozoflarından biridir.[43] *Pax britannica*'nın yerine geçmek üzere olan *pax americana*'nın politik-ekonomik üstünlük aracının inkâr edilemez niteliğinin ötesinde, endüstriyel metotlara göre üretilen ve pazarın mekanizmaları aracılığıyla toplu olarak ihraç edilen kültür modelinin, yeni bir modernite tipinin bizzat amblemi, toplumsal değişimin akıl almaz bir kaldıracı olacağından şüphe eden filozoflar hâlâ enderdir. Onayladığı yaşam tarzı, Avrupa ülkelerinin alışmış olduğu normlara bir meydan okuma değil midir? En azından cinsiyetler, gruplar, sınıflar arasındaki hiyerarşik seviyeleri yeniden sorgulamaya yöneldiği için. George Orwell Amerikan dili örneğini ele alırken bunun önsezisine sahipti: *Appeal*'i [çekiciliği] "çağrışımcı ve etkin" olmasından kaynaklanmaz, onu "sınıf engellerini aşmadan kabul edebilmemizden kaynaklanır."[44]

Demokratikleştirici mitin evrensel çekim gücü, yakında iş ideolojisinin sihirli değneği altında *democratic marketplace*'in kendi kendini yaymasıyla bir bütünlük oluşturacaktır. *Captains of Consciousness* adlı eserinde Amerikalı Stuart Ewen'ın da çok iyi gösterdiği gibi, "kitle tüketimi politik ideolojisi"nin istilasının veya "tüketimciliğin" iki savaş arası dönemde mümkün kıldığı şey, "endüstriyel üretimin doğal ifadesi, en azından tüccar sisteminin alt ürünü olarak" demokrasi fik-

43. Benjamin W. «L'œuvre d'art à l'ère de sa reproductibilité technique», *Essais 2*, Paris, Denoël, 1971.

44. Grazia (de) V., «Americanism for Export»tan alındı, *Wedge*, n° 7/8,1985, s. 78.

ridir. Malların tüketimi, "politik özgürlükle" özdeştir çünkü.[45] Fordizmin ve büyük çoğunlukları tüketime dahil etmenin gerekliliğinin gölgesinde doğmuş olan "evrensel değerler"in tüccar aracılığı, ekonominin uluslararasılaşma safhalarının ve büyük şirketlerin organizasyon biçimlerinin değişim ritmine dönüşecek ve her kademe değişiminde, demokratik tartışma yeri olarak kamu alanının "özelleştirilmesi" karşısında hoşgörü eşiklerinin gerilemesi hedeflenecektir.

45. Ewen S., *Consciences sous influence. Publicité et genèse de la société de consommation,* Paris, Aubier, 1983, s. 96.

X
Şartlandırma Enternasyonali

Topyekûn savaş propagandayı yüceltir ve barış zamanında yığınların yönetim biçiminin değişimini hızlandırır. Kitle iletişim araçları, ikna tekniklerinin her şeyi yapabilme gücüne olan mucizevi inancı sürdürürler. Pazar ya da politik iradecilik, kitle kültürü ya da yüksek kültür – bu mekanizmaların hangisi bir toplum modelinin çerçevesindeki iradeleri daha çok birleştirecek güçtedir? Uluslararası senaryoların arka planında, uluslararası komünizmin istilası ve nasyonal sosyalizminki gibi iki hayalet vardır. Sembolik evrenlerin çarpışması, gerilimleri, ayrım çizgilerini ve yüzyılın ikinci yarısının büyük bir kısmına damgasını vuracak olan dünya temsilinin Manici paylarını çoktan belirler. "Organizasyon" döneminin ilk karşı-ütopyaları, devlet aygıtının ve Fordizm rasyonalitesine tabi büyük şirketlerin etkinliğini, günlük ha-

yatın mekanizasyonunu ve beden ve zihinlerin şartlandırılmasını eleştirir.

A. "TOPYEKÛN SEFERBERLİK" PROPAGANDASI VE ALDIĞI BİÇİMLER

Filozof-Kral II. Frederik şöyle diyordu: "Sivilin, savaşın farkına varması gerekmez." XX. yüzyılın ilk büyük çatışması, bu kuralı, şu slogan altında altüst etti: *Das Volk in Waffen*; silahlanmış halk, nüfusun tamamını savaş ekonomisi içinde toplamak. Yalnızca dünyasal değil aynı zamanda "topyekûn" şeklindeki adlandırılışı bu yüzdendir. Alman ordusuna gönüllü olarak yazılmış olan filozof Ernst Jünger (1896-1998) sivillerin "çalışma ordusu"na alınmasının, Birinci Dünya Savaşı'nı, "Fransız Devrimi'nin önemini aşan tarihi bir olay"[1] haline getirdiğini söylemeye kadar gitti. Tamamen "potansiyel enerji"li bu "topyekûn seferberlik" (*Totale Mobilmachung*), Konvansiyon tarafından düzenlenmiş tarihin ilk kitlesel silah altına alınmasıyla hiçbir şekilde mukayese edilmez. Sayısız bağlantılarıyla modern yaşamın tüm ağı "militer aktivite dediğimiz yüksek gerilim hattı"na bağlandı. Makine-insan karmaşık zenginliğinin rasyonalizasyonu içinde gerçekleştirdiği sıçrayışı gören Kaiser'in genelkurmayı, Verdun Savaşı'nı, (Şubat-Aralık 1916) "Malzeme Savaşı" olarak adlandırdı (*Materialschlacht*). Bu "totalite" kavramının maruz kalacağı sapmalar, nasyonal sosyalizm ideologlarının bu kavrama "modern devlet" yönetim teorisinin temeli yapmak için sahip çıktıklarında, anlaşılır hale gelecektir.[2]

Her şey iyi değerlendirildiğinde, öyle görünüyor ki ilk "topyekûn savaş" deneyimi, hem mağlup hem de galipleri yeni yönetim biçimi olarak "vicdanların seferberlik araçları"nın stratejik değerine inandırdı. Bu yaklaşımı temsil eden ilk kişi, 1918 Kasımı'nda Compiègne Ormanı'nda Mareşal Foch'un büro-vagonunda Alman ordularının teslim olma muamelesinin müzakerecisi, yüksek bir rütbeye sahip olmasa da, Alman Katoliklerinin lideri, ayrıca 1917'den itibaren hükümetin haberi olmadan kaleme alınmış bir Milletler Cemiyeti planının yazarı, Propagandadan Sorumlu Dışişleri Bakanı Matthias Erzberger'dir. Nasyo-

1. Junger E., «La mobilisation totale», *L'État universel*, Paris, Gallimard, 1990, s. 108-109.
2. Schmitt C., *La Notion de politique*, Paris, Flammarion, 1990.

nalist sağ bu eylemini ona pahalıya ödetecektir; çünkü 1921 Ağustosu'nda ölüm emrini vereceklerdir. Amerikan tarafında, Paris Konferansı'nda Başkan Wilson ekibinin önemli danışmanlarından birinin Walter Lippmann olduğunu hatırlıyoruz. O da böyle bir topluluğun oluşturulmasını hedefleyen önerilerin yaratıcısı ve ilk kamuoyu problemleri uzmanlarından biridir. Kuşkusuz, uluslararası topluluk, savaşın sonunda Başkan Wilson tarafından vaat edilmiş "kamuoyu mahkemesi"nin kuruluşunu gerçekleştiremez. Buna karşın devletin, kitle toplumlarının karmaşıklığının önüne geçmek için kamu güçlerini organize etmesi, düzene koyması ve yönetmesi gerektiği fikri zafer kazanır. Büyük kitlelere yönelik propaganda, ister ulusal isterse dünyasal ölçekte olsun, iktidar aygıtlarının teknikleşmesi sürecinin bir parçası olur. Uluslararası ilişkiler tarihçisi Parker Thomas Moon öğrencilerine 1925'te Columbia Üniversitesi'nde verdiği derste bu transandantal değişimi şöyle özetler: "Propagandanın değeri", şimdi "uluslararası iş alanında halka yönelik eğitim aracı" olarak, "ahlâkı korumak için kaçınılmaz araç" olarak ve "demokratik idealizm ve onun tersi için uyarı"[3] olarak bir kazanımdır. Savaş sırasında propagandaya "beyin yıkama" adının verildiği unutulmasa da, bu ikna aracı öylesine bir prestije sahiptir ki, pek az insan onun genel irade oluşturmadaki etkisini inkâr etmeye kalkışabilir. Bu zihniyet ortamının, bundan böyle kitle iletişim araçlarının payına düşen bağlantı işlevini açıklamaya çalışan ilk teoriler üstünde doğrudan bir etkisi vardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde savaş birliğinin merkezinde propaganda sorumlusu olarak ve barış konferansında Birleşik Devletler heyetinin danışmanı olarak Walter Lippmann, kendi çifte deneyiminden iki araştırma çıkarır. Öncelikle, Ağustos 1920'de *New Republic*'te, Teğmen Charles Merz'in yardımıyla yayımladığı, 1917 Martı ile 1920 Martı arasında *New York Times* tarafından Rus Devrimi'nde yaşanan olaylarının üzerinin örtülmesiyle ilgili kırk iki sayfalık bir nehir-makale. İki yazar, dezenformasyon mekanizmaları ve hem bir "mecalsiz varlık" hem de bir "tehlike" olarak takdim edilen Rus Devrimi'yle ilgili haberlerin çelişkilerini tüm çıplaklığıyla ortaya koyarlar ve mağlup Almanya'nın generallerini bu konuda aleyhte tanık olarak göstermekte tereddüt etmezler.[4] Bu, öylesine temel bir çalışmadır ki, Ameri-

3. Moon P.T., *Syllabus on International Relations*, New York, MacMillan Co., 1925, s. 122.

4. Lippmann W. ve Merz C., «A Test of the News», *Supplément to the New Republic*, 4 Ağustos 1920.

kalı otoritelerin ilk "kızıl" toplu tutuklamalarını başlattıkları ideolojik çerçeveyi gözler önüne serer. Ocak 1920'de, komando lakaplı Adalet Bakanı Mitchell Palmer, "yıkıcılık" yaptığından şüphelenilen binlerce insanı tutuklattırır ve binlerce yabancının sınır dışı edilmesini sağlar. Bu, aynı zamanda Amerikan kamuoyuna yönelik görülmemiş bir zehirleme kampanyasının ardından, yedi yıl sonra Sacco ve Vanzetti'nin yakalanması ve idam edilmesinin habercisi olan operasyondur. Lippmann 1922'de Amerika Birleşik Devletleri gazetecilik okullarında klasik bir başvuru kaynağı olacak olan *Public Opinion* [Kamuoyu] adlı eseri yayımlar. Bu kitapta, barış görüşmeleri sırasında "dış dünya" ile "beynin içindeki imajlar" arasındaki mesafenin nasıl derinleştiğini inceler.[5] Onu ilgilendiren, her şeyin ötesinde "sembol"lerin fonksiyonu veya enformasyonun inşası içinde "kurgular" diye adlandırdığı şeydir. 1927'de siyasetbilimci Harold D. Lasswell (1902-1978), yine Amerika Birleşik Devletleri'nde medyaların Birinci Dünya Savaşı deneyiminden itibaren işlevselci sosyolojinin kurucu kitabını tasarlar. Başlığı epey açıktır: *Propaganda Technique in the World War* [Dünya Savaşı'nda Propaganda Tekniği]. Övücü bir dile sahip olan bu kitapta, savaş zamanında "fikir ayrılığı felaketini ortadan kaldırmak ve savaşçı coşkunluğu sağlamlaştırmak" zorunda olan propaganda, bu "yeni alev", "toplumsal dayanışmanın yeni çekici ve yeni örsü şeklinde" tanımlanmıştır.[6]

Lasswell, Lippmann gibi savaştan miras kalmış medyaların etkisinin davranışçı temsillerini üstlenir. Her ikisi de ikna tekniklerini, kitle demokrasisi ya da "Büyük Toplum" yönetiminin temeli olacak şekilde kurarak uyarı-cevap şemasına olan inancı temellendirirler. Çıkış noktaları, yurttaşların kendi başlarına genel iradenin inşasına katılmaları için gerekli olan "yeterliliğe" sahip olabilmeleri noktasında toplumun aşırı karmaşık bir hale dönüşmüş olmasıdır. Kamuoyu strateji uzmanları, ince bir haber ve sansür ölçeği aracılığıyla bu eksikliği gidermelidirler. Lippmann "rıza üretiminden" (*manufacture of consent*); Lasswell ise "görüşlerin hükümetsel yönetimi"nden (*government management of opinion*) bahseder. Fordizmin ve Taylorizmin koruyuculuğu altında, aynı anda atölyeler ve fabrikalarda gelişen metotlara açık bir referans olacak şekilde *management* sözcüğü ortaya atılmıştır. Ama çe-

5. Lippmann W., *Public Opinion*, New York, The Free Press, 1965 baskısı.
6. Lasswell H., *Propaganda Technique in the World War*, New York, Alfred Knopf, 1927, s. 221.

lişkili bir biçimde bu karşılıklı rıza *engineering*'ini ilk olarak uygulayacak olan, Amerikan Devleti'nin ajansları değil, tabii ki özel sektör olacaktır. Gerçekte 20'li yılların başlarından itibaren, tamamen yeni halkla ilişkiler endüstrisi tasarımcılarının –ki bunlar arasında, Freud'un yeğeni olmasının yanı sıra, özellikle gazeteciler, kamuoyu uzmanları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nin dış propaganda ve sansür operasyonlarını denetleyen askerlerden oluşmuş bir komisyona, Creel Komitesi'ne mensup oluşuyla tanınmış Edward Bernays de vardır– yoğunlaştığı şey işte bu görevdir. Hükümet düzeyindeki deneme 1933'ü bekleyecektir ve bu da Başkan Franklin D. Roosevelt'in özel sektörden, piyasa üstünde kendilerini kanıtlamış olan halklara yaklaşım metotlarını (barometre ve kamuoyu yoklamaları, kampanya düzenlemeleri, programlanmış medyatik müdahaleler vb.) ödünç alarak başlatacağı *New Deal* politikası olacaktır. İzolasyonizm nedeniyle uzun zaman ertelenen, hükümetin dış propaganda faaliyetlerinin görüşülmesine ise, Amerika'da yaşayan pek çok Alman topluluğunu hedefleyen III. Reich'ın radyo yayınlarını engelleme gerekliliği nedeniyle başlanacaktır. Nazi Almanyası'nın kısa dalgalı çokdilli bir yayın istasyonuyla donandığı tarih ile, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın hükümet radyosu *Voice of America*'yı yarattığı tarih –1933, Hitler'in, Reich'ın başbakanlık görevine geçtiği ve Reichstag'ın bütün yetkileri ona verdiği tarihtir– arasında dokuz yıl vardır.

Öyle görünüyor ki, eski müttefik ulusların hiçbiri, "topyekûn savaş / topyekûn seferberlik" fikrinin giderek "totaliter" devlet teorisi ve pratiğine doğru ilerlediğinin farkına varmadı. Bir Yahudi ve Avusturyalı olarak, 30'lı yılların ikinci yarısında Amerika Birleşik Devletleri'ni bir baştan bir başa dolaşan nasyonal sosyalizmin radyofonik saldırısı konusunda Stefan Zweig'in tanıklığı epey aydınlatıcıdır: "Teksas'ta, Huston'la diğer bir petrol şehri arasında giden bir pulmanda, aniden birinin Almanca küfredip, bağırıp çağırdığını duydum. Art niyetli olmayan bir yolcu, trenin radyosunu Alman istasyonlarına ayarlamıştı ve böylece, Teksas ovasının ortasında demiryolunda giderken Hitler'in bozguncu konuşmasını dinlemek zorunda kaldım. Kaçmanın yolu yoktu, ne gündüz ne gece: Avrupa'nın ortasında, Avusturya'da her zaman kıvrandırıcı bir endişeyle Avrupa'yı düşünmek zorundayım."[7] Milletler Cemiyeti'nin Meclisi 1936'da, radyonun halklar arasında barış le-

7. Zweig S., *Le Monde d'hier. Souvenir d'un Européen* (1944), Paris, Le Livre de Poche, 1993, s. 466.

hine kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla uluslararası sözleşmeyi oyladığında, Hitler Avusturya Başbakanı Dollfuss'un Naziler tarafından katliyle doruk noktasına ulaşacak olan radyo kampanyasını başlatalı üç yıl olmuştu. Kendisini "hayal edilen dünya cumhuriyetinin yurttaşı ve daha özgür bir dönemin yola getirilemez sağ kalanı" olarak tarif etmekten hoşlanan Zweig için, bu "ölüme doğru, organize olmuş yalan ve 'propaganda'yla yaptığı atlı sefer, yazılı sözün iktidarının" sonunu haber verir. Avusturya 13 Mart 1938'de SA'ların çıplak şiddetine terk edildi. Bu olaylardan sonra, intiharından kısa bir süre önce Zweig 1941-1942'de şu yorumu yapar: "Dünyamız yüzlerce yıldır alışamadığı kıyıma, haksızlığa ve kaba kuvvete alıştırıldı... Evrensel vicdan 1938'de sustu."[8] İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde "dünyanın ahlâki bilinci" çoktan "bitkin düşmüş" ve "tükenmişti". "Kulağın ve ruhun radyonun tükenmek bilmez geveze akınları tarafından henüz işgal edilmediği bir zamanda, şairin ve yazarın hâlâ biraz olsun başarı ihtimalinden bahsedebileceği"[9] Büyük Savaş'la ortak bir tarafı olmayan bir durum.

Bununla birlikte 1925'ten itibaren, *Mein Kampf*'ta [Kavgam] 1914-1918 Savaşı'ndan kendi bilançosunu çıkaran Adolf Hitler (1889-1945) ikili propaganda anlayışını herkesin gözü önünde sergilemişti. Ülke içinde, "tek bir kendini adamışlar topluluğu" (*Opfergemeinschaft*) yaratarak, yurttaşların varoluşunun "bütünü" üstüne devlet hâkimiyetini sağlama aracı olarak.[10] Gelecekteki düşman ülkeler konusunda da orduların müdahalesine zemin hazırlayıcı bir terimin, "psikolojik savaş"ın stratejik aracı olarak. Üç yıl sonra, bu modern aracı, hangi megaloman yayılma şemasının hizmetine sunma düşleri gördüğünü bile açıklıyordu. Dünyanın fethi iki etapta gerçekleştirilmeliydi: Önce, tercihan Büyük Britanya'nın tarafsızlığını elde ederek Avrupa ve Rusya'ya hâkimi olmak. Bu kontrol, sömürgelere yayılıp güçlü bir donanma oluşturduktan sonra Almanya, Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelecekti, yani gerektiğinde İngiltere ile bir ittifakla kendisini tehdit edebilecek tek güce.[11] SA'lar şarkı söyleyerek Avusturya'ya el koyar-

8. *A.g.y.*, s. 472-73.
9. *A.g.y.*, s. 285-86.
10. Hitler A., «Proclamation au peuple allemand, 3 octobre 1941», *Anthologie mondiale de la stratégie*'de, yay. haz.: Chaliand G., Paris, Robert Laffont, 1990, s. 1220.
11. Craig G.A., «The Political Leader as Strategist», *Makers of Modern Strategy*'de, *a.g.y.*, s. 493.

lar: "Bugün Almanya bizim; yarın tüm dünya bizim olacak."[12]

İnanmış bir Avrupalı federalist ve *Esprit* dergisinin kurucularından olan Denis de Rougemond (1906-1985), 1939'da, *L'Amour et l'Occident*'da [Aşk ve Batı] şu tespiti yapmakta haklıydı: "Yeni bir tiyatronun peşinde başıboş *libido*'lar dönemine girdik. Dahası verilen ilk temsil politik tiyatrodur. 1917'den itibaren uygulandığı şekliyle kitlelerin politikası, topyekûn savaşın öteki araçlar tarafından sürdürülmesinden başka bir şey değildir (Clausewitz'in meşhur formülünü tersine çevirerek bir kez daha ele alacak olursak)."[13]

1938'de Paul Eluard'la birlikte André Breton tarafından yayımlanmış olan *Dictionnaire abrégé du surréalisme*'in [Kısaltılmış Gerçeküstücülük Sözlüğü] "Total" maddesinde şöyle yazıyordu: Total. "Tantal* totemi." (Michel Leiris.)

B. YERKÜRE, AMERİKAN MODERNİZMİNİN SEMBOLÜ

Otoriter rejimlerin yükselişi ve onların yeni iletişim araçlarını açık bir şekilde şartlandırma amaçlı kullanımı ütopik düşüncenin cesaretini kırmaz. Lewis Mumford 1934'te *Technics and Civilization*'da [Teknik ve Uygarlık] Kropotkin ve Geddes'in elektrik ağları üstüne ademi merkeziyetçi anlayışlarına yeni bir soluk getirir. Radyo ve kişiden kişiye iletişime yönelik çeşitli elektronik uygulamalarla insanlık, şimdi Attika'nın en küçük kentlerinin çok önceden tamamladıkları oranda güçlü bir politik birliğe erişmek için yeterli elemanlara sahiptir, der.[14] Dünyanın bu yeniden düzenleme planı Taylor'cı endüstriyalizmin gelecek öngörüleriyle uyum içindedir. 1917'de, İngiliz sosyalist Arthur J. Penty *Old Worlds for New: A Study of the Post-Industrial State* başlıklı bir eserde hizmet toplumu olarak "postendüstriyel toplum"un ilk anlayışlarından birini sergiledi ve *Post-Industrialism*'de bu tezi derinleştirdi.[15]

1930'da bir *pax britannica* nostaljisine sahip Kont Birkenhead, *The World in 2030 A.D.*'de 2030 yılının gezegenini tek bir Commonwealth

12. Zweig S., *a.g.y.*'tan alıntı, s. 457.
13. Rougemont (de) D., *L'Amour et l'Occident*, Paris, Plon, 1939, s. 253.
* Tantal: Gerçekleşmeyecek arzular peşinde koşmak. (ç.n.)
14. Mumford L., *Technics and Civilization*, New York, Harcourt, Brace and World, 1934.
15. Penty A.J., *Old Worlds for New: A Study of the Post-Industrial State*, Londra, Allen and Unwin, 1917; *Post-Industrialism*, Londra, Allen and Unwin, 1922.

çevresinde yeniden oluşturur. Bu gezegende de her şey-elektrik anlayışı, özerkleşmiş bir toplumun doğmasına neden olur. Üretim düzeyinde bu bir "endüstriyel Arkadia"dır; politik organizasyon düzleminde ise, elektronik iletişim, uzmanların himayesi altında katılımcı bir demokrasiyi teşvik eder. Tartışmalar canlı aktarılır ve bu yeni tip vatandaşların görüşleri kamuoyu yoklaması aracılığıyla hemen toplanır.[16]

Ama iki savaş arası döneme egemen olan ve yerküreye uzayın fethine kadar yeni bir anlam verecek olan şey, havacılık rüyasıdır. "Otomobil bize toprağın sahipliğini verdi, uçak ise gezegenin hâkimiyetini veriyor," diye yazar Paul Claudel 1935'te.[17] Bir önceki yıldan itibaren, her parça, dünyanın geri kalanına en az bir hava hattıyla bağlanmıştır. Mayıs 1927'de New York'u Paris'e ara vermeksizin bağlayan Charles Lindbergh'in başarısı ile, Temmuz 1938'de yerküreyi üç gün ve on dokuz saatte turlayan Howard Hughes'ün rekorunun ifade ettiği yerküre imajı, Amerikan kültüründe modernitenin sembolü olarak ortaya çıkar. 1927'deki kuruluşu sırasında, PanAm havacılık şirketi yerküreyi doğal olarak sembol seçer. "30'lu yıllarda," diye açıklar, kültürel coğrafya uzmanı Denis Cosgrove, "alüminyumdan hareketli bir yerküre –on iki ayak çapında ve iki ton (1/3 480.000 ölçeğinde)– *New York News*'un gökdeleninin tepesine dikilir. Marvel çizgi romanlarındaki Süpermen okuyucuları için *Daily Planet* neyse, New Yorklular için o derece tanıdık olan bu yerküre, New York'un modernist ufkunun çizgilerinden birini oluşturur. Boston'da American Bible Society ve Christian Science Publishing House –her ikisi de kendisini tüm dünyada Hıristiyanlığı yaymaya vakfetmiştir–, 'misyon'larının coğrafi erimini belirtmek için geniş küreler (her biri 50 parmak ve 30 ayak ölçüsünde) sipariş ederler. Hollywood stüdyolarının logo olarak yerküreyi yaygın bir şekilde kullanması, onun modernizmle olan ittifakını gösterir. Merkezi bir sahneden başlayarak halkın hayranlıkla dünyayı seyrettiği New York Modern Sanatlar Müzesi için 13.5 ayak çapında inşa edilen bir yerküre, modernist kültürle olan bu özdeşleşmeye yönelik en son onayın ifadesidir."[18]

16. Carey J., *Communication as Culture. Essays on Media and Society,* Boston, Unwin Hyman, 1989, «The History of future» bölümü.
17. Claudel P., *Conversation en Loir-et-Cher,* Paris, Gallimard, 1935, s. 205 (Studeny C., *L'Invention de la vitesse. France, XVIII*-XX*'den alıntı, Paris,Gallimard, 1995, s. 349).
18. Cosgrove D., «Contested Global Visions: One-World, Whole-Earth, and the Apollo Space Photographs», *Annals of the Association of American Geograp-*

Versailles Antlaşması'nın imzalanmasıyla "emperyalizm" sözcüğü, kapitalizm, "Anglosakson hâkimiyet" ve "beyaz sömürü gücü" sözcüklerinin yerini almaya başlar. "Küresel sözcüğü", "dünya savaşının sembolü" olur. Richard Koebner ve Helmut Dan Schmidt'in, sözcüğün 1840 ve 1960 arasındaki kullanımları üzerine yapmış oldukları çalışmalarda, Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren "Emperyalizm Çağı'nın tarih anlayışı, eskatolojik bir görünüm alır ve yeni bir dünyasal düzen adına politik çalkantıyı teşvik eder,"[19] şeklindeki saptamalarıyla dikkat çektikleri gibi. Yalnızca komünist ve sömürgecilik karşıtı aydınların değil, aynı zamanda Avrupalı milliyetçilerin de başvurduğu antiemperyalist semantiğin, bir anlam belirsizliği içinde protestocu yörüngesi başlar. Onun ortaya çıkışı aynı zamanda politik tayfın bütününü kapsayan "Amerikanlaştırma"nın negatif temsilinin kesin olarak kabul edilişine denk düşer. Terim hakkında bilgi verebilecek karşıt ideolojilerin ötesinde, başlangıcından itibaren antiemperyalist okuma şifresinin benimsediği şey, hesaplı bir manipülasyonun ve hegemonya iddialı politik bir sistem tarafından gizlice hazırlanmış bir komplonun daimi hedefi olarak dünyanın temsilidir.

Weimar Cumhuriyeti'nin sol kesimleri, Büyük Britanya emperyalizmini hedefleyerek Fransız Devrimi'nden ve bu gücün "Avrupa'nın düşmanı" olduğunu savunan Napoléon'cu propagandadan başlayarak yayılan fikri yeniden canlandırırlar. "Muhafazakâr Devrim"in teorisyenlerine ve milliyetçi sağa gelince, onlar "iki başlı Anglosakson dünya hâkimiyeti" planını eleştirir ve devletler hukukunun temel kurallarına saygı göstermediği gerekçesiyle, savaş propagandasının "ahlâkdışı" olarak betimlemekten vazgeçmediği bir Almanya'ya yeniden bir kimlik vermeyi hedeflerler. Britanya İmparatorluğu ve Amerikan gücüne –ki birincisinin "şişirilmiş bir biçimi"dir– ait yeni ticaret silahlarının hoyratlığının kesinliğe kavuşturduğu şey, galiplerin savaş ve barış cephesinde gasp ettikleri liberal ve insancıl haleden yoksun, utanmaz negatif imajlarıdır. Anglosakson Protestanların püritanizmi, kapitalizm zihniyetinin doğmasına neden olmuştur; savaşların gerçek kışkırtıcısı emperyalizmi ancak o doğurabilir. Aşırı milliyetçi kesimler

hers, cilt LXXXIV, n° 2, 1994, s. 280.
19. Koebner R. ve Schmidt H.D., *Imperialism. The Story and Significance of a Political Word, 1840-1960*, Cambridge University Press, 1964, s. 278.

için, *City* ve Wall Street'in Almanya'yı "Hindistan'ın durumu"na indirgemek istedikleri düşüncesi, bir öteki sinsi düşünceyle geri plana itilmiştir bile: Bu, ancak iç müttefiklerin, Yahudi ve farmasonların suçortaklığıyla mümkündür.

Bolşeviklere göre antiemperyalist slogan, Lenin'in çok yakında gerçekleşeceğini söylemekten vazgeçmediği dünya devriminin hizmetindedir. Bir üçüncüsünü kurmak amacıyla II. Enternasyonal'den koparak, bu yeni Enternasyonal'den gerçek bir ordu yapmak isterler. Bu Komünist Enternasyonal'in ya da Comintern'in (Fransız ve Britanyalılar tarafından kullanılan şekliyle; Rusça biçimi Komintern) kurucu konferansına çağrı mektubu Troçki (1879-1940) tarafından 1919 Ocağı'nda kaleme alınır ve Rus Komünist Partisi adına yine kendisi ve Lenin (1870-1924), Polonyalı, Macar, Avusturyalı, Letonyalı, Finlandiyalı parti temsilcileriyle, Balkan Sosyal Demokrat Federasyonu ve Amerikan Sosyalist İşçi Partisi temsilcileri tarafından imzalanır. İlk cümle hedefi ilan eder: "Milletler Cemiyeti'nin iki yüzlü sancağı altında kapitalist devletlerin ittifakıyla dünya devriminin çöküşü tehlikesi, hain sosyal demokrat partilerin birbirlerini karşılıklı olarak "affettikten" sonra işçi sınıfına ihanet etmek için birleşme ve hâlâ hükümetlerine ve burjuvalarına yardım etme girişimleri, nihayet henüz yeni kazanılmış zengin deneyim ve devrimci hareketin tümünün dünyasal karakteri – bütün bu şartlar bizi, devrimci proleter partilerin uluslararası kongresinin toplanması meselesini gündeme getirmeye mecbur bırakmıştır."[20] Mektubun birinci bölümü amaçları ve gelecekteki Enternasyonal'in taktiğini tanımlar. Dönem, dünyasal kapitalizmin dağılması ve çöküşü dönemi şeklinde karakterize edilir – sosyalizmin galip gelmemesi halinde Avrupa uygarlığının çöküşüne doğru gelişen bir tehlike olarak. Proletarya, iktidarı ele geçirmek, burjuvazinin devlet aygıtını yıkmak ve "sömürücü sınıfın mülksüzleştirilerek sistematik bir şekilde devrilmesinin aracı" olan yeni bir proleter devlet aygıtını organize etmek zorundadır. Bu kuruluş konferansı, Petrograd'da 2 Mart'tan 6 Mart'a kadar sürer. Ama çalışmalara katılan elli bir delege, dünya komünist hareketini temsil etme konusunda pek de yeterli değildir.

Açılış konuşmasında Lenin, yeni bir evrenselcilik ışığının doğuşunu ilan eder: "Kitleler için proletarya diktatörlüğü şimdiye kadar anlaşılmazdı. Sovyet sisteminin dünyada parıldaması sayesinde bu anlaşıl-

20. Broué P., *Histoire de l'Internationale communiste 1919-1943*'dan alıntı, Paris, Fayard, 1997, s. 77.

mazlık giderildi: Emekçi kitleleri diktatörlüğün pratik biçimini keşfettiler. Rusya'da Sovyetler'in iktidarı, Almanya'da Spartakistlerin, diğer ülkelerde benzer organizasyonların –örneğin İngiltere'de atölye temsilci komiteleri (*shop-stewards committees*) gibi– sayesinde büyük işçi kitleleri için anlaşılır hale geldi."[21] Buharin tarafından hazırlanan ve sunulan platform, yeni organizasyonun rolünü şöyle belirler: "Ulusal çıkarları dünya devriminin çıkarlarıyla birleştirecek Enternasyonal, farklı ülkelerin emekçilerinin karşılıklı yardımlaşmasını gerçekleştirecek, dünya emperyalist sisteminin çöküşünü hızlandırmak amacıyla, sömürge halklarını emperyalizme karşı mücadelelerinde destekleyecektir."[22] Nihayet Komünist Enternasyonal'in *Manifesto*'sunu yazmak Troçki'ye düşer. Babeuf'ten Karl Liebnecht ve Rosa Luxemburg'a kadar uzun devrimci kuşak dizisi içine bu "Açık Kitle Eylemi Enternasyonali"nin kuruluşunu yerleştiren Troçki, kapitalizmin gelişmesine çerçeve görevi gören ulusal devletin bundan böyle üretim güçleri için bir engele dönüşeceğinin ve yine yaşaması için militarizme mahkûm olan kapitalist devletin her türlü serbest rekabete dönüşü engelleyeceğinin altını çizer: "Sorun bundan böyle devletleştirilmiş üretimde kimin etkin olacağının bilinmesinden ibarettir: Emperyalist devlet mi ,yoksa muzaffer proletarya devleti mi?"[23] İş disiplini rejimini kuran proletarya diktatörlüğü "insanlığı yeni ve kuşku götürmez doruklara yükseltmek"le sonuçlanmak zorunda olacak geçiş dönemini kısaltacaktır. Gezegensel ölçekli bu savaşta sömürgelerin mücadelesi, yalnızca bir ulusal kurtuluş savaşı değil, aynı zamanda toplumsal kurtuluş savaşıdır.

Temmuz 1920'de Enternasyonal'in ikinci kongresinde –37 ülkenin 217 temsilcisi ve 67 organizasyonla bu kez Moskova'da toplanan "büyük umutlar kongresi"–, sömürgelerden kurtuluşun "burjuva ve demokrat hareketine" karşı alınacak tavır, yoğun bir tartışmanın konusunu oluşturur. Meksika'ya sığınmış olan ve bu ülkeyi temsil eden Hintli milliyetçi Manabendra Nath Roy (1887-1954) tarafından kaleme alınmış "Ek Tezler" (Lenin'inkilerle ilgili olarak) "uluslararası güncel konjonktürde, zayıf ve köleleştirilmiş halklar için Sovyet Cumhuriyetleri Federasyonu dışında bir kurtuluşun olmadığını" hatırlatmadan önce "sömürgeler" ve "genel olarak geri kalmış ülkeler" meselesini eni-

21. *A.g.y.*, s. 79-80.
22. *A.g.y.*, s. 86.
23. *A.g.y.*, s. 86.

ne boyuna ele alır. "Geri kalmış ülkeler"in içinde bulundukları şartlardan çıkmak için zorunlu olarak bir kapitalist gelişim safhasından geçmeleri gerektiği fikri reddedilir. Aynı yılın eylül ayında Bakü'de Doğu Halkları Kongresi gerçekleşir. Kongrede, Enternasyonal Başkanı Grigori Zinovyev (1882-1936) şöyle seslenir: "Yoldaşlar, her şeyden önce İngiliz emperyalizmine karşı sizi kutsal bir savaşa çağırıyoruz!" Karl Radek (1885-1936) daha da ileri gider: "Yaşasın Avrupa işçileriyle birlikte, komünizmin sancağı altında yeni bir uygarlık yaratacak olan Kızıl Doğu!" Sonraki yıl İrkutsk'ta Uzakdoğu'ya yönelik olarak, birincisine benzer başka bir Doğu Halkları Kongresi gerçekleşir. Kongrede otuz beş Çinli delege hazır bulunur.

Haziran 1921'de Moskova'da organize edilen Enternasyonal'in üçüncü kongresinde, böylesi bir organizasyon biçiminin gerekliliği hakkında İspanyol anarşist-sendikacıların itirazları dikkate alınmayarak, "Komünist Partilerin Organizasyonu ve Yapısı Üzerine Tezler" kabul edilir. Partinin örgütsel doktrini, biyomorfik "hücre" benzetmesini kabul eder. "Proletarya merkeziyetçiliğinin ve demokrasisinin sentezi/kaynaşması" olarak tanımlanmış "demokratik merkeziyetçilik" prensibi uluslararasılaşma normu haline gelir. "Birçok uzuvlarıyla tek bir beden", "her ülkede kolları olan tek bir parti" kurmak söz konusudur. "Proletaryanın öncüsü"ne düşen görevlerle ilgili direktifler, yasallık ve yasadışılık şartları içinde, partinin ajitasyon, propaganda ve basın gerekliklerini ortaya koyar.[24] Moskova Radyosu 1929'da düzenli olarak Almanca ve Fransızca, sonraki yıl ise İngilizce ve Hollandaca yayına başlayacaktır. Bir iktidar, ilk defa yeni medyayı dünya çapında bir ikna stratejisi yönünde kullanır.

1920 Kongresi'nde, *Manifesto*'yu yazmanın onuruna yeniden sahip olan Troçki, Enternasyonal'e kabulün 21 şartıyla ilgili uzun tartışmaları şunu ifade ederek kapatır: "Emekçiler! Dünyada savunmaya, yaşamaya ve ölmeye değer tek bir bayrak vardır; o da Komünist Enternasyonal'in bayrağıdır."[25] Yedi yıl sonra Enternasyonal'in yönetiminden atılır. 1929'da M.N. Roy aynı yazgıyla karşılaşır ve SSCB'den sürülen Troçki, karısı ve oğluyla İstanbul'a gelir. 1940'ta Mexico'ya sürgün gider, Meksika Komünist Partisi'nin suçortaklığıyla, Stalin'in

24. Communist International, «Thesis on the Organization and Structure of the Communist Press», *Communication and Class Struggle, An Anthology*'de, yay. haz.: Mattelart A. ve Siegelaub S., New York, International General Editions, 1983, cilt II, s. 125-138.
25. Broué P., *a.g.y.*, s. 175.

bir ajanı tarafından öldürülür. Zinovyev'e gelince, iki ihraç ve iki özeleştiriye rağmen sonuçta 1936'da ölüm cezasına çarptırılır ve cezası ilk Moskova davasının bitiminde infaz edilir. Stalin'in sekreteri Radek, ikinci Moskova davasında kendisine yöneltilen suçlamaları kabul eder. Böylelikle ölüm cezasından kurtulur ama hapishanede, muhtemelen öteki tutuklular tarafından öldürülecektir.[26]

Troçki'nin ve onun "sürekli devrim" teorisine karşı "tek ülkede sosyalizm"in savunucusu olan Stalin, devlet-ulus-parti çıkarına, muazzam bir miras talanına girişti. SSCB'nin dağılmasının ardından örgütün serbest bırakılan arşivlerini inceledikten sonra, Komintern üzerine yazdığı anıtsal tarih kitabında Pierre Broué'nin ustalıkla gösterdiği gibi: "Komintern yirmi beş yıl yaşadı. Hem bir partiler bütünü ve dünya partisi, hem uluslararası bir aygıt, bir mücadele aracı ve bir bağlantı halkası olmak istedi. Rus Devrimi'yle birlikte Doğu göğünde parlayan eşsiz bir yıldız oldu. Sovyet Devleti'nin hizmetinde uluslararası bir polis örgütü olarak da hayatını bitirdi."[27]

D. ORGANİZATÖRLERİN DÖNEMİ: TAYLOR SOVYET ÜLKESİNDE

1918'den itibaren, tecrübesizliği proletarya diktatörlüğü altındaki endüstriyel çabayı örseleme tehlikesi taşıyan, tamamı köy kökenli bir işgücünü sosyalleştirmenin tek biçimini bu metotların uygulanmasında gören Lenin, Taylorizmin sistemli bir biçimde fabrikalara girmesini önerir. Dahası bu "iş organizasyonu bilimi"ni, doğum yerinden bağımsız, "toplumsal bakımdan yansız" ve sosyalist toplumun bütününün rasyonel bir organizasyon prototipi olarak ele almaya kadar gider.[28] "Sovyetler + elektrik = Sosyalizm" sloganı üzerine kurulmuş ve köylünün, gelecekteki kent proleteri olarak bir statüye sahip olabileceği bir organizasyon.

Sovyet entelijansiyasında, üretim ilişkilerinin teknikçi anlayışı, en ünlüsü –aynı zamanda 1903'ten beri Bolşevik parti üyesi– Aleksandr Bogdanov (1873-1928) olan ütopist düşünürler tarafından en uç noktasına vardırılır. 1908'de ütopik toplum üzerine olan, *Kızıl Yıldız* adlı ilk

26. Bkz. «Index biographique», *a.g.y.*, s. 956-1110.
27. *A.g.y.*, s. 804.
28. Linhart R., *Lénine, les paysans, Taylor*, Paris, Seuil, 1976.

öyküsünü yayımlar, ardından diğeri, 1913'te yazdığı *Mühendis Menny* gelir. İlk öyküsünden itibaren insana ait çalışma biçimlerinin değişiminde otomatizasyonun rolünü ele almış, ikincisinde ise "makinelerin emperyalizmi"ni görselleştirmiştir. Bu ütopik romanlar devrimci Rusya'da engellenmeksizin yayılır; o kadar ki, *Kızıl Yıldız* 1918'de ikinci bir baskı yapar, *Mühendis Menny* ise 1918'de ikincisini, 1923'te üçüncüsünü. Proletkult'un önemli figürü ve "proletarya kültürü"nün savunucusu Bogdanov, "işçi yanlısı" ve "kendiliğindencilik" görüşlerini yakalayan, ancak Bogdanovcu bilim ve tekniğin temelde niçin kendisininkinden farklı olduğunu kanıtlayamayan Lenin'le polemiğe girer. 1913'te Bogdanov, "aklın zaferi" olarak Taylorizmi bir makalede yüceltecek ve sosyal hayatın her alanına evrensel bir şekilde yayılmasının "sosyalist rasyonalizasyon"un kuruluşunun garantisi olduğunu iddia edecek ilk Bolşevik olacaktır. Organizasyon problemleri onu o kadar ilgilendirir ki, 1912 ile 1916 arasında, üçüncü ve son bölümünü 1922'de tamamladığı *Tektoloji* ya da "evrensel organizasyon bilimi" hakkındaki bir kitabın çatısını kurar. İlk iki bölümü 1912 ve 1917'de kısmen yayımlanır. Bu kitaplar da hiçbir sansüre uğramaz.

Bogdanov, Ekim Devrimi kadar Büyük Savaş'ı da gösterge olarak kabul edip, "organizasyonel görevi tüm yönleriyle, *bütün olarak* empoze eden" bir bilimin zorunluluğunu doğrular. Hem bir organizasyon teorisi, hem bir "krizler" ya da dezorganizasyon teorisi olan bir bilim. Bu tartışmalar esnasında bir durumdan diğerine geçişi sağlama araçları önerirken Claude Henri de Saint-Simon'u teşvik edecek olan biyomorfik organizasyon anlayışının yeniden ortaya çıktığı görülür. "Gerektirdiklerinin katılığıyla," diye yazar 1917'de *Tektoloji*'sinin ikinci bölümünün girişinde, "ünitelerin ve kolektivitelerin yaşamını tehdit eden acımasızlığıyla, savaş, kesin olarak organizasyonel fonksiyonu hatırlatır ve bizzat bu yönüyle kaçınılmaz bir biçimde tektolojik düşünceyi uyandırır ve öne çıkarır... Dünya savaşı, insanlığın kendiliğinden toplumsal hareketi ile devlet organizasyonları arasındaki ilişkilerin anarşisi sonucu ortaya çıkan, dünya çapında organizasyonel bir krizden başka bir şey değildir... Felaket deneyimini, savaş zamanına uygun olumsuz işlerden daha az önemli olmayacak olan yoğun bir kuruluş, olumlu çabalar dönemi izleyecektir.[29] Tektolojinin asla bir "fel-

29. Bogdanov A., «La tectologie: Préface à la première édition de la partie II», *La Science, l'Art et la classe ouvrière*'de, yay. haz.: Deluy H. ve Lecourt D., Paris, François Maspero, 1977, s. 174-177.

sefe" olmadığında ve bu yüzden de "uzman felsefeciler"in işi olmadığında ısrar eder Bogdanov. "Organizasyonel normlar"ın sistematik deneyimlerinden yola çıkarak, sıkı bir inceleme olmadan anlaşılmayacak olan tektoloji, "bilimsel ve pratik düşünce yoluyla geniş bir şekilde eğitilmiş tüm insanlar"ın işidir.

Bogdanov'un sonu, deneysel bilimin babası Francis Bacon'ınkine benzeyecektir. 1926'da ilk Kan Nakil Enstitüsü'nün kurucusu ve organizatörü olarak, bir bilimsel deneyi kendi üstünde denerken ölecektir.

E. ZAMYATİN VE ORGANİZASYONUN HİCVİ

1920'de Yevgeni Zamyatin (1884-1937), anlamını, sosyalist üretim organizasyonunun teknokratik bir anlayışının ve ideolojik ve kültürel dönüşümlerin mekanikçi bir teorisinin doğuşunu kuşatan tartışmalardan alan bir anti-ütopyanın, *Biz*'in yazımına başlar. 1921 yılının sonunda bitirdiği el yazması hemen kara listeye alınır. Öyle ki, 1924'teki ilk baskı İngilizce bir çeviri olacaktır. Çekçe baskı 1927'de dilbilimci Roman Jakobson'un girişimiyle Prag'da gerçekleşir. Fransızca bir baskı Paris'te 1929'da çıkar. Eserin tümünün kaynak dilde yayımı ancak 1952'de New York'ta gerçekleşecek ve Rus topraklarındaki yayımı için 1988'i beklemek gerekecektir. Yazara gelince Paris'te sürgünde ölecektir.

Kızıl Yıldız'da Bogdanov, iş otomatizasyonunu hayal etmenin dışında, bilgisayarlar ve atomik füzyon sayesinde çalıştırılan füzeler icat etmişti. Zamyatin ise romanı şöyle başlatır: "*İntegral*'in yapımı yüz yirmi gün sonra tamamlanacaktır. İlk İntegral'in sonsuz boşluklarda süzülerek uçacağı büyük tarihi an yakındır. Kahraman atalarımız bin yıldır tüm yerküreyi tek devletin iktidarına indirgediler; en görkemli başarı bizi bekliyor: Camdan yapılmış, ateş püskürten, elektrikli akıl almaz bir aygıt olan İntegral'in yardımıyla evrenin sınırsızlıklarının bütünleştirilmesi. Diğer gezegenlerde oturan, belki de hâlâ yabanıl özgürlük durumunda bulunan bütün meçhul varlıkları aklın boyunduruğu altına almak bize düşüyor. Matematiğin kesin mutluluğunu onlara götürdüğümüzü anlamazlarsa, ödevimiz onları mutlu olmaya zorlamak olacaktır. Ama bütün silahlardan önce Söz'ün silahlarını kullanacağız... Yaşasın tek devlet. Yaşasın numaralar. Yaşasın Velinimet."[30] *İn-*

30. Zamiatine E., *Nous autres*, Paris, Gallimard, 1971, s. 15.

tegral'in yaratıcısı D-503 böyle konuşur. Bu dördüncü bin yılın insanı, köylerden ve köylülerden boşaltılmış, kentsel bir gezegen toplumu sakinidir ve insanı suçtan tek kurtarma aracının onu "özgürlükten kurtarmak" olduğu ilan edildikten sonra, numaralar arasında numara olan Velinimet'in yönetimi altında bütün numara-bireyler arasında Uyum ödevini empoze edendir. "Benim" imkânsızdır. Yalnızca "Biz"in yaşama hakkı vardır. Milyonlarca elli tek bir vücut halinde kalıba dökülmüş olan bireyler, "Zaman Tablosu"na göre yönlerini tayin ederler. Hepsi tek bir numara gibi uyanır ve uykuya geçer, hepsi kaşığı ağzına götürür ve aynı anda "neftli yiyeceği" çiğner, hepsi aynı anda "Taylor egzersiz salonu"na geçer ve bu şekilde devam eder. Düz çizgiyi ve "mekanizmanın güzelliği"ni kutlu sayan bu topluma kadar erişmiş "edebi anıtlar"ın en büyüğü "Demiryolları Tarifesi"dir. Bir diğer kitap da, bilimsel iş yönetiminin yaratıcısı olan ve "olacakları bin yıl önceden görebilen peygamber", Frederick Winslow Taylor'ın Kutsal Kitabı'dır. Ama bu toplum, onun sistemini bütün saat dilimlerine yayarak onu aşmış olmakla övünür. Günde en azından, saat 16 ile 17 arası ve 20 ile 21 arası tek organizma devamlı olarak hücrelere bölünür. Fakat 86 bin saniyeyi "Zaman Tablosu"na dahil etmekten ümit kesilmez. "Biz"deki herkeste görünmez bir metronom vardır. Her birey üstünde bir otomat ve bir fonograf taşır. Müzikal fabrikanın hoparlörleri her zaman tek devletin günlük marşını çalar. Kadınlar eski Valkyrie'ler gibi radyo dinleme kaskları takarlar. Şehir galip çıkar ve köylerin sakinlerini "güçten kurtarmak" ve onlara "mutluluğu öğretmek" için onları şehre doğru çeker.

Yalnızca "Mefi"ler (Mefisto'nun kısaltması) direnir. Suni ürünlerin dünyasını koruyan yüksek gerilim dalgalı Duvarların dışında, ağaçlar, hayvanlar ve güneşle temas halinde çıplak yaşarlar. Bu *underground* devrimci hareket, dengenin mutlu dinginliğini ortadan kaldırdığı ve "acılı daimi hareket"e yöneldiği için, dünyayı yöneten iki güç, entropi ve enerji arasında ikincisi üstüne bahse girmiştir. "Biz"lerin atalarının, yani Hıristiyanların yaptığı gibi, entropiye bir tanrı olarak saygı duymayı reddedenler, "anti-Hıristiyanlardır." Muhalif olanların başında, içki ve sigara içen ve ancak kaçak olarak elde edilebilecek parfümler sayesinde daha da güzelleşen serbest kalmış bir kadın, I-330 vardır. Bu kadında, devletin üniformalı tebaaları tarafından hiç bilinmeyen tüm davranışlar mevcuttur. Velinimet'in en kötü işkencelerine maruz kalır, ancak konuşmaz. Tek devleti "son devrim" şeklinde, Tarih'in sonu

şeklinde yücelten felsefeci-matematikçiyi, –rakamlar sonsuz olduğundan– bir son olamayacağı için, son devrimin olamayacağı şeklinde yanıtlar. "Sonuncu, çocuklar içindir: Sonsuzluk onları korkutur ve gece sessizce uyumaları gerekir..." "İki Yüzyıl Savaşı"ndan sonra Devrim'in yaratıcıları olan ataların hatası –"her yere aynı şekilde yayılmış" evrende yaşadıklarından dolayı– "son" rakam olduklarına, "sonrasının artık" olmayacağına inanmaktır. "Ah, ah! 'her yere aynı şekilde yayılmış', işte entropi, psikolojik entropi. Matematikçi, yaşamın yalnızca farklarda olduğunu bilmiyorsun: İklim farkı, potansiyel fark. Dahası eğer aynı sıcaklık ya da aynı soğukluk evrenin her tarafında geçerli olursa ateşin, patlamanın, cehennemin doğması için onları silkelemek gerekir. Biz onları silkeleyeceğiz."[31]

"Mutluluk düşmanları", gerçek hastalıktan, "düş" hastalığından kurtulmak için, makineler gibi kusursuz kılan ve yüzde yüz mutluluk yolunu açan "Büyük Operasyon"a katlanmak zorundadır. Bu şekilde operasyona tabi tutulan beyin, parlak, tek bir pürüz olmayan bir kronometre gibi düzenlenmiş bir mekanizmadır. "Duyguların yüceliği" bir önyargıdan, feodal zamanların bir kalıntısından başka bir şey değildir. "Sözcüğün tam anlamıyla *Homo sapiens*, artık gramerinde soru işareti olmadığında, ama yalnızca ünlemler, virgüller ve noktalar olduğunda insan haline dönüşür."[32] Bir dinamonun her kıvılcımı pür aklın kıvılcımıdır. Her piston hareketi kusursuz bir önermedir. Mekanizmanın imgeleme yetisi yoktur. Vaat edilmiş cennette azizler, ne arzuyu, ne acımayı ne aşkı tanırlar. Zira imgeleme yetisi onların elinden alınmıştır. Melekler Tanrının köleleridir.

17 Ağustos 1934'te Andrey Jdanov yazarların rolünü tanımlamak için Stalin'in deyişini alarak "sosyalist gerçekçilik"in parolasını ortaya atıyordu: "Ruh mühendisleri olmak." İlk Sovyet Yazarlar Kongresi'nde, "Ruhların mühendisi olma," diye lafı gediğine koyuyordu, "ayaklarını gerçek hayatın toprağına sağlam bir şekilde basmak demektir. Bu, hem eski tip romantizmle hem de var olmayan bir yaşamı ve var olmayan kişileri temsil eden, okuru düşsel bir ütopya dünyasına fırlatarak varoluşun çelişkilerine boyun eğmeye götüren bu romantizmle ilişkiyi kesmek demektir... Sovyet edebiyatı, kahramanlarımızı temsil etmeyi bilmelidir, geleceğimize doğru bakmayı bilmelidir. Mademki geleceğimiz bugünden itibaren bilinçli ve metodik bir çalışma

31. *A.g.y.*, s. 178.
32. *A.g.y.*, s. 125.

ile hazırlanacaktır, o halde bu, ütopyaya teslim olmak değildir. Burjuva edebiyatının bugünkü durumu bundan böyle büyük eserler yaratamaz haldedir... Kalemlerini sermayeye satan bu edebiyatın ünlü isimleri bugün hırsızlar, ispiyoncular, fahişeler, eşkıyalardır."[33] 1933'te parti-devlet, Hollywood filmlerinin ithalini yasaklamıştı.

F. DÜNYALARIN EN İYİSİ YA DA CANDIDE'İN HUZURSUZLUĞU

Yine de yanılmayalım. Zamyatin'in sorunsalı, Sovyet rejiminin sapmalarına dair bir vahiyle özetlenemez. H.G. Wells'in bulunduğu kara mizah çizgisinde ve anti-ütopik Rus roman geleneğinde yer alan yazar, kitlelerin organizasyonlarını tekbiçimleştiren bütün büyük aygıtların etkinliğini kınar: Tabii ki Leviathan-Devlet, tek Bilim ve teknik akıl fetişi, "Kilise" ve tüm inananların "tek sürü"de toplanmasına duyulan gizemli inanç. *Biz*'de sonuçları yer alan bu temaları, 1916-1917 arasında bulunduğu İngiltere'de, gemi mühendisi olarak çar donanması için inşa edilen bir buzkıranın yapımına nezaret ettiği sırada, kendi yaşam deneyimine dayanarak hazırlamaya başladı. Bir önceki romanı *Ostrovityane* [Adalılar] –ki 1918'de Sen-Petersburg'da kazasız belasız çıkar– "gerçekte mekaniğin kaçınılmaz" tehlikesiyle karşı karşıya kalan ve ilerleme yokuşlarını tek ray üstünde inen İngiliz hayatının bir yergisidir. Demiryolları Tarifesi aynı zamanda hikâyenin kilit kişisi, "Zorunlu Selametin Temel İlkeleri"nin yazarı, Protestan papaz Dooley'nin başucu kitabıdır.

Zamyatin'in distopisi bir tür yaratır, 1932'de Aldous Huxley onun kurallarını takip eder ve yöneticilerin *Brave New World*'ünü [Cesur Yeni Dünya*] kötü bir şekilde taklit ederek Voltaire'in şöyle dedirttiği Candide'i aptallıktan kurtarır: "Her şey, olası en iyi dünya için." Huxley'in hicvinin giriş sayfasında yer alan bu özdeyiş, kitabın Fransızca baskısının *Le Meilleur des Mondes* başlığıyla yayımlanmasına yol açar. Artık günah keçisi Taylor değil, Henry Ford ve onun, "Tarih yalandır," sloganı, "Ford'un uydurmaları", Fordist Bilgiyi Yayma Derne-

33. Jdanov A., «Discurso pronunciado en el Primer Congreso de Escritores Soviéticos, el 17 de agosto de 1934», *Estética y Marxismo*'da yeniden basıldı, yay. haz.: Sanchez Vasquez A., Mexico, Era, 1970, cilt II, s. 238-239.

* *Cesur Yeni Dünya*, çev.: Ümit Tosun, İthaki Yayınları, 2002. (y.h.n.)

ği ve *Fordist Bilimin Yol Göstericisi*'dir. Fordizmin yaratıcısının dalga geçtiği bu öyküde, sahnede, uydurma isimli kişiler ve bu öyküye göndermeler vardır: Lenina Crowne (programın cinsel objesi ve zorunlu cinsel birliktelik programının bir parçası!), Benito Hoover, Bernard Marx, Helmholtz Watson, Morgana Rothschild, Herbert Bakunin, Darwin Bonaparte (sinemacı) vb. sentetik müziği, "kokan filmleri", televizyonu ve her çeşit sesli kayıt cihazını tanıyan bir dünyada hareket eden kişiler.

Roman güçlü başlar ve bu başlangıç sanki bu seri üretim "dünyalarının en iyisi"ni anlatmak ister. Büyük harflerle: "Londra Kuluçka ve İşlem Merkezi"; bir levha üstünde dünyasal devletin sloganı: "Topluluk, Kimlik, İstikrar." FS (Ford'dan Sonra) 632 yılındayız, Ford Motor Company'nin doğum sonrası, 2535 yılı. Orada, döllenme salonlarında, en yetenekli olan Alfalardan, öğrenme kapasiteleri çok düşük olan Epsilonlara kadar, zekâlarına göre sınıflandırılmış insan klonlanmasına dayanan üretim sistemi faaliyet halindedir. Bokanovski'nin, embriyonları hazırlama yöntemi toplumsal istikrarın en önemli araçlarından biri olup, kitle üretim prensibinin biyolojiye uygulanması problemini çözer. Doksan altı ikiz çift, aynı şekilde doksan altı benzer makineyi çalıştırabilir. Normal tip Gamalar, değişmez Deltalar, tek tip Epsilonlar. Şişeleme Odası'ndan, pek çok kişiliğin şu veya bu nicelikte seçimini yaptığı Sonuç Odası'na kadar her şey kaydedilir ve fişlenir. Elektrosarsıntılar sayesinde, bir elektrikli kumanda tablosuyla donanmış neo-Pavlovcu Şartlandırma Salonlarında altı aylık Delta bebekler değişmez refleksler –örneğin kitaplardan ve çiçeklerden "içgüdüsel" bir nefret gibi– edinirler. Kolonileşilir, ülkeye en iyi biçimde uyan kategoriye göre yeniden kolonileşilir ve bu, bu şekilde devam eder.[34]

G. ÖTEKİ AVRUPA VE "VİZESİZ BİR GEZEGEN"

18 Nisan 1938'de André Breton *Orénoque* vapuruyla Vera Cruz'a demir atar. Meksika'daki ikameti üç buçuk ay sürer. Bu süre, petrolünü henüz ulusallaştıran ve Sergey Ayzenştayn'ın yarım kalmış mitsel bir filminde konu ettiği, bu devrimci ülke için yanıp tutuşmaya yeterli bir zamandır. Gelir gelmez Meksika'nın "bitmez tükenmez romantik enerjiler kaynağı" olduğunu ilan eder. Burada duvar resimleri ustası Diego

34. Huxley A., *Le Meilleur des mondes*, Paris, Plon, 1974.

Rivera ve onun sürrealist hareketini "Vizesiz Gezegen"in sembolü yapan Troçki ile karşılaşır. Üçü "Uluslararası Sanat Manifestosu"nu kaleme alırlar. Breton orada bulunduğu sürede Meksika Komünist Partisi'nin saldırılarına maruz kalacaktır.

Breton geri dönüşünde, gezi izlenimlerini *Minotaure* dergisinin 1939 Mayıs sayısında anlatır. Meksika, "sürrealizmin düşünsel doğasına en uygun yer" olarak kutsanır. Edebi hareketin flamasında, doğal bir suçortaklığının işareti, sonradan karada yaşamak üzere önce suda gelişen bir tür Meksika semenderi Axolotl vardır. Makalenin en ilginç yanı, Breton'un mite dönüşmüş bu ülke karşısındaki büyülenişinin kaynağında, ilk gençliğinde Gabriel Ferry'nin aynı adlı romanının kahramanı olan Yerli Costal olduğunun öğrenilmesidir. Vaktiyle genç Arthur Rimbaud'yu büyüleyen öyküdür bu, diye hatırlatır.[35]

1996'da sürrealist şairin doğumunun yüzüncü yıldönümü nedeniyle, Meksika başkentinde gerçekleştirilen serginin giriş panosunda şunlar okunacaktır: "Bu topraklardan geçişinden yaklaşık altmış yıl sonra onu anıyoruz; çünkü dünyanın uyum hayalini kuran büyük ütopyacı Fourier'ninki gibi Breton'un yüzü de, bugünün fikir ve dileklerinin tekdüzeliğinde görünür hale gelir."

Meksikalı yazar Carlos Fuentes'in, "Avrupa'nın öteki yüzü"nü, 1860'lı yıllarda Michel Chevalier tarafından yüceltilen "Latin Amerika" adının sildiği bu yüzü referans gösterdiğinde neyi anlatmak istediği bu düşsellikler zinciri sayesinde daha iyi anlaşılır: "Avrupa'nın gerçek *öteki*si, Rönesans Ütopyası'nın budanmış projesi, yerli ve Afrikalı renkleriyle bir Avrupa olarak İbero-Amerika adını alır: Hintli-Afrikalı-İbero-Amerikalı kıta –Thomas More, Erasmus, Montaigne ve Vitoria'nın, Lautréamont, Breton, Buñuel, Artaud ve D.H. Lawrence'in Avrupası gibi, bir Avrupa profili olmaksızın açıklanamaz olan– İbero-Amerikan boyutu olmaksızın açıklanamaz."[36] Bu metin 1989 tarihlidir. Meksikalı yazar İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin iki yüzüncü yıldönümünü kendince kutlar. Bu an ona, çokkültürlü ve çok etnikli toplumlar saplantısının yaşlı şeytanlarının kol gezdiği Avrupa'nın kültürel kimliğinin bu diğer unsurunu yeniden hatırlatmak için en uygun an gibi görünür. Bu, iki savaş arası dönemin Avrupa kimliği konusundaki büyük sorgulamalarının uzağında, dışarıdan gelen bir bakıştır.

35. Breton A., «Souvenir du Mexique», *Minotaure*, n° 12-13, Mayıs 1939.
36. Fuentes C., «L'autre visage de l'Europe», *Liber. Revue européenne des livres*, 16 Aralık 1989, s. 21.

XI
Manici ve şizofren bir gezegen

Daha baştan "küresel" olarak tanımlanmış soğuk savaş, gezegensel hedefli iki toplumsal sistemi karşı karşıya getirir. Bu iki kutuplu temsil şizofrenik bir görüntü sergiler. Bir taraftan *psychological warriors* ya da ajit-prop görevlileri için önemli olan "ideolojik mücadele"nin yol açtığı "fikirler savaşı", diğer taraftan Birleşmiş Milletler'in toplantı salonlarında "evrensel insan"ın kültürü üstüne övgüler. Bunun yanı sıra, daha da az somut olmayan hedef olarak, bu kez "gelişme" eksenine göre dünyanın ikiye bölünüşü ve az gelişmiş denen ülkeleri öteki tarafın yöneliminden kurtarma arzusu. *Westernization*, modernizasyon/gelişme stratejisiyle aynı anlama gelir.

5 Mart 1946 Westminster College, Fulton, Missouri: Başkan Harry Truman'ın önünde yaptığı bir konuşma sırasında Winston Churchill, Kremlin'in, "Baltık'ta Stettin'den, Adriyatik'te Trieste'ye kadar" çizmeye giriştiği sınırı teşhir ederek "demir perde" simgesini oluşturur. Eski Britanya başbakanı, halk demokrasilerinin Doğu Avrupa'da resmi olarak yönetime gelmelerini beklemez, zira bunlar ancak 1948 ile 1949 arasında oluşacaktır. O, "Anglosakson demokrasisi" adına Amerikalı ve Avrupalıları "dünya hâkimiyeti" projesi ve "dünya komünizmini yıkmak" için bir haçlı seferine girişmeye kışkırtır.[1] Birleşmiş Milletler Örgütü yasasının imzalanışı sırasında, 1945 Temmuzu'nda San Francisco Konferansı'nda verilen "barış" ve "iyi niyet" retoriği üzerindeki söylevlerden artık çoktan uzaklaşılmıştır; bu yasanın başlangıç kısmında, örgütün üyeleri, "gelecek kuşakları savaş felaketinden korumak" niyetini açıkça ilan ederler. Dünün müttefikleri birbirlerini karşılıklı olarak lanetlemeye hazırlanırlar.

1947 Eylülü'nün sonunda Vladislav Gomulka'nın çağrısı üzerine, dokuz komünist parti; altı Doğu Avrupa ile Fransız ve İtalyan komünist partileri Polonya'da Sklarska Poreba'da bir araya gelir. Stalin tarafından kaleme alınan bir raporda Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) dış politika sorumlusu Andrey Jdanov uluslararası strateji konusundaki yeni çizgiyi ilan eder: Dünyanın iki bölgeye ayrılması ve sonuna kadar savaş. Bir tarafta demokrasi ve barışla bütünleşen "antiemperyalist kamp"; diğer tarafta Amerika Birleşik Devletleri'nin *leadership*'liği altında "emperyalist saldırgan", "emperyalizmin ve antidemokratik güçlerin kampı". O zamanlar Stalin'in veliahtı gibi görünen Jdanov'un söylevi ve son bildiri, Truman-Marshall planına karşı düzenli bir saldırıyı amaçlar. Marshall planı, Dışişleri Bakanı George C. Marshall tarafından Harvard Üniversitesi'nin bir grup öğrencisi ve öğretmeni önünde 5 Haziran 1947'de ilan edilerek uygulamaya konulmuştur. 2 Temmuz'da SSCB tarafından reddedilen bu plan, "Birleşik Devletler'in dünyanın bütün kesimlerinde gerçekleştirmeye çalıştığı genel bir dünya yayılma politikasının Avrupa kolundan başka bir şey olmayan" bir "kaba güldürü" olarak karikatürize edilmiştir:[2] Komin-

1. Aronson J., The *Press and the Cold War,* Indianapolis-New York, The Bobbs-Merrill Co., 1970, s. 33.
2. *A Report on Recovery Progress and United States Aid,* Washington D.C., Economie Cooperation Administration, Şubat 1949, s. 141-142.

form ya da "Komünist ve İşçi Partileri Haber Bürosu" şeklinde yeni bir dünya organizasyonu ortaya çıkar. Savaşın dönüm noktası olan Stalingrad çarpışmasından üç ay sonra, Mayıs 1943'te Stalin'in Komintern'in kendisini feshettiğini ilan ettiğinin bilinmesi gerekir. Bu usta politik manevra Batılı müttefiklerini, Doğu Avrupa'ya el koyacak olmasına hazırlamaya yönelik bir oyundan ibarettir. Sklarska Poreba'da kararlaştırılmış olan, sonuçları itibarıyla önemli diğer bir girişim: Ahlâki caydırma konusunda ısrarlı bir dizi "uluslararası barış konferansı" aracılığıyla büyük saldırı, barış için haçlı seferi.

Mart 1947'de Başkan Truman, Beyaz Saray'ın, komünist yayılma planının doğrudan etkisi altında olduğunu ileri sürdüğü Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak askeri yardımla ilgili Kongre oylaması esnasında dünya istikrarının bekçisi olarak Amerikan gücünün rolü hakkındaki doktrinini dile getirir: Doğrudan ya da dolaylı olarak bir saldırının barışı tehdit ettiği her yerde, bu durum, Amerika Birleşik Devletleri güvenliğini ilgilendirir. Özgürlüğün tehlikede olduğu her yerde Washington demokrasiyi yerleştirmeye katkıda bulunacaktır. Ulusal güvenlik doktrini, bundan böyle bir çeşit yönetim biçimine yön verir. Temmuz 1947'de Kongre, bir asker değil ama bir sivil olan Ferdinand Eberstadt –Deniz Kuvvetleri Bakanı James Forrestal'ın isteğiyle bir rapor hazırlayan New York yatırım simsarı– tarafından yapılmış önerilerin çoğunu içeren *National Security Act*'ı kabul eder.[3] Bu mevzuat savaş sırasında kendini kanıtlamış istisnai sinerjileri barış zamanında sürdürür ve kurumlaştırır: Üç silahlı kuvvetler gücünün sıkı koordinasyonu; Pentagon-özel sektör yakınlaşması, endüstriyel üretim-askeri araştırma, üniversite araştırması-ulusal güvenliğin ihtiyaçları. Bu devlet aygıtının rasyonalizasyonu, elektriğe dayalı uluslararası düzeneklerin ve ağların büyük inşa projelerinin platformu olan "askeri-endüstriyel bütünlüğü"nü kurar ve ulusal politika ile gezegensel bir stratejinin birbirine geçiş engellerini ortadan kaldırır. *National Security Act*, her şeyi denetlemek için National Security Council'i kurar. 1942'de oluşturulmuş ve 1945'te dağıtılmış, askerlere bağlı istihbarat teşkilatı OSS (Office of Strategic Service), sivillere bırakılmış bir kurum olan CIA'de (Central Intelligence Agency) kendi devamını bulur.[4]

3. United States Senate, *Foreign and Military Intelligence. Final Report*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1976, s. 21.

4. Borosage R., «The Making of the National Security State», *The Pentagon Watchers*'ta, yay. haz.: Rodberg L.S. ve Shearer D., New York, A Doubleday Anchor Book, 1970.

Yine 1947'de, Temsilciler Meclisi'nin House Un-American Activities Commitee'si (HUAC) Amerikan filmlerinde komünist propagandanın varlığı hakkında bir araştırma başlatır. Bu anket komünizmle ilişkilerinden kuşkulanılan sinema çalışanlarını Hollywood'dan uzaklaştıracak *black list*'in, yani kara listenin hazırlanmasının ön habercisidir. Nükleer yok oluşun emareleri 1948'den itibaren söz konusu olmaya başlar. İlk soğuk savaş filmi olan *The Iron Curtain* [Demir Perde] Hollywood stüdyolarından çıkar. 20th Century Fox'un yaptığı, William A. Wellman tarafından yönetilmiş olan ve yıldız olarak Dana Andrews'un rol aldığı film, parlamenterlerin, bilim adamlarının ve bu ülkenin ordusunun bir görevlisinin suçortaklığıyla Kanada'ya sızan ve nükleer sırları ele geçirmeye çalışan bir Rus ajanının komplosunu sahneye koyar. "Komünist ispiyon" ağı, bir Sovyet şifre uzmanının Amerikan tarafına geçmesi sayesinde dağıtılır. Sinema tarihçisi Russell E. Shain'e kulak vermek gerekirse, bu film, 1962'ye kadar parlak dönemini yaşayacak olan bir senaryo modelini kurar – bu tarihten itibaren Hollywood filmografisinde bir yumuşama gözlemlenecektir.[5] Sovyetler'in ilk atom bombasından yaklaşık dört yıl sonra yaptıkları ilk hidrojen bombası denemesinin ancak 14 Temmuz 1949'da gerçekleştirildiğini hatırlatmaya gerek var mı?

Ağustos 1948'de Kominform'un etki alanında organize edilmiş ilk barış konferansı Polonya'da, Breslau'da gerçekleşir ve Dünya Entelektüeller Kongresi adını alır. Barışı savunmak için bir komite seçilir ve ulusal kollar oluşturma programı kabul edilir. Nisan 1949'da, aynı anda Paris ve Prag'da I. Dünya Barış Kongresi adı altında Barış Taraftarları Dünya Kongresi düzenlenir. Picasso 1949'da barış hareketine amblem olarak *Colombe de la Paix*'sini (Barış Güvercini) sunar. İnsanlığa atom yağmurunu durdurmanın aciliyetini hatırlatarak, Nuh'a Tufan'ın sonunu haber veren Eski Ahit'in sembolünü güncelleştirir. Bundan bir önceki yıl tüm değişik akımları bir araya getiren Fransız sinema çalışanları sokağa dökülerek Marshall planı şartları çerçevesinde, 20'li yılların sonlarından itibaren geçerli olan Amerikan filmlerinin ithalatı üstündeki sınırlandırmaların hafifletilmesini empoze eden Blum-Byrnes Antlaşması'nın bir hükmünü yürürlükten kaldırmayı başarmışlardı. Mart 1950'de Stockholm'de organize edilen toplantıya katılanlar, tüm dünyada milyonlarca kişinin imzalayacağı "Dünya Ba-

5. Shain R.E., «Hollywood's Cold War», *Journal of Popular Film,* 1974, cilt III, n° 4, s. 338.

rışına Çağrı" metnini oluştururlar. Sempatizan bilim adamları ilk sırada gelir: Bunlar arasında yer alan ve Atom Enerjisi Komiserliği'nin (CEA) ilk yöneticisi olan Frédéric Joliot-Curie, aldığı bu tavırdan dolayı görevinden azledilecektir. Stockholm çağrısının doğrudan amacı, atom bombasını ilk kez kullanarak Hiroşima ve Nagasaki felaketlerine yol açan hükümetin "savaş suçlusu" ilan edilmesidir. Başlangıçta uygun görüldüğü üzere Büyük Britanya'da toplanacak bir ikinci Kongre, Londra hükümetinin izin vermemesi nedeniyle Kasım 1950'de Varşova'da toplanır ve Birleşik Devletler Kore'de "saldırgan" olarak tanımlanır.[6] 30 Nisan 1949'da bir devrimci demokratik miting sırasında André Breton, barış için mücadeleye "bağlanma" çerçevesinde ilerici adı verilen tarafın gölge düşmemiş fikir birliğini bulandırıyordu. "Söz dağarının bekçisi olarak yazar," der, "kelimelerin anlamının bozulmamasına özen göstermelidir... Üstlerinde ustaca oynanan bu anahtar kelimeler günümüzde tüm ağızlardadır: Bunlar demokrasi gibi, sosyalizm gibi, özgürlük gibi, insan bilinci gibi kelimelerdir. Utanmadan, sokaktaki insan için bütün anlamını yitirme tehlikesine varıncaya kadar gündelik kullanımdan uzaklaştırılan son kelime, barış kelimesidir. Gerçekten de, katılanlarının, barışı özellikle diğerleriyle değil, yalnızca kendi aralarında algıladıklarını gösterme fırsatı yakaladıkları bir sözümona Barış Kongresi'ne katıldık."[7] Stalinci parti tarafından çizilmiş yolda aracılar olan Picasso ve arkadaşı İlya Ehrenburg'u suçlayarak, sürrealizmin öncüsü şöyle devam eder: "Edebiyat ve sanatta Rus bölgesinde hüküm süren terör gizli bir biçim altında bize kadar yayılıyor." Breton, III. Enternasyonal'in ağları tarafından Meksika'ya yolculuğu sırasında bizzat kendisinin maruz kaldığı iftira kampanyalarını ve daha genel olarak da "yalan ve kinin hizmetindeki" gizli saklı propaganda kuruluşları tarafından "ibneler" ve "pezevenkler" olarak damgalanan sürrealist hareket yandaşlarına karşı örülmüş kampanyaları hatırlatır. Mayakovski'nin, Yesenin'in, Tatlin'in, Lissitzki'nin kaderinin gösterdiği iç baskıyı ve aynı şekilde Boris Pasternak'a dayatılan suskunluğu kınar. Breton soğuk savaşın iki mega gücünü aynı kefeye koyar. "Şunu belirtmeye ihtiyaç duyuyorum ki, bu sözleri söylerken Amerika'ya ya da daha doğrusu Amerika adını kendine mal etmiş olan

6. *The Communist «Peace Crusade»*, Washington, Department of State Publication 4328, General Foreign Policy Series 65, Eylül 1951.
7. Breton A., «Pour un dégagement des intellectuels», *Le Siècle 1900-1999, Le Monde* gazetesi, 7 Mayıs 1999, s.19.

Amerika Birleşik Devletleri'ne bakmıyorum. Amerika Birleşik Devletleri, onların bu değersiz pragmatizmleri kadar bana hiçbir şey ters değildir, entelektüel olarak hiçbir şey onların 'kitap özeti' buluşları kadar midemi bulandırmaz, onların üstünlük kompleksi kadar hiçbir şey beni çileden çıkartmaz. Onların para gücüyle Orta Amerika'ya, Güney Amerika'ya el koymalarını lanetliyorum... Ve emperyalist emellerini Eski Kıta'ya yaydıklarını belirtmeliyim."[8]

B. KÜRESEL ÇARPIŞMA OLARAK PSİKOLOJİK SAVAŞ

"İkinci Dünya Savaşı'nın küllerinden doğan kutuplaşmış dünyanın en anlamlı özelliği," diye belirtir tarihçi Paul N. Edwards, "şüphesiz gerçekten küresel karakterli olmasıdır – en azından Amerika Birleşik Devletleri açısından. Küresel çapına rağmen Büyük Savaş her şeyden önce uzun bir Avrupa bölgesel savaşlar dizisinin sonuncusu olmuştu. Buna karşılık İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın paylaşımıyla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, dünyayı, iki süper güç arasındaki kıyametvari mücadeleye ayrılmış kapalı bir sistem olarak algılar. Sınır miti, Doğu Bloku biçimi altında aşılamaz bir boyuta ulaşır. Bundan böyle dünyayı, keşfedilmeyi ya da uyandırılmayı bekleyen devasa bir Amerika olarak hayal etmek mümkün değildir."[9] "Küresel" terimi, "küresel düşman" komünizme karşı uygulanmış stratejinin tüm özelliklerinin bir özetidir: "Birleştirilmiş, tutarlı ve bölünemez."

Küresel prizma altında Kuzey/Güney ekseni, kendini, Doğu/Batı ekseniyle karışmış bulur. "Gelişme" problemi, dünya güvenliğinin bir hedefi halini alır ve "az gelişmiş bölgeler" bu meselenin rehinesi olur. Bu, 20 Ocak 1949'dan, Harry Truman'ın "Birlik'in durumu hakkındaki mesaj"ında iki kutupluluğun jeopolitik satranç oyununda en son hamleyi yaptığı tarihten itibaren kesinleşecektir. Mesajın dördüncü noktası –ki tarihe tam olarak "IV. Nokta" olarak geçecektir– "az gelişmiş/gelişmiş" çiftini onaylar. Bunlar, "az gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişimi" ve bu birliğin yasasının 55. maddesini oluşturan, "ekonomik gelişme amacıyla teknik yardım" başlıklı iki kararın Birleşmiş Millet-

8. *A.g.y.*

9. Edwards P.N, «The Closed World. Systems Discourse, Military Policy and Post-World War II. US Historical Consciousness», *Cyborg Worlds. The Military Information Society*'de, yay. haz.: Levidow L. ve Robins K., Londra, Free Association Books, 1989, s. 147.

ler Genel Kurulu tarafından oylanışı sırasında, bir önceki yıl aralık ayında ileri sürülmüş kavramlardır. "Dördüncü olarak," der vatandaşlarına, "bilimsel ilerleyişimizin ve endüstriyel gelişimimizin avantajlarını, gelişmekte olan bölgelerin iyileştirilmesi ve büyümesinin hizmetine sunan, cesur, yeni bir program ortaya atmamız gerekir. Dünya insanlarının yarısından fazlası sefalet çizgisine yakın koşullarda yaşıyor. Yiyecekleri tatmin edici değil. Hastalıkların pençesindeler. Ekonomik yaşamları ilkel ve durağan. Yoksullukları bir handikap ve tehlike yaratıyor; kendileri için olduğu kadar refah bölgeleri için de bir tehdit... İnsanlık ailesinin herkesin hakkı olan, daha uygun ve kabul edilebilir bir yaşam sürdürebilmesi, en kötü durumda olanların birbirlerine yardım etmesiyle olur. Yalnızca kendi zalimlerini değil, aynı zamanda daimi düşmanları olan açlık, sefalet ve umutsuzluğu alt etmeyi sağlayacak bir eylem için dünya halklarını harekete geçirecek canlandırıcı gücü yalnızca demokrasi sağlayabilir."[10]

"Demir perde"nin her iki tarafındaki "fikirler çatışması"nın, mücadelenin sonucunda önemli rol oynayacağına çok çabuk ikna olunur. Amerika Birleşik Devletleri için, iki savaş arası dönemin yönetim pratikleriyle ilgili bir boyut değişimi söz konusudur. 1919'da barış antlaşması görüşmeleri sırasında Amerikan basın endüstrisinin –bu noktada Wilson'cı ilkelere sadık– temsilcileri barışı korumanın koşulu olarak, uluslararası bilgi akışı serbestliği prensibini boşu boşuna meşrulaştırmayı denemişlerdi. İzolasyonizmin de yardımıyla mesele, dış politikanın takvimine hiçbir zaman kaydedilmeyecektir. Ama büyük Amerikan basın ajansları, 1930'dan itibaren dünya haberler piyasasında, Avrupa ajansları Havas ve Reuter'in olgular üzerindeki yarı tekel durumunu kırarak bir yol açmışlardı. 1942'de savaşın tam ortasında Associated Press'in yöneticisi Kent Cooper, *Barriers Down* gibi anlamlı bir başlık taşıyan bir eserde, geleceğin galiplerini, prensibi, gelecekteki barış düzenlemelerinin içine katmaya davet eder.[11] Bu, üç yıl sonra Amerikan diplomasisinin *free flow of information* prensibini, mihver güçleriyle imzalanmış çeşitli barış antlaşmalarına katarak izlediği çizgidir. Amerikan doktrininin gerçekliği üstüne ilk ciddi tartışma, Sovyetler Birliği'nin, uluslararası radyo yayınlarının hükümetçe parazitle engel-

10. Rist G., *Le Développement. Histoire d'une croyance occidentale*'dan alıntı, Paris, Presses des Sciences politiques, 1996, s. 117-118.
11. Cooper K., *Barriers Down. The Story of the News Agency Epoque*, New York, Rinehart, 1942.

lenmesini meşru kılmaya çalıştığı zaman, 1950'de patlak verir. "Hiçbir sınıra aldırmayan" serbest mübadele kavramına, Kremlin, devletlerin bağımsızlığı ve içişlerine müdahale etmeme prensibiyle karşı çıkar.

Bu liberteryan esinli *free flow of information* doktrininin –mademki bütün dünya halklarını Amerikan Anayasası'nın ilk değişiklik önerisinden yararlandırmak söz konusudur– zamanla, herkesin mallarını en yüksek fiyatı verene satmak için serbest rekabetten yararlandığı varsayılan dünya ölçeğinde bir ticaret alanının oluşması yolunda bütün engelleri kaldırmayı amaçlayan bir *Realpolitik*'in muazzam kaldıracı haline dönüşeceği bilinir.[12] Ama henüz o noktada değil, daha çok soğuk savaşın tam ortasındayızdır. Uluslararası camianın tartıştığı ve uydular çağının eşiğine kadar da tartışacağı elektronik iletişimin kullanımları, daha deneysel olarak politik propaganda amaçlı yayınların serbest dolaşımıyla ilgilidir. Dahası, Doğu'nun bu amansız direnişini motive eden, bu akış tarafından istila edilmek korkusudur.

Washington'da bu tip enformasyonu adlandırmak için "psikolojik savaş" sözcüğüne ve örneğin, *War of ideas, Struggle for the minds and wills of men, Thought war, Political warfare, Nerve warfare, Campaign of truth, War of words, Indirect agression* gibi pek çok eşanlamlısına başvurulur. Bu terim zenginliği arasına "küresel"in anlamı da karışır. Yüksek bir propaganda sorumlusu kem küm etmeden itiraf eder: "Psikolojik savaş kavramı açık bir şekilde soğuk savaşla, yani komünizm ile özgür dünya arasındaki küresel mücadeleyle (*global struggle*) özdeştir."[13] Başkan Eisenhower, Haziran 1953'te Genç İşadamları Ticaret Odası'nın Minneapolis'teki yıllık toplantısında askeri ve ekonomik güvenlik üzerine yaptığı bir konuşmada daha açık bir tanımlama getirir: "Özgürlüğün giriştiği bu savaş, bugün açıkçası topyekûn ve evrensel bir savaştır... Bu, politik bir mücadeledir... Bu, bilimsel bir mücadeledir... Bu, entelektüel bir mücadeledir... Bu, manevi bir mücadeledir... Zira en derin anlamıyla bu küresel mücadelenin hedefi ne toprak ne besin ne de iktidardır; hedef bizzat insanın ruhudur."[14] Bir süre sonra Hoover Komisyonu, Amerika Birleşik Devletleri'nin, "itiraf

12. Blanchard M.A., *Exporting the First Amendment: the Press-Government crusade of 1945-1952*, White Pains, N.Y., Longman, 1986.
13. Perusse R.I. «Psychological Warfare Reappraised», *A Psychological Warfare Casebook*'ta, yay. haz.: Daugherty W.E. ve Janowitz M., Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1958, s. 27.
14. Dyer M., *The Weapon on the Wall. Rethinking Psychological Warfare*, Baltimore'den alıntı, The Johns Hopkins Press, 1959, s. 25.

edilmiş hedefi, hangi yolla ve hangi bedel karşılığında olursa olsun, dünya hâkimiyeti olan amansız bir düşmana meydan okuduğunu" ilan ederek daha da ileri gider. Bu komisyon, "Bize karşı kullanılanlardan daha zeki, daha sofistike ve daha etkili yöntemlerle düşmanlarımızı alaşağı etmeyi, engellemeyi ve yok etmeyi öğrenmeliyiz," öğüdünde bulunur. "Bu yüzden Amerikan halkının bu tiksinç eylem felsefesinden haberdar olması, onu anlaması ve desteklemesi gerekmektedir."[15] Senaryo, Batı'nın petrol çıkarlarını engellemeye kalkışan İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ı 1953'te görevden almak için hemen uygulanır. Ardından, 1954'te United Fruit'in ekim alanlarına ve onun telgraf ağı, demir ve deniz ulaşım yolları üstündeki aşırı iktidarına el uzatan Guatemala Devlet Başkanı Jacobo Arbenz'e karşı düzenlenen darbe gelir. Modern uluslararası ilişkiler tarihinde ilk kez bir halkla ilişkiler uzmanı Edward Bernays çokuluslu özel bir şirket adına, anayasaya uygun bir şekilde seçilmiş bir devlet başkanını devirme amaçlı bir kampanyayı hayata geçirir.[16]

1953 yılı bir geçiş yılıdır. Churchill söyleminin saptadığı öngörülerin olduğu kadar, Truman doktrini ve Marshall planı tarafından saptanmış önceliklerin tersine, "komünist saldırı" Batı Avrupa'yı değil, Asya'yı hedef almıştır. Çin'de komünistler tarafından iktidarın ele geçirilişinden yaklaşık bir yıl sonra, 1950 Haziranı'nda, Kore'de çatışmalar çıkar ve 1953 Temmuzu'nda sona erer. McCarthy engizisyonunun doruğa taşıdığı üç yıllık kolektif psikoz. 1953 yılında gizli radyo *Liberty* SSCB'nin değişik cumhuriyetlerinde yayına başlar; bu yayın 1947'den itibaren Rus dilinde yayınlar yapan hükümet propaganda radyosu *Voice of America* ve 1950'den itibaren Doğu Avrupa ülkelerine yayın yapan diğer bir gizli radyo *Radio Free Europe*'un devamı niteliğindedir. Yine 1953'te US Information Agency (USIA), yabancı ülkelerde hükümet propaganda eylemlerini koordine etmek amacıyla oluşturulmuştur.

15. Birleşik Devletler Senatosu, *Foreign and Military Intelligence*'tan alıntı, *a.g.y., s.* 9.
16. McCann T., *An American Company. The Tragedy of United Fruit*, New York, Crown, 1976.

Bir önceki savaşın tersine, İkinci Dünya Savaşı, aralarında medya sosyologlarının da bulunduğu toplum bilimleri uzmanlarını tamamen seferber etti. Psikolojik operasyonların bilirkişi raporuna alışmış, yeni "küresel düşmanla" çatışma içindeki üniversiteliler için bu zihni evrenden kurtulmak zordur. Mihver güçlerine karşı propagandayla ilgili teorik bilançoların kökeni söz konusu olduğunda, bunlar her zamankinden daha çok otorite haline gelmişlerdir.

Kore Savaşı'nın tam ortasında MIT'nin* sosyoloğu Daniel Lerner yönetiminde *Propaganda in War and Crisis* başlığıyla yayımlanmış kolektif kitap, Harold D. Lasswell'in Büyük Savaş süresince propaganda üzerine 1927'de yayımladığı kitabın benzeridir.[17] Ama bu kez Lasswell artık ikinci elden bir gözlemci değildir. Lerner'in *reader*'ına katılan çalışma arkadaşlarından çoğu gibi psikolojik operasyonlara en yakın tanık olmak durumunda kalmıştır. Kongre kütüphanesi nezdinde "War Communication Research"ün yöneticisi olarak "sembolik dünya çevresi" üstüne çalışmış ve çatışma boyunca bundan deneyimler çıkarmayı denemiştir. Lerner, Avrupa'daki savaş güçlerinin kumanda merkezinde görevli gizli servis subayı olup, 1949'da *Sykewar: Psychological Warfare against Germany*'yi yayımladı. Lasswell'in, "Policy and the Intelligence Function"ının ve Lerner'in, "Policy, Intelligence and Propaganda Strategy"sinin *Propaganda in War and Crisis* başlığına katkıları şaşırtıcı değildir. Aynı güzergâhta bir o kadar tipik diğer bir uzman, her yerde hazır ve nazır Wilbur Schramm'dır; o da medya sosyolojisinin öncüsüdür – 1956'da Stanford Üniversitesi'nde Institute for Communication Research'ü kuracaktır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Office of War Information'ın (OWI) yazı işleri yöneticisi olan Schramm Nazi ve Sovyet propaganda yöntemleri hakkında sayısız incelemeler kaleme almış ve aynı zamanda John W. Riley'le birlikte 1951'de, rengini belli etmekten çekinmeyen bir kitap yazmıştır: *The Reds Take a City: The Communist Occupation of Seoul, with Eyewitness Accounts*.[18] Aynı yıl, aynı yazarlar tarafından imzalanmış "Com-

* MIT: "Massachussets Institut of Technology." (y.h.n.)

17. Yay. haz.: Lerner D., *Propaganda in War and Crisis*, New York, George W. Stewart, Inc., 1951.

18. Riley J.W. ve Schramm W., *The Reds Take a City: The Communist Occupation of Seoul, with Eyewitness Accounts*, New Brunswick, N.J., Rutgers University Press, 1951.

munication in the Sovietized State as Demonstrated in Korea" adlı makaleyi, ünlü *American Sociological Review* kabul eder.[19]

Ayrıca Washington Sovyet rejimini Nazi Almanyası'yla eş tutmayı zaten stratejisinin bir parçası yapar.[20] Bu durumda, Universal tarafından yapılmış Robert Florey'in yönettiği ve başrolünü aktör Dick Powel'ın oynadığı 1948 tarihli ikinci soğuk savaş filmi *Rogues Regiment*'in karmakarışık argümanı içindeki karışımı görmekten daha tabii ne olabilir? Filmde, Fransız askerlerinin Moskova tarafından desteklenen devrimcilere karşı savaştığı Çin Hindi'ne sığınan savaş suçlusu Nazi Martin Bormann'ın peşinde bir kaçma-kovalamaya şahit olunur.[21]

Daha genel olarak bakıldığında, dünyasal çatışma sırasında edinilmiş propagandacı deneyimin ipotek altına aldığı hafızanın, fikirler savaşının hedefiyle ilgili temsiller üstünde doğrudan bir etkisi vardır. Klasik uyarı-cevap modeline göre hareket eden davranışçı bir şema uyarınca tasarlanan alıcı, "efendisinin sesi"ni izlemekten başka bir şey yapamaz. Bu, zamanın ruhuna dönüşür. Dahası bu bir tesadüf değildir; öyle ki, 1948'de, savaş sırasında kripto uzmanı ve telekomünikasyonlar mühendisi olan Claude Shannon tamamen çizgisel bir "mesaj" iletim modeline dayanan matematiksel bir iletişim teorisinin temellerini atar.[22] Aynı yıl Burrhus F. Skinner (1904-1990) hayatında yazacağı tek ütopik roman olan *Walden Two*'yu [Walden İki] yayımlayacaktır. O, askeri birliklerdeki kültürler arası iletişim problemini çözmek amacıyla savaş sırasında biriktirdiği deneyimleri kullanarak bilimsel şartlandırma yöntemlerini öylesine tutkuyla yüceltir ki, oysa Huxley, *Cesur Yeni Dünya*'da yaklaşık on beş yıl önce bunları alaya almıştır. Üç hocanın, dört öğrenci (kuşkusuz burada ölümü temsil ederler) önündeki uzun tartışmaları boyunca Rus Pavlov'u aşmış olmakla övünen davranışçı psikolog, More'un projesinden belli belirsiz esinlenmiş bir komünoter toplum modellerinin değerleri üstüne konuşur. Bunu gerçekleştirmek için olabildiğince küçüklükten başlayarak *behavioral engineering* prensiplerini çocuklara uygulamaktan başka terapi yolu görmez.[23] Skinner'ın romanına, *Walden Two* adını, bireyin gerçek bir ruh

19. Riley J.W. ve Schramm W, «Communication in the Sovietized Stateas as Demonstrated in Korea», *American Sociological Review*, 1951, cilt XVI, s. 757-766.
20. Borosage R., «The Making of the National Security State», *a.g.y.*, s. 7-8.
21. Shain R.E., «Cold War Films, 1948-1962: An Annotated Filmography», *Journal of Popular Culture*, cilt III, n° 4, 1974, s. 365.
22. Shannon C. ve Weaver W., *The Mathematical Theory of Communication*, Urbana-Champaign, Ill., University of Illinois Press, 1949.
23. Skinner B.F., *Walden Two*, New York, Macmillan, 1948.

kurtuluşuna sahip olmasının gerekliliğine inanan Thoreau'nun *Walden*'ına açıkça karşı çıktığı için verdiğini eklemeye gerek var mı?

Uluslararası medyalardaki sembolleri takip etmeye alışkın olduğundan mıdır? Gerçek şu ki, Lasswell, psikolojik savaş kurumlarının, muhaliflerine meydan okumak için aldıkları biçim konusunda biraz olsun şüpheci görünecek ender kimselerden biridir. Şöyle bir uyarıda bulunur: "*We are in a war of ideas, but we have not found our ideas.*"[24] –"Bir fikirler savaşı içindeyiz, ama kendi fikirlerimizi henüz bulamadık."

Bu sakıncaya, komünist güçler tarafından dünyanın sarılması stratejisinin doğası söz konusu olduğunda *psychological warriors* mertebesine çıkarılmış üniversitelilerin kararsızlığı eklenir. Kore Savaşı'nın hemen ertesinde, USIA'in isteğiyle gerçekleştirilmiş "The Soviet Concept of 'Psychological' Warfare" başlıklı rapordan alınmış bir bölümde Wilbur Schramm'un yorumu şöyledir: "Komünistlerin sanki sözcüğün gizemli iktidarını keşfettiklerine inanmak folklordur. Bu fikir en azından gerçeğe uygun düşmez ve tehlikeli bir yanılgıya götürebilir... Sovyetler'in psikolojik operasyonlarını betimlemeyi denediğimizde, sözcüğün silahından çok, *organizasyonel* silahtan bahsetmemiz gerekir."[25] Bu, parti ve parti disiplini fikri tarafından yönlendirilen bu anlayışın, iki strateji arasındaki kesin paralelliği gerçekleştirmeyi engellediğini kabul etmektir.

D. POLİTBÜRO VE İDEOLOJİK MÜCADELE

Moskova'da "psikolojik savaş" terimine gerçekten pek de iyi gözle bakılmaz. Otoriteler ajit-prop konusunda yalnızca "ideolojik mücadele"yi esas alırlar. SBKP'nin bu alandaki uluslararası stratejisi –daha önce de görüldüğü gibi– 1947'de Sklarska Poreba'da, hem Kominform'u hem de Barış Hareketi'nin pek çok kolunu içeren bu geniş ağın oluşumuyla tanımlanır. Ama ondan önce veya aynı anda, iç düzeyde, 1946-1948 arasında, devlet-parti çevresinde entelektüellerin üç zamanlı, safları sıklaştırma stratejisi ortaya çıkar.

24. Lasswell H.D., «Policy and the Intelligence Function», *A Psychological Warfare Casebook*'ta, *a.g.y.*, s. 67.
25. Schramm W. «The Soviet Concept of Psychological Warfare», *a.g.y.*, s. 779-80.

Ağustos 1946'dan itibaren Andrey Jdanov'un etkisi altındaki Merkez Komite, ideoloji konusunda resmi çizgiyi empoze eder. Edebiyat dergileri *Zvezda* ("Yıldız") ve *Leningrad*'a, Anna Ahmatova'nın şiirlerini ve humorist Mikhail Zoşenko'nun metinlerini yayımlayarak "gençliğin yönünü şaşırmasına ve bilincinin zehirlenmesine" ortak oldukları için saldırır. Apolitizm, ideolojik karışıklık, estetizm, burjuva-aristokrat dekadanlık ve özellikle Sovyet edebiyatının ve zihniyetinin eğilimlerine ve geleneklerine aykırılık, bu şiddetli suçlamayı iyice belirginleştiren öğelerden birkaçıdır.[26] Haziran 1947'de Jdanov, G.F. Aleksandrov'un *Histoire de la philosophie occidentale*'inin [Batı Felsefesi Tarihi] yayımlanması vesilesiyle, bir sonraki yıl "iki bilim teorisi"nin (burjuva bilimi/proletarya bilimi) ve Lisenko'nun "biyolojik tarım" teorilerinin resmi olarak kabulüne yol açacak olan "ideolojik mücadele" hareketini başlatır. Bilimsel, edebi ve artistik disiplinlerin tümü bundan etkilenir.[27] 1948 Şubatı'nda Jdanov, "antipopüler" ve "antidemokratik" yapıdaki kompozitörler Sergey Prokofiyev, Dimitri Şostakoviç ve diğer bazılarının "biçimci kaygılarına" karşı çıkar. Jdanov'a göre, onların müzikleri "Sovyet halkında ve onların artistik zevklerinde yabancı eğilimler" uyandırmaktadır. Bu "kakofoni, burjuva kültürünün çöküşünün bir yansımasından ve müzik sanatının tamamen yadsınması demek olan modernist Avrupa ve Amerika müziği"nin taklidinden başka bir şey değildir.[28] Senfoniye öncelik vererek, operanın, koro müziğinin ve küçük orkestralar için yazılmış popüler müziğin değerini küçümsediler. Daha da kötüsü ulusal enstrümanları küçümsediler. Kısacası bu çöküşe götüren modern müziğin etkileri, "burjuva ideolojisinin kalıntıları"nın hâlâ kökünden kazınmadığını gösterir. Bu kompozitörler, yalnızca "estetikçi bireysel eğilimlerin yozlaşmış zevklerini tatmin etmeye" çalışarak müzik sanatının sosyalizmin oluşmasında üstlenmek zorunda olduğu toplumsal rolü inkâr ettiler.

Kuşkusuz geleceği önceden gören kurmacaların ve diğer teorik kitapların çok hızlı üretildiği yıl olan 1948, İspanya İç Savaşı sırasındaki uygulamalarını gördüğü Stalin totalitarizminden tiksinen George Orwell'in (1903-1950), yazdığı yılın 4 ile 8'inin yerlerini değiştirerek

26. SBKP Merkez Komitesi, «Resolución del 14 de agosto de 1946 acerca de las revistas *Sviesda* y *Leningrado*», *Estética y Marxismo*'da, *a.g.y., cilt* II, s. 241-244.
27. Lecourt D., *Lyssenko. Histoire réelle d'une «science prolétarienne»*, Paris, François Maspero, 1976.
28. SBKP Merkez Komitesi, «Resolución del 10 de febrero de 1948 acerca de la opera *La Gran Amistad* de V. Muradelli», *a.g.y.*, s. 246.

1984 başlığını attığı ve 1949'da yayımlanacak romanına son noktayı koyduğu yıldır. *Büyük Birader sizi izliyor!* Zamyatin, Taylor tarafından esinlenmiş yaşam organizasyonu modelini eleştirerek, parti ile alay etmişti. Huxley de Ford yanlısı organizasyonla dalga geçmişti. XX. yüzyılın karşı-ütopyalar üçlemesinin son kitabının yazarı Orwell'de ise iş yönetimi babalarından hiçbir iz yoktur. Parti, bizzat kendisi karşısında çıplak ve tektir. Hakikat Bakanlığı, düşünce polisi, teleekranların sürekli taraması altındaki bir topluma "yenidil"i empoze ederler. Onun kelime haznesi öyle bir şekilde oluşturulmuştur ki, Parti'nin her üyesi mitralyöz mermileri gibi otomatik bir şekilde doğru düşünceler yaymaya muktedirdir. Seçim ne kadar azsa düşünce eğilimi de o kadar azdır. "Anlamı doğru yolda olmayan sözcükleri ortadan kaldırma isteğinin dışında, kelime haznesinin kısırlaşması kendi başına bir amaç olarak ele alınmıştı ve kullanılmayacak hiçbir sözcük var olmayacaktı. Yenidil, düşünce alanını yaymaya değil, eksiltmeye yönelmişti ve sözcüklerin azalması dolaylı olarak bu amaca ulaşmaya yardım ediyordu."[29] Böylece sayısız sözcük yok oldu: Onur, adalet, ahlâklılık, bilim, din. Zaten üstü örtülü kelimeler onları da kapsamaktaydı. Böylece özgürlük ve eşitlik kavramları *düşünsuç*'a dahil edildi. Sözcüklerin büyükçe bir kısmı örtmeceye dönüştü: *sevinç kampları* (zorunlu çalışma kampı) ya da *minipax* (Barış yani Savaş Bakanlığı). Kısaltmalar çoğaldı ve sözcüğün anlamı, kendisine bağlanan yananlamlardan arındırılarak ustaca değiştirildi. "Örneğin "uluslararası komünizm"; evrensel, insan kardeşliği, kızıl bayraklar, barikatlar, Karl Marx, Paris Komünü gibi karışık bir imge çağrıştırırken, "Komintern" sözcüğü yalnızca sıkı ve iyi tanımlanmış bir doktrin birliğini esinliyordu. Bir sandalye ya da masanın kullanımındaki kadar belirgin ve sınırlı bir nesneye gönderme yapıyordu. *Comintern* hiç düşünülmeden telaffuz edilebilen bir sözcüktür. Oysa *uluslararası komünizm* en azından bir süre için üstünde durmak zorunda olduğumuz bir tümceyi ifade eder."[30]

Stalin'in 1953'te ölümüne kadar Sovyet iktidarı kardeş partilerin bütün ulusal özerklik çabalarını kırmak için tüm hileleri kullanacaktır. 1956'da Nikita Kruşçev'in Stalin'in suçlarını ve "kişi kültü"nü kınayan ünlü söylevinden (25 Şubat 1957) bir süre önce, partinin XX. Kongresi'nde Kominform resmi olarak ortadan kalkar. 1958'de Merkez Komite "müzikal eserlerin değerlendirilmesinde yapılan hataların

29. Orwell G., *1984*, Paris, Folio-Gallimard, 1992, s. 422-423.
30. *A.g.y.*, s. 432-433..

düzeltilmesi" üzerine özel bir karar alır. Uluslararası komünizmin etki ağları yine de yok olmaz. "İdeolojik mücadele" kavramı Stalin'den arınma dönemini açar. XX. Kongre sırasında ilan edilen "barış içinde bir arada yaşama" politikası bunu daha da gerekli kılar. Zira Sovyet uluslararası ilişkiler uzmanları, barış içinde bir arada yaşama teorisini, "komünizm ve kapitalizm arasında sınıf mücadelesinin dünya çapında büründüğü özel biçim" olarak tanımlarlar. Dahası, "bu çatışmanın, nükleer tehditten dolayı, insanlığı ortadan kaldırma tehlikesi taşıyan militer bir sürtüşmeden çok, barışçı bir ekonomik ve politik yarış şeklinde kendini göstermek zorunda olması" nedeniyle onu meşrulaştıracaklardır.[31]

İdeolojik mücadele konusunda resmi çizgi olarak beliren şey, "biçimcilik" eleştirisinin çoktan ortaya koyduğu şeydir: "Biçimi düşünme"yi reddetmek ve "içerik" üzerinde odaklanmak. Göstergebilimci ve sinemacı Noël Burch'ün not ettiği gibi, biçim/içerik ayrımı yalnızca "gerçek logosantrizm"i göstermez, "gerçek söylem"e olan saplantıyı da gösterir. Bu çatışık düşünce, diğer bütün toplumsal algı biçimleri anlayışını engeller; ilk başta elektronik medyaları, *logos*'un ötekiler arasında bir anlam üretme biçiminden başka bir şey olmadığı tüm bu araçları.[32] Ajit-prop sorumlularının yaydıkları yüksek kültürün resmi anlayışı ile onların modern medya vizyonları arasında öylesine kolay aşılır bir sınır vardır ki, "burjuva propaganda araçları"nı –Batı medyalarının resmi adı– kınamak için kullanılan terimler, daha önceden burjuva kültürünün yozlaşmışlığını kınamayı mümkün kılmış aynı uslamlama kaynağına dayanacaktır. Bu sürüp giden temsil, komünizmin, Aydınlanmacıların yegâne mirasçısı olduğuna ve bu yüzden de tüm insan soyunun kültürel ve bilimsel özgürleşmesinin meydan okuyuşunu yükseltecek tek güç olduğuna –çünkü burjuva güçleri feodal iktidar üstündeki tarihi zaferlerini çoktan unutmuşlardır– olan inanç içinde meşruiyetini bulur. SBKP'nin her kongresinde aynı nakarat tekrar edilir: "Burjuva doktrinleri ve okulları tarihe karşı çıkamadılar. Hayat tarafından sorulan sorulara bilimsel yanıt vermediler ve veremiyorlar. Burjuvazi artık halk kitlelerini kazanabilecek fikirler geliştiremiyor. Kapitalist ülkelerde her zaman daha çok insan, burjuva dünya anlayışını terk

31. Mattelart T., *Le Cheval de Troie audiovisuel. Le Rideau de fer à l'épreuve des radios et télévisions transfrontières,* Grenoble, Presses universitaires de Grenoble, 1995, s. 26-27

32. Burch N., «Notre propagande audiovisuelle... Par exemple», *La Nouvelle Critique,* Paris, 1978.

ediyor. Burjuva ideolojisi derin bir kriz yaşıyor."[33] Bütünü aydınlatan bir "bilimsel ve teknik devrim" miti söz konusudur: Yalnızca komünizm, kapitalizm tarafından engellenmiş üretici güçleri özgürleştirebilir. Bazı gözlemciler, ilerlemenin bu eski Sovyet ideolojik versiyonu ile Batı'da o zaman olup biten şey arasındaki yakınlaşmayı tespit etmiştir. "RST'nin tezlerinin sonuçlarına gelince," diye yazıyordu Benjamin Coriat, " 'ekonomik reform'un hizmet ettiği ve sınıfların ondan yararlandığı Doğu ile postendüstriyel toplum teorisyenlerinin yardımına gelmesiyle arkaik sınıfsal çatışmaların –arkeologlar ve gecikmiş Marksistler için av hayvanı– 'son'unu ilan eden Batı arasında sınıfsal karşıtlıkların söz konusu olduğu şaşırtıcı bir uzlaşma gözlenir."[34]

Yurttaşlarını "yabancı etki"den uzak tutabilmek için tüm hileleri kullanan "komünist blok"un kapalı sistemini çökertecek olan şey, elektronik teknolojinin delip geçtiği demir perdeyle alay edercesine, "fikir savaşları"ndan çok "imajlar savaşı"dır. Düşüşü hızlandıran şey, bir "blok" olarak kavranan bu gerçekler temsilindeki çatlağı açığa çıkaran bölünmenin yanı sıra, günden güne *entertainment* kültürünün pek çok vektörünün yayacağı, bolluk bayrağı altındaki bir yaşam (ve tüketim) modeline karşı duyulan büyülenmedir.[35]

E. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SİSTEMİ VE EVRENSEL ETİK

"Savaşlar insanların ruhunda doğuyorsa, barış savunusu da insanların ruhunda yükseltilmelidir." Bu, eğitim, bilim ve kültür adına oluşturulmuş Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluş kararının giriş cümlesidir. Uluslararası kuruluşun yaratıcıları, Britanya hükümetinin başındaki Winston Churchill'in yerine geçen İngiliz İşçi Partisi lideri Clement Attlee'nin formülünü, kendi formülleri olarak benimsediler. İletişim ve "kitle haber araçları" (aynen) örgüt adının kısaltması içinde yer almaz ancak onların barış ve eğitimle olan ilişkileri meselesi bu öncüllerden yola çıkılarak geniş bir şekilde çağrıştırılmıştır. İlk madde yeni kuruluşun amacını belirler: Bu üç eylem alanına dayanarak uluslar arasındaki ilişkileri sıkılaştırıp, "barışa ve güvenliğe katkıda bulunmak." Çe-

33. Arbatov G., *Lutte idéologique et relations internationales,* Moskova, Éditions du progrès, 1974 (ilk baskı 1970), s. 127.
34. Coriat B., *Science, technique et capital,* Paris, Seuil, 1976.
35. Mattelart T., *Le Cheval de Troie audiovisuel, a.g.y.,* bölüm 1 ve 2.

lişkili bir şekilde yalnızca İngilizce kısaltması olan UNESCO ile anılan evrensel yönelimli bu yeni organizasyon, Birleşmiş Milletler sisteminin uzmanlaştırılmış dallarından biridir.

1945 Kasımı'nda Londra'da gerçekleşen kuruluş konferansı sırasında kuruluş kararını hazırlayan; Fransa, Hindistan, Meksika, Polonya, Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler'in temsilcilerinden oluşan bir yazı işleri komitesidir. Büyük eksik, tamamen bilinçli olarak kuruluşun dışında kalmayı yeğleyen Sovyetler Birliği'dir ve ancak Stalin'in ölümünden yaklaşık bir yıl sonra, 1954'te üye olacaktır. Kuşkusuz bu uzun dışarıda kalış, "fikirlerin sözcük ve imaj yoluyla dolaşım serbestliğini kolaylaştırmak" ifadesini metinlere sokmak ve bu şartı yorumlamak söz konusu olduğunda Amerika'nın *free flow of information* tezini tartışmasız bir şekilde desteklemiştir.

Resmi kuruluş tarihi olan 1946 Kasımı'nda, biyolog Julian S. Huxley (1887-1975) yönetiminde, Halk Cephesi döneminde Kurul'un başkanı olan ve ahlâki ve hümanist bir sosyalizm sergileyen Leon Blum'un başkanlığında UNESCO'nun ilk genel konferansı Paris'te gerçekleşir. Buna paralel olarak "en büyük dünya otoriteleri"nin, yazarların, felsefecilerin, bilginlerin veya pedagogların "tüm dünyada kültürel ilişkileri desteklemek için dünyanın daha önce şahit olmadığı en iddialı organizasyon projeleri hakkındaki tavırlarını ortaya koymak" maksadıyla davet edildiği bir dizi genel konferans Sorbonne'da gerçekleşir.[36] Bu kişiler arasında, Emmanuel Mounier, André Malraux, Jean-Paul Sartre, Louis Aragon, Louis Massignon, Herbert Read, Frédéric Joliot-Curie, Joseph Needham, S. Radakrişnan, Ozorio de Ameida ve bizzat Julian Huxley vardır.

Kuşkusuz, tarihte ilk defa eğitim, uluslararası bir topluluğun oluşmasına neden olur. Milletler Cemiyeti geleneksel olarak ulusal bilinç formasyonuna bağlı bir alanda, kendi imtiyazlarını kıskançlıkla koruyan ulus-devletleri incitmek korkusuyla, yalnızca ismi sözcüğü anıştıracak bir komite kurmayı reddetmemiş miydi? Eğitim meselesi, daha yakın bir tarihte, 1944'te, BM'nin düzenlediği proje etrafında dört büyük gücü bir araya getiren (Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği ve Çin) Dumberton Oaks (21 Ağustos-9 Ekim) Konferansı sırasında bile söz konusu edilmedi.

1946'da halka açık genel konferanslar vermeye çağrılmış olan pe-

36. Spender S., «Avant-propos», *Les Conférences de l'Unesco*, Paris, Fontaine, 1947, s. 7.

dagoglar arasında Anglosakson olanları en heyecanlılarıdır: "UNESCO'nun ilk genel konferansı," diye açıklar dinleyicilere William G. Carr, "hem eğitim hem de yönetim sanatının yıllıklarında eşsiz bir olayı ifade eder." Bu ilk genel konferansın ön habercilerinden en ünlüsünün Çek hümanisti, Comenius denilen Jan Komenskó olduğunu anımsatır; bu "dünya vatandaşı" üç yüzyıl önce, Otuz Yıl Savaşı'nın tam ortasında, "karşılıklı bir anlayış amacıyla eğitimi organize etmek için, adına 'zihinlerin yeni ve evrensel bir kutsaması' dediği 'pansofik' bir kolejin yaratılmasını teklif eder."[37] Konferansçı Howard Wilson'ın konuşmasının son çözümlemesine gelince, onun biraz duygusallığa kaçtığı görülür: "UNESCO, savaş sonrası bir dönemde kolaylıkla kabul edilen umutsuzluğa karşı bir kaledir... UNESCO, dünyanın tüm insanlarını tinsel bir bağ gibi tek bir bağla bütünleyen umut ve özlemin ortak paydasına inanır. Bu iyi niyet ve dostluğun bağıdır."[38]

İki kutuplu dünya vizyonu tarafından bastırılmış evrensellik üstüne söylevler, yeni organizasyonun misyonu üstüne bildirgeler aracılığıyla geri döner. İlk genel konferansta göreve başlamasıyla birlikte Julian S. Huxley bir "evrensel bilimsel hümanizm"in taraftarı olduğunu ilan eder.[39] Evrim teorisi uzmanı ve UNESCO'nun ilk genel müdürü olan Huxley, Darwin ve Spencer tarafından yeniden canlandırılmış bir ilerleme anlayışının (önceden de görüldüğü üzere toplumun yeniden organizasyonu hakkında daha Saint-Simoncu ilk formülasyonlarda tohum halindedir) yanında yer alır. Huxley 1934'te diğer bir Darwin'ci biyolojist H.G. Wells'le birlikte *The Science of Life*'ı [Yaşam Bilimi] yayımlamamış mıydı? "Büyük dünya otoriteleri"nin konuşmaları dizisinin kapanış konferansında Huxley, "ilerleme miti"nin muhaliflerini şiddetle eleştirerek bu anlayış üstüne uzun açıklamalar yapar. Kendisinin en radikal eleştiricilerinden biri "Amentüsü, 'Gökler krallığı bireyin dışında ve geleceğin içindedir' olan, önüne geçilmez İlerleyiş'in kıyametimsi dini"nden söz eden kardeşi Aldous'tur. "Evrim uzmanlarının –ister uydusal olsun, isterse biyolojik ya da toplumsal evrim– sabırlı çalışmaları," diye belirtir dinleyicilere Julian Huxley, "ilerlemenin bir mit olmadığını ama bilimsel bir saptama olduğunu, kendi isteklerini gerçekler olarak almakta ısrar eden basit bir fikir değil, gerçek

37.Carr W.G., «Conditions nécessaires au succès de l'Unesco», *Les Conférences de l'Unesco, a.g.y.*, s. 307-308.
38.Wilson H., «L'éducation à la croisée des chemins», *a.g.y.*, s. 289.
39.Huxley J.S., *L'Unesco, ses buts et sa philosophie*, Paris, UNESCO hazırlık komisyonu, 1946, s. 9.

bir olgu olduğunu göstermiştir."[40] Tüm inançsızların karşısına, ona göre, gelecekte teolojinin yerini alacak ve insan ahlâkının en önemli dış temelini oluşturacak olan teolojinin ya da doktrinin bütününün köşe taşlarından birine dönüşecek olan "bilimsel ilerleme doktrini"ni koyar.[41] "Dünya hükümeti" böylece "evrim ölçeği"ndedir. Yalnızca "bütünleşme" insan soyunu "en eksiksiz ve en hızlı ilerleme biçimlerine" dahil edebilir. Bu görüş noktasından UNESCO'nun eylemi "insan evriminin özel evresine önemli bir katkı olarak görünür."[42]

Böylesine açık bir eylem felsefesi, ister istemez ilk genel konferanstaki bazı delegeleri kızdıracaktır. Amerikalılar, örgütün ne bir "politik felsefe"ye ne de "tek bir dini inanç"a ihtiyacı olmadığını ileri sürer. Diğerleri, tüm dünyaya evrensel bir felsefe dayatmak istemesinden dolayı onu eleştirirler. Paralel konferanslar dizisinin metinleri okunduğunda, kendisini Huxley'den ayıran farklılıkları en açık bir şekilde ifade edenin Louis Aragon olduğu görülecektir. Böylesi bir organizasyonun gerçekliği tartışılmaksızın, UNESCO'nun ilk genel yöneticisinin şu iddiası karşısında irkilmekten kendisini alıkoyamaz: "Bu hümanizm [evrensel bilimsel] materyalist olamaz ama manevi ve entelektüel görünümleri kadar varoluşun materyallerini de içermelidir. Bütün görünümlerin birliğini arayan, gerçekten monist bir felsefi temelde ilerlemeye çabalamalıdır." Aragon, onun materyalist/idealist karşıtlığını uygulayarak bir "bayağı materyalizm anlayışı"na düştüğünü ve böyle yaparak "bir ölçüde dil karışıklığına katkıda bulunduğunu –zira materyalizmin, bütün materyalizmin varoluşun manevi ve entelektüel görünümlerini kapsayamayacağını nereden çıkarır?– sağlam kanıtlarla ileri sürecektir."[43]

Aynı şekilde Aragon, yeni örgüt tarafından ortaya çıkarılan kavramlardan endişelenen tek konferansçıdır. Üstelik başına, hoş olmayan bir durum gelmiştir. Konferansın başlığı olarak düzenleyicilere, "Kültür ve Halk'ı (ya da İnsanlar)" önermiştir. Bu başlık İngilizce versiyonda "Culture and the People" ve Amerikan dilinde "Mass culture" ya da "Culture of the Masses" halini almıştır. Problem şudur ki, koşuşturmaca sırasında Amerikanca ifade Fransızcaya geri döner ve genelge, kon-

40.Huxley J.S., «Les conditions du progrès», *Les Conférences de l'Unesco, a.g.y.*, s. 343.
41. *A.g.y.*, s. 343.
42. *A.g.y.*, s. 356.
43. Aragon L., «Les élites contre la culture», *a.g.y.*, s. 104.

feransı "Kitle Kültürü" başlığıyla duyurur. Bu, onda, daha geniş açılımlı şu uyarıyı esinler: "Eğer kelimelerin kullanımında baştan titiz davranılmazsa, UNESCO programında hiçbir şey uygulamaya konulamayacaktır." *Popular culture* ve *mass culture*'ü içinde eritmeye alışkın bir gelenek ile iki ifade arasında bir eşanlamlılık çizgisi çizmenin mümkün olamayacağına inanan bir diğer gelenek –kuşkusuz o dönemde çoğunluğu kapsamaktaydı– arasında sürüp giden yanlış anlaşılmayı önceden sezen bir uyarı. Ama Aragon'un önünde daha pek çok güçlük vardır. Konferans metni, UNESCO'nun editörü tarafından 1947'de "Kültüre Karşı Elitler" başlığıyla yayımlanmıştır!

UNESCO'nun ikinci genel konferansı, 1947'de Meksika'da gerçekleşir. Vakit realizm vaktidir. Fransız heyetinin başkanı, filozof Jacques Maritain'in açılış konuşması buna uygundur: "Bugün, zaferin hemen ardından, böylesi bir fikrin önüne dikilen engelleri herkes daha iyi bilir. Bir uluslarüstü dünya örgütü, şimdi olasılıklar alanının dışındadır. Bir filozof bunun, bugün imkânsız, bununla birlikte kaçınılmaz olduğunu ve o olmadan dürüst ve uzun süren bir barışın anlaşılamayacağını eklemiyorsa, görevini gereğince yerine getirmiyor demektir... UNESCO'nun görevinin daha ilk andaki çelişkili tarafı; dünya, kültür ve bizzat bilgi anlayışları farklı hatta zıt olan insanlar arasında bir düşünce uyumu içermesidir. [...] UNESCO'nun amacı pratik bir amaçtır; zihniyetlerin uyumu, bir ortak spekülatif düşünce üstüne kendiliğinden kurulmaz, pratik ortak bir düşünce üstüne kurulur; tek bir dünya, insan ve bilgi anlayışı iddiası üstüne değil, eylemi yöneten aynı inançlar bütünü iddiası üstüne kurulur."[44]

Yaklaşık kırk ulusu bir araya getiren toplantı için Meksika'nın seçilmesi tesadüfi değildir. İki yıl önce Londra'da, kuruluş konferansı sırasında Meksika heyeti en dinamik heyetler arasında yer almıştır. Bu heyetin, ülkesinde eğitim bakanı olan başkanı Jaime Torres Bodet, uluslarüstü organizasyonlarda o zamana kadar rastlanmayan türden bir konuşma yapmıştır. "Yüzyıllar boyunca, uygar ülkelerin göz yumdukları, aralarından bazılarının kültürel ilerleyişine, diğerlerinin ise acılı bir şekilde silinişine yol açan büyük oransızlığı" düşünmeksizin, eğitimi dünya barışının hizmetine sokmak şeklinde ortaya konan aldatmacaya işaret etmiştir. "Emperyalizmin suiistimallerinin, gizli biçimler altında en güçlünün yasasının, büyük güçlerin kendini beğenmişliğinin

44. Maritain J., *Actes de la Conférence générale de l'Unesco, Mexico 1947. Comptes rendus des débats*, Paris, UNESCO, 1948, s. 28, 30 ve 31.

ve üstün olduklarına inanan ve bunu dile getiren ırkların önyargılarının baskın olmaya devam ettiği bir dünyada"[45] eğitimin yaratıcı gücüne inanmak mümkün değildir. Sonuç olarak, eksik olan şey, halklar arasında yeni ilişki tiplerini yöneten bir etiktir. Jaime Torres Bodet, 1948 Kasımı'nda, 1952'ye kadar üstleneceği görevi, UNESCO'nun başındaki Julian Huxley'den devralacaktır.

50'li ve 60'lı yılların zor jeopolitik yapısı etik iddiayı zayıflatamayacaktır. 1962'den 1974'e kadar UNESCO'nun başında bulunan, meslekten felsefeci Fransız René Maheu (1905-1975) eğitimin, bilimin ve kültürün evrenselliğine hâlâ inanan bir kuşağı temsil eder. Kurumun yirminci yılının eşiğinde, 1966'da yayımladığı eserinin başlığı bu anlamda aydınlatıcıdır: *La Civilisation de l'universel. Inventaire de l'avenir* [Evrenselin Uygarlığı. Geleceğin Dökümü]. Evrensel, bu dönemde "gelişme"nin görünümünü alır. Bu Genel Kurul 1961'de tavsiyeler doğrultusunda "on yılı" bu koşullara yerleştirmiş midir? Yalnızca 1960'ta on yedi yeni Afrika devleti UNESCO'ya katılmıştır. René Maheu bir "gelişme hümanizmi" taslağı oluşturur: "Uluslararası organizasyonların rolü, problemlerin dikkatle incelenmesinin ve evrensel insanın bakış açısından davranışların belirlenmesinin gerçekleşmesini sağlamaktır. Organizasyonların eseri, derin ayrımların, yani gelişmenin eşitsizliği, kültürlerin farklılığı, ideolojik ayrımların söz konusu olduğu bir dünyada yerini alır. Aynı zamanda görevleri, eşit saygınlığa sahip, karşılıklı ilişki ve işbirliği konusunda ısrarlı olmak durumunda olan partnerleri arasında uluslararası ilişkilere yön veren ideal ve normlar üzerine temel bir düşünce hareketini, ahlâki ve teknik bir hareketi canlandırmak, cesaretlendirmek ve kendi deneyimlerinin dersleriyle zenginleştirmektir."[46]

F. *WESTERNIZATION*

Bu "evrensel insan" felsefesine, UNESCO'nun "gelişmeye" ayırdığı programlarda pek rastlanmaz. Toplumsal planlamacılar tarafından göz-

45. Torres Bodet J., «Conférence en vue de la création d'une Organisation des Nations unies pour l'éducation, la science et la culture», *3e Séance plénière, 2 novembre 1945*. Paris, UNESCO, 1946, s. 51 et 53.
46. Maheu R., *La Civilisation de L'universel. Inventaire de l'avenir,* Paris, Laffont/Gonthier, 1966, s. 46.

den geçirilip düzeltilen ideal, gelişmenin "sosyoekonomik göstergeler teorisi" ile gelişmiş toplumun "ideal tipi" arasında erir. UNESCO, gelişme onyılı boyunca, büyümenin toplumsal mühendisliği ile "insanlık mirası"nı –ki Ebu Simbel'deki II. Ramses tapınağı onun devasa simgesi olur– kurtarma planları arasında gidip gelir.

Kendini haklı gösteren; çizgisel ilerleme düşüncesini sürdüren ve büyük modern toplumların sözde tarihi modelinin öğrettiği yolu, "az gelişmiş"likten kurtulmak için tek mümkün yol olarak kabul eden bir büyüme anlayışıdır. Üç evreli bir *take-off* modeli ya da tüketim toplumuna doğru yol alışı. "Modernizasyon" kurtarıcı bir kavrama ve gelenek de kontrol edilmesi gereken, yoğunlaşmış kültürel engellere dönüşür. Kesin gelişme etaplarını izleyen "geleneksel" denilen ülkeler, Avrupa-Amerika modernitesinin aktörlerinin eylem içinde olduğu kaçınılmaz tarihe girmiş kabul edilirler.

"Az gelişmiş" denilen bu uluslar, kuşkusuz hâlâ bu kültürel cepheye karşılık vermek için tarihi bir özne olarak yeterince örgütlü değillerdir. Ama ezilen halkların kendi bağımsızlıklarını elde etme hukukunu kabul eden yirmi dokuz Afrika ve Asya ülkesi 1955'te Bandung'da (Endonezya) bir araya gelerek Bağlantısızlar hareketinin temellerini attı ve onların sömürge düzenine karşı savları, efendi-köle ilişkilerinden kurtulmuş evrensel bir dayanışmanın tohumlarının atıldığı yeni bir sonsuz insanlık umuduna yol açtı. Üç yıl önce nüfusbilimci Alfred Sauvy ve antropolog Georges Balandier "az gelişmiş ülkeler" kavramına tamamıyla karşı çıktılar ve Devrim öncesi Fransası'nın "üç sınıf"ına atıfta bulunarak çoğunlukta olmasına rağmen resmi temsili olmayan "orta sınıf"tan mülhem "Üçüncü Dünya" kavramını buldular. 14 Ağustos 1952'de *L'Observateur*'de "Üç Dünya, Bir Gezegen" başlığıyla yayımladığı makalede Sauvy açıkça konuşur. "Aynı zamanda kendisi de bir şey olmak isteyen, orta sınıf olarak kaale alınmayan, dışlanmış, aşağılanmış bu Üçüncü Dünya"nın "hayata doğru ağır ve karşı konulmaz, çekingen ve sert yükselişi"ni tespit ederek, "hayati yatırımlar"ın çarptığı ve "dünyadaki açlık" ve "sefalet döngüsü"ne karşı mücadeleyi "ikincil kaygılar" seviyesine indiren "soğuk savaşın finans duvarı"nı eleştirir. Nihayet, "onu bir amaç olarak algılama noktasında, hâkimiyetin dini çömezleri ve serbest girişimin mistikleri" olmalarından dolayı "dünyanın bir numarası"nın, yani Amerikalıların "popüler ateşle oynama" kapasitelerinden şüphe eder. Ama Üçüncü Dünya kavramının yaratıcılarının ortaya koydukları az gelişmiş/gelişmiş çifti vizyo-

nunun önünde daha güzel günler vardır. Bu deyiş on yıl geçmeden, tüm dünyada kendini kabul ettirmeyi başarsa da.

Az gelişmişlikten doğan stratejilerin hazırlanışında referans olan ve ışıltılı bir geleceğin ekonomist anlayışının ilk örneğini oluşturan yapıt Walt W. Rostow'un 1960'ta yayımlanmış best-seller'ı *The Stages of Economic Growth*'tur [Ekonomik Büyümenin Basamakları]. Bu Amerikalı üniversiteli üç yıl önce, Max F. Millikan'la birlikte *A Propasal: Key to an Effective Foreign Policy*'yi [Bir Öneri: Etkin Bir Dış Siyaset Politikası] yazmıştı; Başkan Truman'ın "IV. Nokta'"[47] ile ilgili konuşmasıyla tanımlanmış resmi doktrini somutlaştırmaya çalışan daha az tanınmış bir kitaptır. Bir kitaptan diğerine, Dışişleri Bakanlığı'na yönelik bir teklifin yavaş yavaş evrensel gelişim teorisi haline gelişi gözlemlenir. Her ikisi de "komünist model"e karşı koyma iradesiyle yazılmıştır. Rostow ekonomik büyümenin etapları hakkındaki kitabına başlık olarak: *A Non-Communist Manifesto*'yu seçmemiş miydi? Dahası o, gelişme teorisi onu üne kavuşturmadan önce, ilkin 1953'te yayımlanmış *The Dynamics of Soviet Society*'nin [Sovyet Toplumunun Dinamikleri] yazarı olarak tanınmamış mıydı?[48]

Gelişmenin, gayri safi milli hasılanın hesaplanmasına dayalı mekanikçi anlayışının öteki yüzü medyatik stratejiler alanındadır. Radyo ve sinema salonları şeklindeki donanım, gazeteleri takip etmek vb. hepsi muhasebe tablolarındaki diğer "gelişme göstergeleri"yle kesişmek için şifrelenir. Az gelişmişliğe karşı mücadeleye yeniden dönen *ex-psychological warriors*, medyaları, "modernizasyonun etkeni" seviyesine yükseltirler. Eserleri uluslararası bilirkişi çevrelerinde yasa gibidir. Ortadoğu'nun –Musaddık'ın düşüşünden sonra son derece duyarlı– altı ülkesinde *Voice of America* adına gerçekleştirilmiş bir araştırmanın meyvesi olan Daniel Lerner'in *The Passing of Traditional Society. Modernizing the Middle East* (1958) [Geleneksel Toplumun Dönüşümü. Ortadoğu'yu Modernleştirmek] adlı eseri ile anında pek çok dile çevrilecek olan, UNESCO tarafından 1964'te yayımlanmış Wilbur Schramm'ın *Mass Media and National Development. The Role of Information in the Developing Countries* [Kitle İletişim ve Ulusal Geliş-

47. Millikan M.F. ve Rostow W.W., *A Proposal: Key to an Effective Foreign Policy*, New York, Harper & Brothers, 1957; Rostow W.W., *The Stages of Economic Growth*, Cambridge, Cambridge University Press, 1960.
48. Rostow W.W., *The Dynamics of Soviet Society*, New York, W.W. Norton & Co., Inc., 1953.

me. Gelişmiş Ülkelerde Bilginin Rolü] adlı eseri iki klasiktir.[49] "Geleneksel toplumun aşılması" ile ilgili kitabında Lerner, hiçbir hitabet önlemi almaksızın *modernizasyon* kavramını *Westernization* kavramıyla –ki ona şimdiye kadar iddia edemediği pozitif bir anlam verir– çakıştırarak gelişim anlayışının dokusunu ortaya koyar.

Sitüasyonist Enternasyonal tarafından 1960 Haziranı'nda yayımlanmış "Manifesto"da şöyle yazar: "En acil hedef... UNESCO'nun ele geçirilmesidir. Sanatın ve bütün kültürün, dünya ölçeğinde birleştirilerek bürokratikleştirilmesi, dünyada, eklektik korumanın ve geçmişin üretimi temelinde birlikte var olan toplumsal sistemlerle derin yakınlığını ifade eden yeni bir fenomendir... Tek bir binayla sınırlandırılmış bu yönetimsel yoğunlaşması bile, darbe yoluyla onu ele geçirmeyi kolaylaştırdığından ve bu kurum bizim bozguncu perspektifimizin dışında, akla uygun bir kullanım olanağından tamamen yoksun olduğundan, çağdaşlarımız önünde bu aygıtı ele geçirme konusunda kendimizi haklı buluyoruz."[50]

49. Lerner D., *The Passing of Traditional Society. Modernizing the Middle East*, New York, The Free Press, 1958; Schramm W., *Mass Media and National Development. The Role of Information in the Developing countries*, Paris, UNESCO, 1964.

50.«Manifeste», *Internationale situationniste*, n° 4, Haziran 1960 (tekrar baskı: *Internationale situationniste 1958-1969*, Paris, Arthème Fayard, 1997, s. 145).

XII
Gezegenleşme ve sonlar söylemi

50'li yıllardan itibaren hareketlenen "ideolojilerin sonu" tezi ve onun maddi olmayan ağların yayılmasının etkisi altında dünya sisteminin teknikleşmesiyle sürdürdüğü ilişki etrafındaki teorik tartışma, modern iletişim mitolojisi üstünde yeni bir rüzgâr estirir. Eskatolojik gelenekle yeniden ilişki kuran büyük uzayın fethine ilişkin öyküler "büyük insanlık ailesi" kavramına sonsuz bir yayılım alanı açar. 60'lı yıllarda "küresel köy" ve "küresel toplum" kavramlarının ortaya atılması, soğuk savaşın Maniciliğinin damgasını vurduğu bir evrede gerçekleştirilmiş dolambaçlı bir gelişimin sonucudur. Sert bir şekilde müdahale etme gerekliliği, adil davranma gerekliliğinin önüne geçer.

"Basit bir gerekçeden dolayı, ideolojinin karşısına diğer bir ideolojiyle çıkamıyoruz: İdeolojimiz yok. Sovyetler, doktrinlerini ve ideolojilerini insanlığa dayatmak istediklerini fazlasıyla ispat ettiler. Bu şekilde hareket edememek, Batı mirasının özüdür."[1] Office of War Information'ın (OWI) eskilerinden olan ve Johns Hopkins Üniversitesi'nin Operations Research Office'inde –soğuk savaşın izinde, yabancı ülkelerdeki psikolojik operasyonlara lojistik dayanak noktası teşkil etmek için kurulmuştu– araştırmacılık yapan Muray Dyer, 1958'de kendini bu şekilde ifade eder. Bir süreden beri "ideoloji" kavramı, iki politik ve ekonomik sistemi karşı karşıya getiren bir çatışmada teorik bir hedefin konusunu oluşturur. Sonunda, belli bir süre içerisinde "özgür dünya"nın değerlerine dayandırılmış bir evrensellik kavramı yeniden oluşturulacaktır.

1955 Eylülü'nde Milano'da, Ulusal Teknik ve Bilim Müzesi'nde, Kültür Özgürlüğü İçin Kongre tarafından "Özgürlüğün Geleceği" teması çerçevesinde düzenlenen toplantı, ideolojilerin sonu tezinin açıklığa kavuşmasında önemli bir an'ı oluşturur. Yaklaşık yüz elli kişi; yazarlar, üniversite araştırmacıları ya da politik dünyanın isimleri bu toplantıya katılır. Programda; "özgür bir toplum"un kurulması için bir amaç birliği oluşturma perspektifinde liberal ve sosyalist düşüncenin özgürleşmesi vardır. Buraya katılan kılavuz aydınlar arasında, ekonomistler Colin Clark ve Friedrich A. von Hayek ve sosyologlar Daniel Bell, Seymour Martin Lipset ve Edward Shils vardır.

O sırada Anglosakson üniversite dünyası, neoliberal tezlerin yayılmasına adanmış ağların ileri karakoludur. 1944'te Friedrich A. von Hayek (1899-1992) –London School of Economics'te profesör ve gelecekte ekonomi dalında Nobel sahibi– *The Road to Serfdom* (Fransızcada "La route de la Servitude" ["Kölelik Yolu"] başlığıyla yayımlandı) adlı eseri yayımlayarak kolektivizme karşı hücum borusunu çaldı. Bir sonraki yıl epistemolog ve Avusturya kökenli Britanyalı filozof Karl Popper (1902-1994) *The Open Society and its Enemies* [Açık Toplum ve Düşmanları] adlı eseri yayımladı. Bireyin eleştiri kapasitelerini özgürleştirecek açık toplum lehine olan bu savunu, çağdaş totaliter toplumları, büyü formlarına boyun eğmiş kapalı ya da kabile toplumları olarak damgalar. Gerçekte Popper bu toplumun kökenlerini Platon'un

1. Dyer M, *The Weapon on the Wall, a.g.y.*, s. 224.

seçkinci politik programının "filozof-kral"ına ve Hegel ve Marx'ın –ki olayların akışını tahmin edilebilir kılan ve sözümona geleceğin toplumunun bütününü belirleyebilen varsayıma dayalı genel tarihsel gelişim yasalarını dogma haline getirmesinden dolayı onu tarihselcilikle suçlar– kehanetsel kaynaklarına götürür. Her türlü "ütopik toplumsal teknoloji"ye karşı Popper, Anglosakson geleneğine uygun liberal bir reformizmi savunur.[2] İki adam 1936'da tanıştılar. Bizzat Popper, Hayek semineri çerçevesinde onun tarihselcilik eleştirisini sergiledi ve onun neoliberal anlayışına sağlam bir şekilde, ama eleştirel bir destek vermekten vazgeçmedi. İşçi Partisi'nin 1945'teki zaferi ve Keynesçi müdahaleciliğin Büyük Britanya'da yeniden su yüzüne çıkacağını görme korkusu ekonomisti, devlet karşıtı davanın faal bir eylemcisi olmaya yöneltir. Sosyalist reformizme yeni bir politik alternatif oluşturmak amacıyla 1947'de bir grup sağ görüşlü ekonomistle birlikte bir ilk düşünce merkezi ya da *think tank*'i (kurucu toplantının yapıldığı İsviçre'deki yerin adından dolayı "Mont-Pèlerin Topluluğu" adını almıştır) ortaya atar. Hayek'in, giderek önemli olduğundan, Anglosakson ülkelerinde (ve zamanla Latin Amerikalılarda) oluşturacağı neoliberal düşüncenin köprübaşı niteliğindeki ağ, gerçek uluslararası boyutuna, monetarizmin yaratıcısı, geleceğin diğer Nobel Ödülü sahibi Milton Friedman'la dost olacağı Chicago Üniversitesi'ne 1950'de geçtiği zaman ulaşır.

İdeoloji döneminin sonu teması, Milano Kongresi'nde her an hazır ve nazırdır. Öncelikle muhalif olarak kabul edilen kampa atfedilen "ideoloji" kavramı, sistematik bir şekilde "fanatizm", "dogmatizm", "doktrinarizm", "obsesif fanteziler," hatta "sahiplenme" terimleriyle birlikte anılır. Dahası kasım ayında *Encounter* dergisinde "The End of Ideology?" [İdeolojinin Sonu mu?] başlığıyla yayımlatacağı tartışmalar üstüne raporda, Amerikalı sosyolog Edward Shils, coşkulu bir katarsis* durumunu çağrıştıran tüm bu ifadelere başvurur.[3] Bunu formüle eden için, cevap çok uzun zamandan beri tartışma götürmese de, soru, ilk defa açıkça ortaya konulur. Ardından 1960'ta, Daniel Bell'e ait *The End of Ideology* [İdeolojinin Sonu] ve Seymour Martin Lipset'e ait *Po-*

2. Hayek (von) F., *The Road to Serfdom*, Chicago, University of Chicago Press 1945; Popper K., *The Open Society and its Enemies*, Princeton, Princeton University Press, 1950 baskısı.

* Arınma. (y.h.n.)

3. Shils E., «The End of Ideology?» *Encounter*, cilt V, n° 5, Kasım 1955, s. 52-58.

litical Man [Siyasi İnsan] başlığını taşıyan bu tezi destekleyen iki önemli eser Birleşik Devletler'de ortaya çıkar.[4] Lipset, kitabının son bölümüne, saygılarını sunduğu Shils'ten ödünç aldığı "The End of Ideology?" başlığını koyar ve Milano'daki görüş alışverişlerini yeniden değerlendirir. Sosyoekonomik göstergelerle birlikte bu eserler, "sosyolojik analizin" "ideoloji" üstündeki zaferini ilan eder ve artık oturmuş olan büyük Batı demokrasilerindeki "şiddetli politik çatışmaların," dolayısıyla "sınıf mücadelesi"nin ve de bununla birlikte sloganların, sokak gösterilerinin ve "kızıl bayraklar"ın yok oluşunu saptarlar. Aynı şekilde "liberal Batılı entelektüel" figürünün meşruiyeti doğrulanır. Az gelişmiş denilen uluslara ayrılmış ender sayfalardan çetrefil modernizasyon/*westernization* teorisinin ön varsayımlarıyla uyumlu bir demokrasi teorisi yayılır.

Milano'da bulunan Fransız sosyolojisinin ender kişilerinden biri, ona göre komünist ideolojinin temsil ettiği bu yeni binyılcılık karşısında, angaje olmuş entelijansiyanın körlüğünü ilan ettiği *L'Opium des intellectuels*'i [Aydınların Afyonu] yayımlayan Raymond Aron'dur (1905-1983).[5] Kürsüde, yenileştirilmiş ama "angaje olmayan" bir sosyalizme ve liberalizme olan inancını tekrar dile getirirken, yüzyılın ilk yarısını karakterize eden büyük ideolojik çatışmanın kaynaklarının tükendiğine dair sonsuz inancını yineler. Onun tezi, Marksizmin "zamanımızın aşılamaz ufku" olduğuna inanan Jean-Paul Sartre'ın, "yazarların sorumluluğu" hakkında 1946'da UNESCO'nun ilk genel konferansı vesilesiyle dile getirdiği tezlerin çok uzağındadır. Varoluşçu filozofun konuşması, Dostoyevski'nin, "Her insan, her şeyden, herkes önünde sorumludur," formülüyle başlar ve "şiddeti mahkûm etmek için her durumda ezilen sınıfların insanlarının bakış açısından özgürlük ve kurtuluşun pozitif bir teorisini gerçekleştirecek" olan entelektüellere bir çağrıyla biter.[6] "Biz yazarların kaçınmak zorunda olduğu şey," diyordu Sartre, "sorumluluğumuzun suçluluğa dönüşmesidir, eğer elli sene içinde, 'En büyük dünyasal felaketin geldiğini gördüler ve sustular,' denilecek olursa."[7]

---

4. Bell D., *The End of Ideology,* Glencoe, The Free Press, 1960; Lipset S.M., *Political Man,* New York, Doubleday & Co., Inc., 1960.
5. Aron R., *L'Opium des intellectuels,* Paris, Calmann-Lévy, 1955.
6. Sartre J.-P., «La responsabilité des écrivains», *Les Conférences de l'Unesco, a.g.y.,* s. 57 et 72.
7. *A.g.y.,* s. 73.

Sürekli yinelenen bir başka tez, Kültür Özgürlüğü İçin Kongre döneminde kendini kabul ettirir: *Organization man* ve *managerial society*'nin kaçınılmaz yükselişi. Kusursuz öncü tez; çünkü bu tez, ideolojilerin sonu tezinin bir bakıma ilk çökeltisini oluşturur.

Bu tez, ilk kez New York Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan James Burnham tarafından 1940'ta kaleme alınan ve izleyen yıl Amerika Birleşik Devletleri'nde epey sansasyon yaratan *The Managerial Revolution* adlı kitapta kaleme alınmıştı. *Manager* ve *managerial* sözcükleriyle eşanlamlı bir sözcük bulmanın güçlüğü karşısında, "Düşünce Özgürlüğü" başlığı altında Raymond Aron tarafından yönetilen, önsözü Leon Blum tarafından yazılan ve 1947'de yayımlanan seçkinin Fransızca versiyonunun editörü, başlığı *L'Ère des organisateurs* [Organizatörler Çağı] haline getirecektir. Dahası aynı kelime *managerial society*, kitapta "yönetim toplumu" olacaktır.

Burnham için bu kitap, Marksizmin ve sosyalizmin doğası üstüne bizzat Troçki'yle girdiği sert polemik sonrasında, öncelikle Troçkizm ve IV. Enternasyonal'le bir kopma eylemini ifade eder. "Yönetim devrimi," diye ileri sürer yazar, kapitalizm/sosyalizm ayrımını geçersiz kılmak üzeredir. Nispeten kısa olarak tahmin ettiği bir sürede (en fazla bir yarım yüzyıl) kapitalist rejim, onun liberal ideolojisi, toplumun mülk sahibi/proleter olarak bölünmesi, üretim araçlarının özel mülkiyeti, tüm bunlar, kendi sınıf bilinci, çıkarları ve sınıfsal ayrıcalıklarıyla birlikte bir "yeni toplumsal sınıf"ı, yani "iş yöneticileri"ni iktidara taşıyan barışçı ve sessiz bir devrimle silinmek üzeredir. Üretim araçlarının egemenliğine şimdi sahip olanlar gerçekte bu yöneticilerdir. Aynı eğilim, kapitalizmin yerini bir teknokrat tabakasına bıraktığı Sovyetler Birliği'nde oluşmak üzeredir. Politikayı iki sistem içinde algılamanın geleneksel biçiminden ayrılan bir "yönetici rejim" ortaya çıkmak üzeredir. Düzen, disiplin ve planlama onun kurucu prensipleridir. Marx'ın öngördüğünün tersine, kapitalist rejimin sona ermesi, kaçınılmaz olarak sosyalizmin ortaya çıkmasına yol açmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı hem son kapitalist çatışma hem de "yöneticiler" arasında ilk çatışma oldu. İkinci Dünya Savaşı "yönetici toplumlar" arasında tipik bir çatışmadır. Şüphesiz başka çatışmalar da olacaktır. Bu nedenle "tek bir dünya devleti"nin ortaya çıkışı pek de beklenemez.

Daha şimdiden öngörülebilir ki, toplumların yönetici prensibi ola-

rak "yönetici ideoloji" ile değişecek olan şey, yerkürenin politik yapısıdır. "Yönetilen evren"in, her biri üç gelişmiş endüstriyel bölgeden birine dayandırılmış belli başlı üç süper-devlet şeklinde ayrılması daha muhtemeldir: Amerika Birleşik Devletleri (ve özellikle kuzeydoğu ve orta kuzey bölgeleri), Almanya (ve Kuzey Avrupa, Hollanda, Belçika, Kuzey Fransa ve İngiltere) ve Japonya (Doğu Çin'in bir kısmıyla birlikte). Sovyetler Birliği'ne gelince, o, "Almanya" kutbu etrafında dönen Batı fraksiyonu ve Asya temelli Doğu fraksiyonu şeklinde ikiye bölünebilir. Deneyim, çeşitli egemen ulusların var olmasının, karmaşık işbölümü ve modern tekniklerin evrimiyle bağdaşmadığını gösterdiğinden, egemenliği kendilerinde yoğunlaştıracak olanlar üç süper-devlet olacaktır. Yerkürenin yeni yapısının üç kutbundan birine dahil olacak olan bağımsız, sömürge ya da yarı sömürge sayısız ulus, artık egemenlik haklarından yararlanamayacaktır.[8]

Burnham'ın eseri tartışılmaz bir biçimde hedefi tam on ikiden vurdu. 40'lı yılların sonundan itibaren gezegenin paylaşılmasıyla ilgili spekülasyonlara daha az eğilimli olsalar da, Peter Drucker gibi yönetim teorisyenleri yeni bir toplum tipinin, organizasyonel toplumun ortaya çıkışını teşhis etmeye başlarlar.[9]

C. BİLGİ TOPLUMUNA DOĞRU

60'lı yıllar boyunca, "ideolojilerin sonu" ve "organizatörler dönemi", "postendüstriyel toplum"un ortaya çıkışı temasıyla tamamıyla iç içe geçer. O zamana değin bu geleceğin toplum modeli, ademi merkeziyetçi bir demokrasi üstüne protestocu düşüncenin ustalık alanıydı yalnızca. Bundan böyle iktidar yollarında moda temaya dönüşür. İlk kuşak ayrışıklık ile farklılıkları, şehirsizleştirme ile bütün toprağın uyumlu gelişimini, beyin ve eller arasındaki uzlaşmayı, emek-yaratı birliğini ne kadar düşündüyse, ikincisi de ayrışıklık/tekbiçimliliğin, kent uygarlığı değerlerinin, tekno yapının ve çalışma/boş vakit ikileminin avukatlığını yapar. Postendüstriyel düşüncenin bu ikinci versiyonuna ait orijinal formülasyonun yaratıcılığını Daniel Bell üstlenir. Çalışmalarını, 1959'dan itibaren Salzburg seminerine katkıları çerçevesinde

8. Burnham J., *The Managerial Révolution,* New York, 1941 (Fransızca çeviri: *L'Ère des organisateurs,* Paris, Calmann-Lévy, 1947, bölüm XII.).
9. Drucker P., *La Grande Mutation,* Paris, Les Éditions d'organisation,1970.

başlatacak, formülasyonu ise ancak üç yıl sonra, teknoloji ve toplumsal değişim üstüne Boston'da organize edilen bir forum sırasında sunduğu "The Measurement of Knowledge and Technology" [Bilgi ve Teknolojinin Ölçümü] başlıklı bir çalışmayla gerçekleştirecektir.[10] Gerçekte "toplumsal değişim göstergeleri teorisi"ne bir katkı söz konusudur. Bu doğuş önemlidir. Bu postendüstriyel kuşağın bulgusaldan çok mantıksal bir tutuma, objektif denen metotlar ve niceliksel tekniklere öncelik verdiğini işaret eder.

"Zihin teknolojileri"nin etkisi altında toplumun "hizmet sektörü tarafından sarılması" fikri ortaya atılmıştır. 1965'te kurulmuş ve Daniel Bell'in başkanlığında üniversite çevresinden oluşmuş 2000 yılı komisyonunun hazırladığı sayısız belge ve aynı şekilde Hudson Institute fütürologları Herman Kahn ve Anthony Wiener'in *The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-three Years* [2000 Yılı: Gelecek Otuz Üç Yıl Üzerine Kurgular Yapabilmek İçin Çerçeve] başlıklı raporu "postendüstriyel" kavramın herkesçe tanınmasında önemli yer tutarlar.[11] Çizgisel bir tarih anlayışını kabul eden bu fütürist senaryo, olgular tarafından çok çabuk engellendi. Geleceğe yönelik genelleştirmenin temeli olarak alınmış savaş sonrası çok çabuk yükselen büyük ekonomik eğilimlerin değişken eğrisinin düzenli olmadığı ortaya çıktı. Belli başlı işverenlerden biri olmaya aday kamu sektörü görevini yerine getirmedi. Bell'in araştırma ve üretim aygıtının teknolojik yönelimine ve pazarın düzenlenmesine müdahale ettiğini görmeyi umduğu koruyucu-devlet gibi (sosyolog, "merkeziliği, yenilik ve toplum adına politik seçimlerin açıklanmasının kaynağı olarak" tanımlamamış mıydı?). Ama yalanlamaların önemi yoktur, yeter ki geriye sözcüklerin sarhoşluğu kalsın. Teknolojinin, yüksek bilimsel düzeyde bir "yeni elit"in yönetimi altında, yine teknolojinin neden olduğu problemleri çözmeyi tasarladığı bir "bolluk toplumu" imajını yansıtan sözcüklerin.

Sibernetiğin yaratıcısı Norbert Wiener'in 1948'de enformasyon ile toplumların değişimi arasındaki ilişki üstüne daha diyalektik bir çalışma yayımladığı unutulmuştur. Wiener, bir "karışıklık çağı"nda yaşamanın bilinci içinde, bilgi etrafında yapılandırılmış bir toplumun ortaya

10. Bell D., «The Measurement of Knowledge and Technology», *Indicators of Social Change*'de, yay. haz.: Sheldon S. et Moore W., New York,1968. Bell D., *The Corning of Post-Industrial Society*'de, New York, Basic Books, 1973.
11. Kahn H. et Wiener A.J., *The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-three Years*, Croton-on-Hudson, N.Y., Hudson Institute, 1967.

çıkışında, sona eren savaşla birlikte biten barbarlığın yeniden oluşmasını engelleyecek bir tarz görür. Yalnızca "enformasyonun elde etme, kullanma ve elde tutma araçları"nın geniş paylaşımının "toplumsal denge"ye katkıda bulunabileceğine inanır. Ama aynı zamanda bu temel şartın, entropiyi kolaylaştıracak şekilde, paranın ve iktidarın iletişim araçlarının dolaşımına engel olmasının önüne geçeceğini düşünür.[12] Bell ve öğrencilerinin iletişimin matematik teorisine bağlı mekanik bir düşüncenin sergileyicileri olmaları ve çok disiplinli yaklaşımdan nefret etmeleri kadar, Weiner, organizmanın biyolojik düşüncesine bağlanır ve bilimlerin verimliliklerini karşılıklı artırması çabasına girişir. Margaret Mead ve Gregory Bateson gibi antropologlarla ve oyunlar teorisi uzmanlarının çalışmalarıyla ilişki kurarak "uzun vade"yi görmek için "toplum istatistiği"nin kısırlığını dikkate alır ve nesnelciliğin yadsıdığı gözlemlenen/gözlemci fenomen çiftini toplumsal bilimlere indirgeyen güçlük üstüne kendini sorgular. Onun döngüsel yaklaşımı, tarihin kesintililik ve geriye dönüşler ihtimali fikrine kesin bir temel teşkil eder. İki kutupluluğa kilitlenmiş bir dünyanın evrimi hakkındaki küreselci açıklama modellerinin otuz yıldan fazla bir süre boyunca önemsemeyeceği her türlü endişe.

D. AY'DAN GÖRÜNEN DÜNYA UZAY GEMİSİ

"*That's one small step for man, one great leap for mankind.*" "Bu, insan için küçük, insanlık için dev bir adımdır." 20 Temmuz 1969'da Fransa saatiyle 3.56'da Ay'a ayak basan ilk insan Neil Armstrong tarafından söylenmiş bu cümleyi kim bilmez. Amerika Birleşik Devletleri, SSCB ile girdiği bu çılgın yarışta başı çeker. 12 Nisan 1961'de Sovyet Yuri Gagarin uzay aracı Vostok ile seksen dokuz dakikada Dünya turunu gerçekleştirmişti. 25 Mayıs'ta Başkan John Kennedy Amerikan ulusuna bir "yeni sınır" önererek buna karşılık veriyordu: "Ay'a bir insan indirmek ve on yıl dolmadan onu Dünya'ya sağ salim geri döndürmek." NASA'nın Satürn füzeleri, 1961 ile 1972 Aralığı arasında Işığın ve Kehanetin Tanrısı Apollon'un koruması altındaki programın on yedi mürettebatını yörüngeye sokacaktır.

Havacılık rüyası tarihinin en son noktası, uzayın fethi hakkındaki

12. Wiener N., *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1985.

büyük öykü küresel düşselliğin su yüzüne çıkmasında bir dönüm noktasına işaret eder. İkinci Dünya Savaşı, kahramanı *airman*'i kutsamıştır bile. Geleceğin küresel vizyonunun koruyucusu ve insanlığın ilerleme modeli olan "hava adamı", savaşın tam ortasında, UNESCO'nun kurucu konferansında Amerikan heyetinin gelecekteki temsilcisi Archibald MacLeish'in şahsında şairini bulmuştu. "Bütün tarihleri boyunca," diye yazar *The Image of Victory*'de (1942) [Zaferin Görüntüsü], "insanlar asla dünyayı tek olarak kavrayamamıştı; tek bir küre, yerkürenin özelliklerine sahip olan bir yerküre, hiçbir yerin merkezi olmadığından tüm insanların aynı şekilde yer aldığı eşit bir Dünya – merkezin olmadığı, neticede bütün yönlerin birbirine kavuştuğu yuvarlak bir Dünya. Eğer özgür insanlar onu öyle yaparlarsa Hava Adamı'nın dünyası gerçekten yuvarlak olacaktır: Pratikte bir küre, teoride değil."[13] 50'li yılların sonunda, DC8 ve Boeing 707'lerle yapılan ilk uzun mesafeli uçuşlar, uluslararası hatlara, Dünya üzerindeki soylu perspektife yeni bir adım attırma ve kendilerince izolasyonizm mahkûmu Amerikalı müşteri kitlesinin tereddütlerini yenmek için Dünya'yı bilerek kullanma fırsatını vermiştir. 1962'de Viyana'da organize edilen ilk International Globe Conference'ta yaptığı konuşmasında TWA'in yönetim sorumlusu Paul L. Dengler *global thinking* ve *global citizenship*'i, zamanın ve uzayın gündelik daralmasının sonuçları olarak gösteriyordu. "Kuşkusuz," diyordu, "ulusunuzun iyi yürekli yurtseverleri olarak kalmalısınız... Ama aynı zamanda, küresel olarak düşünmeyi denemelisiniz... Bizim, biz hepimizin, isteyelim ya da istemeyelim iyi ve kötü günde aynı gemide olduğumuza inanınız."[14]

Uzay ekiplerince elde edilmiş iki "küresel görünüş", Dünya'nın iki renkli fotoğrafı yerkürenin temsilini değiştirecektir. İlki *Earthrise*, kısmen karanlık olmasına rağmen NASA tarafından izleyici kitlesinin dikkatini çekmek için yeterli olarak kabul edilen Dünya'nın bir fotoğrafıdır. Bu fotoğraf, Apollo 8 ekibi tarafından, 1968 Aralığı'nda dünya yörüngesinden çıkıp Ay yörüngesine giren bir uzay aracından çekilmiştir. İkincisi, *The Whole Earth* ya da foto 22.727, 1972 Aralığı'nda

13. MacLeish A., «The Image of Victory», *Compass of the World: A Symposium of Political Geography*'de, yay. haz.: Weigert H.W. ve Stefansson V., Londra, George G. Harrap, 1942, Cosgrove D., «Contested Global Visions»dan alıntı, a.g.m., s. 286.

14. Dengler P.L., «Education Towards Global Thinking», *Der Globus-freund*, n° 11, 1962, s. 91-95, *a.g.y.*'tan alıntı s. 281.

gerçekleştirilen Apollo 17 yolculuğuna tarihlenir. Bu dünya klişesi, fotoğraf tekniği bakımından tektir. Farklı objeler üstünde sonsuz kere çoğaltılmış bu fotoğraf, bir sembol olmaya adaydır. Yirmi yıl sonra BBC TV News, Rio Dünya Zirvesi'yle ilgili uzun röportajlar dizisinin logosu olarak onu seçmiştir. NASA'nın (1957) kurucu yasasının, ulusal güvenliğin söz konusu olduğu durumlar dışında, topladığı her bilgiyi kamu alanına aktarmayı ona şart koştuğunu belirtmeye gerek var mı? Böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin her vatandaşının, haklarını ödemeksizin Apollo fotoğraflarını talep etmeye ve çoğaltmaya hakkı olmuştur.

Denis Cosgrove'un açıkladığı üzere fotoğraf 22.727, "modern coğrafya imgelemi" ile ilgili bir kopuşu oluşturur; tıpkı Avrupa bilgi/iktidarının bunu Rönesans'tan itibaren oluşturması gibi. Yerkürenin temsili çizelgelerden, isimlerden ve insani sınırlardan kurtulur. Kültürel kısıtlamalardan kurtulan gezegen, suyun ve toprağın doğal nüanslarına ve de atmosferin silinen örtülerine bürünür. "Batı coğrafya bilinci" tarafından yön verilen gezegensel haritacılık için diğer bir meydan okuma olan 22.727, kıtasal boyutları darmadağın eder. Ptolemaios'un *oikumené*'sinin harita merkezi Akdeniz zar zor ayırt edilebilir. Buna karşılık üç bölge –Afrika, Güney okyanusları ve Antarktika– ön plandadır. Ayrıca ilk kez bir uzaysal misyon, 1959 antlaşmasıyla "küreselleşmiş" toprak parçası olan kutbun buzul kesimini görünür kılmayı başarır.[15]

Earthrise ile birlikte adeta her şey, "küresel görünüş"leri yeni bir evrenselciliğin amblemleri haline getirmek için yarışır. 27 Aralık'ta dünyaya dönen Apollo 8 ekibinin çektiği fotoğraf, "bütün iyi niyetli insanların" bayramı olan Noel'in barış ve uyum sembolleriyle karışır. Frank Borman uçuş yorumlarında Yaradılış'ı hatırlatan terimlerle, uluslar arasındaki farklılıkların sonundan ve tek bir dünyada hep birlikte yaşamanın zevkinden bahsetmiştir. Televizyonun yayınladığı ilk görüntüler, aynı zamanda Kutsal Kitap'tan alınmış hikâyelerle takdim edilir. 25 Aralık 1968'de Archibald MacLeish *New York Times*'ta şöyle yazar: "Dünyayı, gerçekte olduğu gibi, küçük ve mavi, devindiği sonsuz sessizlik içinde güzel olarak görmek, kendimizi, bu dünyada, hep birlikte var olan süvariler, bu sonsuz soğuklukta ışıldayan güzelliğin üstünde at koşturan kardeşler, gerçekten kardeş olduklarını ancak şimdi bilen kardeşler gibi görmek anlamına gelir."[16] 1969'da Dünya,

15. Cosgrove D., «Contested Global Visions», a.g.m., s. 278.
16. *A.g.y.*, s. 283.

Buckminster Fuller'in kaleminde *spaceship Earth,* Dünya uzay aracı adını alır.

Yerkürenin çifte ikiye bölünmüşlüğü ve askeri harekâtların Vietnam'da tırmanışı artık son bulmuştur! İmparatorluklara özgü genişlemenin işaretleri, Amerika'nın "tüm insanlık" yararına "küresel misyon" hümanist retoriği altında kaybolur. "Büyük insanlık ailesi" antik miti, "One World" üstüne devlet söylemleri şeklinde yeniden piyasaya sürülür ve yakında postmodernite çağı adını vereceğimiz şeye girişi hazırlar. Teknolojik gücün jeopolitik rolü, pan-insancıl mesajla birleşir ve onun içinde erir. *Internationale situationniste* dergisinin 1969 Eylül sayısında, "İktidar Zamanında Uzayın Fethi" başlığıyla çıkmış olan zehir zemberek yorum şöyledir: "Vaktiyle siyah cüppeli papazlar tarafından vaat edilmiş gökyüzü, beyaz üniformalı astronotlar tarafından gerçekten ele geçirildi. Atmosferden çıkan cinsiyetsiz, yansız, süper-bürokrat ilk insanlar, gece gündüz başımızın üstünde gezinen, ısıları ve ayrımları alt edebilen ve Tanrının kozmik toz parçaları olarak bize gökyüzünden zulmeden bir gösterinin yıldızlarıdır... Batı'nın Hıristiyan astronotları ve Doğu'nun bürokrat kozmonotları metafizikle veya laik ahlâkla oyalanmaya meraklılarsa (Gagarin "Tanrıyı görmemiş"tir ve Borman şu küçük Dünya için dua eder), dinlerin gerçekliğinin bulunması gereken yer, onların uzaydaki "buyurulmuş hizmet"lerinin itaati içindedir; çok yükseklerde bayağıca şeyler söyleyen fakat kendi gerçeği; asker, yurtsever ve aptal üç hali içinde olan Exupéry'de olduğu gibi."[17]

Roland Barthes'ın 1956'ya doğru, *The Family of Man* başlığıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmiş bir sergi vesilesiyle "söylenler"inden birinde "büyük insanlık ailesi" başlığını verdiği lirikle hesaplaştığını belirtmek yerinde olacaktır: "Kandırmacası, hümanizmimizin tüm bir bölümünü besleyen şu muğlak insan 'topluluğu' söylenine kapılıverdik işte... Özdeyişsel gerçeklerin saltanatı, özdeşliklerinin en yansız basamağında, beylik gerçeğin apaçıklığının ancak tümüyle 'şiirsel' bir dil içinde değer taşıdığı yerde, insanlık çağlarının birleşimidir bu. Her şey... Tarihin belirleyici ağırlığını silmeyi amaçlamakta burada; bir özdeşliğin yüzeyinde tutunuruz, insan davranışlarının şu sonraki alanına, tarihsel yabancılaşmanın kısaca 'haksızlıklar'

17. Rothe E., «La conquête de l'espace dans le temps du pouvoir», *Internationale situationniste,* n° 12, Eylül 1969 (tekrar baskı: *Internationale situationniste 1958-1969, a.g.y.,* s. 649).

diyebileceğimiz 'farklılıklar'ı soktuğu yere girmemizi duygusallığımız engeller."[18] Bu söylen ya da "politikadan arındırılmış söz", Barthes'a, aynı zamanda, ideolojinin, sonuyla ilgili söylemlerden yayılan tanımlar içinde erimediğini gösterme fırsatını veriyordu. "Dünyayı gözler önüne seren", onu "kendine mal eden", onu "tarihten tabiata geçiren" ve bunu yaparken "şeyleri *harekete geçirme*"yi değil, onları *dile getirme*yi hedefleyen her dil ideolojidir.[19]

E. DİNİ ÇAĞRIŞIMLI KÜRESEL BİR KÖY

"Tinselci tasarı" ya da Barthes'in insanların büyük ailesi söyleniyle ilgili olarak bahsettiği "yüce mahşer kalabalığı"na Tanrının yeniden sokulması Kanadalı Marshall McLuhan'da (1911-1980), özellikle 1962'den itibaren uzunca bir ideolojik evrimin sonunda ortaya attığı "küresel köy" şok formülünde had safhaya ulaşır.

The Mechanical Bride. Folklore of Industrial Man (1951) [Mekanik Köprü. Sanayi Adamının Folkloru] adlı ilk eserinde 1935'ten 1938'e kadar Cambridge Trinity College'da geçirdiği üç yıl boyunca izlediği F.R. Leavis'in derslerinin ona öğrettiği kitle kültürünün eleştirel çerçevesini çizme yöntemini benimser.[20] Klasik metin açıklama tekniğini Amerikan reklamına uygulayarak her haberin arkasındaki gizli toplumsal, ekonomik ve politik önvarsayımları açıkça ortaya koyar. Yenilik şudur ki, reklamın maskesini düşürmek için, onun maskesini takar ve parodiyi devreye sokar.

Sonraki iki kitabı, *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man* (1962) [Gutenberg Galaksisi: Tipografik Adamın Yapılışı] ve *Understanding Media*'da (1964) [Medyayı Anlamak] McLuhan, endüstriyel gelişimi yeniden tartışmaya sokarak kendisini geçmiş hayranlığından sabıkalı kılan entelektüel elit aleyhine dönmek için eleştirel işlevden sıyrılır. Tarihin bazen yaptığı bu hokkabazlık sayesinde yeni iletişim teknolojilerini, teknikçiliğin zihinsel evrenine sokmak, Thomas Nashe üstüne bir doktora tezinin yazarı, medyatik kültürün hayranı bir hocanın eski öğrencisi, bu Elizabeth dönemi ve Jakoben

18. Barthes R., *Mythologies*, Paris, Seuil, 1957, s. 173-174 [*Çağdaş Söylenler*, çev.: T. Yücel, Hürriyet Vakfı Yay., 1990, s. 139].
19. *A.g.y.*, s. 231.
20. McLuhan M., *The Mechanical Bride. Folklore of Industrial Man*, New York, Vanguard Press, 1951.

edebiyatının uzmanına düşer! Elektriğin sunduğu olanaklarla "topluluğu" yeniden yaratma konusunda, görünür bir biçimde etkilendiği Kropotkin, Geddes ve Mumford'un endüstriyalizminin eleştirel tezleri, McLuhan'ın kaleminde, ütopik düşüncenin onlara esinlediği yıkıcı etkiden yoksundur.[21] Geriye, teknik determinizmin doldurduğu boş bir kabuk kalır ve *Understanding Media*'da şu şekilde ifade edilir: "Elektrik tek merkezde toplamaz, merkezi ortadan kaldırır... Bir demiryolu ağıyla bir elektrik dağıtım ağı arasındaki farkı görelim. İlki büyük kentsel yığınları ve hat başlangıçlarını gerektirir. Bir çiftlikte olduğu gibi bir şirket yöneticisinin bürosunda da kullanılabilen elektrik enerjisi önemli yerleşim yerleri gerektirmez ve herhangi bir yerin merkez olmasına izin verir."[22] Paleo-teknik çağdan neoteknik çağa geçiş düşünürlerinin zihnini meşgul eden toplumsal adaletsizliklerle parçalanmış bu dünyadan artık iz yoktur. "Küresel köy" tarafından sembolize edilen dünya çelişkilerinin yerini acısız bir uzlaşma alır.

Bu teknik vahiycilik teorik esin kaynağını kilise tarihinden alır. McLuhan topluluğun birliğini sarsan ve üyelerini birbirinden ayıran büyük depremin ortaçağda gerçekleştiğini söylemekten bıkmaz. Eğer kilise bu dönemde dağıtıldıysa, eğer oluşturmayı başardığı bu mitsel birliği yitirdiyse, bunun sorumlusu teknolojidir. El yazmasına dayalı ortaçağ kültürü, bir ortak yaşam biçimini ortadan kaldıran ve her bireyin bir okuyucuya ve okumanın da özel bir deneyime dönüştüğü büyük bir topluluk kuran Gutenberg devriminin etkisi altında bir iç patlamaya yol açmıştır. Halbuki matbaanın empoze ettiği göz kültürü, birleştirici bir güç değildir. Parçalanmaya yol açmıştır. Elektrik çağının bilinmeyen görünümlerinden biri –bir "küresel ağ", bir "küresel karşılıklı bağımlılık" yaratarak–, "büyük insanlık ailesi"ne, "köy yaşamının kaynaştırıcı ortamı"nı yeniden sokma ve "bölünmeye" son verme olanağını sağlamasıdır. McLuhan 1962'de *The Gutenberg Galaxy*'de "küresel köy" ifadesini ilk kez kullanarak, "Yeni elektrik kültürü hayatlarımıza kabilemsi bir temel veriyor," gözleminde bulunur; bu eser, Fransa'da dua ve din kitapları yayınında uzman bir yayınevi tarafından altı yıl sonra yayımlanacaktır.[23]

21. Carey J.W., «McLuhan and Mumford: The Roots of Modern Media Analysts», *Journal of Communication*, 1981, cilt XXXI, n° 3.
22. McLuhan M., *Pour comprendre les médias*, Montréal, Bibliothèque québécoise, 1993, s. 78-79.
23. McLuhan M., *La Galaxie Gutenberg*, Paris, Gallimard, 1977, cilt 1, s. 73. Birinci baskı: Paris, Marme, 1967.

McLuhan yirmi beş yaşında Katolik dinini benimsedi. İnancı konusunda pek konuşmasa da, bir din adamı olan ve Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde araştırmacılık yapan, aynı zamanda kendisiyle çalışan Pierre Babin'le yaptığı bir görüşmede, "Her şey İncil'dedir. Doğru frekansta hareket etmek gerekir," itirafında bulunmakta tereddüt etmedi. Toronto Üniversitesi'nde Marshall McLuhan programının yöneticisi olan Derrick de Kerckhove, "McLuhan'ın inancı, düşüncesini ve varlığını biçimleyen ve esinleyen, ayrılmaz bir bütündür," der.[24] Küresel köyün yaratıcısı, Pierre Babin'in yaptığı iletişimsel aşkınlık tanımını kuşkusuz inkâr etmeyecektir: "İletişimin ifşaatı nedir? Tüm insanların İsa'daki Tanrıyla kardeşçe bütünleşmesinin ifşaatıdır. Bu ifşaatın bizdeki karşılığı nedir? İnsan soyunun temel birliğini tamamlamaya ve bütünleşme konusundaki bütün uyuşmazlıkları düzeltmeye can atmamızdır. Kalbimizde *Kutsal İttifak*'ın eski rüyası vardır fakat bu ortaçağdakinden farklıdır."[25]

Küresel köyün tasarımcısı, 1938-1940 yıllarında yazılmış ve 1947-1948'de yeniden gözden geçirilmiş olan *Le Phénomène humain* [İnsan Olgusu] adlı esere girmiş "gezegenleşme" ya da "İnsanlık'ın kitle olarak ele alınışı" kavramının yaratıcısı Pierre Teilhard de Chardin'in (1881-1955) erken sezgilerine katılır.[26] *The Gutenberg Galaxy*'de McLuhan, "kozmik totalite" düşünürünün bu en önemli kitabına en az dokuz kez atıfta bulunur ve bölüm alıntılayarak "küresel köy" kavramını ortaya atar: "Oysa, bu baskının etkisi altında ve fizik geçirgenlikleri sayesinde, insan unsurları birbirlerinin içine daha çok girdikçe, zihinleri gizemli bir tesadüf yakınlaşması sonucu coşmaktaydı. Dahası bizzat kendi üstlerinde genleştiklerinden, her biri etki alanının çapını, aynı sebeple giderek daha da küçülen bir Dünya üstünde azar azar genişletmekteydi. Bu modern en üst noktada böylece neyin oluştuğunu görüyoruz? Bunun üstünde geçmişte birçok defa durmuştuk. Her insanın eskiden birkaç kilometreyle sınırlı fizik gücü; demiryolunun, otomobilin, uçağın keşfiyle şimdi yüzlerce fersaha yayılıyor. Daha da iyisi: Elektromanyetik dalgalarla temsil edilen olağanüstü biyolojik olay sayesinde, her birey (aktif ya da pasif olarak) denizin ve kıtaların tü-

24. Kerkhove (de) D., «La foi en l'Église de Marshall McLuhan», *Communication et Langages*, 1990, n° 85.
25. Babin P., *L'Ère de la communication, réflexion chrétienne*, Paris, Le Centurion, 1986.
26. Teilhard de Chardin P., *Le Phénomène humain*, Paris, Seuil, 1955.

münde aynı anda hazır bulunuyor."[27] Teilhard de Chardin'e göre "Noosfer'in tüm yüzeyinde şimdi Hıristiyanlık, inanç ve umudun, Tanrı sevgisi şeklinde cisimleştiği, dünyayı eksiksiz ve durmadan yetkinleşebilir bir tarzda, pratik ve etkili bir biçimde kucaklamak için hayli yürekli ve hayli ilerleyici *Tek* düşünce akımını temsil ediyor."[28]

Medya uzmanının, gelecek kuşaklara aktarılan kavramı paraya dönüştürme tarzı daha az aşkındır. Televizyonda naklen yayımlanan ilk savaş olan Vietnam Savaşı, 1968'de, fotoğrafçı Quentin Fiore ile birlikte yazdığı *War and Peace in Global Village*'de elektronik görüntünün tarih yapma gücünü ispat etmek için ona bir bahane oluşturur. Amerikalı izleyiciler savaşa yemek odalarından katılırlar. Enstantanenin hızı onların eylemlere doğrudan katılmalarını sağlar. Elektrik teknolojisi yalnızca sivil ve askeri bölünmeyi geçersizleştirip çatışma ihtimallerini azaltmakla kalmaz, onun sayesinde "Çin, Hindistan ve Afrika gibi sanayileşmemiş topraklar büyük adımlarla ilerleme kaydederler."[29] Komünist denilen rejimlerin övündüklerinden çok daha otantik bir "gerçek gezegensel komünizm" oluşmak üzeredir. McLuhan 1974'te gerçek bilgi devrimini, Sputnik'in fırlatılışının tarihi olan 17 Ekim 1957'ye kadar götürür. "Bu tarihte," diye yazar, "gezegen, içerisinde seyircilerin olmadığı, yalnızca aktörlerin olduğu küresel bir tiyatroya dönüşür. Dünya uzay aracında yolcu yoktur, herkes ekibin üyesidir. Bu olaylar idealler olarak değil, anlık gerçeklikler olarak ortaya çıkar."[30] Ökümenik tekno-ütopyayla arada kaynayıp giden, içlerinde iletişim mesajlarının ve araçlarının toplumsal kullanımlarının oluştuğu kültürlerin ve toplumların karmaşıklığıdır.

Vatikan'ın diplomatik aygıtı, Doğu'nun totaliter rejimlerine karşı bu savaşın öncüsü olacak, 16 Ekim 1978'de papa seçilen Polonyalı Karol Wojtyla'nın 2 Ekim 1979'da Birleşmiş Milletler Örgütü'nde yaptığı konuşmada kullandığı kelimelerle ifade edilirse, "dünyanın dinsel kavranışı ile agnostik, hatta ateist kavranışı arasındaki çatışmaya" kararlı bir şekilde girecek ve ancak 70'li yılların sonunda kendisini medya-politika sahnesinde gösterecektir. II. Jean-Paul'ün bu strate-

27. McLuhan M., *La Galaxie Gutenberg, a.g.y.*, s. 73-74.
28. Teilhard de Chardin P., *Le Phénomène humain, a.g.y.*, s. 299-300.
29. McLuhan M. et Fiore Q., *Guerre et paix dans le village planétaire*, Paris, Laffont, 1970, s. 127-128.
30. McLuhan M., «At the Moment of Sputnik the Planet Became a Global Theater in Which There Are No spectators But Only Actors», *Journal of Communication*, 1974, cilt XXIV, n° 1, s. 50.

jisinin gerisinde, Hıristiyanlığı Avrupa'nın ortak bağına dönüştüren, Ural'dan Atlantik'e, Baltık'tan Akdeniz'e kadar Avrupa'nın doğusu ve batısının uzlaşmasıyla sonuçlanmak zorunda olan "Yeni Hıristiyanlaştırma" girişimine esin veren tarihin nostaljik vizyonu vardır. Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, yeniden Hıristiyanlaştırmanın parolası, fazlasıyla sekülarize olduğu yargısına varılan bir dünyada yeni bir Karşı Reform'un gezegenleşmesi halini alacaktır.

F. MÜTEVEFFA EMPERYALİZM: KÜRESEL TOPLUMUN JEOPOLİTİĞİ

Hiç şüphe edilmez. Küreselleştirici inancın politik anlaşılırlığının anahtarları, acemi büyücü rolü oynayan idealist McLuhan tarafında değil, *Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era* (1969) adlı eserin yazarı –Fransızca çevirisi izleyen yılın sonundan itibaren R. Aron'un "Düşünce Özgürlüğü" dizisi içinde *La Révolution technétronique* adıyla yayınlanacaktır– Zibigniev Brzezinski'de aranacaktır.

Jeopolitik, Columbia Üniversitesi'ndeki bu komünizm problemleri uzmanıyla birlikte, teknolojik amaç birliğinin meyvesi olan teknetronik* devrimin etkisi altında, bloklar arasındaki çarpışma evrimini düşünmeye girişir. "Postendüstriyel toplum" ve "küresel köy" tanımlamaları ona "iki dönem" arasında radikal geçişi ifade etmeye elverişli görünmezler. Nasıl ki endüstriyel toplum tarım sonrası toplum şeklinde adlandırılmadıysa, geleceğin toplumuna da postendüstriyel adını vermek uygun değildir. Küresel köy kavramına gelince, olgular içinde geçersiz kılınmıştır, zira yeni küresel gerçeklik, köy topluluğunun yakın ilişkilerine bir geri dönüşü değil, büyük megapollerin anonimliği içinde kaybolmayı içerir. Belleklerde tutulacak bir imaj varsa, o da "küresel köy" imajıdır.

Brzezinski'nin temel kanıtı şu idi: Dünyanın birleşmesi, bilgi ve iletişim ağlarının genişlemesiyle canlandırıldığından, hızlandı; bu ağlar uluslararası ilişkilerin politik verisini değiştirmekteler; "dünyasal güç"ün tanımlanmasında giderek stratejik bir rol oynayan bilgi ve kültür aygıtlarının kontrolü, "top tüfek diplomasisi" yerine geçmekte olan "ağların diplomasisi"ndedir; gezegen böylece bir "küresel toplum"a

* Teknoloji ve elektriğe dayalı. (ç.n.)

dönüşecektir; ama şimdiye kadar etrafa ışık saçma kapasitesiyle "küresel toplum" adını hak eden tek ülke Amerika Birleşik Devletleri tarafından oluşturulmuştur, çünkü "tüm diğer toplumlardan daha fazla iletişim içindedirler" (dünya iletişiminin yüzde 65'inden fazlası orada gerçekleşir ve oraya geri döner); bu olgunluk sayesinde Amerikan toplumu, diğer ulusların yolunu aydınlatan fenere dönüşür. Politik ifadelerle söylemek gerekirse, bundan böyle dünyanın geri kalanı karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nin "kültürel emperyalizm"inden –o sıralarda Amerikan hegemonyası üstüne sayısız teori ve eleştirel hareketleri başlatan tema– söz edilemez; çünkü onların kültürel endüstrileri, örgütlenme tarzları ve modelleri doğal olarak evrensel bir hal almıştır; Amerika Birleşik Devletleri'nin önerdiği şey, gezegen üstünde her yerde öykünülecek davranış ve değerler şemalarının bir "küresel modernite modeli"dir. Böylece, "küresel toplum" Atlantik ötesinde doğup tamamlanmış bir arketipin genelleştirilmesi olacaktır. "Sıkı sıkıya kök salmış kültürleri, sağlam geleneksel dinleri ve gerçekten farklı ulusal kimlikleri" aşan bir "yeni gezegensel bilinç" oluşturmaya ve "üstüne oturacağı uzlaşma ve uyumu, yani kendi yapısını" bulmak üzere olan bir "dünyasal yeni birliği" ortaya koymaya aday önermeler, işte bu önermelerdir.[31]

Emperyal güç ilişkileri dağıtıldıktan ve *pax americana*'nın kültürel modelleri benimsendikten sonra, Brzezinski ideolojinin sonu tezine geçer. Gerçekte onun kitabı, Milano Kongresi'nden itibaren ortaya konulmuş "sonlar" hakkındaki bütün söylemlerin jeopolitik anlatımı içinde ulaşılan en son nokta olarak okunabilir. Zaten bir bölüm açıklayıcı bir başlık taşır: "İdeolojilerin Ötesinde Fikirler ve İdealler." Teknetronik devrimin her türlü boş politik devrimi geçersiz kıldığı nakarat. Columbia araştırmacısı buna körlük derecesinde inanır. O kadar ki, modern medyaların olağanüstü ilerlemeleri göz önüne alındığında "aynı konferansçının aynı anda hem Columbia Üniversitesi'nin öğrencilerine hem de Tahran Üniversitesi'ndekilere kendini dinletmesi konusundaki problem, yalnızca zaman problemidir." On yıl sonra molla devrimi şah rejimini yıkmakta ve yeni İslam Cumhuriyeti sınırlarını "Büyük Şeytan!"a kapatmaktaydı.

60'lı yılların sonu bir dönemi kapatır. Tekno-ütopya tamamen ikti-

31. Brzezinski Z., *Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era*, New York, Viking Press, 1969 (Fransızca baskı: *La Révolution technétronique*, Paris, Calmann-Lévy, 1970, s. 87-91).

dar cephesine kayar. Bir vaatten ötekine geçen bu şok formüller dizisi, herhangi bir doğrulamaya dayanmadan gezegenin birleşmesinin etkenleri olarak bilgi tekniklerinin birdenbire ortaya çıkmasına eşlik edecektir. 1970'te *The Future Shock*'la [Gelecekteki Şok] birlikte Amerikalı Alvin Toffler "yeni toplum"a razı olmak için, "gelecek üstüne tutarlı bir teori" ve bir "metot" önererek toplumsal perspektifi kârlı bir ticaret kaynağı haline çevirecek olan bir uzun danışmanlar soyuna yolu açar. Son yıllarda ortaya atılmış terimleri değerlendirdikten sonra Toffler, seçimini, "hızlı ritimli, sınırsızca ilerlemiş bir teknolojiye ve bir postmateryalist değerler sistemine dayanan eksiksiz bir toplumu açıklamaya" selefleri tarafından uydurulmuş adlandırmalardan daha uygun olan "süper endüstriyel toplum" adlandırmasından yana yapar.[32] "Geleceği nasıl üstleniriz" başlıklı bir bölümde Auguste Comte'un pozitivist takvimini çağrıştıran terimlerle uzayın fethinin dünyasal kutlamasını önerir: "Boş zamanların artmasıyla toplumun merkezinde yeni istikrar noktaları ve ritleri yaratabiliriz, yeni izin günleri, büyük gösteriler, eğlenceler gibi. Bu girişimler gündelik hayata bir süreklilik temeli verebilecek, aynı zamanda toplumları bütünlemeye yarayacak ve onları süper endüstriyalizmin yıkıcı etkilerinden biraz olsun koruyabilecektir. Örneğin Galilei ya da Mozart, Einstein ya da Cézanne'ın onuruna tatil günleri düzenleyebiliriz: Uzayın insan tarafından fethinin teması üstüne muazzam bir tarihi yeniden canlandırma çalışması amacıyla. Füzelerin fırlatılması ve kapsüllerin yere indirilmesi daha bugünden bir ritüel halini almıştır... Bu olaylara belli bir düzenlilik kazandırarak ve onları çevreleyen görkemi çoğaltarak, onları yeni toplumun ritüelleri çerçevesine sokabilir ve zihin sağlığı adına maddi referans noktaları olarak kullanabiliriz. Astronot Armstrong'un 'insan için küçük, insanlık için dev bir adım' attığı gün olan 20 Temmuz, insan ırkının birliğinin dünyaca kutlanışına ayrılmıştır."[33]

32. Toffler A., *Le Choc du futur,* Paris, Denoël/Gonthier, 1971, s. 551.
33. *A.g.y.,* s. 443.

XIII
Çokuluslu hayalet

Yaklaşık bir çeyrek yüzyıl boyunca Doğu-Batı kutuplaşmasının şifre anahtarı, jeopolitiği, dünya düzeni ve düzensizliklerinde belirleyici olarak gösterdi. 70'li yılların eşiğinde büyümenin olumlu döngüsünün kırılması, gezegenin jeoekonomik temsillerinin bastırılmasının geri dönüşünü hızlandırır. Küresel ekonominin su yüzüne çıkışıyla ilgili ilk söylemler, iç bütünleşmenin ve çokuluslu denilen şirketlerin öncülüğüyle benimsenmiş gezegensel yayılmanın yeni stratejilerini genelleştirir. Bir embriyon durumundaki küreselleşmenin anlambilimsel alanı, çokuluslu bu şirketlerin eylemlerinin yaygınlaştırılmış protesto hareketleriyle gerilim içinde oluşur. Çizgisel ve kümülatif gelişme kavramı her taraftan su alır. Batı demokrasileri "yönetebilirlik"leri hakkında kendilerini sorgularlar. Yapısal nitelikli krizinden çıkmak için enfor-

matik, genel iradenin genişletilmesi ve bundan böyle dış kısıtlamalara mahkûm bir ekonominin yeniden canlanmasında temel silah olarak kullanılır. Gelişme stratejilerinin Üçüncü Dünya'daki başarısızlığı modernite ile kültürlerin kendine özgülüğü arasındaki ilişkiler meselesini gündeme getirir. Mübadelelerin ve iletişim akışının düzenlenmesindeki eşitsizlik problematiği uluslararası sistemin kurumlarındaki tartışmaların merkezinde yer alır. Bir tekno-ekonomik makro-istem hegemonyası altındaki yaşam tarzlarının tekbiçimleşmesi kaygısı Güney'de olduğu gibi Kuzey'de de alevlenir.

A. KÜRESEL KENT

70'li yılların başlangıcında yönetim teorisyenleri, gezegensel ekonominin tarafları arasında kendini gösterecek yeniden oluşum hakkında öteden beri bir fikre sahiptirler. Peter Drucker *global shopping center* dönemi olarak belirlediği ve önoluşumunu IBM topluluğunun üretim ve dağıtım ağlarında gördüğü yeni bir döneme girmenin içerdiği mutasyonu belirtmek için *discontinuity*'den söz eder.[1] "Küresel şirket" ifadesi *world manager*'ların kulübüne ait olan şeklinde tanımlanan girişimci bir elitin söyleminde su yüzüne çıkmaya başlar. Yeni adlandırma, yabancı ülkelerde şube açılmasının çoğalmasını karakterize etmek ve geçen yüzyılın bitişinden itibaren öncelikle ihracat hedefli firmaları belirten "uluslararası şirket"le olan farkını açıklamak gayesiyle 60'lı yıllarda aynı çevreler tarafından bulunmuş "çokuluslu şirket" adlandırılışıyla rekabet halindedir.

Profesyonel danışmanlar yeniden harekete geçerler. Küresel bakış onlara, ulusal problemlere yaklaşım ve çözme tarzı esinler. Bu yeniliğin örneği "ürün araştırması"dır. 68 Mayısı'nın politik sarsıntısından hemen sonra, bir Fransız bakanlığına ait planlama ajansı, Wharton School'da dünya finans kuruluşları üstüne araştırma sorumları Howard V. Perlmutter ve Hasan Özbekhan'ı görevlendirerek Paris'in bir *global city* ya da bir *world center,* 80'li yılların *global industrial system*'inde bir kavşak olabilme ihtimali üstüne geleceğe yönelik bir etüdü finanse ediyordu. İki uzman fütürolog, Fransız yönetimine, "daha az Fransız" kılmak ve "dışarıya yaydığı yabancı düşmanı ve benmerkezci imajı" düzeltmek amacıyla, şehri ulusal niteliğinden tamamen arındırmayı

1. Drucker P., *The Age of Discontinuity,* New York, Harper and Row, 1968.

önerirler. Zira, "geleceğin küresel kentinde, hiç kimse kendini yabancı hissetmemelidir." Bu iradeci öneriye şok bir tedavi de eklerler. Geride kalmış bir telekomünikasyon sisteminin iyileştirilmesinin dışında, iki danışman "abartılı bir biçimde ulusal, kimi kez de açık bir şekilde milliyetçi kültür"e panzehir olacak "uluslarüstü rock festivalleri" düzenlemeyi teklif ederek üne kavuşturdukları "kültürel olayların küreselleşmesi"ni önlemler listesi içine alırlar. "Global City" senaryosunun öteki önemli bileşeni, bir "University of the World"dür. "Gerçek dünya"ya ve böylelikle küresel girişimler dünyasına bağlı bu kurum, "öncelikli amacı, küresel kaynakların –endüstriyel, ticari, tarımsal, toplumsal ve kültürel– nasıl gelişeceğini araştırmak ve öğretmek olacak, gerçekten ulusal olmayan bir öğrenim merkezi" olmalıdır. Dünya ölçekli bir müfredatla donatılmış bu üniversite, televizyon yoluyla öğretimini yayımlayabilecektir.[2] Böylesi bir üslubun okunmasından, Amerikalı siyaset bilimcilerin, mega girişimcilerin dünyasında bu fonksiyonel sözcük dağarcığının hızla çoğaldığını belirtmek gayesiyle niçin 70'li yılların ilk yarısından itibaren ironik bir biçimde *globaloney*'den –"küresellikler" olarak çevrilebilir– bahsettikleri anlaşılır.

Kuşkusuz iki uzman sarsıcı bir dil kullanmakta haklıdır. Buna rağmen küreselin anlamı, bu tip deneysel yollarla, 70'li yıllarda dünyanın durumu ve geleceği hakkındaki yönetici söyleminin kaçınılmaz figürü olarak yavaş yavaş yerleşir. Buna tam bir tanım getirmeye çalışmak boşuna olurdu; bu anlam, konturların ve derinliklerin anlaşılmazlığı içinde eriyecektir. Bu kavram aslında kimliğini, ulusalın temel oluşturduğu zıtlığın diğer üyesiyle karşılaştırılmasından çıkarır: Milliyetçilik. Milliyetçiliği doğuran ve pazarın rasyonalitesinin yayılmasına açık bir şekilde engel olan ulus-devletten, ekonomi ve toplumu bu "canavar" (Drucker'in ifadesiyle) tarafından yaratılmış engellerden kurtaran her şey küresel statü hakkına sahiptir. "Her yerin ve hiçbir yerin vatandaşları" olan küresel işletmeler, uzun zamandır felsefenin ya da edebiyatın spekülasyonlarının ustalık alanı olarak kalmış olan olgulardaki bu uluslarüstülüğü hayata geçirmeye heveslidirler. Sloganları manifestolardır: "*For the Benefit of Mankind*" [İnsanoğlunun çıkarına] (General Electric Aerospace Group); "*ITT at the Service of Men and Nations*" [İnsanın ve ulusun hizmetinde ITT]. Bu sonuncusu New York'taki elektrik şirketinin büyük salonunda iki yarımküreyi kucaklayan bir ko-

2. Barnet R.J. ve Müller R.E., *Global Reach. The Power of Multinational Corporation*, New York, Simon & Schuster, 1974, s. 113-115.

ruyucu meleği temsil eden mozaiğin altına altın harflerle kazınmıştır. Bu büyük şirketler insani yönlerini o kadar ön plana çıkarırlar ki, Ay'a yarışın sonu, büyük uzay havacılığı ve enformatik programların, askeri-endüstriyel kompleksin gölgesinde doğmuş toplumsal teknik yenilik uygulamalarına doğru yeniden yönlendirilmesi anlamına gelir. 1974'e doğru ITT önceki slogana şunu ekler: *"The Best Ideas are the Ideas that Help People. ITT"* [En iyi düşünceler, halka yardımcı olanlardır. ITT].

B. TÜCCAR HERYERDELİĞİNİN ETKENLERİ

Küresel dil doğar doğmaz, ekonomi devlerinin kendi kendilerine atfettikleri uygarlaştırıcı misyon aldatmacasını ortaya koyar. Bu uyanışın güçlü anlarından biri şüphesiz ki 1970 ve 1973 arasında Şili'deki sosyalist girişimdir. "Tüccarların vatanı yoktur. Yaşadıkları toprak onlar için bir bağ oluşturmaz. Onları ilgilendiren şey, nerede kâr edecekleridir. Bu cümle bana ait değil, Jefferson'ın... Ülkem bayraksız ama güçlü silahlarla donanmış ve en değişik stratejik yerlerde konuşlanmış, karanlıkta hareket eden güçlerin etkisi altında."[3] Bu sözleri 1972 Aralığı'nda Ticaret ve Gelişme İçin Birleşmiş Milletler Konferansı'nın üçüncü oturumunda saldırganların kimliğini –International Telegraph and Telephone (ITT), Kennecott Copper Corporation ve onların kredi yollarını kesen özel yabancı bankalar– saptayan Başkan Salvador Allende (1908-1973) dile getirmiştir. Karşılıklı bağımlılık, dönüşü olmayan noktaya ulaşır. Karmaşık bir uluslarüstü etkileşim ve ödünlü anlaşmalar ağına düşmüş bir ulus-devlet için Şili Halk Cephesi rejiminin deneyimi, dünyasallaşmış ekonominin gelip geçtiği yollar dışında bir toplumsal değişim yolunu hayal etmenin yanıltıcı olduğunu ortaya çıkarır. General Augusto Pinochet tarafından yapılan hükümet darbesinin ardından 1937 Eylülü'nde oluşturulan diktatörlük Şilisi, küresel düzlemdeki neoliberal entegrasyon modeline doğal büyüklükte bir laboratuvar hizmeti görmek hüzünlü ayrıcalığına sahip olacaktır.

Şili halk rejiminin tersine dünya kapitalizminin yeni aktörlerinin tutumu, Birleşmiş Milletler uzmanlarının onlara hâlâ "çokuluslu" demeye devam etmelerinin uygunluğunu sorgulamalarında önemli rol

3. Şili Halk Cephesi üzerine uzun metrajlı bir filmden alıntı, *La Spirale*, 1976, yönetim: A. Mattelart, J. Meppiel ve V. Mayoux.

oynar. Olaylar giderek, her şubenin bir küresel ağ içinde yalnızca bir atölye olması ölçüsünde, ev sahibi uluslar için avantaj ve sakıncaları ne olursa olsun, çıkarlarına uygun olması şartıyla çokuluslu şirketlerin şu ya da bu kararı verebileceğini kanıtlar. "Uluslar ötesi" teriminin seçimi, pazar-dünya üzerinde bir merkeze bağlı bir yönetim tarzına uyan bu şirketlerin fikrini en iyi şekilde yansıtır. Şili deneyiminin üç yılı boyunca, ITT gibi firmalarla Amerika Birleşik Devletleri haber ajansları arasındaki işbirliği, bu şirketlerin kendi ülkelerinde yerleşik bir üsse sahip olduklarını da hatırlatacaktır.

Başkan Allende'nin devrilmesi ve Latin Amerika ülkelerindeki politik baskı üstüne II. Russell mahkemesinin iki oturumunun ardından 1975'te Arjantinli yazar Julio Cortazar Mexico'da *Fantomas contra los vampiros multinacionales* [Fantoma Çokuluslu Vampirlere Karşı] başlıklı resimli kısa bir öykü yayımlar. Bir *utopia realizable*.*

Planlaması zorlaştırılmış, ulusal bağımsızlığı ipotek altına alınmış olan Avrupa da, çokuluslu tehlikeyi kaygıyla karşılar. Bu güçlü şirketlerin karşı konulmaz yükselişi sürünün içindeki kurdu çağrıştırır. 1972 Ekimi'nde haftalık *Business Week* dergisindeki bir görüşmede, *L'Express*'in direktörü Servan-Schreiber beş yıl önce best-seller olan *Le Défi américain*'in [Amerikan Meydan Okuması] yayımlanmasından itibaren söz konusu olan değişimleri inceler. Her ne denli "meydan okuma" sürüyorsa da "artık bu tamamen Amerikan değildir," değerlendirmesinde bulunur. Zira şimdi "ülkelerin politik hâkimiyetine karşı çokuluslu şirketlerin bir meydan okuma"sı söz konusudur. Böylece diye tamamlar, bu meydan okumaya tümden karşılık vermek Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'ya düşer, bir ilerleme faktörü olduklarından varlıkları sürmesi gereken çokuluslu şirketleri yıkmak için değil, onları belli bir uluslararası kurallar silsilesine tabi tutmak için; aksi halde der, Servan Schreiber, "farklı ülkelerin kamuoyları onların aşırı güçlerine karşı ayaklanacaklardır."[5] 1973 Eylülü'nde Plan'ın uzmanları, Fransız elektronik endüstrisindeki Amerikan istilasından endişe eder ve problemin "Fransa'da yabancı yatırımların yüksek olmasında değil, Fransız elektronik endüstrilerinin dış ülkelerde yerleşmesinin zayıflı-

4. Cortazar J., *Fantomas contra los vampiros multinacionales*, Mexico, Excelsior, 1975.

* Gerçekleştirilebilir ütopya. (y.h.n.)

5. «J.-J. Servan-Schreiber: le défi n'est plus américain» (17 Ekim 1973), *Le Monde. Dossiers et documents: «Les firmes multinationales»*de, 1974, n° 8, s. 3.

ğına bağlı temel dengesizlik"te olduğunu söylerler.[6] Aynı ay, Fransız solunun ortak programı şu açıklamayı yapar: "Her yabancı yatırım, Plan tarafından belirlenmiş şartlara saygı çerçevesinde Fransız ekonomisi (yeni teknoloji ve verimli kapasite) için bir yarar sunmak zorundadır."[7] Kasımda, üçte ikisi Amerikalı olan yabancı firmalar tarafından istila edilme rekorunu elinde bulunduran Büyük Britanya Avrupa'da parmakla gösterilir. 1974'te çokuluslu şirketlerin hayaleti üstüne ilk Fransız romanı çıkar: Sosyalist harekete bağlı yazar René-Victor Pilhes'in *L'Imprécateur*'ü [Lanetleyici].[8] Şili darbesinin hatırasının kol gezdiği bu mizansendeki ejderha figürü onların etkinliklerini şüphesiz en iyi tanımlayan figürdür. J.M. Cotteret'nin yönetiminde yapılan, bu dönemde çokuluslu şirketler hakkında Fransız basınının söylemlerinin bir analizi, onları nitelendirmek için en çok kullanılan kelimelerin; bozulma, emperyalizm, suiistimal, sömürgecilik, çıkar kelimeleri olduğunu gösterir.[9]

Avrupa Komisyonu Kasım 1973'te tavır alır. "Çokuluslu şirketlerin, etkili oldukları ülkelerin ekonomik, toplumsal, hatta politik yaşamları üstünde giderek artan etkinliğinin neden olduğu "derin endişe"yi yatıştırmanın zamanının geldiğini belirten Brüksel, bu yeni gücü dengelemek için öngörülecek bir dizi eylemi sayarak Dokuzlar'a bir çağrıda bulunur. Açıkçası "ekonomik ve toplumsal avantajları tartışma götürmez bir olgunun evrimini engellemek" değil, yalnızca "elverişli yargısal bir çerçeve yardımıyla zararlı etkilere karşı Birlik'i uyarmak" söz konusudur. Özellikle tekelleşme ve "şirketlerin satın alma tarzlarının ahlâkiliği"[10] ile ilgili kurallar hazırlayarak. On yıllık dönemin, uluslarüstü bir düzenleme yapılabileceğine duyulan inanç içinde geçeceği hissedilmektedir.

6. Quatrepoint J.-M., «Les experts du Plan s'inquiètent de la pénétration américaine dans l'industrie électronique française» (13 Eylül 1973), *Le Monde, a.g.y.*, s. 3.
7. *A.g.y.*, s. 3.
8. Pilhes R.-V., *L'Imprécateur*, Paris, Seuil, 1974.
9. Cotteret J.M. ve diğerleri, *L'Image des multinationales dans une France socialiste*, Paris, PUF, 1985.
10. Lemaitre P., «La Commission européenne suggère des mesures de contrepoids» (9 Kasım 1973), *Le Monde, Dossiers, a.g.y.*, s. 4.

70'li yıllara çelişki damgasını vurdu. Bir taraftan büyük uluslarüstü sermaye birliklerinin çok yönlü saldırısı; diğer taraftan aktörleri yine bunlar olan dünyasal bir büyüme modeline olan güven bunalımı. Sürekli ve genel bir ekonomik büyüme sayesinde 1948'den beri ilerleme halindeki büyük dünya ticaretini serbestleştirme hareketi, ulusal ekonomilerin kendi içlerine kapanma eğilimleriyle engellenir. Aralık 1971: Başkan Richard Nixon tarafından tek taraflı olarak doların altına çevrilebilirliğine son verilmesi. Uluslararası para sisteminin çöküşü ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Bretton Woods'ta Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan düzenleyici finans kurumlarının krizi. 1974: Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sermaye hareketlerinin genelleştirilmiş serbestleştirilmesi, parasal istikrarsızlığın, reel ekonomiden ayrılmış tamamen spekülatif bir finans ekonomisinin ilk işaretleri. 1973-19'/4: OPEP'te bir araya gelmiş petrol üreten ülkelerin darbesi. 1974: Kuzey-Güney diyaloğu ve Birleşmiş Milletler tarafından benimsenmiş Yeni Ekonomik Dünya Düzeni üstüne deklarasyon, uluslararası oyunun kurallarının kendi yararlarına dönüşmesini sağlamak amacıyla Üçüncü Dünya'yı temsil eden ülkeler (77'ler grubu) tarafından uygulanan tazyikler. 1974-1977: Gelişmiş ekonomilerdeki endüstriyel üretim durgunluğu. Bu sonuncular konusunda en acil problemler 30'lu yıllardan itibaren bilinen en büyük gerilemeden kaynaklanır.

1973 Temmuzu'nda Chase Manhattan Bank'ın başkanı David Rockefeller Üç Yanlı Komisyon fikrini ortaya atar. Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'nın entelektüel, politik ve iş çevrelerine bağlı iki yüzden fazla şahsiyetten oluşmuş bu gerçek kriz genelkurmayı, bu "trialog" (bu aynı zamanda Komisyon'un yayın organına verdiği isimdir) ortaklık bölgeleri arasında yeni bir uzlaşma hazırlamak için harekete geçer. 1975'te Fransız Michel Crozier, Amerikalı Samuel P. Huntington ve Japon Joji Vatanuki'nin de dahil olduğu bir grup uzmanın yönetiminde, "üçlü"nün coğrafi alanlarının her birinde Batı demokrasilerinin yönetilebilirliği üstüne bir rapor yayımlanır. Bu temel belgenin sunuş cümlesi şaşkınlığın yayıldığını doğrular. Bu doküman Üç Yanlı'nın tam zamanlı yöneticisi sıfatıyla Zibigniev Brzezinski tarafından imzalanmıştır. "Demokrasi krizde midir? Batı dünyasının belli başlı devlet yöneticilerinin, başyazar ve araştırmacıların, hatta kamuoyu yoklamalarına bakılırsa çeşitli kesimlerin ısrarlı bir şekilde sordu-

ğu soru budur. Bu bakımdan, bugünün ikliminin, 'Batı'nın Gerilemesi' üstüne Oswald Spengler'in düşüncelerinin inkâr edilemez bir popülerlik kazandığı 20'li yıllarda hüküm süren iklimle benzer tarafları vardır. Pek çok komünist gözlemci, giderek artan bir güvenle 'kapitalizmin genel krizi'nden bahseden açık bir sevinç içinde (*Schadenfreude*) bu kötümserliği yayıyor ve kendi teorilerinin onayını burada bulmaktan vazgeçmiyor."[11] İşte "teknetronik devrim" sayesinde uzlaşmış bir insanlığın ışıltılı geleceği üstüne 60'lı yılların sonunun kehanetlerinden ayrılan sözler.

M. Crozier, Huntington ve Vatanuki'nin teşhisi yıkım duygusunu doğrular: "Batı demokrasileri yönetilemezler. İstikrarsızlık faktörleri artıyor. Ekonomideki temel sözcükler, kemer sıkma ve yeniden düzenlemedir." Basit bir "konjonktürel" kriz değil, açık ve net bir şekilde yapısal, yani endüstriyel toplumun bizzat biçimini etkileyen bir kriz söz konusudur. Üç yazar istikrarsızlık faktörlerini belirlemek adına açık açık konuşurlar: "Bir sistem ne denli demokratik ise, gerçek tehlikelerle o denli karşı karşıyadır. Son yıllar boyunca, demokrasinin işleyişi tartışılmaz bir biçimde bir geleneksel toplumsal kontrol araçları çöküntüsüne, politik ve diğer otorite biçimlerinin meşruiyet kaybına ve hükümete yönelik isteklerin –ki bu istekler onun kapasitesini aşan isteklerdir– aşırılığına neden olmuş gibidir."[12] Krizin kökenindeki aşırılıklar arasında, protestocu entelektüellerin kendilerine bahşettikleri ayrıcalıklar önemli bir yer tutar. "Bozulmuşluktan, materyalizmden ve demokrasinin yetersizliği ile demokratik hükümetlerin tekelci kapitalizme boyun eğmesinden iğrendiklerini ifade eden entelektüellerin ve onlara yakın çevrelerin önemli bir meydan okuması söz konusudur."[13] Onların temsil ettiği potansiyel meydan okuma, üç yazar tarafından geçmişte "aristokratik hiziplerin, faşist hareketlerin ve komünist partilerin" gerçekleştirdikleriyle bir tutulmuştur. Bu *value-oriented* entelektüellerin tutumu, sayıları giderek artan teknokrat ve *policy-oriented* entelektüllerin tutumuyla zıtlık gösterir. Toplumsal kontrol araçlarının dağılmasının diğer bir önemli nedeni medyalardır. Amerika Birleşik Devletleri'ne ayrılmış bölümde Samuel P. Huntington, Vietnam Savaşı boyunca, medyatik aygıtın eleştirel tutumunda demokratik yaşamın

11. Brzezinski Z., «Introductory Note», *The Crisis of Democracy. Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commision*'da, Crozier M., Huntington S.P., Watanuki J., New York University Press, 1975, s. II.
12. Crozier ve diğerleri «Introduction», *A.g.y.*, s. 8.
13. *A.g.y.*, s. 6-7.

geleceği adına tehlikeli bir sapma görür. Öyle ki, siyasetbilimci Harvard'ın "demokrasinin intiharını engellemek" için önerdiği krizden çıkış yolu, yasa ve düzen görüntüsünü alır: "Ekonomik büyümede sınırların olduğunu kabul eder hale geldik. Aynı şekilde politik demokrasinin sınırsız genişlemesinde potansiyel olarak arzu edilebilir sınırlar vardır."[14] McLuhan'ın Vietnam Savaşı'ndan bambaşka bir ders çıkardığı unutulmamıştır; televizyondan naklen yayımlanan savaşı, "küresel köy"ün şeffaflığını övmek için bir bahane olarak kullanmıştır.

Gezegenin bu ekonomik ve toplumsal yeniden organizasyon modelinin temel taşı, "liberal enternasyonalizm"i eylem prensibi olarak benimseyen bir "Gelişmiş Uluslar Topluluğu" (*Community of developed nations*) projesidir. Bu perspektifin yeniliği, Atlantik Paktı yanlısı Eisenhower, Kennedy ve Johnson gibi başkanların tersine, Japonya'yı bu topluluğa katılmaya davet etmesi ve "ilerlemiş" tüm öteki ulusların, hatta komünistlerin muhtemel entegrasyonunu önermesidir. 1976'da, Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağımsızlığının İki Yüzüncü Yıldönümü kutlamaları siyasetbilimci Harlan Cleveland'a yeni bir politik-ekonomik dünya düzeninin üç yanlı vizyonunu üstlenen bir "Karşılıklı Bağımlılık Bildirgesi" kaleme alma fırsatını verir.[15]

Üç yanlı proje 1978'de Başkan James Carter'da ideal bir avukat bulur. Onun seçim kampanyasının temalarından biri *Balance of Power Politics*'i *World Order Politics*'le değiştirmesi değil midir? Carter, seçildikten sonra, Z. Brzezinski'yi ulusal güvenlik işleri için kişisel danışmanı olarak görevlendirir. "Liberal uluslararasıcılık" sancağı altında birleşmiş yeni bir dünya düzeninin kurulmasına Carter yönetiminin belli başlı katkılarından biri, üç yanlı anlayışı dış politikaya sıkı sıkıya uygulamaktan çok, Gerald Ford'un başkanlığında başlatılmış olan, havacılık şirketlerinden demiryolu ve karayolu taşımacılığına, gaz dağıtımından telekomünikasyonlara kadar bir iç kuralsızlaştırma modelini yerleştirmek olacaktır. Ağların küreselleşmesi için kaçınılmaz şart olan hukuki altüst oluşun yarattığı şok dalgası, 80'li yıllarda dünya ölçeğinde kendini hissettirecek ve *world managers* topluluğunu gezegenin kılavuzluğu görevine getirecektir.

14. Huntington S.P., «The United States», *a.g.y.*, s. 115.
15. Cleveland H., «The Third Try at World Order», *US Policy for an Interdependent World*, World Affairs Council of Philadelphia, 1977.

D. IBM YA DA "ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DONUK MUTLULUĞU"

70'li yıllarda yeni esnek iktidar biçimlerini, kamu özgürlükleri için tehlikeyi ve ulusal egemenliğe saldırıyı billurlaştıran bir sınırsız girişim sembolü varsa, bu da Peter Drucker'ın onda üçüncü binyılın *global shopping center*'ının önbelirtisini gördüğü "IBM imparatorluğu"dur. 1971'de Amerikalı W.H. Rodgers'ın *Think. A Biography of the Watsons and IBM* adlı eserinin Fransızca çevirisi çıktığında editör kitaba *L'Empire IBM* [IBM İmparatorluğu] adını vermeyi seçer.[16] Şirket üstüne bu aşırı yoğunlaşma, onun görünürlüğü ölçüsündedir. Her ne denli International Business Machine adlandırılışı 1924 tarihine uzanıyorsa da, kuruluşu 1896'ya, ilk hesap makinelerinin keşfine kadar gider. *Corporatum americanum*'un arketipi olan bu şirket, çokuluslu şirketlerin "muhteşem otuz yılı"nı, üslü bir ilerlemeye olan inanç tarafından canlandırılmış savaş sonrası otuz yılını temsil eder. Bu otuz yıl boyunca Pentagon ve NASA tarafından oluşturulan araştırma ve geliştirme antlaşmaları akını enformatik endüstrinin şahlanışına yol açtı. 70'li yılların başlamasıyla IBM World Trade Corporation adını alan bu şirket, tüccar faaliyetlerinin gezegensel ölçekteki geleceğe yönelik misyonuna olan inancını yüksek sesle ve güçlü bir biçimde haykırmaktan vazgeçmedi: "*World Peace Through World Trade*" sloganındaki gibi. Bilgisayar pazarının yüzde 70'ini kontrol eden şirket, o dönemde cirosunun yarısını yurtdışında yapmasıyla övünebilecektir. Endüstriyel politika strateji uzmanları için IBM World Trade Corporation, "kendi ağını ören" ve bunu yaparak dünyayı "tekbiçimleştirmek" ile tehdit eden devdir. Şirketin eski satış direktörlerinden biri, 1975 Ekimi'nde *Les Temps modernes* dergisinde, "yeni bir diktatörlüğün ortaya çıktığına" şahit olduğunu yazmamış mıydı?[17] Ele avuca sığmaz şirket ve onun üretim aygıtı tüm ulusallaştırma eğilimine direnecekti. Her fabrika, her laboratuvar dünyayı kapsayan bir bütünün yalnızca bir parçası olduğundan, ulusallaştırma durumunda yeni mal sahibinin eli boş kalacaktır. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Armonk genel karargâhı, toplu bakışın anahtarlarına sahiptir.

16. Rodgers W.H., *Think. A Biography of the Watsons and IBM*, New York, Stein & Day, 1969 *(L'Empire IBM*, Paris, Laffont, 1971).
17. XXX, «IBM ou l'émergence d'une nouvelle dictature», *Les Temps modernes*, Ekim 1975.

"Bilgi patlaması"ndan yaklaşık yirmi yıl önce, ilerlemeci söylemleri arasında enformatik dev, bu deyimi benimser ve yalnızca gelecekteki bir tarihi değil, aynı zamanda kurucusu olduğunu iddia ettiği görünür bir gerçekliği inandırıcı kılar. Yeni "bilgi çağı"nın önde gelen figürü IBM, bunun sözcülüğünü yapar: "İnsanlık tarihi genellikle çağ terimleriyle açıklanır, ki bu çağların adları, insanlığın geçtiği gelişim etaplarını aydınlatır: Taş çağı, bronz çağı, demir çağı ve modern toplumumuzun temellerini atan endüstriyel çağa ulaşana dek bu şekilde devam eder. Bugün, genel olarak yeni bir çağa, bilgiyi kullanma kapasitesinin yalnızca mal üretimi için değil, aynı zamanda yaşam kalitesini iyileştirmek için de kullanıldığı, dönüşü olmayan postendüstriyel bir etaba girdiğimiz kabul ediliyor. Bu yeni çağ giderek bilgi çağı adını alıyor."[18]

Söz konusu yıllarda Orwellci şüphe IBM'in başında dolaşıp durur. Neokapitalizm organizasyonunun deneme tezgâhı olan bu şirket, toplumsal kontrol kavramının geleneksel temsilini bulanıklaştırır. "Özgürlük, köleliktir," yazıyordu Orwell, *1984*'te. IBM'de "oyunun kuralı"nı kabul eden, sistemin zorlamalarının kendi üstünde uygulanmasını kabul eder: "Kendi bağımlılıklarının öznesi olur. Bu, toplumsal ve psikolojik çelişkilerin gizlenmesinin sosyo-mental sistemidir;" bu sistem, tutarlılığını, hiper modern girişim TLTX (gerçekte IBM) ve onun aracılığıyla Max Pagès'in yönetimi altındaki bir araştırmacı ekibin 1979'da oluşturduğu *L'Emprise de l'organisation* başlıklı bir eserde gün ışığına çıkarılan neokapitalist topluma verir. Onların metodolojik yöntemlerinin özgünlüğü, çokuluslu şirketlerin çalışanlarıyla söyleşmek için, "kolektif düşselliği yakalamaya izin veren sözel değil, bedensel teknikleri, yani bireylerin kurumlarla, 'kolektif yatırım nesneleri'yle ilişkilerinde yaşanmış bilinçaltı kaygı ve arzu tekniklerini" hazırlamalarıdır.[19] Bu amaçla oluşturulmuş bir seminer olan "Ben ve TLTX", "bilinçaltının oyunlaştırılması"nın önünü açıyordu. Kitabın ilk baskısını "yaşamlarını çokuluslu şirketlerin donuk mutluluğuna adamayı reddeden herkese" ithaf etmekte tereddüt etmeyen bu araştırma ekibi esas olarak hangi tespite ulaşır?

---

18. *Business Week* dergisinde yayımlanan reklam, yay. haz.: Mattelart A. ve Siegelaub S., *Communication and Class Struggle. An Anthology in Two Volumes*'te tekrar baskı, New York, International General Editions, 1979, s. 18.
19. Pagès M., Bonetti M., Gaulejac (de) V. ve Descendre D., *L'Emprise de l'organisation*, Paris, PUF, 1979, s. 230.

TLTX'in organizasyonel pratiğinin analizi, kişilere veya gruplara atfedilebilir iktidarın nahif temsillerinin terk edilmesine götürür. Birbirine bağlanmış bir boyutlar dizisi üstünde ortaya çıkan iktidar fenomenlerinin her yerde hazır ve nazırlığını görmeye yol açar. İktidar, ekonomik, politik, ideolojik ve psikolojik bir koordinatlar dörtlüsü içinde yer alarak "sistem"e dönüşür. Dolayısıyla onu belirlemeler alanına kapatmak imkânsızdır. Hiper modern şirketin spesifik karakteristiği, ekonomik alandaki iktidarının politik, ideolojik ve psikolojik alanlara göz alıcı bir şekilde yayılmasıdır. Bu, uzaktan yönetim tekniklerinin sistematik bir biçimde kullanıma koyulmasıdır: Kişisel yönetimin yerine geçen kurallarla yönetim, kontrollü özerklik, ademi merkeziyetçilik/merkeziyetçilik diyalektiği (kurallar ve stratejiler bakımından artmış bir merkeziyetçilik çerçevesinde gerçekleştirilen ve giderek artan bir ademi merkeziyetçilik). Bu, içeride ve dışarıda kullanılacak bir şirket (*corparate culture*) ideolojisinin ve özellikle personel politikaları alanında bu ideolojiyi güçlendiren somut pratiklerin gelişmesidir. Nihayet bu, örgütle özdeşleşmeyi ve amaçlarının ve değerlerinin içselleştirilmesini kolaylaştıran belli sayıdaki araçların tek hedefe bağlanmasıdır. Örgütle özdeşleşme, klasik şirket yöneticileriyle şahsi özdeşleşmenin yerini alır. Baskın bilinçaltı yapısı artık babayla ilişki değil, anaya olan bir bağımlılık tipidir. Örgüt hem bir "kaygı makinesi" (objektif gücüyle, bireyin onun karşısındaki bağımlılık ilişkisiyle ve her yerde var olan kontrol sistemiyle) hem de bir "keyif makinesi" görevi yapar: Bireye keyif tarzları, özellikle onun mantığına uyan ve diğer taraftan bireyi kendisinin yarattığı kaygıya karşı koruyan sadomazoşist keyifler (piyasaların dünyasal fethi, kariyer düzeninde ötekileri geride bırakma, erişilmez bir idealin ardında bizzat kendi zaferi) sunar. Bu problematik, Michel Foucault'nun 1975'te *Surveiller et punir*'de [Hapishanenin Doğuşu*] geliştirdiği panoptik gözetim analizleriyle uyumludur. Emirler, zorunluluklar ve yasaklamalar yönetiminden, kurallar, prosedürler ve teknikler sistemi yönetimine geçilir. Şefe itaatin yerini bir mantık alır. Bağımlılık mikro-teknolojisi olan iktidar, her yere sızar.[20]

Yönetim surlarının dışında IBM, kendisine karşı olanların gözünde, teknolojik ilerlemeyi özgürlükler için bir tehlikeye çeviren şey, "kontrol şirketi"nin cisimleşmesi olan "yumuşak makine" (*soft machi-*

* *Hapishanenin Doğuşu*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yay., 2000. (y.h.n.)
20. Foucault M., *Surveiller et punir*, Paris, Gallimard, 1975.

ne) toplumu ve William S. Burroughs'un icat ettiği tüm deyimlerle ifade edilen şeydir. Tek kod numarasını kişisel profillerin stoklandığı bir bilgiişlem merkezi kompleksine bağlayan manyetik kart fantazması –pasaport, nüfus kâğıdı, ehliyet, sigorta kartı– olan IBM 3750, potansiyel olarak "her yerde hazır ve nazır polis", dünya düzeninin yeniden yerleştirilmesi için talep edilen "insan yüzlü yeni iç düzen"in kurulması yolunda vatandaşların gözetim aygıtı olarak ortaya çıkar. Zaten firma da kendisini eleştirenlere kendisini dövdürecek sopaları yine kendisi verir. Büyük şirketlere ve organizasyonel rasyonalizasyon amaçlı kurumlara bu karmaşık bilgiişlem sistemini tanıtan reklam broşürleri, güvenlik ideolojisinin izlerini taşır. IBM 3750'nin erdemlerini göklere çıkaran bu saçmalık başka türlü nasıl okunur? "IBM 3750, muhtelif fonksiyonları çok yönlü hale dönüşmüş bir telefon ağının merkezi sinir sistemini oluşturur... Aynı bölgede yer alan kurumlar için, bir şirketin hangi binasına, hangi kapıdan, hangi saatte kimin girip çıktığını gösteren tüm bilgiler sonraki bir veri için elde bulundurulur... Nihayet bu, güvenlik fonksiyonlarının etkisini daha da artırmak için bir araçtır; 3750'nin bilgisayar kumanda masasında giriş kuralları anlık bir şekilde değişebilir. Aynı şekilde bir personele geçici bir süre için belli bölgelere girme yetkisi verilebilir."[21] Buna, Fransa gibi ülkelerde fişleme sistemlerinin ve kamusal, özellikle polis listelerinin tümü için tek bir tanıtıcı numara (sosyal sigorta numarası) getirmeyi hedefleyen "Safari" kod adı altında (idari fişleme ve birey listeleri otomatik sistemi) tüm vatandaşların bilgiişlem sisteminde fişlenmesinin İçişleri Bakanlığı tarafından 1974'te hayata geçirilmesinin, bilgi sızmaları nedeniyle engellendiğini ekleyelim. İşin sonunda enformatiğin ve onu temsil eden şirketin etrafında yaratılmış bu yıkıcı marka imajının nedenlerinden birkaçına sahibiz. Birkaç megaloman polisin tasarladığı bu toplumsal kontrol projesi üstüne yapılan ifşaatlar, 1978'de "Enformatik ve Özgürlükler" yasasını ve bu yasayı uygulatmakla yükümlü aynı adlı (CNIL) ulusal bir komisyonun kurulmasının oylanmasını meşrulaştıracaktır.[22]

21. Vincennes Üniversitesi'nde üretilen reklam, *Le Nouvel Ordre intérieur*, Paris, Alain Moreau, 1980, s. 224.
22. Vitalis A., *Informatique, pouvoir et libertés*, Paris, Economica, 1981.

E. KRİZDEN ÇIKIŞ: "KADERİNE YÖN VERMEK İÇİN AĞA YÖN VERMEK"

"Toplumun giderek artan enformatikleştirilmesi krizin merkezindedir. Krizi ağırlaştırabilir ya da onu çözmeye katkıda bulunabilir. İçinde yer alacağı politikaya göre en iyi ya da en kötüyü getirecektir; etkileri ne otomatizme ne de alınyazısına değil, gelecek yıllarda devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkilerin nasıl gelişeceğine bağlıdır."[23] Maliye Bakanlığı müfettişlerinden iki yüksek görevli, Simon Nora ve Alain Minc tarafından 1978'de Başkan Valéry Giscard d'Estaing'in isteğiyle kaleme alınan "Toplumun Enformatikleştirilmesi" üstüne rapor bu şekilde başlar. Aynı on yıllık dönem içinde, ulusal sanayi politikaları strateji uzmanları, teknolojik geleceğin taslağı çerçevesinde ve bir "uygarlık krizi"nden çıkış yönünde koruyucu-devletin rolüne daima inanırlar. Raporu onaylayanlar bu krizi, "ağ"a bağlı kurtarıcı inancı tamama erdiren Saint-Simoncu gelenekle yeniden ilişki halindeki organikçi benzetmeler yardımıyla tanımlarlar.

"Enformatik devrim"le ilgili bu resmi belgede, "telekomünikasyonların enternasyonali" ile iletişimler ve bilgisayarlar arasındaki yeni iç içe geçmeyi tanımlamak için bu sırada yaratılmış yeni sözcük olan "telematik" ağının kontrolüne dayanan yeni "egemenlik hedefi" söz konusudur. "Bu ciddi ve yeni meydan okumalara karşı doğru bir yanıt" bulunamadığında, en görünürü, veri bankalarında stoklanmış enformasyon aracılığıyla bilginin yurtdışına çıkması olan sonuçları çok ağır bir bağımlılığın doğacağını haber verirler: "Bilgiyi onlardan almakla yetinerek bu "kolektif hafıza"yı organize etmek görevini başkalarına, yani Amerikan bankalarına bırakmak kültürel yabancılaşmayla eşanlamlıdır."[24] Hedeflerin uluslararasılaşması öyle bir noktadadır ki, "ekonomik galikanizm"e* bağlı her çözümü siler süpürür: "Eğer bağımsızlık, aynı amaçlara sahip uluslararası bir ittifaka dayanmıyorsa hiçbir işe yaramayan bir Maginot hattı kadar boşuna olacaktır."[25]

Endüstriyel bir ittifak arayışında fazla alternatif yoktur. "IBM'in, mutlak gücüyle enformatikleştirmenin tarzı, ritmi ve biçimlerini dayatarak düzeni dengesizleştirmesinin" önüne geçmek için, kamu gücü

23. Nora S. ve Minc A., *L'Informatisation de la société. Rapport à M. le président de la République*, Paris, La Documentation française, 1978, s. 9.
24. *A.g.y.*, s. 72.
* Özgür Fransız Kilisesi öğretisi. (ç.n.)
25. *A.g.y.*, s. 66.

onunla görüşmeler yapmalıdır; üstelik Amerikan firması enformatiği aşmak ve uydu yoluyla ses, görüntü verileri aktarmak eğilimini ilan etmiştir. S. Nora ve A. Minc böylesi bir işbirliğinin şanslarını hesaplar. "IBM'in Meydan Okumasının Dönüşümü" adlı bir bölümde şöyle yazarlar: "IBM'in başarısı ve onun yeni gelişme alanı çelişkili bir biçimde devletlere, eğer isterlerse bulundukları alanda daha az güçlü bir şekilde şirketin muhatapları olarak ortaya çıkma fırsatı verir. Makineler yapan ve satan şirket tam anlamıyla endüstriyel alanı aşan bir boyut kazanacaktı: İstesin ya da istemesin gezegenin imparatorluğuna katılacaktı. Gerçekte büyük dünyasal düzenleme sistemlerinden biri olmak için her şeye sahiptir. Kimileri durmaksızın işlem aygıtlarına yeni bir düzen vermeye çalışan bir eskatolojinin taşıyıcıları oldular veya zaten taşıyıcılarıydılar: Örneğin Katolik Kilisesi ya da Komünist Enternasyonal. Her biri bugün bu hayhuyun zorluklarını tespit eder ve yaşar. Tersine bir durumdan hareket eden IBM'e gelince, büyük dünya aktörlerinden birine dönüşme eğilimindedir. Daha şimdiden bunun için gerekli aygıta sahiptir. Belki ticari şansını zorlar; ama bu durumun politik zorluklarını hesaba katmaz. Başarısının genişlemesi şirketi er ya da geç çevresine yeni bir açıdan bakmaya zorlayacaktır. Diğer yandan bu, devletlere IBM ile yenilenmiş bir diyaloğu başlatma fırsatı sunar."[26] Kamu gücünün tüm yetersizliği, IBM'in dinamizmiyle çarçabuk doldurulacak bir boşluk yaratabilir. Halbuki ağı kontrol etmek, onun gövdesinin "kamu hizmeti ruhu içinde tasarlanmasını" gerektirir. Böylece iki raportör, devletleri, "kendi toplum projelerini uygulamak için her ulusa bir pay" bırakmaya tek uygun nitelikteki "kamusal muhataplar cephesi"ni oluşturmaya teşvik ederler.[27]

Bir "yeni büyüme tipi" adına bir "toplum projesi"; Nora-Minc raporunun ana hedefi budur. Teknik değişimden, sadece son onyılların verimli kazanımlarının yararlı döngüsüne yol açması değil, aynı zamanda toplumsal uzlaşmanın kaybedilmesine çare olması istenir. "Enformatik devrim", genel iradenin daha esnek yönetim tarzlarının habercisidir. "Örgütlerin ve toplumun sinir sistemini bütünüyle değiştirmeye" ve böylece "herkesin önünde eleştirilmiş ve üstü kapalı bir biçimde istenmiş bir merkeziyetçilik" yüzyıllarına son vermeye adaydır. Uzun vadede değişecek olan şey, "erklerin elitist dağılımı, yani sonuç olarak bilgilerin ve hafızaların bölüşümü"dür. Nasıl? Enformasyonu

26. *A.g.y., s.* 65-66.
27. *A.g.y.,* s. 67.

toplumsallaştırarak, yani katılımı genişleterek. "Enformasyonu toplumsallaştırmak, mekanizmalar yerleştirmektir; bu mekanizmalar yoluyla baskı ve özgürlükler, devletçi proje ve özerk grupların istekleri kendi kendini yönetir ve uyumlu hale gelir. Bu, verilerin şekillendirilmesini kolaylaştırmaktır; bu verilerden başlayarak merkezin stratejisi ile çevrenin istekleri bir anlaşma sağlayabilir: Bu anlaşma yoluyla toplum ve devlet yalnızca birbirlerine destek olmakla kalmaz aynı zamanda karşılıklı olarak birbirlerini üretirler."[28] Toplumun tümden enformatikleştirilmesi "her türdeş topluluğun, benzerleriyle ve merkezle ilişki kurabileceği bu yeni 'ağı' yaratacaktır": "Sonu gelmeyen boş konuşmalar, ritüelleriyle birlikte köydeki düzeni sağlıyordu. Enformatize edilmiş konuşma ve kodları, modern ulus boyutlarına kadar genişlemiş bir 'enformasyonel agora'yı yaratmalıdır. Böylece anlaşma ve uzlaşmalar ortaya çıkacak; giderek geniş toplulukları ve daha uzak hedefleri üstlenen bir uzlaşmayı ifade edeceklerdir."[29]

Kültürel uluslararasılaşmanın yeni biçimlerinin bilincine varmakta geç kalan bir ülkede bir açınlama olarak ortaya çıkan şeyin diğer yüzü. 1980'de dışişleri bakanının isteği doğrultusunda Jacques Rigaud tarafından yazılmış dış kültürel ilişkilerin geleceği üstüne diğer bir resmi rapor ortaya çıkar. Bu diğer büyük devlet görevlisi, "Fransa'nın kültürel saygınlığının boşluğa düşmesinden" endişelenir ve bir diplomatik aygıt ve "iç pazara abartılı bir şekilde yöneltilmiş" kültürel endüstriler üstüne amansız bir tespit yapar; tespit konusu olan her iki şey de kültürlerin karşılıklı bağımlılığını tanımakta ve bir stratejinin hazırlanması için "su yüzüne çıkan evrensel uygarlık"tan sonuçlar çıkarmakta gecikirler. "Fransa gibi bir ülke," diye açıklar Rigaud, "bu karşılıklı bağımlılık kavramına diğerlerinden daha hassas olmalıdır, zira kültürel anlamda hem çok vermiş hem çok almıştır... Maalesef her zaman durum bu değildir. Hatta Fransa'nın kültürel uluslararasıcılık geleneğinden büyük ölçüde uzaklaştığını söyleyebiliriz: Yakın ya da akraba kültürlere ilişkin tutumumuz sıklıkla paternalist, hatta ironiktir; uzak kültürlerle ilgili tutumumuz ise arkaiklik ve giderek kayıtsızlık taşır; ve başta bilimsel alan olmak üzere bazı alanlarda edimsiz kalmayı ve Amerikan etkisi altına girmeyi kabul ediyoruz. Dünyayı hâlâ aydınlattığına inanarak Fransa'ya kapanıyoruz. Dış kültürel ilişkiler bu davranış bozukluğundan zarar görüyor. Bu ilişkileri kültürümüzün *ya-*

28. *A.g.y.*, s. 123.
29. *A.g.y*, s. 124.

yılması anlamında düşünmek artık mümkün değildir; kültürümüz ve öteki kültürler arasında karşılıklı yarar sağlayacak *alışverişler* söz konusu olmalıdır."[30]

F. DÜNYASAL MEYDAN OKUMA

Otoritarizm ve gelişme stratejilerinin başarısızlığına karşı Jean-Jacques Servan-Schreiber, 1980'de aynı anda yaklaşık yirmi kadar dilde yayımlanmış olan *Le Défi mondial*'de [Dünyasal Meydan Okuma] Üçüncü Dünya'ya, klasik endüstrileşme evrelerini atlayarak ve bir kuşak süresince endüstrileşmiş ülkelerle ilişki kurarak, bu ülkelerle eşit olma fırsatı verecek mikro-enformatiğe toptan başvurmayı önerir. Telematik, ademi merkeziyetçi potansiyeli sayesinde, gelişmeyi engelleyen yoğunlaşma mekanizmalarını serbest bırakacaktır. "Çıplak ayaklı bilgisayar", köylü ile beklenmedik, muhteşem araç arasındaki ittifakı sembolize eder. Dünya enformasyon ağına bağlanmış bir bilgiişlem merkeziyle donatılmış her köy, başındaki üç kişilik bir komiteyle –bir Tanrıbilimci, bir doktor ve bir eğitmen– bir karar merkezine dönüşecek ve devlet bürokrasisine karşı özgürleşecektir. Bu devrime ulaşmak için, "yazmayı bilmeye" artık hiç ihtiyaç yoktur; değil mi ki bilgisayar, Üçüncü Dünya'nın kültürel pratiklerine en yakın olan "sözlü kültüre" dönüşü başlatacaktır. Enformatiğin bu yaygınlaşmasının toplumsal sonuçları sonsuz sayıda olacaktır. En önemlilerinden biri, gezegenin nüfus artışı probleminin ortadan kalktığının görülecek olmasıdır. Emeğin doğası değiştiğinden, "doğumlar daha az olacak, zira çok sayıda çocuk yapmanın nedeni olan fizik alışveriş değerleri artık ortadan kalkacaktır."[31]

Jean-Jacques Servan-Schreiber'in kitabı, 1979'da yayımlanan *The Third Wave* [Üçüncü Dalga] adlı best-seller'mda Alvin Toffler tarafından sergilenen postendüstriyel toplumun geleceği üstüne tezlerle birlikte okunmalıdır. Amerikalı fütürolog değişimin "üçüncü dalgası"nın "dalga cepheleri"nin, "tarihi büyük bir dalga" gibi hareket edeceklerini öngörür. Endüstriyalizmin damgasını vurduğu ikinci dalganın "geçersiz ve köhnemiş" ekonomi ve kurumları, yeni değerler/yeni tekno-

30. Rigaud J., *Les Relations culturelles extérieures. Rapport au ministre des Affaires étrangères*, Paris, La Documentation française, 1980, s. 24-25.
31. Servan-Schreiber J.-J., *Le Défi mondial*, Paris, Fayard, 1980.

lojiler çiftinin eğilmez güçleri tarafından süpürülmüş olacaklardır. Ulus-devlet parçalanacak ve tehlikeli bir "çağdışılık"a dönüşecektir. Dünya ekonomisinin yeni aktörleri tarafından gerçekleştirilmiş kozmik bir bilinç doğacaktır. Bu yeni ekonomi "ne bırakınız yapsınlar ne de Marksizm'le değil, "küreselcilik", yani "milliyetçiliğin aşılmış bir değer olduğu fikri"[32] tarafından yönlendirilecektir. Bizi bekleyen, ne büyük birliklerin krallar gibi karşılanacağı bir dünya ne de gezegensel bir yönetimdir ama "matris organizasyonlara akraba çok daha karmaşık bir sistem"dir.[33] Güç ilişkileri ve elitlerin ayrıcalıkları yeniden tartışılacaktır. "Aldatıcı dini görünüşleri ve bunaltıcı giysileriyle ideolojik süpermarket" yerini teknikçi rasyonaliteyi yeniden canlandıracak olan yeni bir pozitif felsefeye bırakacaktır. Kitleselliği azaltma, bireysellik, edilgenliğin sonu, yaşam biçimlerinin çoğulculuğu: Birey hayatın her seviyesinde kazançlı çıkacaktır. Gezegenin geleceği konusunda bir yargı sahibi olmak için bu gelecek öngörüsünün ayakta bıraktığı tek kategori, "yarının süper savaşı"nın aktörleri olan eski/yeni ayrım çizgisinden geçen kategoridir. "Büyük politik çatışma," diye ısrar eder Toffler, "gerçekte bugün zenginler ile fakirleri, öncelikli etnik gruplar ile dışlanmış olanları, hatta kapitalizm ile komünizmi karşı karşıya getiren çatışma değildir. Kesin çatışma, endüstriyel toplumu sürdürmeyi ve korumayı deneyenler ile onu aşmaya çoktan hazır olanlar arasında gerçekleşendir."[34]

Tarihin dalgalar halindeki meteorolojik vizyonuna kapılmış olan Toffler işsizliği, "ikinci"ye içkin, üçüncüden bağışık bir problem haline getirir. Onun pek çok eleştirisine karşılık verirken Schreiber karikatürize bir hal alır: "Zencilere bilgisayar satmayı deneyerek zaman kaybettiğim için eleştirildim [*aynen*]. Bu insanlar tamamen egoist bir bakış açısına ve ekonomi alanına hapsolarak, eğer başarırsak savunduğumuz şeyin Fransa'da yeni iş alanları yaratacağını anlamıyorlar. Eğer Afrikalılara Hintlileri, Çinlileri, Arapları, Latin Amerikalı köylüleri eklerseniz size işsizlik sorununun çözüleceğini garanti ederim; çünkü bu yolla tüm sanayileşmiş ülkelerin sağlayamadığından daha çok iş olacaktır."[35] İflah olmaz budunmerkezcilik o zamanlar "Üçüncü Dünya"yı türdeş bir kütle olarak görme eğilimindeydi.

32. Toffler A., *La Troisième Vague*, Paris, Denoël/Gonthier, 1980, s. 402.
33. *A.g.y.*, s. 404.
34. *A.g.y.*
35. Servan-Schreiber J.-J., «Entretien», *Le Nouvel Observateur*, 5 Haziran 1982.

Dünyanın en büyük teknolojik gücünün 1975 Nisanı'nda Vietnam'daki yıkımı, yirmi yıl önce bilge Nehru ve Soekarno tarafından Bandung Konferansı'nda ilan edilmiş olan halkların kurtuluşunun kaçınılmazlığını ortaya koyar. En zayıf taraftan yana olan Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri gençliği Vietnam Savaşı'nı, dünyayı ve hayatı değiştirme arzularının taşıyıcısı yaparak, Üçüncü Dünya çevresinde oluşan sıkı birliğin son sembolü haline getirdiler. Bunlar, Ho Şi Minh ve Che Guevara'nın resimlerini taşıyan, California kampusu ve Amerikan turmanışının yılı olan 68 Mayısı'nın öğrencilerinin protestolarını şiar edinen, içleri umut dolu "yeryüzünün lanetlileri"dir (Frantz Fanon). 1965'te Küba-Arjantin devrimcisi, sosyalist gerçekçilik dogmatizmini eleştirerek uluslararası komünist hareketi sarsmadı mı? "Yeni insan" idealine yeniden anlam vermedi mi? İlerlemenin, sosyalist çevrimi içindeki çizgisel vizyonunu eleştirmedi mi? "Değişimler yavaş ve uyumlu olmaktan uzaktır; hızlanma ve durma dönemleri vardır, hatta geriye dönme dönemleri," diyerek halk demokrasilerinin kurulmasını, tarihin sonuyla eşdeğeri olarak gören bürokratları acımasızca eleştirdi.[36]

CIA'nın suçortaklığıyla Bolivyalı askerler tarafından üç ay önce katledilen *Guerrillero heroico*'nun gölgesi, bütün kıtalardan pek çok angaje aydının Amerika Birleşik Devletleri'nin kültürel emperyalizmini kınamak için Ocak 1968'de buluştuğu Havana Kültür Kongresi'nin üstüne düşer. Zaten "kültürel emperyalizm" kavramının doğduğu bu militan seferberlik ikliminde, sonraki on yıl boyunca Kuzey ile Güney arasındaki eşit olmayan alışverişi sorgulayan incelemeler ve eylemler biçimlenecektir. Bu kavram ekonomik altyapının kurulmasının önceliğini savunarak, politik mücadele ve yeni toplumun inşasında kültür ve kültürel değişim sorunsalını ertelemekten başka bir şey yapmayan Marksist-Leninist ortodoksi ile ayrı kapıya çıkmayı hedefler. Havana Kongresi'nin coşkusu içindeki Julio Cortazar yönlendirici bir tümce ortaya atar: "Her aydın Üçüncü Dünya'ya aittir!" Uzun zaman için değil. Zira 1971'den itibaren Fransız ve Avrupalı aydınların Küba Devrimi'nden kopuşu, yazar Heberto Padilla'ya karşı rejim tarafından uygulanan sansür vesilesiyle, özellikle yaratma özgürlüğü meselesi etrafında gerçekleşir. On yıl geçmeden Kızıl Kmerler tarafından gerçekleşti-

36. Che Guevara E., «El Socialismo, el hombre y el arte» (1965), *Estética y marxismo*'da, yay. haz.: Sanchez Vazquez A., Mexico, Era, 1970, s. 413.

rilen Kamboç soykırımı, Çin kültür devrimi mitinin çöküşü, Hanoi'nin toprak ihtirası ve sömürgeleştirilmiş eski ülkelerin diktatörlüğe sapmaları Üçüncü Dünya'nın eskatolojik temsilini ortadan kaldırmakla son bulur.

Diğer tüm nedenlerden dolayı, 70'li yıllar haklı olarak, Bandung'da onaylanan dayanışma paktının ve onun son büyük yapıtının sonu olarak yorumlanabilir. Görünüşte üniter olan Üçüncü Dünya, uluslararası etkileşim ve uzlaşmalar içinde tarihi aktör işlevine bürünür. Pek az alan onun eleştiri süzgecinden kurtulur. Birleşmiş Milletler sisteminin bütün büyük organizasyonlarında, çokuluslu şirketlere kafa tutar. Yeni Ekonomik Dünya Düzeni'nin gündemine, teknolojilerin aktarımıyla ilgili tartışmayı sokar. Uluslararası Telekomünikasyonlar Birliği'nde (IUT) büyük güçler tarafından yüzyılın başından itibaren tekelleştirilen radyo yayını frekanslarının haksız paylaşımına savaş başlatır. UNICEF'te ve Dünya Sağlık Örgütü'nde (OMS) büyük tarım ürünleri ve eczacılık gruplarının pazarlama ve promosyon stratejileriyle yerleştirilen tüketim modellerinin olumsuz etkilerini önlemeye çalışır. Dünya ekonomi devlerinin faaliyetlerini düzenleme fikri öylesine doğal hale gelir ki, Birleşmiş Milletler Genel Merkezi, uluslararası şirketler üstüne bir inceleme merkeziyle donanır ve resmi davranış kurallarının düzenlenmesinin yaygınlaştığı sırada her sektörde genel durum raporu çıkarmak görevi ona bırakılır.[37] Büyük şirketler kendi mesleksel özdenetim kurallarını hazırlayarak bunu engellemekte gecikmeyecektir.

UNESCO'da iletişim/modernizasyon strateji uzmanları gözden düşer. Örgüt, 1973'te Cezayir'de Bağlantısızların düzenlediği konferansta resmiyet kazanmış bir talep olan, Enformasyon ve İletişimde Yeni Dünya Düzeni (NOMIC) tarafından giderek etkisizleştirilir. San José, Kosta Rika'dan (1976) Kuala Lumpur'a (1979) ulusal iletişim politikaları üstüne UNESCO tarafından organize edilen bölgesel konferanslar bu Yeni Düzen hakkındaki tartışmaların gelişimini vurgular. Yeni Delhi'deki Bağlantısızlar konferansının sonunda ilan edilen deklarasyon bu düşünceyi özetler: "Küresel enformasyonların güncel dolaşımı ciddi bir yetersizlik ve dengesizlikle kendini gösteriyor. İletişim araçları bir avuç ülkede yoğunlaşıyor. Ötekiler birkaç merkezden yayılan bilginin yalnızca pasif alıcıları durumuna düşüyor. Bu durum sömürgeci bağımlılık ve hâkimiyet dönemini sürdürüyor... Dünya halkları-

37. Mattelart A., *Transnationals and the Third World. The Struggle for Culture*, South Hadley, Mass., Bergin & Garvey, 1983.

nın çoğunluğu birbirlerini ve bizzat kendilerini büyük basın ajanslarının aracılığıyla tanımak zorunda kalıyor."[38]

İlk başta büyük basın ajanslarına odaklanan, akışların yeniden dengelenmesine yönelik savunma, bizzat "enformasyon toplumu"nun endüstriyel aktörlerinin stratejilerini tartışmaya açan "iletişimlerin ulusötesi iktidar" yapılarının tümüne yayıldı. Zaten bu aktörler Amerika Birleşik Devletleri'nde çoktan beri ücretli kesimin yüzde 53'ünü, gayri safi milli hasılanın ve işgücünün yüzde 40'ını temsil ederler.[39] Böylece Amerikan mukabelesi bu sonuçla doğru orantılıdır. Ama o dönemde pek az basın yorumu, bunun gerçek neden ve sonuçları üstünde durur. Dikkat, akışların üzerindeki potansiyel bir "devlet kontrolü"nün basın özgürlüğünün geleceğini çökerteceği tehlikesinde toplanır. Yeni Delhi Konferansı'nın sonuçlarını, bir yıl önce İndira Gandhi tarafından alınmış özel önlemlerle birleştiren *Economist,* 3 Temmuz 1976 tarihinde şöyle yazmakta tereddüt etmeyecektir: "Madam Gandhi bir yıl önce ilan edilen sıkıyönetimin, canlı bir basını ehlileştirme yöntemine dair dünyaya objektif bir ders verdiğine ikna olmuştu. Ama bu sıkıyönetim, ülkeden uzaklaştırmalar ve kısıtlamalara rağmen, demokrasiye karşı gerçekleştirilen saldırılara sert bir şekilde karşı çıkan Batı basınına karşı olan nefretini artırdı. Böylece Hindistan, 'yeni enformasyon düzeni' adı verilebilecek şeyi kurmak için Bağlantısız ülkeleri kışkırtarak bunun liderliğini üstlenmeye karar verdi." Bu makale "Yeraltı Basını" gibi anlamlı bir başlık taşıyordu.

Ulusal iletişim politikaları üstüne UNESCO tarafından 1976'da Kosta Rika'da gerçekleştirilen Latin Amerika ülkeleri toplantısı sırasında William Randolph Hearst'ün torunu Hearst Junior'ın öfkeden gözü döner: "Bugün, özgür basını hedef alan tehlike potansiyel olarak küreseldir ve UNESCO tarafından yönetilen geniş bir uluslararası komplo söz konusudur. UNESCO, Paris'te Birleşmiş Milletler bayrağı altında faaliyet gösteren ve Moskova tarafından yönetilen antidemokratik ajanslardan biridir... Özgür bir basının büyük zorunluluğunu kavrayan biz öteki Amerikalılar... haberlerin engellenmesiyle dünyanın dörtte üçünün bizden ayrılmasının ne anlama gelebileceğini şüphesiz anlayamıyoruz... Bu Marksist gazetecilik yaklaşımı, gelişmekte olan

38. Bu deklarasyonlar üzerine: Nordenstreng K. ve diğerleri, *Nuevo orden international de la información y la comunicación,* Prag, Organisation internationale des journalistes, 1990.

39. Porat M., «Emergence of an Information Society», *Economic Impact,* Washington, n° 4, 1978.

küçük ülkeleri birleştirdi, radikal sola mensup olanlardan, sağ bir ideolojiyi benimseyenlere kadar.'[40] Bu şiddet sinemacı Orson Welles'in büyükbabası William Randolph'un, onu Yurttaş Kane'in modeli olarak kabul ettiğinden, açıkça Moskova'nın ajanı (bu yetmiyormuş gibi bir de eşcinsel) olarak suçlayarak ortaya koyduğu şiddetin bir benzeridir. Hearts grubunun gazetelerinin basın özgürlüğüne karşı saldırıları ve "Marksist kanserin kökünü kazımak" niyetiyle iktidara yerleşen askeri diktatörlüklerdeki gazeteci cinayetlerini eleştirmekte yavaş hareket ettikleri ortaya çıkıyordu. San José'de ifade özgürlüğünün uygulanması üstüne ders verebilecek tek heyet, örgütlü sivil toplumun değişik aktörlerini ulusal iletişim politikasına ortak etmeyi isteyen, o sırada hâlâ var olan ender demokratik rejimlerden gelenlerdir.

Senaryonun gerisini biliyoruz. Kuzey/Güney diyaloğu sayesinde canlandırılmış tartışma bir Doğu/Batı çatışması noktasına geldi. Amerika Birleşik Devletleri, tabulaştırdığı *free flow of information* doktrinine sarıldı. Sovyetler Birliği, ülkesindeki uluslararası bilgi akışını engelleme politikasını meşrulaştırmak için Üçüncü Dünya'nın kültürel kendi kaderini tayin taleplerini kendi yararına kullandı.[41] "Üçüncü Dünya" meselesine gelince, farklı bileşenleri ayıran politik, ekonomik ve kültürel ayrımlar gün ışığına çıktı. Bazı heyetler demokrasi ile medyatik aygıtın gelişimi arasındaki bağla ilgili taleplerini en geniş bir sorunsal içinde bütünlemeye çalışsa da, diğerleri yabancıyı günah keçisi olarak tanımlamak ve onlardaki serbest düşünceyi kontrol altına almak için Yeni Düzen'e yönelik suçlamadan istifade ettiler. Geri kalanını da teknolojik fark halletti. İddia, gezegenin görsel-işitsel donanım konusunda en yoksul uluslarının çıkarlarını, çoktan uzay havacılığı çağında yaşayan uluslarınkiyle birleştirmekti. Böylece yılda sekiz yüzden fazla film üreten Hindistan, IBM'i kapıya koymuş ve çoktan uzay havacılığı politikasıyla donanmıştı. Tıpkı, IBM'in rakipleriyle iradeci bir ittifak stratejisi aracılığıyla iç enformatik pazarı yeniden fethetmeye girişen ve uluslararasılaşmak üzere olan televizyon güçleri arasında sayılan Brezilya gibi.[42] Amerikan hükümeti, Kuzey/Güney (1977) çatışmasının en sıcak anında, "gelişmekte olan ülkelere, uydu teknolojilerinin girmesini" kolaylaştırmak amacıyla, "Marshall iletişim planı"nı

40. Heacock R., *Unesco and the Media,* Cenevre, Institut universitaire des hautes études internationales'de yeniden basılan editör yazısı, 1977.
41. Mattelart T., *Le Cheval de Troie audiovisuel, a.g.y.*
42. Mattelart A. et Schmucler H., *L'Ordinateur et le tiers monde. L'Amérique latine à l'heure des choix télématiques,* Paris, François Maspero, 1983.

allayıp pullayarak, bu orantısızlıktan yararlanma konusunda hiçbir olumsuzluk yaşamadı. Proje sonuçsuz kalsa da, ilan edilişinin etkisi, her derde deva tekniği seçen ülkeler ile sorgulamayı, giderek daha çok sayıda dışlanmışlar yaratmaya mahkûm bir büyüme tarzının iletişim ve kültür modeli üstüne taşıyanlar arasındaki farklılaşmayı ortaya çıkarmak için yeterli oldu. 1980'de Belgrad'daki UNESCO Genel Konferansı, Nobel Ödülü (1974), Lenin Barış Ödülü (1977) sahibi ve Uluslararası Af Örgütü'nün kurucularından biri olan Sean McBride başkanlığında iletişim problemlerinin incelenmesi için oluşturulan uluslararası bir komisyonda genel direktör, Senegalli Amadou Mohtar M'Bow tarafından iki yıl önce oluşturulması istenmiş raporun başlattığı fırtınalı bir tartışmayla birlikte Yeni Dünya dönemini kapatıyordu.[43] Kurumsal vaatler akışı bir kez kurusa da, eşit olmayan alışveriş meselesi yine de geçerliliğini kaybetmedi.

UNESCO tartışmalarındaki kutuplaşmanın, Kuzey'deki pek çok ülkeyi dünya iletişim alanını düzenlemenin kaçınılmazlığıyla ilgili sorunsaldan uzaklaştırmaya etkisi oldu. Şunu tespit etmek gerekir ki, pratikte büyük şirketler ve çokuluslu ağların yayılma modeline karşı Güney ülkelerinin bazı hükümetlerinden yükselen alarm çığlığı ile büyük endüstriyel ülkelerin ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinin kamu otoritelerinin aynı konuyla ilgili kaygıları arasında hiçbir bağ oluşmadı.

H. *THINK GLOBALLY. ACT LOCALLY*

70'li yıllar, birdenbire küresel bir boyut kazanacak olan ekolojik davanın ortaya çıkmasına şahit olur. 1972 önemli bir resmi tarihtir: Birleşmiş Milletler Stockholm'de ilk çevre konferansını düzenler. Katılımcılar, gelişme modelinin yıkıcı ve eşitsiz karakteri ile aşırı tüketim ve doğanın yoğun bir şekilde sömürülmesinin sonuçlarından daha az etkilenmiş kaynak kullanımına dayanarak bu gelişmeyi tanımlama ihtiyacına parmak basarlar.

Dahası, biyosferin ve ekosistemlerin geleceği konusundaki tartışmalar, büyüme biçimine olan itirazdaki gizli hedeflerin küresel karakterini yansıtırlar. Çokuluslu şirketlerin "küreselciliği"nden ayrılan "küresel" bir anlayışın, kaynağını aldığı yer burasıdır. Bir farkına varışın

43. McBride S. (rapor), *Voix multiples, un seul monde*, Paris, UNESCO/La Documentation française, 1980.

onyılın sonundan önceki kesin işaretleri olan, "çevre", "yaşam kalitesi", "yeniden dönüştürme", "yumuşak teknoloji", "çevre kirliliği", "zararlılık" terimleri, İtalya'da Seveso kimyasal kazası (1976), Bretagne açıklarında dev petrol tankeri Amoco Cadiz'in batması (1978), Birleşik Devletler'de Three Mile Island nükleer felaketi (1979) ve Kanada Mississauga'da kimyasal madde taşıyan trenin uğradığı kazanın (1979) yol açtığı dehşet bağlamında geçerli olacaklardır.[44]

Bu "önemli teknolojik riskler" –bu şekilde adlandırılmışlardır– uluslararası sahnede şüphesiz ki önemli simgesel figürü Greenpeace olan yeni protestocu aktörlerin kazandığı ağırlığı ispatlar. Hükümet dışı örgütlerin eylem tarzı, hedef olarak aldıkları büyük şirketleri sarsar ve "kriz iletişimi" (bu dönemde doğmuş mesleki alan) yönetici-strateji uzmanlarının bizzat itiraf ettikleri gibi, onları, şirket içinde usdışının ve dışarıda öngörülemez olanın yönetimini düşünmeye zorlar. Bu iletişim mühendisliğindeki kriz kavramının sibernetik vizyonu, sistemin doğal işleyiş tarzına dahil olma eğilimindedir.

Çokuluslu şirketlerin genel karargâhı, STÖ'nün (Sivil Toplum Örgütleri) *Think Globally. Act Locally* [Küresel düşün, yerel hareket et] sloganını sahiplenerek muhaliflerin stratejilerinden dersler çıkarmaya yönelmiştir. J. Walter Thompson ajansı reklam ağının yüksek bir sorumlusu, meslektaşlarını şunu yapmaya teşvik eder: "Küresel bir perspektif içinde düzenleyici otoriteler üstünde baskı uygulayanları (ve kendi kafalarındaki yanıtları önerenleri) gözlemlememiz gerekiyor. Sanıyorum ki, iletişim uzmanlarının onlardan öğrenecekleri bir şeyler vardır. Sloganları şöyle özetlenebilir: Küresel düşünmek; yerel hareket etmek... Güçlerini oluşturan şey: Özveri, amatörlerin güdümlü profesyonelliği, hem ulusal hem uluslararası düzlemde sıkı ilişkiler ve gerçekten çok hızlı bir bilgi alışverişi, medyalarla iyi ilişkiler, çoğunluğun onayladığı ve kamuyu ilgilendiren davalar; gitgide güçlenen mali bir dayanak. Dahası saygı uyandırırlar. Öyle ki, fikirler ve olguların etkinlik ve ivedilikle hareket etmelerini sağlamak üzere atölyeler, elkitapları ve eylem senaryoları aracılığıyla aynı zamanda eğitimin de bir parçasıdırlar."[45]

---

44. Lagadec P., *États d'urgence. Défaillances technologiques et déstabilisation sociale*, Paris, Seuil, 1988.
45. Mattelart A. ve Palmer M., «Shaping the European Advertising Scene: Commercial Free Speech in Search of Legitimacy»den alıntı, *Réseaux, The French Journal of Communication*, cilt I, n° 1, 1993, s. 23.

I. BİR GEREKLİLİK OLARAK KÜLTÜRE YA DA ONURA DÖNÜŞ

70'li yıllarda gelişme/ilerleme kavramının yeni sorgulama biçimleri büyük kurumların dışında yol aldılar. Küreselciliğin merkezkaç mantıkları karşısında bir "yedek geleceğin" kaynağı olarak kültürel kimlik üstüne düşünme gibi.

Bunun gibi tespitler sağduyuya dönüştü: "Gelişmenin klasik yaklaşımları, insanlık onurunun ilk prensibini yani insanların kültürleri gibi ötekiler tarafından kendilerine yaraşır saygıyla yaklaşılması ihtiyaçlarının var olması olgusunu ihlal etti. Gelişme etkenlerinden pek çoğu, insanları ve kültürleri, ekonomik büyümenin basit araçları gibi ya da hedefler gözetilerek değişime ulaşmak için yönetilebilecek değişkenler gibi ele almaktan başka bir şey yapmadılar... Oysa Üçüncü Dünya halklarının büyük bir çoğunluğu özel coğrafik bölgelere, kendi normları ve değerlerinin özgün bir tarihine bağlı kültürler içinde kökleşmiştir... Kültürel çeşitlilik arayışı ne küresel bir sorumluluğu paylaşmanın reddidir, ne de dar bir anlayışla eşanlamlıdır."[46] Böylece *dignidad, self-respect, self-confidence, self-reliance* terimleri özyönetim ve vatandaşların gelişmeye katılımı temalarını harmanlayan geniş bir hareket için birleşme çığlığına dönüştüler. Kültürel kimlik sorunsalını merkeze getirerek ve dayanışmayı bölgesel, ulusal ve dünyasal ölçekte düşünerek, özerk ama kendine yeterli olmayan bu kendi merkezine dönük yeni gelişme felsefesi, Üçüncü Dünya kaynaklı çeşitlilik/birlik çifti düşünürleri çizgisinden beslenen derinliklerdeki bir tarihsel hafızayı su yüzüne çıkartmaya katkıda bulundu. Gandhi, Sri Aurobindo ya da Brezilyalı Paulo Freire örnek verilebilir.[47]

"Gelişme"nin sınır çizgisinin öteki tarafından aynı şekilde kültür ve Öteki'yle ilişki, tarihi dörtnala geri getirir. 1971'de *La Vision des vaincus. Les Indiens du Pérou devant la Conquête espagnole (1530-1570)* adlı eserinin önsözünde Nathan Wachtel, "Batı vakanüvistliğinin Avrupa'yı, insanlık tarihi içinde ne derece referans noktası olarak

46. IFIAS (International Federation of Institutes of Advanced Studies),«Global Development: the End of Cultural Diversity», Galtung J., O'Brien P. ve Preiswerk R., *Self-Reliance. A Strategy for Development*'ta, Cenevre, Institute for Development Studies/Londra, Bogle-L'Ouverture Publications, 1980, s. 412-13.
47. Sachs I., «Gandhi and Development: A European View», ve Ticker A., «Rousseau's Concept of Self-Reliance Compared with That of Some Contemporary Theorists», *a.g.y.*

aldığına" işaret ediyordu. "Kültürlüleşme içinde, hâkimiyet altındaki grup için bir çeşit kurtuluş yolu görmek isteyen" küçümseyici Avrupamerkezci bir geleneği teşhir ediyordu.[48] Etno-tarihçi, Avrupa hegemonyası ve sömürgelikten kurtuluş hareketlerinin sona ermesiyle birlikte, toplumsal bilimler alanını ilgilendiren bu eğilimin kısa bir süre önce devrilmesine seviniyordu. Kitabının başlığı çoktandır oluşum halindeki bir altüst oluşun işaretidir. Meksikalı tarihçi Miguel León-Portilla 1965'te kuşkusuz ki Fransız meslektaşından daha az şanslıydı. Zira, altı yıl önce İspanyolca yayımlanmış eserinin çevirisinin Parisli editörü orijinal başlık olan *La Visión de los vencidos. Relaciones indigenas de la Conquista*'yı [Mağlupların Görüşü. Fetih Dönemi Yerlilerinin İlişkileri], yavan bir ad olan *Azteklerin Çöküşü* ile değiştirmenin iyi olacağını düşünmüştü!

Bu editoryal anekdotun örnek bir değeri vardır. 70'li yıllar boyunca yapılan şey, çizgisel tarih-ilerlemenin bıraktığı yerden başlayarak teorik bakışların tam olarak yeniden yönlendirilmesidir. Fernand Braudel ve Lucien Febvre'in *Annales* dergisinin yalnızca Latin Amerika'ya değil, "Latin Amerikalar"a ayrılmış, 1948 tarihli bir sayısında önceledikleri şey, optik bir değişimi içerir. Zaten 30'lu yıllardan itibaren bu "değişik" kıta, kendi ifadelerine göre, Annales okulu kuruculanna, Avrupa ekonomi-dünyasına yeni bir yaklaşım ve anlama biçimi esinlemişti.[49]

1980'de Rio'da, Salvador de Bahia'da, Recife'de, Şili, hatta Arjantin'de disiplinler arası yerel ekiplerle gerçekleştirdiği alan çalışmasında, tecrübeli güncel yaşam etnoloğu Michel de Certeau'nun bulgusal yöntemi, Öteki'nin deneyimiyle kendini düşünmeye izin veren perspektiflerin tersine dönmesinin tamamlanması gibi anlaşılabilir. *L'Invention du quotidien: les arts de faire*'in [Günlük Yaşamın Bulgulanması: Yapma Sanatları] girişinde şöyle yazar: "Çoktan beridir, örneğin hangi çift yüzlü görünümün yerli ırkların nezdinde İspanyol sömürgecilerin 'başarı'sını içten çatlattığını inceledik: Boyun eğen, hatta razı gelen bu yerliler sıklıkla onlara dayatılmış olan ritüel eylemler, temsiller ya da kanunlarla fatihin bunlarla elde etmeyi düşündüğünden başka bir şey yapıyorlardı; onları değiştirerek ya da reddederek değil, ama

48. Wachtel N., *La Vision des vaincus, a.g.y.*, «Préface».
49. *Annales (Économies, sociétés, civilisations)*, 1948, n. 4 (düzeltilmiş ve genişletilmiş baskı: Cahiers des Annales, *À travers les Amériques latines*, Paris, A. Colin, 1949).

kaçamadıkları sisteme yabancı amaçlara ve referanslara göre farklı kullanım tarzlarıyla onları yıkıyorlardı. Kendilerini dıştan 'asimile eden' sömürgeleştirmenin bizzat içinde, onlar ötekilerdi... Farklılıklarının gücü 'tüketim' yöntemlerindeydi." Bu önemli kitapta M. de Certeau, 60'lı yılların gerilemekte olan yapısalcı determinizminin tersine, alışılmış kültürün "kullanımlar"ı ve "uygulamalar"ı ile ilgili sorgulamalara dayalı geniş bir araştırma ortamı kurar: "Daha alt seviyede," diye devam eder, " 'halk' çevrelerinin dil üreten 'elitler' tarafından yayılmış ve empoze edilmiş kültürlerden yarattığı âdetlerle birlikte, benzer bir çift yüzlü görünüm toplumlarımıza sokulur."[50]

Aynı dönemde, ama tamamen ayrı bir düzeyde, Jean-François Lyotard da, ilk başta toplumların enformatizasyonu bağlamında bilgilerin statüsünü düşünmek için tasarlanmış bir kitap olan *La Condition postmoderne*'i (1979) [Postmodern Durum] yayımlayarak Öteki'ne yeni yollar açar. Postmodern kavramı, kendisini, tamamen iflas etmiş bir modern söylemle çatışma halinde tanımlar. Tespit şudur: Modernite-ilerleme miti evrenselleşme ve toptanlık iddiasını gerçekleştirmekte yetersizdir. Batı logosunun içinden geçen rasyonel modellerin, gerçeğin ve normun patlaması, birlikte yaşam tarzlarının meşrulaşmasına dair "büyük anlatılar"ın (bunlar tarihsel Yahudi-Hıristiyan geleneğinden, Aydınlanmacılardan, pozitivizmden, Marksizmden esinlenmiş olanlardır) parçalanmasıyla açıklanır. Bunun doğal sonucu, ulus-devletler, partiler, kurumlar vb. gibi "makro-özne"ler tarafından biçimlenen eski çekim kutuplarının güç kaybıdır. Filozofa göre postmodernite dünyanın merkez düzenlerinin çöküşünü içeriyor ve böylece bir hoşgörü, çoğulluk, özgürlük teminatı olarak kendini gösteriyordu.[51]

Postmodern iddia 80'li yıllarda çift yüzlü görünümünü ortaya çıkaracaktır. Düş kırıklığının da yardımıyla Michel de Certeau'daki toplumsal direnme taktikleri ve "anti-disiplin ağları" sorunsalının bağlandığı egemen ile egemen olunan (kullanıcı) arasındaki bağımlılık ilişkilerinin kalıcılığını hesaba katmama eğilimi gitgide güçlenecektir. Kültürel görecelik tarzıyla ilgili olarak başkalıkların tanındığı bildirilmekle kalmayacak, aynı zamanda kolektifin rolü, toplumsal belirlemelerden kurtulduğu iddia edilen bir birey adına ikinci plana itilecektir. Halbuki her şey gösteriyor ki, ağların bağlantısı eski iktidar merkezilikle-

50. Certeau (de) M., *L'Invention du quotidien. Arts de faire,* Paris, Folio/Essais, 1990, s. XXXVII-VIII.
51. Lyotard J.F., *La Condition postmoderne,* Paris, Minuit, 1980.

rini sürdüremiyorlarsa da "merkez düzenler" ve "makro-özneler"in yeni tanımlarına yol açmaktadır.

İ. "İLETİŞİM YASASI", EN SON DEVLETÇİ HAYAL Mİ?

"Ortak çabalarımızla teknolojiler tarafından açılmış geniş alanları keşfetmek": Bu, 1982 Haziranı'nda Versailles zirvesinde "Teknoloji, İş ve Büyüme" teması üstüne uzunca bir konuşmada François Mitterrand'ın sanayileşmiş yedi büyük gücün devlet başkanlarına önerdiği şeydir. Medyalar ve ağlara bir avuç şirket tarafından el konulmasının yarattığı, dillerin ve kültürlerin tekbiçimleşmesi, bağımlılık ve istikrarsızlığın ağırlaşması tehlikesine karşı onları uyarır. Fransa cumhurbaşkanı, "kültürlerin gelişmesini tamamen kolaylaştırmak" amacıyla bir "İletişim Yasası" fikrini ortaya atar. Hatta bu fikrin prosedürü bile belirlenmiştir: Etaplar halinde yürütülecek bir görüşme. Organizasyon, beş prensip çevresinde oluşur: "Dillerin farklılığına saygıyı vurgulamak; enformasyon, entelektüel nitelik, sözleşmeye dayalı hukuk ve bireysel özgürlüklerin korunması konusunda mevzuatların uyumunu gerçekleştirmek; verilerin uluslararası takası için ortak kuralların belirlenmesini teşvik etmek; yeni teknolojilerin tehlikesi altında olan devletlerin bağımsızlığını ve kültürel bütünlüklerini korumak; Güney ülkelerine kendi iletişim araçlarını ve onların taşıdığı mesajları kontrol etme imkânı sağlamak."[52] Böylece, "Kuzey/Güney dengesizliği" teması Fransız cumhurbaşkanı tarafından sunulan raporda önemli bir yer tutar. Bunların sonucu olarak, Fransız Devrimi'nin de yaklaşan iki yüzüncü yıldönümü vesilesiyle, "geleceğin şimdiki imajı" teması çerçevesinde bir dünya sergisi organizasyonu önerir ve ona "halklar arasında yakınlaşma etkeni olarak teknolojik gelişmenin rolünü aydınlatma" misyonunu verir.

Uluslararasılaşmanın yörüngesi yalnızca üç yıl sonra köklü bir biçimde yön değiştirir. Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve Büyük Britanya tarafından devralınan büyük enformasyon ve iletişim sistemlerinin kuralsızlaşmasının yarattığı şok dalgası, gezegenin yeniden düzenlenmesi modeli üstünde ilk etkilerini hissettirir. 1985'te Başkan Ronald Reagan, 1965'ten beri özgür dünya ulusları arasında devletler

52. Mitterrand F., «Rapport 'Technologie, emploi et croissance' présenté par le président de la République» (özet), *Le Monde*, 6-7 Haziran 1982, s. 2.

arası bir anlaşma tarafından yönetilen uluslararası uydu sistemini serbest rekabete açmaya karar verir. Güney'le ilişkiyi yönetme görevini resmi olarak pazarın felsefesine devreder: *Trade, not aid.* Birleşik Devletler UNESCO'nun "siyasallaştığını" öne sürer ve örgütün kapısını çarpıp giderler. Margaret Thatcher hükümeti de aynı şeyi yapar. Bu ikisi, kısa bir süre sonra Amerika başkanınca kamuoyu önünde "yeni gelişme modeli"nin öncüsü olarak tanıtılan "Asya kaplanı" Singapur tarafından takip edilir.[53] Enformasyon ve İletişimde Yeni Dünya Düzeni'nin daha düne kadar ön planındaki ülkelerde, uluslararası finans kurumları tarafından dayatılan "yapısal düzenlemeler"in katı stratejileri bizzat ulusal kamu politikası fikrini istikrarsızlaştırır ve otoriteleri, bırakınız yapsınlar çerçevesini daha iyi düzenlemek için ayrıcalıklarından vazgeçmeye iter.

53. Lubar R., «Reaganizing the Third World», *Fortune*, Kasım 1981.

XIV
Yönetim modernitesinin ideolojisi

Tekno-finans makro-sisteminin oluşum mantıkları, 80'li yıllarda ulus-devletlerin kurumsal temellerine saldırarak meydanı tüccar rasyonalitesinin aktörlerine bıraktı. Pazarın güçleri tarafından elde edilmiş bu yeni merkezilik, bir ideolojiye dayanır: Teknoküreselcilik. Tamamıyla gezegensel bu özel vizyon gerçeğin karmaşıklığının hedeflerini maskelemeye katkıda bulunur: Dünyasal ölçekte yeni etkileşim ve mübadele biçimleri. Bu ideoloji, ağ şeklindeki düzenin yapısına yön vermek zorunda olan kuralların görüşüldüğü uluslararası makamların kararlarını tüccar özdenetimi lehine kaydırmayı amaçlayan güç trafiklerini ve büyük iletişim manevralarını sinir sistemiyle donatır.

Ekonomi tarihçisi Karl Polanyi'nin ifadesine göre, *market mentality* Immanuel Kant kadar Adam Smith'in de referans olarak aldığı *commercial spirit*'i aştı. Serbest mübadele sayesinde geri gelen ya da yeniden gözden geçirilen pozitif terimlerin kullanımı hızla çoğaldı. Üretim ve iletişim sistemlerinin kuralsızlaştırılması ve gezegensel normlara kavuşturulmasıyla birlikte 80'li yılların ortasından itibaren dünyayı tanımlamamıza yardım eden kavramsal evrenlerin gerçek bir kuralsızlaştırılmasına şahit oluruz. Ekonomi ve kültürlerin karşılıklı bağımlılığının güncel yorumu etrafında hüküm süren karışıklığın büyükçe bir bölümü, sözcüklerin toplumsal erozyonundan kaynaklanır.

Yönetim doktrinleri, kavramın paraya çevrilebilir biçimlerinden oluşan bir evreni ortaya çıkardılar. Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin adlandırdığı gibi "iletişimin evrenselleri" bunun en aydınlatıcı açıklamasıdır. Deleuze ve Guattari 1991'de şöyle yazıyorlardı. "Enformatik, pazarlama, dizayn, reklam, iletişimin tüm disiplinleri kavram sözcüğüne sahip çıktıklarında ve 'Bu bizim işimiz, bizler onların yaratıcılarıyız, bizler *kavram üreticileriyiz,*' dediklerinde utancın son raddesine ulaşıldı!.. 'Kavram'ın bir hizmetler ve enformatik mühendislik toplumu demek olduğunu öğrenmek acı vericidir."[1] İki filozof her kavramın tarihinde üç dönem ayırt ederek (*ansiklopedi, pedagoji* ve *ticari profesyonel eğitim*) yalnızca ikincinin yani pedagojinin, birincisinin zirvelerinden, onların gözünde üçüncünün kurulmasının temsil ettiği "düşünce için mutlak felaket"e düşülmesini engelleyebileceğini tahmin ediyorlardı. Problem, diye dikkat çekiyordu Deleuze, tüccar pratikler tarafından esinlenen bu kavramların "disiplin toplumları"nın yerine geçmeye aday olan yeni "kontrol toplumları"nın yerleşmesi noktasında ekran rolü oynamalarıdır: "Kuşkusuz her tip topluma, bir makine tipi karşılık gelebilir: Egemenlik toplumları için basit ya da dinamik makineler, disiplin toplumları için enerjetik makineler ve kontrol toplumları için sibernetikler ve düzenleyici bilgisayarlar. Ama makineler hiçbir şey açıklamaz; makinelerin, yalnızca bir parçasını oluşturdukları kolektif düzenlemeleri incelemek gerekir."[2] Girişim-ağ organizasyonu modeline göre oluşturulan "açık ortamlarda geleceğin sürekli

1. Deleuze G. ve Guattari F., *Qu'est-ce que la philosophie?*, Paris, Minuit, 1991, s. 15-17.
2. Deleuze G., *Pourparlers*, Paris, Minuit, 1990, s. 237.

olarak kontrol edilme biçimleri"ne karşı "sürekli endişe" halinde görünmek için de bu artı bir nedendir, diye ekliyordu.

Teknoküresel dizimin etkinliği, yöneticilerin operasyonel ortaklığının kavramsal evrenlerini yaklaştırıp ampirizmin çeşitli biçimlerinin geri dönüşünü meşrulaştırarak bulanıklıkları derinleştirmekten başka bir şey yapmayan toplumsal ve kültürel mühendislik tarafından iktidarın ele geçirilişinin belirtilerinden ancak birisidir. Dünyayı değiştirme isteğinin yokluğunda, dünya, onu anlama yetisinin yolunu açan terimlerle ilgili olarak kendini sorgulamaksızın, betimlemekle yetinilir.

Küreselin anlamsal zeminde taçlandırılışı aslında jeopolitiğin değil, jeoekonominin desteğiyle, sosyolog ve siyasetbilimcilerin spekülasyonlarının değil, simsarların pragmatizminin yönetimiyle olmuştur. Tahmin edilebileceği gibi McLuhan'ın koruyuculuğunda da değil. İlk destek, gerçek zamanda enformasyon ve iletişim ağlarının ve aktivitelerinin yaygınlaştırılmış bağlantılarını gerçekleştirecek uluslararası ekonominin tek sektörü olan finans alanının küreselleşmesi tarafından verilir. 80'li yılların tamamlanmasından önce, jeofinans gezegeninin merkezinde doğan kavram, ekonomi sektörlerinin tümünün içine işleyecek ve bütün her yerde muhataplarını çoğaltacaktır. Böylece bir dünya topluluğu semboliği, pazar prensipleri ve yönetim değerleri ölçeği etrafında biçimlenmiştir.

Yönetim teorisyenleri ve pratisyenleri geriye dönük olarak küreselleşme fikrinin sahipliğini talep edeceklerdir. Her yıl, küresel denilen büyük şirketlerin yöneticilerini gezegenin kaderi etrafında bir araya getiren Davos Ekonomik Forumu vesilesiyle 1997 Şubatı'nda *Le Monde* gazetesine konuşan bir uzman şöyle söyler: "Uzun zamandan beri, uluslararası planda faaliyet gösteren şirketlerin büyük şantiyesi dünyasalcılıktır ve dünyada küreselcilik üstüne söylev çekenler bunlardır. [...] Bu çalışma büyük şirketler için bir on yıldır sürüyor. Onlar için küreselcilik terimi yalnızca entelektüel bir kavram değil, aynı zamanda gündelik bir gerçekliktir. Yeni olan, bugün bu dünyasalcılık olgusunu kavramlaştırmak amacıyla politikacıların ve düşünürlerin nöbeti devralmalarıdır."[3] Bu terimin doğuşu başka bir kronolojiyle iş çevrelerinde doğal bir şekilde çakışır: Berlin Duvarı'nın yıkılması ve eski sosyalist blokun "yeni sınır"ının pazar ekonomisine açılması. 1997'de *Financial Times*'ın "The Global Company" adlı ekinde bu, şu şekilde ifa-

3. «Entretien avec J. Manardo, président de Deloitte Touche, Tohmatsu Europe», *Le Monde de l'économie*, 18 Şubat 1997, s. IV.

de edilir: "Böylece komünizmin çöküşü geldi ve her şey çöpe gitti. Küresel kapitalizmin bu yeni dönemiyle birlikte hükümetler çokuluslu şirketlerin ekonomik ilerlemeye bir giriş aracı oluşturduklarını sonunda kabul ediyorlar."[4]

Bahsi geçen çöküşün gerçekleştiği yıl, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda danışmanlık yapan Francis Fukuyama liberal Batı demokrasilerine karşı inandırıcı bir alternatifin yokluğunu ileri sürerek ve böylece sonlar söylemini hoş bir şekilde sonuçlandırarak Hegelci "tarihin sonu" tezinin hileli bir versiyonunu gündeme getirmemiş miydi? Demokrasinin evrenselleştirilmesi, bırakınız yapsınlar ölçeğinde değerlendirildiğinden, bundan böyle bu model dışında başka kurtuluş yolu olmayacaktı. Pazar mekanizmalarına dayanan demokratik politik sistemin mutlak zaferi, nihayet insan toplumlarını "insanlığa" dahil edecek ve Tarih'ten kurtulacaktı. "Evrensel ve türdeş devlet" bundan böyle eski anlaşmazlıkların borcunu silecek ve tüketici-yurttaşların ihtiyaçlarını karşılayacak güçteydi.[5]

Küresel şifre anahtarı, ağlar dönemine yönelik bir girişim organizasyonunun doktrinini esinler. Fordizmin hiyerarşikleştirilmiş modeli silinir ve yerini "girişim-ağ"a bırakır. İletişim, organizasyon teorileriyle birleşerek yüceltilir. Endüstriyalizmin peygamberleri tarafından XIX. yüzyılın başında başlatılan kavramsal olgunlaşmanın uzun zinciri böylece tamamlanmış olur. Esnek ve "ilişkisel" küresel şirket, içinde her parçanın bütüne hizmet için tasarlandığı organik bir yapıya karşılık gelir. Akıcılığın kefili olan iletişim, şirketin iç düzeyinde ve toplum yönünde, her yerde hazır ve nazır olmak zorundadır. İletişimin, bireysel bilgilerin ve enerjilerin en iyi şekilde birikmesini sağladığı farz edilir. Kısımlar arasında "karşılıklı işlem kapasitesi" olmadığında, akışların serbest mübadelesindeki her kusur, sistemi tıkama ve gezegensel pazarda devlere yaraşır şekilde yaşanan yarışta küresel aktörü engelleme riskini doğurur. Girişimin yeni mantığını yönlendiren parola, "entegrasyon"dur. Bu sözcük, bütünleşmiş dünya kapitalizminin yöneticiler dünyasının sahip olduğu sibernetik vizyonu dile getirir: Coğrafi basamakların, aynı zamanda anlayışın, üretimin ve tüketimin bütünleşmesi, hatta birbirinden ayrılmış aktivite alanları arasındaki bü-

4. Jackson T., «Facing up to a Challenging Opposition», *Financial Times*, 31 Ekim 1997. «The Global Company», s. 15.
5. Fukuyama F., «The End of History», *Public Interest*, yaz 1989 (Fransızca çevirisi: «La fin de l'Histoire», *Commentaire*, n° 47, 1989).

tünleşme. Örneğin donanım ve yazılım, *hardware* ve *software* sanayileri arasındaki sinerjiye yönelik dizginsiz yarışı düşünelim. Bölgesel, ulusal ve uluslararası; bunlar artık bölümlere ayrılmış dereceler değildir; ama karşılıklı etkileşim içindedirler. Tüketici, "ortak üretici" ya da açık anlamsal ilişkiyi barındıran "üreten-tüketici" (*prosumer*) seviyesine çıkarılmak için edilgen kişi olma karakterini kaybeder.

Gezegenin yeniden organizasyonunun temeli olarak genelleşen ve böylece herkesin çıkarına uygun olarak takdim edilen, bu korporatif doktrindir. Değişen şey, kentin dünyası ile girişim evreni arasında kurulan ilişkilerdir. Toplumsal kurum olarak rehabilite edilen girişim evreni, imparatorluğunu üretimin tek alanının dışına yayacağı iddiasını ortaya atar. Kozmik yönelimi, tarihi yapma ve evrensel toplumsal bağın inşasında nöbeti devralma tutkusunu ortaya koyar. "Yurttaş şirket"in kutsanması aracılığıyla yönetim dogması, Pierre Legendre'ın ifadesine göre, "politikanın teknik versiyonu"na dönüşür.[6] Ona gücünü veren şey, krizlerini çözmek için, pazarda kendilerini ispatlamış olduğu farz edilen performans ve esneklik kriterlerine başvuran diğer kurumlara örneklerinin nüfuz etmesidir. Böylece girişimsel iletişim modeli, toplumsal ilişkilerin sembolik yönetim teknolojisi olarak benimsendi ve "ilişkiye sokma"nın tek etkili modeli olarak toplumun tümüne yayıldı. Devlet kurumları, hükümetler arası organizasyonlar, bölgesel ve yerel kurumlar, hatta Sınır Tanımayan Doktorlar, Greenpeace ya da Uluslararası Af Örgütü gibi farklı insani dernekler bir imaj ve bir kimliğin oluşumu konusunda reklamcı iletişimin becerisine çağrı yapmakta tereddüt etmezler.

B. *GLOBAL DEMOCRATIC MARKETPLACE* BİNYILCILIĞI

Küresel olayların organizasyonunun, yönetim bilimlerinin öğretiminin, yönetici *re-engineering* üstüne best-seller'ın, *workshops*'un, *networking*'in, öfkeden gözü dönmüş *lobbying*'in, *think thanks* ve meslek federasyonlarının uluslararası geniş ağı ile yayılan *world business class* ya da *global business community* kendisini dünyasal bir elit olarak oluşturur ve herkes için dünyayı adlandırmaya yarayan kavramla-

6. Legendre P., «Communication dogmatique, Hermès et la structure», *Dictionnaire critique de la communication'da,* yay. haz.: Sfez L., Paris, PUF, 1992, cilt I, s. 40.

rı benimsemekten geri kalmaz. Bu *global leader*'ların "sınıf" nitelemesini hâlâ talep etmeye cesaret edecek tek toplumsal grup olması, tarihin bir cilvesidir!

"Bu yüksek karar alıcılar" topluluğunun yıllık büyük ayini, İsviçre'nin Davos kentinde gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'dur; İngilizce adıyla WEF (World Economic Forum). Komünist çöküşün gerçekleştiği yıl, bu forumun, Ukraynalı bir göçmen profesör Bohtan Hawrylyshyn ve asistanı Klaus Schwab'ın girişimiyle Uluslararası Yönetim Enstitüsü tarafından 1917'de oluşturulan Avrupa Yönetim Forumu'nun yerini alması anlamlı bir olgudur. İsviçre ticaret siciline kayıtlı olan, bir şirket gibi işleyen ve ilk binde yer alan küresel şirketleri bir araya getirmekle övünen bu kulüp iş ve finans (Nestlé, Asea Brown Bovery, Goldman-Sachs vb.) dünyasına ait on iki üyelik bir konseyle donatılmıştır. Bu çok seçkin çevreye üye olmak için katılımcılar 9.200 franklık Forum'a, katılım payının haricinde, yaklaşık 20 bin franklık bir aidat ödemek zorundadır. Davos olayının yer aldığı bu vitrinin dışında organizasyon, profesyonellere yönelik politik-ekonomik içerikli bölgesel forumları ve endüstriyel karakterli forumları organize eder. Davos buluşması, iki üç yüz kadarı *academic experts* (ekonomistler, analistler, entelektüel şahsiyetler), bir grup Nobel Ödülü sahibini, çok sayıda devlet başkanını, "enformasyonun dünya liderleri" olan "seçilmiş" gazetecileri ve bin kadar şirket yöneticisini bir araya getirir. 1998'de davet edilen dış kaynak-kişiler arasında, Forum organizatörlerinin kendisinden bilgelik ve tinsellik üstüne bir konuşma yapmasını istediği *L'Alchimiste*'in [Simyacı*] (o dönemde yaklaşık on beş milyon adet basılmıştır) yazarı Brezilyalı Paulo Coelho da vardır. Davos'ta her şey küresele çıkar: Ekonomi, gençlik, şiddet vb.; ve tüm bunların ötesinde Dünya Ekonomik Forumu'nun kendisine biçtiği misyon, "bir çeşit küresel toplumsal bilinç" olmaktır.[7] Ama Forum'un yaratıcıları girişimlerinin "kâr gütmeyen" ve "apolitik" olarak tanımlanacağını hatırlatmaktan vazgeçmediler. "*Spirit* Davos" [Davos ruhu] iş dünyası sayesinde barışçı kılınan bir dünya arayışı olarak tanımlanmadı mı? "*Where conquest has failed business can succeed*" [Fetih başarısızlığa uğradığında, iş dünyası onun yerini alır], der slogan.

Dünyanın yirmi dört saat yayın yapan ilk kanalı olan CNN gezegeni, cılkını çıkarıncaya dek bu yeni barışçı haçlı seferi ruhunu temsil

* *Simyacı*, çev.: Özdemir İnce, Can Yay., 2001. (y.h.n.)

7. *Le Monde de l'économie*'de yayımlanan dosya, 3 Şubat 1998, s. VI.

eder. 1997'de yapılan ve Fransız Arte kanalında yayımlanan şaşırtıcı bir konuşmada Ted Turner bir bilanço şeklinde şunları açıklıyordu: "Pozitif bir rol üstlendik. CNN'in kurulmasından beri soğuk savaş durdu, Orta Amerika'da çatışmalar sona erdi, bu Güney Afrika'da barış demektir. İnsanlar savaş yapmanın aptallık olduğunu çok iyi görüyorlar. Hiç kimse aptal görünmek istemez. CNN'le beraber enformasyon tüm dünyayı dolaşıyor ve hiç kimse bir aptala benzemek istemiyor. O halde barış yapıyorlar, çünkü bu daha zekicedir."[8] Bu kısa amentüde şüpheye yer yok: "Görmek, anlamaktır." Tek başına uydu televizyonculuğu dünyayı kurar ve yeniden oluşturur.

Büyük iletişim grupları, iletişim mitinin filizlenişinin kutsanmış dönemi olan 80'li yıllar boyunca teknoküreselciliğin biçimlenmesine geniş bir şekilde katkıda bulundular. Onların araçsal kültür vizyonları aracılığıyla "kültürel yöneşme" ve kültürel heterojenliğin sonu –sonlar söyleminin (toplumsalın, politikanın, ideolojinin ve tarihin) ilan edilmesi– üstüne bir söylem anlam kazanmaya başladı. Açıklamak amacıyla, dünya pazarının fetih destanlarında (sık sık görkemli hezimetlerle sonuçlanan ve İngiliz Maxwell grubunun amblem olduğu) bu küresel gruplara eşlik eden söylemlerin tanıtım literatüründen tipik bir alıntı yapalım: "Küresel bir iletişim çağını yaşıyoruz. Bilim adamları ve teknologlar uzun zamandır askerler ve devlet adamlarının kurmaya çalışıp başaramadığı şeyi gerçekleştirdiler: Küresel imparatorluk. [...] Sermaye, ürün ve hizmetler pazarı, üretim teknikleri ve yönetimi doğaları itibarıyla hepsi küresel oldular. Sonuç olarak firmalar, *global marketplace* üstünde tüm dünyada rekabet etmek zorunda olduklarını gitgide anlıyorlar. Bu yeni gelişme ilerlemiş teknolojilerin enformasyon ve iletişime dönüştüğü bir anda su yüzüne çıkıyor."[9] "Küreselleşme" kavramının etrafında, –yukarıda sözü geçen CNN'in sahibinin bu megalomaniде yalnız olmadığını gösteren– bu iddianın taşıdığı megalomaninin ötesinde, tarihin yorumlanması adına bir çatışmanın kaderi temsil edilir.

1983'ten beri *Harvard Business Review*'nun yazı işleri sorumlusu olan pazarlama ve yönetim teorisyeni Theodor Levitt tarafından açıklanan ve bir firmanın performans imajının bu yaratıcı üslubunu destekleyen önvarsayımlar şunlardır: "Bölgesel ve ulusal farklar dönemi uzaklarda kalmıştır. [...] Kültüre, normlara, yapılara bağlı olan farklar geç-

8. «CNN gezegeni»nde de Ted Turner'la yapılan röportaj, F. Laffont belgeseli, *Arte*, 14 Kasım 1997, 22.15
9. Saatchi and Saatchi, *Annual Report 1986*, Londra.

mişin kalıntılarıdır. [...] Her şeyin ötekiler gibi olma eğilimi, pazarı küresel bir topluluğa doğru itiyor." Daha da açık bir şekilde: "Bireylerin istekleri ve davranışları giderek her yerde aynı biçimde değişmeye başlıyor; Coca-Cola, mikroişlemci, jeanlar, filmler, pizzalar, güzellik ürünleri, hamur makinesi... neden bahsedilirse bahsedilsin bu durum geçerli."[10] Levitt'in, bir yapıtına başlık olarak da verdiği yeni *Marketing Imagination* denilen şey budur. Bu *converging commonality*'nin*, bu türdeş tüccar mübadelesi alanının ortaya çıkmasına izin veren şey, "teknoloji cumhuriyetinin temeli" olan "Info Tech"tir. Parçalara ayrılmış pazarların varlığı, yani toplumsal, ekonomik ve demografik olarak farklı gruplardan oluşmuş pazarların varlığı inkâr edilemez. Ama bu parçalar ulusal mantıklardan çok küresel mantığa uygundur. Farklı ülkelerdeki benzer kişilerden oluşan gruplar, aynı ürünler için aynı ihtiyaç ve isteğe sahip olabilir. Milano, Paris, Stockholm, Sao Paulo ve New York'un kimi mahallelerinde oturan gruplar arasında, bir Manhattan sakini ile bir Bronx sakini arasındakinden çok daha fazla benzerlik vardır. Bireyleri, *consumption communuties* (tüketim toplulukları) halinde, yaşam şartlarına, değer, öncelik, zevk ve norm sistemlerine göre gruplayan ve sınıflayan sınırlar ötesi yaşam stillerinin ve "sosyokültürel zihniyet" tipolojilerinin hazırlanması kararı buradan kaynaklanır.

Bölümlere ayrılma ve küreselleşme, dünyayı yukarıda bahsi geçen bu *commonality*'ye götüren aynı sürecin iki yüzü olarak görünürler. Pazarlamanın, 20'li yılların Fordizmi altındaki ilk uygulamalarından itibaren, bir alanın tümünü ele geçirme stratejik amacına ulaşmak için pazarın ve hedef kitlelerin bölünmesi ve bölgelere ayrılması taktiği olarak tanımlandığı bilindiğinde bunda şaşılacak bir şey yoktur. Tüketim alanının bölünmesi –tüketimin Taylor'laştırılması olarak da adlandırılabilir– enformatize edilmiş veri bankaları ve veri tabanlarının *mapping* ya da hedef kitlenin sosyo-ekonomik-kültürel haritasını ortaya çıkarma tekniklerinin mükemmelleşmesi ölçüsünde ilerler.[11]

Bahsi geçen küresel kültür, "evrenseller"i ya da en verimli "tüketici kitlelerinin birleşme katsayıları"nı takip eder. İmajlar pazarının biricikliği üstüne bu söylem, dayanağını, evrensel olarak tanınan referans ve sembollerin sahiplenilmesinden alır. Eğer "tüketicilerin kültürel bir

10. Levitt T., *The Marketing Imagination*, Free Press, New York, 1983. Aynı yazar: «The Globalization of Markets», *Harvard Business Review*, Haziran 1983.
* (İng.) Benzeşen topluluk. (ç.n.)
11. Mattelart A., *L'Internationale publicitaire*, Paris, La Découvrte, 1989.

amaç birliği" ya da davranış ve tutumların, "küresel yaşam stiline" yönelmesi gözlemleniyorsa, bunun nedeni, daha önceden özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde "doğal evrensellik destekleri" kabul edilen reklam ilanları, filmler, programlar yoluyla "tüketicilerin eğilimine" yapılan ve senelere yayılan yatırımların söz konusu olmasındandır. Gezegensel büyük paydalı bu medyatik okuma yazma öğretimi, tabii ki, McLuhan'dan ödünç alınan "küresel köy" önermelerini yerleştirdi. İş gezileri, turizm, mutfak, moda ya da iç dekorasyon yoluyla beslenen akış artışının tamamladığı bir olgu. Ama *commonality* fikrinin savunucularına göre "tek küresel yaşam stilinin (*single global life style*) gelişmesinin hızlanmasında en önemli faktör, evrensel dil olarak kendini kabul ettiren özellikle homojenleştirme etkeni olan İngiliz dilidir."[12] Birer ekole dönüşmekle sonuçlanan şu veya bu firma ya da küresel marka –Coke, Marlboro, Levi-Strauss, Pepsi, Microsoft, IBM, McDonald's, Nike ama aynı zamanda Adidas ya da Nestlé– efsanesinin küreselleşmesi, örgütlenmiş küresel olayların sponsorluğu, pan-Amerikan, pan-Asya, pan-Avrupa ya da gezegensel kanalların baş döndürücü yayılması ye reklam, enformasyon ve iletişim ağları tarafından iyice vurgulanmış olan bir yaşam stilinin her yerde hazır ve nazır büyük öyküsüne dönüşür. "Tüm dünyayı titretelim / Futbol oynayın / Coca-Cola için," diye haykırıyordu 1998 Dünya Kupası sponsorunun sloganı.

Branşın diğer teorisyenleri daha da ikiyüzlüdür. Zira küresel stratejilerin başarısızlığının pek çoğunun, özellikle kültürel bir duyarlılık eksikliğinden, bir ülkede başarılı olan bir stratejinin ötekinde yararsız olduğunu gösteren değerler ve tutumlardan kaynaklandığını belirtirler. Böylece, yerel, ulusal, uluslararası farklı seviyeleri hesaba katmanın ve bunları aynı anda düşünmenin zorunluluğu fikri yol almıştır. Japon uzmanlar tarafından ortaya atılan ve "lokal" ile "global" arasındaki kaynaşmayı ifade eden "glokalizasyon" kelimesinin tanımladığı, bu zorunluluktur. Bununla birlikte problemin merkezi, bu vicdan tartışmasında değildir. Ne denirse densin, birbirlerini ayıran şey, yalnızca bu küresel alanın inşasının ritmi üstündeki ayrılıklar ve oraya dahil olmak için izlenecek yollardır. Kuvvetle muhtemeldir ki, makro ile mikro arasında, büyük birliklerin mantığı ile yerel mantıklar arasında gidip gelme, daha uzun zaman bütünleşmiş dünya pazarının oluşum sürecini oluşturan bir özellik olarak kalacaktır. "Kitleleştirme" ile "kitlesizleş-

12. Naisbitt J. ve Aburdene P., *Megatrends 2000. Ten Directions For The 1990's*, New York, Avon Books, 1990, s. 140.

tirme" birbirinin peşi sıra gelir; zaten ikincisi birincisinin sınırlarını genişletmeye ve "evrensel standartlaştırmaya" karşı direnişleri kırmaya katkıda bulunur. CNN tipi pan-televizyonlar, küresel yayınlarını "ademi merkezileştirerek" bunun çok çabuk farkına vardılar. Mikro/makro birleşmesindeki küresel reklam ağlarından hiç bahsetmeyelim. Stratejik seviyede tekleştirilmiş yaklaşım, ülkelerin ve özel koşulların zorluklarına cevap verebilen bir özerkliğin taktik biçimleriyle birleşir.

Teknoküreselciliğe en anlamlı itirazlardan biri ekonomist eleştirmenlerden gelir. Denetleme ekolünün kurucularından biri olan ve dünyanın bütününe dayatılmış yönetim düşüncesinin tuzaklarını incelediği makalesine "Sözcükler ve Gerçekler" başlığını koyan Robert Boyer, "Küresel girişim (ve ardından yönlendirmek istediği küresel ekonomi) bir gerçekten çok, bir projedir," der.[13] Kendi adımıza ekleyelim ki, bu eksiklik, (ve doğal olarak sürecin gelecekte ulaşacağı noktayla ilgili olarak ondan kaynaklanan belirsizlikler), küreselcilik hakkındaki büyülü söylemi, tüccar ülkesizleştirmesinin yeni safhasına bağlı ekonomik ve toplumsal modelin sembolik yönetim aygıtı içinde temel parça haline getirir. Sanki her şey, "iletişim kurmak" (şimdi şirket tarafından "yönetimsel" olarak kabul edilen bir fonksiyon) gerçeği getirecekmiş, sanki onun ilanının etkisi olayı hızlandıracakmış gibi gerçekleşir. Yönetim düşselliği, parçalanmış gerçekliklere küresel denilen düzenin tutarlılığını vererek projeyi bir biçimde daha üst seviyeye çekme işlevine sahiptir. Bu, klasik "yaratıcı kehanet" ya da *wishful thinking*'dir.

C. İNSANIN YENİ HAKKI: TİCARİ İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Yönetim vizyonu "küresel topluluğu" tek bir tanıma indirgemek isteyen *global business community*'nin çıkarlarının hizmetinde politik bir savaş aracıdır. Enformasyon ve iletişim ağlarının düzenlenmesi konusundaki oyunun kurallarının tartışıldığı platformlar, en kesin eylem alanlarını oluştururlar. "Fikir ürünleri" üstüne ihtilafın, tartışmanın önemli alanları olarak GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması) ya da Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kuruluşlara doğru kayması açıklayıcıdır. Kültürün, Birleşmiş Milletler'in bu teknik orga-

13. Boyer R., «Les mots et les réalités», *Mondialisation au-delà des mythes*'te, Paris, La Découverte, «Les Dossiers de l'état du monde» dizisi, 1996, s. 14-56.

nizasyonunda "hizmetler" olarak kataloglanmış maddi olmayan ve görünmez akışların bir bölümü gibi ele alınması, teknoküreselcilikle sıkı ilişki halindeki kültürel mübadelelerin ekonomist anlayışı tarafından elde edilmiş merkeziliği ortaya koyar.

80'li yıllardan itibaren GATT'ın bünyesinde ve Avrupa Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki tartışmalarda çatışan konumlar, politik konular üstüne bir ders teşkil eder.[14] Burada yalnızca görsel-işitsel ürün akışları üstüne tartışmalardan değil, aynı zamanda reklam alanlarının yayılması ve bireylerin sosyokültürel profilleri üstüne veri bankalarının oluşturulmasıyla ilgili olanlardan da söz ediyoruz. Bu bankalar bölümlenmiş hedef kitlelerine yönelik pazarlama için önemlidirler ve dünyasal yayılmaları, kişisel verilere saygı prensibi konusunda başarısızlığa uğrar. Böylece Avrupa Birliği, 1998'in sonlarından itibaren geleneksel fiş kayıtlarına olduğu gibi Internete de bir "Enformatik ve Özgürlükler" sözleşmesini uygular.

Bu tartışmalar, "ticari ifade özgürlüğü" seviyesine indirgenmiş bir ifade özgürlüğü anlayışı ile İnsan Hakları Bildirgesi'nde tanımlanan anlayış arasında oluşan gerilimle ilgili bir ders verir. Bir taraftan reklamcı zihniyetin yayılmasına elverişli toplum alanlarını belirleme sorumluluğunu, pazarın aktörlerinin özdisiplin ve özdenetimine bırakma hakkı; diğer taraftan bir kamu alanının ve demokratik kontrol makamlarının varoluş şartı olarak ifade özgürlüğü anlayışı. Serbest mübadeleciliğin meşrulaşmasının merkezi parçası olan neopopülist *global democratic marketplace* kavramının su yüzüne çıkışı bu bağlamda gerçekleşir. Yalnızca tüketicinin cüzi iradesi, serbest arz pazarıyla ilgili kültürel akışların dolaşımını yönetmelidir. Program akışları düzenlemesinin gerekliliği üstüne GATT bünyesinde yapılan tartışmalarda "tüketicinin mutlak egemenliği" hakkındaki bu aksiyon, Motion Picture Export Association of America'nın (MPEAA) başkanı Jack Valenti'nin ağzından şöyle açıklanır: "Bırakınız istediklerine baksınlar. Bırakınız onlar değerlendirsin. Sağduyularına güvenelim, kültürel bir ürüne uygulanacak yaptırımın başarı ya da başarısızlığına pazar karar versin." Ya da: "Bırakınız görmek istedikleri şeyi kararlaştırsınlar, kimin için

14. Özellikle bkz.: Raboy M., «La Global Information Infrastructure (GII): un projet impérial pour l'ère de la mondialisation», *Communications et Stratégies*, n° 25, 1997; Schlesinger P. ve Doyle G., «Contradictions of Economy and Culture: The European Union and the Information Society», *Cultural Policy*, cilt II, n° 1, 1996; Mattelart A., «Exception ou spécificité culturelle?» *Universalia 1995*, Encyclopaedia Universalis.

oy atacaklarını kararlaştırdıkları gibi."[15] Tüccarın dili ile kamu alanının dili arasındaki benzeşim eksiksizdir. Serbestliğin bu ticari anlayışına yöneltilecek meşru itirazlar, lobiler tarafından hemen sansür uygulama girişimi olarak değerlendirilir. İletişim kurma özgürlüğü hiçbir yasaklamayla karşılaşmamalıdır. Sembolik bir önem taşıyan 1989 Aralığı'nda (Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümü) genel karargâhı Brüksel'de olan ender kuruluşlardan World Federation of Advertisers'ın (WFA) başkanının, Avrupa Birliği'nin "direktiflerine" muhalefetinin bir belirtisi olarak tüm dünyadan konuşmacıları bir araya getiren bu önemli mesleki organizasyonun bülteninde yayımlanan bir yazıda, nobranca ifade ettiği bu doktrindir: "Son haftalar boyunca, dünyada, gazetelerin baş sayfalarında, radyoların ilk haberlerinde ve televizyon ekranlarında bir sözcük ötekilerden daha fazla öne çıktı. Bu sözcük 'özgürlük'tür... Doğu Avrupa'nın bütün politik çerçevesini bugünden yarına değiştirecek olan halk ayaklanmalarını motive eden odur. Pek çokları birkaç ay önce bile değişimlerin mümkün olmayacağını düşünüyorlardı. Ama bazı zihinlerde bir özgürlük kutsal değildir: İlan etme özgürlüğü... Oysa spesifik bir ürünü ilan etmek özgürlüğünü engellemek, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 19. maddesinde ifade edilen kişi hak ve özgürlüklerini doğrudan hedef almak anlamına gelir... Bu tip sansür ve kısıtlama tarzı Doğu Avrupa halkının kurtulmayı başarıyla denediği şeydir. Aynı şekilde reklamcılar, haklarının aşındığını görmek istemiyorlarsa bürokrasi duvarlarını yıkmak –Doğu Avrupa halkı gibi– ve bugünün toplumunda herkesin yararlandığı aynı demokratik özgürlükleri edinebilme konusunda ısrar etmek zorundadırlar."[16]

Bu çeşit argümanlar kamu alanında halk politikalarını formüle etmenin zorunluluğu hakkındaki pek çok tartışmayı hükümsüz kılar ve *free flow of information* doktrinine yeni bir otorite sağlar. Bu şekildeki basmakalıp saptırmalardan başlayarak, mesleki organizasyonlar, dosyaların hazırlanmasında ve enformasyon ve iletişim makro-sistemlerinin kurulma modellerindeki karar alma süreçlerinde önemli partnerlere dönüşmüşlerdir.

15. Valenti L., *Le Monde*'da, 11 Mart ve 24 Mart 1993.
16. Win (de) P., «Editorial», *World Federation of Advertisers (WFA) News Report*, Brüksel, Kasım-Aralık 1990. Pour une analyse des stratégies de *lobbying* des organisations professionnelles, bkz.: Mattelart A. ve Palmer M., «Advertising in Europe: Promises, Pressuresand Pitfalls», *Media, Culture & Society*, cilt XIII, n° 4, 1991; Mattelart A. ve Palmer M., «Shaping the European Scène», *Réseaux. The French Journal of Communication*, cilt I, n° 1, 1993.

Kehanetin, reformcuların ya da başına buyrukların bir özelliği gibi göründüğü zamanlar artık uzaktır. Tekno-ütopya, dünya düzeninin serbest mübadeleci vizyonunu kendine mal etmek amacıyla güç dolaşımı içinde en öndeki ideolojik silaha dönüşür. Fütürist senaryoların hazırlanması kârlı bir uğraş haline gelir. Uzmanların söylediği gibi, geleceğin kullanıcılarını yeni teknik araçların kapasitesinin "merkeziliği", "ülkeleştirmeyi" ve "maddiliği" alt edeceğine inandırmak amacıyla geleceği "propagandalaştırma sanatı"na (*propagandize*) özen göstermek gerekir. Bütün büyük enformatik gurularının bu mesleki hizmet tipini satan kendi *think tank*'leri vardır. Aralarında MIT Üniversitesi profesörü Nicholas Negroponte'un bulunduğu, Internet kullanıcılarının Kutsal Kitabı *Wired* dergisine bağlı olan *think tank* basit bir şekilde Global Business Network adını alır!

Connect or Perish ["Bağlan veya Öl"]. Negroponte tekniğin neo-Darwinci fetişleştirilmesi hattında yer alan best-seller'ı *Being Digital*'da sayısalın, akışının "durdurulma"sının ya da "engellenme"sinin düşünülemeyeceği bir "doğa gücü" olduğu konusunda ısrar eder. Bu güç başlıca dört erdeme sahiptir: "Yerelleştirir", "küreselleştirir", "uyumlu kılar" ve "yapmak için her türlü iktidarı sağlar."[17] Yere bağlı eski önyargıların sonuyla birlikte ulus-devlet, artık kötü bir anı olacaktır. Dünyasal uzlaşma gündelik gerçeğe dönüşecektir. "İçerisinde fizik alanın artık belirgin olmayacağı sayısal mahallelerde sosyalleşeceğiz... Sayısal yaşam özgül bir alana ve özgül bir zamana bağımlılığı giderek daha az gerektirecek ve bizzat yerin aktarımı mümkün olmaya başlayacaktır.[18] Ama melekliğin düşüşü çok ağırdır. Eğer diğer enformatik gurusu Bill Gates "en iyi yatırım" olarak eğitime uzun bir bölüm ayırıyor ve hatta Antoine de Saint-Exupéry'yi kendisine iki kez şahit gösterebiliyorsa, "en son pazar, çatışmalardan arındırılmış" yeni kapitalizmin ufkunu tayin eder. Bu "gezegensel büyük pazarda sosyal hayvanlar olan bizler satacağız, ticaretle uğraşacağız, yatırım yapacağız, pazarlık edeceğiz, seçeceğiz, tartışacağız, gezip dolaşacağız ve karşılaşacağız."[19] Sanal toplulukların bölümlenmiş gezegen düşselliği, pazarla-

17. Negroponte N., *Being Digital*, New York, Vintage Books, 1996 baskısı s. 229.
18. *A.g.y.*, s. 165.
19. Gates B., *The Road Ahead*, New York, Viking Penguin, 1995, s. 6.

ma uzmanları için önemli olan küresel *consumption communitie*'lerin pragmatizmine katılır.

"İnsan toplumlarının giderek karmaşıklaştığı"nı yineleyen bu operatörlerin söylemi, sınıflandırıcı ve tek boyutlu kalır. Bu "dibe doğru daralan söylemler" pratikte birinci dereceden bir denklem doğurur. Karmaşıklık fikri bir şaşırtmaya dönüşür ve bulgusal gücünü kaybeder. Bütün felsefe için bir manifesto vardır: "*I am optimistic,*" diye haykırır Nicholas Negroponte; "İyimserlik çağına giriyoruz," diye yineler Bill Gates. Yeni teknik aygıtların "kolektif düzenleri" ile ilgili tartışmayı devre dışı bırakmak için seçilmiş bir tarz. Her eleştirel tavrın yalnızca "kötümser" (ve Alvin Toffler tarafından 1970'ten itibaren yaygınlaştırılan terminolojiye göre "teknofob" veya "arkaik") olduğunu iddia eden siber-alan peygamberlerinin iyimser pozitivizmi, Manici bir düşünceyi ortaya çıkarır. Sayısal teknolojilerin toplumsal kullanımlarının inşasının çelişik süreci, yerini ilkel bir evrimciliğe bırakmak üzere yok olur. Pazar gibi teknik de, ancak doğa durumuna itaat edebilir.

E. "BÜYÜK İNSANLIK AİLESİ" İÇİN BİLGİ OTOYOLLARI

Jeopolitiğin ve jeoekonominin yöneşme noktası olan ağların sağaltıcı vizyonu, enformasyonun otoyol projesini ya da ilk defa Amerikan hükümeti tarafından dünyaya önerilmiş olan "Global Information Infrastructure"ı (GII) ["Küresel Altyapı Enformasyonu"] esinler. Onun yaratıcısı olan Başkan Yardımcısı Albert Gore'a göre bu "yeni agora" gezegenin toplumsal ve ekonomik büyük dengesizliklerinin sonunu ilan eder. 1994 Nisanı'nda Buenos Aires'te Uluslararası Telekomünikasyonlar Birliği'nin kamuya açık oturumunda "Gelişme ve Telekomünikasyonlar" teması etrafında verdiği mesaj şöyledir: "Büyük insanlık ailesi için anlık evrensel iletişim hizmetini sağlamak... *Küresel altyapı enformasyonu*, sözünü söylemek isteyen herkesin bir çeşit küresel konuşma gerçekleştirmesine izin verir... Bu sadece gelişmekte olan bir demokrasi eğretilemesi olmayacaktır; vatandaşların karar almaya katılımlarını arttırarak demokrasinin işleyişini cesaretlendirecek ve ulusların kendi aralarında işbirliği yapma kapasitesine yardımcı olacaktır... *Global Information Infrastructure*'ın (GII) *yaratacağı forum-*

larda kurulacak, yeni bir Atina demokrasisi çağı görüyorum bunda."[20] (Vurgu bize ait.)

Gore'un Buenos Aires'teki konuşması biçimsel düzeyde ve jeopolitik açıdan bir çifte stil egzersizidir. Amerika Birleşik Devletleri başkan yardımcısı bir taraftan önermelerini sayısız edebi ve tarihi referansla zenginleştirir. Girişte, Jules Verne'in kehanetlerine bir atıf ve yerkürenin büyük sinir sistemi şeklindeki telgraf ağı üstüne Amerikalı romancı Nathaniel Hawthorne'dan (Fourier'ci bir komünde yaşayıp sarsıntıya uğramış halde çıkan) bir alıntı; sonuçta Antonio Machado'dan dizeler: "*Caminante, no hay camino / Se hace camino al andar.*" Şiirsel bir güvenceye yapılan bu çağrı öylesine umulmadıktır ki, Teknopolis'in geleceğiyle ilgili en ufak şüpheye yer bırakmayan bir söylemdeki belirsizliği taşır. Diğer taraftan, başkan yardımcısının *participatory democracy* (katılımcı demokrasi) ve gezegensel ölçekli *interactive citizen* (interaktif yurttaş) hakkındaki söylevi bir ilktir. Şimdiye kadar Amerika Birleşik Devletleri sınırlarını aşmayan bir proje için başlama vuruşunu yapar. Birinci dünyayı neoliberal yolla birleştirmeye can atan bir ülkenin başkentinde konuşan Gore, eğitim ve sağlık amaçlı bilgi otoyollarının rolü üzerinde ısrarla durur. Ama halk kesimleri ve sürekli yoksul kılınmış orta sınıflar için Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından dayatılan yapısal düzenleme politikalarının oluşturduğu korkunç dışlama kaynağını es geçer. Dahası, izlenecek model olarak komşu Şili'yi göstererek Birinci Dünya'ya dahil olmak isteyen ülkelere referans olarak sunulan bu pazar ekonomisi laboratuvarına, Milton Friedman ekolünde yetiştirilen ve *Chicago Boys* olarak adlandırılan monetarist danışmanlarca desteklenen son derece kanlı bir askeri diktatörlük tarafından start verildiğinde görmezden gelir.

Başkanlık ettiği toplantının ana teması olan "kalıcı gelişme" sorunsalıyla uyum içinde olmak istercesine, Gore, sayısal teknolojilere dönme isteğini, Başkan Kennedy hükümeti tarafından oluşturulan Peace Corps'a, bu genç gönüllülere bildirir; ama onların misyonlarına ilişkin koşulların, Güney ülkeleriyle ilişkilere uygulanmış koruyucu-devlet felsefesinin gerilemesiyle radikal bir biçimde değiştiğini eklemeyi unutur! Yardım ve destek politikalarının soğuk savaş bağlamında ulusal güvenliğin gerekliliklerıyle birleştiği bağışlar çağının eski hatırasını

20. Gore A., USIA tarafından yayımlanan ve dağıtılan söylev (United States Information Agency), Mart 1994.

çağrıştıran bu tip zamana aykırı öyküler ile "Yalnızca, ulusal telekomünikasyon sistemlerinizin pazar mantığına açılması ve böylece onların özelleştirilmesi bütün gelişme şanslarını size sağlar," yönündeki ana mesajı arasındaki zıtlık gün gibi ortadadır. "Halklar arasında işbirliğinin" ve yurttaştan yurttaşa "küresel diyaloğun" yaşayabilirliğinin kaderi *global democratic marketplace*'in normlarını kabul etmeye bağlıdır.

Amerikan süper gücü, enformasyon ağlarıyla ilgili bu doktrini soğuk savaşın sonundan itibaren açıkça tanımlanabilen küresel bir muhalif olmadığından, insanlığın selametinin hizmetinde yeni hegemonya rüyalarının temeli yaptı. "Bilgi, şimdi eskiden hiç olmadığı kadar iktidardır. Enformasyon devrimini hedefine ulaştırabilecek tek ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. [...] Enformasyon teknolojilerinin ekseni olan Amerikan diplomasisinin çoğaltan gücü, *soft power*'ı –Amerikan demokrasisinin ve serbest pazarların çekiciliğini– kurar."[21] Bu, 1996'da saygın bir dergi olan *Foreign Affairs*'te Harvard John F. Kennedy School of Government'ın dekanı olan Profesör Joseph S. Nye ve Amiral William A. Owens'ın –her ikisi de Clinton hükümetinin danışmanıdır– yazdığı şeydir. Çıkardıkları sonuç şudur: Yalnızca modern iletişimler, ilk başta da Web "güvenilir, özgür ve müreffeh bir dünyanın en iyi garantisi olan bir barışçı demokrasi topluluğunun gelişmesini cesaretlendirebilir."[22] *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* [Kesin Liderlik: Amerika'nın Gücünün Değişen Doğası] şeklinde anlamlı bir başlık taşıyan eserinde Nye, 1990'da *soft power*'dan ne anladığını şöyle açıklıyordu: "Zorlamadan çok, çekicilik aracılığıyla uluslararası ilişkiler konusunda istenen hedefleri gerçekleştirme kapasitesidir. Bu, ötekileri takip etmeye ikna etmek için çabalamak ya da onları arzulanan davranışları üreten normlar ve kurumları kabul etmeye yönlendirmektir. *Soft power,* fikirler tarafından uygulanan çekiciliğe ya da diğerlerinin tercihlerini şekillendirecek tarzda gündemi belirleme kapasitesine dayanabilir. Eğer bir devlet ötekilerin gözünde iktidarını meşrulaştırmayı ve –diğer devletlerin aktivitelerini bastırmayı ya da sınırlandırmayı teşvik eden– uluslararası kurumlar oluşturmayı başarırsa, geleneksel olarak pahalıya mal olan ekonomik ve askeri kaynaklarını o kadar kullanmasına gerek kalmaz."[23] Böylece

21. Nye J.S. ve Owens W.A., «America's Information Edge», *Foreign Affairs*, 1996, cilt LXXV, n° 2, s. 20.
22. *A.g.y.*, s. 36.
23. Nye J.S., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic Books, 1990.

bu tumturaklı terimlerle kendisini rakipsiz gören bir süper gücün hegemonya şartlarının tanımlanması yapılmış olur! En doğrudan olanı Başkan Clinton'ın söylemidir: "Dışta büyüme olmaksızın ekonomimiz ilerleyemez; küresel büyüme olmaksızın, uluslararası sağlıklı bir rekabet çabucak ekonomik savaşa dönüşür ve ulusların arasında ya da onların kendi içlerinde gerçek ekonomik adalet olamaz. Dünya bizden, bugün ve önceden kestirilebilir bir gelecekte küresel büyümenin liderleri ve motoru olmamızı istiyor."[24]

Şubat 1995'te *participatory democracy* retoriği "küresel enformasyon toplumu"nun inşasını ele alacak olan ilk G7 Zirvesi'nin gündeminde değildi artık. Büyük elektronik firmalarının sayıları kırkı bulan temsilcileri önünde ve sivil toplumun görüş alanının dışında Brüksel'de bir araya gelen sanayileşmiş ülkeler, pragmatik olarak bilgi otoyolları oluşturmayı özel teşebbüse bırakırlar. Amerika Birleşik Devletleri başkan yardımcısının Brüksel'deki etkili konuşmasının başlığı: *Toward a Global Information Infrastructure: The Promise of a New World Information Order*'dır.* Başkan Clinton 1997 Temmuzu'nda Internet aracılığıyla elektronik ticaretten bir "küresel serbest mübadele alanı" oluşturmayı teklif eder. Geriye, *free flow of information* doktrini potansiyelinin serbestçe yayılmasına müsaade ederek bu vaadi benimseyebilecek yargısal alanı belirlemek kalır. Telekomünikasyonların, medyaların ve enformasyon teknolojilerinin "yöneşmesi" etrafında başlatılan tartışmaların gizli hedefi budur. En son kertede hedef, "kültürel istisna" adı altında GATT tarafından onaylanan "düşünce ürünleri"ne ayrılmış özel hukuksal uygulamayı kaldırmak ve bir şekilde teknik evrim adına bir televizyon programını veya bir filmi bir telefon görüşmesiyle aynı hukuksal düzeye oturtmaktır.[25] Diğer bir önemli cephede –ki birçokları kültür aracılığıyla gerçekleştirilen dünyasal ekonomik savaşın gerçek atardamarını orada görme eğilimindedir– kültürel endüstrilerin ve enformasyonun küreselleşmesinin serbest mübadeleci projesinin kaderi temsil edilir: Bern Antlaşması'yla

24. Clinton W. (Başkan), «A New Convenant for American Security», Harvard International Relations Council Inc., Boston, 1992, Valladão A., «Les États-Unis, un acteur central»den alıntı, *Sciences humaines,* seri dışı «La mondialisation en débat», n° 17, Haziran-Temmuz 1997, s. 54.

* Küresel Enformasyon Altyapısına Doğru: Yeni Dünya Enformasyon Düzenine İlişkin Bir Vaat." (ç.n.)

25. «Soutien européen à l'industrie de l'audiovisuel et du multimédia» konusuna ayrılmış sayıya bkz., *Dossiers audiovisuels,* Paris, INA, n° 80, Temmuz-Ağustos 1998.

tanımlanmış, 1886'da imzalanmış, 1971'de sinema, 1991'de enformatik programlar ve Aralık 1996'da mültimedya için gözden geçirilmiş entelektüel ve artistik mülkiyet kavramının değişmesi. Bir taraftan yaratıcının, eserinin tek sahibi olarak kaldığı "tam" ve başkasına devredilemez bir entelektüel mülkiyet – ölümünden itibaren yetmiş yıl boyunca mirasçılarına verilen telif haklarını da içerir. Diğer taraftan telif haklarını büyük ölçüde belli bir ücret karşılığı ve eserinin kullanım biçimi konusunda hiçbir şey talep etmeksizin onu keyfince kullanabilecek bir prodüktöre bırakmayı gerektiren anlayış.

F. HAYATIN KARABORSASI

Meksikalı popüler kültür teorisyeni Carlos Monsivais 1994'te şöyle yazıyordu: "Küreselleşme asla üzgün olduğumuzu söyleyemeyeceğimiz anlamına gelir."[26] 50'li yıllarda Roland Barthes burjuvaziden, "anonim şirket" diye bahsediyordu.[27] Bugün, etiketi taşıma sırası *global business class*'tadır.

Kendilerini sınırsız sorumlu şirketler gibi düşüne düşüne toplumsal bütünlüğün yöneticileri ve onu pazarın kanunlarına güvenerek düzenlemeyi iddia ede ede dünya ekonomisinin büyük üniteleri, sorumluluktan kurtulmuş şirketlere dönüştüler. Joseph S. Nye'nin ifadesine göre, farklı politik ve entelektüel çevrelerde her şekilde tekrar edilen, uluslar arasında artan karşılıklı bağımlılık, aktörlerin çoğalması, amaçların birbirine karışması ve hiyerarşilerin dünyasal alanda sözde zayıflaması iktidar kavramını "kompleks, uçucu ve interaktif" kılar nakaratı nedeniyle iktidar temelsiz hale gelir ve bir türlü analiz edilemez.[28] Küresel sistemin merkezindeki sorumluluklar, artık onun aktörlerini tanımanın bir aracı olmayacak şekilde erir. Bu aktörlerden yoksun olan gezegen, klasik ekonominin "görünmez el" şeması tarafından yönetiliyor gibidir. Birey kişisel hedeflerini izleyerek özgürleşir. Genel çıkarın gerçekleşmesi iradeye ve insani eylemler aracılığıyla ifade edilen zekâya değil, "Tanrısal" bir alan haline getirilmiş olan pazara bağlıdır. Bu şekilde belirlenen düzen, anlama yetisini aşar. "Tüketici" işlevine

26. Monsivais C., «Globalization Means Never Having to Say You're Sorry», *Journal of International Communication*, cilt I, n° 2, Aralık 1994, s. 120.
27. Barthes R., *Mythologies, a.g.y.*, s. 224.
28. Nye, Jr J.S., «Understanding US Strenght», *Foreign Policy*, cilt LXVIII, n° 73, 1988.

egemen olan birey, tarih karşısında kendi sınırlılığının deneyimini gerçekleştirmeye indirgenir çünkü bilinçsiz ve istem dışı bir tarzda oraya katılmıştır. Toplumlar arasındaki farklılaşmaların, güç ilişkilerinin ve kolektif çıkarın sürüp gitmesini inkâr edecek biçimde uzay çağında "küresel köy" bayrağı altında başlayan iktidar hedeflerinin belirsizleşmesi süreci böylece tamamlanmış olur.

Bu inançtan, saydamlığın ve mübadele eşitliğinin alanı olarak "enformasyonun küresel ya da gezegensel toplumu" vizyonu doğar. Gerçekte, XIX. yüzyılın başından itibaren teknik ve onun ağları, toplumsal dünyalar arasındaki mesafeleri ve ayrılmaları durmaksızın derinleştirdi. Fernand Braudel ve Immanuel Wallerstein'ın ekonomi-dünya ve sistem-dünya formasyonu üstüne analizlerinde açıkça ortaya koydukları budur.[29] Eşit olmayan mübadele ve dünya sisteminin hiyerarşikleştirilmesi yasası, ekonomiler, toplumlar ve kültürler arasındaki ilişkileri analiz etmek için temel bir veri olarak kalır. Bu dışlama mantıkları, bugün sahnenin önünde tarihi yeniden kuran kavram olan "iletişim-dünya" kavramını izah etmeye çalışırlar.[30] Yeni rekabet biçimleri ülkeleri karşı karşıya getirir ve onların âdetlerinden farklı âdetler üretir. Bir "takımada ekonomisi", pazarların ve dünyasal ağların bağlantı yerleri olan en yüksek teknolojik megapolleriyle oluşur. 1997'de Komutan Yardımcısı Marcos'un "dördüncü dünya savaşı"m başlatan olarak neoliberal gezegenin *deshechable*'larına ("çöpe atılabilirler") karşı yaygınlaşmış savaşa referans yaparak açıklıkla ortaya koyduğu bu gerçekliktir: "Ticari sınırların ortadan kaldırılması, telekomünikasyonların patlaması, enformasyon otoyolları, finans pazarlarının gücü, uluslararası serbest mübadele anlaşmaları, tüm bunlar ulus-devletlerin ortadan kaldırılmasına yardımcı oluyor. Çelişkili bir biçimde, dünyasallaşma, parçalara ayrılmış, ekonomik köprülerle uç uca bağlı, su geçirmez kompartımanlardan oluşmuş bir dünya üretiyor. Neoliberal yapbozun yararsız dünyasal birliğini yansıtan, kırık aynalardan oluşmuş bir dünya... Neoliberalizm yalnızca birleştirmek istediği dünyayı parçalara ayırmaz, aynı zamanda bu savaşı yöneten politik-ekonomik bir merkez de üretir. Megapolitikten bahsetme aciliyeti vardır."[31] Öncelikle ve gi-

29. Braudel F., *La Dynamique du capitalisme,* Paris, Flammarion, 1992; Wallerstein I., *Le Capitalisme historique,* Paris, La Découverte, 1990, «Repères» koleksiyonu.

30. Mattelart A., *La Communication-monde,* Paris, La Découverte, 1992.

31. Komutan Yardımcısı Marcos, «La quatrième guerre mondiale a commencé», *Le Monde diplomatique,* Paris, Ağustos 1997, s. 5.

derek yoğun bir şekilde en fakir ülkeleri ve bölgeleri etkileyen yeni dengesizlik kaynaklarına, iklim düzensizliklerine ve öteki felaketlere sanki bizzat "doğa" önayak oluyormuş gibidir.

IMF ve Dünya Bankası stratejilerine karşı halk kesimlerinin ve Üçüncü Dünya'nın sürekli yoksullaştırılmış orta sınıflarının sokaklara taşan protestoları kadar büyük endüstriyel ülkelerde büyük bölgesel serbest mübadele alanlarının oluşturulmasını yönlendiren monetarist mantıklara karşı büyük grevlerin de kanıtladığı ve Marcos'un "direniş alanları" adını verdiği neoliberal *Realpolitik*'e yeni karşı çıkış tarzları, parçalanmanın bu kaotik haritasına kaydolur. *Immundus*'un (kirli ve ahlâkdışı, temiz ve iyi düzenlenmiş *mundus*'un tersi) paraziter ağları, yeni dünya düzensizliği cepheleri, "gölge alanlar" ya da hayatın karaborsasının ağları hatlarını yine bu haritanın üstüne çizerler. Yeraltı ekonomisinin yolları, mafya ağları ve yasadışı dolaşımlar (narkotikten çocuk ticaretine ve elektronik eşya kaçakçılığına), muhafazakâr cepheler, mezhep cepheleri, uluslararası kaçak göçmen akışı. *Soft power* ve *net-war*'ın strateji uzmanları, uyuşturucu kaçakçılığı (piyasada her gün 2 milyar dolar uyuşturucu parası dolaşıma sokulur!) yoluyla olduğu kadar "uluslararası politik aktivizim"in (zira Zapatist hareketin, İslami grupların ve ONG'larm* yarattığı gelişigüzel üst üste yığılma) yeni ağsal biçimleri tarafından da oluşturulan Internet kullanımlarının "kolektif güvenlik" için oluşturduğu riski hesapladıklarında yanılmazlar.[32]

Ültraliberalizmin süslü vitrini, toplumların teknoküreselci yeniden örgütlenme modelinin güvenlikçi kilit taşını gizler. Onun toplumsal maliyeti ölçülemez olduğundan güvenliğin artırılmasının (sınıf güvenliği, uluslararası olduğu kadar ulusal seviyede de askeri ve sivil güvenlik) bedeli olduğu ve güvenlikçi gettonun ağır mantığının da enformasyon teknolojilerinin kullanımının yaratımına katıldığı unutulur. Alaska'dan Ateş Topraklan'na kadar pan-Amerikancı Birlik'in eski emperyal rüyasının gerçekleşmesine yönelik ilk adım olan, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasında serbest mübadele anlaşmasının (NAFTA) imzalanmasına rağmen Meksika-Amerika sınırındaki kaçak göçün engellenmesi için oluşturulan karmaşık elektronik gözetim çemberi, burada dünyasal bir mantığın metaforu olarak etki yapar ve Anatole France tarafından hayal edilen 2270 yılının Avrupa Birleşik

* ONG: Organisation Non Gouvernementale; «Hükümet Dışı Örgüt» (y.h.n.)

32. Swett C., *Strategic Assessment: The Internet*, Pentagon için yazılmış rapor, internetten ulaşılabilir, Temmuz 1995.

Devletleri'nin sınırlarına yerleştirilmiş "yıldırım bölgesi" senaryosunu güncelleştirir.

"Yoksullara karşı savaş ve hatta yoksulların soykırımı modernitenin gündemindedir," diye yazıyordu, 1997'de savaş bilimi uzmanı Alain Joxe, "birleştirilmiş ekonomi alanının küreselci aktüel rasyonelitesi tarafından hâkim olunan konfigürasyon"un dayattığı "yeni barış tanımını açıklama"nın kaçınılmazlığıyla ilgili sözlerini bitirmeden önce. "Son yüzyılın liberalleri," diye açıklıyordu, "serbest pazarın evrensel bir şekilde yayılmasının evrensel barışı getireceğine samimiyetle inanıyorlardı. Bu inanç kaybolmadı: Tam tersine gençlik atılganlığıyla ve olguların deneyimine rağmen tam bir aldırmazlıkla yeniden ortaya çıktı, şüphesiz. Çünkü bu inanç Stalinizmin kanlı tiranlığının gerilemesinden ve nükleer tehlikenin soyut katliamından birdenbire kurtulmuş olmaktan doğar; kör bir vicdan rahatlığıyla 'küreselleşme'ye doğru güncel gidişe refakat eder. İnsan zihninin bu geri çekilişi uzun sürmeyecektir. Kitle yutturmacasının bu şaşırtıcı zamanı yerini tamamen katışıksız ideologlara bırakacaktır... Günümüzde ekonomik savaşın yarattığı ölüm mahkûmlarının dışlanmasının reddine dönüşen bırakınız yapsınlar; işte barışın güncel tarifi budur."[33]

İtirazın küreselci ütopyayı söndürmeyi başaramadığı yerde, jeofinans pazarları ve ağlarının krizi bir gedik açtı. Küre ölçeğinde gerçek bir depresyon riski, daha düne kadar pankapitalizmde bir cevher bulduklarına inananları bile şüpheye boğdu. Uluslararası basından, 1998 Eylülü'nde *Washington Post*'ta çıkan bir yazıdan örnek: "Birkaç ay öncesine kadar, gelişmekte olan bir ülkenin zengin ülkeler seviyesine ulaşmak için yapması gerekli olan şeyi bildiğimizi düşünüyorduk. Komünist bir ülkenin kapitalist bir ülkeye dönüşmek için nasıl değişmesi gerektiğini bildiğimizi düşünüyorduk. Genel varsayım şuydu: Dünya ne kadar çok birbirine bağlanırsa o kadar müreffeh olur. Bugün Rusya ve Asya'nın büyük bir bölümü iflasla tanışırken, Doğu Avrupa ve Latin Amerika tehlikedeyken ve Afrika'nın büyük bir kısmı gerilerken, sadece bir yıl öncesine dayanan inançlar, sağlam olmaktan uzak görünürler."[34]

Dünya Kupası'nın mutlu bütünleşmesinden hemen sonra gezegenleşmiş seyirci kitleleri bu kez sponsorluğu üstlenilmemiş bir diğer *kü-*

33. Joxe A., «La science de la guerre et la paix», Centro de estudios interdisciplinares'te düzenlenen kolokyumda sunuldu, Mexico, UNAM, Ocak 1997, s. 24-26.
34. «Kiosque»ta, *Le Monde*, 9 Eylül 1988, s. 28.

resel olaya katıldılar. Naklen, sermayelerin *free flow*'unun irrasyonalizminin etkilerini gördüler ve onları kontrol etmenin gerekliliğini tespit ettiler. Naklen, küreselleşmiş ekonomi rejimine girişten itibaren yönetim modernitesi dışındakilerin sokağa dökülüşü kadar, reytingin tek parametresine göre belirlenmiş kültürel kimlik etrafındaki polemiklerin ne demek olduğunu deneysel bir biçimde doğruladılar: Pazarın demokrasiyi çiğ çiğ yiyerek umudu kırdığı bir gezegende ismini söylemeye hiçbir zaman cesaret edemeyen bir ideolojinin gözünü açmanın tek aracı olan "megapolitikten bahsetme" aciliyeti vardır gerçekten de.

1999'un sonunda megapolitik, uluslararası ticaret ve özellikle "hizmetler" (kültür, eğitim, sağlık gibi) sektörü üstüne yeni bir müzakereler dönemini hazırlamak için Birleşik Devletler'in tam kalbinde Microsoft'un başkenti Seattle'da bir araya gelmiş Dünya Ticaret Örgütü'nün konferansına karşı hareket aracılığıyla haklarını tekrar geri alıyordu. Toplumsal hareketin gezegensel ağları, ültraliberal küreselleşme modelinin yıkıntılarına karşı çıkarak gün ışığına çıkıyordu. O zamandan beri, itirazlar, küresel diye adlandırılan problemlerin sonucunun tartışıldığı bütün büyük resmi zirvelerde yinelenir. Toplumsal hareket, itirazdan önerilere geçmek için dünyasal, kıtasal ve ulusal ölçekli kendi forumlarını da yarattı. İlk defa Ocak 2001'de organize edilmiş Porto Alegre (Brezilya) Dünya Sosyal Forumu, küresel liderlerin Davos'taki forumunu artık gölgeliyor.

Sonuç
Barok bir sistem

" Özgürlük ancak, zekâ ve cesaretin alınyazısını aşmayı başardığı yerde vardır."

Mektuplar Roger Caillois/Victoria Ocampo
Paris/Buenos Aires, 1956

La Légende des siècles'den* yüzyıl sonra geleceğin kahraman vizyonu sona erdi ve "sınırlar sirkisi"nin dışına çıkış şairin tasavvur edemediği bir diğer "alınyazısı"na yol açtı. Neoliberal ütopya, tarihi sınırlar ve farklı kültürlerden kurtulmuş ağların arketipi, tekno-finans gezegeninin engelleri adına, yerkürenin geleceğine ütopyacı matrisin uzun zaman beslendiği eşitlik ve adalet idealinin silindiği aşılmaz bir ufuk tayin etti. Artık büyük sorular, büyük tartışmalar değil, teknik çözümler, büyük dünya simsarlık evleri tarafından dolaşıma sokulan sözcük dağarcığına göre, "siyasal hegemonya kaygılarından kurtulmuş yönetimsel bir idare" vardır. Artık büyük kurtuluş öyküleri değil, miyop bakışlı tekno-ütopik fragmanlar vardır. Soğuk savaş ve nükleer terör denge-

* V. Hugo, "Yüzyılların Efsanesi." (y.h.n.)

sinin ortadan kalkmasından sonra, insan toplumları "insanın ideolojik evriminin son noktasına" erişmiş olacaklardı.[1] Öyleyse egemen tüketici/ halk durumuna getirilmiş vatandaşlar için artık var olan düzene karşı koymanın zorunluluğu değil, dünya serbest mübadeleciliğinin yeni rekabetçi ortamına alışmanın neo-Darwinci zorunluluğu vardır. Artık yalnızca *survival of the fittest*, en yeteneklilerin hayatta kalması değil, *survival of the fastest*, en hızlıların hayatta kalması söz konusudur. Çokyüzyıllık karşılıklı yardım ve işbirliği rüyalarını yansıtan ve dünyanın olası düzenlenişinin etrafındaki gerilim ve mücadeleler pahasına birikmiş olan çokrenkli anlamsal sermaye artık aksesuar deposuna terk edilmiştir.

Yalnızca "Evrensel Merkantil Cumhuriyeti"nin başka bir deyişle *global democratic marketplace*'in yaşam hakkı vardır. Peter Drucker "postkapitalist bir toplum" üstüne bir kitabında tartışmaya yer bırakmadan "yarının bilgili insanı, küreselleşmiş bir dünyada yaşamayı umar, bu da Batılılaşmış bir dünyadır," der, yeni gezegensel enformasyon-bilgi toplumunun stratejik hedeflerinden birinin yöneticiler ve aydınlar arasındaki ittifakta olduğunu gizlemeden. "Bakış açıları karşıttır; ama çelişik olmayan, bölünmez iki kutup gibi karşıttır. Her birinin ötekine gereksinimi vardır. Aydın, eğer eksik yönleri yönetici tarafından tamamlanmamışsa herkesin istediğini yaptığı, ama kimsenin bir şey yapmadığı bir dünya yaratır. Yöneticinin dünyası, eğer aydın tarafından tamamlanmamışsa, bir bürokrasiye, 'organizasyon adamı'nın hüküm sürdüğü sersemletici bir tekdüzeliğe dönüşür. Ama eğer bir denge bulabilirlerse, yaratıcılığı, düzeni, misyonun ve tamamlamanın anlamını yaratabilirler."[2] Tüccar neopopülizminin karakteristik anti-entelektüalizminin papazlarıyla suçortaklığını ortaya çıkaran aydının faydacı tanımı, bütünleşmiş dünya kapitalizmi çağında aynı zamanda tamamen araçsal kültür kavramıyla birlikte oluşur.

Evrensellik kavramı bir şaşırtmacaya dönüşür ve tüm dünyaya yayılmış bir kamusal tartışma alanında değerler paylaşımı anlamını yitirir. Kültürel çeşitlilik kavramına gelince, hedeflerin bölünmesi ve kitlelerin parçalanması stratejileriyle, bundan böyle tek bir bütün oluşturur. Artık toplumsal oluşum halindeki bir gezegene yer yoktur. "Bir makrokozmos içinde özel gruplaşmaların veya merkezcil güçlerin

1. Fukuyama F., «The End of History», a.g.m.
2. Drucer P., *Post-capitalist Society*, Oxford, Butterworth-Heinemann, 1993 (Fransızca baskı: *Au-delà du capitalisme. La métamorphose de cette fin de siècile*, Paris, Dunod, 1994, s. 229 et 230).

merkezkaç güçlere üstün geldiği hareketli dengede mikrokozmos toplumculluk biçimlerinin entegrasyonunun ürünü olarak eski antropososyolojik 'küresel toplum' tanımını sokabileceğimiz bir yer yoktur artık.'[3] Bunun yerine kelimelerin anlamının erozyona uğramasının şahidi olan, yumuşak karınlı, her yerde hazır ve nazır, hiçbir ilişki olmaksızın jeo-politik-ekonomik performans adına oluşturulmuş bir nosyon vardır.

Tekanlamlılığıyla neoliberal ütopya, vatandaşa, onun haberi olmadan erinç ya da kıyametten başka seçim sunmayan bir dünyasallaşma-küreselleşme sürecini değerlendirme şifre anahtarı yaratır. Oysa giderek genişleyen makrokozmoslardaki entegrasyon biçimleri her zaman hem bir risk hem de bir koz gibi hissedildi. Türdeşleştirme ve mikrokozmosların yeniden hiyerarşikleşmesi tehlikesi her zaman gerçek oldu. Benzer süreçlerin çoğul yeniden tanımına gelince, olasılar alanının genişlemesi ondan daha az gerçek değildi. Bu yeni toplumculluk biçimleriyle karşı karşıya gelen bireyler ve halkların, bunları, serbest atomlara bir emir olarak değil, bir kolektif meydan okuma gibi yaşamaları gerekti. Böylece demokrasi ile dünyasallaşma arasındaki ilişki, tarihçi Fernand Braudel'in "dünyanın zamanı" adını verdiği şeyin su yüzüne çıkışıyla (ve yönetimsel olaysallığın onu tekrar ettiği gibi, demir perdenin ötesine yığılmış kötülük güçleri karşısındaki zafer ile değil) beş yüzyılı aşan bir süre önce başlatılmış bir harekete muhalefetin içinde temsil edilmez. Sadece ödeme gücüne sahip entegre bir azınlıkla ilgili olduğunu iyi gizlemek için dünyasal/küresel adlandırışa el koyan ve gezegenden dışlanmış büyük bir kitleyi yol kenarında bırakan tekil bir makrokozmik modele yönelik eleştiri içinde temsil edilir. Teknoküreselci ütopyanın insanlık tarihinin durmasını gördüğü yerde, onu oluşturan çeşitli toplumlar, şüphesiz ki insanlık tarihinde bir göz kırpmadan ibaret olabilecek bir dönemin söz konusu olduğu karşılığını verebilirler. Onları bütünüyle değerlendirerek onları aşan bir bütünde insan topluluklarının başka bir entegrasyon biçiminin inşası, aynı zamanda ve büyük ölçüde, eski sosyoloji kitaplarının yaptığı *kitle, cemaat ve komünyon* klasik ayrımına göre, üç yoğunluk derecesinde farklı "Biz"ler arasında onların her birinin içindeki gerilimler ve çatışmaların sonucuna bağlıdır.[4]

3. Gurvitch G., "Essai d'une classification pluraliste des formes de sociabilité", *Annales sociologiques*, 1937, seri A, fasikül III.

4. Gurvitch G., "Mass, Community and Communion", *The Journal of Philosophy*, 1941.

"Açık Deniz" şiirinde Victor Hugo farklılığı birliğin karşıt savı olarak görüyordu. Babil hayaleti. Anarşist coğrafyacılar Pascal'ın formülü olan "merkezi her yer, çevresi hiçbir yer"i uygarlığa uygulayarak her ikisini yaklaştırmaya başladılar. Böylece politik zekâları, "insan türleri"nin ayrılmasının üstesinden gelebilecek tek birlik biçimi olan dünyanın farklılık içinde kompleks birliği üstüne bir tartışmayı önceden sezmiş olmalarıyla kendini gösterir. *Westernization*-modernizasyon-gelişme-ilerleme çizgisel ayrımıyla etnosantrik inançlar tarafından uzun süre ertelenen ve gizlenen kültürlerin çoğulluğu meselesi XXI. yüzyılın eşiğinde es geçilemez hale gelir. Kültüralist durumun kaçınılmaz bir şekilde "modernler"in karşısında olan geleneksel denilen toplumları dondurduğu yerde perspektiflerin altüst oluşu, tarihsel olarak değişken, sürekli ve tartışmalı kimlikleri yeniden uzlaşmalarla işlenen devingen bağdaştırıcı toplumları keşfettirir. Bu ayrılmanın kaynağı belirsiz olup, dünyasal aidiyet duygusunun inşasının en önemli meydan okumalarından biri olarak kendini gösterir. Öyle ki teknoküresel gettoların yeni alınyazısına daima etno-dinsel otarşilerin antik alınyazısı eklenir.

50'li yıllarda Maurice Merleau-Ponty, ortak mantığa dönüşmüş olan tarih-modernite-ilerlemenin tarihsel gelişim şemasına isyan ediyordu: "Tarihin yönü," diye yazıyordu, "her adımda yolundan sapma tehlikesi arz eder ve durmaksızın yeniden yorumlanmalıdır. Temel akım, ne ters akıntısız ne de girdapsızdır. Bir olgu olarak bile sunulmuş değildir. Kendini ancak asimetriler, kalıntılar, yön değiştirmeler, gerilemeler aracılığıyla ortaya çıkarır. Algılanan şeylerin anlamına, yalnızca belli bir bakış açısıyla şekillenen ve başka algılama biçimlerini mutlak biçimde hiçbir zaman dışlamayan rölyeflere benzer."[5] Görüngübilimci, ekonomik sistemin kompakt ve soyut vizyonuna, yalnızca sıkı bir bütünü oluşturan karışıklıkları değil, aynı zamanda sapmaları da açıklamaya daha yeterli "barok sistem" kavramıyla yanıt veriyordu.

Neoliberal ütopyanın ilerlemenin eskatolojisini yeniden devreye sokmaya ve bu uyumsuz tarihlerin çatlaklarını inkâr etmeye çalıştığı bu zamanlarda, bu "barok sistem" sezgisi, onun yol açtığı alınyazısı ve amnezi çiftine karşı koymak bakımından çok önemlidir. Yerkürenin toplumsal ve kültürel hiyerarşikleşmesini meşru sayan ve başat biçimleri birbiri ardından isimlendirmeye yarayan adlandırmaların geçersiz-

5. Merlau-Ponty M., *Les Aventures de la dialectique*, Paris, Gallimard, 1955, s. 61-62.

leşmesini ilan etmeye teşvik eden tarihin parçalı vizyonunun tersine, dünyayı, hem eski hem yeni sömürü, baskı ve küçük düşürme biçimlerinin ve aynı şekilde hem denenmiş hem de yeni direniş biçimlerinin bir arada bulunduğu bir uzam-zaman gibi görmek gerekir. Öyleyse geçmişi kökünden kazıyan ve revaçtaki son ifadeyi geçerli kılan şu andaki tarihin politik anlaşılırlığını tamamen engelleyen bu fetişçi adlandırmalardan sakınmak gerekir.

Tekil toplumların dünyasal bir bütüne katılım sürecinde bir anıyı tazelemeye yarayan dünyanın durumuna karşı sayısız çağdaş isyan girişimi arasından sonuç olarak birini seçtim: Martinikli Edouard Glissant'ın "çeşitlinin poetikası" için manifestosu. Bu denemeci, şair ve romancı, melezleştirmenin kültürel potası olan sömürge Amerikası'nda doğmuş barok iradenin ana kalıbından yola çıkarak, çağdaş dünyanın "kreolizasyonu"nun önemli bir konseptini, "Tüm-dünya"yı yaratır. "Dünya kreolizasyon sürecine girmiştir," diye yazar, *Introduction à une poétique du divers*'de (1996), "yani dünya kültürleri şaşırtıcı ve kesinlikle bilinçli bir şekilde ilişkiye girmiştir; bugün bağışlanamaz çarpışmalar, acımasız savaşlar ve aynı zamanda bugünün insanlarının uzun zamandan beri ısrarcı olup zorlukla terk ettikleri bir şeyi –bir varlığın kimliği bütün öteki olası varlıkların kimliğinin üstündeyse geçerli ve tanınabilirdir– dile getirmelerine izin veren bilinç ve umut ilerlemeleri –ütopist olmaksızın ya da daha çok öyle olmayı kabul ederek– sayesinde değişerek birbirlerini değiştiriyorlar.[6] Her yerde geçerli duruma gelmek üzere olan biyomorfik "melezleştirme" ifadesine nazaran "kreolizasyon" kavramının tarihle olan bağını ortaya koymak gibi büyük bir değeri vardır. Muhtelif modernitelerin toplumsal inşasının uzun tarihi. Glissant ideal kütüphanenin raflarına evrensel tarihin anlamının yeniden sahiplenilmesine yol açan eserlerden birkaçını yerleştirir: Herodotos'tan *Enquêtes* ("Tüm-dünya"nın ilk düşselliklerinden biri); Marco Polo'dan *Le Devisement du monde* [Dünyanın Hikâye Edilişi*] (rüya ve kâr karışımı); Montaigne'den *Denemeler* (göreceliğin fırtınalı çalışması); Inca Garcilaso de la Vega'dan *Comentarios reales* (hezimet içinde melezleştirme ve yabancılaşma); Victor Segalen'den *Steles* (başka taraftan yeniden gözden geçirilmiş estetik); Saint-John Perse'ten *Eloges* (peyzajın derinleri, ritüel kalabalıkta söz);

6. Glissant É., *Introduction à une poétique du divers*, Paris, Gallimard, 1996. s. 15.

* *Dünyanın Hikâye Edilişi*, çev.: Işık Ergüden, İthaki Yay., 2003. (y.h.n.)

James Joyce'tan *Finnegans Wake* (dillerin parlak köksapı); William Faulkner'den *Absalom! Absalom!* [Abşalom, Abşalom!*] (bağları ve meşruiyetleri bozmak); Aimé Césaire'den *Les Armes miraculeuses* (bataklığın dibinde Brezilya sözcüğünün tadı); Gilles Deleuze ve Félix Guattari'den *Mille Plateaux* (verimli kırılmalarla düşünceyi değiştirmek); Derek Walcott'dan *Omeros* (karmaşık ve tanıdık çağdaş epik); Patrick Chamoiseau'dan *Texaco* (tahta kentler cesurlaştığında).[7] Her biri kendi tarzında olan bütün bu kitaplar, Batılılaşma ideolojisinin *avatarı* olan tek kimlik-kök kavramının düşselliğini, dünyaya açılan kimlik-köksap-ilişki kavramına doğru taşıdılar.

Gezegen ölçeğinde "birlikte yaşamayı" adlandıran terimlerin kaybolup gidişine karşı mücadele etmek için ekonomizme karşı örülen toplumsal ağların uzun ve çelişkili tarihi içinde, "demokratik kozmopolitizm" ifadesini de yeniden ortaya çıkarabiliriz. Hatırlayalım ki, kültürler arasılık ve feminizm kavşağında Flora Tristan'ın kaleminden 1843'te doğmuş bu ifade, bugün şiddetle karşı çıkılan "bağlanma" kelimesine bir anlam vermeye devam eden bir ideali dile getirir.

* *Abşalom, Abşalom!*, çev.: Aslı Biçen, Yapı Kredi Yayınları, 2004. (y.h.n.)

7. "Rencontre avec Edouard Glissant, Caraïbe du monde", F. Pisani, *Le Monde* ("Temps libre"), 5 Şubat 1994, s. XII.

Dizin

I. Dünya Barış Kongresi 305
I. Enternasyonal 172, 176
I. Georgios 219
II. Charles 66
II. Enternasyonal 177, 235, 236, 291
II. Frederik 114, 148 283
II. Jean-Paul 340
II. Philippe 35
II. Ramses tapınağı 323
III. Alexander 38
III. Enternasyonal 306
IV. Enternasyonal 330
IV. Henri 72, 73, 76, 121
VI. Paulus 58
XIV. Louis 20, 70, 71, 83, 120
1789 Devrimi 20, 46, 52, 173
1848 Avrupa devrimleri 162
1848 Devrimi 85, 171, 173, 175
1870 Fransa-Prusya Savaşı 181
1984 315, 354
1991 Körfez çatışması 18
68 Mayısı 176, 345, 362

A

A Modern Utopia 195, 229, 199
A Non-Communist Manifesto 324
A Plan for the Gradual Extinction of Pauperism 182
A Proposal: Key to an Effective Foreign Policy 324
Aborijinler 29
Abşalom, Abşalom 400
açık toplum 327
adalet 15, 71, 113, 137, 184, 214, 223, 315, 389, 395
Adams, John Quincy 129
ademi merkeziyetçilik 202, 205, 214, 239, 243, 244, 288, 331, 355, 360
Adriyatik 52, 303
Afrika 23, 25, 74, 83, 116, 150, 159, 185, 208, 220, 231, 322, 323, 335, 340, 393
agnostik 340
ahlâk 23, 39, 69, 88, 123, 135, 146, 159, 164, 320
ahlâk felsefesi 70
ahlâkçı 87, 256
ahlâki 57, 111, 112, 134, 146, 148, 154, 194, 198, 214-217, 239, 240, 265, 269, 270, 275, 284, 287, 304, 318, 322, 349
ahlâki iktidar 129
ahlâki iletişim 221
Ahmatova, Anna 314
Akdeniz 52, 83, 85, 139, 197, 335, 341
akıl 73, 95, 97, 100, 114, 138, 146, 149, 160, 177, 212
Alaska 392
Alberti, Leon Battista 30, 31
Aleksandrov, G.F. 314
Alkibiades 71
Allende, Salvador 15, 347, 348
Almagro, Diego de 43
Alman felsefesi 242
Almanya 28, 120, 125, 140, 176, 184, 191, 220, 256, 277, 284, 287, 288, 291, 292, 331
Amazonlar 79
Ameida, Ozorio de 318
American Sociological Review 312
Americi Vesputii Quatuor Navigationes 26
Amerika 27, 38, 70, 79, 83, 87 102, 103, 116, 129, 130, 162, 180, 181, 185, 207, 220, 249, 250, 257, 259, 272, 274, 276, 277, 306, 314, 318, 336, 392
Amerika Birleşik Devletleri 15, 20, 76, 129, 130, 139, 142, 149, 161, 163, 165, 176, 181, 182, 186, 188, 190, 212, 213, 218, 231, 232, 236, 249, 251-256, 258, 263, 273, 276, 278, 284-287, 303, 304, 307-309, 318, 329, 330,

331, 333, 335, 336, 342, 348, 350-353, 362, 364, 365, 367, 371, 372, 381, 383, 387, 388, 389, 392, 394
Amerika kültür endüstrileri 260
Amerikan Anayasası 309
Amerikan Bağımsızlık Bildirisi 91
Amerikan emperyalizmi 231, 238, 249
Amerikan kültürü 289
Amerikan Sosyalist İşçi Partisi 291
Amerikan Uluslararası Hukuk Enstitüsü 251
Amerikanlaştırma 233, 276, 277, 278, 290
amnezik 13
ampirizm 134, 375
Amsterdam 56, 77, 85, 106
Anakreon 40
Anaksagoras 115
anarşi 145, 173, 174, 202
anarşist 21, 177, 200, 204, 206, 207, 218, 230, 295, 398
Anarşist Federasyonu 203
Anatomie générale apliquée à la physiologie et la médecine 132
anayasa hukuku 214
Andlar 160
Andrews, Dana 305
Anglo-Amerikalı 105
Anglo-Amerikan 95, 254
Anglo-Fransız 124, 125
Anglosakson 165, 199, 231, 238, 290, 319, 328
Anglosakson demokrasisi 303
Angostura 128
Annales 369
Annales okulu 32, 369
Antarktika 335
Anthologie de l'humour noir 161
Anticipations 195, 198
antiemperyalist 249, 250, 253, 290, 303
antik toplum 55
Antiller/Karayipler 25, 27, 79, 231
antimilitarist 235
antisemit 128
anti-ütopya 296, 299
antropoloji 132, 151, 195
antropososyolojik 397
Anvers 219
apolitik 314, 378
Apollinaire, Guillaume 264, 266
Apologia de juxtis belli causis. Democrates secundus 36
Aragon, Louis 318, 320, 321
Arbenz, Jacobo 310
Arendt, Hannah 255
aristokrasi 31, 135, 145, 198, 229, 248, 351
Aristoteles 36, 55, 147, 148
Arizona 231
Arjantin 206, 250, 362, 369
arkeo-teknik çağı 204
Arminius 184
Armstrong, Neil 333, 343
Arnold, Matthew 193, 275
Aron, Raymond 329, 330, 341
Aron, Robert 276
Arkhimedes 148
Artaud, A. 301
Arya 247
Associated Press 308
Asya 23, 25, 27, 56, 74, 75, 83, 116, 117, 181, 185, 220, 231, 242, 247, 310, 323, 331, 393
Atahualpa 43, 44
ateizm 104, 154, 340
Atina 105, 129, 219, 245
Atina demokrasisi 18, 387
Atlantic City 258
Atlantik 142, 341, 342
Atlantik Paktı 352
Atlas Okyanusu 25, 26
atom bombası 305, 306
Atom Enerjisi Komiserliği 306
atomik füzyon 296
Attlee, Clement 317
Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit 115
Augustinus, Aziz 25, 30, 52, 244
Augustus, İmparator 52
Aulu-Gelle 40
Aurobindo, Sri 246, 247, 368
Auxerre 245
Avrupa 20, 21, 23, 34, 52, 56, 58, 59, 63, 73-76, 78, 80, 83, 85, 91, 105, 108, 114, 116, 119-123, 126-129, 135, 142, 143, 159, 169, 179-181, 185, 190, 205, 207, 208, 212, 219- 221, 230, 231, 235, 242, 247, 249, 250, 256, 257, 259, 266, 268, 270-272, 274, 277, 278, 280, 286, 287, 290, 293, 300, 301, 303, 307, 311, 314, 335, 341, 348, 349, 362, 368
Avrupa Birliği 266, 366, 383, 384
Avrupa düşüncesi 268, 273
Avrupa Ekonomik Topluluğu 259
Avrupa kültürü 38, 270
Avrupa milliyetçiliği 276
Avrupa Posta Birliği 181
Avrupa toplumu 123, 124, 125, 131
Avrupa uygarlığı 291
Avrupa Yönetim Forumu 378
Avrupa-Amerika modernitesi 323
Avustralya 159, 185, 190
Avusturya 38, 139, 256, 286-287
Avusturya-Almanya Posta

Birliği 181
Aya Yolculuk 207
Ayasofya 80
Aydınlanma 114, 118, 154, 263, 272
Aydınlanma Avrupası 22
Aydınlanma çağı 46
Aydınlanma felsefesi 20, 42, 62
Aydınlanmacılar 48, 115, 122, 206, 246, 279, 316, 370
Ayzenştayn, Sergey 300

B

Babeuf, Gracchus 46, 172, 292
Babil 19, 141, 398
Babil Kulesi 93
Babin, Pierre 339
Bacon, Francis 59, 63-66, 68, 97, 296
Bağlantısızlar 363, 364
Baharnalar 27
baharat ticareti 56
Bakü 293
Balandier, Georges 323
Balkan Sosyal Demokrat Federasyonu 291
Ballanche, Pierre Simon 135, 136
Baltık 85, 124, 303, 341
Baltimore 179
Balzac 274
Bandung Konferansı 362
Bandung/Endonezya 323, 363
bankokrasi 202
Barbados 106
barbar 26, 28, 34, 41, 79, 110, 154, 157, 203, 221
barbarlık 19, 42, 71, 155, 183, 333
Barère, Bertrand 93, 99
Barış Dostları Derneği 217, 218, 219
Barış İçin Carnegie Vakfı 39, 241, 259
barok 395, 398, 399
Barriers Down 308
Barselona 27, 53
Barthes, Roland 18, 163, 336, 337, 390
barut 62, 64, 66, 99
basın 190, 201, 207, 213, 214, 219, 225, 279, 293, 364, 365, 393
basın endüstrisi 308
basın özgürlüğü 91
Basra Körfezi 140
Bastiat, Frédéric 213
Bastille 81, 104
Bataillon, Marcel 32
Batavia 106
Batavlar 109
Batı 26, 31, 140, 145-149, 160, 310, 316, 317, 327, 331, 336, 368, 370
Batı Avrupa 263, 310, 350
Batı demokrasileri 329, 344, 350, 351, 376
devletleri 149
dünyası 244, 350
düşüncesi 19
kapitalizmi 19
kültürü 274
modernitesi 14, 271
toplumu 201
uygarlığı 220
Batı'nın Çöküşü 267
batıl inançlar 78, 118, 122
Batılılaşma 46, 400
Baudelaire 161
Bazard, Saint-Amand 139, 143
BBC 335
Being Digital 385
Belçika 104, 149, 187, 191, 225, 226, 228, 237, 255, 258, 331
Belçika Kraliyet Kütüphanesi 226
Belgrad 366
Bell, Daniel 327, 328, 331, 332, 333
Bellamy, Edward 188, 190, 191, 194
bencillik 212
Benjamin, Walter 158, 280
Benoit, Aziz 58
Bensalem 65, 97
Bensalemliler 65
Bentham, Jeremy 76, 91, 105, 114
Bergerac, Cıyano de 67
Bergson, Henri 236, 237, 245, 252
Berlin Afrika Konferansı 217
Berlin Duvarı 341, 375
Berlin militarizmi 243
Bern 180, 183, 218, 219, 255
Bern Antlaşması 389
Bern Kongresi 182
Bernays, Edward 286, 310
Berque, Augustin 272
Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era 341
Bichat, Xavier 132, 144, 148
bilgelik 42, 61, 270, 362
bilgi 16, 32, 39, 40, 42, 59, 61, 64-66, 78, 80, 83, 92, 95-97, 99, 100, 101, 118, 120, 122, 123, 132, 139, 142-144, 151, 154, 160, 168, 173, 181, 182, 189, 208, 216, 235, 238, 239, 270, 290, 308, 321, 332, 335, 341, 354-358, 365, 367, 370, 376, 386,-389
devrimi 340
teknikleri 343
toplumu 29, 331, 396
bilgisayar 296, 357, 360, 361, 374
bilgisayar pazarı 353
bilim 20, 35, 42, 59, 61, 63, 66-68, 79, 81, 82, 84, 96, 97, 99, 100, 107, 108, 119, 122, 123, 125, 126, 132, 137, 146, 154, 156, 157, 163, 173, 175, 180, 184-186, 188, 206,

219, 221, 222, 225, 226, 229, 230, 239, 240, 244, 247, 249, 295, 299, 314, 315, 322, 333
bilimcilik 271
bilimkurgu 64, 165, 178, 195
Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev 78
bilimsel 51, 64, 65, 78, 118, 127, 131, 133, 134, 136, 144, 150, 151, 168, 195, 198, 209, 211, 218, 227, 258, 296, 297, 308, 309, 312, 316, 317, 320, 359
bilimsel rasyonalite 271
bilinçaltı 354, 355
bilinçdışı 209
bireyci anarşizm 172
bireycilik 31, 88, 138, 163, 248, 278
bireysel 60, 88, 131, 145, 154, 163, 166, 188, 190, 243, 248, 314, 371
bireysel mülkiyet 176, 199, 230
bireysellik 169, 361
Birinci Dünya Savaşı 21, 219, 234, 248-250, 257, 283, 285, 286, 290, 330
Birkenhead, Kont 288
Birleşik Krallık 205, 258, 318
Birleşmiş Milletler 259, 302, 307, 317, 318, 340, 347, 350, 363, 364, 366, 382
Bismarck 181
biyodinamik kültür 204
biyoloji 241, 272
biyolojik ırkçılık 151
biyolojik tarım 314
biyomorfik 21, 268, 293, 295, 399
biyomorfizm 222
Biz 196, 296 299
Bizans 52
Blair, Montgommery 181
Blanc, Louis 166, 172
Blum, Leon 318, 330
Boerler Savaşı 255
Boétie, Etienne de 41
Bogdanov 294, 295, 296
Bogota 130
Bolivar, Simon 76, 114, 127-130, 148, 249, 251
bolşevik 291, 294, 295
Bombay 241
Bonald, L. 135
Bonnet, Charles 136
Borges, J. Luis 110
Borman, Frank 335, 336
Bormann, Martin 312
Bossuet, J.B. 70
Boston 106, 188, 190, 289, 332
boşinanç 118, 153
Botzaris, M. 184
Bound to Lead: The Changing Nature of American Power 388
Bourgeois, Léon 223, 254, 256
Boussac tarikatı 168
Bouvard et Pécuchet 266
Boyer, Robert 382
Brahmanlar 61
Branford, Victor 242
Braudel, Fernand 56, 117, 369, 391, 397
Breslau 305
Brest-Litovsk Barışı 237
Brest-Litovsk müzakereleri 252
Breton, André 161, 288, 300, 301, 306
Brezilya 26, 28, 29, 40, 41, 129, 151, 163, 206, 207, 365, 394
Brillat-Savarin, A. 160
Brisbane, Albert 162
Brissot, J.P. 108
Britanya 183, 255, 257, 303, 317
Broca, Paul 151
bronz çağı 354
Brotton, Jerry 28
Broué, Pierre 294
Brüksel 212, 214, 225, 226, 228, 230, 237, 258, 349, 384, 389
Brüksel Kongresi 176
Brzezinski, Z. 341, 342, 350, 352
Buache, Jean-Nicolas 83, 100
Buda 148
Budapeşte 176, 219, 269
Budé, Guillaume 30
budunmerkezcilik 361
Buenos Aires 386, 387, 395
Buffon 77
buhar makineleri 243
Buharin 292
Buñuel 301
Burch, N. 316
burjuva 291, 299, 314, 317
burjuva devrimi 146
burjuva kültürü 314, 316
burjuvazi 170, 176, 390
Burnham, James 330, 331
Burroughs, William S. 356
Business Week 348
Butler, Samuel 195
bürokrasi 325, 336, 362, 384, 396
Büyük Britanya 180, 206, 254, 255, 287, 290, 306, 328, 349, 371
Büyük Savaş 235, 246, 253, 287, 295, 307, 311

C-Ç

Cabet, Etienne 46, 166, 172
Cabo Frio 29
Cadiz 53
Caillois, Roger 395
Calabria 63
Calais 90
Calderón, Ventura Garcia 264, 265
Cambridge 245
Campanella, Tommaso 57, 59, 60, 62-64, 67, 156, 172
Candide 124

Canguilhem, G. 95
Capac, Manco 148
Captains of Consiousness 280
Caracalla 28
Carey, James W. 165
Carlyle, Thomas 110, 193, 196
Carnegie, Andrew 232
Carpentier, Alejandro 111
Carr, William G. 319
Carroll, Lewis 161
Carter, James 352
Cassini, Jean-Dominique 84
Catéchisme positiviste 144, 145
Catéchisme socialiste 166
CBS 195
Cenevre 171, 206, 216, 258
Cenova 52
Certeau, Michel de 369, 370
Cervantes 264, 265, 266
Césaire, Aimé 400
Cesur Yeni Dünya 299, 312
Cézanne, P. 343
Cezayir 74, 150, 181, 185, 363
Charnoiseau, Patrick 400
Charlemagne 120, 148
Chasseboeuf, Constantin-François (Volney) 100, 102, 103, 104
Chatterji, Bankim Chandra 246
Chaunu, Pierre 27
Chesneaux, Jean 186
Chevalier, M. 139 140, 141, 142, 165, 201, 202, 215, 301
Chevé, C. F. 166
Chicago 219
Churchill, Winston 303, 310, 317
CIA 304, 362
Cicero 55, 58
Ciné-Journal 207
cinsellik 159, 160
cinsiyet 67, 81, 146, 161, 169, 280
Civil Disobedience 163
Civitas christiana 33
Civitas dei 25
Cizvitler 47, 79, 102, 206
Clark, Colin 327
Claudel, Paul 28, 265, 289
Clausewitz 288
Clementel, Etienne 259
Cleveland, Harlan 352
Clinton 388, 389
Cloots, J.B. (Anacharsis) 104, 105, 107-111
Cobden, Richard 139, 212, 213
Code de la nature 46, 75
Coelho, Paulo 378
Colorado 231
Comentarios reales 399
Common Sense 98
Commonweal 192
Comte, Auguste 20, 89, 117, 119, 132, 136, 144-151, 161, 240, 243, 244, 343
Condorcet, M.J.A. 20, 91, 95-98, 102, 103, 109, 120, 144, 148, 240
Considérant, Victor 162, 163, 166, 212
Considérations sur la guerre des Turcs et des Russes 103
Constant, B. 130
Constitution mondiale de la société des Nations 237
Consulado del mar 53
Consultation au sujet de la guerre contre les Turcs 34
Cooley, Charles Horton 278, 279
Cooper, Kent 308
Co-operative Magazine 167
Cordoba 250
Coriat, Benjamin 317
Cortazar, Julio 348, 362
Cosgrove, Denis 289, 335
Cosmographiae Introductio 27
Cosmos 127
Cotteret, J.M. 349
Coubertin, Pierre de 219
Cours de philosophie positive 144, 161
Cours sur la philosophie positive 132
Creel Komitesi 286
Cremer, Randal 218
Croce, Benedetto 236
Cromwell, O. 89, 148
Crozier, Michel 350, 351
Crystal Palace 90, 165
Cullen, Henry 128
Culture and Anarchy 275
Culture and Society 275
cumhuriyet 54, 55, 58, 63, 69, 71, 72, 76, 80, 93, 95, 97-99, 104, 105, 108, 110, 119, 128, 129, 134, 149, 151, 173, 175, 189, 190, 199, 207, 213, 229, 230, 240, 287, 310
cumhuriyetçi 33 42, 94, 105, 109, 112, 212, 213, 253
Çin 54, 63, 80, 231, 256, 310, 331, 340
Çin Hindi 312
Çin kültür devrimi 363
Çin Seddi 18
çocuk ticareti 392
çoktanrıcılık 150
çokuluslu şirketler 345, 349, 353, 354, 363, 366, 367, 376

D

d'Alembert 28, 84, 127
d'Arc, Jeanne 148
d'Argenson, Marki René Louis 75, 127
d'Estaing, Valéry Giscard 357
dadaist 209
Daily Planet 289

Dali, Salvador 161
Dallas 162
Dandieu, Arnaud 276
Danimarka 110
Dante, A. 148, 266
Danton, G.J. 104
Danyal, Peygamber 59
Darwin 195, 241, 319
Darwinci evrim teorisi 203
Daubenton, L.J.M. 100
Davos 378, 394
Davos Ekonomik Forumu 375
De jure belli ac pacis 57
De l'Humanité 167, 246
De l'Humanité, de son principe, et de son avenir 166
De la démocratie en Amérique 142, 278
De origie gentium americanorum 57
De Re Aedificatoria 30
Debout, Simone 160
Decugis, Henry 221
Defoe, D 190
Deleuze, Gilles 374, 400
Deliliğe Övgü 33, 34
Delluc, Louis 277
demir çağı 354
demokrasi 16, 91, 93, 98, 131, 141, 151, 172, 178, 179, 184, 198, 200, 202, 236, 248, 256, 277, 280, 285, 289, 293, 303, 304, 306, 308, 329, 331, 350-352, 364, 386, 388, 394, 397
demokratik 20, 97, 99, 166, 168, 197, 253, 268, 279, 281, 365, 376, 383, 384
  idealizm 284
  kozmopolitizm 400
  merkeziyetçilik 293
demokratikleşme 181
Denemeler 399
Dengler, Paul L. 334
deniz ticareti 53, 125
denizaşırı ticaret 54
denizcilik 52, 59, 238
denizcilik şirketleri 139
Denizyollarının Uluslararası Mevzuatı İçin Konvansiyon 180
Der Untergang des Abendlandes 267
Derrida, Jacques 272
Des Réformes á opérer dans l' exploitation des chemins de fer 201
Deschamps, L.M. 75
Descartes 67, 148, 155, 198, 271
despotizm 93, 111, 130
despotluk 95, 121
determinizm 141, 186
devlet 19, 22, 28, 38, 46, 51, 57, 58, 66, 68, 71-77, 80, 112, 113, 116, 131, 137, 139, 141, 173, 174, 186, 202,-204, 214, 215, 216, 220-222, 227, 234, 238, 241, 244, 247, 248, 251, 252, 256, 270, 276, 284, 291, 294-297, 304, 309, 336-358, 364, 371, 377, 388
devletler hukuku 51, 52, 54, 55, 59, 87, 112-114, 167, 174, 175, 282, 290
Dewey, John 236, 257, 279
Dewey, Melvil 227
Dialogues des morts 71
Diario de navegación 24
Dickens, C. 190
Dictionnaire abrégé du surréalisme 288
Dictionnaire historique de la langue Française 127
Diderot, D. 28, 42, 46, 77, 81, 127
Die deutsche Ideologie 117
Die Philosophie der Wettgeschichte 115
diktatörlük 292, 347, 353, 365, 387
din 14, 17, 20, 25, 33, 37, 38, 67, 72, 107, 119, 124-126, 135-137, 140, 145, 147, 150, 153, 160, 167, 168, 171, 172, 174, 175, 190, 213, 232, 266, 319, 323, 336, 342, 361
din savaşları 65
dinamik makineler 374
dini ütopya 172
dinsel 43, 121, 164, 169, 213, 340
dinsel binyılcılık 24
direniş stratejileri 14
Discours sur le libre-échange 171
disiplin toplumları 374
distopya 67, 195
diyalektik 332
dogma 107, 145, 154, 164, 172, 194, 247, 248, 328
dogmatizm 115, 362
doğal bilimler 267
Doğu 30, 52, 140, 147, 160, 184, 237, 294, 309, 317, 331, 336, 340
Doğu Avrupa 303, 304, 310, 384, 393
Doğu Bloku 307
Doğu Halkları Kongresi 293
Doğu Hindistan Şirketi 54, 56
Doğu/Batı çatışması 365
Doğu-Batı kutuplaşması 344
Dollfuss, E. 287
Dombrovski, Jaroslav 176
Dominik Cumhuriyeti 43, 253
Dominiken tarikatı 81
Dominikenler 35
Don Quijote 264, 265
Dostoyevski 329
Drake, Francis 54
Drucker, Peter 331, 345, 346, 353, 396
Dupape 135
Dublin 106
Duhamel, Georges 264, 265, 276

Dumberton Oaks Konferansı 318
Dunant, Jean Henry 216, 219
Durkheim, Emile 20, 136, 137, 138, 143, 143, 222, 236
Dünya Bankası 387, 392
Dünya Ekonomik Forumu 378
dünya ekonomisi 361, 390
Dünya Entelektüeller Kongresi 305
dünya kapitalizmi 18, 376
dünya pazarı 170, 208, 379, 381
Dünya Sağlık Örgütü 363
Dünya Sosyal Forumu 15, 394
Dünya Ticaret Örgütü 15, 382, 394
dünya ticareti 350
dünya vatandaşlığı 19, 33
Dünyaların Savaşı 195, 197
Dünyanın Hikâye Edilişi 399
dünyasal devlet 300
dünyasal iletişim ağları 15
dünyasalcılık 21, 238, 375
Dyer, Muray 327

E

Eberstadt, Ferdinand 304
Economist 364
Edinburgh 241, 242
Edison, Thomas A. 187
Edwards, Paul N. 307
egoizm 119, 125, 240, 361
Ehrenburg 306
Einstein, Albert 269, 272, 343
Eisenhower 309, 352
Ekim Devrimi 295
ekoloji 272, 366
ekonomi 15, 18, 47, 56, 86, 88, 102, 106, 136, 160, 173, 177, 200, 202, 204, 215, 218, 225, 258, 280, 281, 345, 346, 351, 360, 363, 374, 375, 378, 391, 393
ekonomik 17, 24, 39, 43, 73, 75, 87, 99, 101, 133, 137, 161, 175, 182, 188, 229, 230, 236, 245, 247, 248, 252, 257, 259, 263, 270, 307-309, 316, 327, 332, 337, 349, 350, 352, 355, 362, 365, 368, 386, 388
  determinizm 194
  galikanizm 357
  model 14
  reform 317
  savaş 389, 393
ekonomizm 138, 201, 324, 383, 400
ekspresyonist 209
El Imparcial 264
El Siglo de las Luces 111
Elbe Adası 120
Eldorado miti 48
elektrik teknolojisi 340
  endüstrisi 348
  iletişim 289, 309
  medya 316
  teknoloji 317
  ticaret 389
Elements of International Law 220
Eloges 399
Eluard, Paul 288
Emerson, Ralph Waldo 163, 164
emperyal güçler 212
emperyalist devlet 292
emperyalizm 218, 248, 253, 255, 290, 295, 292, 307, 321, 341, 349
Encounter 328
Encyclopédie 28, 47, 77, 80, 84, 127, 138, 206
Endülüs 158
endüstri 121, 123, 130, 134, 139, 140, 143, 147, 154, 155, 177, 181, 188, 192, 201, 278, 279, 280
endüstri monografileri 242
endüstri toplumu 130
endüstriyalizm 92, 137, 139, 154, 338, 343, 360, 376
endüstriyel 131, 138, 141, 150, 157, 168, 170, 189, 190, 204, 205, 231, 255, 308, 331, 337, 346, 350, 357, 358, 364, 378, 392
  çağ 354
  demokrasi 202
  düzen 124
  kapitalizm 194
  rejim 118, 131
  sistem 119, 132, 133, 138, 194
  toplum 124, 132, 275, 341, 351, 361
  uygarlık 276
  üretim 304
enerjetik makineler 374
Endüstriyel Mülkiyetin Korunması İçin Uluslararası Birlik 180
Enfantin, Barthélemy Prosper 134, 139, 147
enformasyon 285, 309, 332, 333, 359, 360, 371, 375, 378, 379, 381, 382, 384, 386, 388, 391
enformasyon teknolojileri 388, 389, 392
enformasyon toplumu 15, 364
enformatik 344, 347, 354, 356, 358, 374, 385, 390
enformatik devrim 357
enformatik endüstri 353
enformatik pazarı 365
enformatizasyon 370, 380
Engelbrecht, H.C. 259
Engels, Friedrich 46, 169, 170, 171
engizisyon 46, 60, 81, 310
Enquête 91
Entelektüel İşbirliği Enstitüsü 279
entelektüel mülkiyet 15,

390
enternasyonal 153, 175, 177, 251, 291, 292, 292, 293
enternasyonalist 235
enternasyonalizm 136, 176, 254
entropi 297, 298, 333
Epée 96
epik 400
Epikurosçu 26, 67
Erasmus 19, 29, 32, 33, 34, 57, 75, 301
Erewhon 195
Erlangen 180
Erzberger, Matthias 283
eskatoloji 358, 398
eskatolojik 24, 25, 33, 290, 326, 363
Eski Ahit 305
Esprit 288
Esquisse d'un tableau historique des progrés de l'esprit humain 95, 98, 120
Esquisse d'une psychologie du cinéma 279
Essai sur l'égalité 166
Essai sur l'inégalité des races humaines 151
Essai sur les richesses des nations 91
Essais de palingénéste sociale 136
estetik 150, 194, 275, 279, 399
estetikçi 314
estetizm 314
ethos 275
etik 87, 317, 322
etnik 151, 225
etnik gruplar 361
etno-dinsel 398
etnosantrizm 24, 241, 398
Eucken, Rudolph 236
Eu-topia 244, 245
evrensel 13, 20, 21, 24, 38, 48, 52, 58, 63, 68, 74, 76, 81, 87, 89, 90, 93, 95- 97, 104, 105, 107, 108, 111, 115-117, 122, 125, 127, 134, 135, 137-140, 143, 147, 149, 155, 159, 160, 163, 165, 170, 173, 175, 178, 180, 183, 184, 191, 198, 202, 211, 213, 214, 217, 222-224, 234, 238-240, 243, 245, 251, 266, 268, 269, 271, 279, 280, 287, 309, 315, 318-320, 324, 342, 376, 377, 382, 386
barış 212, 214
değerler 22, 44, 86, 114, 194, 281
din 246
kardeşlik 212
kültür 19
merkantil cumhuriyeti 20
tarih 56
toplum 51, 63, 194
uygarlık 225, 249, 359
Evrensel Posta Birliği 180, 183
evrenselcilik 14, 33, 84, 291, 335
evrenselleşme 278 370
evrensellik 14, 19, 22, 42, 94, 103, 150, 220, 221, 225, 247, 260, 263, 265, 270, 319, 322, 327, 381, 396
evrim 136, 169, 186, 190, 208, 224, 228, 241, 243, 248, 250, 266, 320, 331, 333, 337, 341, 349
evrim teorisi 195, 319
evrimcilik 229, 386
Ewen, Stuart 280
Extrait du projet de paix perpétuelle 75
eylem felsefesi 310

F

Fable des abeilles 69
Fairbanks, Douglas 276
Falanj ekonomisi 156
Fanon, F. 362
fantastik 195
Fantomas contra los vampiros multinacionales 348
Farge, Arlette 82
farmasonlar 291
Fas 74
Fatih Robur 185, 187
Faulkner, William 400
Febvre, Lucien 369
felsefe taşı 93
feminizm 209, 400
Fénelon, F. 70
Fenike 52
feodal 59, 131, 298, 316
feodalite 118, 121, 154, 193
Ferry, Gabriel 301
Ferry, Jules 217
Fields, Factories and Workshops 203-205
Filipinler 28, 232, 253, 257
Filistin 241
Financial Times 375
finans 225, 232, 244, 258, 323, 345, 350, 372, 375, 391
Finnegans Wake 400
Fiore, Quentin 340
fizyokrat 47
Flaubert, G. 266
Fleurus çarpışması 101
Floransa 25
Florian, J.P. 265
Foch, F. 283
fonofraf 197
Ford Motor Company 300
Ford, Gerald 352
Ford, Henry 299
Fordist Bilimin Yol Göstericisi 300
Fordizm 281, 282, 285, 300, 376, 380
Foreign Affairs 388
Forrestal, James 304
Foucault, M. 355
Fourier, Charles 46, 70, 76, 128, 152-164, 167, 193,

205, 301, 387
France, Anatole 228, 230, 231, 249, 264, 392
Francia, J.R. 148
Frank, Waldo 277, 278
Frankel, Leo 176
Frankfurt 269
Franklin, Benjamin 76, 148
Fransa 15, 47, 48, 66, 73, 76, 77, 81, 83, 85, 91, 93, 94, 98, 100, 103, 105, 107-109, 120, 124, 125, 139, 142, 150, 151, 162, 166, 167, 171, 176, 191, 201-203, 205, 208, 213, 215, 217, 218, 242, 246, 249, 253, 254, 257, 258, 272, 276, 277, 318, 323, 333, 338, 348, 356, 359, 361
Fransa Krallığı 48, 70
Fransa Posta İşletmesi 182
Fransa-Prusya Savaşı 177, 215
Fransız Barış Dostları Derneği 215
Fransız Devrimi 42, 75, 92, 111, 112, 114, 115, 117, 135, 154, 165, 168, 207, 212, 283, 290, 371, 384
Fransız Kilisesi 149
Fransız solu 349
Fransız sosyolojisi 329
Fransız sömürgeleri 255
Freire, Paulo 368
Freud, Sigmund 155, 236, 269, 272, 273, 286
Friedman, Milton 328
Fuentes, Carlos 301
Fukuyama, Francis 376
Fuller, Buckminster 336
fütürist 195, 332, 385
fütürizm 209
fütürolog 345, 360

G

Gagarin, Yuri 333, 336
Galenosçu 60
Galilei, Galileo 60, 67, 343
Galler 149
Gance, Abel 207
Gandhi, Indira 364, 368
Garcilaso, de la Vega 44, 46, 47, 399
Garibaldi, Giuseppe 184, 215
Garvey, Michael Angelo 165
Gaskonya 159
Gassendi, P. 67
gastrosofi 160
Gates, Bill 385, 386
GATT 382, 383, 389
Gaulle, General de 279
Geddes, Patrick 240, 241, 242, 243, 244, 245, 288, 338
Gelecekten Anılar 192
Genel İş Konfederasyonu 235
Genel Posta Birliği 180, 181
Géographie universelle 206
Germenler 140, 149
gezegensel 13, 15, 16, 18, 153, 178, 187, 195, 199, 200, 207, 223, 249, 292, 302, 304, 340, 342, 344, 345, 353, 361, 373, 374, 381, 385, 394, 396
  haritacılık 335
  pazar 376
  toplum 391
Gezegensel Ütopya Tarihi 14, 15
Gilles, Pierre 29
Gine Körfezi 185
Girardin, Emile de 213, 223
Glasgow 219
Glissant, Edouard 399
Global events 17
Gobineau, Arthur de 151
Godard, Jean-Luc 143
Goethe 269
Goldman-Sachs 378
Gomulka, Vladislav 303
Gore, Albert 386, 387
Goyard-Fabre, Simon 60
göç 37, 191
Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev 41
görüngübilimci 398
görüngübilimsel 271, 272
göstergebilimci 316
göstergebilimsel 97
gramofon 209
Gramsci, Antonio 236, 241
Granada 34
Greeley, Horace 162
Grégoire, Rahip 42, 93, 94
Grotius 19, 39, 52, 54-59, 63, 84, 87, 112
Grouchy, Sophie de 91
Guadalupe Hidalgo Antlaşması 231
Guaranil er 47
Guattari, Félix 374, 400
Guerre des idées 236
Guevara, E. Che 362
Gulliver's Travels 68
Gutenberg 148, 338
Güneş Ülkesi 60
Güney Afrika 379
Güney Amerika 26, 79, 114, 128, 130, 159, 190, 307
Güney Asya 183
Güney Avustralya 182
güzel sanatlar 189

H

Habsburg sülalesi 73
haçlı seferleri 24, 33, 303, 304, 378
Haçlılar 17, 232
Haiti 43, 79, 253
halk demokrasileri 362
halkla ilişkiler endüstrisi 286
Halklar Federasyonu 183
Hamburg 219
Hammarskjöld, D. 259
Hanighen, F.C. 259
Hanoi 363
Hapishanenin Doğuşu 355
Harrington, James 89, 91

Harun el Reşid 148
Harvard 352
Harvard Business Review 379
Harvey, William 60
havacılık 143, 241, 289, 333, 352
Havana 232
Havana Kültür Kongresi 362
Havas 308
Hawrylyshyn, Bohtan 378
Hawthorne, Nathaniel 164, 165, 190, 387
Hayden, Dolores 163
Hayek, Friedrich A. von 327
Hazar Denizi 140
Hearst, William Randolph 232, 364
Hebertistler 110
Hegel, G.W.F. 56, 115, 116, 117, 120, 148, 246, 272, 328
Heidegger, Martin 271, 272
Helen 29, 52, 140
Helenleştirme 275
Herder, Johann Gottfried 76, 115
Herodotos 40, 399
Herrfeldt, J. von 181
Hıristiyan 18, 19, 23, 26, 28, 32, 33, 44, 51, 58, 135, 137, 336
ahlâkı 40
cumhuriyeti 85
dini 36
dogmaları 45
evrenselcilik 24
miti 14
teolojisi 115
uygarlığı 44, 220
Hıristiyanlaştırma 38, 59, 341
Hıristiyanlık 25, 37, 52, 107, 108, 134, 167, 174, 220, 231, 247, 340, 341
hidrojen bombası 305
Hindistan 110, 117, 160, 241, 246, 247, 291, 318, 340, 364, 365
Hint Adaları 24, 61
Hint felsefesi 247
Hint Okyanusu 25
Hiroşima 306
Histoire comique contenant les Etats et Empires de la Lune 67
Histoire des deus Indes 42
Histoire(s) du cinéma 143
histoloji 131
Histoire de la philosophie occidentale 314
History of Astronomy 89
Hitler 269, 286, 287
Ho Şi Minh 362
Hobson, J.A. 57, 185, 254, 255
Hollanda 54, 55, 57, 85, 104, 331
Hollywood 143, 208, 276, 280, 289, 299, 305
Homeros 148, 158, 265
Honduras 25
Hoover Komisyonu 309
Hughes, Howard 289
Hugo, Victor 85, 183, 184, 185, 190, 213, 241, 398
hukuk 24, 34, 35, 39, 54, 57, 79, 103, 112-114, 129, 130, 132, 133, 173, 184, 201, 214, 220, 225, 226, 228, 239, 323, 352, 371
Hukuk Doktrini 111
hukuki 19, 38, 51, 219, 226, 269, 389
Humbolt, Alexander von 114
Hume, D. 148
Huntington, Samuel P. 350, 351
Hurst-Miller 254
Husserl, Edmund 236, 271, 272
Huston 286
Huxley, Aldous 299, 312, 315, 320
Huxley, Julian S. 318, 319, 322
Huxley, Thomas H. 195, 203, 241
hümanist 19, 29, 30, 32, 34, 61, 318
hümaniter doktrin 215, 216
hümanizm 23, 33, 35, 42, 115, 194, 319, 320, 322, 336
Hüzünlü Dönenceler 45
Hythloday, Raphael 29, 31

I-İ

IBM 259, 345, 353-358, 365, 381
Ideas at War 242
Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht 113
Imagination sans fils 209
IMF 259, 392
Inquiry into the Principles of Political Economy 101
Instauratio magna 59, 63
Inter Caetera 38
Interciné 279
International Arbitration and Peace Association 217, 218
International Law Association 218
Internationale situationniste 336
Internet 385, 389, 392
Introduction á une poétique du divers 399
Irving, W. 190
Isabella 35, 148
Isparta 154
ITT 346, 347, 348
İberik Amerikası 46
İbero-Amerika 111, 301
ideal 322, 323, 355, 400
ideoloji 22, 100, 138, 280, 290, 314, 327, 329, 331, 337, 356, 365, 373, 379,

394
ideolojik 285, 296, 302, 313, 316, 322, 355, 361, 385
ideolojik evrim 396
ideolojilerin sonu tezi 326, 327, 330, 331, 342
İkinci Dünya Savaşı 268, 287, 307, 311, 330, 334, 350
iletişim 16, 24, 30, 34, 35, 37, 39, 43, 47, 48, 51, 54, 55, 64, 65, 79, 80, 88, 90, 91, 93, 96, 97, 99-102, 106, 108, 114, 124, 134, 139, 141-143, 156, 157, 170, 178, 181, 182, 202, 210, 213, 222, 225, 229, 239, 256, 258, 269, 312, 317, 326, 333, 340, 342, 345, 357, 363, 364-367, 371, 373-377, 379, 381, 382, 384, 388
araçları 282, 288
hukuku 55
teknikleri 65, 100, 245, 279
teknolojileri 337
iletişimsel aşkınlık 339
iletişimsel ökümenizm 207
İncil 32, 37, 167, 250, 264, 339
İngiliz emperyalizmi 293
İngiliz İşçi Partisi 317
İngiliz sömürgeleri 87
İngiltere 29, 30, 31, 54, 64, 65, 80, 81, 89, 90, 120, 121, 124, 125, 139, 141, 149, 152, 179, 187, 192, 197, 206, 213, 215, 230, 276, 277, 292, 299, 331
İnka 43, 44, 45, 46, 47, 48
insan bilimi 125, 131
insan hakları 16, 22, 93, 130
İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 383, 384
insan klonlanması 300
İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 104, 105, 217, 301
İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma 70
insanlık dini 144, 247, 248
insanlık duygusu 16
interaktif yurttaş 387
İran 30
irenizm 19, 33, 63, 75
İrkutsk 293
İrlanda 81, 149, 191, 247
İsa 24, 33, 63, 70, 108, 171, 232, 339
İskit 105, 110
İskoç Aydınlanmacıları 87
İskoçya 65, 149
İslam 34, 147
İslami gruplar 392
İspanya 24, 36, 38, 45, 53, 54, 63, 73, 85, 140, 184
İspanya İç Savaşı 314
İspanya Krallığı 35
İspanyol monarşisi 62
İsrail 24
İstanbul 293
İsveç 184
İsviçre 180, 183, 203, 205, 258, 328, 378
İsviçre Konfederasyonu 183
işçi aileleri monografileri 242
işçi sınıfı 153, 165, 169, 175, 177, 194, 291
işlevselci sosyoloji 285
İtalya 140, 184, 254, 258, 367
İtalyan Komünist Partisi 241

J
Jacobson, Per 259
Jakoben 166, 177, 202, 337
Jakobenizm 107, 173
Jakobenler 108, 109, 110
Jakobson, Roman 296
Jamaika 79, 106
Japonya 63, 79, 237, 254, 257, 331, 350, 352
Jaurès, Jean 235
Jdanov, Andrey 298, 303, 314
Jefferson, Thomas 92, 148, 347
Jena 245
Jena Savaşı 120
jeoekonomi 344, 375, 386
jeofinans 375, 393
jeokültürel 15
jeopolitik 15, 22, 34, 52, 75, 139, 231, 307, 322, 336, 341, 342, 344, 375, 386, 387
jeoteknik 244
Jirondenler 109
Johnson, L. 352
Joliot-Curie, Frédéric 306, 318
José, San 363, 365
Journal de Paris 94
Joxe, Alain 393
Joyce, James 400
Juarez, B. 216
Jura 203
Jünger, Ernst 283

K
kabala 155
Kahn, Herman 332
Kalifomiya 231
Kalküta 241
Kalvenci 57, 72
Kamboç soykırımı 363
kamu hukuku 136, 220
Kanada 79, 181, 305, 367, 392
Kanarya Adaları 181
Kant, Immanuel 20, 76, 111-115, 252, 374
Kanton 176
Kanunların Ruhu Üzerine 76, 92
kapitalist 87, 188, 201, 393
anarşi 230
devlet 291
ekonomi 66, 170

emperyalizm 235
gelişim 293
rekabet 236
sömürü 174
kapitalizm 245, 248, 290, 316, 317, 330, 347, 351, 361, 385, 396
Karadeniz 85, 140
karşı reform 20, 341
karşı ütopya 196, 228, 282, 315
Kartaca 52, 53
Katolik 24, 58, 72, 104, 107, 140, 149, 167, 215, 283, 339
Katolik Kilisesi 358
Kennecott Copper Corporation 347
Kennedy, John 333, 352, 387
kent uygarlığı 331
kent-devlet 72, 247
Kepler, Johannes 59, 67
Kerckhove, Derrick de 339
Keynes 328
Kırım Savaşı 215
Kızıl Kmerler 362
Kızıl Yıldız 294, 295, 296
Kızılay 216
Kızılhaç 216
kinizm 140, 232
Kircher, A. 102
kitle haber araçları 317
iletişim araçları 284
kültürü 282, 321, 337
toplumu 275
tüketimi 280
üretimi 276
Kitlelerin Ayaklanışı 274
Koebner, Richard 290
kolektif 243, 267, 370, 374, 386, 391
kolektif egoizm 247
kolektivizm 230, 248, 327
Kolomb, Kristof 24, 25, 27, 43, 46, 61, 64, 153
Kolombiya 207
Komenskó, Jan 319
Kominform 305, 313, 315
Komintern 294, 304, 315
komün 248, 387
komünist 177, 193, 290-292, 304, 310, 313, 324, 340, 351, 352, 362, 393
Komünist Enternasyonal 291, 293, 358
komünist ideoloji 329
Komünist Parti Manifestosu 169, 171, 177, 292, 293
komünist propaganda 305
komünist ütopya 152
komünizm 166, 282, 293, 303, 305, 307, 309, 315,-317, 341, 361, 376
komünoter toplum 46, 312
Konfüçyüs 148
Kongo 197
Konstantinopolis 80, 147, 159
Kopernik 57, 59, 67
Kopernikçi 60
Kore 310
Kore Savaşı 311, 313
Korint Kanalı 128
Kosta Rika 363, 364
kozmik 336, 361, 377
kozmik sezgi 267
kozmik totalite 339
kozmogonik 43
kozmopolis 49
kozmopolit 13, 39, 48, 70, 86, 103, 107, 127, 128, 134, 143, 159, 170, 171, 180, 197, 235, 241
kozmopolit devrim 176
kozmopolit kapitalizm 202
kozmopolitik 111
kozmopolitik hukuk 112, 113
kozmopolitizm 75, 119, 130, 168, 238, 267
köksap 400
kredi 43, 124
kredi kartı 189, 190, 191
Kremlin 303, 309
kripto 312
Kropotkin, Pyotr 202-206, 242, 243, 245, 288, 338
Kruşçev, Nikita 315
Ksenophanes 28
Kuala Lumpur 363
Kudüs 24
Kundera, Milan 266
Kunstwerk im Zeitalter seiner Technischen Reproduzierbarkeit 280
Kurtuba Camii 45
Kuzey Afrika 181
Kuzey Amerika 79, 184, 185, 277, 350
Kuzey Avrupa 331
Kuzey Denizi 56
Kuzey Fransa 331
Küba 129, 141, 231, 249, 253, 362
Küba Devrimi 362
kültür 22, 24, 27, 29, 32, 39, 43, 45, 46, 58, 65, 93, 115, 116, 146, 159, 160, 168, 177, 179, 190, 193, 200, 224, 245, 248, 258, 260, 263, 266, 267, 275, 276, 278-280, 302, 317, 320-322, 325, 340-342, 345, 360, 366, 370, 371, 374, 382, 390, 394-396, 398
kültür felsefesi 269
kültürel 16, 193, 194, 198, 199, 296, 316, 323, 335, 346, 359, 365, 368, 389, 399
biçimler 242
coğrafya 289
çeşitlilik 15
ekoloji 244
emperyalizm 342, 362
endüstriler 342, 359, 389
görecelik 39, 370
kent 242
kimlik 394
mübadele 383
mühendislik 375
yabancılaşma 357
yöneşme 379
küresel 13, 16-18, 27, 243,

244, 290, 302, 309, 311, 334-336, 340, 346, 347, 364, 366, 378, 386, 388, 391, 394
ağ 338, 348
bilyüme 389
çarpışma 307
diyalog 388
ekonomi 344, 382
enformasyon 363
enformasyon toplumu 389
imparatorluk 379
kapitalizm 376
kent 345, 346
köy 337-339, 341, 352, 381, 391
kültür 380
modernite 342
reklam ağları 382
serbest mübadele 389
şirket 345, 378
toplum 326, 341, 342, 397
küreselci 19, 333, 393
küreselci ideoloji 13
küreselci ütopya 393
küreselcilik 28, 361, 368, 382
küreselleşme 14, 15, 17, 18, 344, 346, 352, 375, 380, 390, 397
kütüphanecilik 226, 227

L

L'Aéronaute 183
L'Amour et l'Occident 288
L'An 2440, Réve s'il en fut jamais 77
L'Emprise de l'organisation 354
L'Êre des organisateurs 330
L'Express 348
L'Herbier, Marcel 207
L'Impérialisme, stade supréme du capitalisme 236
L'Imprécateur 349
L'Industrie 130
L'Invention du quotidien: les arts de faire 369
L'Observateur 323
L'Opium des intellectuels 329
L'Union ouvriére 166, 169
La Caricature 186, 187
La Città futura 241
La Civilisation de l'universel. Inventaire de l'avenir 322
La Condamine 84
La Condition postmoderne 370
La Découverte australe par un homme volant 82
La Destruction libératrice 200
La Fin de la guerre. Traité de paix générale basé sur une Charte mondiale déclarant les droits de l'Humanité et organisant la confédération des Etats 237
La Fontaine, H. 225, 226, 228, 237, 239
La Guerre au vingtième siècle 186, 187
La Guerre et la Paix 175
La Légende des siècles 184
La Liberté de l'esprit 268, 270, 272
La Philosophie de la paix 224
La Politique universelle 214
La Presse 213
La Razón 249
La République universelle ou Adresse aux tyrannicides 105, 106, 107
La Revue des Deux Mondes 140, 206, 207
La Sainte Famille 171
La Vie internationale 225, 227, 239
La Visión de los vendcidos. Relaciones indigenas de la Conquista 369
La Vision des vaincus. Les Indiens du Pérou devant la Conquête espagnole (1530-1570) 368
La Voix du peuple 166
Lahey 39, 220, 224, 237
Lahey Adalet Divanı 233
Lahey Barış Konferansı 187
Lahey Kongresi 176
laik 20, 57, 58
laik ahlâk 336
Lakanal, Joseph 91
Lalande, J.J. 94
Lamarck 82
Lamartine, Alphonse de 212
Lamennais, F. 135, 212
Lang, Jack 280
Lanjuinais, J.D. 108
Laplace, P.S. 100
Lapouge, Gilles 77
Larbaud, Valery 264
Larousse, Pierre 127
Las Casas, B. 24, 25, 32, 35, 36, 42, 62
Lasswell, Harold D. 285, 311, 313
Latin Amerika 139, 220, 248, 249, 301, 348, 364, 369, 393
Latin Amerika Birliği 250
Lautréamont 301
Lawrence, D.H. 301
Le Cancer américain 276
Le Catéchisme des industriels 131
Le Congrès 110
Le Courrier français ve Gazette de France 130
Le Défi américain 348
Le Défi mondial 360
Le Figaro 209
Le Film 208
Le Globe 138, 139, 167
Le Grand Dictionnaire universel du XIX siècle 127

Le Monde 375
Le Nouveau drolt des gens 237
Le Nouveau Monde amoureux 160
Le Nouveau Monde industriel et sociétaire ou Invention duprocédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées 159
Le Phénomène humain 339
Le Play, Frédéric 242
Le Révolte 206
Le Socialisme. Sa définition, ses débuts, la doctrine saint-simonienne 137
Le Socialiste 171
Le Soulier de Satin 28
Le Vieillard et le Jeune Homme 135
Le Vingtième Siècle, la vie électrique 186
Leavis, Frank Raymond 275, 276, 337
Lee, Richard Henry 76
Leeds 236
Legendre, Pierre 377
Leibniz 75, 81
Leiris, Michel 288
Lemonnier, Charles 215
Lemos, Miguel 151
Lenin 236, 251, 291, 292, 294, 295
Lenin Barış Ödülü 366
Leningrad 314
León-Portilla, Miguel 369
Lemer, Daniel 311, 324, 325
Leroux, Pierre 166-168, 172, 212, 246
Léry, Geneve Jean de 40
Les Armes miraculeuses 400
Les Aventures de Telemaque, fils d'Ulyste 70
Les Formes élémentaires de la vie religieuse 20
Les Incas 47
Les Lettres de'un habitant de Genève à ses contemporains 125
Les Mots en liberte 209
Les Problémes internationaux et la guerre. Tableau des conditions et solutions nouvelles de l'économie, du droit et de la politique 237
Les Réformateur modernes 167
Les Rhodia 52
Les Temps modernes 353
Lettres persanes 47
Leviathan 18, 299
Leviathan Devleti 254
Lévi-Strauss, Claude 45, 381
Levitt, Theodor 379, 380
Lhuys, M. Drouyn de 179
liberal 39, 125, 129, 130, 207, 213, 218, 254, 274, 275, 290, 327, 328, 330, 376, 393
bilimler 64
entemasyonalizm 352
uluslararasıcılık 352
liberalizm 90, 102, 133, 138, 329
liberteryan 164, 206, 212, 309
Liberty 310
Liberya 255
Liebknecht, Karl 235, 236, 251, 292
Liguria Denizi 52
Lille 98, 99
Lindbergh, Charles 289
Lippmann, Walter 255, 256, 257, 284, 285
Lipset, Seymour Martin 327, 328, 329
Lisenko 314
Lissitzki 306
Locke, John 254
logosantrizm 316
lokomotif 140, 185, 187, 205, 209
Lombardiya 159
lonca 53, 123
London, Jack 208
Londra 21, 29, 32, 36, 66, 80, 106, 165, 192, 197, 203, 205, 212, 213, 219, 235, 243, 246, 259, 306, 321
Looking Backward 2000-1887 188, 191
Lupset, Thomas 30
Luther 34
Luxemburg, Rosa 236, 292
Lyon 35, 139
Lyotard, Jean-François 370

M

M'Bow, Amadou Mohtar 366
Mably, G.B. 75
Macellan 28, 79
Machado, Antonio 387
Macherey, Pierre 100
Machiavelli 57, 63, 250
MacLeish, Archibald 334, 335
Mac-Mahon, E.P. 176
Madariaga, Salvador de 269, 270
Madras 241, 247
Madrid 81, 106, 264, 269, 274
Maeterlinck, Maurice 265
mafya 392
Maginot hattı 357
Mağripliler 26
Mahan, Alfred Thayer 231, 232
Maheu, René 322
Mahomet 80
Maistre, Joseph de 107, 108, 135, 144
makrokozmos 396, 397
Malaga 53
Malaga Boğazı 54
Malaise dans la civilisation 273

Malraux, André 279, 318
Malta tarikatı 60
Manchester 193
Manchester Birliği 212
Mandarinler 79, 80
Mandeville, Bernard de 69
Manhattan 380
Manici 195, 282, 302, 326, 386
Manifest der communistichen Partei 153
Manifeste de l'Ecole sociétaire ve De la politique générale et du rôle de la France en Europe 166
Manuel du spéculateur á la bourse 202
Marat, J.P. 109
Marchand, J.B. 208
Marco Polo 25, 399
Marcos 391, 392
Mare liberum 54, 55, 57, 84
Marinetti, Filippo Tommaso 209
Maritain, Jacques 321
Market mentality 18
Marksist 364, 365
Marksist-Leninist 362
Marksizm 329, 330, 361, 370
Marmontel, Jean-François 47
Marshall planı 303, 305, 310, 365
Marshall, George C. 303
Marsilya 139
Marx, Karl 20, 57, 117, 127, 169-172, 176, 177, 193, 194, 212, 315, 328, 330
Mass Media and National Development. The Role of Information in the Developing Countries 324
Massachusetts 164
Massignon, Louis 318
matbaa 29, 62, 66, 78, 96, 99, 102, 110, 201, 338
materyalist 80, 87, 320
materyalizm 67, 194, 277, 351
Mattelart, Armand 16
Maximilian 139
Maxwell, R. 379
Mayakovski 306
McCarthy 310
McBride, Sean 366
McLuhan, Marshall 245, 337-341, 352, 375, 381
Mead, Margaret 333
Medici 26
medya 14, 279, 285, 293, 311, 313, 324, 340, 351, 367, 371, 389
medya sosyolojisi 311
medyatik 18, 232, 245, 286, 324, 365, 381
medyatik kültür 337
megapol 243, 244, 267, 341, 391
megapolitik 394
mega-tekeller 17
Mein Kampf 287
mekanik 195, 196, 241, 243, 248, 299
mekanik sanatlar 64, 101
mekanikçi rasyonalizm 276
Meksika 32, 43, 44, 61, 79, 139, 141, 190, 216, 231, 253, 292, 300, 301, 306, 318, 321, 392
Meksika Devrimi 249
Meksika Komünist Partisi 293, 301
Mektuplar 395
Méliès, Georges 207
Melville, H. 164
Mémoire sur la faculté de penser 100
Mémoire sur la réparation des chemins 71
Mémoires des sages et royales économies d'Etat de Henry le Grand 72
Mendes, Teixeira 151
Mentelle, Edme 83, 100
Merchants of Death 259
Merchants of Peace 258, 259
Mercier, Louis Sébastien 77-82, 90
meritokrasi 275
merkantil 125, 154, 201, 212
merkantilist 89
merkantilist devlet 87, 88
merkantilizm 47
merkeziyetçilik 355, 358
Merleau-Ponty, Maurice 272, 398
Merton, Robert K. 64
Merz, Charles 284
Mesih 18, 147, 172, 260
Mesihçi 62, 232
Mesihçilik 33, 62, 232, 241, 250
Meslier, J. 75
meta fetişizmi 193
metafizik 89, 92, 132, 248, 336
metropol 244, 246, 278
Mexico 293, 348
Mısır 29, 48, 103, 181
Microsoft 381, 394
mikroişlemci 380
mikrokozmos 165, 218, 267, 397
Milano 327, 329, 380
militarizm 87, 253, 292
militer 131, 316
militer toplum 86, 212
Mill, John Stuart 161, 201
Mille Plateaux 400
Milletler Cemiyeti 21, 76, 103, 180, 212, 220, 223, 234, 237, 238, 240, 245, 251, 254, 256-259, 268, 269, 279, 286, 291, 318
Millikan, Max F. 324
milliyetçi 115, 229, 290
milliyetçi ideoloji 231
milliyetçi kültür 346
milliyetçilik 239, 248, 346, 361
Milton, John 190

mimari 30, 156, 192
mimarlık 200, 204
Minc, A. 358
Minneapolis 309
Minotaure 301
mistik 25
MIT 311, 385
mit 44, 100, 256, 280, 301, 307, 317, 319, 336, 379
mitoloji 326
mitsel 46, 102, 207, 300, 338
Mitterrand, François 371
modem devlet 283
  felsefe 148, 272
  iktidar 257
  iletişim 279
  medya 316, 342
  sosyalizm 47
  söylem 370
  teknikler 331
  toplum 204, 218, 323, 354
  ulus 359
modernist kültür 289
modernite 22, 46, 121, 138, 188, 195, 196, 255, 263, 272, 280, 289, 345, 370, 373, 393, 394, 399
modernizasyon 302, 323-325, 329, 363, 398
modernizm 268, 269
Monako 219
monarşi 72, 93, 129, 174, 207
monarşist 82
monetarist 387, 392
monetarizm 243, 328
Monge, G. 100
monist 320
Monnet, Jean 259
monopol 244
Monroe doktrini 233
Monroe, James 129, 238, 251
Monsivais, Carlos 390
Montaigne, Michel de 39, 40, 41, 42, 48, 301, 399
Montesquieu 47, 76, 78-80, 92, 106, 274
Moon, Parker Thomas 284
More, C. Thomas 29, 30, 31, 32, 33, 46, 47, 57, 60, 75, 88, 89, 172, 301, 312
Morelly, E. 46, 47, 75 172
Morris, W. 188, 191-194, 198, 244
Morrow, Glenn R. 90
Morse, Samuel 179
Moskova 176, 203, 292-294, 312, 364, 365
Mounier, Emmanuel 318
Moynier, G. 216
Mozambik 187
Mozart 343
muhafazakârlar 138
Muhammet 148
Mukherjee, J. 246
Mumford, Lewis 204, 245, 288, 338
Mundus Novus 25, 27, 28
Mundus subterraneus 102
Murray, Gilbert 269
Musa 52, 147 148, 251
Musadduk, Muhammed 310, 324
Musset, de Alfred 140
mutlakıyetçilik 70, 252
Mutual Aid: A Factor of Evolution 203
Mühendis Menny 295
mülkiyet 37, 123, 147, 154, 166, 167, 277, 390
mültimedya 390
mültiseküler 14
Müslümanlar 34, 220
müzik sanatı 314
müzikal eserler 315
Mystères de Paris 168

N

Nadar, F. 183
NAFTA 392
Nagasaki 306
Nantes Fermanı 72, 73
Napoléon 207
Napoléon 92, 101, 120, 127, 129, 130, 139, 212, 215, 216, 290
Napoléon savaşları 20
Napoli 159
narkotik 392
narsisizm 273
NASA 333- 335, 353
Nashe, Thomas 337
nasyonal sosyalizm 282, 283, 286
nasyonalizm 248
National Security Council 304
Nature 206
natüralistler 77, 157
Naufrage des Isles flottantes ou Basiliade 46
Navigationes 27
Nazi Almanyası 257, 286, 312
Nazi iktidarı 271, 311
Naziler 28, 287
Needham, Joseph 318
Negroponte, Nicholas 385, 386
Nehru, J. 362
neo-Darwinci 385, 396
neokapitalist toplum 354
Neokapitalizm 354
neoliberal 327, 328, 347, 387, 391, 392
neoliberal ütopya 395, 397, 398
neo-Pavlovcu 300
neopopülist 383
neoteknik 202, 243, 244
neoteknik çağ 204, 241, 338
Nepalliler 154
Neron 228
nesnelcilik 333
New Deal 191, 286
New England 163, 164, 188, 190
New Republic 284
New York 171, 177, 185, 197, 289, 296, 304, 346, 380
New York Modern Sanatlar

Müzesi 289
New York News 289
New York Times 284, 335
New York Tribune 162
Newton 66, 68, 84, 124, 125, 126, 155, 158, 205
Nice 269
Nietzsche 161
Nixon, Richard 350
No Where 195
Nobel Barış Ödülü 219, 228, 233, 256, 328, 366, 378
Nora, S. 358
Nouveau Christianisme 137
Nouvelle Découverte de l'Amérique 277
Nouvelle Revue française 268
Novum Organum 59
nümizmatik 138
Nye, Joseph S. 388, 390

O-Ö

O'Sullivan, John L. 231
Ocampo, Victoria 395
Oceana 89, 91
oikumene 23, 38, 335
Okyanusya 185
Old Worlds for New: A Study of the Post-Industrial State 288
oligarşik 53, 250
olimpizm 219
Omaha-City 185
Omeros 400
organik toplum 135, 136, 214
organikçi sosyoloji 222
Organisation du travail 166
Orta Afrika 255
Orta Amerika 307, 379
ortaçağ kültürü 338
Ortadoğu 324
Ortega y Gasset 274, 275, 277
Orwell, G. 280, 314, 315, 354
Ostrovityane 299
otantik rasyonalizm 271
otarşi 87, 398
Otlet, D. Paul 20, 224, 225, 226, 228, 237, 238, 240, 242, 245, 258
otokrasi 248
Otuz Yıl Savaşları 58, 319
Owen, Robert 46, 152, 154, 167, 172
Owens, William A. 388
oyunlar teorisi 333
ökümenik 107, 340
öteki 24, 48, 119, 223, 272, 301, 316, 327, 363, 364, 368-370, 380, 388, 396
Özbekhan, Hasan 345
özdenetim ideolojisi 18
özel mülkiyet 46, 75, 166, 192, 330

P

Padilla, Heberto 362
paganizm 148, 220
Pagés, Max 354
Pai, Tsaï Yuan 269
Paine, Thomas 98, 105, 109
paleo-teknik 243, 338
Palingénésie philosophique 136
Palmer, Mitchell 285
Panama 25, 129, 158, 253
Panama Kanalı 128, 232, 238
pan-Amerikan 139
pan-Amerikan Birlik 251
pan-Amerikancı 250
pan-iletişim 14
pan-insancıl 336
pan-kapitalizm 17
pan-kapitalizm 393
pan-Latinizm 139
Panopticon 91
panoptik gözetim 355
panteist 153
Papualar 208
para 43, 67, 74, 85, 87, 93, 124, 150, 157, 189, 190, 213, 225, 239, 258, 276, 333, 340
Paraguay 47, 79, 206, 207
Paramount Magazine 208
Paris 25, 36, 66, 77, 81, 82, 98, 99, 102, 105-107, 109-111, 120, 138, 139, 141, 147, 149, 160, 179, 181, 187, 197, 202, 213, 235, 237, 243, 258, 269, 289, 296, 305, 318, 345, 364, 380, 395
Paris Barış Konferansı 245
Paris Evrensel Sergisi 216, 242
Paris Komünü 171, 176, 177, 315
Parisot, Valentin 128
Paris-Pantin Eğitim ve Alternatifler Evi 266
parlamenter rejim 124, 130
Parlamentolararası Birlik 219, 227, 228
Parliament of Man ve *Federation of the World* 185
Pascal, B. 174, 398
Pasifik 185, 232, 238, 256
Passy, Frédéric 215, 217, 219
Pasternak, Boris 306
Patagonya 249
paternalist 359
Paulus, Aziz 108, 145, 148
Pavlov, I. 312
paxchristiana 23
pazar 17, 18, 21, 22, 55, 86, 88, 133, 134, 139, 153, 174, 192, 194, 213, 217, 231, 266, 272, 278, 280, 282, 332, 346, 359, 372, 373, 375-377, 380, 383, 385, 386, 388, 390, 394
pazar ekonomisi 375, 387
pazar zihniyeti 18
pazar-dünya 348
Peabody, Sophia 164
pedagoji 96, 100, 374

pedagojik 241, 279
Pekin 18, 79, 80, 141, 221
Péladan, Joséphin 236
Pélage 184
Penn, William 73
Pennsylvania 79
Pentagon 304, 353
Penty, Arthur J. 288
Perlmutter, Howard V. 345
Pershing, John J. 253
Peru 43, 48, 63, 79, 110
Peru Andları 84
Petersburg 106
Petrograd 291
Petrograd rejimi 251
Philadelphia 79
Picasso 305
Pickford, Mary 276
Pilhes, René-Victor 349
Pinochet, Augusto 347
Pirandello, Luigi 276
piyasa 70, 266, 286, 286, 355
Pizarro, Francisco 44
Platon 29, 30, 32, 40, 55, 161, 172, 328
Platonculuk 19, 25, 47, 110
Plessis, D. Martin eau du 83
Plinius 40
Poe, Edgar 158, 161
poetika 399
Polanyi, Karl 374
polis 18, 127, 243
Political Man 329
politik devrim 342
politik hukuk 128
politik özgürlük 212, 281
politik-metafizik 238
Polk, James K. 231
Polonya 184, 269, 303, 305, 318
Popper, Karl 327, 328
Portekiz 38, 54
Porto Alegre 15, 394
Porto Riko 129, 231, 249
postendüstriyel 332, 354
postendüstriyel toplum 288, 317, 331, 341, 360
Post-Industrialism 288
postkapitalist toplum 396
postmateryalist 343
postmodern 370
postmodernite 336
Powel, Dick 312
pozitif 89, 115, 130- 132, 141, 150, 151, 199, 325, 329, 374, 379
akıl 118
din 147, 150
din adamları 150
felsefe 119, 145, 361
pozitivist 149, 343
pozitivist rasyonalizm 271
pozitivizm 145, 146, 247, 370, 386
Pradt 129, 130
Prag 296, 305
pragmatizm 307, 375, 386
Prévert, Jacques 161
Principles of Political Economy 201
Project pour rendre la paix perpétuelle en Europe 71
Prokofiyev, Sergey 314
proletarya 147, 170, 291, 314
proletarya diktatörlüğü 291, 292, 294
proletarya kültürü 295
propaganda 173, 175, 187, 219, 235, 251, 282-285, 287, 290, 293, 306, 309-312, 316, 385
Propaganda in War and Crisis 311
Propaganda Technique in the World War 285
Propertius 55
Protestan 58, 72, 73, 215, 290, 299
Proudhon, Pierre Joseph 76, 117, 166, 172, 173, 175, 176, 200-202
Proust, F. 112
Prusya 111, 114, 243
psikoloji 355
psikolojik 311, 327, 354
psikolojik savaş 287, 307, 309, 313
psikoz 310
Ptolemaios, Claudius 27, 40, 83, 285
Puffendorf, Samuel 58, 87, 167
pusula 62,99
putataparlık 150
püritanizm 164, 290

Q

Qu'est-ce que la propriété 166
Quaker 73, 79, 175, 213
Querela Pacis 33, 34
Quesnay, François 47, 80, 96
Questions de statistique à l'usage des voyageurs 102
Quijote ve Novelas ejemplares 65
Quirk, John J. 165

R

Radakrişnan, S. 318
Radek, Karl 293, 294
Radio Free Europe 310
Raffaello 193
Randolph, William 365
rasyonalist 80, 247
rasyonalite 169, 282, 346, 373, 393
rasyonalizasyon 283, 304, 356
rasyonalizm 95, 168, 178, 248
rasyonel 87, 116, 235, 240, 294, 370
Raynal 42
Read, Herbert 318
Reagan, Ronald 371
realizm 171, 321
Reclus, Elisée 21, 202, 206, 242
reel ekonomi 350
reform 31, 32, 46, 63, 114, 118, 120, 182, 214

reformcu 152, 188
reformizm 328
reklamcı iletişim 377
Relectio de Indis 38
Relectiones Theologicae 35
Remington, Frederick 232
Ren 85, 124
restorasyon 120
Reuter 308
Revue française de psychanalyse 272
Revue internationale de sociologie 221, 222
Revue politique et littéraire 207
Reybaud, Louis 167
Reyes, Alfonso 269
Richelieu 63
Rigaud, Jacques 359
Riley, John W. 311
Rimbaud, Arthur 301
Rio de Janerio 26, 29, 151
Rio de la Plata 206
Rio Dünya Zirvesi 335
Rio Grande 249
Rivarola, Milda 207
Rivera, Diego 300
Robertson, William 148
Robespierre, M. 104, 107, 109, 133
Robida, Albert 186, 187
Robinson 223
Robinson Crusoe 265
Robur le Conquérant 185
rock festivalleri 346
Rockefeller, David 350
Rodgers, W.H. 353
Rodin, Auguste 264, 266
Rodó, José Enrique 249
Rodos 52
Rogues Regiment 312
Roma 27, 28, 29, 36, 48, 52, 106, 129, 154, 219, 243
Roma Antlaşması 259
Roma İmparatorluğu 228
Roma Kilisesi 62, 129
romalılar 98
Romalılaştırma 59
Romano, Ruggiero 38
romantik 194, 212, 274, 300
romantizm 169, 298
Roosevelt, Franklin D. 191, 286
Roosevelt, Theodore 231-233
Rougemond, Denis de 288
Rousseau, J.J. 70, 75, 76, 78, 80, 98, 99, 144, 167, 173, 250
Rowland-Hill 180, 182
Roy, M.N. 292, 293
Roy, Rammohun 246
Rozier, Pilâtre de 102
Rönesans 19, 42, 59, 61, 240, 246, 276, 301, 335
ruhgöçü 61
Rus Devrimi 284, 294
Rus Komünist Partisi 291
Rus-Japon Savaşı 231, 235
Ruskin, John 193
Russell, Bertrand 236
Rusya 120, 140, 150, 206, 215, 256, 287, 292, 295, 393
Ruyssen, Théodore 224

S-Ş

Sacco ve Vanzetti 285
sadomazoşist 355
Sahra 185, 255
Saint-Beuve 168, 214
Saint-Exupéry, Antoine de 336, 385
Saint-Marceau, René de 183
Saint-Pierre 20, 70-75, 77, 78, 105, 112, 121, 127, 128, 174
Saint-Simon, C.H. 20, 62, 76, 93, 117-121, 123-127, 130, 131, 133, 134, 136-140, 143, 144, 147, 150, 152, 154, 167, 168, 172, 186, 200-202, 215, 295, 319, 357
Salamanca okulu 35, 37, 52
Salem 164
Salzburg 331
San Francisco 185
sanat 61, 66, 78, 80, 81, 91, 92, 95, 96, 99, 100, 102, 126, 156, 157, 163, 180, 189, 192, 194, 200, 207, 208, 219, 225, 249, 271, 279, 280, 306, 319, 325, 385
sanayi çağı 195
  devrimi 81, 90
  şehirleri 243
  toplumu 62
Sand, George 168
Santander 53
Sao Paulo 380
Sardinya-Piemonte 215
Sartre, Jean-Paul 318, 329
savaş ekonomisi 283
savaş hukuku 54, 216
Savinien 67
Say, Jean-Baptiste 92, 133, 217
sayısal teknoloji 387
SBKP 313, 316
Scénes de la vie future 276
Schäffle, Albert 222, 226
Scheler, Max 236
Schiller, Karl 105
Schlanger, Judith 169
Schmidt, Helmut Dan 290
Schramm, Wilbur 311, 313, 324
Schwab, Klaus 378
Scott, James Brown 251
Scrutiny 275
Seattle 15, 394
Segalen, Victor 399
sekülarizasyon 62, 341
seküler 20, 46, 90
Selden, John 56, 84
Self Reliance 163
sendikalist 236, 254
Seneca 52
Sen-Petersburg 79, 159, 243, 299
Sepulveda, Juan Gines de 36, 37

serbest mübadele 18, 20, 21, 85, 90, 101, 133, 139, 170, 171, 212, 213, 218, 219, 309, 374, 376, 383, 385, 391, 392, 396
serbest pazar 388, 393
serbest rekabet 133, 171, 292
Servan-Schreiber, Jean-Jacques 348, 360, 361
Sévigné, Madame de 148
Sevilla 53
Sezar 148
Shain, Russell E. 305
Shakespeare, W. 148, 190, 265, 266
Shannon, Claude 312
Shaw, George Bernard 194
Shelley, P. 190
Shils, Edward 327-329
sınıf bilinci 330
sınıf mücadelesi 170, 316, 329
Sınır Tanımayan Doktorlar 377
siber-alan 386
sibernetik 332, 367, 374, 376
Sibirya 159
Sicard, A.C. 96, 100
Sicilya 149, 158
Sidney 148
Sieyés, Emmanuel 91, 111
silahlanma sanayii 259
Simmel, Georg 236, 267
Simyacı 378
Sinema Enstitüsü 279
Singapur 372
Sismondi, Simonde de 133
Sitüasyonist Enternasyonal 325
sivil toplum 163, 240, 357, 365, 389
Siyon Dağı 24
Skinner, B.F. 312
Sklarska Poreba 303, 304, 313
skolastik 24, 35, 37, 59
Slater, Gilbert 242
Sleeper 198
Smith, Adam 20, 70, 87, 89-92, 101, 102, 133, 134, 148, 212, 217, 254, 374
Smuts, C. 255
Soderini, Pietro 26
Soekarno 362
soğuk savaş 302, 305, 306, 309, 312, 323, 379, 387, 395
Sokrates 71
Solferino katliamı 216
Solon 105
Sombart, Werner 235
Sorbonne 176, 318
Sorel, Georges 264
sosyal demokrasi 235
sosyal devlet 18
sosyal fizyoloji 131
sosyal reformcular 46
sosyalist 139, 143, 168, 172, 179, 188, 191, 207, 218, 222, 236, 253, 280, 296, 327, 347, 349
Sosyalist Enternasyonal 235
sosyalist gerçekçilik 298, 362
sosyalist reformizm 328
sosyalist toplum 294
sosyalizm 70, 137, 138, 152, 166, 167, 169, 172, 194, 212, 229, 235, 245, 248, 255, 306, 314, 318, 329, 330
sosyoekonomik 89, 323, 329
sosyokrasi 145, 146
sosyokültürel 380, 383
sosyoloji 137, 144, 146, 167, 195, 278, 397
sosyolojik 125, 143, 162, 240, 242, 243, 329
sosyolojik doktrin 119
Souday, Paul 208
Sovyet Devrimi 244
Sovyet Yazarlar Kongresi 298
Sovyetler Birliği 292, 305, 308, 313, 318, 327, 330, 331, 365
Sovyetler Birliği Komünist Partisi 303
soylular 147, 160, 275
sömürge 43-46, 53, 90, 111, 129, 136, 149, 150, 181, 213, 218, 249, 255, 287, 292, 331
sömürgecilik 35, 85, 246, 252, 349, 363
sömürgeleştirilme 19, 35
sömürgeleştirme 42, 53, 182, 217, 370
sömürü 42, 171, 184, 235, 290, 291, 399
söylen 18, 19, 22-24, 336, 337
Spartakistler 292
Spencer, Herbert 195, 319, 222
Spengler, Oswald 267, 268, 274, 351
Spinoza, B. 57, 185
SSCB 293, 294, 303, 310, 333
Staël, Madame de 148
Stalin 293, 294, 298, 303, 304, 314, 315, 318
Stalingrad 304
Stalinizm 306, 393
Stephan, Henrich von 181
Stephenson, G. 205
Steuart, James 101
Stevin, Simon 57
Stockholm 159, 305, 306, 366, 380
Strabon 40
Strong, Josiah 231, 232
Subirats, Eduardo 39
Sue, Eugène 168
Sumatra 60
Sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française 93
Sur la pierre blanche 228

Suriye 103
Süleyman, Peygamber 64
sürrealist 209, 301
sürrealizm 161, 306
Süveyş 158
Swift, Jonathan 68, 69, 161
Sykewar: Psychological Warfare against Germany 311
Système Industriel 93
şehircilik 30, 243
şiir sanatı 145, 275
Şili 79, 347-349, 369, 387
Şili Halk Cephesi 347
şizofren 302
Şostakoviç, Dimitri 314
şovenizm 104

T

Tableau philosophique des progrès successifs de l'esprit humain 89
Taborda, Satil Alejandro 250
Tacitus 57
Tagore, Rabindranath 246
Tahitililer 154
Tales of Space and Time 196
Talleyrand 246
Tanrı 25, 32-34, 36, 38, 57, 58, 63, 81, 107, 125, 126, 143, 150, 157, 167, 179, 273, 298, 336, 337, 339, 340
tanrıbilim 108
tanrıbilimci 31, 35, 36, 39, 46, 360
tanrısallık 24, 44, 137, 164, 390
Tarde, Gabriel 38, 59, 221, 226
tarım 47, 48, 60, 64, 81, 92, 121, 156, 160, 177, 206, 341, 363
tarım ekonomisi 90
tarımsal 201, 204, 205, 346
tarih felsefesi 133, 243, 267
tarihin sonu tezi 362, 376
tarihselcilik 328
taş çağı 354
Tatarlar 26
Taylor, Frederick Winslow 297, 299, 315, 380
Taylorizm 285, 294, 295
Technics and Civilization 288
Teilhard, de Chardin P. 339, 340
tekel 52, 56, 108, 154, 188, 191, 202, 308, 363
tekelci kapitalizm 351
teknetronik devrim 341, 342, 351
teknik 18, 21, 60, 62, 66-68, 96, 99, 101, 102, 139-141, 143, 144, 150, 165, 177, 178, 186, 194, 200, 202, 204, 209, 216, 222, 226, 227, 248, 255, 263, 266, 268, 276, 280, 294, 295, 307, 317, 322, 326, 332, 347, 358, 366, 377, 382, 385, 386
teknik akıl 299
teknik determinizm 338
teknik evrim 389
tekno-ekonomik 345
tekno-finans 373, 395
teknofob 386
teknokrat 330, 351
teknokratik 296
tekno-küresel 375
tekno-küresel din 18
tekno-küreselci 392, 397
tekno-küreselcilik 373, 379, 382, 383
teknoloji 276, 295, 328, 332, 338, 343, 349, 363, 367, 371, 379, 380
teknolojik 99, 197, 336, 341, 355, 357, 362, 365, 391
teknopolis 261, 387
tekno-ütopik 395
tekno-ütopik din 143
tekno-ütopya 119, 165, 340, 342, 385
Teksas 162, 163, 231, 286
tektanrıcılık 150
tektoloji 296
telefon 197, 209, 222, 225, 229, 239, 273, 356, 389
telefonoskop 186
telekomünikasyon 312, 346, 352, 357, 389, 391
teleskop 78
televizyon 186, 300, 335, 340, 346, 365, 384, 389
telgraf 98, 99, 101, 110, 142, 143, 165, 178, 179, 181, 206, 209, 222, 225, 229, 232, 239, 387
Temple tarikatı 143
Tennyson, Alfred 185, 190
teodise 167
teokrasi 135, 148
teokratik 61, 107, 135
teoloji 35, 57, 103, 320
teolojik 51, 62, 88, 89, 131
Texaco 400
Thackeray, W.M. 190
Thatcher, Margaret 372
The Athenaeum 268
The Blithedale Romance 164
The City in History 204
The Dynamics of Soviet Society 324
The End of Ideology 328
The Fables of the Bees 69
The Family of Man 336
The Future Shock 343
The Globe 138
The Great Solution: Magnissima Carta 237
The Grumling Hive: or Knaves Turn'd Honest 69
The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man 337, 338, 339
The Ideal of Human Unity 247
The Image of Victory 334

The Iron Curtain 305
The Jamaica Quarterly Journal 128
The Managerial Revolution 330
The Mechanical Bride. Folklore of Industrial Man 337
The New Accelerator 196
The New Atlantis 63
The Open Society and its Enemies 327
The Passing of Traditional Society. Modernizing the Middle East 324
The Reds Take a City: The Communist Occupation of Seoul, with Eyewitness Accounts 311
The Road to Serfdom 327
The Science of Life 319
The Silent Revolution: Or the Future Effects of Steam and Electricity upon the Condition of Mankind 165
The Stages of Economic Growth 324
The Stakes of Diplomacy 255
The Third Wave 360
The Times 138
The War in the Air 187
The World in 2030 A.D. 288
The World Set Free 200
The Year 2000: A Framework for Speculation on the Next Thirty-three Years 332
Théorie de l'Unité universelle 162
Théorie des quatre mouvements et des destinées générales 153
Theory of Moral Sentiments 88, 91
Thesen über Feuerbach 117
Thevet, André 40
Thierry, Augustin 120
Think. A Biography of the Watsons and IBM 353
Thompson, Edward P. 194
Thompson, J. Walter 367
Thoreau, Henry David 163, 313
Ticaret ve Gelişme İçin Birleşmiş Milletler Konferansı 347
ticari 17, 124, 125, 198, 201, 207, 221, 246, 346, 358, 374, 383, 384, 391
ticari feodalite 202
Times 182
tipografik sanatlar 194
tiranik aristokrasi 197
tiranlık 37, 184, 192, 393
Titus Livius 40
Tocqueville, Alexis de 142, 278
Toffler, Alvin 343, 360, 361, 386
Tolain, Henri 175
Tombuktu 185
toplumsal bilimler 96, 222, 311, 333, 369
toplumsal dayanışma 21
toplumsal değişim 332, 347
toplumsal mühendislik 323
Tordesillas Antlaşması 38
Torino 219
Torquemada 81
Torres, Bodet J. 321, 322
torrie 125
Toscana 149
totalitarizm 286, 314
totaliter rejimler 340
Toussaint-Louverture, F.D. 148
Tracy, Destutt de 92, 100
Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses 92
Traité de la volonté et de ses effets 92
transandantal 163, 284
Trieste 303
Tristan, Flora 166, 168, 172, 400
Troçki, L. 251, 291-294, 301, 330
tröst 188, 239, 252
Truman doktrini 310
Truman, Harry 303, 304, 307, 310
Tuna 124
Turgot, A.R.J. 89
Turner, Ted 379
tüketim toplumu 323
türdeş 274, 359, 361, 376, 380, 397
Türkiye 74, 83, 150, 181, 215, 256, 304
tüzebilim 114
Twain, Mark 232
Twirl 110

U-Ü

Ulpianus 55
ulus 37, 39, 42, 52, 55, 57, 59, 63, 66, 68, 71, 72, 74-76, 81, 84, 87-90, 93-95, 97, 102, 105-107, 110, 122, 125, 127-130, 133, 139, 143, 148, 149, 169, 170, 174, 179-183, 186, 188, 190, 191, 193, 196, 197, 204, 205, 211, 212, 214, 215, 220, 223, 226, 232, 235, 236, 238, 244, 246-248, 251, 253, 256-258, 260, 266, 269, 274, 276, 286, 317, 323, 329, 331, 334, 342, 348, 352, 358, 365, 371, 389, 390
ulusal 51, 153, 162, 170, 171, 177, 191, 222, 225, 279, 284, 346, 367, 368, 372, 379, 381, 394
devlet 292
egemenlik 37, 353
ekonomi 350

politika 304
sanayi 357
sinema sanayii 276
telekomünikasyon 388
ulusallık 150, 173, 174, 175
ulusculuk 19, 33, 128, 211, 246
ulus-devlet 18, 21, 51, 58, 114, 179, 180, 215, 318, 346, 347, 361, 370, 373, 385, 391
uluslar hukuku 58, 59, 73, 103
Uluslararası Adalet Divanı 228
Uluslararası Af Örgütü 366, 377
Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu 179
Uluslararası Anlaşmazlıklar Daimi Hakemlik Divanı 220
Uluslararası Barış Bürosu 218
Uluslararası Barış ve Özgürlük Derneği 215
Uluslararası Bibliyografi Enstitüsü 226
Uluslararası Çalışma Bürosu 180
Uluslararası Dernekler Birliği 227, 258
Uluslararası Dokümantasyon Federasyonu 258
Uluslararası Emekçiler Birliği 175
Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü 245, 269
Uluslararası Hukuk Enstitüsü 218
Uluslararası İstatistik Enstitüsü 180
Uluslararası Para Fonu 387
Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü 222
Uluslararası Telekomünikasyonlar Birliği 15, 363, 386
Uluslararası Telgraf Birliği 180
Uluslararası Ticaret Odası 258, 259
Uluslararası Üçüncü Barış Kongresi 213
Ulusların Zenginliği 87
Understanding Media 337, 338
UNESCO 15, 318, 319, 320, 321-325, 329, 334, 364, 366, 372
UNICEF 363
Ural 341
Uruguay 206, 249
Utopia 29, 30, 89, 244
Utrecht 71, 72, 75
uydu televizyonculuğu 379
Uygarlığın Huzursuzluğu 273
uygarlık 21, 33, 43, 52, 56, 58, 68, 69, 81, 87, 88, 95, 99, 108, 110, 113, 115-117, 130, 140, 143, 151, 154-159, 162, 182-184, 187, 190, 193, 194, 196, 200, 201, 206, 211, 218, 220, 228, 230, 240, 242-244, 247, 250, 253, 255, 263, 267, 268, 270, 273,-277, 279, 293, 321, 357, 398
uyuşturucu kaçakçılığı 392
Uzakdoğu 25, 147, 293
uzay havacılığı 347, 365
üç hal yasası 89, 132
ültraliberalizm 14, 392, 394
ütopik 29, 46, 51, 52, 77, 172, 200, 251, 288, 295, 312, 328, 338
ütopik sosyalizm 177
ütopik toplum 294
ütopist 152, 294, 399
ütopya 15, 16, 19-21, 32, 62, 63, 67, 69, 75, 97, 98, 132, 140, 165, 182, 184, 186, 192, 195, 204, 214, 228, 266, 271, 298, 299
ütopyacı 47, 70, 128, 158, 160, 161, 166, 207, 301, 395

V

Valenti, Jack 383
Valéry, Paul 268-273
Vandermonde, A.T. 98-101
Varşova 306
Vasquez, Ferdinando 53, 54
vatandaşlık 105, 106, 162, 175
Vatanuki, Joji 350, 351
Vatikan 258, 340
Vattel, Emmerich de 59
Vaucanson, Jacques de 101
Vaux, Clotilde de 145, 144, 151
Vayage en Icarie 166
Venedik 52, 179
Venezuela 32, 128
Verdun 264
Verdun Savaşı 283
Verhaeren, Emile 267
Vernadski, Vladimir 272
Verne, Jules 183, 185, 186, 207, 387
Versailles 82, 371
Versailles Antlaşması 180, 254, 256, 259, 290
Versailles rejimi 176
Vervins Barışı 73
Vespucci, Amerigo 25-27, 29, 41
Vestfalya Anlaşması 58, 120
Victoria dönemi 21, 275
Vietnam 336, 362
Vietnam Savaşı 340, 351, 352, 362
Vigny, Alfred de 224
Viktoryen 193
Villa, Pancho 253
Villiers 161
Virginia 76
vitalizm 242
Vitoria, Francisco de 34-

39, 219, 301
Vivekananda 246
Viyana 121, 127, 130, 243, 272, 334
Voice of America 286, 310, 324
Voltaire 47, 75, 80, 105, 144, 245, 299
Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte 56
Voyage en Syrie et en Egypte 103
Voyages extraordinaires 185, 186

W

Wachtel, Nathan 42, 45, 368
Walcott, Derek 400
Walden 313
Walden Two 312
Waldseemüller, Martin 27
Wall Street 232, 291
Wallerstein, Immanuel 391
War and Peace in Global Village 340
Wasa 184
Washington 129, 148, 179, 184, 237, 250, 304, 309
Washington Post 393
Waterloo 127
Watson, Thomas J. 259
Webb, S. 226
Weimar Almanyası 276
Weimar Cumhuriyeti 290
Welles, Orson 195, 232, 365
Wellman, William A. 305
Wells, H.G. 188, 194, 196-200, 203, 229, 299, 319
westernization 302, 322, 325, 398
Wheaton, Henry 220
When the sleeper Awakes 187, 197
whig 125
Wiener, Anthony 332
Wiener, Norbert 332
Williams, Raymond 194
Wilson, Howard 319
Wilson, Thomas Woodrow 21, 236, 244, 250, 252, 253, 255-257, 259, 284, 308
Wired 385
Wojtyla, Karol 340
Wordsworth, W. 190
Worms, René 222
Wright, F.L. 204
Wyoming 231

Y

yabancılaşma 193, 399
Yahudi-Hıristiyan geleneği 370
Yahudiler 26, 42, 286, 291
yamyamlık 40, 41, 71, 81
yapısalcı determinizm 370
Yedi Yıl Savaşı 84
Yeni Delhi 363, 364
Yesenin 306
Yolculuk Öyküleri 29
Yorktown 76
yönetim bilimleri 377
teknikleri 355
teknolojisi 377
toplumu 330
Yuhanna, Aziz 33
Yunanistan 105, 184, 304
Yunan-Roma kültürü 40
yurtseverlik 104, 108, 189, 122, 123, 135, 136, 176, 177, 229, 235
yurttaşlık 15, 16, 21, 28, 30, 33, 69, 75, 81, 85, 86, 93, 98, 99, 103, 104, 108, 109, 113, 129, 148, 188, 189, 192, 226, 240, 253, 287, 317, 376, 377, 388
yurttaşlık hukuku 112, 113
yüksek kültür 198, 263, 276, 279, 282, 316

Z

Zaman Makinesi 196
Zambezi 255
Zamyatin, Yevgeni 196, 296, 299, 315
Zapatist hareketi 392
Zavala, Silvio 32
Zinovyev, Grigori 293, 294
Zoşenko, Mikhail 314
Zum ewigen Frieden 112
Zum ewigen Frieden Ein Philosophischer Entwurf 111
Zvezda 314
Zweig, Stefan 28, 286, 287

Çokuluslu şirketlerin damgasını vurduğu "küreselleşen" gezegenimizde iktisadi akıl söylemi ütopyaları da ele geçirdi. Geçmişin dinsel, etnik, ırksal, cemaatsel fikirlere dayanan ütopyaları yerini piyasa söylemine dayanan iktisadi ütopyalara bıraktı. Şimdi dünyaya tek bir ütopya hâkim: Neoliberal ütopya.

Gezegensel Ütopya Tarihi, Batı dünyasının büyük ütopyasının, Batılıların gelişmenin merkezine yerleştirdiği evrensel değerler üzerinde gelişen birleşmiş bir dünya ütopyasının tarihini gözler önüne seriyor. Dünyanın bütünleşmesi ütopyası, tarih (zaman) ve jeopolitik yapı (mekân) içinde daha iyi ve daha adil bir dünyanın yeniden inşası biçiminde ortaya çıkmıştır. Armand Mattelart, Yeni Dünya'nın keşfi, Aydınlanma, bilim ve tekniklerde ortaya çıkan gelişmeler sonucu zaman ve mekân kavramlarının içeriklerinin değişmesiyle dünyanın birleştirilmesinin gereçleri olan dinsel propaganda ve dilsel hegemonyaların modernite içinde ne denli etkili olduklarını ortaya koyuyor.

Yazar, günümüz dünyasına egemen olan neoliberal söylemle de hesaplaşıyor; bu söylemin bizleri nasıl "küreselleşme" konusunda koşullandırdığına dikkati çekerken, "küreselleşme" teriminin "evrensel", "kozmopolit", "dünyasal", "gezegensel" terimlerinin anlam farklılıklarını belleklerimizden sildiği konusunda bizi uyarıyor. Küreselleşme süreçlerini mekânı giderek bölme, insanları ayırma ve dışlama olarak tanımlayan Bauman gibi Mattelart da küreselleşmeyi mekân/zaman ikili öğesi üzerinde temellendiriyor. Hıristiyan bir ütopya olma niteliğinden arınmış, Aydınlanma'yla birlikte devletler hukukuna dayalı evrensel bir topluma dayanan bir tasarı haline gelmiş Evrensel Cumhuriyet, yani Kozmopolis, yerini kültürün sanayileşmesi, ticarileşmesi gibi unsurlar barındıran, "küreselleşme"ye çokuluslu şirketler aracılığıyla, giderek uluslararasılaşan bir ekonomi dolayımıyla ulaşılan Teknopolis'e bırakıyor.

Gezegensel Ütopya Tarihi, bir Eu-topia olarak Avrupa Birliği ile Avrupa Yurttaşlığı ve Hümanizm'in özünü oluşturan "dünya yurttaşlığı" arasındaki bağları da sorguluyor. Okura, Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde Türkiye'ye yönelik destek ve tepkilerin tarihsel nedenlerini anlamak konusunda kapsamlı bir perspektif sunuyor.

CIA tarafından öldürülen Şili Devlet Başkanı Salvador Allende'nin danışmanı, "Dünya Sosyal Forumu-Porto Alegre Manifestosu"nun hazırlayıcılarından olan Mattelart, Türkçe basıma yazdığı önsözde bizi gezegen ölçeğinde, birlikte yaşamanın dilini yeniden kazanmak için ekonomizme karşı örülen toplumsal ağların uzun ve çelişkili tarihi içinde, demokratik kozmopolitizm ifadesini yeniden bulup çıkarmaya davet ediyor. Seattle'dan Porto Allegre'ye, dünyanın dört bir yanında ortaya çıkan oluşumlar bu dilin kazanılmas[illegible]n ümit verici gelişmelerdir ona göre.

25 00

AYRINTI•İNCELEME
ISBN 975-539-462-1
9 789755 394626

SKB 008244 UKE